

І. П. КЛІМАЎ

ЕВАНГЕЛЛЕ Ў ПЕРАКЛАДЗЕ ВАСІЛЯ ЦЯПІНСКАГА

Мінск 2012

УДК ....

ББК ....

....

Рэцэнзенты

Г.А.Цыхун, доктар філалагічных навук, прафесар
галоўны навуковы супрацоўнік Інстытута мовы і літаратуры
імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі;

Г.К.Ціванова, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры дыялекталогіі і
гісторыі беларускай мовы БДУ

Клімаў, І.П.

Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага / І.П.Клімаў. – Мн.:
Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011.

*Маім настаўнікам
Адаму Яўгенавічу Супруну
Льву Міхайлавічу Шакуну*

УСТУП

Адным з найбольш цікавых і адметных помнікаў беларускай мовы і кніжнай культуры 2-й паловы XVI ст. з’яўляецца Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага (далей ЕЦ). Гэта першае сярод усходніх славян двухмоўнае выданне (дыглата), дзе тэкст набраны ў дзве калонкі паралельна на розных мовах (у дадзеным выпадку – на царкоўнаславянскай і старабеларускай). Тут упершыню ва ўсходнеславянскім друку змешчаны маргіналіі – звязныя каментарыі на палях да розных месцаў евангельскага тэксту, як старабеларускага, так і царкоўнаславянскага. Падобны тып выдання быў распаўсюджаны ў Заходняй Еўропе (ад XVI ст.) і адрасаваўся вучоным. Упершыню ў кірылічным кнігавыданні ў ЕЦ таксама ўжыты наборныя рэйкі, што акаляюць розныя часткі тэксту, і пададзены падзел евангельскага тэксту на вершы (зноў паводле заходнееўрапейскай практыкі, якая тады была адносна нядаўняй – з сярэдзіны XVI ст.). У іншых кірылічных выданнях рубрыкацыя евангельскага тэксту па вершах уводзіцца толькі каля сярэдзіны XVIII ст. Выданне Цяпінскага наогул – першая публікацыя ў друку евангельскага перакладу на старабеларускай мове. З’яўленне на ёй перакладу Евангелля, аднаго з найбольш шанаваных у Сярэднявеччы твораў, служыць паказчыкам самастойнасці і спеласці гэтай мовы. ЕЦ знаходзіцца сярод першых друкаваных помнікаў старабеларускай мовы – кніга ўбачыла свет пасля выданняў Францішка Скарыны і Сымона Буднага¹. Паводле шрыфту друк Цяпінскага паслядоўнічае гэтым сваім папярэднікам, што сведчыць пра складанне пэўнай традыцыі ў беларускай кніжнай культуры таго часу.

Помнік вядомы ў навуцы ўжо больш за паўтара стагоддзя; за гэты час (пераважна ў апошнія дзесяцігоддзі) ён стаў аб’ектам інтэнсіўнай навукова-даследчай працы: абаронены тры дысертацыі (М. Муталімавай, 1970, І. Клімава, 1997, К. Смірновай, 2011), надрукаваны шэраг артыкулаў (А. Жураўскага, Г. Галенчанкі, М. Муталімавай, І. Клімава, Г. Ротэ, К. Смірновай і інш.) і, нарэшце, выйшла ў свет «editio princeps» помніка (2005), здзейсненае Г. Галенчанкам у Германіі (на жаль, не зусім поўнае). Аднак помнік пакуль не атрымаў усебаковага апісання, перш за ўсё лінгвістычнага. У многім няяснымі застаюцца праяўленні ў ім тых ці іншых моўных асаблівасцей, ступень іх стабільнасці і адносіны да арыгінала(ў). Цалкам нявывучанай пакуль з’яўляецца і перакладная тэхніка Цяпінскага, ступень яго залежнасці ад арыгінала(ў), як і само іх кола. На жаль, прыёмы і стратэгіі старабеларускіх перакладчыкаў Св. Письма пакуль слаба вывучаны ў айчынным і сусветным мовазнаўстве.

Дадзеная праца прысвечана філалагічнаму даследаванню перакладу В. Цяпінскага, г. зн. апісанню і аналізу яго моўных з’яў і асаблівасцей (фанетычных, марфалагічных, сінтаксічных і лексічных), сістэмы пісьма (графікі і арфаграфіі), а таксама перакладчыцкай тэхнікі беларускага пратэстанта. Аднак вывучэнне яго мовы і перакладу неадрыўна ад даследавання месца помніка ў гісторыі і культуры беларускага народа. У сувязі з гэтым важна вырашыць і шэраг гістарычных, крыніцазнаўчых ды тэксталагічных праблем, звязаных з ЕЦ: высветліць абставіны жыцця і дзейнасці Цяпінскага, друкарскія асаблівасці яго выдання, крыніцы царкоўнаславянскага тэксту, апублікаванага ў ЕЦ, а таксама кола іншых крыніц, што выкарыстоўваў перакладчык у сваёй працы (у тым ліку ў маргіналіях).

¹ Калі не лічыць прадмоў да пражскіх і віленскіх друкаў Ф. Скарыны, то першым друкам на старабеларускай мове з’яўляецца Нясвіжскі катэхізіс 1562 г. С. Буднага і яго невялікі тэалагічны трактат «Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам» (Нясвіж, 1562), які не захаваўся. Пасля ЕЦ наступнае выданне на народнай мове выйшла на Украіне, гэта былі два аркушы вершаванага календара «Храналогія» Андрэя Рымшы (Астрог, 1581) і дзве граматы канстанцінопальскага патрыярха Ерамія II (Астрог, каля 1583–4 гг.).

Звяртанне да гэтых аспектаў даследавання дазваляе, па-першае, вызначыць месца помніка ў сістэме гісторыка-культурных і навуковых сувязяў Еўропы таго часу, па-другое, акрэсліць кірункі і ступень іншамоўных і іншакультурных уплываў на помнік, па-трэцяе, істотна ўзбагаціць магчымасці аналізу і інтэрпрэтацыі саміх моўных фактаў, прыёмаў перакладчыцкай тэхнікі Цяпінскага.

Крыніцай даследавання паслужылі арыгінал помніка (у тым ліку былі прыцягнутыя аркушы і фрагменты, адсутныя ў публікацыі Г. Галенчанкі), а таксама шэраг старадрукаў XVI ст. (польскіх, грэчаскіх, лацінскіх) і некаторыя сучасныя навуковыя публікацыі помнікаў даўняга пісьменства. Поўны пералік выкарыстаных крыніц пададзены ў спісе цытаваных матэрыялаў.

Шчырая падтрымка рэцэнзентаў шмат паспрыяла выданню дадзенай кнігі. Яна была б, напэўна, зусім немагчымая без дапамогі калег: А. Аляксеева (С.-Пецярбург), Д. Бунчыча (Цюбінген), А. Лучак (Познань), У. Мякішава (Кракаў), Г. Пічхадзэ (Масква), Г. Ротэ (Бон), Т. Рошчынай (Мінск), С. Тэмчынаса (Вільнюс), К. Штайнкэ (Эрланген), што ў розныя часы прадаставілі аўтару разнастайныя каштоўныя матэрыялы, выкарыстаныя ў дадзенай працы. Усім ім аўтар выказвае сваю глыбокую падзяку.

Тэхнічныя заўвагі. Цытацыя прыкладаў з крыніц ажыццяўляецца літарамі таго алфавіта, які выкарыстоўваецца ў крыніцы (кірылічны, лацінкавы ці грэчаскі). Усе прыклады з крыніц (у тым ліку граматычныя формы, марфемы і да т. п.) падаюцца курсівам. Аднак калі гаворка ў працы ідзе пра літары або іншыя знакі пісьма, то яны (ці спалучэнні літар або знакаў) вылучаюцца тлустым шрыфтам. Усе прыклады падаюцца ў максімальна бліжэйшым да крыніцы напісанні (за выключэннем перадачы некаторых графічных дублетаў), аднак узорныя ці прыкладныя напісанні прыводзяцца ў спрошчаным выглядзе – нармалізаванай арфаграфіяй. У гэтым выпадку для перадачы слоў польскай мовы выкарыстоўваюцца літары сучаснага польскага алфавіта (але без **ł, Ń, é, á**), слоў старабеларускай ці царкоўнаславянскай моў – літары сучаснага кірылічнага алфавіта (з **я, й, и**, але без **ѣ, і**) і пазначаецца цвёрдасць зычных на канцы слова праз **ь**. Пры нармалізаваным напісанні зваротныя дзеясловы з перакладу Цяпінскага падаюцца з постфіксам *-ce*, з царкоўнаславянскага тэксту – з постфіксам *-ся*. Таксама з *-e-* замест *-я-* прыводзяцца і формы асобных слоў, калі яны ў такім выглядзе часта сустракаюцца ў перакладзе Цяпінскага. Пры цытаванні крыніц цітлы над поміна *sacra* захоўваюцца і не раскрываюцца; таксама захоўваюцца скарачэнні і вынасныя літары, якія ставяцца над радком. Надрадковыя знакі над прыкладамі з кірылічнага тэксту выстаўляюцца, калі гэта патрэбна ў ілюстрацыйных мэтах. Знакі пунктуацыі ў цытатах расстаўляюцца паводле арыгінала (прынцыпы іх пастаноўкі толькі выпадкова супадаюць з сучаснымі). Уся фанетычная транскрыпцыя здзяйсняецца лацінскімі літарамі. Лічбы, пазначаныя ў крыніцах літарамі, у цытатах заўжды замяняюцца арабскімі. У зыходнай форме ўсе грэчаскія і лацінскія дзеясловы прыводзяцца ў 1-й асобе адз. л. цяперашняга часу.

У працы ўжываюцца звычайныя і ў кантэксце зразумелыя скарачэнні (назваў моў і асобных граматычных формаў ды катэгорый), а таксама агульнапрынятыя скарачаныя назвы біблейных кніг (Мц., Мк., Лк., Ін. і інш.). Знак → ці ← пазначае кірунак перакладу. Знакам // у прыкладах пры патрэбе паказваецца перанос у крыніцы слова на наступны радок. Усе кан'ектуры, што належаць аўтару дадзенай працы, у прыкладах падаюцца ў фігурных дужках {}. У сувязі з тым, што ў выданнях Цяпінскага і Буднага выкарыстоўваюцца дужкі () і [], яны захоўваюцца ў прыкладах, а ўсе дадаткі ці інтэрпаляцыі ў прыкладах, зробленыя аўтарам дадзенай працы, пазначаюцца вуглаватымі дужкамі < > (імі перадаюцца, як правіла, далучаныя па сэнсе іншыя часткі слова ці фразы). Аднак у нармалізаваных напісаннях любыя варыянты пазначаюцца з дапамогай звычайных дужак ( ).

Усе прыклады з тэксту пашпартызуюцца згодна з рубрыкацыяй евангельскага ці іншага біблейнага тэксту (з указаннем скарачонай назвы кнігі, яе раздзела і верша арабскімі лічбамі), у выпадку немагчымасці – з указаннем старонкі арыгінала ці крыніцы. Калі прыклад у межах аднаго біблейнага верша сустракаецца два разы, то пасля лічбы ставіцца

апостраф, калі тры разы – два апострафы і г. д., напр.: Мц. 12:21’’. Пры нармалізаваных напісаннях пашпартызацыя (пры патрэбе) падаецца толькі ў дужках. Розныя крыніцы (як і ЕЦ) пазначаюцца ў працы спецыяльнымі індэксамі (гл. спіс цытаваных матэрыялаў). Лексіка, прадстаўленая толькі ў маргіналіях і на тытульным лісце помніка, пазначана літарай м у дужках: (м).

1. ЖЫЦЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ В. ЦЯПІНСКАГА

1.1. Біяграфія В. Цяпінскага ў святле крыніц

З усіх дзеячаў беларускай даўніны постаць Васіля Цяпінскага, беларускага перакладчыка і выдаўца Евангелля, напэўна, найменш вядомая. І гэта пры тым, што перакладчыцкая і выдавецкая справа Цяпінскага ставіць яго ў адзін шэраг з выдатнымі асветнікамі Беларусі. Але ён не толькі быў паслядоўнікам у справе сваіх слаўтых папярэднікаў (і значнай колькасці сваіх сучаснікаў), а шмат у чым пайшоў далей за іх. Напэўна, таму асобу Цяпінскага не абмінулі ўвагай сучасныя літаратуразнаўцы і публіцысты (гл. традыцыйныя рэканструкцыі яго біяграфіі [Леонид 1884: 43–44; Довнар-Запольский 1899: 1049–1064; Немировский 1979: 51–56; Halenčanka 2005]). Згадваюць пра яго энцыклапедыі, даведнікі і падручнікі². Аднак у шмат якіх працах дакладныя факты біяграфіі Цяпінскага нярэдка спалучаюцца з памылкамі, а то і проста з прыдумкамі. Тым больш прыкра, што гэта – ключавая постаць беларускага «залатога веку», якая тварыла на скрыжаванні розных рэлігійных і культурных плыняў. Таму актуальнай застаецца патрэба не толькі ў зборы ды абагульненні біяграфічных звестак пра Цяпінскага, але і ў іх крытычным пераглядзе ды новай ацэнцы.

1.1.1. Агульныя звесткі. Звесткі пра асобу Цяпінскага вельмі сціплыя і няпэўныя, нават час яго жыцця нельга вызначыць дакладней, чым 2-я палова XVI ст. (гады нараджэння, што прыводзяцца ў сучасных крыніцах (1530-я ці 1540-я), на самай справе атрыманы ў выніку інтэрпаляцый). У Літоўскай метрыцы адшуканы шэраг згадак пра Цяпінскага, але няма ўпэўненасці, што ўсе яны датычаць менавіта той асобы, якая пераклала і выдала Евангелле. Сябе Цяпінскі называе толькі аднойчы, у прадмове да Евангелля, якая захавалася ў адзіным рукапісе, што паходзіць са скрыпторыя Супрасльскага манастыра (Беласточчына): *Василеи Тяпинскіи*. Апрача таго, вядомы адзін дрэварыт (дакладней, яго копія) з выявай Цяпінскага, датай «1576» і подпісам *Василь Тяпинский*³, але дрэварыт можа быць фальсіфікатам (гл. 1.2.4). Некалькі разоў Цяпінскага як свайго аднадумца згадае ў шэрагу твораў вядомы беларускі пратэстант Сымон Будны, гаворачы ў 1576 г. пра *Wasila Ciapińskiego* ці называючы яго ў 1583 г. *Basilem Ciapińskim*. З гэтага вынікае, што Цяпінскі належаў да пратэстанцкага руху⁴. Пра гэта сведчыць і справа, якой займаўся Цяпінскі – пераклад ды выданне Св. Пісьма на народную мову. У сваёй прадмове да Евангелля ён скрозь гаворыць пра «науку Слова Богага», што таксама было тыпова для пратэстанцкага дыскурсу. На думку Г. Ротэ, у Цяпінскага адчувальныя лютэранскія ўплывы, тады як стаўленне да кальвінісцкай Бібліі больш стрыманае [Rothe 2005: 215, 219]. Пратэстантызм у Беларусі быў прынесенай з’явай і заставаўся вызнаннем меншасці, якая, у дадатак, жыла сваім адасобленым жыццём. Больш надзейнай крыніцай звестак пра Цяпінскага магла б стаць эпістальярная і дакументальная спадчына польска-беларускай Рэфармацыі, але яна ў многіх адносінах яшчэ недастаткова вывучаная.

Больш пэўнасці адносна этнічнай прыналежнасці Цяпінскага. У прадмове да свайго

² Агляд літаратуры, прысвечанай Цяпінскаму, што выйшла да 1995 г., гл.: [Клімаў 1995: 60–80].

³ Апісанне і мастацкія асаблівасці гэтай выявы гл. [Галенчанка 1972: 28; Шматаў 1984: 46, 58–60; Шматаў 2000: 57].

⁴ Некаторыя дарэвалюцыйныя даследчыкі лічылі, што ён быў праваслаўны [Иосиф 1861: 398–400; Владимиров 1888: 30; Владимиров 1898: 58–62; Грушевський 1907: 433; Левицкий 1913: 11–12, 19–21; Грушевський 1912: 56]. Да гэтай думкі зноў спрабуюць вярнуцца асобныя сучасныя даследчыкі [Щавинская, Лабынцев 2003: 45–47], але пераканаўча.

евангельскага перакладу ён неаднаразова падкрэслівае сваю сувязь з народам «рускім» – усходнеславянскім насельніцтвам ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Ужо ў першых радках прадмовы ён піша: *покажоу мою вѣ роу ... народоу своему роускому*, сябе называе *русинь и^x имь своєї Руси оуслугуючи*, – і падкрэслівае, што *евангелія* (г. зн. пераклад) *и и^x власны^m езико^m роускимъ в дроукоу вышла*. Добрае веданне Цяпінскім кірылічнага пісьма, царкоўнаславянскай мовы і спадчыны, бачнае ў ЕЦ (гл. 5.2.2), таксама сведчыць пра яго ўсходнеславянскае паходжанне.

Няма ніякіх звестак пра адукацыю Цяпінскага. Асобным даследчыкам яна здавалася невысокай [Довнар-Запольский 1899: 1041, 1049; Карский 1921: 36; Тумаш 1975: 70], аднак назіранні над працай перакладчыка і выдаўца Евангелля паказалі ў яго асобе «буйнога і высокаадукаванага дзеяча з шырокім філалагічным і агульнаадукацыйным дыяпазінам» [Жураўскі 1960: 266]. Таму некаторыя даследчыкі пачалі сцвярджаць, што Цяпінскі нібыта скончыў універсітэт [Свяжынскі 1994: 199], чаму няма ніякіх дакументальных пацвярджэнняў. Адно месца прадмовы (*кни² стари² давни^x на ро³ныхъ и небли³ки^x месца доставаючи*) можна інтэрпрэтаваць у тым сэнсе, што аўтар набіраўся вучонасці па розных, нават далёкіх гарадах [Клімаў 1994а: 27]. Аднак тут няясна, ці пра сістэматычную адукацыю ідзе гаворка, ці пра самавучтва. Відавочна, што Цяпінскі пісаў на старабеларускай мове, ведаў царкоўнаславянскую мову і гаварыў па-польску (пра апошняе сведчаць таксама шматлікія паланізмы ў яго прадмове да Евангелля [Клімаў 1994а] і ў яго перакладзе, гл. 4.5.4). Аналіз перакладу паказаў, што Цяпінскі мог ведаць і лацінскую мову (гл. 2.1.3), а значыць, здабыў пэўную адукацыю. Ва ўсялякім выпадку, гуманістычныя веды былі яму не чужымі [Rothe 2005: 219].

Для ўдзелу ў працы пратэстанцкіх сінодаў Цяпінскі, магчыма, выязджаў у Польшчу. Г. Галенчанка дапускаў нават, што беларускі пратэстант у пошуку крыніц для свайго выдання мог сам наведаць Маскву [Голенченко 1989: 144–145], але гэта малаверагодна. Царкоўнаславянскія крыніцы для перакладу ён мог сабраць і не пакідаючы ВКЛ. Больш верагодна, што Цяпінскаму давялося пабываць у геаграфічна і рэлігійна блізкай яму Усходняй Прусіі – менавіта там ён мог набыць пэўнае веданне нямецкай мовы, каб знаёміцца з перакладам Лютэра, выкарыстанне якога таксама адзначаецца ў ЕЦ (гл. 2.1.3, 5.2.3).

1.1.2. Праблемы інтэрпрэтацыі крыніц. Усе вядомыя на сёння звесткі пра Цяпінскага можна падзяліць на дзве нераўнамерныя часткі. Да першай належаць некалькі крыніц (у тым ліку нарратыўных), што апавядаюць пра дзейнасць польска-беларускіх антытрынітарыяў (арыян). Яны праліваюць святло на найбольш важны аспект біяграфіі Цяпінскага – яго канфесіянальнае становішча. Сведчанні гэтых крыніц цалкам адпавядаюць характару перакладчыцкай і выдавецкай дзейнасці Цяпінскага, якая вялася ў пратэстанцкім духу. Менавіта гэтыя сведчанні заслугоўваюць найбольшага даверу, чаго нельга сказаць пра другую частку звестак. Яны складаюцца са шматлікіх згадак пра Васіля Цяпінскага (або Цяпіна) ці проста Цяпінскага, а таксама Цяпінскіх з іншымі імёнамі, знойдзеных у розных юрыдычных і гаспадарчых дакументах сярэдзіны XVI – пачатку XVII ст., галоўным чынам у Літоўскай метрыцы. Усе гэтыя звесткі, як паказаў у свой час А. Лявіцкі, што найбольш крытычна падышоў да іх ацэнкі, «нельга зараз жа туліць ... да асобы загадкавага перакладчыка ... Евангелля, калі ... няма выразнага сведчання, што гэта ўласна пра яго ідзе мова...» [Левицкий 1913: 20]. А якраз такога сведчання пазбаўленыя згадкі гэтай часткі крыніц. Патрэбна адмысловая інтэрпрэтацыя, каб звязаць іх з асобай перакладчыка Евангелля ці, наадварот, адхіліць зусім.

Асноўны масіў дакументаў, дзе згадваецца імя Цяпінскага, сабраў і абагульніў яшчэ напрыканцы XIX ст. У. М. Доўнар-Запольскі [Довнар-Запольский 1899: 1031–1064]⁵. Паводле гэтых крыніц маёнткі Цяпінскага былі раскіданыя па розных кутках Беларусі: не толькі на Полаччыне, дзе існавала (і зараз існуе) вёска з назвай Цяпіна (пад Чашнікамі), але на Міншчыне, Лідчыне, Віленшчыне і нават пад Кіевам. З гэтых звестак вынікала, што

⁵ Гэты ж артыкул без змен перадрукаваны: [Довнар-Запольский 1909: 232–256]. У далейшым артыкул цытуецца паводле яго першай публікацыі.

Васіль Цяпінскі належаў да дробных землеўласнікаў, цярэў ад самавольства заможных паноў і быў абмежаваны ў сродках. Дарэчы прыйшліся і нараканні самога Цяпінскага ў прадмове да Евангелля на абмежаванасць яго сродкаў і значныя высілкі, прыкладзеныя дзеля выдання Евангелля [Довнар-Запольский 1899: 1063].

Высновы У. Доўнар-Запольскага былі, аднак, узятыя пад сумненне А. Лявіцкім [Левицкий 1913: 12–22]. Разбіраючы дакументы XVI ст., што паходзяць з Валыні, ён знайшоў у іх вялікую колькасць згадак пра нейкага Васіля Цяпінскага. Супастаўленне гэтых крыніц з матэрыялам Доўнар-Запольскага прыводзіла да высновы, што Цяпінскі адначасова знаходзіўся ў розных мясцінах. Таму Лявіцкі заключыў, што «ў другой палове XVI ст. існаваў не адзін Васіль Цяпінскі, а адначасова іх было два» [Левицкий 1913: 20]. Гэта было натуральнай з'явай для шляхецкіх родаў ва ўмовах здрабнення феадальнага землеўладання⁶. З гэтай прычыны, сцвярджаў Лявіцкі, нельга давяраць ніводнаму акту, дзе згадваецца прозвішча Цяпінскага, калі «актавыя матэрыялы не падаюць для гэтага найменшай падставы ... наконт таго, каб той або іншы Цяпінскі хоць як-небудзь датыкаўся да літаратурных ці друкарскіх спраў» [Левицкий 1913: 19]. Адсюль усе матэрыялы Доўнар-Запольскага, на думку Лявіцкага, губляюць сваю доказную сілу, бо ў іх няма «хаця б малага намёку на тое, што гэта быў уласна той самы Цяпінскі, што пераклаў і выдаў Евангелле» [Левицкий 1913: 20].

Больш за тое, У. Вярхоўкін-Шалюта паказаў, што і сярод шляхціцаў Цяпінскіх з Беларусі маюцца два Васілі: «Раней усё, што ведама пра Васіля Цяпінскага, прыпісвалася аднаму чалавеку, а іх было два» [Вярхоўкін-Шалюта 1994: 19]. На падставе розных крыніц даследчык здолеў рэканструяваць генеалогію роду Цяпінскіх у XVI ст. і звязаць яго паходжанне з родам Слушкаў, вядомага з пачатку XVI ст. Ён высветліў, што ў братоў Мікалая і Матэя Цяпінскіх былі сыны, якія абодва насілі імя Васіль, і паставіў пытанне, хто з іх з'яўляецца перакладчыкам і выдаўцом Евангелля [Вярхоўкін-Шалюта 1994: 19]⁷.

Хаця Лявіцкі заклікаў гісторыкаў да пэўнай асцярожнасці пры інтэрпрэтацыі крыніц, звязаных з Цяпінскім, аднак яго заклікі так і не былі ўзятыя пад увагу большасцю аўтараў, што пісалі пра беларускага пратэстанта⁸. Напрыклад, рашуча адхіляе іх як беспадстаўныя ці занадта скептычныя Г. Галенчанка, які трымаецца традыцыйнага погляду [Halенчанка 2005: 140; Голенченко 2005: 153–154]. Па словах Лявіцкага, даследчыкі «звярталіся да іншых гістарычных ды літаратурных крыніц і ўсё, што толькі знаходзілі там пра Васіля Цяпінскага, не вагаючыся, прыкладалі да яго асобы» [Левицкий 1913: 20]. У выніку беларускаму перакладчыку было прыпісана шмат чаго, што ў сапраўднасці не мае да яго дачынення.

Так, зусім невядома, якое імя па бацьку сапраўды меў Васіль Цяпінскі, «гэта ўжо пазнейшыя даследчыкі яго творчасці надалі яму бацьку Мікалая» [Вярхоўкін-Шалюта 1994: 19], на той падставе, што ў 2-й палове XVI ст. адзін з уладальнікаў маёнтка Цяпіна, Мікалай Цяпінскі, меў сына Васіля. Аднак, як высветліла даследаванне Вярхоўкіна-Шалюты, на Беларусі ў адну эпоху існавалі два Васілі: стрыечныя браты Васіль, сын Матэя Цяпінскага, і Васіль, сын Мікалая Цяпінскага. І з актаў зусім не вынікае, хто з іх займаўся перакладам і выданнем Евангелля. Другая частка (Амельяновіч) падвойнага прозвішча, якое настойліва надаюць Цяпінскаму, была звязана ўсяго толькі з назваю маёнтка (відаць, не родавага) у Латыголічах, але няма ўпэўненасці, што назва гэтага маёнтка ўваходзіла ў склад родавага

⁶ У якасці прыкладу можна прывесці сведчанне М. Грушэўскага: «На попісу шляхты Львоўскай зямлі 1621 г. на 628 агульнага ліку шляхціцаў ставілася 43 Чайкаўскіх, 34 Гошаўскіх, 40 Вітвіцкіх. На попісу Перамышльскай зямлі 1648 г. на агульны лік блізка 1000 шляхціцаў ставілася 70 Яворскіх, 46 Кульчыцкіх, 36 Вінніцкіх, 23 Білінскіх» [Грушевський 1907: 241].

⁷ Даследчык скептычна глядзеў на вырашэнне гэтага пытання і звязваў яго з будучымі знаходкамі новых археаграфічных крыніц.

⁸ Толькі адзін М. Грушэўскі прапаноўваў не звязваць «з адным полацкім шляхціцам-ўнітарыем, што меў такое імя», другога шляхціца «сярод праваслаўнай украінскай шляхты таго часу», згадкі пра якога адшукаў Лявіцкі [Грушевський 1925: 55].

прозвішча Цяпінскага⁹. Відаць, правільна лічыць, што прозвішча беларускага перакладчыка звязана з тапонімам Цяпіна [Саверчанка 1993: 8], але не маецца ніякіх сведчанняў, што той Цяпінскі, які, паводле розных крыніц, дзейнічаў у Цяпіне, меў дачыненне да перакладу і друкарскіх спраў. Аднак усе такія «звесткі» пра Цяпінскага замацаваліся ў даведніках і энцыклапедыях і падаюцца ў іх на правах ледзь не фактаў, хаця на самай справе яны ўяўляюць сабой толькі меркаванні ці гіпотэзы.

1.1.3. Звесткі археаграфічных крыніц. Зусім нядаўна ўсе вядомыя на сёння (і некаторыя новыя) звесткі пра Цяпінскага былі храналагічна выкладзены ў выглядзе рэгестаў і пракаментаваны Г. Галенчанкам [Голенченко 2005]. Крыху раней яны дэталёва разглядаліся І. Клімавым [Клімаў 1995: 81–89; Клімаў 2002]. Кіруючыся папярэдджаннямі Лявіцкага, «рашуча засцерагаўшага, каб не валіць усіх Цяпінскіх у адно» [Грушевський 1927: 242], трэба з належным крытыцызмам ставіцца да сведчанняў дакументальных крыніц і па-новаму ацэньваць іх вартасць. Адзіна надзейнымі трэба прызнаць толькі згадкі, што зыходзяць з пратэстанцкага лагера і характарызуюць Цяпінскага як удзельніка польска-беларускай Рэфармацыі.

Найбольшага даверу тут заслугоўваюць два сведчанні Сымона Буднага, якія ён даў мімаходзь у сваіх друкаваных творах. Пра гэта навуковаму свету ўпершыню паведаміў А. Брукнер [Brückner 1896: 628–629], услед за якім гэтыя звесткі пачалі цытаваць іншыя аўтары (напрыклад, [Довнар-Запольский 1899: 1033; Левицкий 1913: 11]). Першая з іх знаходзіцца ў катэхізісе, што выдаў Будны пад назваю «O przednieyszych wiary christiańskiej artikulech» (Лоск, 1576), і паведамляе пра сход у 1574 г. аднадумцаў Буднага ў доме Васіля Цяпінскага [Budny 1989: 3, 202]. Другая згадка знаходзіцца ў зборніку трактатаў Буднага пад назвай «O urzędzie miesza używajacem» (Лоск, 1583) і апавядае пра дыскусію па важным тэалагічным пытанні паміж Васілём Цяпінскім і двума вядомымі антытрынітарыямі – Мартынам Чаховічам і Аляксандрам Вігрэлінам, што адбылася ў 1578 г. на сустрэчы беларускіх і польскіх антытрынітарыяў у Лоску [Budny 1932: 22, 231]. Апрача заўваг Буднага, вядома і адна дакументальная натацыя пра нейкага Цяпінскага, які ўвесну 1569 г. прымаў удзел у пратэстанцкім сінодзе ў Бэлжыцах (пад Люблінам) [Zachorowski 1921: 333; Akta 1972: 222, 371; Саверчанка 1993: 35; Голенченко 2005: 163–164]. Нарэшце, у рукапіснай арыянскай хроніцы на лацінскай мове сярод удзельнікаў з’езда ў Ракаве ў 1569 г. згадваюцца *Ciapienscy z Litwy* [Szczucki 1971: 172; Голенченко 2005: 164]¹⁰ – магчыма, гаворка ідзе пра мужа і жонку Цяпінскіх, чые прозвішча крыху недакладна прывёў польскі аўтар. Такім чынам, паводле гэтых крыніц, Цяпінскі (і нават яго сям’я) з канца 1560-х гг. належаў да пратэстанцкага руху і быў прыхільнікам ідэй Буднага.

Сведчанні, узятыя з дакументаў Літоўскай метрыкі і іншых юрыдычна-гаспадарчых актаў беларускага і ўкраінскага паходжання¹¹, можна аб’яднаць у некалькі груп. Кожная група згадак апавядае пра адну асобу (ці адно кола асоб), што насіла прозвішча Цяпінскі, аднак пакуль няясна, якое дачыненне ўсе яны маюць да перакладчыка і выдаўца Евангелля. Таму вядомыя згадкі, якія ніжэй падаюцца па групам у храналагічным парадку, не трэба разглядаць як дакументальны жыццьяпіс беларускага пратэстанта.

У найбольш ранніх згадках прозвішча Цяпінскі ў XVI ст. сустракаецца з канца 20-х гг. У недатаваным дакуменце 1529 г. згадваецца «баярын Троцкага павета» Мікалай Амеляновіч Цяпінскі, якому віцебскі баярын Глеб Шапка разам з Васілём Рагозічам

⁹ Паколькі маёнтак у Латыголічах належаў Матэю, роднаму брату Мікалая Цяпінскага, то больш падстаў называць Амеляновічам менавіта Матэя і яго нашчадкаў, а не Мікалая. Але ў тагачасных дакументах Амеляновічамі называюцца абодва браты: і Матэй, і Мікалай.

¹⁰ Ініцыятарам паездкі ў Ракаў некалькіх літвінаў быў Якуб з Калінаўкі [Budny 1932: 180], былы арыянскі міністр у зборы Астафея Валовіча і прыхільнік радыкальных сацыяльных поглядаў у антытрынітарстве (арыянізм), апанент больш памяркоўнага Буднага [Саверчанка 1993: 34, 46, 145, 159–165, 169–173].

¹¹ Гэты археаграфічны матэрыял з рознай паўнатай разгледжаны ў шэрагу прац [Довнар-Запольский 1899: 1049–1062; Ластоўскі 1925: 417; Галенчанка 1968: 172–173; Немировский 1979: 51–53, 60–61; Галенчанка 1987: 498; Лозка 1987; Беляжэнка 1990; Беляжэнка 1990а; Мельнікаў 1995: 239; Клімаў 1995: 81–89; Галенчанка 2000: 64–69].

засталіся вінныя пэўную суму [Lithuanian 1995: 184–185]. Але і праз дзесяцігоддзе, як сведчыць акт 1540 г., Мікалай Цяпінскі, названы цяпер ужо як «баярын гаспадарскі Полацкага павета», усё яшчэ не мог 9.12.1540 г. спагнаць гэтую суму з Глеба Шапкі [Lithuanian 1995: 171]. З крыніц вынікае, што Мікалай Цяпінскі меў маёмасць не толькі на Полаччыне, але і ў Троцкім павеце. Як «баярын зямлі полацкай» Мікалай Цяпінскі шмат разоў (шэсць актаў ад 21.02.1533 г. з Полацка) згадваецца ў 16-й кнізе запісаў Літоўскай метрыкі ў сувязі з рознымі судовымі працэдурамі [Беларускі 1928: 170, 205, 208, 209, 210, 216]¹². У двух актах з гэтай кнігі ад 3 і 18.05.1534 г. ён разам з жонкай выступае ў судовай справе супраць пана Глеба Есмана [Беларускі 1928: 247–248]¹³. З акта ад 12.02.1539 г. можна даведацца пра існаванне ў Мікалая брата Мацвея (Матэя) Цяпінскага, які падаваў на яго скаргу за абразу [Беларускі 1928: 282]. Відаць, да гэтай групы актаў можна далучыць «пазоўны ліст», які быў напісаны ў студзені 1550 г. у Кракаве ад імя караля Жыгімонта-Аўгуста да ваяводзіны троцкай кн. Альжбэты Гальшанскай (прыроджанай Радзівіл) [Галенчанка 1990: 334–335; Голенченко 2005: 157, 171–170]. Яна (верагодна, пасля заканчэння тэрміну арэнды) трымала ва ўладзе *половицу* (пэўную частку) *власного о^тчи^нного местечка их в Чашыніко^х* братоў Мікалая і Матэя Цяпінскіх, якое знаходзілася на зямлі іх маёнтка Цяпінскае, скаргу аб чым і падалі гэтыя браты разам са сваім родзічам Іванам Рыгоравічам Слушкаю, кіеўскім гараднічым. Каралеўскі загад ад 13.08.1563 г. надаваў Матэю Цяпінскаму *и братаничомъ его* вёску Галавен(і)чы (11 двароў (*дымовъ*), 7 «службаў») пад Магілёвам у якасці кампенсацыі за страту маёнтка на Полаччыне пад час акупацыі яе маскавітамі [Документы 1897: 143; Довнар-Запольский 1897: 143; Голенченко 2005: 159, 160]¹⁴. Нехта Фрэдрых Цяпінскі таксама атрымаў у 1563 г. 10 «службаў» людзей у Барысаўскай воласці па прычыне знішчэння маскавітамі яго маёнтка [Довнар-Запольский 1899: 1051; Голенченко 2005: 161–162].

Другая група дакументаў, найбольш шматлікая (18 актаў), аб'ядноўваецца згадкамі імя Васіля Цяпінскага, прычым у большасці выпадкаў няма сумнення, што гаворка ідзе пра адну асобу. Усе гэтыя акты адлюстроўваюць маёмаснае і сацыяльнае становішча Цяпінскіх, але маўчаць пра іх канфесіянальны стан. Зусім слушна заўважыў Доўнар-Запольскі, што «в них тщетно было бы искать определённых указаний на религиозные воззрения нашего автора» [Довнар-Запольский 1899: 1049–1050].

Тастамент Матрэны Цяпінскай, складзены 9.06.1563 г. у Вільні, апавядае пра падзел маёнтка Цяпіна з чэлядзю (прыдбанага ва ўласнасць ад яе мужа Мікалая, нябожчыка) паміж трыма яе сынамі: Васілём, Жданам і непаўналетнім Іванам Войнаю, апека над якім даручаецца Мікалаю Слушку [Галенчанка 1990: 335–337; Голенченко 2005: 159, 172–173]¹⁵. Мімаходзь згадваюцца ўнучка Марына, а таксама пан Мікалай Осцік, у якога Васіль арэндаваў маёнтка (пэўна, Свіраны) на тры гады і збіраўся гэты маёнтка выкупляць назаўсёды.

Развіццё гэтай калізіі можна назіраць у шэрагу актаў, якія тычацца цяжбы вакол маёнтка Свіраны (Віленскі павет; 13 двароў), што было закладзена Васілю Цяпінскаму старастам Мікалаем Осцікам. Гэты заклад адбыўся за пазыку ў 300 коп грошай літоўскіх, што вынікае з заручнага ліста ад 1.01.1563 г. [Голенченко 2005: 158–159] і яго пацвярджэння ў каралеўскай канцылярыі 6.12.1567 г. [Голенченко 2005: 163]. Юры Осцік, брат памерлага старасты, у адсутнасць Цяпінскага зрабіў 18.07.1564 г. «наезд» на гэты маёнтка, абрабаваў яго і захапіў частку ўгоддзяў (у тым ліку 9 «службаў»). Пра гэта 19.07.1564 г. Цяпінскі падаў скаргу ў віленскі земскі «ўрад» [Довнар-Запольский 1899: 1055–1056; Голенченко 2005: 159] і, апрача таго, звярнуўся да караля. Згодна з каралеўскім мандатам і пад уздзеяннем каралеўскага ўпаўнаважанага, Осцік вярнуў Цяпінскаму захопленыя землі, але прадугледжанай мандатам кампенсацыі Цяпінскі так і не атрымаў. І таму ён звярнуўся з

¹² Акт № 286 [Беларускі 1928: 205] памылкова датаваны 1534 г., трэба 1533 г.

¹³ Пра гэтыя дакументы паведамляе і Я. Неміроўскі [Немировский 1979: 51].

¹⁴ Гэты самы дакумент перавыдадзены [Метрыка 2001: 98].

¹⁵ Пра гэты дакумент Г. Галенчанка згадваў яшчэ раней, у 1987 г. [Галенчанка 1987: 498].

патрабаваннем яе ў суд. Патрабаванне было разгледжана 12.01.1565 г. на пасяджэнні маршалковага суда падчас вальнага сойму ў Вільні [Довнар-Запольский 1899: 1057–1058; Голенченко 2005: 160–161]. Хаця суд і вынес пастанову аб спагнанні страт з Осціка, той нічога не плаціў. Дарэмна Цяпінскі двойчы (другі раз – 8.09.1566 г.) дамогся ад імя караля «напамінальнага ліста» Осціку, дзе праз каралеўскага ўпаўнаважанага загадвалася ўвесці Цяпінскага (у якасці кампенсацыйнай меры) ва ўладанне часткай осцікавага маёнтка Казлішкі. 20.09.1566 г. ад імя караля Осціку быў накіраваны ліст, якім Васіль уводзіўся ў трыманне Осцікавым маёнткам Арнянскае [Голенченко 2005: 161]. Калі праз год упаўнаважаны Мацвей Івановіч пры сведках заявіўся на двор Осціка, каб увесці Цяпінскага ва ўладанне, Осцік ім абодвум учыніў асабістую абразу, заяву аб чым і занёс 6.12.1567 г. упаўнаважаны ў кнігу віленскага «гаспадарскага» суда [Довнар-Запольский 1899: 1059–1060; Голенченко 2005: 163].

Яшчэ чатыры акты тычацца спраў Васіля Цяпінскага па двух маёнтках: Вярсоцкае (Лідскі павет; 11 цяглавых двароў і 14 чалавек чэлядзі) і Польшкаўскае (Ашмянскі павет; 9 цяглавых двароў). Жонцы Васіля Зоф’і Данілаўне, кн. Жыжэмскай, належала частка Вярсоцкага маёнтка, тады як другой часткай валодала яе сястра Кацярына разам са сваім мужам Васілём Міхайлавічам Скіпарам¹⁶. Не раней 1565 г., як мяркуе Доўнар-Запольскі, Зоф’я прадала ўласную частку свайму мужу. Гэта вядома з акта прымірэння ад 12.04.1578 г. пасля спрэчкі са Скіпарамі аб падзеле маёнтка [Довнар-Запольский 1899: 1052–1053]. Сваёй часткай маёнтка Вярсоцкае Васіль *вечне* памяняўся (акт ад 28.02.1579 г.) з «гаспадарскім зямлінам ашменскім» Мікалаем Янавічам Брацішэўскім, які валодаў *выслужоным* маёнткам Польшкаўскае, запіс аб чым быў унесены ў віленскія кнігі 24.03.1579 г. Пацвярджэнне гэтаму абмену было выдадзена каралём 29.03.1579 г. у Вільні [Голенченко 2005: 167]. На наступны дзень, 30.03.1579 г., Цяпінскі зрабіў заяву аб верыфікацыі яго «менаванага ліста», які быў пашкоджаны чарнілам (*инькавустом замазалсе*) [Довнар-Запольский 1899: 1053–1055; Голенченко 2005: 167–168].

Ёсць згадка, што ў 1578 г. нехта Васіль Цяпінскі быў аршанскім падстарастам [Міеціскі 1938: 17; Демидова 1973: 638], аднак крыніца гэтай інфармацыі цяпер невядомая.

Тры акты асвятляюць крымінальную справу «зямлян гаспадарскіх ваяводства Полацкага» Абраама і Канстантына Цяпінскіх з «баярамі» Менскага ваяводства Гедройтамі ў менскім гродскім судзе [Васіль 1991: 15–19; Бабкова 1991: 194–195; Бабкова 1995: 5–6; Голенченко 2005: 169, 173–174]. У першым дакуменце ад 1.03.1600 г. заяўлена пра напад Гедройтаў, якія *27.02 мо^нно кзв^ато^н ... ки^нми збили и зранили* братоў Цяпінскіх у стадоле на Краіску. Цяпінскія ехалі на той час з маёнтка іх маці Зоф’і, кн. Жыжэмскай, у Полацк на гродскі суд (які меў адбыцца 1.03.1600 г.) з «зямлянамі гаспадарскімі» Полацкага павета Іванам і Васілём Мацвеевічамі¹⁷ Цяпінскімі па справе *о заби^не через ни^х о^нцу нашо^о пана Васи^ня Тяпи^нско^о*. З акта 9.03.1600 г. аб асведкаванні ран і пабояў, якія ўчынілі ім Гедройты (пра што было ўпісана 18.03.1600 г. у кнігі менскага гродскага суда), можна даведацца, што Абраам і Канстантын выехалі з маёнтка сваёй маці 7.02.1600 г. З трэцяга дакумента высвятляецца і назва гэтага маёнтка – Латыголы (Менскі павет), які адначасова меў найменне Амел’яноўшчына. У гэтым дакуменце бацька двух малодшых Гедройтаў скардзіцца 30.03.1600 г. у менскі гродскі «ўрад» на Канстантына Цяпінскага, які 23.03.1600 г. напаў на Гедройтаў у той самай злашчаснай стадоле, збіў іх і абрабаваў.

Вядома крыніца [Довнар-Запольский 1899: 1061–1062; Голенченко 2005: 170], паводле якой спадчыну Васіля Цяпінскага – маёнтка Цяпіна – дзеляць двое яго сыноў: Аўрам і Тобіяш. Недзе ў 1603 г. Тобіяш захапіў *садибы старое небощыка отца их* і выгнаў адтуль Аўрама (названага ў гэтым акце Цяпінскім Амел’янавічам). Потым, відаць, паміж імі адбылося пагадненне, паводле якога Аўрам мусіў атрымаць кампенсацыю. Аднак Тобіяш

¹⁶ Гэтым маёнткам таксама валодалі ў якасці «айчызнага» яшчэ некалькі шляхціцаў [Голенченко 2005: 167].

¹⁷ Хутчэй за ўсё гэта памылка перапісчыка, трэба «Мікалаевічамі». Верагодна, перапісчык уставіў Васілёвае імя па бацьку перад імёнамі яго пляменнікаў.

дамовы не выканаў, і Аўрам падаў скаргу ў полацкі гродскі суд. На пасяджэнне суда 1.01.1604 г. Тобіяш не з'явіўся і быў асуджаны завочна на выплату страт і выдаткаў. Калі ў Цяпіна прыехаў пры сведках упаўнаважаны суда Балтрамей Банкоўскі, каб увесці ва ўладанне Аўрама, то Тобіяш «моцна бараніў» маёнтак і выканаць гэтага судовага прысуду не даў. З гэтай жа місіяй 25.06.1604 г. наведваў Цяпіна і гродскі суддзя Ян Рагаза, але таксама беспаспяхова. У адказ на рэляцыю суддзі аб такой непаслухмянасці кароль 22.07.1604 г. выдаў ліст аб *выволаньі* (астракізме) Тобіяша з дзяржавы. Такім чынам, гэтая крыніца пацвярджае, што Васіль Цяпінскі памёр да 1603 г.

Трэцюю групу згадак імя Васіля Цяпінскага складаюць дакументы ўкраінскага паходжання, якія, на слухную думку Лявіцкага, апавядаюць пра іншую асобу, не тоесную полацкаму шляхціцу [Левицкий 1913: 13, 18–19, 20]. Згадкі гэтыя знаходзяцца ў дзесяці актах з кніг луцкага гродскага суда [Левицкий 1913: 13–16] і ў двух кіеўскіх дакументах. У трох актах 1572 г. (адзін ад 22.10 і два ад 29.10) Алена Салтанаўна, кн. Саколская, жонка (другім шлюбом) пана Васіля Цяпінскага (як даводзіць Лявіцкі, ён пайшоў да яе ў прымы [Левицкий 1913: 15, 17]), скардзіцца на свайго суседа пана Мікалая Харлінскага. Усе гэтыя асобы – жыхары мястэчка Любча Луцкага павета. У сваю чаргу Харлінскі скардзіцца ў чэрвені 1573 г. на Алену Цяпінскую. У двух іншых дакументах фігуруе не толькі Алена (4.09.1573 г.), але і Васіль Цяпінскі (8.09.1573 г.). Чатыры акты з 1574 г. (ад 2.07 і 10.07, 22.09 і 25.10) асвятляюць спрэчку Цяпінскага і Харлінскага з Фёдарам Загароўскім наконт межавання ўгоддзяў. У акце ад 18.02.1576 г. пані Фядора Дзяльцкая скардзіцца на Васіля Цяпінскага і яго пасынка Грыгорыя Івановіча, кн. Любечкага. Няясна, ці гэтая ж самая асоба зноў узнікае пад прозвішчам Цяпінскі ў 80-х гг. на Кіеўшчыне. Паводле ліста Філона Кміты Чарнобыльскага, які ён накіраваў 01.1582 г. у кіеўскі земскі «ўрад», Васілю Цяпінскаму, «прыяцелю свайму», давяраецца выступаць ад імя Кміты ў справе па абмене аднаго сяла з кіеўскім Пустынна-Мікольскім манастыром [Левицкий 1913: 17]. З «напамінальнага ліста» ад 31.07.1585 г. да кіеўскага мітрапаліта Анісіфара Дзевачкі можна даведацца пра напад пад Кіевам мітрапалітавых сялян на слугу Васіля Цяпінскага, за што ён, патрабуючы кампенсацыі, выклікаў мітрапаліта на 11.09.1585 г. у гродскі суд [Довнар-Запольский 1899: 1061]. Іншым лістом 20.08.1585 г. у гэты суд былі выкліканы і абвінавачаны сяляне з Вараб'евіч [Описание 1897: 52–53; Голенченко 2005: 168].

Яшчэ адна група дакументальных згадак прозвішча Цяпінскага паходзіць з вайсковых попісаў Вялікага Княства Літоўскага¹⁸. Ужо ва ўхвале, якую прыняў вялікі сойм 1.05.1528 г. у Вільні і якая пералічвае, хто з землеўласнікаў колькі коней мае ставіць у войска, называюцца родныя браты Мікалай і Матэй Амельяновічы, якія разам мусілі ставіць два кані [Литовская 1915: слуп. 20]¹⁹. У попісе «гаспадарскага» войска з 1565 г. (рээстр пачаты з 9.07.1565 г.), што збіралася пад Ракавам у падначаленне кн. Мікалая Радзівіла, ваяводы Троцкага, адзначаецца за 9.07.1565 г., што Матэй Амельяновіч Цяпінскі выслаў сына Мартына на кані і яшчэ аднаго каня з пахолакам (салдат-вершнік, якога мусіў выстаўляць землеўладальнік) [Литовская 1915: слуп. 253]. Пры гэтай жа «дворнай» харугві гаворыцца (запіс за 8.08.1568 г.), што Васіль Цяпінскі, які выслаў пахолака на кані, *а самъ служыть пану маршальку дворьному* [Литовская 1915: слуп. 256]. Гэтая згадка знаходзіць падтрымку ў попісе земскага войска з 1567 г. (рээстр пачаты з 26.07.1567 г.), якое збіралася спачатку пад Красным Сялом, а потым каля Маладзечна, у падначаленне кн. Грыгорыя Хадкевіча. У запісе «слуг» падканцлера і маршалка дворнага Астафея Валовіча згадваецца Васіль Цяпінскі з Менскага павета, які мусіў выстаўляць аднаго каня [Литовская 1915: слуп. 446]. У адпаведным месцы гэтага попісу, пры пераліку дваран Менскага павета, зроблены

¹⁸ Некаторыя з гэтых дакументаў разглядаюцца ў працах [Галенчанка 1968: 172; Немировский 1979: 53, 159; Лозка 1987: 16; Вярхоўкін-Шэлюта 1994: 17–18].

¹⁹ Г. Галенчанка ўпэўнены, што тут называюцца Цяпінскія, хаця і напісаныя без іх мясцовага прозвішча – Цяпінскія [Галенчанка 2000: 65; Голенченко 2005: 155].

запіс²⁰, што *Василей Тяпинский з Лотыголич ... сам служить пану Остафью Воловичу подканцлерому* [Литовская 1915: слуп. 1231]. Там жа пацвярджаецца звестка з папярэдняга попісу наконт Матэя Цяпінскага, які паходзіць з *ыменя своего з Латоголы в повете Менском* (запіс за 6.10.1567 г.): *сам дей стар а сынове служат князю воеводе троцкому* [Литовская 1915: слуп. 533], на той час гэтым ваяводам быў ужо Стафан Збаражскі. Між іншым, у попісе 1567 г. сустракаюцца знаёмыя прозвішчы Скіпараў, Есманаў і інш. [Литовская 1915: слуп. 1227, 1228–1229]²¹, а таксама кн. Багдана Жыжэмская – маці Зоф’і Жыжэмскай, адзначаная сярод шляхты Васілішкаўскай харугві Лідскага павета, дзе знаходзіцца і адзін з яе маёнткаў – Вярсокі [Литовская 1915: слуп. 776]. Вядомы таксама рээстр (ад 1.06.1567 г., зроблены ў Чашніках) коннай роты Філона Кміты Чарнобыльскага, дзе згадваецца Васіль Цяпін, *товарыш* (малодшы афіцэр, якому падпарадкоўвалася некалькі коннікаў-пахолакаў) [Археографический 1867: 219; Немировский 1979: 53; Голенченко 2005: 153, 162].

Вёска Цяпіна знаходзіцца на межах Полацкага павета, таму «землі Цяпінскія», або «межы Цяпінскія», фігуруюць у розных вопісах гэтай адміністрацыйнай адзінкі [Тетрадь 1856: 34; Писцовые 1877: 423, 437; Литовская 1914: слуп. 893]. Напрыклад, паводле вопісу 1564–66 гг., які складаўся ў акупаваным Полацку маскоўскімі баярамі на падставе «сыскаў» (росшукаў), што зрабілі іх эмісары, распытваючы мясцовых жыхароў (праўда, не заўсёды прыхільных да маскавітаў, а таму, напэўна, не заўсёды і праўдзівых), вотчына пана Мікалая Цяпінскага знаходзілася каля самай мяжы з Віленскім паветам [Тетрадь 1856: 4; Писцовые 1877: 423; Голенченко 2005: 159]. Пра саму вёску ў гэтым попісе (за 1570-я гг.) сказана як пра «сяло Цяпіна з дзярэўнямі» [Тетрадь 1856: 26; Писцовые 1877: 437]²². Складальнік карты Полацкага павета XVI ст. М. Аглоблін адзначае каля вёскі Цяпіна (за адну вярсту) яшчэ і пагост (селішча вакол царквы, якая знаходзіцца за межамі вёскі) з той самаю назваю [Оглоблин 1880: 60]. Паводле інвентару Цяпіна, з 12.1591 г. маёнтка, пакінуты за даўгі пану Наркевічу, складаецца з трох вёсак: Мокаўская (3 двары), Прыстоі (3 двары) і Цяпінская (16 двароў і яшчэ 5 людзей з рознымі павіннасцямі) [Акты 1887: 413]. У полацкай рэвізіі 1552 г. называюцца Матэй Іванавіч і Мікалай Іванавіч Цяпінскія, якія маюць па «дворцу» Цяпіна (*именье отчизное, дворец Тяпино с паш(ъ)нею*) у якасці спадкаемнага ўладання, чаму і абавязаны ставіць у земскае войска па кані [Полоцкая 1905: 10, 148–149; Голенченко 2005: 157–158]²³. Тут пералічана і колькасць «дымаў» (двароў; адпаведна, 14 у першага (ды 6 чалавек «службаў») і 12 у другога) і характар павіннасцей, якія выконваюць няцяглыя людзі (агароднікі і кунічнікі, усяго 12 у першага і 6 у другога). У рэвізіі полацкіх царкоўных і ўладычных зямель за 1580 г. згадваецца пан Мартын Цяпінскі [Описание 1907: 2] (хутчэй за ўсё, сын Матэя Цяпінскага, высланы да войска ў 1565 г.). Між іншым, у полацкай рэвізіі 1552 г. сустракаюцца прозвішчы кн. Жыжэмскага [Полоцкая 1905: 127–128], Есманаў [Полоцкая 1905: 69, 116–118]; напрыклад, Марына, жонка Глеба Есмана, мае ў Полацкім павеце вёску Латыгола з людзьмі «прыхожымі» [Полоцкая 1905: 118].

У сярэдзіне XVI ст. маёнтка Цяпіна знаходзіўся ў спадчыне Івана Слушкі, кіеўскага гараднічага, сына Рыгора Слушкі [Вопіескі 1887: 322]. Акт, выдадзены «гаспадарскай» канцылярыяй у 1547 г. на хадатайніцтва Івана, чые дакументы загінулі падчас пажару таго

²⁰ Запіс пазначаны «3 генвара», але гэта, відаць, памылка, запіс быў зроблены, напэўна, 3.11.1567 г., бо папярэдні запіс датуецца 28.10.1567 г., а студзенскіх запісаў у попісе не заўважана.

²¹ Сярод шляхты Менскага павету, якая, паводле гэтага попісу, мусіла ставіць у войска каней і вершнікаў, згадваецца Мацвей Кавячынскі з Нясвіжа [Литовская 1915: слуп. 1221].

²² На думку Вяроўкіна-Шалюты, на зямлі маёнтка Цяпінскае існавалі некалькі адасобленых населеных пунктаў з такой назвай [Вяроўкін-Шэлута 1994: 18–19]. Гэтаму запырэчыў Галенчанка, які лічыў, што тут ідзе гаворка пра падзел аднаго ўладання паміж некалькімі ўладальнікамі, кроўнымі родзічамі [Галенчанка 2000: 66]. На самай справе маюць рацыю абодва даследчыкі. У склад маёнтка магло ўваходзіць некалькі селішчаў, якія, хаця і мелі свае назвы, але лічыліся адным маёнткам. Нават і цяпер пад Чашнікамі побач існуюць дзве вёскі Цяпіна, а непадалёк ад іх знаходзіцца вёска Дзярэўня – гэтая назва ўзнікла, відаць, таму, што такое селішча было часткай маёнтка.

²³ Тэкст гэтай рэвізіі вядомы і паводле пазнейшага спіса лацінкай, які быў выдадзены [Rewizya 1880: 181, 244].

самага года ў Менску, пацвярджае яго правы на спадчынныя маёнткі, у тым ліку на *именье их о^тчи³ное и деди³ное* Цяпіна (у с прысе¹ки того име^ня, з бояры и з слугами путными и с паробками и с челе⁰ю иною дво^рною нево^нною), якое дасталася Івану ад брата Паўла на ўмовах роўнага падзелу [Галенчанка 2000: 65; Голенченко 2005: 157]. Хутчэй за ўсё Слушкі валодалі адной з вёсак, што ўваходзіла ў склад маёнтка Цяпіна. Паводле тастамента цяжка хворага Івана Служкі, складзенага 11.07.1557 г. у Вільні, яго *именье* Цяпіна, *которое есть на Руси, з сельми и присельки з бояры и слугами путными з людьми данными и тяглыми и со всем*, перадавалася сыну Мікалаю Служку [Голенченко 2005: 158]. У канцы XVI ст. маёнтак Цяпіна меў у спадчыне Мікалай Служка, у якога было трое сыноў: Мікалай, Крыштаф і Аляксандр [Лорасі́нскі 1880: 670]. Спачатку маёнтак атрымаў Мікалай, як вынікае з інвентару ад снежня 1591 г., дзе, між іншым, сказана, што ён «тое іменне Цяпінскае здаўна само ў сабе мае» [Акты 1887: 411–413]. Маёнтак здаваўся ў арэнду Юрыю Наркевічу на 3 гады, а пасля смерці Мікалая ў 1597 г. ён перайшоў да Крыштафа, які ў 1603 г. прадаў яго Станіславу, кн. Свірскаму [Вяроўкін-Шэлюта 1994: 18].

Вёска Латыголічы (цяпер – Латыголь)²⁴ знаходзіцца паблізу Маладзечна, каля ракі Іллі, на падалёк ад яе ўпадзення ў Вяллю. Побач месціцца вёска Цяпінцы – без сумнення, яе назва звязаная з прозвішчам былых уладальнікаў Латыголіч (селішча выведзеных з Цяпіна сялян?). Пра гэты маёнтак пакуль не адшукана звестак, таму яго склад і былыя ўладальнікі ў XVI ст. невядомыя.

1.1.4. Рэканструкцыя лёсаў роду Цяпінскіх у XVI ст. Генеалагічныя росшукі Вяроўкіна-Шалюты паказалі, што Слушкі і Цяпінскія паходзяць ад аднаго продка, Амяльяна, які, напэўна, ужо ў XV ст. атрымаў сваё шляхецтва і землеўладанне, як можна меркаваць паводле яго прозвішча, за службу (у XVI ст. часам пісалася *Служка, Служыч*) [Sadkowska 1969: 60]. У Амяльяна былі сыны Рыгор і Іван. Па Рыгору далей пайшла лінія Слушкаў (яе генеалогію гл. [Sadkowska 1969]), а па Івану (відаць, малодшаму сыну) – лінія Цяпінскіх (атрымалі сваё прозвішча, верагодна, таму, што ім дастаўся напачатку толькі адзін буйны ўдзел – Цяпіна, хаця частка гэтага маёнтка заставалася і ў Слушкаў).

У Івана Цяпінскага было двое сыноў – Мікалай і Матэй (Мацэй, Мацвей), апошні, відаць, быў малодшы. Ва ўладанні Мікалая знаходзіўся спадчынны маёнтак Цяпіна, у Полацкім павеце, і нейкі маёнтак у Троцкім павеце, а ва ўладанні Матэя (Мацвея) маёнтак Латыголічы²⁵, у Менскім павеце, а таксама нейкая частка маёнтка Цяпіна. Аднак з часам Мікалай сваю маёмасць у Троцкім павеце, відаць, страціў, паколькі пасля яго смерці падзелу падлягала толькі Цяпіна. У 1563 г. яго жонка Матрэна падзяліла належную ёй частку Цяпіна паміж трыма сваімі дзецьмі: Васілём, Жданам і непаўналетнім Іванам Войнаю, апека над якім была даручана Мікалаю Слушку, родзічу Цяпінскіх. З гэтага вынікае, што Васіль Мікалаевіч на той час ужо быў дастаткова дарослы, каб арэндаваць у пана Мікалая Осціка маёнтак, а потым з ім судзіцца ў 1564 г.

З часоў Доўнар-Запольскага лічыцца, што жонкай Васіля Мікалаевіча была Зоф’я Жыжэмская [Довнар-Запольский 1899: 1051, 1052–1053]. Але калі далей трымацца гэтага меркавання, то паводле новаадшуканых дакументаў (справа Гедройтаў з Цяпінскімі) трэба дапусціць, што ў Матэя Цяпінскага было не двое, а трое сыноў, прычым адзін з іх насіў праслаўнае імя Іван. Апрача таго, трэба дапусціць, што Васілю Мікалаевічу з Цяпіна належала і частка Латыголіч (пра што звестак няма) і што яна была неўзабаве набытая ім пасля смерці яго бацькі (пасля 1563 г., паколькі гэтая маёмасць не адлюстраваная ў тастаменце Матрэны Мікалаевай Цяпінскай, але да 1567 г., каб Васіль мог трапіць у вайсковы попіс у якасці зямляніна Менскага павета). Каб пазбегнуць такіх дапушчэнняў, Зоф’ю трэба лічыць жонкай Васіля Мацвеевіча Цяпінскага, пакуль не будуць адшуканыя

²⁴ Сама назва *Латыгол(а)* – балцкага паходжання (параўн. *Латгалія*) [Трусман 1897: 165–166], яна сведчыць, што тая мясцовасць у даўнія часы была населеная неславянскімі жыхарамі. Дарэчы, назва Цяпіна хутчэй за ўсё таксама мае балцкую ці фінскую этымалогію [Трусман 1897: 292].

²⁵ Хутчэй за ўсё, гэта быў даволі новы маёнтак, верагодна, набыты ці атрыманы ад Амеляновічаў-Слушак (адкуль яго іншая назва – Амеляноўшчына), таму ён дастаўся малодшаму сыну.

пераканаўчыя звесткі, што яе мужам быў менавіта Васіль Мікалаевіч²⁶.

У Матэя (Мацвея) Цяпінскага было два сыны: Мартын і Васіль, прычым першы быў жывы яшчэ ў 1580 г. (верагодна, яму дасталася частка Цяпіна, а Васілю – Латыголічы, але з кавалкам Цяпіна). Жонка Васіля Мацвеевіча, кн. Зоф’я Жыжэмская, валодала часткай Вярсоцкага маёнтка; другой часткай гэтага маёнтка валодала яе сястра Кацярына, што была замужам за Васілём Скіпарам. Пасля спрэчкі са Скіпарамі Цяпінскія вырашылі з імі больш не суседнічаць і ў 1579 г. памянліся на маёнтак Польшкаўскае на Ашмяншчыне. Дзецьмі Васіля і Зоф’і паводле адной крыніцы былі Абраам і Канстантын, а паводле другой – Аўрам і Тобіяш²⁷. Частка Цяпіна дасталася да 1603 г. Аўраму і Тобіяшу (верагодна, ад памерлага Мартына, які ў такім выпадку быў бяздзетны)²⁸, што прывяло да спрэчкі паміж імі. Іншая частка маёнтка належала нашчадкам Мікалая, якія або далей трымалі яе, або страцілі (напэўна, да 1591 г.) на карысць Слушкаў (адзін са Слушкаў быў апекуном Войны Мікалаевіча). Васіля Мацвеевіча з Латыголіч чакала каля 1600 г. жахлівая смерць ад рукі яго пляменнікаў – сыноў Васіля Мікалаевіча; можна дапусціць, што яна была выкліканая спрэчкай пры раззеле маёмасці (хутчэй за ўсё Цяпіна)²⁹. Пасля яго смерці Латыголічы перайшлі Зоф’і – відаць, маёнтак быў цалкам «запісаны» ёй, паколькі раней яна прадала «мацерысты» маёнтак Вярсоцкае свайму мужу³⁰ (напэўна, таму, каб яе родныя не прэтэндавалі на Вярсокі, што складалі пасаг Зоф’і).

Але самыя важныя звесткі наконт заняткаў і спраў Васіля Мацвеевіча даюць вайсковыя попісы 1565–68 гг. Паводле аднаго з іх, Васіль Цяпінскі, які паходзіць з Латыголіч у Менскім павеце, служыў пану Астафею Валовічу, заможнаму пратэктару пратэстанцкага руху на Беларусі. Тыя самыя попісы паведамляюць, што ўжо сыны Матэя Цяпінскага, які валодаў Латыголічамі, служылі ваяводзе троцкаму – Стафану Збаражскаму, яшчэ аднаму вядомаму пратэктару пратэстантызму ў ВКЛ. Дзякуючы гэтым заўвагам вайсковых попісаў, можна дастаткова надзейна звязаць сыноў Матэя Цяпінскага з лідарамі пратэстанцкага руху Вялікага Княства Літоўскага. Але іх сувязі не абмяжоўваліся службовымі дачыненнямі, яны мелі больш блізкі характар – сваяцкі: жонка Васіля Мацвеевіча Цяпінскага, Зоф’я Жыжэмская, даводзілася пляменніцай Астафею Валовічу [Галенчанка 2000а: 37]. На падставе гэтых звестак можна з усёй пэўнасцю сцвярджаць, што перакладчыкам і выдаўцом пратэстанцкага Евангелля выступаў Васіль Мацвеевіч Цяпінскі, што з Латыголіч Менскага павета, а не сын Мікалая, што з Цяпіна. Менавіта Васіль Мацвеевіч меў трывалыя і службовыя, і сваяцкія сувязі з вядомымі прыхільнікамі новай веры на Беларусі, чаго ў адносінах да Васіля Мікалаевіча не заўважана. Улічваючы даўнюю варожасць паміж абодвума братамі, працягнутую іх нашчадкамі, трэба заключыць, што Васіль Мікалаевіч з Цяпіна наогул не мае ніякага дачынення да перакладу і выдання Евангелля.

Якім чынам Цяпінскія з Латыголіч успрынялі пратэстанцкія ідэі – застаецца тэмай для здагадак. Лічыцца, што перакладчык Евангелля перайшоў у новую веру з праваслаўя [Mienicki 1938: 17; Drukarze 1959: 67; Клімаў 1995: 62; Мельнікаў 1995: 240; Галенчанка 2000: 68]. Аднак зараз існуюць некаторыя падставы для перагляду такога меркавання. Калі звярнуць увагу на імёны Мацвея, яго нашчадкаў і сваякоў (Матэй / Мацэй, Мартын, Зоф’я, Абраам, Тобіяш, Канстантын), то лёгка заўважыць, што ўсе яны маюць паланізаваную

²⁶ Доўнар-Запольскі, на жаль, не паведамляе імя па бацьку Васіля Цяпінскага, што парадчыў маёнткам сваёй жонкі Вярсоцкае, але згадвае, што ён названы там Амеляновічам [Довнар-Запольский 1899: 1050]. Таму, хутчэй за ўсё, гэта быў Васіль Мацвеевіч з Латыголіч.

²⁷ Можна дапусціць, што або Тобіяш – гэта перахрышчаны Канстантын, або ў Васіля і Зоф’і было трое дзяцей: Аўрам (Абраам), Канстанцін (памёр?) і Тобіяш. На думку Доўнар-Запольскага, Аўрам і Тобіяш – біблейныя імёны, нязвычайныя ў праваслаўных, але ўжываныя пратэстантамі [Довнар-Запольский 1899: 1051, сн. 2], хаця Лявіцкі ўказвае, што імя Аўрам было ўласціва праваслаўным [Левицкий 1913: 13].

²⁸ Аднак паводле даведкі 1835 г. Герольдыі Расійскай імперыі, Мартын, што атрымаў у 1591 г. ад свайго цесця частку маёнтка Нача, перадаў яе сваім дзецям Сцяпану і Івану [Голенченко 2005: 171].

²⁹ Адносіны паміж братамі Цяпінскімі здаўна не былі бясхмарныя. Вядомы дакумент ад 12.02.1539 г. з Полацка аб абразе Матэя Цяпінскага яго братам Мікалаем [Беларускі 1928: 282].

³⁰ Гэта засведчана дакументальна [Довнар-Запольский 1899: 1052–1053].

форму³¹. Наадварот, імёны Мікалая і яго сямейных захоўваюць праваслаўнае (Мікалай, Матрэна, Иван), а часам нават паганскае (Ждан, Война) паходжанне. Гэта хутчэй за ўсё сведчыць, што Матэй яшчэ ў 1-й палове XVI ст. перайшоў у каталіцтва, а Мікалай застаўся ў праваслаўі³². Таму трэба выводзіць, што ў новую веру Васіль (і, напэўна, яго брат Мартын) перайшоў з каталіцтва, а не з праваслаўя, ідэйна вельмі далёкага ад пратэстанцтва. Вырашальным у канвертацыі магло быць знаёмства са сваёй будучай жонкай Зоф'яй, якая, магчыма, на той момант ужо была пратэстанткай. Дзякуючы сваім роднасным сувязям, яна зрабіла свайму мужу пратэктцыю пры двары ўплывовак беларускіх магнатаў-пратэстантаў. Магчыма, разам з ёй Васіль наведваў пратэстанцкія з'езды (як у Ракаве ў 1569 г.).

Відаць, менавіта Васіль Мацвеевіч быў блізкі з Філонам Кмітам Чарнобыльскім, пад камандай якога Васіль служыў у коннай роце каля 1567 г., а ў 1582 г. па яго даручэнні выступаў у судзе. Пасаду аршанскага падстарасты Васіль Цяпінскі займаў таксама падчас староства Філона Кміты, які з 1566 г. быў старастам аршанскім (і, дарэчы, даводзіўся зяцем Рыгору Хадкевічу, іншаму буйному магнату Беларусі, які, аднак, застаўся ў праваслаўі; Мікалай Слушка быў жанаты на Гальшцы з роду Кмітаў [Sadkowska 1969: 62]). Варта ўлічыць, што Філон Кміта знаходзіўся ў прыяцельскіх адносінах з Астафеем Валовічам, карыстаўся яго асабістай падтрымкай, а ў 1573–74 гг. ліставаў да Валовіча, які тады загадваў вялікакняжацкай канцылярыяй. Такім чынам, ёсць падставы звязваць дзейнасць Васіля Цяпінскага з асобай Астафея Валовіча, які перайшоў у пратэстантызм з праваслаўя (прыкладна з сярэдзіны 1550-х гг., напачатку патаемна, а пазней і адкрыта).

Менавіта падтрымкай ды дапамогай Валовіча мог карыстацца Цяпінскі ў сваёй дзейнасці па выданні Евангелля [Галенчанка 2000: 67]. Шмат чаго набліжала магната і яго службоўца. Як і Цяпінскі, Валовіч пры сваіх пратэстанцкіх поглядах цікавіўся царкоўнаславянскай спадчынай (у прыватнасці, ён разам з Рыгорам Хадкевічам фінансаваў у 1561 г. паездку манаха Ісаі ў Маскву за славянскімі рукапісамі [Немировский 1979: 29; Галенчанка 2000а: 37] напярэдадні выдання ЗЕ). Як і Цяпінскі, Валовіч падтрымліваў кантакты з Будным і фінансаваў яго выданні (з гэтай прычыны другі кірылічны друк Нясвіжскай друкарні – «Аб апраўданні грэшнага чалавека перад Богам» (1562), які цяпер не захаваны, – быў прысвечаны Валовічу). У маёнтках Валовіча знаходзілі прытулак і працу пратэстанцкія святары, аратары і пісьменнікі. Натуральна дапусціць, што Валовіч не застаўся ў баку ад перакладчыцкай справы свайго службоўца.

Аднак у прадмове Цяпінскі скардзіцца на недахоп сродкаў, дакарае «зацных паноў» за марнатраўства і заклікае іх дапамагчы ў справе распаўсюджання «навукі Слова Божага». Відавочна, што такой дапамогі ад «зацных паноў» ён не атрымаў, інакш бы трэба было чакаць дэдыкацыі мецэнату ці хаця б нейкіх падзяк у яго бок. Цяпінскі ж гаворыць пра сябе як пра адзінага заснавальніка і фундатара друкарні [Клімаў 2001: 77–78] (гл. 1.2.2). Затое ў прадмове прысутнічаюць іншыя матывы. У творы адчувальныя намёкі на крыўду, няўдзячнасць ды варожасць з боку нейкіх асоб [Довнар-Запольский 1899: 1040–1041]. Ці не з'яўляецца адной з такіх асоб магнат, што раней падтрымліваў Цяпінскага? Можна дапусціць, што Валовіч выступіў напачатку фундатарам выдання Цяпінскага, аднак потым з прычыны нейкіх разыходжанняў (пэўна, ідэйных) спыніў сваё фінансаванне³³. Цяпінскі,

³¹ Аднак, напрыклад, на «мэнаваным лісце» 1579 г. наконт маёнтка Вяроцкае Цяпінскі падпісаўся *писмом руським* [Довнар-Запольский 1899: 1053]. Такі подпіс яўна ўказвае на прыхільнасць да «рускіх» традыцый [Martel 1938: 54–61], але яшчэ не сведчыць пра канфесіянальную прыналежнасць падпісанта.

³² Як паведамляе «Słownik geograficzny», насельніцтва Латыголіч, што на Іллі, у 1866 г. складалася амаль цалкам з каталікоў [Słownik 1884: 609], тады як жыхары Цяпіна на той час былі праваслаўныя (там «Słownik» адзначае толькі царкву св. Міхала [Łorasiński 1880]).

³³ Змена адносін тлумачыцца, напэўна, тым, што Цяпінскі ўслед за Будным перайшоў да больш радыкальных палажэнняў антытрынітарства, якое рашуча парывала з кальвінізмам. За свае погляды антытрынітары Рэчы Паспалітай зазнавалі пераслед з боку ўсіх іншых пратэстанцкіх канфесій. Валовіч жа да канца сваіх дзён трымаўся кальвінізму, хаця і сімпатызаваў некаторым антытрынітарскім ідэям. Аналогіяй можа служыць выпадак з Будным, якога падтрымліваў іншы буйны пратэктар пратэстантызму на Беларусі, Ян Кішка. Хаця Кішка адкрыта вызнаваў антытрынітарства, аднак пасля разыходжання Буднага з польскімі антытрынітарыямі ў 1582 г. ён пазбавіў Буднага сваёй падтрымкі [Merczyng 1913: 105–106].

застаўшыся без матэрыяльнай падтрымкі, пачаў сваімі сіламі рыхтаваць (ці доўжыць) выданне Евангелля, цалкам выкрасліўшы былога мецэната з ліку сваіх паплечнікаў³⁴. Гэтае меркаванне псіхалагічна вельмі праўдападобнае, хаця доказаў яго бракуе.

Тым не менш у сваёй боскай справе Цяпінскі наўрад ці быў адзінокі. Апрача магната ён мог знайсці падтрымку з боку пратэстанцкай грамады, якая была зацікаўленая ў перакладным Евангеллі і магла часткова ўзяць на сябе матэрыяльныя выдаткі па яго друкаванні [Клімаў 2001: 78]. Хутчэй за ўсё ў пратэстанцкай грамадзе Цяпінскі адыгрываў далёка не апошнюю ролю – ён мог быць пастарам ці казнадзеём (гл. 1.2.2). Сама дзейнасць па перакладзе і выданні Евангелля (ды яшчэ з каментарыямі), клопат пра пашырэнне «навукі Слова Богага», што скразіць у прадмове, сведчаць аб натхнёнай душпастырскай дзейнасці гэтай асобы. Менавіта пастар мог узяцца за апостальскую справу распаўсюджання Св. Письма і аб'яднаць намаганні цэлай грамады. Але спыненне больш істотнай матэрыяльнай падтрымкі з боку магната прымусіла Цяпінскага спыніць друк і выпусціць у свет незакончанае выданне³⁵.

Вакол асобы беларускага перакладчыка і выдаўца Евангелля за паўтара стагоддзя навуковага знаёмства награвашчана шмат міфаў і недакладнай інфармацыі. Асноўныя гіпотэзы наконт яго біяграфіі былі створаны яшчэ дарэвалюцыйнымі вучонымі, але з таго часу не было дададзена ніводнай цікавай ідэі. У лепшым выпадку гісторыкі абмяжоўваліся канстатацыяй тых меркаванняў і фактаў, што былі выкладзеныя яшчэ ў дарэвалюцыйныя часы, але не рабілі іх крытычнага асэнсавання. Між тым актавы матэрыял, як той, што быў знойдзены яшчэ ў дарэвалюцыйныя часы, так і адшуканыя ў канцы 1980 – пачатку 1990-х гг. звесткі, неадназначны. Хаця на яго падставе можна пабудаваць фрагментарную генеалогію роду Цяпінскіх у XVI ст., аднак застаюцца некаторыя пытанні³⁶. Таму браць на веру ўсе звесткі археаграфічных крыніц і адносіць іх да таго Цяпінскага, што пераклаў і выдаў Евангелле, неабачліва. Перасцярогі Лявіцкага, зробленыя яшчэ напачатку XX ст., застаюцца слухнымі і зараз. Пакуль што немагчыма даць дэталізаваны жыццёпіс беларускага асветніка. Тым не менш назапашаны на сёння актавы матэрыял здольны паглыбіць і ўдакладніць веды пра жыццё беларускага перакладчыка і выдаўца Евангелля, які, аднак, усё яшчэ застаецца даволі загадкавай постаццю беларускай мінуўшчыны.

1.2. Друкарня В. Цяпінскага і яе праца

Беларускі пратэстант Васіль Цяпінскі застаўся ў культуры і гісторыі як перакладчык і выдавец Евангелля і аўтар прадмовы да яго. Калі сам старадрук з'явіўся аж у двух, хаця і дэфектных, паасобніках, то прадмова захавалася толькі ў адзіным рукапісе, што быў створаны ў 1580 г. перапісчыкам Супрасльскага манастыра. Гэты рукапіс суседнічае з паасобнікам друкаванага Евангелля, прыплеценым да вялікага зборніка разнастайных твораў, таксама перапісанага ў гэтым манастыры. Само выданне Цяпінскага не мае выхадных звестак³⁷, бракуе дат і ў яго прадмове да Евангелля. Не захавалася і якіх-небудзь гістарычных крыніц на гэты конт. Таму час і месца друкавання Евангелля, мэты яго выпуску, роля, якую адыгрываў у выдавецкім працэсе Цяпінскі, застаюцца тэмаю для разваг і гіпотэз.

³⁴ У пратэстанцкім асяроддзі часам даходзіла да вострых ідэйных канфліктаў, у выніку якіх былыя аднадумцы становіліся зацятымі ворагамі. Нараканні Цяпінскага маглі стасавацца менавіта яго былых паплечнікаў, а зусім не праціўнікаў пратэстантызму. У адным месцы ён тлумачыць свае нягоды тым, што пры *правдивои повести зоста^а и злого мнима^ае ушоль*, г. зн. пазбег. Верагодна, тут аўтар намякае на нейкія ідэалагічныя разыходжанні са сваім(і) ананімным(і) апанентам(і).

³⁵ Пратэстанцкія зборы на Беларусі пакутавалі ад недахопу сродкаў і моцна залежалі ад міласці сваіх заможных фундатараў.

³⁶ Дагэтуль з'яўляецца загадкай, як суадносяцца з лініяй Мікалая і Матэя (Мацэя) Цяпінскіх нехта Фрэдрых Цяпінскі і адкрыты Лявіцкім той Васіль Цяпінскі, што дзейнічаў на Валыні. Можна дапусціць, што ў XVI ст. род падзяляўся на некалькі галін, якія жылі на тэрыторыі Полацкага і Менскага ваяводстваў, але некаторыя яго асобныя прадстаўнікі апынуліся на Валыні.

³⁷ Частка адзіна ацалелага тытульнага аркуша адарваная, а якраз там маглi змяшчацца выхадныя звесткі.

1.2.1. Мэты выдання. Пра мэты і змест працы Цяпінскага сярод большасці даследчыкаў усё яшчэ пануюць рамантычныя ці нават міфалагізаваныя ўяўленні. Гісторыкі і публіцысты намалявалі шчымлівы вобраз беднага шляхціца, які *зь зычлівості ку моєи очизне* ўзяўся за пераклад і выданне Св. Пісьма на народную мову, дбаючы пра асвету народных мас і развіццё нацыянальнай культуры (гл., напрыклад, нават у нядаўняй працы [Halenčanka 2005: 142–143]). Літаратуразнаўцы разглядаюць яго як нейкага асветніка, які заклікаў беларусаў шанаваць мову, змагацца з паланізацыяй ды ганарыцца старажытнасцю (гл. спасылкі ў [Клімаў 1995: 74–76; Клімаў 2004: 166–168, 169–170]). Хаця такое ўяўленне трывала замацавалася ў сучаснай публіцыстыцы і нават у навуцы, яно – не больш чым міф, які не абгрунтаваны фактамі і мусіць быць перагледжаны³⁸.

У тых сацыяльна-культурных і эканамічных умовах, у якіх працаваў Цяпінскі, ніякія патрыятычныя ці асветніцкія мэты проста не маглі стаяць перад выдаўцом. Вылучаць падобныя мэты – значыць займацца агістарычнай мадэрнізацыяй, пераносычы ідэі і ўяўленні сучаснасці ў даўнюю эпоху. Кнігадрук у тыя часы быў тэхнічна складанай і матэрыяльна вельмі выдатковай справай, якой немагчыма было займацца ў якасці хобі ці аматарства. Перад чалавекам павінны былі стаяць вельмі пякучыя патрэбы, каб ён звярнуўся да друкарскага варштата, да арганізацыі друкарні, і ахвяраваў на яе працу ўласныя сродкі. Калі ўлічыць канфесіянальную прыналежнасць самога Цяпінскага, яго ўдзел у пратэстанцкіх нарадах, глыбокія росшукі, напрыклад, у тэксталогіі царкоўнаславянскага Евангеля (гл. 5.2.2), то адказ можа быць толькі адзін.

Мэтай перакладу і выдання Цяпінскага была рэлігійная прапаганда, прычым не сярод простага народа, які ў сваёй масе быў непісьменны і мала цікавіўся тэкстам Евангелля, а сярод праваслаўнага духавенства. Менавіта таму Цяпінскі выдаў Евангелле ў выглядзе дыглоты, з паралельным царкоўнаславянскім тэкстам, які і паслужыў яму асноўным арыгіналам пры перакладзе (гл. 2.1.2). У маргіналіях, што суправаджаюць абодва слупкі Евангелля, Цяпінскі сабраў шмат цытат са старажытных царкоўнаславянскіх перакладаў (гл. 5.2.2), а таксама з тагачасных польскіх перакладаў (гл. 5.2.3). Гэткім спосабам ён імкнуўся пераканаць сваіх праваслаўных чытачоў, якім біблейны тэкст здаваўся нязменным, у тым, што тэкст Св. Пісьма нестабільны і можа мяняцца. Такое перакананне значна б палегчыла ўспрыманне імі перакладу на народнай мове, а разам з тым – і пратэстанцкай дактрыны. Варта адзначыць, што змест маргіналій, змешчаных Цяпінскім, ва Усходняй Славii мог быць дасяжны толькі вузкаму колу кніжнікаў-манахаў і найбольш адукаваных святароў. Толькі ім маглі быць зразумелыя і цікавыя розначытанні з розных царкоўнаславянскіх крыніц, сабраныя Цяпінскім у маргіналіях.

Публікацыя евангельскага тэксту Цяпінскім не была прызначана таксама і для літургічных патрэб. Дробны, хаця выразны і добрачытальны шрыфт, шчыльныя радкі, наяўнасць маргіналій, рэйкі, што атачалі і падзялялі тэкст – усё гэта замінала ўжытку гэтага выдання падчас набажэнства. Разбіўка евангельскага тэксту на перыкопы (ці зачалы – фрагменты тэксту, якія выкарыстоўваліся для набажэнства, гл. 1.2.4), што адзначаецца нават на тытульным лісце (*подлугъ словеньского розделенья*), таксама не мае ніякага літургічнага значэння. Наадварот, тэкст выдання добра прыстасаваны якраз для індывідуальнага чытання: выразная вершаваная рубрыкацыя, падзел на перыкопы і раздзелы (гл. 1.2.4), заўвагі на палях, сістэма дакладных адсылак, указанні паралельных месцаў робяць яго добрай крыніцай не толькі для ўважлівага чытання, але і для вядзення дыскусій.

1.2.2. Роля В. Цяпінскага ў выданні. Якую ролю адыгрываў перакладчык Цяпінскі ў выданні сваёй кнігі – адказ на гэтае пытанне ў многім застаецца гіпатэтычным.

---

³⁸ Гэты міф нарадзіўся яшчэ ў Доўнар-Запольскага, у рэчышчы народніцкай гістарыяграфіі, аздобленай патрыятычнымі аспірацыямі, але канчаткова ён быў канфірмаваны ў 2-й палове ХХ ст., ва ўмовах панавання савецкай ідэалогіі (гл. у дэталях: [Клімаў 2004]). Тады аўтары мусілі ўсяляк камуфляваць рэлігійны падмурак постацей Сярэднявечча, каб працягнуць іх у «светлую будучыню» і зрабіць набыткам «сацыялістычнай нацыі». Але і ў постсавецкія часы гэты міф па інерцыі працягвае панаваць у публіцыстыцы, вучэбнай і нават навуковай літаратуры.

Малаверагодна, што ён быў майстрам-друкаром, як лічылі некаторыя даследчыкі [Леонид 1884: 43–44; Пічэта 1926: 242]. У рукапіснай прадмове гаворыцца толькі, што кніга *в друкоу вышла*, што Евангелле *есть в тои ўбогои моєи друка^рни ѿ^м мене имъ* (г. зн. русінам) *выдруковано*. Ці трэба тут разумець канструкцыю *отъ мене* як тоесную *мною*? Не абавязкова. Аўтар не сказаў: «я выдрукаваў» ці «мною выдрукавана». Канструкцыя «ад мяне» ўказвае не на выканаўцу дзеяння, а на зыходную крыніцу дзеяння – Цяпінскі быў ініцыятарам і кіраўніком выдання, але наўрад ці стаяў за друкарскім варштатам. Старанна працуючы над перакладам Св. Письма, робячы вялікую тэксталагічную апрацоўку (а лінгвістычны дослед якраз і сведчыць аб карпатлівасці такой працы), прымаючы ўдзел у дыскусіях па веравызнаўчых пытаннях (паводле сведчанняў Буднага) і робячы далёкія паездкі (напрыклад, на Падляшша), беларускі пратэстант наўрад ці меў магчымасць паглыбляцца ў друкарскую справу. Агульны выгляд яго выдання, зробленага на прыстойным прафесійным узроўні, сведчыць, што ён не займаўся самаробствам, а карыстаўся працай майстра (ці майстроў).

Хутчэй за ўсё Цяпінскі быў гаспадаром друкарні. У сваёй прадмове ён прама гаворыць пра ўласную друкарню, заснаваную ім *Зъ ўбогое моєе маѣтности* (г. зн. маёмасці). Цяпінскі асобна падкрэслівае, што *сума законуу бжґего была в тои ўбогои моєи друка^рни ѿ^м мене имъ выдруковано*, г. зн. пры яго самым актыўным і непасрэдным удзеле. Але акцэнт аўтара прадмовы на *та жкїе дороги* (г. зн. захады), якія яму давялося прадпрымаць *дле друку и потребъ томү належачи^х*, сведчыць, што на яго долю выпаў клопат па забеспячэнні друкарні абсталяваннем, паперай і да т. п., карацей кажучы, сродкамі працы. Гэты клопат немінуча ўскладаўся на плечы ўладальніка друкарні. Цяпінскі таксама гаворыць, што ён асабіста займаўся фундаваннем свайго прадпрыемства, і гэта ўвяло яго ў значныя выдаткі. *Дле накладоу свайго выдання яму давялося ахвяраваць усім тым, што было при <маѣтности> и на имѣ^нечкоу* (г. зн. маёнтку), але і пры гэтым ён застаўся *а^ч вельми^н сто^л ве^д же пре^дсе и должачисе* (г. зн. вінны). Сапраўды, нават самая сціплая друкарня патрабавала вялікіх выдаткаў. І, мяркуючы паводле прадмовы, грошай Цяпінскаму ўсё роўна не хапала.

Зразумела, можна дапусціць, што друк фундаваў які-небудзь магнат, а Цяпінскі быў толькі выканаўцам (і адначасова заказчыкам) свайго выдання. Аднак тады трэба было б чакаць дэдыкацыі (як у Нясвіжскім катэхізісе, грошы на выданне якога даў Мікалай Радзівіл Чорны) ці нейкіх падзяк фундатару або хаця б згадкі пра яго. Але Цяпінскі ў прадмове называе толькі сябе адзіным заснавальнікам і фундатарам друкарні. Больш таго, яго спробы атрымаць падтрымку ад магнатаў, відаць, засталіся марнымі. З сумам ён адзначае, што *митрополитове вл^дки и никто з учоны^х, <которм бы то властнеи учинити пристоело>, чере^з та^к многи^и ча^с не хотѣ ли*, г. зн. не пажадалі заняцца выданнем Св. Письма. Не без жалю ён гаворыць і пра «зацных паноў», якія з *млти ку очизне вашои помочи бысте могли ў справе асветы братъи своєи*, але, здаецца, таксама засталіся ў баку ад гэтай справы.

У прадмове трапляецца цікавая згадка пра некіх асоб, якія пажадалі *школы заложити и науку слова бжґего, ѿ^м та^к много лѣ^т занедбанүю, выдвигнути братъи вашои*, і не толькі *хотели*, але і *усиловали* (г. зн. здолелі зрабіць). Расшыфроўка гэтых загадкавых асоб прыйдзе сама сабой, калі прыгадаць, што Цяпінскі з’яўляўся пратэстантам. Для яго пераклад і выданне Св. Письма былі няспыннымі місіямі па распаўсюджанні «навукі Слова Божага». І згадка пра школы сведчыць, што ў гэтай місіі ён не быў адзінокім. Такія школы магла заснаваць толькі пратэстанцкая грамада, і яна ж у першую чаргу мела патрэбу ў Евангеллі, перакладзеным у адпаведнасці са сваёй дактрынай. Менавіта пратэстанцкая грамада (у тэрміналогіі таго часу – «збор», г. зн. царква) магла падтрымаць свайго аднадумца і, калі не грашымі, дык работнікамі (а таксама, мажліва, і памяшканнем) забяспечыць друкарню, якая працавала на боскую справу. З-за такога меркавання і не выпадае дапуськаць, што Цяпінскаму ў мэтах эканоміі самому даводзілася станавіцца за друкарскі варштат. Грамада магла знайсці яму нават друкароў з ліку адданных пратэстантаў, якія б згадзіліся працаваць без грашовай аплаты. Так што Цяпінскі мог быць толькі карэктарам, а не друкаром у сваёй друкарні.

У сувязі з гэтым паўстае яшчэ адно немалаважнае пытанне: якую ролю адыгрываў у сваёй грамадзе сам Цяпінскі? Шэраг розных меркаванняў прымушаюць лічыць яго

пастарам, казнадзеем, ва ўсялякім выпадку, асобай значнай [Клімаў 2001: 78–79]. Сам факт выдання евангельскага перакладу, адрасаванага, паводле прадмовы, усяму *народоу своему роускому* дзеля асветы (пісьменнай і маральнай) людзей «простых», сведчыць пра моцныя духоўныя інтэнцыі перакладчыка. Пра інтэлект, шырокі далягляд і глыбокую дасведчанасць гаворыць і выбар ім формы свайго выдання – дыглоты з маргіналіямі, якія падавалі цытаты з іншых тагачасных і старажытных перакладаў (гл. 5.2). Такія дыглоты былі распаўсюджаны ў тагачасным заходнееўрапейскім друку пры выданні сакральных тэкстаў. Моцныя акцэнтны на распаўсюджанні Слова Божага, якія зрабіў у сваёй прадмове Цяпінскі, выкрываюць у ім пастырскую няўрымслівасць казаць Слова Божае. Нарэшце, яго ўдзел у розных сінодах пратэстантаў (напрыклад, у Бэлжыцах у 1569 г., у Лоску ў 1578 г.) падкрэслівае тую правадырскую ролю, якую мусіў адыгрываць Цяпінскі ў сваёй грамадзе. Менавіта свайму правадыру пратэстанцкая грамада і магла аказаць такія важныя паслугі, як забеспячэнне яго друкарні.

Несумненна, што друкарскае абсталяванне Цяпінскаму даводзілася набываць на баку, бо вырабіць яго на месцы было бадай што немагчыма. І найбольш блізкай (тэрытарыяльна і ідэйна) крыніцай інструментаў для друку магла служыць Нясвіжская друкарня. З гэтай друкарняй, што належала Мацвею Кавячынскаму, а затым яго дзецям, была звязана дзейнасць вядомага пратэстанта і перакладчыка Сымона Буднага, які ў сваіх творах некалькі разоў згадваў Цяпінскага як свайго папличніка (гл. 1.1.3). Сам Будны сваю перакладчыцкую дзейнасць пачаў менавіта творами на старабеларускай мове, выдаўшы ў 1562 г. кальвінісцкі Нясвіжскі катэхізіс і невялікі трактат «Аб апраўданні грэшнага чалавека перад Богам». Але ўжо з 1563 г. ён працаваў выключна на ніве польскай мовы, як і сама друкарня, кірылічных друкаў якой больш невядома. Несумненна, пасля таго, як Нясвіжская друкарня перайшла на польскія выданні, Цяпінскі атрымаў адтуль (хаця б якое-небудзь) друкарскае абсталяванне [Огіенко 1925: 25; Ластоўскі 1926: 410; Drukarze 1959: 69]. Пра гэта сведчаць віньеткі (у выглядзе лістка з закручанымі парасткамі), што ўжываюцца на тытульным лісце Евангелля. Якраз такія віньеткі сустракаюцца і ў Нясвіжскім катэхізісе 1562 г. Магчыма, да Цяпінскага яны трапілі з Нясвіжскай друкарні [Шматаў 2000: 57]. Адтуль маглі паходзіць і друкары Цяпінскага. Але кірылічны шрыфт не перайшоў Цяпінскаму на працягу з гэтай друкарні, а быў адліты нанова, паколькі шрыфт ЕЦ адрозніваецца ад нясвіжскай кірыліцы [Клімаў 1994: 45–46; Шматаў 2000: 56–57; Голенченко 2005: 184].

Абсталяванне з Нясвіжа Цяпінскі атрымаў не адразу пасля таго, як там адмовіліся ад выпуску кірылічных выданняў. У сваёй прадмове Цяпінскі мімаходзь кажа, што друкарню ён ствараў *а праве все до того зачинаючи зновау*. Можна меркаваць, што прайшоў пэўны час, пакуль Цяпінскі звярнуўся да спадчыны Нясвіжскай друкарні. Хаця дакладная дата выхаду ў свет ЕЦ невядомая, але, калі кіравацца датай «1576» на дрэварыце партрэта Цяпінскага, ці датай 1574 г. (гл. 1.2.4, 2.1.4), то можна вылічыць, што мінула каля дзесяцігоддзя, перш чым кірылічнае абсталяванне Нясвіжа было запатрабавана Цяпінскім.

1.2.3. Месцазнаходжанне друкарні. Дзе працавала друкарня Цяпінскага – дакладна сказаць зараз немагчыма. Згодна са старым і дагэтуль пашыраным меркаваннем друк Евангелля адбываўся ў Цяпіне – маёнтку В. Цяпінскага (цяпер – вёска каля м. Чашнікі Віцебскай вобласці) ці ў яго ваколіцах³⁹. Звязваць гэтую вёску з імем беларускага пратэстанта прымушае само прозвішча Цяпінскага, а таксама некаторыя, не зусім ясныя згадкі на гэты конт у прадмове. Але як было паказана пры аналізе археаграфічных крыніц (гл. 1.1.4), беларускага перакладчыка і выдаўца Евангелля трэба звязваць з іншай галіной роду Цяпінскіх – той, што валодала Латыголічамі пад Маладзечна. Тэкст жа прадмовы наогул інтэрпрэтуецца даследчыкамі памылкова. Беларускі выдавец у ёй гаворыць толькі пра выдаткі на друк ва ўласнай друкарні, заснаванай ім *зь ўбогае моё маёнтности* (гл. 1.2.2). У прадмове Цяпінскага нідзе не сказана, што друкарня месцілася ў *меньечку*. Таму ўстойлівае меркаванне пра друк Евангелля ў маёнтку беларускага шляхціца трэба лічыць гістарыяграфічнай прыдумкай, хаця і даволі верагоднай, але ў дадзеным выпадку не

³⁹ Так, Г. Галенчанка прапаноўваў калі не Цяпіна, дык суседнія Чашнікі [Галенчанка 1993: 225].

падмацаванай матэрыялам. У далейшым, пры пошуках месцазнаходжання друкарні, не варта прывязвацца толькі да маэнткаў Цяпінскага⁴⁰, як розныя аўтары робяць гэта на працягу цэлага стагоддзя.

Паводле іншага меркавання, якое ўзыходзіць да расійскага бібліяфіла XIX ст. архімандрыта Леаніда, друкарня Цяпінскага была вандроўнаю і пераязджала з адной мясцовасці ў іншую [Леонид 1884: 43–44]⁴¹. Мажліва, да такога дапушчэння архімандрыта падштурхнуў лёс некаторых заходнеўкраінскіх друкарняў XVII ст., што вандравалі па розных мясцовасцях. У нечым падобны быў лёс і Нясвіжскай друкарні, якая за два дзесяцігоддзі пасля Нясвіжа пабывала ва Уздзе, Заслаўі, Лоску і, нарэшце, трапіла ў Вільню. Даўно звернута ўвага на падабенства шрыфту ЕЦ да шрыфтоў кірылічнага друку Нясвіжскай друкарні (агляд літаратуры гл.: [Клімаў 1994: 42]). Гэта вабіла розных аўтараў – без сур’ёзных падстаў – або прама накіроўваць Цяпінскага ў якасці ці то друкара, ці то памагатага Буднаму [Пічэта 1926: 242], або лічыць Цяпінскага спадкаемцам кірылічнай часткі Нясвіжскай друкарні [Огіенко 1925: 24, 25; Пічэта 1926: 243; Drukarze 1959: 69].

Малаверагодна, што Цяпінскаму давялося заснаваць друкарню ў такім глухім на той час кутку, як Полаччына, аддаленым ад цэнтраў кнігадруку і асяродкаў пратэстанцкага руху. Гістарычныя даныя таксама не спрыяюць гэтай гіпотэзе. З 1563 г. па 1569 г. Полаччына з’яўлялася тэатрам вайсковых дзеянняў паміж Маскоўскай дзяржавай і ВКЛ, а ў 1566 г. гэты край спустошыла эпідэмія чумы.

Захапіўшы ўзімку 1563 г. Полацк і яго наваколле, маскавіты заняліся рабаваннем воласцяў па абодвух берагах ракі, рабілі вынішчальныя рэйды на Лукамль, Улу, Лепель і іншыя паселішчы левабярэжнай Полаччыны⁴². У канцы студзеня 1564 г. пад Чашнікамі каля р. Улы адбылася бітва войскаў ВКЛ пад камандай М. Радзівіла з полацкім корпусам захопнікаў, у якой маскоўскія войскі былі разбіты. З сярэдзіны 1565 г. да канца 1567 г. вайсковыя дзеянні на Полаччыне былі спынены, але абодва бакі тым часам заняліся будаўніцтвам замкаў і ўмацаванняў па ўсім краі, якія ў 1568 г. сталі аб’ектамі шматтыднёвых аблог (замак Ула, замак Лепель, замак Варанец пад м. Ушачы і інш.).

Паводле заключанага ў 1570 г. замірэння, маскавіты атрымалі Полацк з часткай Полаччыны, у тым ліку і на левым беразе Дзвіны. Амаль на дзесяцігоддзе на Полацкую зямлю надышоў пэўны спакой, хаця ледзь не ўся яна апынулася пад акупацыяй маскоўскага цара. Пад яго ўладай усе вызнанні, апрача праваслаўнага, былі забаронены, і нават да тутэйшых праваслаўных быў прысланы архіепіскап з Масквы. Цяжка ўявіць, што ў гэтых умовах нехта мог распачаць друк у аддаленай вёсцы, якая да таго ж знаходзілася ў небяспечнай блізкасці да тэатра былых вайсковых дзеянняў, і выдаваць пратэстанцкую кнігу амаль на памежжы маскоўскіх уладанняў (ад Цяпіна 7 км да Чашнікаў, 20 км да Лепеля і 35 км да Улы).

Вайна аднавілася ў 1579 г. аблогай і ўзяццем Полацка, а неўзабаве і вызваленнем усёй Полаччыны. І хаця на наступны год вайсковыя дзеянні былі перанесены ў Масковію (на Пскоўшчыну), аднак, уяўляючы рабаўнічы характар сярэднявечнай вайны, можна сцвярджаць, што Полаччына яшчэ доўгі час залечвала раны шматгадовай навалы. Так што ранейшае меркаванне пра друк Евангелля ў маэнтку Цяпіна, які знаходзіўся ў небяспечнай блізкасці да маскоўскіх уладанняў і тэатра вайсковых дзеянняў, не вытрымлівае ніякай крытыкі.

У сваім катэхізісе «O przednieyszych wiary christyańskiej artikulech» (Лоск, 1576)

⁴⁰ Г. Галенчанка прапануе шукаць месцазнаходжанне друкарні ў іншых маэнтках Цяпінскага: Латыголічах ці Вяроцкім [Галенчанка 2000: 69] або Свіранах [Голенченко 2005a: 184; Halenčanka 2005: 142]. Здаецца, што найлепш для гэтай мэты падыходзяць Латыголічы, што месцаца непадалёк Вільні і побач з Лоскам.

⁴¹ Крыніцай такога меркавання для архімандрыта былі вядомыя расійскія знаўцы старадрукаванай кнігі І. Каратаеў і А. Віктараў [Клімаў 1995: 65]. Гэтай думкі трымаліся і іншыя даследчыкі [Огіенко 1925: 24, 25; Пічэта 1926: 242; Лабынцев 1985: 6].

⁴² Паказальна, што ўжо ў 1563 г., як сведчаць акты (гл. 1.1.2), шэраг шляхціцаў Цяпінскіх атрымалі вёскі за межамі Полаччыны ў якасці кампенсацыі за страту сваіх маэнткаў у выніку маскоўскай акупацыі.

Сымон Будны паведамляе пра сходку яго аднадумцаў у 1574 г. *w Litwie*, прычым было *zebranie nasze w domu brata milego Wasila Ciapińskiego* [Budny 1989: 3]. Калі дапусціць, што пад «домам у Літве» тут маецца на ўвазе в. Цяпіна на Полаччыне (якую больш дарэчна называць «Руссю», «Руськай зямлэй» [Довнар-Запольскі 1899: 1037])⁴³, то цяжка вытлумачыць, чаму польскія і беларускія пратэстанты сабраліся на нараду ў такім аддаленым кутку, які, наколькі вядома, не вызначаўся нававерчым рухам⁴⁴.

Яшчэ цяжэй уявіць, што дзеячы польска-беларускай Рэфармацыі накіраваліся на Полаччыну ў перыяд яе маскоўскай акупацыі. Заняцце маскоўскімі войскамі Полацка, яго рабаванне, гвалт над насельніцтвам, катаванні і вывад палонных у Маскоўскую дзяржаву зрабілі вялікае ўражанне ў ВКЛ і Польшчы, атрымалі шырокі рэзананс у Заходняй Еўропе. Гэтыя жорсткасці з жахам і агідай апісваліся ў розных еўрапейскіх творах таго часу. Таму найбольш верагодна, што падзея, згаданая Будным, адбывалася не на Полаччыне, а недзе на Паўночна-Заходняй Беларусі, бліжэй да цэнтраў пратэстанцкага руху і буйных камунікацый (гл.: [Drukarze 1959: 67]).

Не выключана, што пад выразам Буднага «ў дому» хаваецца славянская калька вядомага лацінскага выразу *in aldbibus* (ці *in domo*), што ўжываўся ў тагачасным еўрапейскім кнігадруку і меў значэнне «ў друкарні». У такім выпадку можна меркаваць, што нарада ў «доме» Цяпінскага была склікана з нагоды абмеркавання евангельскага перакладу беларускага пратэстанта. Ускосным доказам гэтаму могуць службыць адрозненні ў наборы ЕЦ (гл. 1.3.2). Відаць, пераклад Цяпінскага ўлягаў абмеркаванню, па выніках якога ў набор, а таксама ў пераклад уносіліся карэктывы. Пра тое, што мэты выдання маглі зазнаваць карэкцыю, сведчыць лёс самога помніка: замест усяго Тэтраевангелля, як гэта планавалася на тытульным лісце, свет убачыла толькі палова (як паведамляецца ў рукапіснай прадмове, гл. 1.3.1).

1.2.4. Час друкавання ЕЦ таксама застаецца тэмаю для гіпотэз. Паводле такой рысы, як наяўнасць вершаванай рубрыкацыі ў евангельскім тэксце, можна меркаваць, што помнік быў надрукаваны пасля 1551 г., калі падобная рубрыкацыя ўпершыню з'явілася ў жэнеўскім выданні Роберта-Стафана Эцэна грэчаскага Новага Завету. Другую мяжу кладзе факт перапісвання ў 1580 г. у Супрасльскім манастыры прадмовы Цяпінскага, дзе гаворыцца пра перакладное Евангелле ўжо як надрукаванае. Такім чынам, ЕЦ з'явілася недзе на Беларусі ў 1550–70-х гг. Практычна ўсе даследчыкі схіляюцца да 1570-х гг., радзей называюць 1560-я гг. Умоўна датай выхаду ЕЦ лічаць 1580 г. (часцей з выкарыстаннем выказаў «прыблізна» ці «каля»)⁴⁵.

З канкрэтных дат варты ўвагі толькі 1576 г., які змешчаны на дрэварыце з партрэта Цяпінскага [Тумаш 1975: 74–75]. Гэты партрэт быў знойдзены напачатку ХХ ст. беларускім бібліяфілам Р. Зямкевічам і апублікаваны ў 1919 г. у мінскай газеце [Ziemkiewicz 1919]. Зямкевіч сцвярджае, што ў 1915 г. ён бачыў арыгінал у адным з паасобнікаў Радзівілаўскай (Брэсцкай) бібліі, арыгінал быў прыплецены сярод лістоў гэтага выдання, што захоўвалася ў Крошыне, у бібліятэцы К. Святаполк-Завадскага. Але ў 1919 г. арыгінала там ужо не было, а замест яго існавала копія, зробленая алоўкам на папяроснай паперы, якую Зямкевіч сабе і перакапіраваў. Сучасныя рэпрадукцыі гэтага дрэварыту адрозніваюцца ад яго першай публікацыі 1919 г. і ўзыходзяць да публікацыі В. Ластоўскага [Ластоўскі 1925: 411]. Сапраўднасць дрэварыту Цяпінскага зараз правярыць немагчыма, хіба што праз

⁴³ Напрыклад, у рукапіснай арыянскай хроніцы на лацінскай мове адзначаецца, што Цяпінскія прыбылі ў 1569 г. на арыянскі з'езд у Ракаў якраз «з Літвы», а тастамент Івана Слушкі 1557 г. падкрэслівае, што Цяпіна знаходзіцца менавіта «на Русі» (гл. 1.1.2).

⁴⁴ Вядома, праўда, што напрыканцы 1550 – напачатку 1560-х гг. у Полацку ўзнік кальвінісцкі збор, які не меў заможнага патрона, а фундаваўся мясцовым мяшчанствам ды шляхтай. Пасля захопу маскавітамі Полацка збор быў разогнаны, а яго казнадзей утоплены ў Дзвіне паводле загаду Івана Жахлівага. І хаця пасля выгнання захопнікаў збор быў адноўлены (у 1589 г. яго нават наведваў С. Будны са сваім папличнікам, каб прыняць удзел у дыскусіі з езуітамі), аднак матэрыяльна яго становішча заставалася цяжкім [Іванова 1992].

⁴⁵ Расійскі бібліяграф І. Каратаеў, здаецца, упершыню датаваў ЕЦ 1580 г. [Каратаев 1883: 201]. Пазнейшыя даследчыкі або прымалі гэтую дату, або абіралі 1570-я гг.

мастацтвазнаўчую экспертызу гэтага партрэта. Г. Галенчанка адназначна лічыць партрэт фальсіфікатам [Голенченко 2005а: 185], хаця В. Шматаў трымаецца адваротнага гледжання [Шматаў 2000: 57].

Са свайго боку да датавання ЕЦ падышоў архімандрыт Леанід. Ён спрабаваў высветліць, ці не было ў Маскве друку раней за 1564 г. (год выхаду Апостала Івана Фёдарова). Вядома некалькі недатаваных Евангелляў маскоўскага друку, якія маглі быць надрукаваныя раней за гэтую дату. Тэкст аднаго з такіх Евангелляў ён параўнаў з царкоўнаславянскай часткай ЕЦ, паколькі ў самім выданні Цяпінскага, на палях, маюцца спасылкі на нейкае *евангеліе московское недавно друкованое* [Леонид 1883: 2, 31]. У параўнаных месцах архімандрыт Леанід знайшоў поўнае супадзенне, што, на яго погляд, датавала ЕЦ прыблізна 1560 г. [Леонид 1884: 44]. Аднак такі тэрмін здаецца надта раннім.

Вядомыя лінгвісты Я. Карскі і П. Уладзіміраў у канцы XIX ст. рабілі спробы ўдакладніць час друкавання ЕЦ шляхам параўнання яго з іншымі евангельскімі перакладамі таго часу. На падставе фрагментарных назіранняў Я. Карскі схіляўся да 1570-х гг. як даты друкавання ЕЦ [Карский 1893: 117–123; Карский 1896: 15–19]. П. Уладзіміраў, наадварот, бачыў шмат супадзенняў ЕЦ з больш раннімі перакладамі і таму адсоўваў яго выхад на 1560-я гг. [Владимиров 1898: 58–62]. Гэтая спрэчка ўсё яшчэ чакае свайго завяршэння.

Аналіз некаторых асаблівасцей перакладу Цяпінскага, у прыватнасці, яго арыентацыя на В72 і поўны няўлік чытанняў і навацый NT74 (гл. 2.1.3 і 2.1.4) дазваляюць меркаваць, што пераклад рыхтаваўся напачатку 1570-х гг. Магчыма, ён быў выдадзены напачатку 1574 г. і ім (у асобных выпадках) яшчэ карыстаўся Будны пры падрыхтоўцы свайго польскага перакладу NT74 (гл. 2.1.4). Аднак гэтае пытанне патрабуе больш пільных росшукаў. З-за адсутнасці самадатавання і выхадных звестак пытанне пра час выхаду ў свет ЕЦ пакуль не можа быць вырашана канчаткова і адназначна.

1.3. Кнігазнаўчыя аспекты выдання

1.3.1. Знаходжанне помніка і яго аб'ём. Навуковы свет пазнаёміўся з ЕЦ у 1849 г. дзякуючы паведамленню расійскага кнігазнаўца І. Сахарава [Сахаров 1849: 19–20; Отчет 1857: 29], што апісаў паасобнік М. Пагодзіна, у рукі якога помнік трапіў у 1844 г. ад гандляра рарытэтамі [Погодин 1870: 299; Немировский 1983: 57–58]. У 1852 г. Пагодзін перадаў сваю калекцыю старажытных кніг Імператарскай публічнай бібліятэцы, дзе ЕЦ дагэтуль захоўваецца ў складзе Пагодзінскага кнігазбору (пад № 83) аддзела рукапісаў. Помнік уваходзіць у склад канвалюта (сшытка рукапісных і друкаваных твораў), дзе яму папярэднічае рукапісная прадмова да Евангелля. Почырк, якім перапісана прадмова, сустракаецца ў іншых месцах канвалюта і належыць аднаму з перапісчыкаў Супрасльскага манастыра. З лёгкай рукі Сахарава помнік стаў шырокавядомым пад цяперашняю назваю – ЕЦ.

Другі паасобнік помніка каля 1876 г. адшукаў А. Віктараў [Немировский 1976: 73; Немировский 1979: 57] у кнігасховішчы Антоніева-Сійскага манастыра, навуковы свет даведаўся пра гэта дзякуючы паведамленню архімандрыта Леаніда [Леонид 1884: 44]. З 1887 г. паасобнік захоўваўся ў Архангельскай епархіяльнай бібліятэцы. Пасля рэвалюцыі ён доўгі час лічыўся страчаным, пакуль у 1974 г. яго не знайшоў нанова Я. Неміроўскі [Немировский 1976: 73] у Архангельскім краязнаўчым музеі.

Можна меркаваць, што пасля выдання адзін з паасобнікаў ЕЦ каля 1580 г. апынуўся ў Супрасльскім манастыры. Там друк быў прыплецены да вялікага рукапіснага зборніка, які складаецца з твораў апавядальна-палемічнага зместу (пералік гэтых твораў [Лабынцев 1985: 29–30]). Перад друкаваным Евангеллем перапісчык манастыра ўставіў прадмову Цяпінскага, перапісаўшы яе на чатырох аркушах. Першым уладальнікам гэтага канвалюта быў вядомы супрасльскі кніжнік архідыякан Еўстафій [Лабынцев 1985: 29–30; Голенченко 1989: 263]. На старонках канвалюта маюцца ўладальніцкія запісы сярэдзіны XVII ст., у прыватнасці, нейкіх Журакоўскіх [Галенчанка 1968: 174; Лабынцев 1985: 22; Голенченко 1989: 263], што, як

высветліў Г. Галенчанка, уваходзілі ў лік маскоўскіх дваран [Голенченко 1989: 263], але, мяркуючы паводле прозвішча, мусілі паходзіць з беларускай ці польскай шляхты [Голенченко 2005а: 186]. Таму няясна, ці быў канвалют вывезены ў Масковію ў час вайны 1654–67 гг., калі маскоўскія войскі захапілі Супрасльскі манастыр, ці захоўваўся надалей у гэтым манастыры да XIX ст. Другі паасобнік не пазней за сярэдзіну XVII ст., паводле цверджання Ю. Лабынцава, знаходзіўся ў Антоніева-Сійскім манастыры (пад Архангельскам) [Лабынцаў 1990: 176]. Магчыма, што якраз гэты паасобнік у час вайны 1654–67 гг. быў вывезены ў Масковію і трапіў на поўнач разам са старабрадцамі, якіх ЕЦ магло зацікавіць сваімі маргіналіямі і даніканаўскімі напісаннямі (напрыклад, слова *исусъ* пішацца ў ЕЦ толькі з адной *и*).

Паводле свайго складу, ЕЦ – частка Тэтраевангелля. У прадмове Цяпінскі паведамляе, што ў свет ён выпуціў роўна палову Тэтраевангелля: *евѣлиѣ писанѣ стѣго маѣфеѣ*, *и стѣго марка, и початокъ лоуки*, калі гэтыя звесткі – не самавольны дадатак манастырскага перапісчыка, які з нейкіх прычын змяніў свой пратограф. Зараз лічыцца, што выданне засталася недакончаным, хаця яго тытульны ліст паведамляе, што выйшла *ПЕРВАЯ ЧАСТЬ НОВОГО ЗАВЕТА АБО ТАСТАМЕНТУ* <...> *то єсмь ѿмъ чотырехъ евангелістовъ стое евангеліе іса хѣа спісаное, в которыхъ іжъ одно пісмо евангелское, прото однимъ словомъ его назвали ЄВАНГЕЛІЄ*. З гэтага вынікае, што Цяпінскі меў намер выдаць, па меншай меры, усё Тэтраевангелле як першую частку Новага Запавету. Другую частку ў такім выпадку павінны былі скласці Апостал і Апакаліпсіс – такі падзел Новага Запавету быў тыповы для пратэстанцкіх выданняў XVI ст. (напрыклад, NT51). Таму можна меркаваць, што друк Цяпінскі пачаў, маючы гатовы пераклад, па крайняй меры, усяго Тэтраевангелля (але, напэўна, не ў канчатковым выглядзе). Хаця фармулёўка «першая частка» абяцае, што будзе і «другая», але няясна, ці пераклаў ён увесь Апостал і тым больш Апакаліпсіс да канца.

1.3.2. Кадэкалагічная характарыстыка. У сучаснасці захаваліся толькі два паасобнікі ЕЦ, якія абодва зберагаюцца ў Расіі. З кнігазнаўчага боку яны досыць падрабязна апісаны Ю. Лабынцавым [Лабынцев 1985: 20–22, 26–27, 28, 55–59] і Г. Галенчанкам [Голенченко 2005а], значна больш кароткія апісанні маюцца і ў каталогах старадрукаў [Каратаев 1883: 201–203; Лукьяненко 1973: 50–54; Голенченко 1986: 61, 578], а таксама ў іншых працах [Немировский 1979: 57–59]. У цяперашні час адзін паасобнік захоўваецца ў Санкт-Пецярбургу, у адзеле рукапісаў Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (былая Публічная бібліятэка ім. М. Салтыкова-Шчадрына) пад шыфрам I. I. 29, другі – у Краязнаўчым музеі Архангельска пад № 3531. Пецярбургскі паасобнік зазнаў рэстаўрацыю: ён расшываўся і ўлягаў праклейцы празрыстай паперай, пашкоджаныя аркушы на пустых месцах даліваліся папяровай масай, а таксама абразаўся па краях. Такую ж рэстаўрацыю прайшоў і архангельскі паасобнік.

Помнік уяўляе сабой друкаванае выданне фарматам *in secundo*. Абудва яго паасобнікі няпоўныя (пецярбургскі значна паўнейшы за архангельскі) і абрываюцца прыкладна на Мц. 13–14. Архангельскі паасобнік абрываецца на арк. 62, пецярбургскі – на арк. 63, хаця яго тытульны ліст і апошнія два аркушы знізу пашкоджаныя. У архангельскім паасобніку адсутнічаюць тытульны ліст і арк. 37–39, 41, 58–59 (але двойчы паўтараецца арк. 42), а ў пецярбургскім адсутнічае толькі арк. 61. Пецярбургскі паасобнік прыплецены (у канцы) да вялікага канвалюта (таго ж фармату) кірылічных твораў разнастайнага жанру (у асноўным жыцці і палемічных творы), яго апісанне гл.: [Лабынцев 1985: 29–30; Голенченко 2005а: 185–186]. У гэтым жа паасобніку пераблытаны арк. 8, які знаходзіцца паміж арк. 5 і 6. Аб тым, што блытаніна аркушаў здарылася даўно, мажліва, яшчэ падчас сшывання канвалюта ў Супрасльскім манастыры або брашуравання кнігі ў друкарні, сведчыць запіс скорапісам на арк. 5 адв.: *назадъ два ли^{сты}*, за якім ідзе запіс на арк. 6 адв.: *напередъ два ли^{сты} первыи* і адпаведны яму запіс на арк. 7 адв.: *назадъ два листы*, і нарэшце, на арк. 8 адв. маецца запіс: *первыи напередъ ли^с*.

Тэкст у выданні набраны выразным, добрачытэльным шрыфтам (вышыня радковага шрыфту 2,0 мм), у два слупкі на старонку, якія акаляюцца з усіх бакоў наборнымі рэйкамі.

Літары ў радку стаяць шчыльна, а інтэрлін'яж невялікі (10 радкоў = 52,5 мм). У вузенькай калонцы паміж слупкамі ідзе нумарацыя евангельскіх вершаў. Справа і злева ад слупкоў такія ж рэкамі адведзены палі для заўваг перакладчыка; у гэтых жа палях змяшчаецца і рубрыкацыя евангельскіх раздзелаў (у правым полі) і перыкопаў (у левым полі). Зверху ў вузенькай палосцы, адведзенай наборнымі рэйкамі, знаходзіцца калантытул (гл. 1.3.4), у правым верхнім кутку правай старонкі пазначаецца фаліяцыя, у вузенькіх палосках знізу, пад евангельскімі слупкамі, месціцца пазначэнне кустодаў і сігнатур. З гэтага вынікае, што ЕЦ не прызначалася для выкарыстання ў літургіі (што патрабуе вялікага шрыфту, адметных прагалаў і значнага інтэрлін'яжу), а быў адрасаваны індывидуальнаму чытачу.

Малюнкі і арнаментальныя аздабленні старонкі адсутнічаюць. Колер друку – адной фарбай, чорна-шэрай. Кожны евангельскі раздзел пачынаецца ў абодвух слупках ініцыялам у рамцы, яго выгляд нагадвае ініцыялы віленскіх выданняў Ф. Скарыны. Тэкст Евангелля падаецца без перарванняў на мяжы раздзелаў ці евангельскіх кніг. Пачатак евангельскага верша ці яго канец прыпадае ў кожным слупку на адзін радок, што дазваляе абыходзіцца адной нумарацыяй вершаў для абодвух слупкоў; пры гэтым пачатак кожнага верша набіраецца вялікай літарай (у астатнім тэксце яна не ўжываецца, але выкарыстана для пазначэння на палях рубрык евангельскага тэксту: *3^аЧАЛО* і *ГЛАВА*, а таксама для напісанняў некаторых семітызмаў і грэцызмаў (*ВАРЬ ИОНА*, *МОХЕРА* і інш.) у маргіналіях). Слупок мае памер 44 радкі. Шрыфт заўваг на палях, кустодаў, шмуцтытулаў і фаліяцыі аднолькавы з тэкстам у слупках. Заўвагі на палях заўсёды тычацца пэўнага евангельскага месца, што дасягаецца выкарыстаннем спасылак – разнастайных друкарскіх значкоў (крыжыкі, кружочки, зорачкі, двукроп'і), якія ставяцца ў евангельскім тэксце перад словам ці акаляюць слова і паўтараюцца перад заўвагай на полі.

Выданне Цяпінскага было сфальцавана ў палову аркуша, г. зн., што за адзін прагон пад друкарскім прасам адбівалі па дзве паласы. Спачатку праганяліся паласы старонак 1, 4 адв., потым – 1 адв., 4 кожнага сшытка. Далей адбівалі другі аркуш, які меў паласы 2, 3 адв. – 2 адв., 3. Абодва аркушы перагіналі пасярэдзіне і ўкладалі адзін у адзін, атрымліваючы чатырохлісты сшытак у восем палос.

ЕЦ надрукавана на паперы аднаго гатунку, філіграні (вадзяныя знакі, што складалі неад'емную асаблівасць даўняй папяровай вытворчасці) адзначаны на арк. 7, 9, 20, 22, 38, 42, 44 і выяўляюць герб «Эліта»: тры скрыжаваныя дзіды ў гербавым картушы [Лукьяненко 1973: 51; Голенченко 2005а: 184]. Такая папера выкарыстоўвалася ў рукапісах і друках ВКЛ 1560–80-х гг. [Голенченко 2005а: 184], у тым ліку ў ЗЕ, надрукаваным Іванам Фёдаравым і Пятром Мсціслаўцам [Лукьяненко 1973: 51; Немировский 1979: 60].

1.3.3. Асаблівасці набору. Хто мог набіраць ЕЦ? Ці сам Цяпінскі рабіў гэта, ці ён толькі абмяжоўваўся карэктурай, а набор тэксту выконваў прафесійны наборшчык? Дакладны адказ на гэтыя пытанні пакуль немагчымы, хаця больш падстаў на карысць менавіта апошняй думкі.

Вёрстка ЕЦ выканана па-майстэрскі. Радкі роўныя, іх выключка (выраўноўванне паводле правага краю) бездакорная. Гэта было складанай працай, бо набор вёўся ў даволі вузкіх слупках. Наборшчыку даводзілася падганяць да аднолькавых памераў кожны евангельскі верш, каб заканчэнне верша ў абодвух слупках прыпадала на адзін радок, паколькі нумарацыя вершаў у ЕЦ адзіная для двух слупкоў. Такая праца была пад сілу толькі прафесійнаму наборшчыку. Здаецца, што наўрад ім з'яўляўся сам Цяпінскі. Хаця такое дапушчэнне і мажліва, але яно надта штучнае, паколькі тады трэба дапускаць, што Цяпінскаму для дасягнення майстэрства і раней выпадала працаваць наборшчыкам у якой-небудзь друкарні [Пічэта 1926: 242, 243]. Шляхціцу-землеўласніку такая прафесія мала пасуе. Іншая справа, калі б удзел Цяпінскага ў працы Нясвіжскай друкарні быў якім-небудзь чынам засведчаны. Але пакуль сведчанні такія не адшуканы, больш падстаў лічыць, што Цяпінскі меў прафесійнага наборшчыка.

Несумненна, наборшчык, хто б ён ні быў, быў знаёмы са старабеларускім правапісам. Аб гэтым сведчыць майстэрскае выкарыстанне асаблівасцей старабеларускага пісьма дзеля

падгонкі радка. Так, для «пашырэння» напісання ўстаўляўся ўнутры (паміж зычнымі) і на канцы слова, але для «звужэння» напісання ў замяняўся паерыкам (спецыяльным надрадковым знакам) над літарай; у гэтых мэтах наборшчык таксама мог ужываць скарачэнні і вынасныя літары (гл. 3.2.2, 3.2.3).

Тым не менш у ЕЦ існуюць адрозненні ў наборы тэксту, абумоўленыя ў асноўным характарам арфаграфіі. Хаця абсервацыя тэксту помніка рабілася ў асноўным над перакладам Цяпінскага, але ёсць падставы лічыць, што яе вынікі сапраўдныя і для царкоўнаславянскага слупка, арфаграфія якога шмат у чым падобная да старабеларускага (гл. 2.1.5). Абодва слупкі мусілі набірацца адначасова, таму натуральна думаць, што непаслядоўнасці пры наборы аднаго паўтараюцца і ў другім слупку.

Тэкст перакладу Цяпінскага падзяляецца на чатыры няроўныя часткі, называныя зонамі. Кожная зона вызначаецца асаблівасцямі цэлага шэрагу рыс, часта зусім не звязаных паміж сабой. Гэта чыста графічныя рысы (напрыклад, напісанне *nomina sacra* і колькасць вынасных літар, гл. 3.1.3), арфаграфічныя (напрыклад, ужыванне ёраў, гл. 3.2.3, і выкарыстанне асобных дублетаў кірыліцы, гл. 3.2.5), некаторыя фанетычныя (напрыклад, пазначэнне на пісьме асіміляцыйнай мяккасці (напісанні кшталту *дасьць, есьли*, гл. 4.2.6) і перакладчыцкія (больш кантэкстуальны, сэнсавы пераклад у Мк., гл. 2.2.1). Пры гэтым змена той ці іншай рысы рэдка мае паступовы характар, а ў большасці выпадкаў ажыццяўляецца рэзка на пэўнай мяжы (з дакладнасцю аж да канкрэтнага раздзела і верша), часта – разам з іншымі рысамі.

Чатыры зоны ўмоўна пазначаны лацінскімі літарамі (працэнт перадае аб'ём тэксту, што прыпадае на кожную з іх): А – 7%, В – 23%, С – 41%, D – 29%. Але фактычна С і D дэманструюць набор, выкананы паводле адзіных правіл, розніца толькі ў дробных арфаграфічных асаблівасцях і асобных тэкставых, перакладчыцкіх навацыях. Адпаведна, на зону А прыпадае прыкладна 8 старонак, на В – 27, на С – 47, на D – 35. Мяжой паміж А і В служыць верш Мц. 5:16, мяжой паміж В і С – 13 і 14-ы раздзелы Мц., а мяжой паміж С і D – Мц. і Мк. Але і ў межах зон ВCD можна вылучыць адрэзкі пэўнай варыятыўнасці той ці іншай з'явы або праявы асобных малаістотных рыс. Такія адрэзкі названыя падзонамі, іх тры ў зоне В (межы – Мц. 11:5 і 13:23) і зоне С (межы – Мц. 18:1 і 24:1) і дзве ў зоне D (мяжа – Мк. 6:15). Парадак гэтых сегментаў і колькасць старонак на кожны сегмент (зоны і падзону) дэманструе наступная схема:

Схема. Сегментацыя тэксту перакладу В. Цяпінскага

A	B			C			D	
	1	2	3	1	2	3	1	2
	16½	7½	3	9½	18½	19½	15	19½
8	27			47½			34½	

Адрозненні паміж часткамі помніка тычацца ў асноўным арфаграфічных дэталей і не закранаюць агульных прынцыпаў падачы тэксту. Значна больш арфаграфічных рыс, аднолькавых ва ўсіх чатырох зонах. Тым не менш наяўнасць розных сегментаў прыводзіць да высновы, што пры публікацыі Евангелля (ва ўсялякім выпадку, перакладу Цяпінскага) мелі месца змены арфаграфічнай стратэгіі (хаця не змены тэхнікі набору). Такія змены маглі быць выкліканы або розначасовым наборам тэксту, калі ў перапынках папярэдняга стратэгія набору ўлягала карэкцыі (магчыма, часткова забывалася), або наборам тэксту рознымі асобамі (менш верагодна), чыя кампетэнцыя ў старабеларускай арфаграфіі была рознай. Той факт, што папярэдне набраны тэкст не перанабіраўся паводле новай стратэгіі, сведчыць пра немажнасць друкарні Цяпінскага.

1.3.4. Асаблівасці афармлення тэксту. Выданне Цяпінскага ў эдыцыйных адносінах у многім нетыповае і нават унікальнае як для свайго рэгіёна – Усходняй Славii, так і для

кірылічнай кнігадрукарскай традыцыі. Гэта першая ва ўсходніх славян дыглата: у двух слупках паралельна набраны тэкст Евангелля на розных мовах – царкоўнаславянскай (левы слупок) і старабеларускай (правы). З’яўленне ЕЦ паклала пачатак цэлай серыі такіх двухмоўных і паралельных выданняў у Беларусі і Украіне, якія выходзілі аж да 1630-х гг. і не мелі канфесіянальнай прывязкі – іх выпускалі пратэстанты, праваслаўныя і ўніяты [Толстой 1988: 63–67].

Таксама ўпершыню сярод усходніх славян у ЕЦ з’яўляецца падзел евангельскага тэксту на вершы (у Цяпінскага – *стихъ*), а для друкаваных выданняў – і разбіўка на раздзелы (у Цяпінскага – *глава*). Але евангельскі тэкст у ЕЦ паралельна разбіты не толькі на раздзелы (гэта больш важная рубрыкацыя, паколькі кожны раздзел пачынаецца з ініцыяла ў рамцы), але і на перыкопы (у Цяпінскага – *зачало*). Надпісы раздзелаў і перыкопаў вынесены на палі. Рубрыкацыя біблейнага тэксту па раздзелах уласцівая заходняй традыцыі, тады як падзел на перыкопы (зачалы) складае адметнасць традыцыі царкоўнаславянскай⁴⁶. Падзел тэксту на раздзелы адсутнічаў у праваслаўных славян да 1499 г., калі ўпершыню з’явіўся ў Генадзевай бібліі (Ноўгарад Вялікі) пад уплывам каталіцкай Вульгаты. Канчаткова ж рубрыкацыя па раздзелах была замацавана ў Астрожскай бібліі 1581 г. (а таксама ў Псалтыры і Новым Запавеце – асобным выданні кішэннага фармату, што выйшла ў Астрогу крыху раней, у 1580 г.). У польскі друк падзел на перыкопы (названыя *Slowiński Rozdziały*) упершыню ўвёў Будны ў NT74. Як ён сам адзначаў у прадмове да кнігі, гэта было зроблена *na ządanie bractwa miley z narodu Ruskiego* (NT74, арк. d.iii). Пасля гэтага перыкопы на кароткі час зрабіліся модай і сталі з’яўляцца ў іншых пратэстанцкіх выданнях Польшчы: у Новым Запавеце Мартына Чаховіча (Ракаў, 1577), у іншых пратэстанцкіх Новых Запаветах (Ракаў, 1606; Гданьск, 1606) і нават у каталіцкім Новым Запавеце езуіта Якуба Вуйка (Кракаў, 1593, 1594) [Frick 1989: 114]. Перыкопы маюцца таксама ў старабеларускім перакладзе Евангелля Валянціна Негалеўскага (1581, рукапіс), які быў выкананы з перакладу Чаховіча. Можна думаць, што менавіта знаёмства з Цяпінскім падштурхнула Буднага да ўвядзення перыкоп у польскі тэкст (гл. 5.1.1).

Рубрыкацыя па вершах (у межах кожнага раздзела) таксама ўзнікла на Захадзе (гл. 1.2.4) і ва ўсходніх славян упершыню з’явілася менавіта ў ЕЦ, а таксама ў крыху больш познім рукапісным перакладзе Новага Завету (1581), выкананым Негалеўскім. У абодвух гэтых кірылічных помніках для рубрыкацыі выкарыстоўваюцца літары, згодна з царкоўнаславянскай і грэчаскай традыцыяй. Нават Астрожская біблія (1581), як і ўсе выданні царкоўнаславянскага тэксту Св. Пісьма XVII – 1-й паловы XVIII ст. не маюць падзелу на вершы (упершыню – толькі ў 1741 г.!). Хаця ў многіх заходнеўрапейскіх выданнях Новага Завету 2-й паловы XVI ст. падзел на вершы яшчэ адсутнічаў, ён выкарыстоўваўся польскімі пратэстантамі (упершыню – у B63), пад уплывам якіх у канцы XVI ст. быў уведзены і ў каталіцкія выданні Польшчы.

З якога менавіта выдання запазычыў Цяпінскі рубрыкацыю вершаў для сваёй публікацыі – застаецца няясным. Але пэўна, што гэта не была B72, паколькі там падзел на вершы зрэдку разыходзіцца з ЕЦ і з заходнеўрапейскімі выданнямі XVI ст. (NT1559, NT1588):

Мц.:

3:9: ЕЦ| 9 *И не починаете мовити в собе*, |B72| 9 *ω^mца маем...*

4:19: ЕЦ| 19 *И мовиль им*, |B72| 19 *идите за мною...*

6:23: ЕЦ| 23 *А если око твое злое буде^m, все тело твое темно буде^m*. |B72| 23 *если прото светло^{cm} котора в тебе...*

8:21–22: *...погрести ω^mца моего*. |ЕЦ| 22 *А и^cсь рекъ ему*, |B72| 22 *иди за мною...*

Мк.:

⁴⁶ Падзел евангельскага тэксту на перыкопы паходзіць з пачатку IV ст. і звязаны з літургічнай практыкай (чытанне на пэўныя дні ў царкве ўрыўкаў з Новага Завету). У цэлым гэтая традыцыя агульная для ўсяго хрысціянства, аднак памер і межы перыкопаў розныя ва ўсходняй і заходняй царквах. Перыкопы паводле каталіцкай традыцыі маюцца, напрыклад, у NT56.

6:11: ЕЦ| 11 ...на сведецтво имъ, |B72| 12 правдѣе мовлю вамъ... у выніку, у В72 пасля гэтага нумарацыя (некалькіх дзясяткаў!) вершаў да канца Мк. 6 ссунута на адзін верш.

12:9: Два вершы ЕЦ, 8 і 9, у В72 аб'яднаныя ў адзін (8-мы), у выніку, пасля гэтага нумарацыя (некалькіх дзясяткаў!) вершаў да канца Мк. 12 ссунута ў В72 на адзін верш.

Гэтыя асаблівасці ў вершападзеле захоўвае і NT74, з яшчэ большымі адхіленнямі ў Мц. 3:8–9, але з раз'яднаннем вершаў 8 і 9 у Мк. 12 (так, як у ЕЦ)⁴⁷. Не заўжды супадае вершападзел ЕЦ і з В63.

Адносна меж вершаў і нават іх парадку ЕЦ крыху адрозніваецца ад крыніц таго часу і ад сучасных тэкстаў. Вось пералік крыніц, адносна якіх адзначана несупадзенне ў межах вершаў: а) ЕЦ (пазначана //), б) тагачасныя выданні грэчаскага тэксту (пазначаны \ – публікацыі грэчаскага тэксту паводле Эразма Ратэрдамскага (NT1586), таксама з яго лацінскім перакладам: NT1588), в) сучасныя публікацыі ў Маскоўскім патрыярхаце тэксту Тэтраевангелля (пазначаны ||), г) сучасная публікацыя NA (пазначана !). Асаблівасці ў помніку адзначаны наступныя:

1. Розныя межы паміж вершамі:

Мц.:

2:1–2: ...до ерусалима. ! // \ Мовечи. || где е^с...

2:19–20 ...в египте, ! \ мовечи // || Въстав...

8:5–6 ...просечи его ! \ и мовечи. // || Пане...

12:14–15 ...згубити. ! // \ А и сь зрозумевши ѿ шоль ѿ туле || и шлі...

15:5–6 ...тобѣ ! || и бы не чтиль ѿ ца своего або матьки. // \ И розрушилистѣ ...

19:5–6 ...одно. ! || и жъ тежъ к тому не суть два, але тело одно. // \ Што прото...

20:4–5 ...дамъ вамъ. ! // \ А они пошли. || и за се...

Мк.:

3:19–20 ...выдалъ его ! || и пришли в домъ. // \ И собраласе...

6:27–28 ...голову его. || \ а онъ шодши, съта ль его в темнѣи. ! // И принес...

11:22–23 ...мовиль имъ. || меите веру божью. ! // \ Правдиве...

2. Адсутнасць дадатковага верша: у ЕЦ адзін верш, Мц. 24:50, падзяляецца ва ўсіх іншых крыніцах на два, адпаведна, на 50 і 51, што паказана знакам][:

...в годину в которую не ведаеть,] и розотнетъ его...

3. Перастаноўка месцамі двух вершаў: у ЕЦ два вершы ў Мц. 23 перастаўлены месцамі ў параўнанні ў іншымі прыцягнутымі крыніцамі: верш 13 Цяпінскага (...зъедаете дома вдовъе...) у іх выступае па ліку 14-м, а верш 14 (...затворъ ете королевство небесное...) выступае 13-м. Гэта тлумачыцца гістарычна познім паходжаннем гэтага верша: першапачаткова ён у евангельскім тэксце адсутнічаў (яго няма ў NA) і з'явіўся пазней, у выніку гарманізацыі чытанняў.

Нарэшце, унікальнай для ўсходнеславянскага кнігадруку XVI ст. з'яўляецца публікацыя Цяпінскім у сваім выданні маргіналій – заўваг выдаўца і перакладчыка на палях (гл. 5). Маргіналіі ўзніклі ў заходняй традыцыі і адрасаваліся вучоным чытачам (царкоўнікам і ўніверсітэцкім выкладчыкам), служачы сродкам каментавання і крытыкі тэксту (гл. 5.1.1). Але ў біблейных выданнях маргіналіі былі папулярызаваныя пратэстантамі, якія забяспечвалі маргіналіямі таксама свае пераклады Св. Пісьма, адрасаваныя шырокаму чытачу. Праз такія каментары яны даходліва і аператыўна давалі тлумачэнні асобных месцаў тэксту, спалучаючы гэта з крытыкай афіцыйнай догмы і прапагандай сваіх ідэй. Адначасова маргіналіі ўздымалі аўтарытэт выдання, падвышаючы яго да ўроўню ўніверсітэцкіх. Падобныя маргіналіі зрабіліся важнай адметнасцю, напрыклад польскіх біблейных друкаў: упершыню яны з'яўляюцца там у NT51 і выступаюць у В63, В72, NT74.

Евангельскі тэкст у ЕЦ адасоблены ад маргіналій і рубрыкацыі на раздзелы ды вершы

⁴⁷ Таксама ў NT74 зроблена змена паміж раздзеламі ў Мк.: вершы Мк. 8:36–37 (як у ЕЦ) аб'яднаныя Будным у адзін, 36-ы, а 8:38 з'яўляецца 37-м. Тады 9:1 выступае 38-м, а 9-ты раздзел пачынаецца з 9:2. Адпаведна, у Мк. 9 усе вершы ссунуты на адзін да самага канца 9-га раздзела, які скончваецца 49-м вершам, а не 50-м, як у ЕЦ.

Тэтраевангелле было напісана на грэчаскай мове, якую мала хто з еўрапейскіх кніжнікаў і вучоных XVI ст. ведаў. Таму распаўсюджанай практыкай сярод біблейных перакладчыкаў таго часу стала выкарыстанне перакладаў гэтага твора на больш зразумелыя ім мовы – напрыклад, лацінскую ці (у славянскім рэгіёне) на іншую славянскую мову. Хаця гуманісты ў XVI ст. ужо сфармулявалі выразнае патрабаванне перакладаць Св. Пісьмо толькі з арыгіналаў, часта гэта заставалася толькі дэкларацыяй, асабліва на ўсходзе Еўропы. Там яшчэ працягвалі шырока выкарыстоўваць пераклады-пасрэднікі.

2.1.1. Навуковае знаёмства з перакладчыцкай працай В. Цяпінскага. Пытанне пра арыгінал, з якога беларускі пратэстант рабіў свой пераклад, зацікавіла вучоных яшчэ ў XIX ст. Яно адназначна вырашалася на карысць уласна славянскіх крыніц, а не грэчаскага тэксту.

Першай на ролю арыгінала была прапанавана царкоўнаславянская версія [Владимиров 1888: 234, 237–238; Первольф 1888: 599]. На гэта паказваў не толькі сам выгляд ЕЦ, дзе паралельна перакладу ішоў царкоўнаславянскі тэкст, але і прадмова да Евангелля, дзе аўтар заявіў, што яго кніга з *словескога абы имъ те^{жс} и и^х власны^м езыка^м роускимъ в дроукоу вышла*. Гэты факт наогул не губляўся з увагі даследчыкамі, але, адзначаючы заходнеславянскія ўплывы ў ЕЦ, яны пачыналі гаварыць пра заходнеславянскія версіі (шчыльна звязаныя з Вульгатай) як крыніцы Цяпінскага, што давала падставы для пэўнай блытаніны. Так, А. Сабалеўскі палічыў за такую крыніцу чэшскую біблію (Венецыя, 1506) [Соболевский 1888: 323], а Я. Карскі дадаў і пераклад Буднага – В72 [Карский 1896: 19]. Пазней Уладзіміраў больш уважліва падышоў да гэтага пытання і рашуча адхіліў заходнеславянскія версіі на карысць царкоўнаславянскага тэксту [Владимиров 1898: 60]. Дапускаючы іх пэўныя ўплывы, ён аддаў перавагу польскім (ранейшым за буднаўскія) перакладам сярэдзіны XVI ст. [Владимиров 1898: 60–62]. Тым не менш Карскі такі пункт гледжання праігнараваў і ў далейшым выклаў тэзіс аб выключна польскім арыгінале перакладу Цяпінскага [Карский 1921: 37] (гэты тэзіс часам знаходзіў падтрымку і ў іншых даследчыкаў [Евсеев 1916: 53; Brückner 1932: 711; Жураўскі 1967: 223–224; Смирнова 2006: 158]), хаця пазней Карскі разам з польскім арыгіналам назваў і царкоўнаславянскі тэкст [Karskiy 1926: 99]. Ужо ў наш час на прыкладзе фрагментарных супастаўленняў было яшчэ раз пацверджана, што арыгіналам Цяпінскаму служыў царкоўнаславянскі тэкст, менавіта той, што надрукаваны ў ЕЦ [Жураўскі 1958: 58; Шакун 1960: 90; Анічэнка 1966: 66; Супрун 1994: 45, 48; Клімаў 1995: 56; Клімаў 1997: 55–56].

Параўнанне двух слупкоў помніка паказвае, што перакладчык паслядоўна прытрымліваўся паслоўнага прынцыпу, калі аднаму слову ў царкоўнаславянскай частцы адпавядала адно слова ў Цяпінскага [Супрун 1993: 4–6; Супрун 1994: 45–46; Клімаў 1997: 57–58]. Адхіленні ад гэтага прынцыпу ў асноўным абмежаваныя службовымі кампанентамі [Супрун 1993: 5; Клімаў 1997: 58]. Выкарыстанне паслоўнага прынцыпу адпавядае найбольш распаўсюджанай з часоў Сярэднявечча практыцы біблейных перакладаў. Бліжэйшым узорам для Цяпінскага быў, несумненна, царкоўнаславянскі пераклад, пра якасць якога беларускі пратэстант адазваўся ў прадмове да Евангелля вельмі высока: *исте хто бы хоте^л а оумель то^м выкла^д чести, обачи^л бы и^{жс} цѣ леваль. а сна^м и за собою остави^л, то^м му^{жс} нашъ мильи словени^н, латы^нски^х і ины^х то^лмачо^в. яко властне слова з греческого выклада^л, и^{жс} тру^дно зрузуметь, чи болюшь греческии або словескии езыкъ оуме^л*. Такім чынам, вартасць гэтага перакладу Цяпінскі бачыць менавіта ў яго дакладнасці і блізкасці да грэчаскага тэксту, што і надае такому перакладчыку перавагу перад лацінскімі і іншымі «талмачамі». У дэталях некаторыя асаблівасці перакладу аналізаваліся ў шэрагу прац [Жураўскі 1967: 205–215; Супрун 1994: 45–46; Клімаў 1997: 55–59; Смирнова 2006]. Аднак менавіта Г. Ротэ ўпершыню сабраў і апублікаваў шматлікія даныя наконт перакладу Цяпінскага, перш за ўсё, яго працы з лексікай [Rothe 2005: 200–207, 213–218]. У прыватнасці, ён на шырокім матэрыяле паказаў, што Цяпінскі выкарыстоўваў цэлы шэраг польскіх перакладаў, перш за ўсё В72 і, у меншай ступені, В63 [Rothe 2005: 204–206].

2.1.2. Арыгінал(ы) і прынцып перакладу. Першая задача, якая ставіцца пры аналізе

перакладнога тэксту, гэта вызначэнне арыгінала, з якога зроблены пераклад. Для Цяпінскага такім арыгіналам быў царкоўнаславянскі тэкст, які змешчаны ў гэтым жа выданні побач з беларускім. Да такой высновы прыводзяць назіранні над мовай і парадкам слоў у абодвух слупках, у якім бы месцы ЕЦ іх ні ўзяць.

Для вызначэння арыгінала Цяпінскага дастаткова параўнаць яго пераклад з царкоўнаславянскім тэкстам, змешчаным у ЕЦ, і з тагачаснымі польскімі перакладамі (NT51, NT56, B61, B63, B72, NT74). Для прыкладу адвольна ўзята па невялікім урыўку з абодвух Евангелляў:

Мц. 4:19:

црксл.:	<i>I gŕa ima, gra dŕ ta po mnŕ i сотворю вы ловца члвеческа</i>
стбел.:	<i>И мовиль им, идите за мною и учиню васъ ловцами людеи</i>
NT74:	<i>y mowi iym. Idźcie zá mną / á vczynię was rybitwy ludzi.</i>
B72:	<i>y mowi tym. Idźcie zá mną / á vczynię was rybitwami ludzi.</i>
B63:	<i>Y rzekł im / Podźcie zá mną / a vczynię was rybitwami ludzi.</i>
B61:	<i>y rzecze im: Podźcie zá mną / á ia zostawię á vczynię was rybitwami ludzi.</i>
NT56:	<i>y rzekł im: Podźcie zá mną / á vtzynię was być rybithwami ludzi</i>
NT51:	<i>i rzecze im / Podźcie za mną poczynię wás rybitwami ludzi</i>

Мк. 4:27:

црксл.:	<i>И спитъ и востаеъ нощю и дньню и сема проза баеъ и растеъ.</i> <i>А коже не вестъ онъ,</i>
стбел.:	<i>И заснетъ и вѣставаеъ в ноцѣ и в день а сема выникаеъ и ростеъ.</i> <i>А къ не ведае^m онъ.</i>
NT74:	<i>A ząsnie / y wstąnie w nocy y we dnie / á naśienie wzeydzie / y vroście ták iáko on nie wzwie.</i>
B72:	<i>A zasnie / y wstąnie w nocy y we dnie / á naśienie wzeydzie / y vroście ták iáko on nie wzwie.</i>
B63:	<i>A ząsnie / y wstąnie w nocy y we dnie / á naśienie wzeydzie / y vroście ták iako on nie wzwie.</i>
B61:	<i>y spał: á wstawał w nocy y we dnie / puffszało by się náśiene / y roflo ku gorze gdy nie wie.</i>
NT56:	<i>y spał y wsihalby w nocy i we dnie / y náśienie by się puffszało / y roflo gdy on nie wie</i>
NT51:	<i>i vsnął / i wstawałby w nocy i we dnie / a naśienie by się pußczało i ku gorze podnośilo</i>

У абодвух урыўках добра бачна, што арыгіналам перакладчыку службыў менавіта царкоўнаславянскі слупок. З ім у Цяпінскага супадаюць: а) формы высокарэгулярных часцін мовы – займеннікаў, злучнікаў і прыназоўнікаў; б) суфіксы і канчаткі многіх іменных і дзеяслоўных формаў; в) некаторыя карані такіх формаў; г) парадак слоў. Хаця ўплыў польскіх перакладаў таксама нельга адмаўляць (перш за ўсё ў плане лексіфікацыі, а таксама ў некаторых граматычных формах ці сінтаксічных канструкцыях), але любы з іх мае ў прыведзеных фразях больш марфемных і граматычных адрозненняў ад Цяпінскага, чым царкоўнаславянская версія.

Дастаткова самых агульных назіранняў над прыведзенымі прыкладамі, каб атрымаць уяўленне пра перакладчыцкія прыёмы Цяпінскага. Добра бачна, што ў перакладзе ён паслядоўна пакідае непарушнымі тыя часткі вершаў, якія маюць аднолькавую для старабеларускай і царкоўнаславянскай моў лексіку. Але пры гэтым беларускі пратэстант надае ёй усходнеславянскае аблічча: *нощъ* выступае ў яго як *ночь*; *раст-* як *рост-*; *во-* як *в-* (гл. 2.2.7). Асобныя формы за кошт іншых марфем атрымалі больш звыклы для старабеларускай мовы выгляд: *заснетъ* (црксл. *спитъ*), *вставаеъ* (црксл. *востаеъ*), *ведаеъ* (црксл. *вестъ*). Цяпінскі ўсё ж змяніў дзеясловы *глагола*, *грядета*, *сотворю*, *прозябаеъ* на больш зразумелыя *мовиль*, *идите*, *учиню*, *выникаеъ*; часткова такая замена адбываецца пад уплывам польскіх крыніц. Так, замена відавочна зразумелага прыметніка

человеческа на назоўнік *людей* яўна падказана польскай версіяй: *ludzi*. Ужыванне прыназоўнікавай канструкцыі *въ ночи и въ день* таксама выклікана польскім уплывам (*w nosy i we dnie*), хаця ў грэчаскім тэксте тут прыназоўнік адсутнічае: *νυκτα καί ἡμέραν* NA, як і ў Вульгаце: *nocte ac die*, а Т. скл. часу ў іншых месцах перакладу Цяпінскага захоўваецца, напр.: *нощю* → *ночью* Мц. 2:14, 27:64, 28:13. Уздзеяннем польскай версіі (*za tną*) абумоўлена і змена прыназоўнікава-склонавай канструкцыі *по мне* на *за мною*, хаця гэта можа адпавядаць і звычайнаму ўжытку старабеларускай мовы. Можна зрабіць выснову, што асобныя польскія пераклады (напрыклад, В72) служылі Цяпінскаму дадатковымі арыгіналамі, якія ён выкарыстоўваў спарадычна [Rothe 2005: 203–204], пры перадачы асобных слоў, канструкцый ці фрагментаў фразы.

Прыведзеныя прыклады паказваюць высокую структурную залежнасць перакладу Цяпінскага ад арыгінала(ў). Яго пераклад максімальна захоўвае граматычную структуру арыгінала(ў) у адносінах: а) часцінамоўнай прыналежнасці слоў, б) іх граматычных значэнняў і формаў, в) марфемнай будовы многіх слоў (калькаванні). Натуральна, гэта магло адбывацца толькі да той ступені, пакуль не прарэчыла сістэме старабеларускай мове. Таму неўласцівыя ёй формы рэгулярна замяняюцца іншымі. Так, парны лік перадаецца мн. л. (у вышэйпададзеных прыкладах гэта *има – имъ; вы – васъ; грядета – идите; ловца – ловцами*), аорыст і імперфект перакладаюцца формай бяззвязкавага перфекта на *-л* (*глагола – мовиль*) і г. д. (гл. 2.2.3). Таксама не заўжды вытрымліваўся ў перакладзе род назоўнікаў і дапасаваных да іх ад’ектыўных формаў. Нарэшце, часам Цяпінскі захоўваў марфемны склад слова (практыкаваў калькаванні, гл. 2.2.6); так, у прыведзеных прыкладах прэфіксныя дзеясловы перакладаюцца прэфікснымі ўтварэннямі: *со-творю* – *у-чиню*, *про-збаеть* – *вы-никаеть*. Вырашэнне ўсіх гэтых задач для Цяпінскага палягчалася блізкай дыстанцыяй паміж структурамі царкоўнаславянскай, старабеларускай і польскай моў.

З прыведзеных прыкладаў таксама бачна, што Цяпінскі ў сваім перакладзе ў цэлым захоўвае парадак слоў арыгінала(ў), г. зн., што сінтаксіс перакладу ў многім ідэнтычны арыгіналу і адрозніваецца ад яго толькі зрэдку (гл. 2.2.5), прычым толькі ў асобных сінтагмах сказа, але не ў цэлым сказе. Гэта, дарэчы, сведчыць пра ўвагу перакладчыка да любых дробязей тэксту, у тым ліку і службовых слоў.

Прыклады таксама сведчаць, што пры перадачы евангельскага тэксту Цяпінскі строга паслядоўнічаў паслоўнаму прынцыпу. За рэдкімі выключэннямі аднаму слову (у тым ліку і службоваму) царкоўнаславянскай часткі адпавядае адно слова старабеларускай часткі. Адхіленні ад паслоўнага прынцыпу на працягу ўсяго перакладу даволі рэдкія і ў асноўным тычацца перадачы асобных прыназоўна-склонавых канструкцый і замены дзеяслова (гл. 2.2.4). Практычна заўжды такія адхіленні абумоўлены ўплывам польскіх перакладаў, перш за ўсё В72.

Моцная граматычная залежнасць старабеларускага перакладу ад царкоўнаславянскага арыгінала стварае агульны ці дастаткова падобны граматычны «каркас» абодвух тэкстаў. Розніца паміж імі грунтуецца ў асноўным на лексічных асаблівасцях, у значнай меры абумоўленых уплывам польскіх перакладаў, у асноўным В72. Такая высокая залежнасць перакладу ад царкоўнаславянскага тэксту (пры тым, што спецыфічныя царкоўнаславянскія рысы былі даволі паслядоўна выдаленыя, гл. 4.2.13, 4.5.4) можа тлумачыцца памкненнем перакладчыка захаваць «дух» арыгінала. Калі ўлічыць, што свой пераклад ён прызначаў праваслаўнаму духавенству (гл. 1.2.1), становяцца зразумелымі і абраная Цяпінскім тэхніка перакладу, і выбар ім асноўнага арыгінала для сваёй працы – царкоўнаславянскай версіі.

2.1.3. Выкарыстанне дадатковых арыгіналаў і іншых крыніц. Як і большасць біблейных перакладчыкаў Еўропы эпохі Рэфармацыі, Цяпінскі ў сваёй працы не абмяжоўваўся толькі адным арыгіналам – царкоўнаславянскім тэкстам, ён звяртаўся і да іншых крыніц, якія служылі яму дадатковымі арыгіналамі (гл. 2.1.2) і дапамагалі перакладаць асобныя часткі фразы. Гэта была звычайная практыка таго часу.

Як было адзначана яшчэ ў XIX ст., дадатковымі крыніцамі Цяпінскаму паслужылі сучасныя яму польскія пераклады, перш за ўсё В72 і, у меншай ступені, В63. У асобных

выпадках беларускі пратэстант нават камбінаваў два гэтыя пераклады (Г. Ротэ назваў падобную практыку «змяшэннем крыніц» – Quellenmischung [Rothe 2005: 215–219]). Так, грэч. *σεισιμός*, якое ў царкоўнаславянскім тэксе стэрэатыпна перакладалася як *трусъ*, Цяпінскі перадаў як *тресенье* (гл. 2.2.6), паводле Буднага: *trzesienie (ziemie)* B72, NT74, параўн.: *drzenie ziemie i trzesienie ziemie* B63. Але аднойчы беларускі пратэстант перадаў гэтую лексему кантэкстуальна, як *взрушенье* Мц. 8:24, паколькі гаворка ішла пра буру на моры. Зроблена гэта было, відаць, пад уплывам *wzruŝenie* B63, параўн.: *nierogodá* B72, NT74.

Назіранні над перакладам (гл. 2.2) і над цытатамі маргіналій (гл. 5.2.3) паказваюць, што беларускі перакладчык выкарыстоўваў і іншыя польскія пераклады, і сярод іх – B61 і NT51, аднак гэта адбывалася спарадычна [Rothe 2005: 206–207]. Затое цалкам пэўна, што ён не ўжываў NT74 (гл. 2.1.4), і гэтая крыніца далей выкарыстоўваецца хутчэй даведачна. Наадварот, у шэрагу выпадкаў можна зрабіць выснову, што Будны ў NT74 сам улічваў у некаторых месцах калі не пераклад Цяпінскага, дык царкоўнаславянскі тэкст у ЕЦ (гл. 2.1.4).

У XVI ст. на польскай мове ўзнікла даволі шмат біблейных перакладаў. Без сумнення, дзе-нідзе ў Польшчы існавалі рукапісныя пераклады (звычайна, ананімныя), што адлюстроўвалі сярэднявечную традыцыю і ўзыходзілі да Вульгаты. Але ў 2-й палове XVI ст. свет убачыў цэлы шэраг польскіх друкаваных перакладаў Св. Пісьма. Адны з іх адлюстроўвалі традыцыйныя падыходы (NT56 і B61), іншыя былі выкананы паводле перадавых філалагічных прынцыпаў Заходняй Еўропы той эпохі (NT51, B63, B72, NT74). Але ўсе выкарыстоўвалі ранейшую рукапісную традыцыю, як і набыткі папярэднікаў. Да часу прыблізнага з’яўлення ЕЦ свет пабачылі: NT51 – Новы Запавет у перакладзе Станіслава Мурыноўскага(-Сушыцкага, з Сушыц), выдадзены Янам Сэклоўцыянам (Кёнігсберг, 1551)⁴⁸, польскі Новы Запавет (Кракаў, 1556), адрэдагаваны Марцінам Бельскім і надрукаваны Мікалаем Шарфенбергам⁴⁹, B61 – Біблія (у перакладзе ці рэдактуры) кракаўскага прафесара Яна Ніча Каспровіча (?) Леапаліты (Кракаў, 1561)⁵⁰, B63 – Брэсцкая, ці Радзівілаўская, біблія (Брэст, 1563)⁵¹, падрыхтаваная калектывам польскіх і іншаземных (пераважна раманамоўных) перакладчыкаў, B72 – Біблія ў перакладзе Сымона Буднага (Нясвіж, 1572)⁵², NT74 – Новы Запавет у яго ж перакладзе (Лоск, 1574). З іх толькі два паходзяць з каталіцкіх колаў (NT56 і B61), тады як астатнія належаць пратэстантам розных плыняў: лютэранам – NT51, кальвіністам – B63, антытрынітарыям (сацыніянам) – B72 і NT74. Апрача NT56 і B61,

⁴⁸ Напачатку свет убачыла толькі выданне Мц. з багатымі каментарыямі і маргіналіямі, а ў тым самым годзе ў друку з’явілася 1-я частка Новага Запавету, якая ўтрымлівала ўсё Тэтраевангелле; евангельскі тэкст тут суправаджалі толькі маргіналіі. Тэкст Мц. у абодвух выданнях 1551 г. аднолькавы. Цалкам пераклад Мурыноўскага быў перавыдадзены яшчэ раз у 1553 г., аднак іншых яго друкаў не адшукана.

⁴⁹ Згодна з ранейшым меркаваннем, Шарфенберг у Кракаве выпусціў у свет аж шэсць выданняў гэтага перакладу (1564, 1566, 1568, 1575, 1577), аднак ніводнага з іх, апрача першага (якое, відаць, і было адзіным), не адшукана. Лічыцца, што асновай біблейнага тэксту для гэтага выдання паслужыў ранейшы ананімны польскі пераклад, адрэдагаваны храністам і паэтам Марцінам Бельскім.

⁵⁰ Леапаліта (< лац. *Leopolita*) ‘львавінін’, г. зн. урадженец Львова. Яго праца пры перавыданні 1575 г. яшчэ раз была адрэдагавана ананімным рэдактарам (з падзелам на вершы), а ў 1577 г. атрымала новы тытульны ліст. З выдання 1561 г. асобна быў выдадзены таксама Новы Запавет (Кракаў, 1568) маленькім фарматам (in octavo).

⁵¹ Новы Запавет з гэтага перакладу перавыдаваўся ў розных кутках Рэчы Паспалітай (Нясвіж, 1568; Лоск (?), 1580; Торунь, 1585; Вільня, 1593) і нават за мяжой (Нюрнберг, 1599). Нясвіжскае перавыданне мела розныя тытульныя лісты [Drukarze 1959: 78]: з датай 1563 г. (памылка ці сьведомая фальсіфікацыя) і з датай 1568 г. (сапраўдная дата выхаду). Гэтае выданне нязначна адрозніваецца ад B63, хаця на тытульным лісце і ў непадпісанай прадмове сцвярджалася, што гэта – новы пераклад з грэчаскай мовы. Хутчэй за ўсё, змены належаць Сымону Буднаму, якому на Скрынскім сінодзе 1567 г. даручылі (у супрацоўніцтве з іншымі пратэстантамі) паправіць хібы ў перакладзе B63. На B63 заснавана таксама выданне Тэтраевангелля і Дзеяў Апосталаў пад назвай «*Sprawy u słowa Iezusa Krystusa*» (Брэст, 1566) з каментарыямі Томаша Фальконіуса (Сакалоўскага).

⁵² Крыху раней гэты пераклад убачыў свет у выглядзе Новага Запавету з Апокрыфамі (Нясвіж, 1570) – апокрыфамі некаторыя пратэстанты сталі называць шэраг кніг Старога Запавету, якія адсутнічалі ў каноне яўрэйскага Св. Пісьма. Да нядаўняга часу лічылася, што выданне 1570 г. з’яўляецца ранейшым адбіткам B72 [Merczyng 1913: 43], але фрагментарнае параўнанне абодвух выданняў паказвае, што тэкст B72 у Мц. мае нязначныя адрозненні ад тэксту 1570 г. у асобных словах, іх напісанні і ў граматычных канструкцыях.

арыентаваных на Вульгату, астатнія пераклады грунтаваліся на арыгінальных мовах (у межах Евангелля – на грэчаскім тэксе), перш за ўсё NT51 і B63. Гэта ж дэкларавалася ў B72 і NT74, аднак B72 фактычна заснаваны на перакладзе B63, толькі значна рэдагаваным [Rothe 2005: 204–205, 219], а NT74 уяўляе сабой толькі рэдакцыю B72, хаця і даволі радыкальную ў некаторых адносінах (гл. 2.1.4).

Цяжка вырашыць, ці выкарыстоўваў Цяпінскі якія-небудзь усходнеславянскія пераклады. А. Жураўскі, сустракаючы спасылкі ў маргіналіях ЕЦ на іншыя пераклады, лічыў іх перакладамі на старабеларускую мову [Жураўскі 1960: 222, 225], аднак канкрэтныя доследы паказалі, што ў гэтых выпадках Цяпінскі звяртаўся да польскіх перакладаў [Rothe 2005] (гл. 5.2.3). Усходнеславянскіх перакладаў яшчэ не было ў друку, і Цяпінскі мог выкарыстоўваць хіба што рукапісы. Фрагментарнае параўнанне перакладу Цяпінскага, напрыклад, з рукапісным Перасопніцкім Евангеллем, што ўзнікла на Валыні ў 1556–61 гг. у праваслаўным асяроддзі, паказала, што паміж імі практычна няма супадзенняў, не падтрыманых польскімі перакладамі [Rothe 2005: 206–207].

Больш верагодна выкарыстанне Цяпінскім асобных выданняў Скарыны (дакладней, іх лексікі), шырока распаўсюджаных ва ўсходніх славян, хаця Скарына так і не выдаў Евангелля. Красамоўным прыкладам можа служыць пераклад црксл. *каженикъ* як *чищенець* Мц. 19:12 (усе польск. *rzezaniec*). У маргіналіях (арк. 26) Цяпінскі ўказаў, што ў царкоўнаславянскім Апостале для грэч. *εὐνοῦχος* выступаюць два варыянты: *каженикъ* (Дзеі 8:27) і неперакладзены грэцызм *евнухъ* (Дзеі 8:34, 36, 38, 39). Ва ўсіх гэтых месцах Апостал Ф. Скарыны (Вільня, 1522) мае толькі грэцызм (гл. 5.2.1), аднак у Дзеях 8:27 на палях выдання зроблена глоса: *чиѣтеньи* (Апостал, арк. 28). Відаць, Цяпінскі выкарыстаў лексему Скарыны, замяніўшы толькі яе марфалагічную форму (субстантыў на асабовы назоўнік).

Зрэдку Цяпінскі мог выкарыстоўваць і нямецкі пераклад Марціна Лютэра. Пра гэта сведчаць асобныя супадзенні з перакладам Лютэра, якім няма адпаведнікаў у польскіх перакладах, напр.: *кодрантъ* → *галер* Мц. 5:26, Mk. 12:42 ← *heller* L46 (параўн.: *kwartnik* NT51, *kwartnik* і *Quadranth* B63, B72, NT74, *pieniądz* і *tzwartak* NT56, *pieniądz* і *czwarta część pieniędz* B61). Магчыма, менавіта на пераклад Лютэра спасылаўся Цяпінскі і ў некаторых сваіх маргіналіях (гл. 5.2.3).

Вельмі сумнеўным застаецца выкарыстанне Цяпінскім грэчаскага арыгінала і Вульгаты. Г. Ротэ на гэты конт адназначна скептычны [Rothe 2005: 211, 215, 219]. Аднак іх апасродкаваны (напрыклад, польскімі перакладамі) уплыў на Цяпінскага больш верагодны. У даведачных мэтах у дадзенай працы выкарыстоўваюцца ў якасці крыніц грэчаскі і лацінскі тэксты Евангелля: NA – сучасная крытычная рэканструкцыя (на падставе старажытных рукапісаў) ранняй стадыі тэксту грэчаскага Новага Запавету, і Vg – Вульгата паводле сучаснай крытычнай публікацыі яе тэксту.

Аднак для XVI ст. найбольш аўтарытэтным у вучоным (і пратэстанцкім) асяроддзі з’яўляўся грэчаскі тэкст, выдадзены ў 1516–22 гг. славурым гуманістам Эразмам Ратэрдамскім на падставе шэрагу грэчаскіх рукапісаў (праўда, малакаштоўных). Гэтая версія дала ў некаторых месцах чытанні, інакшыя за Вульгату, і стала падмуркам Textus receptus XVII і наступных стагоддзяў. Не меншай папулярнасцю карыстаўся і здзейснены Эразмам пераклад гэтага тэксту на лацінскую мову. Рэпрэзэнтантамі абодвух тэкстаў Эразма, грэчаскага і лацінскага, у дадзенай працы паслужылі розныя заходнееўрапейскія выданні XVI ст.: NT1520 і NT1522 – базельскія выданні лацінскага тэксту Новага Запавету ў Эразмавым перакладзе, а таксама пазнейшыя перавыданні: грэчаскага тэксту Эразма (NT1586) і яго лацінскага перакладу (NT1570), двухмоўныя, грэчаскага і лацінскага тэкстаў, – NT1578, NT1588. Гэтыя перавыданні 2-й паловы XVI ст. прыцягнуты ў асноўным дзеля вырашэння пытання наконт вершападзелу ў ЕЦ, а таксама наконт адсутнасці адхіленняў у грэчаскім і лацінскім тэкстах Эразма пры іх пазнейшых перавыданнях у Еўропе.

Апрача Эразмавага выдання, у Еўропе XVI ст. існаваў яшчэ цэлы шэраг прэцэдэнтных публікацый грэчаскага тэксту (у Камплютэне (Іспанія), Венецыі, Парыжы, Жэневе, Антверпене). Аднак малаверагодна, што ўсе яны меліся ў Цяпінскага. Таму ў дадзенай працы

з іх выкарыстана толькі адна крыніца, найбольш важная і вядомая ў пратэстанцкіх колах Рэчы Паспалітай, – NT1559. Гэта выданне грэчаскага і лацінскага тэкстаў Новага Запавету, здзейсненае швейцарскім рэфарматарам і гуманістам Тэадорам Бэзам паводле тэкстаў Эразма, але з адметнымі зменамі і з уласнымі каментарыямі. У гэтай працы Бэза карыстаўся шэрагам каштоўных грэчаскіх рукапісаў, адрозных ад тых, што меліся ў Эразма.

У некаторых выпадках можна заўважыць, што выбар Цяпінскім тых або іншых эквівалентаў знаходзіцца ў згодзе з Эразмам і пярэчыць Вульгаце. Добрым прыкладам можа служыць пераклад Цяпінскім црксл. *поясь* як *чересло* (Мц. 10:9, Мк. 6:8). Адхіліўшыся ад свайго асноўнага арыгінала, беларускі перакладчык у гэтых месцах пайшоў насуперак і Буднаму, які перадаў блізка да царкоўнаславянскай версіі: *pas*. Вульгата тут падае грэцызм *zona* ‘пояс, пас; кашэль на поясе’, які Эразм замяніў на аўтахтонны лацінскі адпаведнік *crumina* ‘кашэль на поясе’, што выправіў Бэза (NT1559) на карысць Вульгаты. Тут выбар Цяпінскім формы *чересло*, відаць, цалкам апраўданы, паколькі з кантэксту зразумела, што гаворка ідзе не пра звычайны пояс, а пра пас, куды можна класці грошы. Аднак калі гаворка ідзе пра звычайны пояс, прыдатны каб пераперазацца, Цяпінскі захоўвае слова царкоўнаславянскай версіі – *поясь* (Мц. 3:4, Мк. 1:6); Вульгата тут ужывае грэцызм *zona* (таксама Эразм і Бэза), Будны – ранейшае *pas*. Іншы прыклад – перадача Цяпінскім црксл. *ніщии блговѣ ствуютъ* як *убогие евангелии учатъся* Мц. 11:5. Такі пераклад узыходзіць (праз польскія пераклады: *vbodzy Ewangelii (ці Euangeliq) przyim(ia)q*) да Эразма: *pauperes laetum accipiunt Euangelij nuncium* ‘жабракі хутка прымаюць (ці чуюць) Евангелія вестку’ (NT1520, NT1522, NT1578, NT1588), тады як царкоўнаславянская версія дакладна адпавядае грэчаскаму арыгіналу $\pi\tau\omega\chi\iota\ \epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\epsilon\acute{\iota}\zeta\omicron\nu\tau\alpha\iota$ NA, як і лац. *paupers evangelizatur* Vg, чаму паслядоўнае таксама Бэза (NT1559).

У іншых выпадках можна ўбачыць, што Цяпінскі паслядоўнае Вульгаце насуперак Эразму. Добрым прыкладам можа служыць пераклад Цяпінскім црксл. *медь* як *гроши* (Мц. 10:9, Мк. 6:8, 12:41). Такі пераклад адпавядае Вульгаце, якая перадае грэч. $\rho\alpha\lambda\kappa\acute{o}\varsigma$ як *resinia* ‘маёмасць; грошы’, але толькі ў Мц. 10:9, тады як у Мк. там ужыта больш вузкае і дакладнае *aes* (наадварот у Лютэра – L46: *ertz* Мц. і *geld* Мк.). Будны яўна скарыстаў пэўны рытарычны эфект, змясціўшы ў адзіны шэраг назвы металаў: *złota / áni šrebrá / áni miedzi* B72. Такого эфекту, напэўна, упершыню дасягуў яшчэ Эразм – *aurum, neque argentums, neque aes* (NT1520, NT1522, NT1588) – і прыняў Бэза. Такім чынам, Эразм выправіў Вульгату ў Мц., што канфірмаваў і Бэза, адзначыўшы, што Вульгата ўжывае занадта агульнае слова (NT1559, с. 37). Таксама ў адпаведнасці з Вульгатай (праз Буднага) Цяпінскі выканаў пераклад Мц. 11:12: *королевѣство ѿбное кѣвалѣтъ терпѣтъ* ← *krolestwo niebieskie gwałt ćierpi* B72 ← *regnum caelorum vim patitur* Vg і Эразм, блізка Бэза (*regno coelorum vis affertur* NT1559), але царкоўнаславянскі пераклад паслядоўнае грэчаскаму арыгіналу: *царствие небесное нудитса* ← $\beta\alpha\sigma\acute{\iota}\lambda\epsilon\acute{\iota}\alpha\ \tau\omicron\upsilon\upsilon\ \omicron\upsilon\ \rho\alpha\upsilon\alpha\omega\acute{\nu}\ \beta\acute{\iota}\acute{\alpha}\zeta\epsilon\tau\alpha\iota$ NA, параўн.: *Krolestwu niebieskiemu gwałt się dzieie* B63.

Ва ўсіх гэтых прыкладах Цяпінскі хутчэй за ўсё карыстаўся пасрэдніцтвам іншых перакладаў – польскіх, аднак пры ўсёй іх дапамозе ён мог і самастойна прыцягнуць да разгляду грэчаскі тэкст (ці яго лацінскі пераклад). Пра гэта сведчыць перадача црксл. *знаменавше камень* як *назначивши камень* Мц. 27:66 (тады як усе польск. *zapieczetowawszy kamień* = грэч. $\sigma\phi\ \rho\alpha\upsilon\acute{\iota}\sigma\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\upsilon\ \lambda\acute{\iota}\theta\omicron\nu$ NA), што (асабліва па марфенай структуры) яўна адпавядае перакладу Эразма і Бэзы *obsignato lapide*.

Як бачна, беларускі перакладчык выкарыстоўваў і працы заходніх гуманістаў. У прыватнасці, ён ужываў грунтоўнае выданне Бэзы NT1559, што змяшчае і грэчаскі тэкст. У маргіналіях ЕЦ праяўляецца знаёмства Цяпінскага з гэтым выданнем (гл. 5.2.1, 5.2.2), што можна пацвердзіць і некаторымі прыкладамі непасрэдна з перакладу беларускага пратэстанта.

Так, Бэза ў сваіх каментарыях (NT1559, с. 67) паведамляе, што грэч. $\tau\omicron\ \delta\acute{\iota}\delta\rho\alpha\chi\mu\omicron\nu$, лац. *didrachma* ў Мц. 17:24 – гэта ўласна палова сікля, што іўдзеі мелі плаціць у скарбніцу Іерусалімскага Храма паводле закону Св. Пісьма (кніга Выхаду, 30). Згодна з такім

тлумачэннем Цяпінскі пераклаў црксл. *дидрахма* як *податокъ*. Такі кантэкстуальны пераклад паводле сваёй семантыкі блізкі толькі да *robor* NT56 і *clo* B63, аднак не супадае з імі лексічна. Астатнія польскія перакладчыкі перадаюць гэтае месца толькі канкрэтна, як від манеты: *dwa grosza* (NT51), *clo* і *dwu Szelagow clá* B61, *dwie drachmy* (B72, NT74), у дадатак, заўжды ў маргіналіях яны вылічваюць грашовую вартасць такой манеты (NT51, B63, NT74). Таму можна думаць, што тут Цяпінскі быў самастойны і хутчэй за ўсё паслядоўнічаў Бэзе.

Больш выразна гэта можна назіраць пры перадачы црксл. *поклонишеса* (таксама польск. *klaniaiас сіе* NT51, B63, *klekáiас* NT56, B72, NT74, *vklekáwáiас* B61) як *пърпнадываючи* Мц. 27:29 – пад уплывам Бэзы: *summissо* NT1559 (< лац. *submisso*), тады як у Эразма *flexo*. У іншым выпадку Цяпінскі ўнёс чытанне апракаса (г. зн. прэслаўскай рэдакцыі, гл. 5.2.2) *усечену* з маргіналіяў (арк. 51) у свой пераклад: *ω^мта тую* Мк. 6:25, чаго няма ва ўсіх заходніх крыніцах і ў большасці царкоўнаславянскіх (гл.: [Климов 2006: 67]). У грэчаскім тэксце выступае прыслоўе спосабу дзеяння грэч. *ἔξαυτῆς* ‘тойчас, зараз жа’ (црксл. *отъ него*, лац. *protinus*, польск. *nátychmiast* NT56, *thudzieß teraz* B61, *iuß* B72, *záráz* NT74, брак гэтага месца ў B63). Бэза тут ужывае сінонім *iam nunc*, а пераклад Вульгаты і Эразма *protinus* ён знаходзіць занадта шматзначным (NT1559, с. 129–130). Заўвага Цяпінскага на палях *иные выкладаю^м* :*ужо*: адпавядае, відаць, Буднаму (калі лічыць, што *ужо* перакладае *już*), які паслядоўнічаў лац. *iam* Бэзы. Аднак больш паказальная заўвага самога Бэзы наконт усяго верша, змешчаная на маргінэсе: *Caput Ioannis amputatum datur faltatrici* (NT1559, с. 129) – менавіта яна (з формай пасіўнага дзеепрыметніка, як у Цяпінскага!) магла схіліць беларускага перакладчыка прыняць рэдкае чытанне, што выступае ў асобных царкоўнаславянскіх рукапісах, і перадаць яго як *оттятую*.

Трэба меркаваць, што Цяпінскі ў пэўнай меры валодаў лацінскай мовай (на якой напісана праца Бэзы, як і працы іншых заходніх гуманістаў), хаця нельга зусім выключаць, што ў расчытанні лацінскага тэксту яму маглі дапамагаць іншыя асобы (напрыклад, Будны). Г. Ротэ ўказвае, што цяжкавагавы сінтаксіс прадмовы Цяпінскага вельмі падобны да лацінскіх узораў [Rothe 2005: 219], гэта таксама можа сведчыць пра знаёмства беларускага пратэстанта з лацінскай мовай. Высветленне гэтага пытання патрабуе далейшых росшукаў.

2.1.4. Суадносіны ЕЦ і NT74 у многім застаюцца няяснымі. Пэўна адно: для свайго перакладу Цяпінскі не выкарыстоўваў NT74. Аднак ці абумоўлена гэта тым, што ён свядома ігнараваў гэты тэкст Буднага, які выклікаў моцную крытыку і абурэнне ў пратэстанцкіх колах [Merczyng 1913: 81–83], ці проста тым, што ЕЦ ужо было надрукавана (ці друкавалася або было падрыхтавана да друку) у час, калі выйшаў NT74 (лета 1574 г.)⁵³, – пакуль цяжка вырашыць. Здаецца, што больш падстаў на карысць апошняга меркавання. Калі гэта так, то выхад ЕЦ у свет трэба аднесці да 1-й паловы 1574 г.

Пераклад, падрыхтаваны Будным у NT74, адрозніваўся ад B72 не толькі некаторымі тэксталагічнымі асаблівасцямі, абумоўленымі ўлікам розных версій і ўласнымі дактрынальнымі спекуляцыямі, але і моўнымі рысамі. «Змены абдымаюць лексіку, фразеалогію, сказ, парадак выразаў, а таксама флексію, фанетыку і правапіс» [Perłowski 1978: 322]. Хаця сам Будны ў прадмове да NT74 казаў, што ўнесеныя ім змены былі не вельмі вялікімі (арк. d.–d адв.), аднак, як высветліў Ф. Пэплоўскі, NT74 значна адрозніваецца ад B72⁵⁴. Аднак гэтыя асаблівасці NT74 зусім не знаходзяць адпаведнасці ў перакладзе Цяпінскага. Красамоўным сведчаннем можа служыць рэлігійная і сацыяльная тэрміналогія,

⁵³ Прадмова Сымона Буднага, змешчаная ў NT74, ніяк не датаваная (напэўна, яна была напісана раней, яшчэ для B72), а вось дэдыкацыя Яну Кішцы, змешчаная напачатку NT74, датаваная 8.07.1574 г. Само ж выданне магло выйсці нават восенню, але хутчэй за ўсё з’явілася ўлетку таго ж года. У такім выпадку трэба думаць, што сходка адзінадумцаў Буднага «ў доме Васіля Цяпінскага, у Літве» (гл. 1.1.3) адбылася ў 1-й палове 1574 г. і паміж гэтай падзеяй ды ліпенем 1574 г. ЕЦ убачыла свет.

⁵⁴ Так, у галіне лексікі ў выбарцы, што абдымала 1/5 новазапаветнага тэксту, даследчык налічыў больш за 1300 змен [Perłowski 1978:322 і ргзур. 17]. «Будны часта выводзіць з NT72 рэдкія, састарэлыя ці рэгіянальныя словы, што належаць да яго лексічнага рэпертуару, а таксама што праніклі пад уплывам царкоўнаславянскага тэксту, і ўводзіць у NT74 агульнапольскія адпаведнікі, багата засведчаныя ў SPXVI» [Perłowski 1978: 332].

месцамі даволі радыкальна змененая ў NT74.

Яскравым прыкладам змен у рэлігійнай лексіцы NT74 сталі навацыі Буднага ў перадачы грэч. βαπτισμός, βαπτισμα і βαπτίζω як *nurzanie* і *nurzać* (*się*) замест традыцыйных для польскіх перакладаў тэрмінаў (*p(o)krzcić* (*się*), *krzczenie*, *Jan Krzciel*), якія захоўваліся яшчэ ў B72. Такая радыкальная змена была зроблена Будным пад уплывам яго хрысталагічнай дактрыны, паводле якой хрышчэнне разглядалася як чыста сімвалічны акт аблівання вадой (як у грэка-праваслаўнай абраднасці). Гэта прывяло да стварэння радыкальна новай тэрміналогіі хрышчэння: *nurzać* (Мц. 3:11', 28:19, Мк. 1:4, 8'), *nurzać się* (Мц. 3:13, 14, 20:22', 23', Мк. 1:5, 10:38', 39), *nurzanie* (Мц. 20:22, 23, 21:25, Мк. 1:4, 10:38, 39, 11:30), *nurzany* (Мц. 3:6), *ponurzać się* (Мк. 10:39), *ponurzony* (Мц. 3:7, Мк. 1:9), *Jan Ponurzyciel* (Мц. 3:1, 11:11, 12, 14:2, 8, 14, 16, 17:13, Мк. 6:14, 24, 25, 8:28). Праўда, новая тэрміналогія ў Буднага яшчэ не зусім усталявалася, таму ў ёй трапляліся іншыя варыянты: *grząć* (Лк. 3:16), *grząanie* (Мц. 3:7)⁵⁵. У Цяпінскага няма і следу такіх замен, ён захоўваў традыцыйную тэрміналогію *крещенье*, (*о*)*крестити(се)*, *Иоанъ Креститель*.

Другім прыкладам радыкальных навацый Буднага ў NT74 можа служыць пераклад грэч. ὑρατιστεῦς. Адэкватная перадача гэтай грэчаскай лексемы стварала пэўную праблему для польскіх перакладчыкаў, якія ўжывалі розныя варыянты: *doktor*, *uczony w piśmie*, (*na*)*uczony*, (*na*)*uczyciel w Zakonie*, *nauczyciel*; у B63 выступалі *doctor* і *nauczyciel*, у B72 панавала *w piśmie uczeni* і толькі зрэдку сустракалася *doctorowie* [Pełowski 1978: 334]. У NT74 Будны выкарыстаў новы варыянт – *księża*. Гэтае слова ў польскай мове мела значэнне ‘каталіцкі святар’ і пазначала ксяндза, у евангельскіх кантэкстах яно гучала абразліва для каталіцкага клеру [Pełowski 1978: 333–334]. У Цяпінскага выступае толькі пераклад *учоный*, які ўзыходзіць да B72. Але навацыя Буднага ў NT74 можа быць вытлумачана ўплывам царкоўнаславянскай версіі (у тым ліку, ЕЦ), дзе грэч. ὑρατιστεῦς перакладзена як *книжникъ* (польск. *księża* паходзіць ад *księga* ‘кніга’).

Яшчэ адзін прыклад тычыцца хутчэй словаўтваральнай варыятыўнасці, але можа быць даволі паказальным. У Цяпінскага ўжываецца толькі слова *оферовникъ*, якое сустракаецца і ў B72 *ofiarownik* (разам з *ofiarnik*), тады як у NT74 – толькі *ofiarnik* [Pełowski 1978: 333]. Думаецца, што калі б Цяпінскі ўлічваў апошняе выданне, у яго б магла сустрэцца і форма *офярникъ* (засведчана ў старабеларускай мове [ГСБМ-23: 324], хаця радзей за *оферовникъ* [ГСБМ-23: 327–328]). У польскай мове XVI ст. слова *ofiarnik* амаль выключна звязана з перакладамі Буднага [SPXVI-21: 21].

NT74 былі ўласцівыя даволі адметныя, хаця і фрагментарныя змены ў сацыяльнай тэрміналогіі. Так, грэч. δοῦλος Будны ў B72 перадаў як *niewolnik* (у Цяпінскага *челядникъ*, црксл. *рабъ*), традыцыйным жа адпаведнікам у польскай версіі быў *sluga*. Але ў NT74 Будны пайшоў на некаторыя адхіленні ад свайго ранейшага перакладу. У прыпавесці пра слугу, што быў вінны свайму пану грошы (Мц. 18:23–35), Будны аднойчы замяніў *niewolnik* на *chlop* (Мц. 18:32); у прыпавесці пра таленты (Мц. 25:14–30) ён чатыры разы ўжыў традыцыйнае *sluga*, а два разы *chlop*. Зробленыя Будным змены тут маюць пэўную стылістычную інтэнцыю: добры слуга названы *sluga*, тады як дрэнны – *chlop* [Pełowski 1978: 335–336]. Таксама ўзмацненнем экспрэсійнасці тлумачыцца замена слова *vbogim* B72 на *zebrakom* NT74 у Мц. 19:21 [Pełowski 1978: 336 і przur. 56]. Цяпінскі на гэтым месце мае *убогимъ* пры црксл. *нищимъ* (таксама Мц. 26:9, 11). Грэч. ὑεωργός Будны ў B72 перадаў як *robotnik* (таксама Цяпінскі: *robotникъ* пры црксл. *делатель*), але ў NT74 ён выкарыстаў іншы сінонім: *kmiec* (у прыпавесці пра вінаграднік, Мц. 21:33–40). У Мц. 20:27 ранейшае *niewolnik* B72 Будны замяніў на *parobek* NT74 (у Цяпінскага тут *челядникъ* пры црксл. *рабъ*). Слова *kmiec* і *parobek* зусім не сустракаюцца ў польскіх біблейных перакладах (няма іх і ў Цяпінскага), якія карыстаюцца ў згаданых месцах словамі *sluga*, *sluzebnik* ці *niewolnik* [Pełowski 1978: 336, przur. 55].

⁵⁵ У тых выпадках, дзе гэтыя лексемы не мелі рэлігійнага (пераноснага) значэння, Будны адыходзіў ад сваёй новай тэрміналогіі: *μη βαπτίζονται ... βαπτισμούς* → *się nie wmyli ... wmywania* Мк. 7:4, *βαπτισμούς* → *wmywania* Мк. 7:8, таксама ў B72, B63 і ЕЦ.

У адносінах да іншай лексікі таксама не бачна, каб Цяпінскі выкарыстоўваў навацыі NT74. Так, у Мц. 8:25 слова *zachoway* яшчэ ў В72 выступае на маргінэсе ў якасці сіноніма да *zbaw*, але ўжо ў NT74 яно ўнесена ў евангельскі тэкст, а сама маргіналія скасавана [Peplowski 1978: 340]. У Цяпінскага тут выступае *zbowь* (паводле В72) пры црксл. *спасі*. Іншы прыклад: у Мц. 3:9 аж два сінонімы – *wzniesc* і *wskrzesc* – выступаюць у В72 на маргінэсе да слова *wzbudzc*, але ўжо ў NT74 пакінуты толькі адзін варыянт *wskrzesc*, а маргіналія скасавана [Peplowski 1978: 341]. Цяпінскі зноў згодна з В72 ужывае *възбудити* пры црксл. *воздвигнути*.

У той жа час можна ўказаць на некалькі супадзенняў паміж ЕЦ і NT74, якія лягчэй вытлумачыць не залежнасцю Цяпінскага ад Буднага, а наадварот, залежнасцю апошняга ад ЕЦ. Гэта залежнасць, праўда, не столькі ад перакладу Цяпінскага, колькі ад царкоўнаславянскага тэксту, якім Будны карыстаўся пры працы і над В72, і над NT74⁵⁶. Аднак можна думаць, што менавіта выхад ЕЦ у свет падштурхнуў Буднага яшчэ раз звярнуцца да царкоўнаславянскіх крыніц.

У галіне рэлігійных тэрмінаў Будны перадаў у В72 грэч. *ἐκκλησία*: як *zbor* (Мц. 16:18, 18:17'), тады як у NT74 выступае навацыя *cerkiew*, а ранейшы пераклад вынесены ў маргіналіі: *moj zbor*. Уплыў калі не перакладу Цяпінскага (дзе захоўваецца *церковь*)⁵⁷, дык царкоўнаславянскай версіі тут відавочны.

За межамі рэлігійнага лексікону красамоўным прыкладам царкоўнаславянскага ўплыву на Буднага ў NT74 можа служыць замена слова *winnica* 'вінаграднік' (другое значэнне гэтага слова Будны адзначае на маргінэсе ў NT74 пры Мц. 21:29: 'сховішча для віна') у прыпавесці пра работнікаў на вінаградніку (Мц. 21:28–41). Слова *winnica* традыцыйна выступала ў польскіх перакладах і было выкарыстана Цяпінскім (*винница*). У NT74 Будны таксама яго пакідае (Мц. 21:33, 39, 40, 41), але аднойчы ён замяніў яго словам *winograd* (Мц. 21:29), прывёўшы *winnica* толькі на маргінэсе і зазначыўшы ў маргіналіях: *własniey by winograd / ale się zwyczajowi folguie* [Peplowski 1978: 332]. Як даводзіць Ф. Пэплоўскі, слова *winograd*, паводле SPXVI, вельмі рэдка сустракаецца ў тагачаснай польскай мове. У царкоўнаславянскай версіі, як можна бачыць у ЕЦ, усюды ў гэтай прыпавесці выступае *виноградъ*.

Іншыя прыклады таксама звязаныя з маргіналіямі. У прыпавесці пра таленты апавядаецца пра аднаго чалавека, віннага *dziesięć tysięcy* талентаў (Мц. 18:24), але ў маргіналіях зроблена заўвага: *Wl<aśniej> ćmą*, што адпавядае црксл. *тьмою* ЕЦ. Пераклад В72 *pospolitymi rękoma / to iest niemytymi* Мк. 7:2 у NT74 у цэлым захаваны, але ў маргіналіях ён набыў там варыянт: *Al<bo>: nieczyściemi*. Такі варыянт мог з'явіцца толькі пад уплывам царкоўнаславянскай версіі або перакладу Цяпінскага, дзе выступае: *нечістыми руками, си речь неумовеными* → *нечистыми руками, то есть неумытыми* (параўн.: *z brudnemi rękoma / nie wmywaj się* В63, *pospolitemi rękoma / to iest niewmytymi* В61, NT56, NT51).

Астатнія прыклады больш прыватнага значэння. У Мц. 2:23, 4:13 замест усіх польскіх перакладаў *mieszkał* (таксама і Цяпінскі: *мешкаль*) Будны ў NT74 пераклаў *wprowadził się*, што калькуе црксл. *вселиса* ЕЦ. У іншых месцах Будны замест *mieszkać* (В72) уводзіць у

⁵⁶ Яшчэ да нядаўняга часу даследчыкі былі ўпэўненыя, што Будны ў В72 і NT74 перакладаў паводле грэчаскай версіі [Mersz yng 1913: 9, 47, 49–51, 52; Саверчанка 1993: 38, 40, 115]. Так, Ф. Пэплоўскаму здавалася, што парадак слоў у В72 часта адпавядае грэчаскім ці лацінскім арыгіналам, нават калі гэта пярэчыць нормам польскай мовы [Peplowski 1978: 337 і наст.]. Параўноўваючы адрозненні паміж В72 і NT74, ён высветліў, што Будны ў NT74 папраўляў ранейшы пераклад «паводле грэчаскай версіі насуперак лацінскай» [Peplowski 1978: 342]. На самай справе гэта аберацыя даследчыкаў, заснаваная на добра вядомай у бібліеістыцы ўласціваці літаральных перакладаў Св. Пісьма быць тоеснымі адзін аднаму. Там, дзе Будны ў В72 адхіляўся ад перакладу В63, ён часта паслядоўнічаў царкоўнаславянскаму перакладу [Rothe 2005: 207–208], які вельмі літаральна перадаваў грэчаскі тэкст. Перакладу Буднага ўласцівы шматлікія лексічныя і сінтаксічныя царкоўнаславянскія, як у В72, так і ў NT74.

⁵⁷ У ЕЦ (у абодвух слупках) як *церковь* часта перакладаюцца таксама грэч. *ναός* 'храм, свяцілішча' (Мц. 23:16, 17, 21, 35, 26:61, 27:5, 40) і *τό* 'ἱερόν 'храм, храмавы комплекс' (Мц. 12:5, 6, 21:12', 14, 15, 23, 24:1, 26:55, Мк. 11:11, 15', 16, 13:1), часам – таксама як *церковный* (Мц. 4:5, 23:16, 26, 24:1, 27:51). У Буднага, як у В72, так і ў NT74, ім адпавядае *kościół* і *kościelny* (таксама і ў В63).

NT74 *trwać* (за выключэннем *mießkaućie* Мк. 6:10), што таксама адпавядае црксл. *пробыти* (Мц. 10:11, 11:23). У Мц. 2:6 Будны ўжывае прыназоўнік *w*: *w tysiącoch Iudskich*⁵⁸, што адпавядае Вульгаце *in principibus* і црксл. *во владыка^x иудова^x*, тады як усе астатнія польскія пераклады тут маюць *miedzy*.

Як бачна, ва ўсіх гэтых выпадках Цяпінскі зноў не прымае ніводнай навацыі NT74. Гэта сведчыць, што крыніцай яго перакладу служыла менавіта В72, а не NT74. Таму рэдкія выпадкі супадзення перакладу Цяпінскага з NT74 трэба тлумачыць менавіта залежнасцю Буднага ад тэксту Цяпінскага, а не наадварот – проста таму, што падобныя выпадкі неістотныя і выключныя. Прыкладам можа служыць замена ў Мк. 10:42 *ránować ... ránuia ... vzywáiaq nád nimi zwierzchności* В63, В72 на *ránować ... ránuia ... wladaiq nimi* NT74, параўн.: *владати ... загадывають ... владають* ими ЕЦ ← црксл. *владети ... съдолевають ... обладають* ими. У гэтым прыкладзе форма NT74 *wladaiq* відавочна супадае з перакладам Цяпінскага *владають* (прычым абедзве маюць няпоўнагалосную форму па паўднёvasлавянскаму тыпу), хаця Цяпінскі пры перакладзе дзеясловаў у гэтым вершы блізка паслядоўнічае свайму царкоўнаславянскаму арыгіналу і яўна незалежны ад польскіх крыніц. Уплыў Цяпінскага на Буднага тут больш верагодны, чым наадварот: нелагічна думаць, што Цяпінскі, паўсюдна ігнаруючы NT74, аднойчы ўсё ж выкарыстаў яго, прычым у такім малаістотным чытанні.

У некаторых выпадках супадзенне паміж Цяпінскім і NT74 больш выразнае. Так, у Мц. 5:28 црксл. *коже возжелъ ти еи* Цяпінскі перадаў як *ку пожданъю ее*, тады як ва ўсіх польскіх перакладах захоўваецца дзеяслоў: *aby ieу požadał*, і толькі пераклад NT74 ідэнтычны з Цяпінскім: *ku požądaniu ieу*. Такая навацыя можа належаць абодвум перакладчыкам (напрыклад, узнікла ў час сустрэчы «ў доме» Цяпінскага, калі мог абмяркоўвацца яго пераклад), але, хутчэй за ўсё, узыходзіць да Цяпінскага. На карысць яго прыярытэту сведчаць нярэдка выпадкі замены дзеяслова назоўнікам (гл. 2.2.2), хаця гэтаму, здаецца, прычыць ужыванне паланізма *ку*, адзінага ў помніку (хаця і ўласцівага старабеларускай мове).

Паводле іншых, хаця і ўскосных рыс, ЕЦ выйшла, па меншай меры, прыкладна ў адзін час з NT74. Ва ўжо згаданым (гл. 1.1.3) катэхізісе Буднага «O przedniejszych wiary christiańskiej artikulech» 1576 г. мімаходзь гаворыцца пра апракас: *aprakos tež jako ji* (г. зн. праваслаўныя) *zowq (bo dwój jest u nich przekład)* [Budny 1989: 88]. Тэрмін *aprakos*, раней не ўжываны Будным, можа сведчыць пра яго знаёмства з ЕЦ, у маргіналіях якога часта згадваецца *апракас* (гл. 5.2.2). Да таго Будны, які цікавіўся царкоўнаславянскай кніжнасцю (ён прызнае гэта ў прадмове да NT74, гл. арк. cv адв.–cvi, bvii–bvii адв), нічога не казаў пра апракас і ніяк яго не выкарыстоўваў. Хутчэй за ўсё крыніцай звестак пра апракас для Буднага стаў Цяпінскі – ці то пры асабістай сустрэчы, ці то праз сваё выданне, ЕЦ.

2.1.5. Публікацыя В. Цяпінскім царкоўнаславянскага тэксту. Царкоўнаславянскі тэкст, апублікаваны ў ЕЦ, быў запазычаны беларускім пратэстантам з маскоўскага друку – ВЕ [Климов 2003: 378, 380, 385], якое ўбачыла свет у Маскве каля 1553–54 гг. Гэта было першае выданне царкоўнаславянскага Евангелля ва ўсходнеславянскіх землях; да таго евангельскія тэксты друкаваліся толькі на Балканах (гл. у дэталях: [Климов 2003: 372]). Пакуль няясна, ці выпадкова Цяпінскі абраў маскоўскую крыніцу (магчыма, іншых на час, калі ён пачаў працу па перакладзе, не існавала), ці таму, што маскоўскі тэкст здаваўся прэстыжным і высока прэцэдэнтным у ВКЛ. Аднак паказальна, што сваёй крыніцай беларускі пратэстант узяў менавіта друкаванае выданне, а не рукапіс.

Царкоўнаславянскі тэкст у ЕЦ у цэлым даволі дакладна паўтарае ВЕ (лексіку, колькасць і парадак слоў), аднак пры гэтым ігнаруе многія графічныя і арфаграфічныя рысы маскоўскага выдання (у прыватнасці, ужыванне юсаў, ёраў, яцяў): *начаша – начаша*, *чада –*

⁵⁸ Дзіўны пераклад *tysiąca* замест грэч. ‘ηγεμόν абумоўлены ўплывам Старога Завету (у Мц. тут выступае цытата адтуль). Бэза ў сваіх каментарыях патлумачыў, што яўрэйскае слова, якое ўжываецца на гэтым месцы, азначае *in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas, distributus enim erat populus Ifraeliticus in chiliadas* (NT1559, с. 5).

ча да, не возгласить – не възгласить, со – съ і да т. п., а таксама зрэдку асобныя граматычныя і марфемныя асаблівасці: *ω^m египту* – *ω^m египта*, *примите* – *прімѣ*, *уготовиши* – *оуготоваша* і інш. [Климов 2003: 380–381]. Відаць, пры наборы ЕЦ не было спецыяльнай задачы захаваць падобныя рысы, вытрымліваць усе дэталі царкоўнаславянскай арфаграфіі. Менавіта гэтая акалічнасць і абумовіла галоўную асаблівасць напісанняў царкоўнаславянскага слупка ЕЦ: яго набор фактычна вёўся па прынцыпах старабеларускай арфаграфіі, пад уплывам суседняга перакладу Цяпінскага. Як вынік, арфаграфія царкоўнаславянскай часткі ЕЦ падзяляе некаторыя адметныя пісьмовыя ўласцівасці старабеларускага слупка: а) татальная блытаніна **ѣ** і **е**: *понѣ сѣ* Мц. 8:17, *дондѣ жѣ* Мц. 10:11, *на добреи зѣ мли* Мц. 13:23, *нѣ бѣ снаго* Мц. 19:12 і г. д., з дыстрыбуцыяй **ѣ** па тэксце згодна з суседнім слупком (гл. 3.2.4)⁵⁹; б) адвольнае ўжыванне **ѣ** дзеля «разгрузкі» збегу зычных (хаця, у цэлым, не частае): *царьство* Мц. 4:17, *невѣ рьство* Мц. 13:58, *лъжѣ сьвѣ дѣ тѣ льствова* Мц. 15:19, *въ царьствови* Мц. 18:1, 4, 19:24, 20:21, 21:31, Мк. 10:23, *царьствоие* Мц. 18:23, 21:43, 22:2, 23:14, 24:14, 25:1, 34, Мк. 1:14, 15, 6:23, 10:14, 15, 24, 12:34, *цѣ рькви* Мц. 23:17, *сьтрахомѣ* Мц. 28:8, *вьставѣ* Мк. 1:35, *спасѣти* Мк. 3:4 і інш.; в) адлюстраванне асіміляцыйнай мяккасці (пачынаючы ад зоны С): *лсь//тьвие* Мц. 21:19, *дасѣть обласѣть* Мц. 21:23, *бысѣть сѣ // небесе* Мк. 1:11, *есѣть* (шмат разоў) і інш.; г) дамінаванне канч. *-ть* у дзясловаў 3-й асобы цяперашняга і простага будучага часу: *будуть*, *(по)дасть*, *(при)иметь*, *крестить*, *речеть* і пад. Цікава, што ў царкоўнаславянскіх напісаннях, аднак, амаль не адлюстравалася старабеларускае еканне (гл. 4.2.2)⁶⁰.

Пад уплывам суседняга слупка ў напісанні царкоўнаславянскага тэксту пранікла шмат а) усходнеславянскіх і нават б) беларускіх рыс: а) *вижу* Мк. 8:24 (хаця: *вижду* Мк. 12:15), *в роженьхъ* Мц. 11:11, *рожества* Мц. 14:6, Мк. 6:21, *одинъ* Мц. 18:14 (хаця вакол *единъ*), *солнѣце* Мц. 13:43, Мк. 13:24, *молнии* Мц. 24:27, 28:3, *первее* Мц. 13:30, Мк. 7:27, *верху* Мц. 5:14, 21:7, 27:37, *сотвори* Мц. 13:26, 28, *сокровищу* Мц. 13:44, *сидонскѣ* Мк. 7:31, *Вечорѣ* Мц. 28:1, *чоловека* Мц. 11:8, *чоловеком* Мц. 6:5, 12:31, *чоловеку* Мц. 10:36, 22:2, *чоловекѣ* Мц. 12:35', *чоловеческии* Мц. 10:23, *чоловеческаго* Мц. 12:32, *во огонь* Мц. 18:8, Мк. 9:22 (замест *во огонь*), *въ сердцѣхъ* Мц. 9:4, Мк. 2:6, 8, 4:15 (замест *сердцихъ*), *ушыма* Мц. 13:15 (хаця побач *оушима*), *ушы* Мц. 13:16, *приступилъ* Мц. 8:5 (*приступи* ВЕ), *единого* Мц. 18:24 і інш.; б) *хрыстось* Мц. 1:16, *прыпадаху* Мк. 3:11, *искарыω^mскаго* Мк. 3:19, *в прытча хъ* Мк. 3:23, *верыгами* Мк. 5:3, *во сне* Мц. 27:19, *фалу* Мц. 21:16 і інш. (гл. таксама 4.2.7).

Невыпадкова, што А. Жураўскі аднёс царкоўнаславянскі тэкст у ЕЦ да самастойнага беларускага «зводу», які ствараўся не толькі стыхійна, але і «шляхам свядомай апрацоўкі граматычных і лексічных сродкаў царкоўнаславянскай пісьменнасці» [Жураўскі 1960: 225]. Праўда, для генезісу гэтага тэксту ў ЕЦ большае значэнне мела няўвага наборшчыка(ў) і карэктара(ў) да царкоўнаславянскай арфаграфіі.

Нярэдка ў царкоўнаславянскім слупку сустракаюцца памылкі набору: *сполъиш//ти* Мц. 5:17 (замест *сполънिति*), *соблажъна е^m* Мц. 5:30 (хаця побач *соблажъна е^m* Мц. 5:29), *бѣ ра* Мц. 7:27 (замест *было*), *си* Мц. 9:26 (замест *сиѧ*, параўн.: *вѣ стѣ си* → *вестѣ таѧ*), *но сонмищихъ* Мц. 9:35 (замест *на*), *полужю* Мц. 12:18 (замест *положю*), *ико* Мц. 14:21 (замест *яко*), *не//невозможно* Мц. 17:20, *сотвориша* Мц. 21:6 (замест *сотвориши*), *смаѧ* Мц. 22:46 (замест *смаѧ ше* ВЕ), *отъ рибу* Мк. 6:43 (замест *отъ рыбѣ*), *царарьство* Мк. 13:8. Некаторыя памылкі могуць мець фанетычны характар: *голубѣ* Мц. 3:16, Мк. 1:10, *кровѣ* Мц. 16:17, *матерь* Мк. 7:10, *зочтені* Мц. 10:30, *крѣститела* Мц. 11:11, ці адлюстроўваць

⁵⁹ Рэфлекс *ѣ > і нельга бачыць у рэдкіх напісаннях **и** / **ї** замест тэматычнага суф. *-е-* у формах 2 ас. мн. л. дзясловаў цяперашняга часу царкоўнаславянскага слупка: *ищитѣ* Мц. 7:7, *внемлите* Мц. 16:6, *поведитѣ* Мц. 17:9, *вверзите* Мц. 25:30 і інш.

⁶⁰ Рэдкія прыклады – *свѣѣ таѧ циѧ* і *свѣта и* Мц. 23:17, 19 (у ВЕ – кантрактаваныя напісанні), *десѣтѣ* Мц. 25:28, *потресеса* Мц. 27:51, *свѣзати* Мк. 5:3. Напісанне *кълнетса* Мц. 23:16', 18', 20', 21', 22' непаказальнае, паколькі маецца ў ВЕ (і іншых усходнеславянскіх выданнях царкоўнаславянскага Евангелля XVI ст.), е ў гэтым слове можа адлюстроўваць балканскі ўплыў.

пэўную арфаграфічную традыцыю (хаця ВЕ не мае адметных слядоў паўднёваславянскага ўплыву): *въ стьгьнахъ* Мц. 6:5, *вамь* Мц. 7:12 (замест *вамь*). У царкоўнаславянскай частцы ЕЦ адзначана цікавае напісанне *мрежа* ‘сетка’ Мц. 4:18 (пропуск д?), хаця: *мрежда* Мк. 1:16, 18, 19. Іншае нетыповае напісанне: *невра ду* Мк. 12:10 (пераасэнсаванне ці гіперычнае адлюстраванне екання?), параўн.: *невреду* Мц. 21:42. Устойлівую рысу царкоўнаславянскай мовы XVI ст. утварае кантамінацыя каранёў *вед-* (< *вѣ дѣ ти*) і *вид-* (< *видѣ ти*) у слове *свидетель(ство(вати))*, што назіраецца і ў царкоўнаславянскай частцы ЕЦ, дзе ўтварэнні з -е- выступаюць у Мц. 15:19, 18:16, 26:59, 60’, 62, 65, 27:13, Мк. 1:44, 6:11, 10:19.

У галіне графікі некаторыя царкоўнаславянскія асаблівасці захоўваюцца мацней. Выразную рысу царкоўнаславянскага слупка ЕЦ складае ўжыванне літары *с* і дыграфу *оу*, які, аднак, не дамінуе над *у* / *ү*. Але яны выкарыстоўваюцца пераважна напачатку помніка, у зонах АВ, у наступных зонах дыграфу проста няма, а літара *с* выкарыстоўваецца спарадычна. Дыграф *оу* сустракаецца ва ўсіх пазіцыях слова (але не мае пераважнага выкарыстання ў той ці іншай пазіцыі), асабліва часта – у формах дзеяслова *буду* і часціцы *убо*. Усяго ў першых двух зонах царкоўнаславянскага слупка адзначана 96 выпадкаў ужывання *оу* (А – 16, В₁ – 47, В₂ – 30, В₃ – 3). Іх сярэдняя колькасць на старонку не аднолькавая (А – 1,25, В₁ – 2,67, В₂ – 3,66, В₃ – 1), хаця на апошніх старонках падзоны В₃ дыграф знікае. У зоне С ён сустракаецца адзінкава: *емоу* Мц. 18:24. Літара *с* адзначаецца ў шэрагу тыповых для тагачаснага царкоўнаславянскага пісьменства слоў, дзе выступае замест літары *з* (але далёка не заўжды): *сѣ ло* Мц. 2:10, 16, 4:8, 8:28, 19:25, 27:14, 54, Мк. 1:35, 6:51, 8:1, 9:3, *а сю* Мц. 4:23, *мносу* Мц. 9:10, 12:15, 13:2 (хаця 28 разоў *-зи*), *кнсь* Мц. 9:18, *о кнсу* Мц. 9:34, Мк. 3:22, *кна су* Мц. 12:24, *врасу* Мц. 10:36, *слоба* Мц. 6:34, *соль* Мц. 5:11, *сло ... соль* Мц. 12:33, *сли* Мц. 12:34, *сло* Мк. 3:4, *субомь* Мц. 8:12 і інш. (але не *звезда*, *знамение*, *пенязь*, *стезя*, *языкъ* і інш.).

Выпадкаў тэксталагічных адхіленняў Цяпінскага ад яго царкоўнаславянскага арыгінала вельмі мала (гл. 2.2.1), а выпадкаў апушчэння, блытаніны ці ўстаўкі выразаў або радкоў у беларускага перакладчыка няма зусім. Гэта тлумачыцца тым, што ўсю асноўную працу ён здзейсніў ужо ў царкоўнаславянскім тэксце, падрыхтаваўшы яго для публікацыі ў пажаданым выглядзе. У прыватнасці, Цяпінскі правёў у ім шэраг замен лексікі ці асобных выразаў. У адных выпадках гэта: 1) адкрытыя замены, якія суправаджаліся ў маргіналіях спасылкамі на Евангелле маскоўскага друку; у іншых – 2) скрытыя замены, пра якія ніякіх загадак у маргіналіях няма і якія можна вызначыць толькі пры супастаўленні царкоўнаславянскага тэксту ЕЦ з ВЕ.

1. Пры выданні царкоўнаславянскага тэксту ў ЕЦ беларускі пратэстант зрабіў 10 замен, якія былі адзначаны ім у маргіналіях з дапамогай формулы *въ евангелии московскомъ недавно друкованомъ* [Климов 2003: 383–385]. Іх сутнасць палягае ў замене асобных слоў ці выразаў, што выступалі ў ВЕ, на іншыя, запазычаныя Цяпінскім з больш старажытных царкоўнаславянскіх перакладаў – так званай прэслаўскай рэдакцыі (гл. 5.2.2). Такім чынам, фактычна гэтай формулай адзначаліся адхіленні выдаўца ад тэксту ВЕ. Самі ж гэтыя адхіленні Цяпінскі выканаў у рэчышчы сваіх тэксталагічных росшукаў у рукапіснай спадчыне царкоўнаславянскага Евангелля (гл. 5.2.2)⁶¹.

2. Скрытыя замены – гэта змены асобных чытанняў (дадатак ці выдаленне словазлучэння або знамянальнай лексемы (рэдка), злучніка, часціцы) і парадку слоў евангельскага тэксту ВЕ, якія выяўляюцца толькі пры яго параўнанні з царкоўнаславянскім слупком ЕЦ [Климов 2003: 381–382]. Цяпінскі рабіў такія адхіленні на падставе або іншых выданняў (і рукапісаў?) царкоўнаславянскага Евангелля, або заходніх публікацый тэксту грэчаскага Евангелля (ці польскіх перакладаў, заснаваных на такім тэксце). Прыкладам

⁶¹ Ужо першы даследчык маргіналіяў ЕЦ А. Жураўскі, заўважыў, што «разыходжанняў паміж тэкстам “Евангелля” Цяпінскага і маскоўскай рэдакцыяй значна менш, чым адрозненняў паміж ім і апракасам» [Жураўскі 1960: 221]. Таму ён прыйшоў да высновы, што «царкоўнаславянскі тэкст у “Евангеллі” Цяпінскага займае прамежкавае становішча паміж апракасам і маскоўскім евангеллем, прычым ён найбольш блізкі да апошняга» [Жураўскі 1960: 221]. Наадварот, Г. Ротэ памылкова палічыў, што «маскоўскі друк не меў аўтарытэту для Цяпінскага» [Rothe 2005: 212].

першай сітуацыі можа быць чытанне ВЕ црксл. *приимите ꙗ дите* Мц. 26:26. У наступных (безвыходных) маскоўскіх выданнях Евангелля, што ўбачылі свет у XVI ст. (так званых сярэдняшрыфтным і шырокашрыфтным Евангеллях, адпаведна, каля 1559 і 1564 гг.), паміж гэтымі словамі маецца злучнік *и*, як і ў некаторых выданнях Вульгаты XVI ст. (гл. Vg) – яго ўвёў і Цяпінскі ў сваю публікацыю. Злучніка няма, напрыклад, у выданнях грэчаскага тэксту і, адпаведна, у Буднага, В63, NT51, але ён маецца ў NT56 *Bierzcie y iedzcie* ці В61 *á*. Прыкладам другой сітуацыі можа служыць устаўка ў ЕЦ злучніка *и* паміж словамі *чаша* і *хвала* ў фразе ВЕ *и пріемъ чашу хвалу воздавѣ* Мц. 26:27. Злучнік у гэтым месцы адсутнічае ў царкоўнаславянскіх выданнях Евангелля XVI ст. і ў Вульгаце (а таксама NT56, В61), але маецца ў шэрагу грэчаскіх рукапісаў (гл. NA) і ў Эразма (каі, *et*), а таксама ў польскіх пратэстанцкіх перакладах. У дэталях усе тэксталагічна значымыя разыходжанні паміж ЕЦ і ВЕ разгледжаны ў спецыяльнай працы [Климов 2012].

У выніку ў ЕЦ прадстаўлены царкоўнаславянскі тэкст, які ў некаторых дробных фрагментах не цалкам супадае з яго крыніцай – ВЕ. Аднак у асноўным Цяпінскі даволі ахайна і ашчадна ставіўся да тэксту царкоўнаславянскага Евангелля, які ён апублікаваў у сваім выданні. Прыкладам можа служыць вядомая памылка евангеліста ў радаводзе Хрыста (Мц. 1:1–17), дзе ў 11-м вершы прапушчаны род Якіма. Гэтую памылку ў розныя эпохі ў асобных рукапісах (у тым ліку грэчаскіх) і выданнях спрабавалі выправіць (гл. NA)⁶². Нягледзячы на відавочны характар памылкі, Цяпінскі не зрабіў ніякага дадатку да евангельскага тэксту, а абмежаваўся заўвагай на палях: *в греческиъ некоторыхъ и в инииъ перекладеъ ту^m ꙗ кіма : ꙗ кімъ пак сплодиѣл іехонѣ . Што наидешъ и в книгаъ старого завета або тастаменту ... ꙗ кож без ꙗ кіма не буде^m троѣ чотырнаца^m роду х^cвого сполн{y}* (арк. 2). Патрэбнага чытання Цяпінскі не знаходзіў у сваіх царкоўнаславянскіх крыніцах і таму прывёў яго на палях, ва ўласным перакладзе (яго форма *Якимъ* паказвае, што – паводле Буднага, а згадка пра грэчаскія крыніцы ўказвае на Бэзу).

2.1.6. Біблейны тэкст у ЕЦ. У тэксталагічных адносінах ЕЦ паслядоўнічае традыцыйнаму складу евангельскага тэксту, які знаходзіцца ў царкоўнаславянскіх выданнях і рукапісах XVI і наступных стагоддзяў (за выключэннем дробных адхіленняў, свядома зробленых Цяпінскім, гл. 2.1.5). Параўнальна з NA у ЕЦ маюцца неістотныя дадаткі слоў у Мц. 1:25, 5:44, 10:3, 14:24, 20:22, 23, 25:13, Мк. 1:34, 6:11, 20, 7:4, 8, 8:26, 9:45, 10:21, 24, 11:3 (але не ў Мц. 28:9), а таксама устаўка верша(ў) у Мц. 17:21, 18:11, 19:17, 23:13 (адсутнічаюць ва ўсіх польскіх перакладах), Мк. 3:14–15, 7:16, аднак бракуе маленькага фрагмента *въ чужую страну* ў Мц. 25:14. Гэтыя асаблівасці помнік падзяляе і з іншымі царкоўнаславянскімі выданнямі XVI ст.

У згодзе з імі знаходзіцца і іншая рыса біблейнага тэксту ў ЕЦ – графічнае вылучэнне дадаткаў (асобных слоў ці выразаў, радзей фраз) у Мц. і Мк. Такія дадаткі меліся, напрыклад, у некаторых грэчаскіх і царкоўнаславянскіх рукапісах ці нават польскіх перакладах⁶³. Гэтыя дадаткі да евангельскага тэксту Цяпінскі адзначаў аднолькавымі квадратнымі дужкамі [ ] у абодвух слупках, царкоўнаславянскім і старабеларускім: [*сохранити тѣ*] – [*стѣ речи тебе*] Мц. 3:6, [*всуге*] – [*напрасно*] Мц. 5:22, [*и фарисее*] – [*и фарисеи*] Мц. 7:29, [*вземь одръ свои*] – [*вземь короватъ свою*] Мц. 9:7, [*исусе*] – [*исусе*] Мц. 9:27, 16:20, [*исусъ*] – [*исусъ*] Мц. 16:15, [*взыскати и*] – [*взыскати и*] Мц. 18:11, *иоаннь* [*кресътитель*] – *иоанъ* [*кресътитель*] Мц.

⁶² Так, пра дадатак роду Якіма (*Iacim*) у Мц. 1:11 казаў Тэадор Бэза (NT1559, с. 1). Ён спасылаўся на аўтарытэт Роберта Стафана, які аднаўляў тут чытанне *εὐέννησε τον ιακίμ, ιακίμ δὲ εὐέννησε ἰεχονίαν* на падставе аднаго старажытнага кодэкса. Гэтую эмендацыю трэба было прыняць, каб у евангеліста атрымалася тры наборы па чатырнаццаць радоў. Гэтае месца адзначыў (*To nieltóré Exemplarze wedle 4. Reg. 23 przydawaiaq*) таксама Станіслаў Мурыноўскі (марг.: *Ioakim* NT51), які, аднак, не адважыўся ўносіць устаўку прама ў тэкст. Зато гэта было зроблена ў В63 (*Ioákim*) і В72, NT74 (*Iakim*, таксама марг.: *Iohakimá* NT74), прычым Будны зрабіў гэта ў В72 без усялякіх тлумачэнняў на палях.

⁶³ Падобныя дадаткі (нават у квадратных дужках!) меліся яшчэ ў ВЕ, якое паслужыла крыніцай для Цяпінскага (гл. 2.1.5), – або на палях маскоўскай кнігі, або непасрэдна ў тэксце. Такія дадаткі ўтваралі звычайную практыку царкоўнаславянскіх службовых друкаў евангельскага тэксту XVI ст., яны часта змяшчаліся там на палях ці нават уносіліся ў тэкст.

21:32, [сиѡ гълагола возгласи. имѡ и уши слышати, да слышитъ.] – [тое мовечї възгласилъ, маючиши уши слухати, нехаи слышитъ.] Мц. 25:30, [аминь] – [аминь] Мц. 28:20, [симона] – [симона] Мк. 1:16. У Мк ён паступова адмовіўся ад такой практыкі, паколькі выкарыстанне круглых дужак (гл. 2.2.1), відаць, давала перакладчыку больш пераваг.

2.2. Тэхніка перакладу

Паслоўны прынцып, практыкаваны Цяпінскім, прадвызначаў шэраг асаблівасцей яго перакладу: моцную структурную (граматычную і сінтаксічную, а такасама часткова лексічную і, у меншай ступені, марфемную) залежнасць ад арыгінала(ў), парадак слоў ды іх граматычныя і сінтаксічныя функцыі. Як вынік, пераклад Цяпінскага можна апісаць як перайманне царкоўнаславянскага арыгінала з нешматлікімі адхіленнямі, абумоўленымі ўлікам польскіх перакладаў.

2.2.1. Асаблівасці рэалізацыі паслоўнага прынцыпу ў Цяпінскага ў цэлым абумоўлены яго задачамі па перакладу і прадстаўлены шэрагам выпадкаў: 1) разыходжаннем у колькасці слоў (кампанентаў сказа) і 2) разыходжаннем у парадку кампанентаў сказа. У Мк. беларускі пратэстант пачаў практыкаваць больш 3) кантэкстуальны пераклад, нават вылучаючы свае адхіленні графічна.

1. Разыходжанне ў колькасці слоў (кампанентаў сказа) адзначана пры ўжыванні некаторых прыназоўнікаў (гл. 2.2.4) і адмоўя (гл. 2.2.5), у астатніх выпадках – пры перадачы а) знамянальных слоў, б) ужыванні злучальных злучнікаў, в) падпарадкавальных злучнікаў, г) прыслоўяў і складаных прыназоўнікаў:

а) знамянальныя словы ці іх спалучэнні: *не прелюбы сотворїши* → *не чужолож* Мц. 5:27 (параўн.: *Nie będzieś cudzołóżyć* В72), *любо дѡ иствова* → *чужоложъство* уделал Мц. 5:28 (параўн.: *z cudzołóżył* В72), *прелюбы тьворить* → *чужоложитъ* Мк. 10:11 ← *cudzołóży* В72, *по силѣ* → *моцью* Мц. 5:41 (параўн.: *przymiła* В72), *поприще* → *на мильо* Мц. 5:41 ← *ná milę* В72, NT74, В63, *блговѣ ствуютъ* → *евангелии учатьса* Мц. 11:5 ← *Ewánielion przymiła* В72, *нудитса* → *кгвалтъ терпить* Мц. 11:12 ← *gwalt ćierpi* В72, *хотѡ и приити* → *катори миль приити* Мц. 11:14 ← *ktory miał przyść* В72, *уповають* → *надеж тьсе бѹдутъ* Мц. 12:21 ← *wfác będą* В72, *господина* → *домового сѣндарѡ* Мц. 13:27 ← *domowego gofrodárzǎ* В72, *учѡ же учениѡ* → *учечи* Мц. 15:9 (параўн.: *wczǎc náuk* В63, В72), *афедрономъ исходи^m* → *на доль выходить* Мц. 15:17, Мк. 7:19 (параўн.: *do wychodu* і *ná dwor* В63, В72), *тьмою* → *десетьма тисечьма* Мц. 18:24 ← *dziesięć tysięcy* В72, *смоковъничное сотворите* → *над фигою учините* Мц. 21:21, *дож щимъ* → *перъса ми кормѡ чимъ* Мц. 24:19, Мк. 13:17 ← *pięściǎmi kormiącym* В72, *жена щеса и поса гающе* → *жена чисѡ и замужъ идучї* Мц. 24:38, *ни жѣ на тса*, *ни посагають* → *ни жена тьсе, ни замужъ идуть* Мц. 22:30, Мк. 12:25 (але: *поса гнетъ за иногѡ* → *пойдетъ за иногѡ* Мк. 10:12), *молитьву деѡ ше* → *молитьсе* Мк. 1:35 ← *się modlił* В72, *студодеѡ ниѡ* → *стыдливое деланье* Мк. 7:22, *Възалкахъ бо сѡ* → *Зголоднелом бо* Мц. 25:35, 42, *бесъплодно* → *безъ овоцѹ* Мк. 4:19 ← *bez owosi* В72, але непаказальныя выпадкі, дзе межы слова неадназначныя, напр.: *<не> мимо идетъ* → *<не> проминетъ* Мц. 24:34, 35', 26:39, 42, *негодовати* → *не за добро мети* (гл. 2.2.6);

б) пропуск ці ўстаўка злучальнага злучніка (памылкова?), часціцы: *ω^m посылѣ днихъ и до первыхъ* → *ω^m посьледнїх до пѣ рвыхъ* Мц. 20:8, *даже и до седмаго* → *ажъ до сегого* Мц. 22:26, *чѣто и еще* → *што еще* Мц. 26:65, *въсѣтавъ изыде* → *всталъ и вышоль* Мк. 1:35; *и тои* → *тежъ* Мц. 27:57 ← усе польск. *też*;

в) асобныя царкоўнаславянскія злучнікі: *еже аще* → *о каторую кольвекъ* Мц. 18:19, *елика ащѣ* → *о што кольвекъ* Мк. 11:24, *Воньжѣ аще* → *Ї в катори кльвекъ* Мц. 10:11, *воньже* → *в каторую* Мц. 24:44, 50', 25:13, *имжѣ* → *через каторого* Мц. 18:7, 26:24, *наньже* → *на каторого* Мц. 12:18, *нижѣ* → *а ни* Мц. 24:21, Мк. 6:11; *въскую* → *дла чога*

Мц. 9:4 (параўн.: *Cieti* В72, а таксама *воскую* → *чому* Мц. 27:46, параўн.: *przecż* В72), *донелико* → *до которого* Мц. 9:15, *елико жѣ* → *и чимъ пильнеи* Мк. 7:36 ← *ále czym ... pilnieu* В72, *кольми паче* → *а къ велико больши* Мц. 10:25 (параўн.: *iáko więseu* В72), *колми* → *а къ велико* Мц. 7:11, 12:12, *тма кольмі* → *тма а къ велика* Мц. 6:23 ← *ciemność iako wielka* В72; *Обаче* → *А такъ* Мц. 11:22, 24 (але: *обаче* → *а вѣдъ же* Мц. 18:7 ці *вѣдъ жѣ* Мц. 26:39, 64, гэты злучнік таксама ўжываецца і ў маргіналіях: *вѣ дъ жѣ* арк. 27 адв., 35, 39, 41, 43 адв.), але наадварот: *иже аще* → *катори* Мц. 20:26, *къ тому* → *больши* Мк. 1:45, 2:2, *идете же* → *идите* Мц. 25:9; нясны выпадак (невывразныя межы слова): *до него же дне* → *до которого аже дна* Мц. 24:38 ← *áb do dniá ktorego* В72;

г) прыслоўі і складаныя прыназоўнікі: *обон пол* → *зъ оного берега* Мц. 4:15, *обонь поль* → *на оныи берегъ* Мц. 19:1, Мк. 10:1, *въне* → *на стороне* Мк. 1:45 ← *ná strone* В72, *вне* → *на дворе* Мк. 3:31, 32 ← *na dworze* В72, *вне сътъраны* → *в посторонъние краины* Мк. 5:10 (але: *вне* → *знадворьѧ* Мц. 26:69, Мк. 11:4 ← *zewnatrz i z nadworza* В72, *извну* → *зверху* Мк. 7:17); сюды таксама *и ѿ^мкуду* → *а ѿ^мкуле жѣ* Мк. 13:37.

Злучнік *елика* (*елицы*) перакладаўся то двухкампанентна: *што кольѣ къ* Мц. 13:44, 46, 17:12, 18:25, 21:22 ці *каторий кольвекъ* (Мц. 14:36, Мк. 2:19), то аднакампанентна: *што* Мц. 28:20, Мк. 3:8, 5:19, 20, 6:30, 9:13, 10:21, 12:44 ці *каторий* (Мц. 22:10, Мк. 3:10), таксама і ў спалучэнні са злучнікам *аще* (гл. 2.2.9).

Царкоўнаславянскія азначальныя злучнікі *иже*, *еже*, *якоже*, *никтоже*, *ничесоже*, *идеже* і г. д. (з постпазітыўнай часціцай *-же*, што далучалася да адноснага займенніка (црксл. *и-*), да няпэўных і адмоўных займеннікаў, а таксама да займенных прыслоўяў) звычайна перакладаліся аднакампанентна:

– без прыназоўнікаў: *иже* – *каторий, которые* (110 разоў) ці *некоторые* (1), *юже* – *которую* (6), *яже* – *што* (10) ці *каторый, которые* (5), *еже* – *што* (33), ці *чого* (2), ці *што(бы)* (1), ці *то* (1), ці *каторый* (14), ці *оныи* (1), ці *если* (1), *егоже* – *которого* (11) ці *чого* (2) або *катори* (1), *емуже* – *которому* (1) ці *которого* (1) або *кому* (1), *еяже* – *которое* (1), *ихже* – *чого* (1) ці *каторих* (4), *имже* – *каторимъ* (8) ці *чимъ* (1), *темже* – *затымъ* (1) ці *такъ* (1), *якоже* – *якъ* (37), ці *яко* (3), ці *ижбы* (1), ці *ижъ* (1), *яцехже* – *якихъ* (1), *яковаже* – *якое* (1), *никтоже* – *ништо* (19), *ничтоже* – *ништо* (1) ці *ничого* (5), *ничесоже* – *ничого* (8), *никогоже* – *никого* (3), *никомуже* – *никому* (7), *ничимже* – *ничимъ* (2);

– з прыназоўнікам: *из неѧ жѣ* → *с которое* Мц. 1:16 (параўн.: εἰς ης), *о нѣ мѣжѣ* → *в котормъ* Мц. 3:17, 17:5 ці *о котормъ* Мц. 11:10, *на немъжѣ* → *на которой* Мк. 2:4, *нихжѣ* → *в каторих* Мц. 11:20, *о друзѣ мже* → *о другомъ* Мц. 6:24, *в нюже* → *в которую* Мц. 7:2, Мк. 4:24, *на неже* → *на што* Мц. 26:50 ці *на котормъ* Мк. 11:2; таксама з устаўкай прыназоўніка або адмоўнага прыслоўя: *ни во чтоже* → *ни до чого* Мц. 5:13, *ні о комже* → *ни о комъ* Мц. 22:16, Мк. 12:14, *ѧ ко николиже* → *ижъ ніколи* Мк. 2:12;

– з прыслоўямі: *идеже* – *где* (28), *отнюдуже* – *откуле* (1), *яможе* – *куды* (1) ці *кудова* (2), *юдуже* – *куды* (2), *колиждо* – *коли* (2), *николиже* – *николи* (8), *отнелиже* – *откуле* (1), але: *такожде* – *также* (9) ці *тоежъ* (1), *тожде* – *тоежъ* (3).

Зрэдку Цяпінскі дазваляў сабе разглядаць *же* ў складзе гэтых злучнікаў як самастойную часціцу і перадаваць яе асобна, напр.: *тѣ мѣжѣ* → *а такъ* Мц. 12:12, 23:31, 27:8, Мк. 2:28, 10:8, *на немъ жѣ* → *на котормъ тежѣ* Мц. 21:44; *ѧ коже* → *иж тежѣ* Мц. 8:24, 13:2, 15:31, 19:5, Мк. 1:45, 2:2, 3:20, 4:1, 9:26 (параўн.: *како* – *ѧ кже* Мк. 8:20); *никътоже* → *ништо теж* Мк. 2:21, 22, 3:27, *ничто же* → *ништо пакъ* Мц. 17:20; *Не такожѣ* → *Лечъ не такъ* Мц. 20:26, Мк. 10:43, *внутридуже* → *лечъ внутри* Мц. 23:27 ці *внутридужѣ* → *а внутри* Мц. 23:28; *ниже* → *ні пакъ* Мц. 22:46 (хаця: *ниже помните* → *ни помните* Мц. 16:9).

Вельмі рэдка пры структурных разыходжаннях захоўвалася чыста фармальна адпаведнасць: *не прелюбы сотвориши* → *не учиниши чужоложства* Мц. 19:18, Мк. 10:19, *достойно ли есть* → *годить ли се* Мц. 22:17, *до него же* → *до которого аже* Мц. 24:38, *или*

→ *нижъ* Мц. 26:53, *не сүть* → *нет и^x* Мц. 2:18 ← *ich nie* В72, *æ коже* → *ижбы* Мц. 24:24, *еже* → *то* Мк. 9:10 ← *tho* В63, *ежѣ ацѣ* → *если :бысь:* Мк. 9:23 і да т. п.

2. Разыходжанне ў парадку кампанентаў сказа даволі рэдка сустракаецца ў Цяпінскага і толькі часткова абумоўлена ўплывам польскіх перакладаў: *по нем ити* → *ити за нимъ* (Мц. 9:19, 27, 14:13, 19:2, 20:29, 34, Мк. 1:18, 20) ← *zá nim* В72, *бысте осужѣдали* → *осужали бысте* Мц. 12:7 ← *byście wiedzieli* В72, *присѣ да ть мне* → *при мнѣ тривають* Мц. 15:32, Мк. 8:2 ← *przy mnie trwają* В72, *ω^m ча са того* → *ω^m тое години* Мц. 17:18 (параўн.: *od godziny oney* В72), *есть вина* → *прічына есть* Мц. 19:10, *не бо зриши* → *бо не смотришь* Мц. 22:16 ← *Bo nie patrzyć* В72, *и не бы даль* → *и ні даль бы* Мц. 24:43, *са не бы родиль* → *се бы не родиль* Мц. 26:24 ← *się był nie narodził* В63, *да не како* → *бы æ ко не* Мц. 27:64, *дадите имъ вы* → *дайте вы имъ* Мк. 6:37 ← *Daćcie wy im* В72, *обра ще^m что на неи* → *што нашоль на неи* Мк. 11:13. У Мк. перастаноўка ў фразе часціцы *не часам* пазначаецца двукроп'ем (гл. ніжэй).

Толькі ў адным выпадку парадак кампанентаў рэгулярна парушаецца – пры перадачы часціцы црксл. *же* (звычайна як *а, лечь, пакъ, рэдка бо* (Мц. 20:14), *тежъ*), якая з постпазіцыі выносіцца ў прэпазіцыю: *се же* → *а то, онъ же* → *лечь он ці а онъ, она же* → *а они, егда же* → *а гды ці гды пакъ, темъ же* → *а такъ* (Мц. 23:31, Мк. 2:28, 10:8) ці *тымъ пакъ, другая же* → *а другие, Исусъ же* → *А Исусъ, фарисее же* → *а фарисеи, молитесь же ся* → *лечь молитесь* і г. д. Звычайна гэта адбывалася напачатку верша ці фразы (усяго больш за 70 выпадкаў).

3. Важная рыса, якая сведчыць пра пэўную і свядомую карэкцыю паслоўнага прынцыпу ў Цяпінскага, – змена перакладчыцкай стратэгіі ў Мк. (зона D) параўнальна з Мц. (зоны ABC). У Мк. беларускі пратэстант пачынае практыкаваць больш кантэкстуальны пераклад, што праяўляецца ў спарадычным дадатку слоў, словазлучэнняў і зрэдку нават марфем, якім няма адпаведнікаў у царкоўнаславянскай частцы. Такія словы бяруцца ім у круглыя дужкі ці ў двукроп'е ( ), ::. Гэтыя графічныя сродкі не выкарыстоўваліся ў Мц. (там усе дадаткі браліся толькі ў квадратныя скобкі, і гэтая практыка крыху працягнута ў Мк. (гл. 2.1.6), аднак у Мц. усе такія ўстаўкі выконвалі не перакладчыцкую, а тэксталагічную функцыю і выступалі разам у абодвух слупках ЕЦ).

У Мк. дастаўляюцца:

а) часціцы *ажъ, бы, же, зась, и, ли, не:* адмоўная часціца (*не*) / *:не:* (= польск. *nie*) 2:21, 22, 3:27, 5:26, 6:31, 9:39, 11:2, 14, 12:10, яе перастаноўка ў сказе *:не:* 7:12, 8:17, 11:13, 13:5, 11, 20, 36, *иные (зась)* 6:15, *нехай (же)* 6:37, *вельми (ажъ) назбытъ* 6:51 ← *bardzo ář u názbyt* В72, *добре (ли)* 7:9, *(аж) бы первеи* 7:27, *(аж) над меру* 7:37, *только (ажъ) гды* 9:9 ← *iedno ářby* В72, *естьли :бысь: што могъ верити* 9:23, *Але (и) естьли* 11:32, *што (бы)* 13:22, *а ко (бы) его ... забил* 14:1 ← *iákoby go ... zábili* В72;

б) злучнікі *або, бо, гды, если, же(бы), и, ижъ, лечь* (часам разам з часціцамі ці прыназоўнікамі): *І сталосе (иж) мімо шоль онъ* 2:23 ← *I stáło się iř ... ředł przez...* В72, *(ижъ) и моцы ... бивають* 6:2 ← *iř teř тосу* В72, *(або)* 6:15, *(гды тежъ) увошодии* 6:22, *(жебы) што могло* 7:15 ← *so by ... mogło* В72, *(жебы) възмогъ* 9:39 ← *mogłby* В72, *гледите (и) стережитесь* 8:15 ← *á* В63, В72, *(и) възложивии* 10:16 ← *(y) kładąc* В72, *(и) поклонившиє* 10:17 ← *у rokloniwřby się* В72, *(лечь) и тои* 12:21 ← *lecz áni ten* В72, *(бо то) ... есть* 12:33, *(лечь) початокъ ... то* 13:8, *(естьли в) вечоръ або (в) полночи* 13:35 ← *ieřli w piłnosy* В63, *(бо) спать а ко* 14:2, зрэдку таксама ў спалучэнні з дзеясловамі: *учиниль его (же могъ) прозреть* 8:25, *(ижъ есть) его паномъ* 12:37;

в) займеннікі (часам разам з часціцамі ці прыназоўнікамі): *(тоє) слово* 1:45 ← *(to) słowo* В72, *И (также тоє) слово* 9:10, *што (то) за мудросьть* 6:2, *(тои то) девцѣ* 6:22, *(тоє) мовы* 9:32 ← *tey тоу* В72, *(то) не можно* 10:27, *бы (того) никому* 8:30 ← *áby tego nikoti* В72, *потреба бо (томү) быти* 13:7, *што учинили и (чого) научили* 6:30 ← *so czynili y cřego vcřyli* В72, *по (колькү) дне^x* 2:1 ← *po (kilku) dni* В72, *было (ихъ)* 5:13 ← *było ich* В72, *(ты^x) которіє былі* 5:40, *взкладаваючи (на ни^x) руки* 6:5 ← *ná nie ręce* В72, *а (онъ) самъ* 6:47

← *á on jam* B72, (такоже тоє) слово 9:10 ← *to słowo* B72, (межи нами) было 12:20, *He есть (ти) богъ* 12:26 ← *Nie ieft ci Bog* B72;

г) прыслоўі: (еще) 1:35, 13:24 ← *iefzcze* B72, (тежъ) 3:20, 6:9, 12:33, (ровне) 4:16 ← *rowno* B72, (такъ) *а к былъ* 4:36, (*а къ*) *уміловаль тебе* 5:19 ← *іако* B72, *не мели (большь)* 8:14, (*ужо*) *позно было* 11:18 ← (*iuf*) *rozno było* B72; перастаноўка ў сказе: *:а къ: прі кұсьте* 12:26 ← *іако we krzu* B72;

д) прыметнікі: *въ часъ (овощовыи)* 12:2, *в (любд зны^x) оденьд х* 12:38 (параўн. усе польск. *w długich szatach*), *и (ины^x) оферь* 12:33 ← *у ine ofiáry* B63;

е) дзеяслоўныя формы і прэдыкаты: *не (могли)* 2:2 ← *nie mogli* B72, *што (есть)* 2:16 ← *Co (ieft)* B72, *тогда (буду^m)* 2:20, 22 ← *tedyć będą* B72, *с нїм (были)* 2:25 ← *z nim (byli)* B72, (*потреба*) *бы пришло* 4:22, (*прістои^m*) *влівати, (зажигати) пріходи^m* 4:21, (*и посадиль*) *в темницы* 6:17, (*быль*) *оженїлсе* 6:17, *с торгү (прішодши)* 7:4, *никого (метъ) не хотель* 7:24, (*увидите*) *естьи* 8:12, (*гамовать*) *приходити* 10:14, *давидъ рекъ ... (мовечі)* 12:36, *таксама* 13:3;

ё) назоўнікі і субстантывы: *были (къровныє) у него* 3:21, *о ины^x (реча^x) хтливости* 4:19 ← *inße (rzecze) chćiwości* B72, *и (остаткі) з рибъ* 6:43 ← *у ofátki ryb* B72, (*непогуду*) *терпечи^x* 6:48, *одїнь есть (богъ)* 12:32 ← *ieden ieft Bog* B72, *хотд чихъ ... и (милүючих)* 12:38, *дъробныє (пенези)* 12:42 ← *drobne (pieniądze)* B72.

Зрэдку адзначаюцца нават устаўкі марфем: (*ү*)*чинїлі* 3:6, *два(а)два* 6:7, – ці з дапамогай дужак афармляюцца тэксталагічныя дадаткі: (*слу^x о ис^ce*) 6:14 (пра гэтую ўстаўку гл. 5.2.2).

Як бачна, амаль адзінай крыніцай многіх дадаткаў для Цяпінскага быў Будны (B72), які шырока практыкаваў такі прыём у сваім перакладзе. Хаця ў таго маецца значна больш дадаткаў у евангельскі тэкст, адзначаных (але далёка не заўжды) дужкамі, аднак Цяпінскі большасць з іх праігнараваў і ўключыў у сваё выданне толькі самыя дробныя, практычна аднаслоўныя, пераважна злучнікі і знамянальныя словы. Астатнія дадаткі (пераважна часціцы і часткова злучнікі), відаць, належаць самому Цяпінскаму.

Большасць дадаткаў у Цяпінскага мае чыста перакладны характар, аднак часам ён афармляў дужкамі і тэксталагічна значымыя змены. У некаторых такіх выпадках бачна набліжэнне да іншых крыніц (праз польскія пераклады), напр.: *елика сотвориа и научиша* → *што үчинили и (чого) научили* Мк. 6:30 = *'óσα εποίησαν και 'όσα εδίδαξαν* NA, таксама Эразм і Бэза; (*а къ*) *уміловаль тебе* Мк. 5:19 = *quantopere misertus fit tui* NT1559 (дадатак Бэзы); *зрите блюдетеса* → *гледите (и) стережитесе* Мк. 8:15 (злучнік адсутнічае ў частцы грэчаскіх рукапісаў, гл. NA).

2.2.2. Перадача асобных граматычных катэгорый. З прычыны фармальнай і генетычнай блізкасці царкоўнаславянскай і старабеларускай моў паслоўны прынцып прыводзіў да значнага граматычнага падабенства як у катэгорыях, так і ў граматычным значэнні паміж абедзвюма часткамі выдання Цяпінскага. Амаль усе часціны мовы арыгінала, як знамянальныя, так і службовыя, захоўваюць у яго перакладзе сваю часцінамоўную прыналежнасць. Падабенства перакладу да арыгінала дасягалася таксама і за кошт захавання многіх значэнняў асноўных граматычных катэгорый арыгінала (лік, асоба, час і лад, радзей склон, часам род). Адхіленні тут сустракаюцца даволі рэдка і зводзяцца да шэрагу тыпалагічных выпадкаў: 1) адрозненні ў родзе, 1) адрозненні ў ліку, 3) замена адной часціны мовы на іншую, 4) замена адной граматычнай формы дзеяслова на іншую, 5) змена сінтаксічнай канструкцыі сказа.

1. Адрозненні ў родзе назоўнікаў, а таксама залежных ад іх ад'ектываў і асабовых ды ўказальных займеннікаў найбольш частыя ў перакладзе Цяпінскага, але найменш паказальныя, паколькі абумоўлены сістэмным разыходжаннем царкоўнаславянскай і старабеларускай моў, напр.: *книгу распустную* → *ли^{cm} разводныи* Мц. 5:31, 19:7, Мк. 10:4, *притчу сию* → *подобенство тоє* Мц. 15:15, *ω^m того часа* → *ω^m тоє години* Мц. 15:28, *в плоть едину* → *в тело одно* Мц. 19:5, *прѣ столь ε^{cm} божию* → *столица ε^{cm} бжъд* Мц. 5:35, *прѣ сътоломъ божиимъ и седа щимъ на нѣ мъ* → *столїцою бжъею и седа чим на неи* Мц.

23:22, *широк путь ввода и в пагубу, и мнози суть входа щей имъ* → *широка дорога ведучаа в погибель, а многіе суть входа чие ею* Мц. 7:13 і г. д. Відавочна, што Цяпінскі не імнуўся захоўваць у сваім перакладзе род назоўнікаў царкоўнаславянскай часткі, хаця нярэдка ён супадаў, перш за ўсё для ідэнтычнай ці марфемна блізкай лексікі (гл. 2.2.7).

2. Адрозненні ў ліку прадстаўлены шэрагам спецыфічных выпадкаў, звязаных з пэўнымі формамі і часцінамі мовамі:

а) субстантываваныя займеннікі і прыметнікі (*многъ, весь, сей, яже, еликъ, тотъ* і пад.), а таксама скаардынаваныя з імі дзеясловы, што ў царкоўнаславянскай версіі маюць форму мн. л. (услед за грэчаскім тэкстам), замяняюцца формамі адз. л., як і ў польскіх перакладах: *вса* → *все* Мц. 18:26, 29, *блюсти, вса* → *ховаті, всего* Мц. 18:20, *осътавихомъ вса* → *оставилисмо все* Мц. 19:27, Мк. 10:28, *устроит вса* → *направитъ вьсе* Мц. 17:11, Мк. 9:12, *сказаша вса* → *выкладалъ все* Мк. 4:34, *рехъ ... вса* → *рекломъ ... все* Мк. 13:23, *вса готова* → *все готово* Мц. 22:4, *приидуть вьса сиаъ* → *приидетъ все тое* Мц. 23:36, *{ви}дите сиа* → *увидите тое* Мк. 13:29, *видите ли вса сиаъ* → *видіте ль все тое* Мц. 24:2, *Всѣ х бо сихъ* → *Всего бо того* Мц. 6:32, *сихъ всѣ хъ* → *того всего* Мц. 6:32, *сиа вса* → *тое все* Мц. 4:9, 24:2, 8, 34 ці *свое все* Мк. 5:26 або *того всего* Мк. 10:20, *всемъ симъ* → *всему тому* Мц. 24:6, *вса елика* → *вьсе о што* Мц. 21:22, Мк. 11:24, *ці все ... што* Мк. 6:30, 12:43, або *всѣ што кольвекъ* Мц. 18:25, *Вса ... елика ацѣ* → *Всѣ ... которое кольвекъ* Мц. 23:3, *вса бывшаа* → *все бывшое* Мц. 18:31, 28:11, таксама Мц. 27:54, *сиа вса приложатса* → *тое все пріложитса* Мц. 6:33, *вса ѿ^мпуста тьса* → *вьсе ѿ^мпуститъсе* Мк. 3:28, *вса будутъ* → *все будетъ* Мц. 5:18, *сиаъ будутъ* → *тое будетъ* Мц. 24:3, Мк. 13:4, *вса сиаъ будутъ* → *все тое будетъ* Мц. 24:34, Мк. 13:30, *вса бывають* → *вьсе бываеть* Мк. 4:11, *имуть вса сиа* → *мае^м тое все* Мк. 13:4, *вса възьможна* → *все можно* Мц. 19:26, Мк. 10:27, *вса ... възьможна суть* → *все ... можно есьть* Мк. 10:27, *Вса мнѣ предана суть* → *Вьсе мне подано е^{см}* Мц. 11:27, *Вьса сиа злаа ... исхода ть и скъверна ть* → *Вьсе тое лихое ... выходитъ и поганить* Мк. 7:23, *та скверна ть чѣка* → *то поганить чоловѣ ка* Мц. 15:18 (але не Мц. 15:11), *ина многа суть* → *иного много есьть* Мк. 6:4, *та суть скверна щаа* → *тое есьть поганючое* Мк. 7:15, *ѧ же суть божиаъ* → *што е^{см} божего* Мц. 16:23, Мк. 8:34, *когда сиаъ будутъ* → *коли тое будетъ* Мц. 24:3, *возненавидатъ другъ друга* → *взненавидитъ другъ друга* Мц. 24:10, *елика ..., будутъ сва зана ... и елика ..., будутъ разрешена* → *што ..., буде^м сва зано ... и што ..., будетъ розва зано* Мц. 18:18. Аднак калі кантэкст патрабаваў формы мн. л., то Цяпінскі яе захоўваў, напр.: *словеса моа сиаъ* → *слова мои тые* Мц. 7:24, *во вса дни* → *по всі дни* Мц. 18:20, *Вса ... дела своа творатъ* → *вси дела свои чина ть* Мц. 23:5, *посадити вса* → *посадити всихъ* Мк. 6:39;

б) назоўнікі, у якіх:

– формы мн. л. замяняюцца формамі адз. л.: *согрешении вашихъ* → *згрешеньа вашого* Мц. 6:15, Мк. 11:26 (ва ўсіх польскіх – мн. л.), таксама *согрешения* → *зъгрешенье* Мк. 3:28, *ѿ^м соблазнъ* → *ѿ^м згоршѣ ньѧ* Мц. 18:7, *зданіѧ цѣ рковнаѧ* → *будованье црковное* Мц. 24:1 ← *bidowanie* (марг.: *bidowania*) *kościola* NT51 (астатнія польскія – мн. л.), *сиа велика зданіа* → *тое великое будованье* Мк. 13:2 ← *tho wielkie bidowanie* B63 (у астатніх польскіх – мн. л.), *в ма кѣки ризы* → *в ма кѣкую одежду* Мц. 11:8 (параўн.: *w=miękkie bąty* B72, а таксама *ризь swoichъ* → *одежъ swoichъ* Мц. 24:18, *ризы его* → *одежі его* Мц. 27:31, 35, Мк. 9:3), *на торжищихъ* → *на торгѹ* Мц. 11:16 ← *ná tǎrgu* B72, *на небесехъ* → *на небе* Мц. 18:18, 19, 23:9, Мк. 12:25 ← *ná niebie* і *w niebiešiech* B72 (параўн. грэч. *ἐν οὐρανοῖς*, хаця: *на небесехъ* → *на небесехъ* Мц. 5:12, 16, 45, 6:1, 9, 7:21, 9:32, 12:50, 16:17, 19', 18:10, Мк. 11:25, 13:25 ← *w niebiešiech* B72), *осанна въ вышнихъ* → *осанна на высокостьи* Мц. 21:9, Мк. 11:10 (параўн.: *ná wufokośiách* B72), таксама *воскрилия* – *край* (гл. 2.2.8);

– формы адз. л. замяняюцца формамі мн. л.: *напасть* → *покусы* Мц. 5:44, 6:13, 26:41, *во главу углу* → *в головахъ углу* Мц. 21:42, Мк. 12:10, *не вѣдуце писаніа* (адз. л.) → *не ведаючи писмъ* (мн. л.) Мц. 22:29, Мк. 12:24 (хаця мн. л. у Мц. 21:42, Мк. 12:10), *ω^mца* (адз. л. = грэч. *патэра*) → *ω^mцямі* Мц. 23:9 (усе польск. – адз. л.)⁶⁴;

в) дзеясловы: *ѡ же суть божіаѡ , но ѡ же човѣческаѡ* → *што є^{cm} божего, але што люцькое* Мц. 16:23 ← *co iest Bożego / ale co iest ludzi* В63, *возненавидѡ ть другъ друга* → *взненавидить другъ друга* Мц. 24:10 (у В72 – мн. л.).

За выключэннем гэтых выпадкаў Цяпінскі паслядоўнічаў свайму арыгіналу ў ліку.

3. Замена адной часціны мовы на іншую (калі гэта не мяняе колькасць кампанентаў) у асноўным звязана са спецыфікай сінтаксічнага выражэння ў царкоўнаславянскай мове, а таму прадстаўлена шэрагам тыповых выпадкаў мены знамяняльных слоў (пераважна імёнаў):

а) мена дзеяслова (дзеепрыметніка) і назоўніка (прэдыкатыва):

– замена дзеяслова (ці дзеепрыметніка) назоўнікам (або прэдыкатывам): *возведень бысть ... искуситисѡ* → *заведень былъ ... на покушене* Мц. 4:1, *коеже вожьделѡ ти еи* → *ку пожданю ее* Мц. 5:28, *тѣворить ю прелюбодѡ истовати* → *чинить ее чужоложьницею* Мц. 5:32, *показати имъ* → *показанъѡ имъ* Мц. 16:1, *далечѡ мола щеса* → *долги^x молитвъ* Мк. 12:40 ← *długich modlitw* В72 (*modlitew* NT74), таксама *dlugiemі modlitwami* В63 (параўн.: *dlugiey modlitwy* В61 = *langes Gebet* L46, *dlugo modlą* NT51), *подобаетъ* → *потреба* Мц. 16:21, 17:10, 24:6, 26:54, Мк. 8:31, 9:11, 13:7, 10, 14 ← *potrzebá* В72; сюды таксама выпадкі замены дзеяслова прэдыкатывам: *довѣлѡ еть* → *досыт* Мц. 6:34, 10:25 ← *Dofyć* В72, *достоитъ* → *годно* Мк. 12:14, *подобаше* → *потребно* Мц. 23:23 (параўн.: *potrzebá* В72), зрэдку прыслоўем: *дано будетъ, и прѣ избудетъ* → *дано будетъ, и офіте* Мц. 25:29 (параўн.: *obfithowác będzie* В63, В72), а таксама замена прэдыкатыва назоўнікам: *подобно є^{cm} нам исполнити* → *потреба є^{cm} намъ выполнити* Мц. 3:15;

– замена назоўніка ці прэдыкатыва дзеясловам: *не достоино* → *не годилосе* Мц. 12:4;

б) мена назоўніка і субстантыва:

– замена назоўніка субстантывам: *книжникъ* → *учоныи* (Мц. 2:4, 5:20, 7:29, 8:19, 9:3, 12:38, 13:52, 15:1, 16:21, 17:10, 20:18, 21:15, 23:2, 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29, 34, 26:57, Мк. 1:22, 2:6, 16, 3:22, 7:1, 5, 8:31, 9:11, 14, 10:33, 11:18, 27, 12:28, 32, 35, 38, 14:1, польскія паралелі да перакладу гэтага тэрміна гл. 2.1.4), *старець* → *старший* (Мц. 15:2, 21:23, 26:3, 47, 57, 59, 27:1, 12, 20, 41, 28:12, Мк. 7:3, 5, 11:27), але таксама і *владыка* → *старший* (Мц. 2:6, 10:18, 24:43); *праведникъ* → *справедливый* (Мц. 9:13, 10:41[”], 13:17, 43, 25:37, 46, 27:19, Мк. 2:17) ← *spráwiedliwy* В72, *роди ... первеньца* → *породила ... первородного* Мц. 1:25 ← *vrodziłá ... pierworodnego* В72, *дому владыка* → *дому старшии* Мц. 24:43, *слепецъ* → *слепый* (Мц. 9:27, 28, 15:14) ← *ślepi* В72, *слепецъ жѡ слѡ пца* → *а слепии слепого* Мц. 15:14 (але субстантыў часцей захоўваецца: *слепый* (Мц. 11:5, 15:30, 31, 21:14, 23:19, Мк. 8:22, 23, 10:51), таксама як асабовы назоўнік: *слепецъ* (Мц. 20:30, Мк. 10:49)), *оуроде* → *дурный* Мц. 5:22, *пущеница* → *опущоная* (Мц. 5:32, 19:9) ← *opuszczona* В72, *ω^m неприа зни є^{cm}* → *ω^m злостивого є^{cm}* Мц. 5:37 ← *ze złościwego iest* В72 (параўн. грэч.: *ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστὶν* NA), *огнь* → *огневаа* Мц. 8:15, 14, Мк. 1:30, 31 (параўн. польск.: *gorączka* В72), *миротворцы* → *покои чина чие* Мц. 5:9 ← *rokoу czyniący* В72, *чоловекъ ѡ дца* → *чловець объа даючійсѡ* Мц. 11:19, *младенець* → *маленький* (Мц. 11:25, 21:16), *единого долъжъника* → *одного долъжного* Мц. 18:24, *стареишнамъ* → *старшимъ* Мк. 6:21, *вратарю* → *воротному* Мк. 13:34 ← *wrotnemu* В72;

– замена субстантыва назоўнікам: *дѡѡѡ* → *девица* Мц. 1:23 ← *diewicá* В72, *домашна ѡ его* → *домовниковъ его* Мц. 10:25, 36, *благаа ... лукаваа* → *добъра ... злосъти* Мц. 12:35, *пърочѡ е* → *остатокъ* Мц. 26:45 ← *ostaték* В72, *сокровѡ ннаѡ* → *скритости* Мц. 13:35 ← *skrytości* В72, *долъжъное* → *долъгъ* Мц. 18:30 ← *dług* В72, *еллинска* → *гъречка* Мк. 7:26 ← *Grecska* В72 (параўн.: *Grecka* В63), таксама *предаяй – выдавца* (гл. 2.2.6);

⁶⁴ Выбар Цяпінскім мн. л. зроблены, магчыма, пад уплывам каментарыяў Бэзы, які наконт гэтага чытання згадаў звычай іудзеяў называць равінаў пры прывітанні айцамі (NT1559, с. 85).

в) мена назоўніка і ад'ектыва (у тым ліку і з залежным кампанентам):

– замена назоўніка ад'ектывам: *маловери* → *маловерные* Мц. 6:30, 8:26, 14:31, 16:8 ← *máłowierni* B72, *лжѣ христи, и лжѣ пророцы* → *лживые христосы, и лживые пророки* Мц. 24:24, Мк. 13:22, таксама Мц. 24:11 (*лживые пророки*) ← *fałszywi...* B72, *лжѣ свѣ дѣ тельсътѣва* → *лживого сведоцтва* Мц. 26:59, 60' ← *fałszywego* B72, *волцы хищницы* → *волки драпежные* Мц. 7:15 ← *wilcy drapieżni* B72, *хлѣ бы предѣложеніѣ* → *хлебы покладные* Мц. 12:4 ← *chleby pokładne* B72, *иродѣ четвертовластникѣ* → *иродѣ четвертиною владаючи* Мц. 14:1 (у польскіх перакладах брак гэтага месца), *стѣражю ноци* → *сторожю ночную* Мц. 14:25 ← *strażęu nosney* B72, *домы вдовиць* → *домы вдовѣ* Мц. 23:13 (але: *домы вдовиць* → *домы вдовѣ* Мк. 12:40), *въ крови пророкѣ* → *в крови пророкою* Мц. 23:30 ← *w ... krwi Prorockiey* B61, *со исусомъ назореомъ* → *зѣ исусомъ назареускимъ* Мц. 26:71 ← *Názáreyskim* B72, *иосии мати* → *иосиева матка* Мц. 27:56 ← *Iozerhowá* NT56, B61, B72, *исусе назареніне* → *исусе назареньский* Мк. 1:24 ← *Iezufie Názáreński* B72, *кошницѣ исполненіѣ* (грэч. πλῆρώματα) → *кошницѣ наполненыхъ* Мц. 8:20 ← *košow pełnych* B63, B72, *отець ѿмрочате* → *отець дитѣ чии* Мк. 9:24 (параўн.: *oćiec dziecięciá* B72), *на лице человекомъ* → *на особы люцьские* Мц. 22:16, Мк. 12:14 ← *ná ofobę człowieczá* B72, *вертепъ разбоиникомъ* → *печорою разбоиничою* Мк. 11:17, таксама Мц. 21:13;

– замена ад'ектыва назоўнікам: *время . ѿ влиаѣ сѣ звѣ зды* → *часу, указанѣ звезды* Мц. 2:7 ← *czásu wskazania gwiazdy* B72, *словѣ се любодѣ инаго* → *слова очужоложство* Мц. 5:32, 19:9, *чѣка кирінеиска* → *чоловека киринеѣ ніна* Мц. 27:32 ← *Syrepeuszyká* B63, *сребѣреники доволны* → *серебрениковѣ достатокѣ* Мц. 28:12 ← *śrebrników dostátek* B72;

г) мена аtryбутыўнай і генетыўнай канструкцый:

– замена аtryбутыўнай канструкцыі на генетыўную: *книжники людскиѣ* → *учоных з людеи* Мц. 2:4, *ловца члвеческа* → *ловцами людеи* Мц. 4:19 ← *rybitwami ludzi* B72, *сѣтарѣцы людѣстии* → *старшіѣ людеи* Мц. 21:23, *старець людѣскихъ* → *старшихъ люду* Мц. 26:47, 27:1, *людска* → *в люду* Мк. 14:2, *мзду праведничю* → *заплату справедливого* Мц. 10:41 ← *zapłatę sprawiedliwego* B72, *сѣтарѣцы людѣстии* → *старшіѣ людеи* Мц. 21:23, 26:3, *ис чрева матернѣ* → *з чрева маткі* Мц. 19:12 ← *z żywota matki* B72, *огна геенскаго* → *огна мукъ* Мц. 23:33, *дворѣ архи ереовѣ* → *дворѣ переднеишого оферовника* Мц. 26:3, 58 ← *dworu Arcyofiarownika* B72 ці *dworu ... Kárlaná* B63, *раба архи ереова* → *челѣ дніка переднеишого оферовніка* Мц. 26:51 ← *niewolniká árcyofiarownikowego* B72, *евангелиѣ ... христова* → *евангелии ... христа* Мк. 1:1;

– замена кампазіта генетыўнай ці прыслоўнай канструкцый: *по жестосѣ рдию вашему* → *про твердосѣть серца вашого* Мц. 19:8, Мк. 10:5 ← *prze twárdosć sercá wászego* B72, *не лжѣ сведетельствуеши* → *не посъведчишь лживе* Мц. 19:18 ← *nie roświadczyb fałszywie* B72, *законо учитель* → *закону учитель* Мц. 22:35;

– замена генетыўнай канструкцыі на аtryбутыўную: *въ стѣгънахъ пути* → *в уличныхъ дорогахъ* Мц. 6:5 ← *ná rogach vlicznych* B72, *хлѣ бы предѣложеніѣ* → *хлебы покладные* Мц. 12:4, Мк. 2:26 ← *chleby pokładne* B72, *ѿм дъверии гроба* → *ѿм дъверей гробовыхъ* Мц. 28:2.

4. Замена адной граматычнай формы дзеяслова на іншую (калі гэта не мяняла колькасці кампанентаў) у асноўным абумоўлена разыходжаньнямі ў сінтаксічным выражэнні паміж царкоўнаславянскай і старабеларускай мовамі і прадстаўлена зменаў фінітнай (ладавай, часавай) формы на інфінітную або на форму іншага ладу ці часу:

а) замена формы цяперашняга часу на прошлы ці на ўмоўны лад: *поклонюсѣ ему* → *поклонилсѣ ему* Мц. 2:8, *приходи^m <и^cсь>* → *пришоль <и^cсь>* Мц. 3:13 ← *przybedł <Iesus>* B72, *обратѣ тсѣ* → *навернулисѣ* Мц. 13:15, *ѿм стои^m* → *ѿм стало* Мц. 15:8, Мк. 7:6, *<начѣ молва> бываетъ* → *<больши розрұху> было* Мц. 27:24 ← *<...buntu> było* B72, *возьможетъ* → *(жебы) взмогъ* Мк. 9:39 (параўн.: *mogłby* B72 і *mogł* B63), сюды не аднесены

шматлікія выпадкі замены цяперашняга часу на форму ўмоўнага ладу пры перадачы зварота з часціцай ці злучнікам црксл. *да*, а таксама спарадычныя выпадкі ўвядзення ўмоўнага ладу ў даданыя ўмоўныя сказы (гл. 2.2.3);

б) мена дзеепрыметніка і дзеяслова:

– замена дзеепрыметніка дзеясловам (іншыя выпадкі гл. 2.2.5, пры перадачы зварота *Dativus absolutus*): *пославъ* → *послал* Мц. 2:8 ← *weifete* L46, *присупль* → *присупилъ* Мц. 8:19 ← *trat* L46, *пришедь исусъ* → *пришоль исусъ* Мц. 9:23 (параўн.: *przybedŝy Jesus* B72), *услышавъ иродъ* → *услышалъ иродъ* Мц. 14:1 ← *vŝybał Herod* B72, *иже ма ккаа носа щеи* → *которые ма ккое носа ть* Мц. 11:8 ← *ktorzy miękkie ŝaty noŝa* B72, *иже два таланта приемыи* → *которые два таланты взл* Мц. 25:22 ← *ktorzy był dwa talenty wziął* B63, *ѿ же за многиѿ изливаемаа* → *котораѿ за многихъ выливаетсяа* Мц. 26:28 (усе польскія пераклады і Лютэр – з дзеепрыметнікам), *иже с нимъ стерегущеи исуса* → *которые с нимъ сътерегли исуса* Мц. 27:54 ← *ktorzy z nim ŝtrzegli Iezufa* B72, *въсѣтавъ изыде* → *всталъ и вышоль* Мк. 1:35 (параўн.: *wŝtawŝy / wyŝedł* B72);

– замена дзеяслова дзеепрыметнікам (гл. таксама 2.2.5): *призва* → *призвал* Мц. 2:7 ← *przuzwawŝy* B72, *видѣ* → *увидешии* Мц. 9:23 ← *wuzrawŝy* B63, B72, *нарицається* → *речень* Мц. 10:2 ← *rzeszony* B72, *сотворить силу* → *чинечи моцъ* Мк. 9:39 ← *sъuniac moc* B72;

в) замена інфінтыва фінітнай формай звычайна адбываецца пры разбурэнні інфінітыўных канструкцый (гл. 2.2.5), напр.: *кораблю покрыватиса волнами* → *лодѣа окриваласа волнамѣ* Мц. 8:24 (параўн.: *łodz tonęłá pod wałámi* B72), *самому ... седети в мори* → *самъ ... седель на мори* Мк. 4:1 ← *ŝiedzial ná morzi* B724. Але зрэдку адзначаецца і замена фінітнай формы інфінтывам: *доколе терплю васъ* → *поколь тѣ рпѣ ти васъ* Мц. 17:17, Мк. 9:19 – магчыма, эліпсіс звязкі ў форме складанага будучага часу, параўн.: *Dokądzie znoŝić was będe* B72 (грэч. ’ανέξομαι), *Фарисее ... совѣ тѣ сотворишиа ... како его погуба тѣ* → *Фарисеи ... раду учинилѣ ... а кѣ его згубити* Мц. 12:14, Мк. 3:6.

Не зусім ясны выбар фінітнага дзеяслова замест загаднага ладу⁶⁵: *виждь никому же повѣ ждѣ* → *смотри никому не поведатъ* Мц. 8:4 (параўн.: *pátrŝ ábuŝ nikoti nie rowiedáł* B72), *блуди, никомуже ничесоже рцы* → *сътерезѣ, никому ничего не поведатъ* Мк. 1:44 (параўн.: *ábuŝ nikoti nie pierowiedáł* B72), *хаця: ни повеждѣ кому* → *ни поведати кому* Мк. 8:26. Сюды можна аднесці і змену ў асобе дзеяслова: *чесо прошю* → *чого просить* Мк. 6:24.

5. Змена сінтаксічнай канструкцыі сказа:

– замена займенніка: *к нему* → *к тебе* Мц. 23:37 ← *k tobie* B72 (паколькі суадносны назоўнік са зваротка ператвораны ў форму клічнага склону), сюды ж можна аднесці і асобныя выпадкі з перабудовай інфінітыўных зваротаў (гл. 2.2.5);

– змена функцыі сінтаксічных кампанентаў: *о вса кои вещи еже аще просита* → *каждая речъ о которую кольвекъ попроса тѣ* Мц. 18:19, *далече молитвы твора ще* → *долгихъ молитвъ чїненьемъ* Мц. 23:13.

Можна адзначыць і некаторыя больш прыватныя выпадкі: замену прыналежага прыметніка адносным: *люди моа изрѣла* → *люди мои израельскии* Мц. 2:6, *душою отроча* → *души дитѣа чое* Мц. 2:20, *в землю изрѣлу* → *до земли израелское* Мц. 2:20, 21, *царь израилевъ* → *король израельскїи* Мц. 27:42, *сионове* → *сионскои* Мц. 21:5, *ω^mчю* → *ω^mцовскую* Мц. 21:30, *кесаревъ* → *цесарский* (Мц. 22:21’, Мк. 12:16, 17), *пророчю* → *пророцкую* Мц. 10:41 ←

⁶⁵ Некаторыя ўяўныя выпадкі перакладу абвеснага ладу загадным (ці наадварот) абумоўлены літаралізмам царкоўнаславянскага перакладу (афонскай рэдакцыі), які ніяк не размяжоўваў супадзення ў некаторых грэчаскіх формах значэнняў абвеснага і загаднага ладу (у 2-й асобе мн. л.), чаго ўнікаў Цяпінскі: *<не> будѣ те* → *<не> будѣте* Мц. 6:16, 10:16, *будете готови* → *будѣте готовы* Мц. 24:44 ← усе польск. *będziecie gotowi*, *никомуже поведитѣ видения* → *никому не поведаете виденьѣ* Мц. 17:9 ← *Nikomu nie rowiedaуćie widzenia* B72, *ведите* → *ведаете* Мц. 24:33, 43 ← *wiedzćie* B61, *znáćie* NT51 (параўн.: *ведите* → *знаете* Мц. 24:32 ← *znáćie* NT51, B63, B72, *Весте* → *Ведаете* Мц. 26:2 ← *Wiećie* B72), *исходите* → *выходѣте* Мц. 25:6 ← *wychodzćie* B72, *соберете* → *збѣ рутѣ* Мц. 13:30 (параўн.: *zgromadźćie* B63, B72) і інш. Як бачна, Цяпінскі тут арыентаваўся на польскія крыніцы.

progoska В72 (але: *снѣ члѣческии* → *снѣ члѣвечии* Мц. 11:19, 12:8, 17:9, 12, 22, 24:44, 25:31, 26:2, 24', 64); замену прыметніка прыслоўем: *добрыи рабе* → *добре чела дніку* Мц. 25:21, 23, ці наадварот: *внеюду человека* → *зверховное члѣвуку* Мк. 7:15 (параўн.: *внеюду* → *зверху* Мц. 23:27, 28).

2.2.3. Перадача асобных граматычных формаў. Формы, агульныя царкоўнаславянскай і старабеларускай мовам, Цяпінскі звычайна захоўваў. Аднак шэраг граматычных формаў, якія даўно зніклі ва ўсходнеславянскіх мовах (парны лік, аорыст і імперфект і інш.), ён паслядоўна замяняў іншымі старабеларускімі формамі.

Так, парны лік у перакладзе сустрэўся хутчэй памылкова (хаця параўн. 4.3.1), пад уплывам царкоўнаславянскай часткі: *две нозе* → *две нозе* Мц. 9:45, Мк. 9:45. У астатніх выпадках ён рэгулярна перадаваўся мн. л., напр.: *две руце и две нозе* → *две руки и две ноги* Мц. 18:8, *виде два брата* → *увидель двѣх братов* Мц. 4:18, *срѣ тоста его два бѣ сна* → *стрели его два бешаных* Мц. 8:28, *две рыбы* → *двѣ рыбы* Мц. 14:17, 19, Мк. 6:38, 41, *два ... совещаета* → *два зозвола тѣ са* Мц. 18:19, *еста два или три* → *суть два або три* Мц. 18:20, *оба въ ѿ му впадета са* → *оба два въ ѿ му впадутъ* Мц. 15:14, *оба сына* → *дѣва сыны* Мц. 20:21, *обою брату* → *двумъ братомъ* Мц. 20:24, *Ваша жѣ блажена очеса* → *Ваши пакъ бологие очи* Мц. 13:16, *неумовеныма рукама* → *неумытыми руками* Мц. 15:20, *рукама* → *рукамі* Мк. 6:2, *ногама* → *ногамъ* Мц. 5:35, 22:44, Мк. 12:36, *руцѣ и нозе* → *руки и ноги* Мц. 22:13, *на нозе его* → *на ногі его* Мц. 18:29, *за нозе* → *за ноги* Мц. 28:9, *на колену* → *на колені* Мк. 10:17, *сѣ сынома своима* → *з сынмі своими* Мц. 20:20, *сына громава* → *сыны громовы* Мк. 3:17, *шедша возвѣ стита иоаннови, ѿ жѣ слышита и видита* → *шедши възвестите иоаннови, што слышите и видите* Мц. 11:4, *не веста чесо просита* → *не ведаете чого просите* Мц. 20:22, Мк. 10:38, *прозрета има очи* → *прозрѣ ли их очи* Мц. 20:34, *еста два или трие собрани* → *суть два або три собрани* Мц. 18:20, *бѣ ста* → *были* Мц. 4:18, 26:43, Мк. 1:16, 9:4, *просита* → *попроса тѣ* Мц. 18:19, *можета* → *можете* Мц. 20:22, Мк. 10:38, *возописта* → *закричали* Мц. 8:29, 20:30, *вопиѣ ста* → *кричали* Мц. 20:31, *глаголаста* → *мовіли* Мц. 9:28, 20:33, *приведета* → *приведите* Мц. 21:2, Мк. 11:2.

Тое ж тычыцца і спецыфічных царкоўнаславянскіх формаў займеннікаў, якім падаюцца заканамерныя ўсходнеславянскія формы: *ны* – *нась*, *вы* – *вась*, *я* – *ихъ*, *своея* – *своее*, *ея* – *ее*, *еа* ... *остави ю* → *ее ... оставила ее* Мц. 8:15, таксама Мк. 1:31, *ю* – *ее*, *на ню* – *на нее*, *въ ню* – *въ нее*, *и* – *его*, *е* – *его*, *нань* – *на него*, *вонь* – *въ него*, *нане* – *на него* (ніяк. р.), *вама* – *вамъ*, *има* → *имъ* ці *ихъ* (рэдка), *по вѣ ре ваю* → *по вере вашои* Мц. 9:29 і інш.

Амаль заўжды зберагаў Цяпінскі ў сваім перакладзе і дзеепрыметнікі (рэдкія выпадкі іх замены на іншыя формы гл. 2.2.2), звычайна захоўваючы пры гэтым часавыя і станавыя значэнні царкоўнаславянскай часткі [Муталимова 1970: 18]⁶⁶. Некаторае выключэнне складае пераклад асобных дзеепрыметнікаў у *Dativus absolutus* (гл. 2.2.5) і ў прэдыкатывунай функцыі: *бывѣ* → *будучи* Мк. 9:31, 33, 10:22, *убиенъ бывѣ* → *забітым будучі* Мк. 9:31 і пад.

Практычна заўсёды формы дзеепрыметнікаў з суф. *-щ-* перакладаліся формамі з суф. *-ч-*: *будущаго* – *будучаго*, *верующому* – *веруючому*, *глаголющемъ* – *мовечога*, *лежаща* – *лежачага* *постящяся* – *постечисе*, *просящому* – *просячому*, *стояще* – *стоечи* і г. д. Гэты ж суфікс атрымлівалі і актыўныя дзеепрыметнікі Н. скл. муж. р. цяперашняга часу: *видяй* – *видечи*, *глаголя* – *мовечи*, *имый* – *маючий*, *могий* – *могучий* (Мц. 19:12), *преходя* – *проходечи*, *просяй* – *просечий*, *сеяй* – *сеючий*, *слышай* – *слышачий*, *стоя* – *стоечи*, *уча* – *учечи*, *ходя* – *ходечи* і г. д. Актыўныя дзеепрыметнікі прошлага часу, як правіла, набывалі суф. *-ши-*: *видевъ* – *видеши*, *зтворивъ* – *зтворивши*, *отвещавъ* – *отповедаючи*, *слышавъ* – *слышавши* і пад., у тым ліку і ў формах муж. р. з асновамі на зычны: *ведъ* – *ведши*, *возложъ* – *возложивши*, *изшедъ* – *вышодши*, *оставль(ша)* – *оставивши*, *поклонься* – *поклонившисе*,

⁶⁶ Пераклад дзеепрыметнікаў Цяпінскім у дэталях разгледжаны ў шэрагу прац: [Жураўскі 1958: 60–62; Жураўскі 1967: 209–211; Мова 1988: 235–236, 239–240].

пришедъ – *пришедши*, *приступль* – *приступивши* і г. д.. Адхіленні ў тыпе пры перакладзе рэдкія, напр.: *погибшаго* → *згубленого* Мц. 18:11, *зблуждъшее* → *зблужоное* Мц. 18:12 (хаця: *незблуждъшихъ* → *незблудившихъ* Мц. 18:13).

Нашмат больш адхіленняў назіраецца пры перадачы пасіўных дзеепрыметнікаў. Часам захоўваліся пасіўныя формы з суф. *-т-*: *вза то* Мц. 25:29, *розпа тые* Мц. 27:44, *розпа того* Мц. 28:5, імі зрэдку перакладаліся нават формы з суф. *-н-*, напр.: *убиену быти* → *забитому быти* Мц. 16:21, Мк. 8:31, *исколена* → *побито* Мц. 22:4. Аднак пасіўныя формы з суф. *-м-*, малаўжывальныя ў старабеларускай мове [Булыка 1979: 299–300], Цяпінскі часам перакладаў актыўнымі: *вмѣ таемо* → *вметаючое* Мц. 6:30, *огнемъ жгому* → *огневою жгучую* Мц. 8:14, Мк. 1:30, *стадо ... пасомо* → *стадо ... пасучое* Мц. 8:30, Мк. 5:11, *во градѣ нарицаемѣ мъ назаретѣ* → *в городѣ называючомъ назаретѣ* Мц. 2:23, *исусу глаголемому христу* → *исусу называючому христу* Мц. 27:22, таксама Мц. 26:3, 14, 36, 27:16, 17, 33, *ε^{cm} сказаемо* → *есть выкладаючі* Мк. 5:41, *носима чѣ тырѣми* → *носа чого чотырми* Мк. 2:3 і інш. Гэта прыводзіла да семантычных памылак [Булыка 1979: 301; Мова 1988: 239–240], якіх, верагодна, перакладчык не заўважаў ці ігнараваў. Значна часцей ён больш удала захоўваў стан дзеепрыметніка з суф. *-м-* (часам нават у тых самых лексемах) за кошт ужывання суф. *-т-* і *-н-* [Булыка 1979: 301]: *посекаемо бываетъ* → *выта то бываетъ* Мц. 3:10, *вметаемо* → *вкідывано* Мц. 3:10, *страстьми одержимы* → *мүками зна тыхъ* Мц. 4:24, *попираема члѣки* → *потоптана людми* Мц. 5:13, *члѣка, нема беснүема* → *члѣка, немого бешоного* Мц. 9:32, *будете ненавидими* → *будете ненавидени* Мц. 10:22, 24:9, *место нарицаемое голгова* → *место речоное голгова* Мц. 27:33, *слово глаголемое* → *слово мовеное* Мк. 5:36, *искушаемъ сатаною* → *кушонны сатаною* Мк. 1:13 і інш.; радзей – за кошт суфікса *-ш-*: *еже ε^{cm} сказаемо* → *што ε^{cm} преложивши* Мц. 1:23 ← *co iest przelożywŝy* В72. Рэдка дзеепрыметнікі перакладаюцца прыметнікамі: *бремена ... бедненосима* → *беремена ... незносные* Мц. 23:4 ← *brzemioná ... nieznošne* В72, *видехомъ алчюща* → *виделисмо зголоднелого* Мц. 25:37, 44, *бесныа* → *бешаные* Мк. 1:32 (але: *бесному* → *бешоному* Мк. 5:16).

Захоўваюцца ў перакладзе і асабовыя формы дзеяслова *быти* ў цяперашнім часе (страчаныя сучаснай беларускай мовай): *азъ есмъ* – *я естомъ*, *ты еси* = *ты еси*, *вы есте* = *вы есте* і г. д. Спалучэнне формы *есть* з адмоўнай часціцай (црксл. *несть*) заўжды перадаецца без элізіі: *не есть* (21 разоў), таксама *несмъ* → *не^cтомъ* Мц. 3:11, 8:8, 15:24, Мц. 1:7, але зрэдку і як *нетъ*: *Несътъ* → *Нету* Мц. 28:6, *Ни... есть* → *нетъ* Мк. 7:15, таксама ў маргіналіях сустракаецца *нетъ* (арк. 4 адв., 32). Паслядоўна Цяпінскі пакідае ў сваім перакладзе форму *суть* (29), таксама і ў маргіналіях, напр.: *то суть слова еврейские* (арк. 50). Гэты прыклад адносіцца да семітызма *талифакумъ* Мк. 5:41, які ўяўляе сабой шэраг слоў (г. зн., патрабуе мн. л.). Толькі ў пэўных выпадках форма *суть* перадаецца формай адз. л. (прыклады гл. 2.2.2), а таксама з адмоўем: *не суть* → *нет* Мц. 2:18, хаця: *нѣ ста два* → *не суть два* Мц. 19:5, Мк. 10:8.

Аорыст і імперфект, як правіла, замяняюцца формай бяззвязкавага перфекта на *-л*, напр.: *бе* – *было* ці *быль* або *была*, аналагічна *бяше* – *было* ці *была*, *быша* – *были*, *бехъ* – *быломъ*, *беху* – *были*, *бяху* – *были* ці *было* і інш.; *идоша* – *шли*, *идохомъ* – *пошлисмо*, *приидохъ* – *пришоломъ*, *приидоша* – *пришли*, *приидохомъ* – *пришлисмо*; *видехомъ* – *виделисмо*, *видеша* – *видели*, *виде* – *видель*; *весте* – *ведаете*, *рекоша* – *рекли*, *хотяше* – *хотель* ці *хотела*, *хотяху* – *хотели*, *имяше* – *(и)мель* ці *мела*, *имеяше* – *мели*, *имеяху* – *мели* ці *мело*, *имяху* – *мели*, *можаше* – *могъ* ці *могла*, *можяху* – *могли* і г. д. Асобнай увагі пры гэтым заслугоўвае выбар Цяпінскім трывальных (напр.: *даа ше* → *даль* Мк. 6:7 ці *даваль* Мц. 26:26, Мк. 6:41, 8:6, 11:16) або родавых формаў дзеяслова. Апошнія абіраюцца ў залежнасці ад роду фармальнага суб'екта пры дзеяслове: *умре* → *умеръ* Мц. 22:25, Мк. 12:21 (*братъ*), але *умре* → *умерла* Мц. 22:27, Мк. 12:22 (*жона*) і да т. п. Рэгулярна замяняюцца такія архаічныя формы, як црксл. *гряд-* на *ид-* ці *ход-* (24 выпадкі), напр.: *гра дуца* → *идучих* Мц. 3:7 ці *идучого* Мц. 16:28, *гра дьши* → *идучии* Мц. 3:11, 11:3, 21:9, 23:39, Мк. 11:9, *гра дуца* → *прихода чого* Мц. 24:30,

26:64, Мк. 13:26.

Паслядоўна перадаецца формай бяззвязкавага перфекта на -л форма аорыста шэрагу царкоўнаславянскіх дзеясловаў, што ў 3-й асобе адз. л. мелі канч. -ть ці -ть: *бысть* – *был(о, -а)* (33 выпадкі) = *był(о, -а)* В72⁶⁷ (але: *бысть* → *будеть* Мк. 4:22), *сбысьтсѧ* → *выполнилосе* Мц. 27:9 ← *się wyrelniło* В63, *снѣ сть* → *ель* Мц. 12:4, Мк. 2:26 ← *iadł* В72, *дасть* → *даль* Мц. 10:1, 14:19, 15:36, 21:23, 25:15, 26:27, 48, Мк. 2:26, 5:19, 6:28, 11:28, *не дасть* → *не дало* Мк. 4:7, *предасть* → *выдаль* Мц. 10:4, 27:26, Мк. 3:19, <не> *үмреть* → <не> *үмерла* Мц. 9:18, 24 ← *nie umarła* В72, *начать* → *почаль* Мц. 4:17, 11:7, 20, 16:21, 22, 26:37, 74, Мк. 1:45, 4:1, 6:2, 7, 34, 8:31, 32, 10:28, 32, 47, 11:15, 12:1, 13:5 ← *naczał* ці рэдка *roszał* В72, *поѧ ть* → *взд ль* Мц. 2:14, 21, 17:1, 20:17, Мк. 9:2 ці *пона ль* Мк. 12:20, 21, *приа ть* → *прина ль* Мц. 1:24, 8:17, *обвить* → *обвиль* Мц. 27:59, *прокла ть* → *прокла ль* Мк. 11:21, *къла тсѧ еи* → *присегнулъ еи* Мк. 6:22 і інш. Зрэдку пераклад здзяйсняецца нават недзеяслоўнымі формамі (прэдыкатамі), напр.: *сия же подобаше творити* → *лечь тое потребно чинити* Мц. 23:23 (параўн.: *To było trzebá czynić* В61, *To potrzebá było czynić* В72).

Аднак перфект царкоўнаславянскага тэксту захоўваецца Цяпінскім разам са звязкай, пераважна ў 2-й асобе адз. і мн. л.: *пришель еси* = *пришел еси* Мц. 8:29, 26:50, Мк. 1:24, *утаиль еси ... ѿ^мкрыль еси* = *утаиль еси ... ѿ^мкрыль еси* Мц. 11:25, <не> *сеѧ ль еси* = <не> *сеел еси* Мц. 13:27, 25:24, *приобрѣ ль еси брата* → *зыскаль еси брата* Мц. 18:15, *сотвориль ихъ еси* → *ўчиниль ихъ еси* Мц. 20:12, *совершилъ еси фалу* → *скончилъ еси фалу* Мц. 21:16, *ми еси пѣрѣ далъ* → *мі еси поручиль* Мц. 25:20, 22, *не расточиль еси* → *не розсыпаль еси* Мц. 25:24, *ма еси оставиль* → *ма еси занехаль* Мц. 27:46, *еси не dokonъчалъ* → *еси не dokonчилъ* Мк. 10:21; *чѣли есте* → (не) *чѣли есте* Мк. 12:10, часам сінтэтычнай: *несть ли чѣли* → *не читалисьте ль* Мц. 12:3, 5, 19:4, 21:16, 42, 22:31, Мк. 2:25, 12:26 ← *Nie czytaliście* В72. Радзей адзначаецца перфект у 1-й асобе адз. л.: *есѣмъ еше не dokonъча ль* → *есѣми ещѣ не dokonчилъ* Мц. 19:20 і 3-й асобе адз. і мн. л.: *раздѣ лилсѧ есть* → *розделилсѧ е^{см}* Мц. 12:26, *оставиль есть домъ* → *оставиль есьть домъ* Мк. 10:29, *сотвориль ѧ есть* → *ўчиниль ихъ есть* Мц. 19:4, Мк. 10:6, *пришѣли суть* → *пришѣли суть* Мк. 8:3. Адноўчы Цяпінскі разбурыў форму перфекта: *несѣть была* → *не было* Мц. 24:21, магчыма, разглядаючы сінтэтычную форму *несѣть* як эквівалентную адмоўю *не*; адноўчы царкоўнаславянскі перфект ён пераклаў прыметнікам з суф. -л-: *отроковица не^{см} умерла* → *девка не есьть умерлою* Мк. 5:39.

Аналагічна перфекту перакладаецца і плюсквамперфект: *бе весь градъ собралсѧ* → *быль весь городъ собралсе* Мк. 1:33, аднак часцей гэтая форма ўзнікае ў Цяпінскага незалежна ад царкоўнаславянскай часткі: *недостойно ему бѣ ѧ сти* → *не годилосе ему было ести* Мц. 12:4, <иродъ> *ѧ ко ожѣ нилсѧ ею* → <иродъ> *ижѣ (быль) оженілсе ею* Мк. 6:17, у тым ліку і ва ўмоўным ладзе, для выражэння пажаданага ці магчымага дзеяння: *покаѧ лисѧ быша* → *покад ли бѣ сѧ были* Мц. 11:21, *пребыли ўбо быша* → *мешкалі бѣ исте были* Мц. 11:23, *не быхомъ ўбо обещаңицы имъ были* → *не были бысмы исьте сполечъниками имъ были* Мц. 23:30. Аднак беларускі перакладчык ужывае плюсквамперфект значна радзей за В63 і В72.

Іншыя граматычныя формы і канструкцыі царкоўнаславянскага арыгінала захоўваюцца Цяпінскім нязменна. Так, зберагаюцца формы ўмоўнага ладу: *аще ... быша силы были* → *если ... бы моцы были* Мц. 11:21, 23 ← *gdyby się były* В63, *Аще ли бысть вѣ дали ... николиже ўбо бысте осуждали неповинных* → *А если бы есте ведали ... николи исте не осуждали бысте невинных* Мц. 12:7 ← *gdybyście wiedzieli ... nigdybyście nie ofądźali* В72, *аще быхомъ были во дни отецъ нашихъ, не быхомъ ўбо обещаңицы имъ были* → *если*

⁶⁷ У В72 на гэтых месцах найчасцей выступае форма *był*, аднак часам яна бярэцца ў дужкі (напр.: *był*) Мц. 9:25), што ўказвае на кантэкстуальны ўжытак, часам замест яе выступае *stało się* Мц. 13:53 або ўвогуле ўжываецца паўназначны дзеяслоў, як у Мц. 14:9.

бысмо были в дни отецъ нашихъ, не были бысмы исьте сполечъниками имъ были Мц. 23:30 ← *ieśli byfmy byli ... nie byli byfmy* В72, ацѣ не быша прекратилиса дни тые, не бы убо спасласа. вса ка плоть → есьли не были бѣ укорочоны дни тые, не было бѣ исьте заховано каждое тело Мц. 24:22, таксама Мк. 13:20 ← *gdyby nie były skrocone ... nie było by zachowane* В63, аще бы ведалъ дому владыка ..., бдель убо бы. и не бы далъ подъкопати хърама съвоего → есьли бы ведалъ дому старшии ..., чулъ исьте бы. и нѣ далъ бы подкопати дому своего Мц. 24:43 ← *gdyby był wiedział ... czułby był ... y nie byłby dał podkopác* В72, азъ, взд лъ быхъ свое → æ, взд лъ быхъ свое Мц. 25:27 ← *wziął bym był* В63, добро бы было ему, аще са не бы родилъ члкъ тои → добро бы было ему, есьли се бы не родилъ человекъ тотъ Мц. 26:24 ← *Dobrze ti było áby się był nie narodził* В63. У некалькихъ випадкахъ Цяпінскі перадаў абвесны лад (ва ўмоўныхъ сказахъ) умоўнымъ ладамъ: ежѣ дажъ ти имъ пищу → котории давалъ бы имъ живность Мц. 24:45 ← *aby i(e)m dał* NT51, NT56, В61, В63, осътава тьса имъ гърѣ си → о^mпустили бѣ са имъ грехи Мк. 4:12 ← *á byłyby im odpuszczone grzechy* В63, В72, ежѣ ацѣ что можеши веровати → есьли :бысь: што могъ верити Мк. 9:23 (ва ўсіхъ польскхъ перакладахъ – абвесны лад), ацѣ обълежить камень ... и въверженъ будеть в море → есьли бѣ обложонъ камень ...и вкинень былъ в море Мк. 9:42 (параўн.: *áby ... był włożon* В63, В72), ацѣ убо обра щє^m что на неи → есьли бы што нашоль на неи Мк. 11:13 (параўн.: *ázaby był co ... nálazł* В63).

Захоўваецца таксама загадны лад: буди тамо → будь там Мц. 2:13, Боуди оувѣ щевала са → Будь згодливый Мц. 5:25, не буди → не буд^ь Мц. 6:5, буди цѣ ла → будь здорова Мк. 5:34, вы будете → вы будьте Мц. 24:24, але часамъ ён перадаецца апісальнай (аналітычнай) формай, пад уплывамъ польскіхъ крыніцъ (тамъ выступае *niech będzie*): буди тебѣ → нехаі буде^m тебе Мц. 8:13, 15:28, 18:17, боуди вама → нехаи будеть вамъ Мц. 9:29, буди вамъ рабѣ → нехаи будеть вамъ чела днікомъ Мц. 20:27, буди вола твоѣ → нехаи будеть вола твоѣ Мц. 26:42. У некаторыхъ випадкахъ Цяпінскі перадае загадны лад абвеснымъ: Буди жѣ слово ваше → Буде^m накѣ слово ваше Мц. 5:37 (параўн.: *bądź wáśńa rozmówá* В61) ці абвесны загаднымъ: <не> будѣ те → <не> будьте Мц. 6:16, 10:16, 24:44 (таксама і В72). Але звычайна ён захоўваў абвесны лад, нават калі кантэкст патрабаваў ужывання загаднага ладу (які выступае ў большасці польскіхъ перакладаў), напр.: Будѣ те убо вы совершени → Будѣ те прото вы досконаны Мц. 5:48 ← *Bądźcie* В63, Внидѣ те узкими враты → Въвоидете узкими вороты Мц. 7:13 ← *Wchodźcie* В63, Внемлѣ те же о^m ложныхъ пророкъ → А стережитеса одо лѣживыхъ пророковъ Мц. 7:15 ← *Strzeźcie się* В63.

Таксама Цяпінскі ў перакладзе захоўвае канструкцыю будучага часу з дапаможнымъ дзеясловамъ мати / мети: не иматѣ скончати грады изрлєвы → не маете докончати городовъ израилєвыхъ Мц. 10:23, не имате разумети, ... не имате видети → не маете зрозумети. ... не маете відеті Мц. 13:14, о^m куду убо иматъ плевелы → о^m куль прото мае^m куколь Мц. 13:27, <не> иматъ быти → <не> маеть быти Мц. 16:22, 24:21, прѣ данъ иматъ быти сынъ человеческии → выданъ маеть быти сынъ человечійи Мц. 17:22, Приити бо иматъ → Приити бо маеть Мц. 16:27, таксама Мк. 13:30, иже не имуть вкусити смерти → котории не мають вкусити смерти Мц. 16:27, Мк. 9:1, сынъ человеческійи иматъ пострадаті → сынъ чѣ ловѣ чи маеть утерпеті Мц. 17:12, иметі имаші сѣкровище на небеси → мети маешѣ скарбѣ на небе Мц. 19:21, Мк. 10:21, <не> имам питі → <не> маю пити Мц. 20:22, 26:29, не имате мене відеті → не маете мене видети Мц. 23:39, не иматъ остати зде камень на камени → не маеть остатъ сезьде камень на камени Мц. 24:2, Услышаті же имате брани → И услышети маете воины Мц. 24:6, не иматъ вънити → не маеть воиті Мк. 10:15, имуть ... скончатіса → мае^m ... скончи^mсе Мк. 13:4. Такая канструкцыя сустракаецца ў многіхъ старабеларускіхъ помнікахъ, але звычайна мае адценне абавязковасці, павіннасці (які захоўваецца і ў сучаснай беларускай мове) [Булыка 1979: 256]. Такое значэнне мела і царкоўнаславянская канструкцыя з дапаможнымъ дзеясловамъ хотети

пры інфінітыве, якую Цяпінскі перакладае дзеясловам **мети**: *аще хочете приѧ ти, тои есть илиѧ хотѧ и приити* → *если хочете приѧ ти, тотъ е^{см} ильѧ котории мель приити* Мц. 11:14 ← *miał przyść* В63, В72, *начатъ имъ глаголати, а же хотѧ ху ему быти* → *почалъ имъ мовити, што мело ему быти* Мк. 10:32 ← усе польск. *miało / mielo*.

Зрэдку цяперашні час у Цяпінскага замяняецца простым будучым: *И егда стоите мола щеса* → *А гды станете молечисе* Мк. 11:25 ← усе польск. *staniecie*. Аднак у цэлым многія дзеяслоўныя формы (асабліва ў прамовах Хрыста), звернутыя да будучага, Цяпінскі пакідае ў цяперашнім ці простым будучым часе, услед за царкоўнаславянскім тэкстам, напр.: *приду^м же дние, егда ѿ^мниметься ѿ^м нихъ женихъ, и тогда поста ться* → *лечъ прииду^м дъни гды отоимется ѿ^м них женихъ, и тогда поста ться* Мц. 9:15. У Мц. ён амаль ніколі не рашаецца на замену такіх формаў канструкцыяй *буду* + інфінітыў (хіба што *уповають* → *надеж тьсе бѹдуть* Мц. 12:21)⁶⁸, якую часта можна сустрэць у Буднага на гэтых месцах. У адным выпадку Цяпінскі нават вынес гэтую форму ў маргіналіі, не адважыўшыся ўвесці яе ў свой пераклад: *не маю пити ... овоцу дерева винного ... гды его пью ... в королевстве ѿ^мца моего* Мц. 26:29 (црксл. *пью*), марг.: *в иныхъ перекаде^х :буду пить:* (арк. 38, пра гэты выпадак гл. 5.2.3). Толькі ў Мк. ён яшчэ раз ужыў гэтую канструкцыю, узяўшы звязку ў дужкі: *(буду^м) поститься* Мк. 2:20. Аднак у сваіх маргіналіях Цяпінскі ўжывае канструкцыю *буду* + інфінітыў, у тым ліку ў адной цытаце з В63: *буду офѧ ровать* (арк. 20 адв.) ← *bęде ofiarował* Мц. 15:5.

Царкоўнаславянскі апісальны зварот з часціцай *да* і формай цяперашняга часу, які выражае загадны лад, часта перадаецца Цяпінскім загадным ладам з дапамогай часціцы *нехай*: *да просвѧ титься свѧ ть ваи* → *нехай светить светло ваше* Мц. 5:16, *да не увестъ* → *нехай не ведае^м* Мц. 6:3 (параўн.: *да никтоже увестъ* → *бы никто не ведалъ* Мк. 5:43), *да дастъ ей* → *нехай дастъ ей* Мц. 5:31, *да свѧ тит сѧ има твое, Да приидетъ царствие твое, да будетъ вола твоя* → *нехай свѧ тит сѧ има твое, Нехай прииде^м королевство твое, нехай бѹде^м вола твоя* Мц. 6:9–10, *да изму сучецъ* → *нехай выїму сучокъ* Мц. 7:4, *Имѧ ѧ и оуши слышати да слышитъ* → *Маючии уши слухать нехай слухаетъ* Мц. 11:15, 13:9, 43, 25:30, Мк. 4:9, таксама Мк. 4:23, 7:16, *могии вмѧ сътити да вмесътитъ* → *могучии прїѧ тї нехай прїиме^м* Мц. 19:12, *сѧмертию да ѹмрѧ ть* → *смертью нехай ѹмреть* Мц. 15:4, Мк. 7:10, *да ѿ^мвержетъся себе* → *нехай запритьсе себе* Мц. 16:24, Мк. 8:34, *человекъ да не разлучѧ етъ* → *чоловѧ кѧ нехай не розлучаетъ* Мц. 19:6, Мк. 10:9, *да будетъ въсемъ рабѧ* → *нехай бѹдетъ всимъ чела дникъ* Мц. 20:27, Мк. 10:44, *да будетъ вамъ слуга* → *нехай бѹдетъ вамъ слуга* Мк. 20:26, 23:11, Мк. 9:35, 10:43, *да николиже ѿ^м тебе плода бѹдетъ* → *нехай ніколи з тебе овоцъ не бѹдетъ* Мц. 21:19, таксама Мк. 11:14, *да поиметъ братъ* → *нехай поиметъ братъ* Мц. 22:24, Мк. 12:19, *иже чтетъ да разумеетъ* → *котории чтетъ нехай розумеетъ* Мц. 24:15, таксама Мк. 13:14, *сущии во иудеи, да бежатъ на горы* → *будучие въ юдеи, нехай ѹтекають на горы* Мц. 24:16, Мк. 13:14, *да не сходитъ взѧ ти* → *нехай не сходитъ взѧ ти* Мц. 24:17, таксама Мк. 13:15, *да не возвратиться вспѧ ть взѧ ти* → *нехай не ворочаетъсе назадъ взѧ ть* Мц. 24:18, Мк. 13:16, *да мимоидетъ* → *нехай промїнетъ* Мц. 26:39, *да распѧ ть бѹдетъ* → *нехай распѧ ть бѹдетъ* Мц. 27:22, 23, *да снидетъ ... съ креста* → *нехай зойдетъ .. з креста* Мц. 27:42, *да избавить ...его* → *нехай оборонить ... его* Мц. 27:43, *да ... купимъ* → *нехай ... купимъ* Мк. 6:37, *да будетъ всехъ менъшии* → *нехай бѹдетъ всихъ меншии* Мк. 9:35, *да пѧрозѧрю* → *нехай прозрю* Мк. 10:51, *да вижду* → *нехай вижу* Мк. 12:15. Рэдка часціца *нехай* адсутнічае: *Да не мните* → *Не мнимаите* Мц. 5:17.

⁶⁸ Такой канструкцыяй не з'яўляецца выпадак *аще будетъ обрести ю* → *если будетъ наидеть ее* Мц. 18:13, параўн.: *εἰς ὑνῆται εἰρεῖν αὐτό* NA, *iż iq naydzie* В63, В72 – так перадаў Цяпінскі сінтаксічны зварот (гл. 2.5.5), скантанінаваўшы царкоўнаславянскі і польскі пераклады (у сапраўднай канструкцыі будучага часу з інфінітывам дзеяслоўная форма *будетъ* патрабуе дзеяслова незавершанага трывання, чаго ў Цяпінскага няма).

Аднак у некаторых выпадках зварот з часціцай *да* перадаецца ў Цяпінскага ўмоўным ладам з часціцай *бы* (у Буднага – *бу* ці *aby*), што, натуральна, цягне за сабой і змену формы дзеяслова: *да сбудетса* → *бы выполнилося* Мц. 1:22, 2:15, 23, 4:14, 8:17, 12:17, 13:35, 21:4, 26:56 ← *áby fię wuręniło* ці *fię fręniło* В72, а *ко да камене се хлеби будут* → *ижъ бы камене тое хлебами были* Мц. 4:3, *да изведеть дѣ латѣ лд на жатвоу свою* → *ижбы выпѣхнулѣ роботники на жѣниво свое* Мц. 9:38, *да ... купд тѣ брашна себе* → *бы ... купили корму собе* Мц. 14:15, Мк. 6:36, *да ѿ^мверзетса очі наю* → *бы ѿ^мвориліса очи наши* Мц. 20:33, *да приидеть на вы вса ка кровь праведѣна* → *бы пришла на васъ каждая кровь справедливая* Мц. 23:35, *да речеши намѣ* → *бысь споведаль намѣ* Мц. 26:63, *да идутѣ в галилею* → *бы шли до галилеи* Мц. 28:10, *да в на вѣнидемѣ* → *бы в ни^х вѣвошлисмо* Мк. 5:12, *да первее насытд тса чада* → *бы первеи насытилисе дети* Мк. 7:27. У формах 1-й і 2-й асобы адз. і мн. л. часціца *бы* выступае як дзеяслоўная форма, спрагаючыся на ўзор аорыста (гл. 4.3.4).

Аналагічна перакладаецца і даданы злучнік *да*, які ўводзіць мэтавы ці ўдакладняльны сказ. Ён перадаецца ўмоўным ладам з часціцай *бы* (якая выступае таксама ў якасці злучніка), што цягне за сабой і змену формы дзеяслова, напр.: *да погубит е* → *бы згубил его* Мц. 2:13, Мк. 9:22, *да погибнетѣ* → *бы згинулѣ* Мц. 5:29, 18:14, *да послужать ему* → *бы послуговали ему* Мц. 20:28, Мк. 10:45, *да умолчита* → *бы молчали* Мц. 20:31, таксама Мк. 10:48, *да предлагаютѣ* → *бы покладали* Мк. 6:41, 8:6, *да никому жѣ поведд тѣ* → *бы никому не поведали* Мк. 7:36, 9:9. Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана 116 такіх выпадкаў⁶⁹. Толькі зрэдку ў гэтых канструкцыях часціца *бы* спалучаецца з іншымі злучнікамі, утвараючы складаныя злучнікі *абы*, *жебы*, *ижбы*: *да видімі будете їми* → *жебы видени былисте ѿ^м нихъ* Мц. 6:1, *ѣ ко да прослава тѣса* → *ижбы розъславилиса* Мц. 6:2, *ѣ ко да будет* → *Ижбы была* Мц. 6:4, *ѣ ко да прельсьтити* → *ижбы звели* Мц. 24:24, *дабы былѣ с нїмѣ* → *абы былѣ с нїмѣ* Мк. 5:18, *дабы его чулѣ* → *абы его ведаль* Мк. 7:24, *ѣ ко да а вд тса човеком* → *ижбы объа вилиса людемѣ* Мц. 6:5, 16, 18, *ѣ ко да спасѣ тѣ са* → *ижбы захована* Мк. 5:23. У формах 1-й і 2-й асобы адз. і мн. л. часціца *бы* спрагаецца як дзеяслоўная форма (*быхъ*, *бысь* і г. д., гл. 4.3.4).

Звычайна Цяпінскі ўжываў падвойнае адмоўе, згодна з ладам славянскіх моў, што добра бачна пры няпэўных і адмоўных займеніках *никто*, *ништо* і прыслоўі *николи*: *Никтоже бо приставд етѣ* → *Никто бо не вставд е^м* Мц. 9:16, *никтоже оувѣ стѣ* → *ни^хто не ведаль* Мц. 9:30, Мк. 5:43, *никтоже бѣлагѣ* → *никто не добрии* Мц. 19:17, Мк. 10:18, *никтоже насѣ над тѣ* → *никто насѣ не нанд лѣ* Мц. 20:7, *ніктоже можаше ѿ^мвещати ему словесе* → *нікто не могѣ ѿ^мповедити ему ни слова* Мц. 22:46, *никтоже васѣ прельститѣ* → *никто васѣ не звелѣ* Мц. 24:4, Мк. 13:5, таксама Мц. 12:7, 24:4, *никѣто же можаше* → *никто не могѣ* Мк. 5:3, 4, *никѣтоже весьтѣ* → *никто не ведаеть* Мц. 24:36, *никтоже естѣ* → *никто не есть* Мк. 10:29, *никѣтожѣ смеа шѣ ... его вопросити* → *никто не смелѣ ... его спытати* Мк. 12:34, *ничтоже бо естѣ* → *ништо бо не е^{см}* Мц. 10:26, *ничтоже не [так і ў ВЕ] невозможно будетѣ вамѣ* → *ништо пакѣ неможного не будеть вамѣ* Мц. 17:20, *ничтоже обрете* → *ничого не нашодиши* Мц. 21:19, Мк. 11:13, *ничтоже есть* → *ничого не есть* Мц. 23:16, 18, *ничѣтоже успеаеть* → *ничого не помагаетѣ* Мц. 27:24, *никогоже видеша* → *никого не видели* Мц. 17:8, Мк. 9:8, *ничесоже глаголашѣ* → *ничого не мовил* Мц. 13:34, *да ничесоже возмутѣ* → *бы нічого не взд ли* Мк. 6:8, *никогожѣ хотд ше* → *никого (метѣ) не хотелѣ* Мк. 7:24, *никомуже повѣ ждѣ* → *никому не поведатѣ* Мц. 8:4, *никомуже поведитѣ видениѣ* → *никому не поведайте видениѣ* Мц. 17:9,

⁶⁹ Апрача прыведзеных у гэтым абзацы прыкладаў вось пералік астатніх 95 месцаў: Мц. 2:8, 4:6, 5:13, 16, 45, 6:4, 7:1, 6, 12, 18, 8:8, 34, 9:6, 30, 10:1, 25, 12:10, 16, 13:4, 15, 28, 29, 14:36, 15:5, 32, 33, 16:20, 17:27, 18:6, 16, 19:13, 16, 20:21, 32, 22:15, 23:5, 26, 24:4, 20, 26:4, 5, 16, 41, 63, 27:20, 26, 49, 59, 27:49, 64, Мк. 1:38, 2:10, 3:2, 9', 10, 12, 14, 21, 4:12', 21, 22, 5:23, 43, 6:8, 12, 25, 56, 7:9, 26, 32, 8:22, 30, 9:12, 18, 22, 30, 10:12, 17, 35, 36, 37, 45, 51, 11:16, 25, 28, 12:2, 13, 13:5, 18, 36, 14:1.

нікому же рекуць → нікому не реклі Мц. 16:20, нічымжэ́ менши еси → нічымъ не меншаа еси Мц. 2:6, нічымже може^m изыті́ → нічымъ не можетъ выити Мк. 9:29; ніколі же знаахъ васъ → ніколі не зналомъ вас Мц. 7:23, ніколі же а виса тако → ніколі не а вла лосе такъ Мц. 9:33, ніколі же ўбо бысте осу́жъдали → ніколі исте не осу́жали бысте Мц. 12:7, ніколі же ω^m тебе плода будеть → ніколі з тебе овоць не будеть Мц. 21:19, Мк. 11:14, ніколі жэ́ собълазнюса → ніколі не згоршусе Мц. 26:33, ніколі ... тако видехомъ → ніколі такъ не виделісма Мк. 2:12, таксама для перадачы ўзмацнення: ни едина ω^m нею, падеть на земли → ни одна с нихъ, не упадеть на землю Мц. 10:29, Онъ же не ω^m вещь еи словѣ сѣ → А онъ не ω^m повѣ диль еи ни слова Мц. 15:23, больш складаныя выпадкі: некогда преткнеши → коли не поткнул Мц. 4:6, некако ослабеють → а ко нѣ ослабели Мц. 15:32. Але менш удалым здаецца ўжыванне падвойнага адмоўя пры назоўніках: ні тла тлить → ни иржа не грізеть Мц. 6:20, ни солонь во всеи славѣ своеи облече са → ни солонь во всеи славе своеи не оболочил са Мц. 6:29, ни во израили толики веры обрѣ тохъ → ни въ израилю такое веры не нашоломъ Мц. 8:10, Ни писаниа ли сего чѣли есте → Ни писма ль того (не) чѣли есте Мк. 12:10, ни а сти имъ бе коли → ні есьті имъ (не) было коли Мк. 6:31. Толькі зрэдку правільна захоўваецца адзінкавае адмоўе (але не яго месца) пры лагічным суб'екце: ни ω^mць вашъ ω^mпустить → ні ω^mць вашъ ω^mпустить Мц. 6:15, Мк. 11:26 ← *áni ościes wáŃ odpuści* В72, ни азъ вамъ глаголю → ни а вамъ скажу Мц. 21:27, Мк. 11:33. Спарадычна беларускі перакладчык пакідаў адзінкавае адмоўе (услед за царкоўнаславянскім арыгіналам): ни повеждь кому в веси → ни поведаи кому в веси Мк. 8:26, никто же знает сна ... ни ω^mца кто знает → и никто знае^m сна ... ни ω^mца хто знае^m Мц. 11:27. Такую ж памылку ён рабіў і ў даданым сказе, дзе павінна было выступаць адмоўе і перад лагічным прэдыкатам: нікому же поведитѣ видения, дондеже сынъ члческіи из мертвых воскре^cне^m → нікому не поведаите виденья, докуль сынъ чловеции з мертвыхъ воскреснетъ Мц. 17:9.

Паслядоўнай у Цяпінскага была перадача клічнага склоны. Ён заўжды імкнуўся захаваць гэтую форму, напр.: *иосифе снѣ дѣдѣ* → *иосифе снѣ дѣдѣ* Мц. 1:20, *господи сыне давидов* → *пане сыну давидовъ* Мц. 20:31, нават у тых выпадках, дзе яна адсутнічала ў царкоўнаславянскім перакладзе. Так, ён паслядоўна замяняе Н. скл. у зваротку на клічны: *дѣца, тебе глѣ, вѣстани* → *девко, тебе мовлю, вѣстань* Мк. 5:41, *ты вивлием земле юдова* → *ты вивлиеме землѣ юдова* Мц. 2:6 (у гэтым выпадку клічны склон, відаць, перанесены з адасобленага азначэння *земля юдова* на зваротак *Вивлиемъ*), *Иерусолимъ, иерусолимъ ... побивая посланнѣя к нему* → *Ерусоліме, ерусоліме ... ўбиваючіи посланыхъ к тебе* Мц. 23:37. Гэтага не назіраецца толькі зрэдку – на ўзор царкоўнаславянскай часткі (якая паслядоўнічае грэчаскаму арыгіналу, дзе выступаюць нескланяльныя запазычанні) і насуперак польскім перакладам, напр.: *иди ... сатана* → *иди ... сатана* Мц. 4:10, Мк. 8:33 (параўн.: *Idz ... Szátanie* В72), *ты каперниоумъ* [sic!] → *ты капернаумъ* Мц. 11:23 (параўн.: *ty Kápernaumie* В72).

2.2.4. Перадача склонавых і прыназоўнікавых канструкцый пры перакладзе часам вяла да змены склоны і/ці прыназоўніка. Такія змены былі адным з асноўных перакладчыцкіх прыёмаў Цяпінскага пры адштурхоўванні ад царкоўнаславянскага арыгінала, і амаль заўжды кірунак змен падказваўся польскімі перакладамі, перш за ўсё В72, радзей В63.

Сярод беспрыназоўнікавых канструкцый змены ахоплівалі пераважна асобныя рэдкія ці архаічныя выпадкі ў царкоўнаславянскім тэксце, не ўласцівыя ўсходнеславянскай стыхіі. Тады адзін склон замяняўся ў перакладзе на іншы, больш тыповы для старабеларускай (часта і польскай) мове, не набываючы пры гэтым прыназоўніка, напр.: В. скл. → Т. скл.: *Никтоже бо приставлѣ етъ приставлениа* → *Нихто бо не вставлѣ е^m уставкою* Мц. 9:16, *никътоже приставѣлениа ... пришиваетъ* → *ніхто тежэ уставкою ... (не) прішіваетъ* Мк. 2:21; В. скл. → Р. скл.: *търѣ тии день востати* → *треттего дна вѣстати* Мц. 16:21, Мк. 8:31, таксама Мц. 17:23, Мк. 9:31 ← *trzecięgo dnia* В63, В72, *невозможно будеть вамъ* → *неможного не будеть вамъ* Мц. 17:20.

Адна з найбільш частых беспрыназоўнікавых змен адзначана пры выражэнні прыналежнасці, калі замяняўся Д. скл. → Р. скл. (Р. скл. практычна заўжды выступае тут і ў польскіх перакладах): *очистиса ему проказа* → *очистиса его трудъ* Мц. 8:3 ← *oczyscił się trąd jego* В72, *скрѣ жеть зубомъ* → *скригитанье зубовъ* Мц. 8:12, 13:42, 24:50, 25:30 (але Д. скл. захоўваецца: *зубомъ* Мц. 13:50, 22:13), *апостоломъ имена* → *апѣловъ имена* Мц. 10:2 ← *apostolow imioná* NT56, *ω^m избытка бо сердыцу* → *з овитосьти бо сердыца* Мц. 12:34 ← *obfitości fercá* В72, *ω^m сложѣ ниѣ миру* → *ω^m заложѣ нѣа света* Мц. 13:35 ← *od założenia światá* В72, *до конца небу* → *до конца неба* Мк. 13:27, *вожди суть слепи слепѣ мѣ* → *вожи суть съслепые слепыхъ* Мц. 15:14, *внешнее има* → *зверховное ихъ* Мц. 23:26, *погребание страннымъ* → *погрѣ банье переходжихъ* Мц. 27:7 ← *rogrzeb gości* В63, *ловца человекомъ* → *ловцами людеи* Мк. 1:17, *да не стужаютъ ему* → *бы не стиснули его* Мк. 3:9, *повиненъ есть вѣ чьному суду* → *віненъ есть вечного суду* Мк. 3:29 ← *winiem wiecznego sądu* В72, *погрүженїа стекла ницамъ, и чваномъ, и котломъ и одромъ* → *омываньа склениць, и збановъ, и котловъ и короватеи* Мк. 7:4, 8, *храмъ молитвѣе* → *домъ молитвы* Мк. 11:17 (але не Мц. 20:13). Аднак гэта адбывалася далёка не заўжды, часам Д. скл. тут захоўваўся: *Светилникъ тѣ лу* → *Свеча телу* Мц. 6:22, *врѣ ма плодомъ* → *часъ овощомъ* Мц. 21:34, *снѣ ему* → *снѣ ему* Мц. 22:45, Мк. 12:37, *ω^mа ти хлеба чѣ домъ* → *ω^mна ти хлеба дѣ тѣ мѣ* Мц. 15:26, *имъ очи* → *имъ очи* Мц. 26:43 (параўн.: *ich oczy* В72), *в руки грешникомъ* → *в руки грешникомъ* Мц. 26:45 (параўн.: *w ręce grzebnikow* В63), *согрешениа сыномъ человеческимъ* → *згрешенье сыномъ человечїимъ* Мк. 3:28 = *synom człowieczym* В72 і інш.

Зрэдку змены склону абумоўлены выкарыстаннем дзеясловаў з іншым кіраваннем, напр.: *смотрите кринъ селныхъ* → *вырозумеите краски польные* Мц. 6:28 ← *Wyrozumiećcie kwiáty polne* В72, *цѣ рковъ преслушаетъ* → *цѣ ркѣви ослушаетъца* Мц. 18:17, *исполнивъ ... оцта* → *наполнивши оцѣтомъ* Мц. 27:48 ← *napelnił ... octem* В63, *ему прикоснутьса* → *его дотѣкнулисá* Мк. 3:10 ← *się go dotykáli* В72, *прикоснуса ризамъ* → *дотнуса одежъ* Мк. 5:28, *кто са прикосну мне* → *кто се доткнүль мене* Мк. 5:31 ← *kto mię dotknął* В72, ці зменай кіравання пры тым самым дзеяслове: *благосълава ше ихъ* → *блогословиль имъ* Мк. 10:17 = *blogosławił im* В72.

Асабліва значнымі і разнастайнымі былі змены, што закраналі прыназоўнікі. Тут трэба адмежаваць змены, што ахоплівалі прыслоўі ці ўвогуле акалічнасныя канструкцыі, ад змен, якія закраналі аб'ектныя канструкцыі (звычайна пры дзеяслове).

Замены прыназоўніка ў прыслоўях ці акалічнасных у цэлым спарадычныхыя і адзначаны як са стратай прыназоўніка: *во время* → *часу* Мц. 13:30 ← *czásu* В72, *в ночь* → *ночи* Мц. 26:31, *в сию ночь* → *сее ночи* Мц. 26:34, *на споды на споды* → *редами редами* Мк. 6:39, *на лехы на лехы* → *лехами лехами* Мк. 6:40, *въ сладость* → *вдячне* (Мк. 6:20, 12:37, гл. 2.2.10), так і са з'яўленнем прыназоўніка: *одесную і оиую* – *по правицы і по левицы* (гл. 4.4.1), *Полунощи* → *в польночи* Мц. 25:6, Мк. 13:35 ← *W północy* ці *o północy* В72 (нааварот В63), *нощию и дънию* → *в ночі и в день* Мк. 4:27, *вечерь* → (... в) *вечоръ* Мк. 13:35, *вторицею* → *в другое* Мц. 26:42, *третицѣ ю* → *в третьтее* Мц. 26:44, *треми деньми* → *за три дни* Мц. 26:61 (сюды, магчыма, і замены прыслоўяў кшталту *утро* → *враньи* Мк. 11:20).

Пры дзеяслове ў Цяпінскага былі магчымыя тры віды замен: 1) прыназоўніка беспрыназоўнікавай канструкцыяй, 2) беспрыназоўнікавай канструкцыі прыназоўнікам, 3) аднаго прыназоўніка іншым.

1. Замена прыназоўніка на беспрыназоўнікавыя адносіны адзначаецца даволі рэдка: *млѣрдова о нихъ* → *умилосердильсе их* Мц. 9:36, 14:14, Мк. 6:34 (але: *милосердовавъ о насъ* → *умилосердившисе о насъ* Мк. 9:22, *Милосердую о народѣ* → *умилосѣ рживаюса о тижбе* Мц. 15:32, Мк. 8:2), *негодоваша о обою бѣрату* → *не за добро мели двумъ братомъ* Мц. 20:24, *негодовати, о иа кове и иоанне* → *не за добро мети, а кову и иоану* Мк. 10:41, *потерпи на мне* → *потерпи мне* Мц. 18:26, 29 ← *Pocięp mi* В72, *чюдишаса о немъ* →

здивля лице ему Мк. 12:17, ω^m нїх → некотори^x Мц. 23:34' (параўн.: *niektore z nich* NT56, B63, *z nich niektory* B63, *z nich* B72), пра таланты: *дела въ нихъ* → *робиль ими* Мц. 25:16 ← *robił imi* B72.

2. Замена беспрыназоўнікавай канструкцыі на прыназоўнікаваю часам звязана са зменаі дзеяслова (напр.: *не последуеть намъ* → *не ходитъ за нами* Мк. 9:38) ці са зменаі семантычных адносін паміж кампанентамі сказа, напр.: *что учение* (літаральна – 'якое вучэнне': *τίς ἡ διδαχή*) → *што за наука* Мк. 1:27 ← *Co to zá nauka* B72, *что прѣмудрость* → *што (то) за мудрость* Мк. 6:2 ← *co zá mądrość* B72, *что e^{cm} знамение* → *што есьть за знаме* Мц. 24:3 ← *co zá znak* B63, *молитеса ... изгоня щая вы* → *молитесе ... за преследуючи^x васъ* Мц. 5:44 ← *modlćie się zá ... prześlądujące was* B72, *разуме теломъ* → *зрозумела на теле* Мк. 5:29 ← *ná cíele* B63 (*ćiałem* B72), *сиринифиникисса родомъ* → *з сирофиникеи родомъ* Мк. 7:26. Аднак часцей за ўсё перакладчык касуе нетыповыя для старабеларускай мовы беспрыназоўнікавыя канструкцыі шляхам увядзення прыназоўніка (хаця нярэдка выбар апошняга здзяйсняецца пад уплывам польскай крыніцы). Найбольш часта змены тут атрымліваюць наступныя канструкцыі:

– з дэлібератыўным значэннем: *слухъ его* → *слу^x о нем* Мц. 4:24, Мк. 1:28 ← *sluch o nim* B72, *слухъ и^cсовъ* → *слухъ о и^cсе* Мц. 14:1 ← *sluch o Iczufie* B72, *елика аще воспросите* → *о што кольвекъ попросите* Мц. 21:22, таксама Мк. 11:24, *слышания бранемъ* → *слухи о воинахъ* Мц. 24:6, Мк. 13:7;

– са значэннем 'панаванне над аб'ектам (асобаю)': *помилуй ны* → *змилисе над нами* Мц. 9:27, 20:30, 31 ← *Zmiłuy się nád nami* B72, *помилуй ма* → *змилисѣ надо мною* Мц. 15:22, Мк. 10:47, 48 ← *zmiłuy się náde mna* B72, *помилуй сына моего* → *змілүсе надъ сном моімъ* Мц. 17:15, *помилovati клеветръ та своего* → *змиловатьсе над товаришомъ своимъ* Мц. 18:33, *та помиловахъ* → *над тобою змиловаломсе* Мц. 18:33, хаця: *помилова та* → *уміловаль тебе* Мк. 5:19, але параўн.: *господствуютъ ими* → *пануютъ ими* Мц. 20:25;

– з інструментальным значэннем: *рѣ чен(н)о(е) пророкомъ* → *речено(е) черезъ пророка* (Мц. 1:22, 2:15, 17, 23, 3:3, 4:14, 8:17, 12:17, 13:35, 21:4, 24:15, 27:9, Мк. 13:14) ← *rzeczono przez proroka* B72, *писано e^{cm} пророком* → *написано e^{cm} черезъ пророка* Мц. 2:5, *реченного вамъ богомъ* → *реченого вамъ через бога* Мц. 22:31, *народженных женами* → *народжонных з жонъ* Мц. 11:11 ← *národzonych z niewiaŝt* B72, *нищии дхомъ* → *убогие в духу* Мц. 5:3 ← *wbodzy w Duchu* B63 (параўн.: *wbodzy duchem* NT51, B61, *żebrący duchem* B72), *духомъ* → *в духу* Мц. 22:43, 45 ← усе польск. *w duchu* (= грэч. 'εν πνεύματι), *обольсѣта ть его словомъ* → *обольсѣтілі его в слове* Мц. 22:15, Мк. 12:13 ← *w towie* B63, *w rzeczy* B72 (толькі ў Мц.!), *покаж шася проповедію иониною* → *покаж лиса на проповеданье ионіно* Мц. 12:41 ← *rokaíali się ná przerowiedanie Iony* B72, *виною* → *подъ заслоною* Мц. 23:13, сюды таксама можна аднесці канструкцыі кшталту *носа ъ ослаблена жилами* → *несучи з ослабленными жилами* Мк. 2:3, *и орѣ колми* → *и з киими* Мц. 26:47, 55 ← *y z kiymi* B61, B63, B72, NT74, *праведнику тому* → *з справедливымъ тымъ* Мц. 27:19 ← *tym z sprawedliwym* B72;

– са значэннем 'зыходная крыніца дзеяння': *тобою крѣтитиса* → ω^m тебе креститиса Мц. 3:14 ← *od ciebie* B72, *видімі будете їми* → *видени былисте ω^m нихъ* Мц. 6:1 ← *żebyście widziani od nich* B72, *да видими будутъ члвекы* → *бы видени были ω^m людеи* Мц. 23:5, *будете ненавидими всеми* → *будете ненавидени ω^m вси^x* Мц. 10:22, Мк. 13:13 ← *będziecie niepowidzeni od wŝytkich* B63, ω^m цемъ моимъ → ω^m ω^m ца моего Мц. 11:27 ← *od oycá moie^o* B72, *материю своею* → ω^m матки своее Мц. 14:8 ← *od mátki ŝwey* B72;

– з дыстрыбутыўным значэннем: *едину заповедіи* → *одно з розказаней* Мц. 5:19, *малешии есть всехъ семень* → *мениши e^{cm} зо вси^x семень* Мц. 13:32 ← *patnieyŝe iestъ ze wŝego najŝenia* B72, *единому ихъ* → *одному с нихъ* Мц. 20:13, *единому сихъ* → *одному з тяхъ* Мц. 25:40, 45, *каждо ихъ* → *кождыи с нихъ* Мц. 26:22, *въсеми <жъ зыки>* → ω^m *всихъ <народовъ>* Мц. 24:9, Мк. 13:13 і інш., але: *едино таковыхъ отърочатъ* → *одно таковыхъ детеи* Мк. 9:37, *перваа всехъ* → *первое всихъ* Мк. 12:28, 29;

– з кірункавым ці адрасатным значэннем: *опрошася храминѣ тои* → *оперлиса в хоромину тую* Мц. 7:27 ← *wderzyły w dom on* В72, *Никтоже бо приставла еть ... плата ... ризѣ ветсе* → *Нихто бо не вставла е^m ... имата ... къ одежи ветхои* Мц. 9:16 (польск.: *do* В61, *w* В63, *na* В72), *возглашающимъ другомъ своимъ* → *въскликавающимъ к другомъ своимъ* Мц. 11:16 ← *wołájący ku towárzysom swoim* В72, *приведохъ его учеником твоимъ* → *приводиломъ его къ ученикомъ твоимъ* Мц. 17:16, *глати ему* → *мовить съ нимъ* Мц. 12:46 ← *z nim towić* В63, В72, *глаголати тебе* → *мовити с тобою* Мц. 12:47, *коеи притъчи прѣложимъ* → *к а кому подобенству прѣложимъ* Мк. 4:30 ← *ku* В63, але: *Приближаются мнѣ* = *Приближаются мнѣ* Мц. 15:8 = *Przybliża się mi* В72;

– з прыналежным значэннем: *ко овцамъ погибшимъ дому израилева* → *къ овцамъ згинулымъ з дому израилева* Мц. 15:24 ← *z domu Izraelskiego* В63, *будеть некоему человеку* → *будеть у некоторого человека* Мц. 18:12, *внутренее стѣкла ницы и блюду* → *внутрѣ ное в скленицы и мисе* Мц. 23:26 ← *w ... miśie* В72, *рожеству своему вечерю твора* → *на именины съвои вечеру чинилъ* Мк. 6:21 ← *ná imieniny ... wczynił* В72, *обрученѣ ... иосифови* → *заручонои ... за иосифа* Мц. 1:18 ← *zá Iozefá* В63, В72, але: *обычаи бе игемону* → *обычаи былъ старосьте* Мц. 27:15;

– з прасторавым значэннем: *ста верху* → *стала над месцомъ* Мц. 2:9 ← *stąnęłá nád mieyscet* В72, *верху* → *на верху* Мц. 5:14, 23:18, 20, 27:37 ← *ná wierzchu* В72, *верху* → *на верхъ* Мц. 21:7', *въне* → *на дворе* Мц. 12:47, Мк. 3:31, 32 ← *ná dworze* В72, *верзиса низу* → *кинса на долъ* Мц. 4:6 ← *rzić się ná doł* В72, *присѣ да тѣ мне* → *при мнѣ триваютъ* Мц. 15:32, Мк. 8:2 = *przy mnie trwáią* В72;

– са значэннем вымярэння лічэбнікам: *дванадеса тѣ лѣ тѣ* → *ω^m дванадцаті летъ* Мц. 9:20, *ценітеса едіному ассарию* → *цена тса за одинъ пена зь* Мц. 10:29 ← *zá* В72, *купимъ двема стома пена зь* → *купимъ за двесте грошѣ и* Мк. 6:37 ← *zá* В72, *едінъ* → *по одному* Мц. 26:22.

3. Замена аднаго прыназоўніка на іншы – адна з найбольш часта ўжываных стратэгий Цяпінскага пры перакладзе царкоўнаславянскага тэксту. Сутнасць такой замены, як правіла, палягае ў замене прыназоўнікавай канструкцыі царкоўнаславянскага арыгінала канструкцыяй з польскага арыгінала, што можа цягнуць за сабой і змену склону, а часам – і значэння ўсёй канструкцыі.

У апошнім выпадку адна з найбольш частых з'яў – замена кірункавага значэння прасторавым, напр.: *вселиса в<о градѣ , в капернаум>* → *мешкал в <городѣ , капернаумѣ >* Мц. 2:23, 4:13, *послаша во всю страну* → *послали по всеи стороне* Мц. 14:35 ← *posłáli po wśytkiej okolicy* В72, *Ізыде ... во всю стѣрану* → *Вышоль ... по всеи стороне* Мк. 1:28 ← *po oney wśytkiej kráinie* В63, *до западъ* → *на заходе* Мц. 24:27 ← *ná zachodzie* В63, *во всеи галилеи* → *по всеи галилеи* Мк. 1:39 ← *po wśytkiej Gálilei* В72, *омочивши со мною в солило руку* → *омочиваючии со мною в соленицы руку* Мц. 26:23, *продано быти на мнозе* → *продана быти за много* Мц. 26:9, *под спудомъ положить ... или подъ одѣромъ* → *под меру вложілі ... або под короватъ* Мк. 4:21 ← *pod korzec / ábo pod łózek* В72. Не менш часта адзначаюцца і адваротныя выпадкі, калі прасторавое значэнне замяняецца кірункавым: *Не ста жите ... при поѣ сѣ хъ* → *Не збираите ... до чересель* Мц. 10:9 ← *do* В72, *вара ють вы, въ царьсьтвѣви божии* → *ўперезають васъ, до кролевства бжѣего* Мц. 21:31 ← *do* В72, *вара ю вы в галилеи* → *ўперезу васъ до галилеи* Мц. 26:32, 28:7 ← *do Gálilej* В72, *на свецинице положенъ буде^m* → *в лихтарѣ вложона будетъ* Мк. 4:21 (хаця: *поставла ють ... на свѣ щницѣ* → *поставла ють ... на лихтари* Мц. 5:15), *прииде на море* → *пришоль к морю* Мк. 7:31 ← *przybedł ku torzi* В72. Сустрэкаюцца і выпадкі замены мэтавых адносін канструкцыяй спосабу дзеяння: *пріидуть во имя мое* → *приидуть в имени моемъ* Мц. 24:5, Мк. 13:6 ← *w imieniu toim* В72, *по областьти* → *з владностью* Мк. 1:27 ← *z władzą* В72, *иди въ миръ* → *иди в покою* Мк. 5:34 ← *idz w rokoii* В72, і наадварот: *да пріидеть въ ѿ вѣлѣ ние* → *бы пришло на а вно^{cm}* Мк. 4:22 ← *ná iásnią przybło* В72.

Пры дэлібератыўным аб'екце пасля дзеясловаў дзеяння, маўлення ці эмацыянальнага стану ў Цяпінскага ўжываюцца розныя прыназоўнікі, перш за ўсё **о** + М. скл., што адпавядае царкоўнаславянскаму слупку: *не о хлебе едином жив будет члкъ. но о вса комъ глѣ* → *не о хлебе одном живъ будет члвкъ. але о каждой мове* Мц. 4:4 (параўн.: *Nie chlebem... káżdym słowem* В72), *Не разумеша ... о хълебехъ* → *Не зрозумелі ... о хлебохъ* Мк. 6:52 ← *о chlebiech* В72, *дъра хль бывъ о словеси* → *струхлелымъ будучи о слово* Мк. 10:22, *ужасахуса о словесехъ его* → *лекалисе о словахъ его* Мк. 10:24 (параўн.: *dla tych flow iego* В63, В72), *милосердую о народѣ семь* → *умилосѣ рживаюса о тижбе тои* Мц. 15:32, Мк. 8:2 (усе польск. *над*) і інш. Але часам гэтая канструкцыя замяняецца (пераважна пад польскім уплывам) іншымі прыназоўнікамі, а то і мяняе сваё значэнне: *о нѣ мѣжѣ бѣлаговолихъ* → *в которомъ уподобаломъ* Мц. 3:17, 17:5, Мк. 1:11, <не> *соблазнитися о мне / тебе* → <не> *згоршитисе на мне / тебе* (Мц. 11:6, 26:31, 33), параўн.: *się obrázi o mię* ці *we mnie* В72, *блажна хуса о немъ* → *згоръшались с него* Мц. 13:57 ці *горшилиса с него* Мк. 6:3 ← *zgor-szyć się z niego* В63 (параўн.: *obrażáli się w nim* В72), *сотвориша о немъ* → *учинили над нимъ* Мц. 17:12 ← *wczynili nąd nim* В63, *силы деются о немъ* → *моцы дею^мса в немъ* Мк. 6:14 ← *w nim* В72, *о мале бысьть веренъ* → *в малесь былъ вернымъ* Мц. 25:21, 23 (параўн.: *Nad małem* NT51, NT56, В63, *nąd tą trochą* і *ná tym mále* В61, *Nąd trochą* В72, NT74), *радуетьса о неи паче* → *радуетьса з нее больши* Мц. 18:13⁷⁰, *дело ... о мьне* → *дело ... ко мьне* Мц. 26:10, Мк. 14:6 (параўн.: *przeciw(ko) mnie* В63, В72) і інш.

У шэрагу выпадкаў кантэкст патрабаваў ужывання больш адназначнага прыназоўніка, і яго крыніцай часта станавіліся польскія пераклады: *въласть. на дусехъ нечистыхъ* → *владность надъ духами нечистыми* Мц. 10:1 ← *władzą nąd duchy nieczystemi* В72, *за ланиту удариша* → *по челюсьти били* Мц. 26:67, *не ѿ^мвеща ... ни къ единому глаголу* → *не ѿ^мповедалъ ... ни на одну мову* Мц. 27:13 ← *ná żadne słowo* В72; *глаголюще къ себе* → *мовечи межи собою* Мк. 10:26 ← *między sobą* NT51, таксама Мк. 1:27 (з собою, хаця ўсе польск. *między sobą*), *въ себе помышля сте* → *межи собою помышла лисьте* Мк. 9:33 ← *między sobą* В72, *съта заетеса въ себе* → *розмавла етесе межи собою* Мк. 9:16 ← *między sobą* В72, *хаця: реша к себе* → *рекли к собе* Мк. 12:7. Аднак канструкцыі са значэннем 'сам сабе, унутры' Цяпінскім захоўваюцца без змен: *глаголати / ректи в себе* → *мовити / ректи в собе* (Мц. 3:9, 9:3, 21, 21:38), *мети в себе* → *мети в собе* Мц. 13:21, таксама Мк. 14:4, *помышляти / мыслити въ себе* → *помышляти / мыслити в собе* (Мц. 16:7, 8, 21:25, Мк. 2:8, 11:31).

Рэгулярныя замены аднаго прыназоўніка на іншы дэманструюць наступныя канструкцыі:

а) са значэннем спосабу дзеяння:

– **по** + Д. скл. → **за** + Т. скл.: (звычайна пры дзеясловах руху): *идти / грести по мне* → *ити за мною* (Мц. 3:11, 4:19, 8:22, 9:9, 16:24', 19:28, Мк. 2:14, 8:34') ← *za mną* В72, *по немъ ити / грести* → *за нимъ ити / ходити* (Мц. 4:20, 22, 25, 8:10, 23, 9:9, 19, 27, 12:15, 27, 14:13, 19:2, 20:29, 34, 26:58, Мк. 1:18, 20, 2:15, 5:24) ← *iść za nim* ці (у Мц. 8:10) *idącym zá sobą* В72), *по себе ... ити* → *за собою ... ити* Мк. 5:37, *иду по тобѣ* → *пойду за тобою* Мц. 8:19, *идоша по исусе* → *ходілі за исусомъ* Мц. 27:55, *по исусе иде* → *за и^ссомъ шоль* Мк. 10:52, *не ходитъ по насъ* → *не ходитъ за нами* Мк. 9:38, *по васъ есть* → *за вами е^{см}* Мк. 9:40;

– **за** + Т. скл. → **назадъ** + Р. скл.: *иди за мною* → *иди назад мене* Мц. 4:10, 16:23, Мк. 8:33 (праўн.: *вспа ть* → *назадъ* Мц. 24:18, Мк. 13:16 ← *ná zad* В63, В72), у польскіх *przecz* ці *ode* В63, *zá* ці *w tył* В72;

– **о** + М. скл. → **черезъ** + В. скл.: *о кнѣи бѣ совстемъ изгонитъ* → *черезъ кнза бесовьского выгона^м* Мц. 9:34, Мк. 3:22, <не изгонитъ> *о веельзаоулѣ* → <не выгана е^м> *черезъ веельзавула* Мц. 12:24, 27, *сыновѣ ваши о комъ изгона ть* → *снѣве ваши черезъ кого*

⁷⁰ Відаць, ужыванне прыназоўніка зь пры гэтым дзеяслове належыць самому Цяпінскаму, паколькі большасць польскіх перакладаў тут мае пераважна беспрыназоўнікавую канструкцыю: *się ięi raduie* NT51 (марг. *nad nią*, таксама В72), В61, В63, NT74, з іншым дзеясловам: *się będzie wefelił nąd nią* NT56.

выгона ють Мц. 12:27, азъ о дѣхъ божии изгоню бѣ сы → а через дѣа божьего выгона ю бесы Мц. 12:28 (у гэтых выпадках у Буднага звычайна *przez* В72), силы деются о немъ → моцы деются черезъ него Мц. 14:2 ← *przezeń* В63, силу о имени моемъ → моць черезъ има мое Мк. 9:39 ← *przez imię moię* В63, але ў часавым значэнні канструкцыя о + М. скл. захоўваецца, напр.: о чѣ тверътеи стражи ноцнеи → о четвертой сторожи ночной Мк. 6:48 (таксама і Будны: о В72);

б) з прычынным значэннем:

– **за** + В. скл. → **для** + Р. скл.: за невѣ рьсѣтво ихъ (ваше Мц. 17:20) → для недовѣ рьсѣтва Мц. 13:58, 17:20, Мк. 6:6 ← *dla niewiary* В72, за возлежащихъ → для сѣда чихъ Мц. 14:9, Мк. 6:26 ← (*dla*) *śiedzących* В72, за предание ваше → для поданья вашего Мц. 15:3, 6 ← *dla* NT51, за умножение → для розмножѣ нья Мц. 24:12, за избранныхъ → для выбранныхъ Мц. 24:22, за сие слово → для того слова Мк. 7:29 (але без змен са значэннем ‘замест’: дати ... за многихъ → дать ... за многихъ Мц. 20:29, Мк. 10:45 ← *zá* В63, В72);

– **по** + М. скл. → **про** + В. скл.: по вѣса кои вѣне → про каждую причину Мц. 19:3 (параўн.: *dla każdej przyczyny* В63), по жестосѣ рдио вашему → про твердосѣть серца вашого Мц. 19:8, Мк. 10:5 ← *prze twarđość serca waszego* В72 (толькі ў Мц.);

в) з мэтавым значэннем:

– **въ** + В. скл. → **на** + В. скл.: в покад ние → на покад нье Мц. 3:11, параўн.: *do rokáńnia* В72, въ свидѣ тельство имъ → на сведоцѣтво им Мц. 8:4, 10:18, 24:14, Мк. 1:44, 6:11, 13:9 ← *ná świadectwo im* В72, в нама ть → на нама ть Мц. 26:13 ← *ná rátięc* В72, в погребание → на погрѣ банье Мц. 27:7, изведеть в побѣ ду сѣдъ → выпѣхнеть на звитежство сѣдъ Мц. 12:20 (параўн.: *wyrzuci do zwycięstwa sąd* В72), во ^мпуцѣ ние (ці во оставление) греховъ → на ^мпуценье греховъ Мк. 1:4 (ці Мц. 26:28) ← *ná* В72;

– **на** + В. скл. → **передъ** + Р. скл.: предада ть ... на соньмы → выдаду^м ... передъ рады Мц. 10:17, Мк. 13:9 (параўн.: *do* NT51, NT56, В63, В72 ці *ná* В63);

– **на** + В. скл. → **до** + Р. скл. (мэтавае значэнне замяняецца кірункавым): на крѣщение → до хрѣсту Мц. 3:7 ← *do krzczenia* В72, на куплю сьвою → до купецѣства своего Мц. 22:5 ← *do kupiectwa swego* В72;

г) з кірункавым значэннем:

– **въ** + В. скл. → **до** + Р. скл. (звычайна з назоўнікама месца ці геаграфічнай назвы): в иерѣлим → до ерусалима Мц. 2:1, 16:21, 20:17, 18, 21:1, 10, Мк. 10:32, 33, 11:1, 11, 15, 27 ← *do Ieruzolimy* В72, въ видлиемъ → до видлеема Мц. 2:8 ← *do Bethlecheta* В72, во иерихонъ → до ерихона Мк. 10:46 ← *do Ierycha* В72, в капѣ рнаумъ → до капернаума Мц. 17:24 (але: в капернаумъ → в капернаумъ Мц. 8:5, Мк. 1:21, 2:1, 9:33), въ вифсфагию → до вифсфагии Мц. 21:1, въ вифанію → до вифании Мц. 21:17, Мк. 11:11, въ египетъ → до египту Мц. 2:13, 14 ← *do = Eipta, do Eiptu* В72, в галилею → до галилеи Мц. 4:12, 26:32, 28:10, 16, Мк. 1:14 ← *do Galileie* В72, в землю → до земли Мц. 2:20, 21 ← *do ziemię* В72 (але: в землю → в землю Мц. 14:34, Мк. 6:53), во огонь → до огна Мц. 3:10 (параўн.: усе польск. *w ogień*, таксама: во огонь → въ огонь Мц. 7:19, 17:15, 18:8, 25:41), в житницю → до гўмна Мц. 3:12 ← *do gupna* В72 (але: в житница → в гўмна Мц. 6:26, 13:30), в животь → до живота Мц. 7:14, 19:17, Мк. 9:43, 45 ← *do żywota* В72 (але: в животь → в животь Мц. 18:8, 9, 25:46, хаця *do* В72), во отечествие → до ^мчизны Мц. 13:54 ← *do* В72 (але: во отечествие → в ^мчизну Мк. 6:1, хаця ўсе польск. *do ojczyzny*), въ виноградъ → до винницы Мц. 20:1, 2, 4, 7, во градъ → до города Мц. 21:18, 23:34 (але: во градъ → в городъ Мц. 8:33, 9:1, 26:18, 28:11, Мк. 1:38, 45, 6:56 і нават: до градъ → в ... городъ Мц. 10:11), в корвану → до даровъ Мц. 27:6, в дома → до домовъ Мк. 8:3 (але: в домъ → в домъ Мц. 8:14, 9:6, 7, 23, 28, 10:12, 12:4, 29, 44, 13:36, 17:25, Мк. 1:29, 2:11, 26, 3:19, 27, 5:38, 6:10, 7:17, 24, 30, 9:28). Часта адзначаецца і захаванне прыназоўніка **въ** з гэтым значэннем: въ видсаиду → в видсаиду Мк. 8:22, в темницю → в темницю Мц. 5:25, 14:3, 18:30, Мк. 6:17, въ цѣ рковъ → в цѣ рковъ Мц. 21:12, 23, Мк. 11:11,

15, в него → в него Мк. 9:25, в печь → в печ Мц. 6:30, 13:42, 50, въ страну → въ сторону Мц. 8:28, 15:21, 16:13, Мк. 5:1, 8:10, в море → в море Мц. 8:32, 17:27, Мк. 5:13, 11:23, въ веси → въ веси Мц. 14:15, 21:2, Мк. 1:38, 6:56, 8:26, 11:2, въ прѣ делы → въ границы Мц. 15:39, 19:1, Мк. 7:24, 10:1 і інш.;

– **къ (ко)** + Д. скл. → **до** + Р. скл. (звычайна з асабовыми назоўнікамі): ко ироду → до ирода Мц. 2:12 ← *do Herodá* В63, ко иоанну → до иоана Мц. 3:13 ← *do Johana* В72, ко исусови → до исуса Мц. 26:49, к каиѧ фе → до каиѧ фы Мц. 26:57, к нему → до него Мц. 4:24 ← *do niego* В72, ко ученикомъ → до учениковъ Мц. 26:40, 45, къ пилату → до пилата Мц. 27:58, 62, къ царю → до корола Мк. 6:25 ← *do Krolá* В63, В72, к ногама → до ногъ Мц. 15:30 ← *do nog* В72 (хаця: к ногама его → к ногамъ его Мк. 7:25 ← *k nogam iego* В72), хаця захаванне прыназоўніка къ з гэтым значэннем адзначаецца значна часцей (гл. 4.4.3);

– **къ** + Д. скл. + В. скл. → **передъ** + Т. скл.: прыпадаху къ нему → падали перед нимъ Мк. 3:11, таксама Мк. 5:33 ← *przed nim* В72 (але: прыпаде къ ногама его → прыпала к ногамъ его Мк. 7:25 ← *k nogam iego* В72);

– **на** + В. скл. ці **къ** + Д. скл. → **противъ** + Р. скл. (рэдка Д. скл.): иматъ ... на та → мае ... против тебе Мц. 5:23 ← *przećiw tobie* В72, имате на кого → маеце противъ кого Мк. 11:25 (параўн.: *przećiw komu* В72), на ма есть → противъ мене ϵ^{cm} Мц. 12:30 ← *przećiw mnie* В72, несеть на вы → не ϵ^{cm} против васъ Мк. 9:40 ← *przećiw wam* В72, на ню → противъ нее Мк. 10:11 ← *przećiw niej* В72, на духъ хула → противъ духа блюзнеръство Мц. 12:31 ← *przećiwko Duchowi* В63, восхулитъ на духъ → блюзнить противъ духу Мк. 3:29 ← *przećiw duchowi* В72, речеть слово на сына ... на духа → речеть слово противъ сна ... противъ духа Мц. 12:32 ← *towil slowo przećiw synowi ... przećiw Duchowi* В72, ропѣтаху на господина → шамрала противъ пана Мц. 20:11 ← *betrali przećiw* В63, Восстанеть бо ѧ зыкъ на ѧ зыкъ, и царъство на царъство → Повстане^m бо народъ противъ народу, и королевство противъ королевству Мц. 24:7, Мк. 13:8 ← *przećiwko* В63, разлучити човека на ω^m ца своего. и дцѣ рѣ на матеръ свою, и невѣ сту на свѣ кровь свою → разлучити члѣвка противъ ω^m ца его. и дочку противъ матки ее, и нѣ вестѣку противъ свекрови ее Мц. 10:35 ← *przećiw* NT56 (усе астатнія польск. *z*), раздѣ льшееся на еѧ → розъделившоеся противъ себе Мц. 12:25', 26 ← *przećiw sobie* В72 (але: *на са раздѣ литься* → *на себе розделитьсяся* Мк. 3:24, 25, 26, параўн. усё польск. *przećiw(ko) sobie*); согрешитъ къ <тебе, мне> → зъгрешитъ противъ <тебе, мене> Мц. 18:15, 21 ← *przećiw* В72;

– **прямо** + Д. скл. → **противъ** + Д. скл.: пра мо вама → противъ вамъ Мц. 21:2, Мк. 11:2 ← *przećiw<ko>* В72 (= лац. *contra* Vg), пра мо гробу → противъ гробу Мц. 27:61 ← *przećiwko grobowi* В63, пра мо съкровищному храніліщу → противъ скарбному хованью Мк. 12:41 ← *przećiw* В72, прѧ мо цѣ ркви → противъ цѣ ркви Мк. 13:3 ← *przećiw* В63;

д) са значэннем 'зыходная крыніца дзеяння' – **отъ** + Р. скл. → **зъ (зо)** / **съ** + Р. скл.:

– з займеннікамі: ω^m мѣ нѣ → з мѣ не Мц. 15:5, Мк. 7:11 ← *ze mnie* В72, ω^m тебе → з тебе Мц. 21:19, Мк. 11:14 ← *z ciebie* В63, В72, ω^m неѧ → з нее Мц. 26:27, ω^m нихъ → з нихъ Мц. 26:73, ω^m него → з него Мк. 5:30, 7:15;

– з назвамі асоб і істот: отъ фамары → з тамары Мц. 1:3 ← *z Thátáry* В72, отъ рахавы → з рахавы Мц. 1:5, отъ рѣфы → з рѣфы Мц. 1:5 ← *z Ruthy* В72, отъ оурины → з уриное Мц. 1:6, ω^m дѧ → з дѧ Мц. 1:18, 20 ← *z Duchá* В72, ω^m члѣка → зъ члѣка Мц. 12:43 (параўн.: *od człowieka* В63, В72, таксама як ω^m человека → ω^m човека Мк. 5:8, 7:20 ← *od człowieka* В63), ω^m чѣ ловекъ → з людеи Мц. 21:25, 26, Мк. 11:30, 32 (але: ω^m члѣвекъ → ω^m людеи Мц. 23:7), ω^m кнѣжникъ → з учоны^x Мк. 2:6, ω^m кустодиа → з сторожовъ Мц. 28:11, ω^m багаго ... ω^m лукаваго → з доброго ... зо злого Мц. 12:35 ← *z dobrego ... ze złego* В72, воськресе ω^m мертвыхъ → воскресъ зъ мртвыхъ Мц. 14:2 ← *z martwych wstał* В63 (у Буднага *od* В72, NT74, звычайна црксл. *изъ* Мц. 17:9, Мк. 9:9, 10), воста ω^m мертвыхъ → вѣсталь зъ мертвыхъ Мц. 27:64, 28:7, Мк. 6:14, 16 ← *(po)wstał z martwych* (В63), хаця *od* і з В72;

– з геаграфічнымі назвамі: ω^m египту → зъ египту Мц. 2:15 ← *z Eipytu* В72, ω^m

галилеѡ → з галилеи Мц. 3:13, 4:25, 19:1, 27:55, Мк. 3:7 ← z *Gálileie* B72, ω^m иерусолима → з ерусолима Мц. 15:1, Мк. 3:22, 7:1 ← z *Ierolimá* B72, ω^m назарета → з назарета Мц. 21:11 ← z *Názaretá* B72 (але: ω^m назарета → ω^m назарета Мк. 1:9 ← *od Názarethá* B72), ω^m иерихона → з ерихона Мц. 20:29, Мк. 10:46, ω^m виѳаниа → з виѳанеи Мк. 11:12, але: ω^m ариматhea → ω^m ариматхеи Мц. 27:57 (параўн.: z *Arymathiey* B63, B72), ω^m галилѣ ѡ ... ω^m иудеѡ ... ω^m иерусолима, и ω^m идумеа ... тира → ω^m галилеи ... ω^m юдеи ... ω^m ерусолима, и ω^m идумеи ... ω^m тира Мк. 3:7–8 (у B63, B72 тут усюды z);

– з канкрэтнымі ці прасторавымі назвамі: ω^m каменя сего → з каменя того Мц. 3:9 ← *fkámienia tego* B72, ω^m воды → з воды Мц. 3:16, Мк. 1:10 ← z *wody* B72, ω^m гробъ → з гробовъ Мц. 8:28, Мк. 5:2 ← z *grobów* B72 (але: ω^m гроба → ω^m гробу Мц. 28:8 ← *od grobu* B72), ѿ тѣ сердца → зъ серца Мц. 15:19, 18:35 ← z *fercá* B72 (але: ω^m сердца → ω^m сѣ рца Мц. 15:18, параўн.: z *fercá* B63, B72), ω^m тѣранѣ зы → зъ стола Мц. 15:27, ω^m дрѣ въ → з дерева Мц. 21:8, Мк. 11:8, ω^m церкве → з церкви Мц. 24:1, Мк. 13:1, ω^m дому → з дому Мк. 13:15, ω^m прѣ дѣ лъ → зъ границъ Мц. 8:34, 15:22, Мк. 5:17, 7:31 ← z *graníc* B72, ω^m восток → зо входу Мц. 2:1 ← z *wschodu* B72, ω^m конѣ цѣ → с конца Мц. 12:42 ← *fkońcá* B72, ω^m црьствиѡ → с королѣ вѣства Мц. 13:41, ω^m градовъ → зъ городовъ Мц. 14:13, Мк. 6:33 ← z *miaft* B72, ω^m пѣлода → зъ овоцу Мк. 12:2 ← z *owocu* B72;

– з абстрактнымі назоўнікамі: ω^m сна → зо сну Мц. 1:24 ← z *fnu* B72, ω^m избытка → з овитосьти Мц. 12:34, Мк. 12:44 ← z *obfitości* B72, ω^m ... сѣкровища → з ... скарбу Мц. 12:35', 13:52 ← *s skárbu* B72, ω^m лишения → з недостатку Мк. 12:44 ← z *niedostátki* B72, от радости → з радости Мц. 13:44 (параўн.: усе польск. *od radości, dla radości* NT56);

е) з дыстрыбутыўным значэннем – **отъ** + Р. скл. → **зъ (зо)** + Р. скл.: *единъ ω^m нихъ <сихъ, васъ>* → *одинъ з нихъ <тыхъ, васъ>* Мц. 22:35, 27:48, таксама Мц. 6:29 10:29, 18:12, 26:21, 73 ← *ieden z nich* B72, *единаго ω^m малыхъ сихъ* → *одного з малыхъ тыхъ* Мц. 10:42, 18:6, 10, Мк. 9:42, таксама Мц. 18:14 ← *iednym z mátych tych* B72, *единъ ω^m уд твои^x* → *одинъ зъ члонков твои^x* Мц. 5:29, 30 ← *ieden z członków twoich* B72, *единъ отъ народа* → *одинъ з тижбы* Мк. 9:17, *единъ ω^m пророкъ* → *одинъ з пророковъ* Мк. 6:15, 8:28, таксама Мц. 16:14, *единого ω^m клеветъ своихъ* → *одного з товаришовъ своихъ* Мц. 18:28, *во едину ω^m суботъ* → *въ одинъ з суботъ* Мц. 28:1, *единъ ω^m архїи синагогъ* → *одинъ з переднеиш^x зъгромаженья* Мк. 5:22, *единъ отъ книжникъ* → *одинъ зъ учоныхъ* Мк. 12:28, *единъ ω^m ученикъ своихъ* → *одинъ зъ учениковъ его* Мк. 13:1, *едїнь ω^m обоюнадеса те* → *одинъ зъ дванадцатї* Мц. 26:14, 47, Мк. 14:10, *два ω^m оученикъ своихъ* → *двѣ з учениковъ своихъ* Мц. 11:2, Мк. 11:1 ← *dwi z vszñiów* B63 (параўн.: *dwi vszñiu* B72), *два ω^m васъ* → *два з васъ* Мц. 18:19, *Па тѣ ... ω^m нихъ* → *па тѣ ... з нихъ* Мц. 25:2, *Други же ω^m оученикъ* → *А други з учениковъ* Мц. 8:21 ← *Drugi zaś z vszñiów* B72, *никъто ... отъ человекъ* → *никто з чоловековъ* Мк. 11:2, *Кто ... ω^m васъ* → *хто з васъ* Мц. 6:27, 7:9, 12:11 ← *kto z was* B72, *Кии ω^m обою* → *Котори зъ обудѣвухъ* Мц. 21:31, *кого ... ω^m обою* → *кого ... зъ двѣ* Мц. 27:17, 21, *котораго ω^m седмихъ* → *которого зъ семи* Мц. 22:28, *нѣ ции ω^m книжникъ* → *некоторые з учоныхъ* Мц. 9:3, 12:38, Мк. 2:6, 7:1 ← *niektorzy z Doktorów* B72, *некиа отъ фарисеи* → *некоторихъ з фарисеевъ* Мк. 12:13, *нецыи ω^m ... стоѡ щихъ* → *некоторые зъ ... стоѡ чихъ* Мц. 16:28, 27:47, Мк. 9:1, 11:5, *некиа ω^m ученикъ* → *некоторихъ з учениковъ* Мк. 7:2, *мънози бо отъ нихъ* → *многие бо з нихъ* Мц. 8:3, але: *единъ ω^m сущихъ* → *одинъ ω^m будучихъ* Мц. 26:51;

ё) з прасторавым значэннем: *на сонмищихъ* → *въ згромаженья хъ* Мц. 4:23, 13:54, 23:6, 34, Мк. 1:39, 12:39, 13:9, таксама Мц. 12:9, 10:17, Мк. 6:2, 13:9 ці наадварот: *въ месѣто* → *на месѣ* Мц. 26:52 ← *ná mieysce* B72, *в пустыни* → *на пустыни* Мц. 15:33 (але не ў Мк. 8:4), *в горахъ* → *на горахъ* Мц. 18:12, *въ гору* → *на гору* Мц. 26:30, 28:16, Мк. 6:46; *седетї в мори* → *седель на мори* Мк. 4:1, *в поморие* → *над морем* Мц. 4:13, *на поморию стоѡ шѣ* → *над моремъ стоа ла* Мц. 13:2; *при корени* → *подле кореня* Мц. 3:10 (параўн.: *do korzenia* B72),

пъри дъверѣ хъ → у дъверей Мц. 24:33, Мк. 13:29 ці подле дъверей Мк. 2:2, 11:4; даволі пашыраны ў перакладзе прыназоўнік **около**: *о чреслехъ* → *около бедръ* Мк. 1:6, Мц. 3:4 ← *około biodr swoich* B72, *о нѣ мѣ* → *около него* Мк. 5:21, *о нихъ* → *около нихъ* Мк. 9:14 ← *około nich* B72, марг.: *около того стѣха* ‘каля, пры’ (арк. 32), *окрестъ себѣ* → *около себе* Мц. 8:18, Мк. 3:34 (як прыслоўе *окрестъ* → *около* Мк. 6:6), але: *о немъ* → *окъругъ его* Мк. 3:32, *о выи* → *округъ шии* Мк. 9:42 – у Буднага тут у абодвух выпадках *około* B72;

ж) са значэннем прыналежнасці:

– **отъ** + Р. скл. → у + Р. скл.: *ω^m ни^x* → у *них* Мц. 2:7 ← *v nich* B72, *ω^m тебе заа ти* → у *тебе позычити* Мц. 5:42 ← *v ciebie* B72, *ω^m оца* → у *ω^mца* Мц. 6:1 ← *v оуса* B72, *ω^m чѣ ловекъ ... ω^m бога* → у *людей ... у бога* Мц. 19:26, Мк. 10:27 ← *V ludzi ... v Bogá* B72, *ω^m бога* → у *бога* Мк. 10:27 ← *v Bogá* B72;

– **въ (во)** + М. скл. → **межи** + Т. скл.: *во владыка^x иудова^x* → *межи старшіймі иудовыми* Мц. 2:6, *в нарощеныхъ* → *межи нарощоныхъ* Мц. 11:11 ← *tiedzy národzonemí* B72, *в людехъ* → *межі людми* Мц. 26:5 ← *tiedzy ludem* B72, *во иудее^x* → *межи юдеа мї* Мц. 28:15, <быти> *в васъ* → <быти> *межи вами* Мц. 11:21, 20:26’, 27, 23:11, Мк. 9:19, 10:43’, 44 (параўн.: *w was* B72), але: *бывшаа в тебѣ* → *бывшие в тебе* Мц. 11:23 (параўн.: *w tobie* B72), *во отечествови* → *въ ω^mчизьне* Мц. 13:57, Мк. 6:4;

з) са значэннем матэрыялу (‘зроблены з’), яго часціны ці аб’екта дасягнення – **отъ** + Р. скл. → **зь** + Р. скл.: *ω^m власъ* → з *шерьсти* Мц. 3:4 ← *z sierści* B72, *ω^m терниа* → с *терняа* Мц. 7:16, 27:29 ← *z ciernia* B63, B72, *ω^m реща* → з *рѣ нѣа* Мц. 7:16, *ѿ тѣ плодъ* → з *овощовъ* Мц. 7:16, 20, 12:33 ← *Od owocow* B72⁷¹, *ω^m сего плода* → з *сего овощу* Мц. 26:29 ← *z owosi* B72, *ѿ тѣ словесъ* → з *слов* Мц. 12:37’ ← *z slow* B72, *ω^m масла* → з *оливы* Мц. 25:8 ← *z oleiu* B63, *отъ рибу* → з *рибъ* Мк. 6:43, *ω^m крупиць* → з *одробинъ* Мц. 15:27, Мк. 7:28;

і) з часавым значэннем: *во время се* → *за часу того* Мк. 10:30 ← *zá tego czasu* B63, B72, *во веки* → *на веки* Мц. 6:13, 21:19, Мк. 3:29, 11:14, *Въ утрѣ и ... день* → *на завтрешній день* Мц. 27:62 ← усе польск. *pozajutrz* (апрача NT56), *во вса дни* → *по всі дни* Мц. 28:20;

к) пры выражэнні колькасных адносін: *преломихъ въ па тѣ тыся щѣ* → *ламаломъ на па тѣ тисечеи* Мк. 8:19, *седмъ в четыри* → *семъ на чотыри* Мк. 8:20, ці прыблізнай колькасці: *ѿ ко две тыся щи* → *около дву^x тисечеи* Мк. 5:13, *ѿ ко чотыри тыся ца* → *около чотырехъ тисечеи* Мк. 8:9.

Часам пры заменах прыназоўнікаў назіраюцца непаслядоўнасці: *постилаху ... по пути ... посьтилаху по пути* → *посьтілалі ... по дорозе ... посьтилалі на дорозе* Мц. 21:8, хаця: *по пути* → *по дорозе* Мк. 11:8’.

2.2.5. Перадача іншых сінтаксічных з’яў. Да іх ліку аднесены наступныя з’явы:

1) месца азначэння адносна азначальнага слова, 2) ужыванне поўнай ці кароткай формы ў ад’ектывах, 3) ужыванне заназоўнікаў, 4) месца зваротнай формы дзеяслова, 5) перадача энклітычных формы асабовых займеннікаў, 6) перадача царкоўнаславянскіх калек спецыфічных грэчаскіх зваротаў, 7) перадача зварота Dativus absolutus.

1. З прычыны практыкаванага Цяпінскім паслоўнага прынцыпу перакладу парадак слоў абодвух слупкоў ЕЦ ідэнтычны. Нешматлікія адхіленні (гл. 2.2.1) ад гэтай практыкі маюць хутчэй выпадковы характар. Таму ў адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам знаходзіцца і месца азначэння, у прэ- ці постпазіцыі, напр.: *вса ко дърѣ во добро, плоды добры творить. а сло дрѣ во плоды злы творить* → *каждое дерѣ во доброе, овощи добрые чинить. а лихое дерево, овощи лихие чинить* Мц. 7:17.

2. Пры агульным паслядоўнічанні царкоўнаславянскаму арыгіналу ў перадачы азначэнняў Цяпінскі меў пэўныя магчымасці адлюстроўваць і некаторыя асаблівасці старабеларускай мовы. У прыватнасці, кароткія (іменныя) формы (дзее)прыметнікаў і

⁷¹ Але ў іншых месцах B72 дае часам іншы пераклад: *По овоси* Мц. 12:33.

ад'ектыўных займеннікаў ён часта замяняе поўнымі (займеннымі), напр.: *силы многи* → *моцы многіе* Мц. 7:22, *мужу мудру – мужу мудрому* Мц. 7:24, *помышлѣ нѣх зла* → *мысли лихѣ* Мц. 15:19, *воплѣ многѣ* → *крик великии* Мц. 2:18, *в пусто место* → *в пустое место* Мц. 14:13, Мк. 1:35, 6:31, 32, *врата адова* → *ворота пекельные* Мц. 16:18, *Дърѣ во добѣро* → *дерѣ во доброе* Мц. 7:17, 18, 12:33, *плодѣ добрѣ* → *овощь добрый* (Мц. 3:10, 7:17, 19, 12:33), *пъротивѣ нѣ вѣ тѣрѣ* → *противънии ветрѣ* Мц. 14:24, Мк. 6:48, *глуха гугнива* → *глухого гугнивого* Мк. 7:32, *имуць дѣхъ немѣ* → *маючого дѣхъ немѣи* Мк. 9:17, *чѣлка, нема беснѣема* → *чѣлка, немого бешоного* Мц. 9:32, *слѣ па и нѣ ма* → *слепого и немого* Мц. 12:22, *хромѣ, слѣ пы, нѣ мы, бедны, и инѣ многи* → *хромые, слепые, немые, уломъные и инѣ многие* Мц. 15:30, *вина нова, в мехѣ ветхѣ* → *вина нового, в сумѣ ветхѣ* Мц. 9:17, *вино ново, в мехѣ новѣ* → *вино новое, в сумѣ новѣ* Мц. 9:17, *бысть бурѣ ветрена велика* → *была бурѣ ветрена велика* Мк. 4:37, *ина подобна такова многа* → *иное подобное таковое многое* Мк. 7:8, 13, *ω^m кваса фарисейска и саддукейска* → *ω^m квасу фарисейского и саддукейского* Мц. 16:6, 11, 12 (*ω^m учениѣ ...* → *ω^m ученѣ ...*), *отѣ къваса фарисейска, и ω^m кваса иродова* → *ω^m квасу фарисейского, и ω^m квасу иродового* Мк. 8:15, *родѣ лукавѣ и прѣ любодѣ и* → *родѣ злый и чужоложныи* Мц. 12:39, *таксама* Мц. 16:4, *о родѣ невѣ рѣ нѣ и развращенѣ* → *о родѣ нѣ вѣ рныи и переворотныи* Мц. 17:17, *таксама* Мк. 9:19, *окаменено сердцѣ ваше имате* → *закаменено сердце ваше маєте* Мк. 8:17. Аднак гэта адбывалася не заўжды: *будетѣ око твое просто, ... тѣ ло твое свѣ тло буде^m* → *буде^m око твое просѣто, ... тело твое светло боудетѣ* Мц. 6:22, *оузка врата и тесенѣ путь* → *узкѣ ворота и тесна дорога* Мц. 7:14, *обра щетѣ <домѣ> празденѣ, пометенѣ и украшенѣ* → *находи^m <домѣ> порожденѣ, уметенѣи и окраионѣи* Мц. 12:44, *дѣхъ бо бодрѣ, плоть жѣ немощна* → *дѣхъ бо жарѣкии, лечѣ тело немощно* Мц. 26:41, *бе ... сердцѣ ихѣ окаменено* → *было ... сердце ихѣ закаменено* Мк. 6:5 і інш. Асаблѣва часта захоўваюцца кароткія формы (дзе)прыметнікаў і ад'ектыўных займеннікаў у прэдыкатываючай функцыі: *соль не сълана будетѣ* → *соль несолена будетѣ* Мк. 9:50, *спасенѣ боудетѣ* → *збавенѣ будетѣ* Мц. 10:22, Мк. 13:13, *таксама* Мц. 19:25, Мк. 10:26, *быша белѣ* → *были белѣ* Мц. 17:2, *биени будете* → *биты будете* Мк. 13:9, *вы ... есьте, полни* → *вы ... есьте, полны* Мц. 23:28, *несмѣ посланѣ* → *не естомѣ посланѣ* Мц. 15:24, *нѣ истовѣ есьте* → *шаленѣ естѣ* Мк. 3:21, *пусто естѣ место* → *пусто естѣ место* Мц. 14:15, Мк. 6:35 і інш. (гл. таксама 4.3.3). Аднак у прэдыкатываючай функцыі трапляюцца і поўныя формы: *скорбни быша* → *смутными были* Мц. 17:23, *долгѣ онѣ* → *долгѣ оныи* Мц. 18:32, *что ма глаголеши блага. никто же бѣлагѣ* → *што ме мовиши добримѣ. никто не добрии* Мц. 19:17, Мк. 10:18, *бе бо ветрѣ пъротивенѣ* → *былѣ бо ветрѣ противнии* Мк. 6:48, *печаленѣ бысть царѣ* → *фрасовнымѣ былѣ король* Мц. 14:9 і інш.

3. Асаблѣвасцю перакладу Цяпінскага з'яўляецца захаванне заназоўніка (у адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам): *мене ради* → *мене деле* Мц. 5:11, 10:18, 39, 16:25, Мк. 8:35, 10:29, 13:9, *Сего ради* → *Сѣ го делѣ* Мц. 6:25, 13:13, 18:23, 24:24, *сега ради* → *того деле* Мц. 12:27, 31, 13:52, 14:2, 18:23, 19:5, 21:43, 23:13, 34, 24:44, Мк. 6:14, 10:7, 11:24, 12:24, *его ради* → *его деле* Мц. 27:19, *чесо ради* → *чого деле* Мц. 26:8, *правды ради* → *правды деле* Мц. 5:10, *имени моего ради* → *имени моего деле* Мц. 10:22, 19:29, 24:9, Мк. 13:13, *словѣ се ради* → *слова деле* Мц. 13:21, Мк. 4:17, *иродиа ды ради* → *иродыѣ ды деле* Мц. 14:3, Мк. 6:17, *чѣлка деле* Мк. 2:27, *кля твы ... ради* → *прісеги деле* Мц. 14:9, Мк. 6:26, *царьсѣтвѣя ради* → *королевѣства дѣ ле* Мц. 19:12, *евангелиа ради* → *евангелиа деле* Мк. 10:29, *зависти ради* → *зависѣти деле* Мц. 27:18, *суботы ради* → *суботы деле* Мк. 2:27, *избранныхѣ же ради* → *выбранныхѣ пакѣ деле* Мц. 24:22, Мк. 13:20, *народа ради* → *тижбы деле* Мк. 2:4, 3:9.

4. Зваротныя формы дзеяслова звычайна перакладаюцца таксама зваротнымі, напр.: *удивѣса* → *здивилѣса* Мц. 8:10, *дивла хуса* → *дивилиса* Мц. 12:23, 21:20, 22:22,

33, *дивитиса* → *дивіліса* Мк. 2:12 ці *дивилъса* Мц. 27:14, *чюдишася* → *здівла лиса* Мц. 8:27, 9:8. Але ў асобных выпадках адчуваецца патрэба ў выкарыстанні зваротнай формы: *не ѿ ви тебе* → *не обѿѡ вило тебе* Мц. 16:17, *блюди* → *сьтерезжі* Мк. 1:44, 4:24 (трэба *стерезисе*, гл. ніжэй), *ѿ коже прельсьтитуи ... и избранныѡ* → *ижбы зведи ... и выбраные* Мц. 24:24. Зрэдку зваротная часціца скасоўваецца: *дасьть мі са* → *дана мі* Мц. 28:18 ← *Dána mi* B72. Пры перакладзе зваротны кампанент можа заставацца на дыстанцыі ад свайго дзеяслова, напр.: *рождъшее бо са в неи* → *родившее бо са в неи* Мц. 1:20, *поклониши ми са* → *поклониши ми са* Мц. 4:9, *дасть бо са вамъ* → *дасть бо се вамъ* Мц. 10:19, *Иже бо са смирить* → *Котори бо са унижить* Мц. 18:4, *Что са вамъ мнѡитъ* → *Што са вамъ здасьть* Мц. 18:12, 21:28, 22:17, 42, 26:66, таксама Мц. 17:25, 25:29, 26:53, *аще са не бы родиль* → *еслі се бы не роділь* Мц. 26:24, *осътава тьса* → *ѡ^mпустили б са* Мк. 4:12, *кто са прикосну мне* → *кто се доткнуль мене* Мк. 5:31, аднак гэтак адбываецца не заўжды: *Мола ще же са* → *Мола чиса пакъ* Мц. 6:7, *Молити жѡ са* → *Лечъ молитисе* Мц. 24:20, Мк. 13:18, *убоите жѡ са* → *боитеса* Мц. 10:28 і інш. Тым не менш Цяпінскі зрэдку ўжываў зваротны кампанент на дыстанцыі: *снатиса* → *се зошѡли* Мц. 1:18.

Часам, у асноўным пад уплывам польскай версіі, адзначаюцца выпадкі перакладу:

а) незваротных формаў зваротнымі: *бысть* → *сталосе* Мц. 1:22, 7:28, 8:24, 26, 9:10, 21:4, 42, 25:6, 26:8, 56, Мк. 2:15, 23, 27, 4:39, 5:33, 9:21, 12:10, 11, 14:4 (муж. р. Мц. 21:42, 25:6, жан. р. Мк. 2:27) ← *stáło się* B72⁷², *будеть* → *станетьсе* Мц. 21:21, Мк. 11:23, 24; *блюдѡ та* → *стерезитесе* Мц. 9:30, 24:4, *соблюдаши его* → *стерегсе его* Мк. 6:20 (але: *блюдете* → *стерезите* Мц. 18:10, Мк. 4:24, *блюди* → *сьтерезжі* Мк. 1:44, *блюдетеса* → *стерезитесе* Мц. 16:6, 24:4, Мк. 8:15, 12:38, 13:5, 9, 23), *Внемлѡ те* → *Стерезитеса* Мц. 7:15, 10:17 (параўн.: *strzeżajcie się* B72), *внимати* → *остерегаютьсе* Мц. 16:11 (але: *Внѡ млѡ тѡ* → *Стерезите* Мц. 6:1, 16:6), *не мните* → *не сподеваетесе* Мц. 24:44, *Упова* → *Сподевальсе* Мц. 27:43, *испытываше* → *выпытальса* Мц. 2:7 ← *wypytał się* B72, *испытайте* → *выпитаитесе* Мц. 2:8 ← *się wypytaucie* B72, *скорѡба* → *смутечісе* Мк. 3:5, 10:22, 19:22, *сѡ тующе* → *смутѡ чисе* Мц. 6:16, *стражѡда* → *мучачиса* Мц. 8:6, *страждеть* → *мучитьса* Мц. 17:15, <не> *достои^m* → <не> *годітьса* Мц. 12:2, 10, 12, Мк. 2:24, 3:4, 6:18 ← *się <nie> godzi* B72, *не достоино* → *не годилосе* Мц. 12:4, Мк. 2:26 ← *się ... nie godziło* B72, *Не преречеть* → *Не спротиви^mса* Мц. 12:19, <не> *станеть* → <не> *остои^mса* Мц. 12:25, 26 ← <nie> *ostoi się* B72, *пререцати ему* → *спротивла тьсе ему* Мц. 16:22, *милосердую* → *умилосѡ рживаюса* Мц. 15:32, Мк. 8:2, таксама Мц. 18:27, 20:34, Мк. 1:41 (але: *милосѡ рдѡ ты* → *умилосердье тебе* Мц. 16:22), *помиловати* → *змиловатьсе* (Мц. 9:27, 15:22, 17:15, 18:33', 20:30, 31, Мк. 10:47, 48), *совеща* → *змовилосьсѡ* Мц. 20:13, *совѡ щавѡ* → *змовивишисе* Мц. 20:2, *возлюбихи* → *розмилуешѡ* Мц. 19:19, 22:37, 39, Мк. 12:30, 31, таксама Мк. 10:21, *солнце померкнетъ* → *солнцѡ затьмиться* Мц. 24:29, Мк. 13:24 ← *słońce zaćmi się* B63, B72, *пърисупль* → *присупивишисе* Мк. 1:31, *косну* → *ткнульсе* Мк. 1:41, таксама Мк. 8:22, *обгледаше* → *огледацьсе* Мк. 5:32, *уведевшѡ* → *доведавишисе* Мк. 6:38, *улеже* → *улегсе* Мк. 6:51, таксама і для дзеепрыметнікаў: *проливаема* → *проліваючаѡ се* Мц. 23:35, *уповающимъ* → *сподеваючимъсе* Мк. 10:24;

б) зваротных формаў незваротнымі: *вселиса* → *мѡ икаль* Мц. 2:23, *возмеритьса вамъ* → *ѡ^mмера^m вамъ* Мц. 7:2, <не> *надеса* → <нѡ > *упала* Мц. 7:25, 27 ← <nie> *wpadł* B72, *впадѡ тса* → *впаде^m* Мц. 12:11, таксама Мц. 15:14, *нудитса* → *кѡвалътъ терпять* Мц. 11:12, *взалкашася* → *зголоднелі* Мц. 12:1, *уповають* → *надеѡ тьсе бѡдуть* Мц. 12:21, *влад са* → *метана* Мц. 14:24, *водвориса* → *перебыль* Мц. 21:17, *усумнитися* → *вутпнिति*

⁷² Але ў іншых месцах B72 дае часам іншыя адпаведнікі: *była* пры црксл. *бысть* → *сталосе* Мц. 8:24, 26; а ў Мц. 9:10 гэтак чытанне ў Буднага наогул адсутнічае.

(Мц. 21:21, 28:17), *не быша прекратилисѧ дние тиш, не бы ... спасасѧ всѧ ка плоть* → *не были бѣ укорочены дни тые, не было бѣ ... заховано каждое тело* Мц. 24:22, таксама Мк. 13:20, *ѡ ко да спасѣ тьсѧ* → *ижбы захована* Мк. 5:23, *сѣсахусѧ* → *оздоровла лі* Мк. 6:56, *плакасѧ* → *плакаль* Мц. 26:75, *ругахусѧ* → *уругали* Мц. 27:29 ← *vragáli* В72, *ругающѣ сѧ* → *уругуючи* Мц. 27:41 ← *vragáiac* В72 (хаця: *поругашиѧ сѧ* → *науругалисе* Мц. 27:31 ← *fię páiragáli* В72, але: *ругахусѧ* → *ругалисе* Мк. 7:2, параўн.: *vtyfkowáli* В63, В72), *поклонишесѧ* → *пърипадываючи* Мц. 27:29, *преклоньсѧ* → *припадиши* Мк. 1:7 ← *przypadŃy* В72, *къла тсѧ еи* → *присегнулѣ еи* Мк. 6:23 ← *przyŃiagl ieu* В72 і інш. Гэта справядліва і для субстантываванаых дзеепрыметнікаў: *труждающеисѧ* → *стрүжоные* Мц. 11:28, *бѣ снуючасѧ* → *бешаного* Мц. 12:22.

Услед за царкоўнаславянскім арыгіналам Цяпінскі захоўвае ўстаўку кароткіх слоў у зваротныя дзеесловы:

а) злучніка *бо*: *рождѣшее бо сѧ* → *родившее бо сѧ* Мц. 1:20, *приближи бо сѧ ирѣтвие небесное* → *приближило бо сѧ королевство нѣное* Мц. 3:2, 4:17, *дасть бо сѧ вамъ* → *дасть бо се вамъ* Мц. 10:19 (параўн.: *не дастьсѧ емү* → *не дастьсе емү* Мц. 12:39, 16:4), *боѧ хү бо сѧ его* → *боѧ ли бо се его* Мк. 11:18;

б) энклітычных формаў асабовых займеннікаў: *ѧ ще падѣ поклониши ми сѧ* → *если падиши поклониши ми сѧ* Мц. 4:9, *ѡ^mпуцают ти сѧ грехи* → *ѡ^mпуцають ти се грехи* Мк. 2:5, 9, *не веста сѧ чесо просита* → *не ведаете се чого просите* Мк. 10:38;

в) часціц *бѣ, ли, же*: *покаж ли сѧ быша* → *покад ли бѣ сѧ были* Мц. 11:21, *аще сѧ не бы родилѣ члѣкъ тои* → *еслї се бы не родилѣ человекѣ тотѣ* Мц. 26:24, *достойно ли есьть дати* → *годить ли се дати* Мц. 22:17, *Блюдете же сѧ вы сами* → *Стережите жѣ се вы сами* Мк. 13:9.

Але адзначаныя ў помніку напісанні кшталту *противица, судитца, розмилуетца* (гл. 4.2.4) выразна сведчаць пра зліццё зваротнага кампанента з дзеесловам. Асабліва паказальныя тыя прыклады, дзе зваротная часціца памылкова паўторана двойчы: *чѣ рѣмнуеть бо сѧ небо* → *чїрвонеецца бо сѧ нѣ бо* Мц. 16:2, 3. Тым не менш цалкам характарызаваць падобныя выпадкі дыстанцавання зваротнага кампанента дзееслова як выключна кніжныя не выпадае. Нягледзячы на сваю архаічнасць, яны адзначаны ў старабеларускіх помніках; пад польскім уплывам яны маглі ўжывацца і ў жывым маўленні [Карский 1956: 294–295].

5. Згодна з царкоўнаславянскім (і польскім) арыгіналам(і) у Цяпінскага часта захоўваюцца энклітычныя формы асабовых і зваротнага займеннікаў, архаічныя для старабеларускай мовы. Штучнасць выкарыстання такіх формаў ілюструе шэраг памылак з імі. Так, Цяпінскі прыняў форму *ти* за суфікс дзееслова: *исповѣ даю ти сѧ* → *вызнаваютьсе* Мц. 11:25 – тут форма дзееслова 1-й асобы адз. л. цяперашняга часу (параўн.: *Wyznawam tobie Oucze* В72) перакладзена формай інфінітыва. У іншым выпадку ён прыняў поўную форму займенніка за кароткую: *милосѣ рѣдѣ ты господи* → *умилосердѣсе тебе пане* Мц. 16:22. Аднак энклітычныя формы займеннікаў нельга прызнаць цалкам кніжнымі – яны не толькі шырока адзначаліся ў старабеларускім пісьменстве [Булыка 1979: 99–100; Мова 1988: 146], але яшчэ ў XIX ст. фіксаваліся ў вусным маўленні [Карский 1956: 191–192] – відаць, як арфаэпічная звычка. Падтрыманая польскім уплывам, гэтая рыса магла з’яўляцца адметнасцю шляхецкага маўлення. Магчыма, не выпадкова, што Цяпінскі пакідае ў сваім перакладзе толькі формы адз. л. і ў асноўным 1-й асобы: *ми, ме (мя)*, прычым выключна ў маўленні персанажаў:

а) пры загадным ладзе дзееслова: *возвѣ стите ми* → *вѣзвѣ стите ми* Мц. 2:8 ← *oznaucicie mi* В72, *повелї мї* → *вели ми* Мц. 8:21, 14:28 (параўн. у В72: *dopusć mi* Мц. 8:21, *rofjaż mi* Мц. 14:28), *даждѣ ми* → *даи ми* Мц. 14:8, 18:28 ← *Day* (ці *Odday*) *mi* В72, *принесете ми* → *принесите ми* Мц. 14:18, Мк. 12:15 ← *Przynieście mi* В72, *помози ми* →

поможи ми Мц. 15:25, привѣ дѣ те ми → приведите ми Мц. 17:17, 21:2, Покажите ми → Покажите ми Мц. 22:19, Мк. 12:15, ω^mвещайте ми → ω^mповедьте ми Мк. 11:29, 30, спаси ма → збав мѣ Мц. 14:30;

б) у пытаннях і просьбах: Кого ма глаголють быти → кимъ ме мовѣ т быти Мц. 16:13, Мк. 8:27, таксама Мц. 16:15, Мк. 8:29, что ма глаголеши блага → што ме мовиши добримъ Мц. 19:17, Мк. 10:18, что ма глаголеши → што ме мовиши Мц. 19:17, Мк. 10:18 ← тиє towiѣ B72, что ма искушаєте → што ме кустите Мц. 22:18, Мк. 12:15 ← тиє kušićie B72, можеши ма очистити → можеши ме очистити Мц. 8:2 ← możeѣ тиє oczyszczyć B72, не есьть ми леть сотворити → не есть ми вольно учинити Мц. 20:15, чѣто ми хоцѣ те дати → што ми хочете дати Мц. 26:15, воскую ма еси оставилъ → чому ма еси занехалъ Мц. 27:46, хоцю да ми даси → хочу бы ми далъ Мк. 6:25 ← mi dał B72, аще попросиши ми → есьли попросиши ме Мк. 6:23;

в) у абвесным ладзе: исповѣ стѣ ма → визнае^m ме Мц. 10:32 ← тиє wuzna B72, соблазнъ ми еси → згоршеньем мѣ еси Мц. 16:23, умоли ма → упросилось ме Мц. 18:32, ми еси должьжѣ нѣ → мѣ еси долجونъ Мц. 18:28, мати ми есть → matka ми есть Мц. 12:50, Мк. 3:35 ← mi ... matkq iest B72, чѣтуть ма → чста тѣ ме Мц. 15:8, 9, Мк. 7:6, 7 ← тиє czćie B72, ми еси пѣрѣ далъ → мѣ еси поручилъ Мц. 25:20, 22, дасте ми а сти ... напоисте ма → далисьте ми есьти ... напоилисьте ми Мц. 25:35, 42, одеа сте ма → оделісьте ме Мц. 25:36, ма сотвори → ме учинила Мц. 26:12, преда^{cm} ма → выда^{cm} ме Мц. 26:21, 23 ← wuda тиє B72, мѣ есьть → ми есьть Мц. 26:35, представить ми → поставить ми Мц. 26:53, тѣ ма вида тѣ → тамъ ме увидѣ тѣ Мц. 28:10, дастъ мѣ са → дана мѣ Мц. 28:18 ← Daná mi B72;

г) пры аддзеяслоўных назоўніках: на погребение ма → на погребенье ме Мц. 26:12 ← ku pogrzebieniu тиє B72.

Даволі рэдка кароткія формы 1-й асобы перакладаюцца поўнымі: на ма есть → противъ мене е^{cm} Мц. 12:30 ← przeciw mnie iest B72, даждь ... за ма и за са → даи ... за мене и за себе Мц. 17:27 ← zá тиє у zá siebie B72, верующихъ в ма → верующихъ в мене Мц. 18:6, Мк. 9:42, пославшаго ма → пославѣшого мене Мц. 10:40, Мк. 9:37, въ своихъ ми → въ своихъ мне Мц. 20:15, а ти ма → поимати мене Мц. 26:55 (параўн.: poimác тиє B63, B72), зьсловити ма → злословити мене Мк. 9:39.

Наадварот, энклітычныя формы ти, те захоўваюцца рэдка: ω^mпуцають ти са греси → ω^mпуцаю^m ти се грехи Мц. 9:2, 5, Мк. 2:5, 9 (параўн.: odpuśczią się tobie grzechy B72), та поставлю → те постановлю Мц. 25:21, 23 ← cię postawię B72, ведех та → виделомъ те Мц. 25:24, вемъ та → знаю те Мк. 1:24, когда та видехомъ → коли те виделисмо Мц. 25:37, 38, 39, 44 ← kiedy cię widzieliśmy B72, уготоваем ти ѣ сти пасху → зготовимъ ти есьти пасху Мц. 26:17, заклинаю та → запрісегаю те Мц. 26:62, Мк. 5:7.

У большасці выпадкаў формы 2-й асобы ти, те замяняюцца поўнымі: реку ти → реку тебе Мц. 2:13, [сохранити та] → [стерѣ чи тебе] Мц. 4:6, возму^m та → озму^m тебе Мц. 4:6, имать ... на та → мае ... против тебе Мц. 5:23, та предасть → тебе выдасть Мц. 5:25, соблажъна е^m та → згоршаєть тебе Мц. 5:29, 30, 18:8, 9, Мк. 9:43, 45, 47, уне бо ти е^{cm} → ленеи бо тебе е^{cm} Мц. 5:29, 30, таксама Мц. 18:8, 9, Мк. 9:43, 45, 47, что ти есть има → што тебе есть има Мк. 5:9, та кто ударить → тебе хто удари^m Мц. 5:39, кто есьть удареи та → хто есьть бѣючи тебе Мц. 26:68, кто та поиметь → хто тебе поимаетъ Мц. 5:41, кто ти дасъть → хто тебе далъ Мц. 21:23, Мк. 11:28, віда и та → видечи тебе Мц. 6:6, спасе та → уздоровила тебе Мц. 9:22, Мк. 5:34, 52, 10:52 (параўн.: vzdrowilá cię B72), не достоинъ ти имети → не годи^mсе тебе мети Мц. 14:4, Мк. 6:18, усънѣ еть ти са → упожиточнитъсе тобѣ Мц. 15:5 (параўн.: thobie będzie pożyteczny B61, tobie iest ná

požytek В72), дамъ ти → дамъ тебе Мц. 16:19, Мк. 6:22, ти возъдамъ → тебе ω^mдамъ Мц. 18:26, 29, кто ти дасъть → хто тебе далъ Мц. 21:23, что ти са мнить → шъто тебе се здасъть Мц. 17:25, 21:28, 22:17, 42, таксама Мц. 26:53, буди ти → нехаи будетъ тебе Мц. 18:17, азъ та помиловахъ → ѿ над тобою змиловаломсе Мц. 18:33, азъ ти повелеваю → ѿ тебе велю Мк. 9:25, на та съведетельсътъвуютъ → на тебе съведчатъ Мц. 26:62, 27:13, ѿ ве та творить → ѿ внымъ тебе чинить Мц. 26:73, елика ти господь сотъвори, и помилова та → што тебе панъ учинилъ, и (а къ) уміловаль тебе Мк. 5:19, угнетающъ та → угнетающую тебе Мк. 5:31, зоветъ та → зоветъ тебе Мк. 10:49. Аднак нават у суседніх вершах Цяпінскі можа ўжываць то поўную, то энклітычную форму: дамъ ти → дамъ тебе Мк. 6:22, дамъ ти → дамъ ти Мк. 6:23.

Энклітычныя формы *си, се (ся)* зваротнага займенніка цяжка адмежаваць ад фарманта зваротнага дзеяслова: *сжали си зъ ло* → *зжалилисе вельми* Мц. 18:31. У ЕЦ можна адзначыць толькі некалькі відавочных выпадкаў: *спаси са самъ* → *заховаи себе самъ* Мц. 27:40, *раздѣ льшееса на са* → *розъделившоесе противъ себе* Мц. 12:25⁷³, Мк. 3:24, 25 (*на себе*), з захаваннем энклітычнай формы: *Что са вамъ мнить* → *Што са вамъ здасъть* Мц. 18:12, 26:66, таксама Мц. 25:29, *не веста са чесо просита* → *не ведаете се чого просите* Мк. 10:38, але: *бысътъ си* → *сталосе то* Мц. 21:42.

б. У Цяпінскага захоўваюцца некаторыя спецыфічныя сінтаксічныя канструкцыі царкоўнаславянскага арыгінала, прынятыя ў спадчыну ад грэчаскага тэксту; яны часта адсутнічалі ў польскіх перакладах. Гэта перш за ўсё канструкцыі з падвойнымі склонамі (Н. скл. і В. скл.), а таксама канструкцыі з інфінітывамі і дзеепрыметнікамі:

а) падвойны Н. скл. (Nominativus duplex) захаваны толькі аднойчы: *назарѣ и нарѣ чет са* → *назаренинъ назоветьса* Мц. 2:23, у іншых выпадках другі Н. скл. перадаецца праз Т. скл.: *будутъ перві, последніи. и последни, первии* → *будутъ первые, посьледними. а посьледние, первыми* Мц. 19:20, Мк. 10:31, таксама Мц. 20:16, Мк. 1:17, 34;

б) Accusativus cum infinitivo ў Цяпінскага захоўваецца толькі ў лічаных выпадках: *узришъ иза ти сучецъ* → *узришъ вына ти сучок* Мц. 7:5, *будетъ обресьти ю* → *будетъ наидеть ее* Мц. 18:13, *повеле и ... продати, и жену его и ча да. ... и ω^mдати* → *велель его ... продати, и жону его и дети. ... и ω^mдаті* Мц. 18:25, *Петъръ ... седа шѣ съ слугами, видети кончину* → *петръ ... седелъ з слугами, видеті сконченье* Мц. 26:58, *вели ... утвердити гробъ* → *Вели ... утвердити гробъ* Мц. 27:64, *обгледаше видеті сотворишю* → *огледашьсе відети учинівшю* Мк. 5:32, *рѣ чѣ его възгъласити* → *велель его прикъликати* Мк. 10:49, а часам замест В. скл. у гэтай канструкцыі выступае Р. скл.: *остави мѣ ртвыхъ погрѣ бсти своа мертвеца* → *остав мртвыхъ погребамъ своих мертвецовъ* Мц. 8:22, *не бы далъ подькопати хърама съвоего* → *ні далъ бы подкопаті дому своего* Мц. 24:43, *его ничесоужѣ сотъворити* → *его нічого учинити* Мк. 7:12, у астатніх выпадках гэты зварот перадаецца ў Цяпінскага:

– з захаваннем канструкцыі Dativus cum infinitivo царкоўнаславянскай версіі⁷³, напр.: *внити ... хрому или бедну. нежелли ... ввержену быти* → *ввоити ... хромому або уломному. нижли ... вкиненому быти* Мц. 18:8, Мк. 9:43, 45, *подобаетъ сыну человеческому ... пострадаті, ... и убиену быти. и ... воскърѣ сьнути* → *потреба сыну чолочечьему ... утерпеті, ... и забитому быти. и ... вскъреснути* Мк. 8:31, таксама Мц. 16:21, *ижѣ глѣють не быти воскресению* → *которіе мова ть не быть вскъресенью* Мц. 22:23, Мк. 12:18 (гл. яшчэ

⁷³ Замест Accusativus cum infinitivo ў царкоўнаславянскай версіі часта выступае Dativus cum infinitivo (Мц. 1:18, 8:24, 28, 12:22, 13:2, 32, 54, 14:19, 28; 15:31; 16:21; 17:4, 10; 18:7, 8, 33, 19:14, 24, 22:23, 24:6, 25:27, 26:35, 27:12, 14, Мк. 1:27, 45, 2:23, 3:10, 4:1, 32, 8:31; 9:5, 11, 26, 43, 45, 47, 10:25, 12:18), зрэдку В. скл. у гэтай канструкцыі заменены на Т. скл. (Мц. 18:9, Мк. 2:26, 4:32, 9:47). Часам замест інфінітыва выступае фінітная форма (Мц. 13:5, 6, 26:34, 75, 27:12, Мк. 7:24, 8:36), абсалютыўны зварот (Мц. 13:4, 25, Мк. 2:15), даданы сказ са злучнікама *да* (Мк. 7:27), аддзеяслоўны назоўнік (Мц. 24:12, 26:32), адзінкавы інфінітыў (Мк. 2:2, 8:7). Толькі аднойчы зварот не мае сабе адпаведніка ў грэчаскім тэксце: *мна лу призракъ быти* → *домънимали облуду быти* Мк. 6:49 (Цяпінскі перакладае праз Dativus cum infinitivo).

Мц. 14:19, 28, 17:4, 10, 18:33, 19:14, 24, 25:27, 26:35, Мк. 9:5, 11, 10:25, 13:10);

– праз Д. скл.: *ни входа щихъ оставла етѣ внити* → *ни входа чимъ допущаете воити* Мц. 23:14, *не оставла ше глаголати бесы* → *не допущалъ мовить бесомъ* Мк. 1:34, *ни едїного ити, токѣмо петѣра, и иѣ кова, и иоанна бѣрата иа ковла* → *ни одному итї, только петру, а а кову, а иоану брату а ковову* Мк. 5:37;

– у скасаваным выглядзе, напр.: *не моци нїкому минути* → *не могъ нїхто минути* Мц. 8:28 ← *nie mogł nikto ... minąć* В72, *слѣ пому и нѣ мому глаголати, и гла дати* → *слепыи и немыи мовиль, и гледель* Мц. 12:22 ← *ślepu y niety u towił y widzial* В72, *прийти птицамъ небеснымъ, и витати* → *прихода тѣ птахи небесныє, и гнѣ зда тѣса* Мц. 13:32, *дивитиса имъ, и глаголати* → *дивилиса они, и мовилї* Мц. 13:54, *ста затиса имъ* → *розмовла ли они* Мк. 1:27, *не моци ему* → *не могъ онъ* Мк. 1:45, *таксама* Мк. 3:20, *мноземъ глаголати* → *многие мовили* Мк. 9:26 (яшчэ Мц. 1:18, 5:32, 8:24, 13:2, 15:31, 27:14, Мк. 2:2, 12, 3:10, 4:1, 32, 37, 5:4, 8:25);

– праз дзеепрыметник у Т. скл.: *глухиа творить слышати, и немьа глати* → *глухие чинить сышачїмї, и немые мовечими* Мк. 7:37;

в) падвойны В. скл. (Accusativus duplex) часам пакїдаецца нязменна: *виде ... симона глѣмого петра* → *увидель ... симона названого петра* Мц. 4:18, *таксама* Мц. 27:17, 32, Мк. 3:16, *что дасѣть человекъ измену* → *што дастъ чоловѣкъ къ ѿ^ммену* Мц. 16:26, Мк. 8:37, *творите его сына* → *чините его сына* Мц. 23:15, *ведыѣ его мужа пѣраведѣна и сва та* → *ведаючї его мужа справедливого и светого* Мк. 6:20, *хаця зредку* В. скл. у гэтай канструкцыї замяняюцца на Р. скл.: *приѣ ти мѣрамъ жены твоеа* → *приа ти мариї жоны твоее* Мц. 1:20, *васъ беспечалны сотворимъ* → *васъ бесклопотныхъ учинимъ* Мц. 28:14, *але часцей канструкцыя перадаецца ў разбураным выглядзе⁷⁴, калї другї* В. скл. замяняецца:

– праз Т. скл. (так часта і ў В72), напр.: *нѣ явѣ его твора тѣ* → *не а внымъ его чинили* Мц. 12:16, Мк. 3:12, *ма глаголеши блага* (греч. *με λέγεις αγαθόν*) → *ме мовишь добримъ* Мц. 19:17, Мк. 10:18, *дати душу свою изѣбавѣление* → *дать душу свою окупом* Мц. 20:28, Мк. 10:45, *вы ... сотворисѣте и вертепъ разѣбоинїкомъ* → *вы учїнілисѣте его печорою разѣбоиничою* Мц. 21:13, Мк. 11:17, *дѣдъ ... господа его нарицаеть* → *давидъ ... паномъ его называеть* Мц. 22:43, 45 (гл. яшчэ Мц. 4:19, 10:25, 16:14, 20:12, 23:10, 26:73, Мк. 8:28, 12:37, 8:20); сюды таксама трѣба аднесцї і выпадкї падвойнага В. скл. незалежна ад грэчаскага тэксту: *положю враги твоѣ подножїе* → *положу вороги твои подножкомъ* Мц. 22:44, *напоить вы чашу воды* → *напоить васъ чашою воды* Мк. 9:41 ← *sząbą wody* В72, *параўн.:* *напоить единаго ... чашоу ... воды* → *выпой^м однимъ ... чашу ... воды* Мц. 10:42 ← *wuról ... sząbę (wody)* В72;

– прыназоўнікавай канструкцыяй: *имеша ю жену* → *мели ее за жону* Мк. 12:23 *цї* праз прыслоўе: *посла и того ... последъ* → *послалъ и того опосыле* Мк. 12:6;

г) спалучэнне Accusativus cum infinitivo з Accusativus duplex заўжды перадаецца праз Т. скл., але з захаваннем інфінітыва: *кого ма глаголють быти чѣ ловцы* → *кимъ ме мова тѣ быти люди* Мц. 16:13, 15, Мк. 8:27, 29, *сотворю васъ бытї ловца человекомъ* → *учиню васъ быти ловцами людеи* Мк. 1:17, *веда ху его христа суца* → *знали его христомъ быти* Мк. 1:34.

У старабеларускім пісьменстве больш-менш распаўсюджанымі былі толькі канструкцыі з падвойным В. скл., якія таксама адзначаюцца ў жывым дыялектным маўленні [Карский 1956: 397–398]. У Цяпінскага ўсе гэтыя звароты захоўваюцца нерэгулярна і перадаюцца непаслядоўна. Большую стабільнасць дэманструюць іншыя канструкцыі, што, відаць, складалі важны элемент біблейнага стылю, паколькі перакладчык іх не мяняў і не пазбягаў:

⁷⁴ У некаторых выпадках зварот Accusativus duplex разбураны ўжо ў царкоўнаславянскім перакладзе, калі замест аднаго з В. скл. выступае Д. скл. (Мц. 1:21, 25, 22:23, 27:22, Мк. 8:31, 13:10) цї Р. скл. (Мц. 1:20, Мк. 8:20).

д) дзеепрыметнік пры дзеяслове *быти* (у імперфекце і будучым часе), які звычайна захоўваецца (у тым ліку і ў выглядзе дзеепрыслоўя): *Не вы бо будзеце глѣющеи, но дхъ ... глѣ и* → *Не вы бо будзеце мовечими, але дхъ ... мовечии* Мц. 10:20, таксама Мк. 13:11, *бе бо имея ста жания многа* → *быль бо маючи собранья много* Мц. 19:22, Мк. 10:22, *бе прѣповедаая на сонмищихъ ихъ ... и бесы изгона* → *быль проповедаючи в згромаженьѣ хъ ихъ ... и бесы выгана ючи* Мк. 1:39, *бе отъроковица лежащи* → *была девка лежачі* Мк. 5:40, *бе варѣ а ихъ исусъ* → *быль үпережаючи ихъ исусъ* Мк. 10:32, *звезды будутъ съ небесе спадающе* → *звезды будутъ з неба спадающие* Мк. 13:25 і інш.;

е) удакладняльны дзеепрыметнік грэчаскага аорыста: *отвещавъ рече* – *отповедаючи рекъ* (*речеть* ці *рекли*), *отвещавъ глагола* – *отповедаючи мовиль*, *отвещаша глаголюще* – *отповедали мовечи*, *вопросиша глаголюще* – *спытали мовечи*, *приступиша глаголюще* – *приступили мовечи*, *приступльше реша* – *приступивши рекли* (*рекъ*), *возопи глаголющи* – *закричала мовечи*, *вопияста, глаголюща* – *кричали, мовечи*, *зваху глаголюще* – *верещали мовечи*, *рече имъ, глаголя* – *рекъ имъ, мовечи, глагола глаголя* – *мовиль мовечи* і інш.

7. Выразную адметнасць царкоўнаславянскай версіі складае зварот Dativus absolutus, які звычайна адпавядае грэчаскаму Genetivus absolutus. У сваім перакладзе Цяпінскі імкнецца захаваць гэты зварот, хаця з цяжкасцю знаходзіў для яго фармальныя эквіваленты. Гэта бадай удавалася пры выкарыстанні дзеепрыметнікаў у поўнай (членнай) форме, якія ўспрымаюцца як дапасаваныя да займенніка ці назоўніка азначэнні ў Д. скл. (21 выпадак): *обрүченъ оубо бывши матери его мрѣи, иосифови* → *зарүчонои бо бывши матце его мариши за иосива* Мц. 1:18, *ѿ ѿшедшимъ жѣ имъ* → *І ѿшедшимъ имъ* Мц. 2:13, *Тебѣ же твора шу млѣтына* → *Тобе пакъ чинечому млѣтыню* Мц. 6:3, *Тѣ ма же исхода щема* → *Тым пак ѿшедшимъ* Мц. 9:32, 11:7, *ѿ дүщимъ имъ* → *едүчимъ имъ* Мц. 26:21, 26 (гл. яшчэ Мц. 13:25, 14:32, 17:14, 22, 24, 18:25, 25:10, 26:60, 27:17, 28:11, 13, Мк. 6:54, 9:9, 11:12).

Аднак нашмат часцей Dativus absolutus у Цяпінскага захоўваецца няўдала, калі дзеепрыметнік перадаецца дзеепрыслоўем⁷⁵, г. зн. кароткай (нячленнай) формай, што страціла дапасаванне да азначаемага імя (59 выпадкаў): *Въшедишу же ему* → *Вшедишы пакъ ему* Мц. 8:5, 20:10, Мк. 9:28, *Поздѣ же бывшу* → *Позну пакъ будучи* Мц. 8:16, 14:15, 23, 27:57, Мк. 1:32, *вѣ чѣ ру бывшу* → *вечеру будучи* Мц. 16:2, 20:8, 26:20, Мк. 4:35, 6:47, *И пришедишу ему* → *И пришедиши ему* Мц. 8:28, 9:28, 21:23, *ему глѣощоу* → *ему мовечи* Мц. 9:18, 17:5, 26:47, Мк. 5:35, *Слнцу же восижъ вшу* → *И слнцу възшедиши* Мц. 13:6, Мк. 4:6, *исхода шу ему* → *выходечи ему* Мц. 20:29, Мк. 10:17, 13:1, таксама Мк. 10:46, *Седа шу же ему* → *И седечи ему* Мц. 24:3, 27:19, Мк. 13:3 (гл. яшчэ Мц. 1:20, 2:1, 19, 5:1, 8:1, 23, 9:27, 13:4, 14:6, 17:9, 18:24, 25:5, 26:6, 71, 27:1, 18, Мк. 4:1, 17, 5:2, 18, 21, 35, 6:2, 21, 35, 8:1, 11:11, 27, 12:46, 14:3). Фактычна Dativus absolutus у Цяпінскага функцыянаваў як спецыфічная акалічнасная канструкцыя, што перадавала ў асноўным часавыя адносіны, а таксама зрэдку значэнні прычыны, умовы ці саступкі [Муталимова 1970: 10].

Зрэдку (але толькі спарадычна, пад уплывам польскіх перакладаў) страчваўся і сам абсалютыўны зварот (9), які замяняўся: а) незалежным сказам: *ему возлежащу в дому* → *он седель въ дому* Мц. 9:10, Мк. 2:15 ← *siedział w domu* В72, *мимо ходити ему в суботы* → *мімо шоль онъ в суботу* Мк. 2:23 ← *w dzień Śabátny szedł* В63, В72, *үже погружатисѣ ему* → *үжо погружаласе она* Мк. 4:37, *И възшедиши дщери ... и пѣла савиши и үгождъши* → *И (гды тежѣ) үвошодши дочка ... и пла сала и үгодила* Мк. 6:22 ← *У wybedŝy corká ... у táncowálá у frodobálá fię* В72; б) прыназоўнікава-склонавым словазлучэннем: *І изгнану бѣ су* → *І по выгнаньи беса* Мц. 9:33, *И рекишу ему* → *И по выреченьи его* Мк. 1:42, *ему многажды путы и үжсы желѣ лезъны сва зану суцу* → *онъ часто путы и ланцугами железными сва занъ бываль* Мк. 5:4 ← *często był wiązany* В72; в) дапасаваным прыметнікам: *Собраномъ же*

⁷⁵ Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана 80 выпадкаў выкарыстання зварота Dativus absolutus (іншыя падлікі падае М. Муталимова, гл.: [Муталимова 1970: 9]). Пры гэтым толькі ў адным выпадку прэдыкат у звароце выражаны формай прошлага часу пасіўнага стану [Муталимова 1970: 10].

фарисеомъ, вопроси ихъ исусъ → Собраныхъ пакъ фарисеевъ, спыталъ ихъ исусъ Мц. 22:41.

2.2.6. Марфемнае калькаванне арыгінала(ў) адзначаецца ў Цяпінскага ў цэлым выпадкова або непааслядоўна і наўрад ці было мэтай перакладчыка. Калі звязваць калькаванне з засваеннем чужамоўнай культуры, то ў Цяпінскага бадай не было асаблівай патрэбы практыкаваць калькаванне з прычыны блізкай роднасці моў яго перакладу і арыгіналаў.

Праўда, у некаторых выпадках паміж арыгіналам і перакладам назіраецца марфемная кангруэнтнасць – супадзенне ў ліку і парадку марфем (хаця не заўжды ў іх значэннях), напр.: *подножие* → *подножокъ* Мц. 5:35, 22:44, Мк. 12:36 ← усе польск. *podnożek*, *расторгну*^m → *поторгаю*^m Мц. 7:6, *проглагола* → *промовиль* Мц. 9:33 ← *przetowił* В72, *юноша* → *молодець* Мц. 19:20, 22 (параўн.: усе польск. *młodzieniec*), *юностьи* → *молодостьи* Мц. 19:20, Мк. 10:20 ← усе польск. *młodości*, *рождѣдениа* Мц. 3:7 і *Порождѣдениа* Мц. 12:34, 23:33 → *зъродкове* ← *wyrodkowie* В72, NT74⁷⁶. Асабліва паказальна гэта ў некаторых дзеясловаў:

– **(но)рушити(се) / рушати**: *двигнути* → *рушити* Мц. 23:4, *двигнуса* → *рушьсе* Мц. 21:21, Мк. 11:23, *подъвигнутьса* → *порушутьсе* Мц. 24:29, Мк. 13:25, *движеши* → *рушаешъ* Мк. 5:35;

– **запертице** (Мц. 26:70, 72) / **запритице** (Мц. 10:33', 16:24, 26:34, 35, 70, 75, Мк. 8:34), якім перакладаецца црксл. *отвержитися*;

– **дотыкатице / доткнутице** ці **ткнути(се)**: прэфіксальная форма *доткнутице* (таксама польск. *dotknęć się* В63, В72, NT74) перадае прэфіксальную форму црксл. *прикоснутися* (Мц. 8:15, 9:20, 21, 29, 20:34, Мк. 3:10, 5:27, 28, 31), таксама *прикоснутьса* → *дотыкаліса* Мц. 14:36', Мк. 6:56, *прикасахуса* → *дотыкалісе* Мк. 6:56. Бяспрэфіксная форма *ткнутице* (у Буднага *dotknąć się* і *tknąć* В72) адпавядае бяспрэфікснай црксл. *коснутице* (Мц. 8:3, Мк. 10:13), як і незваротныя формы: *косну* → *ткнуль* Мк. 7:33 ← *tknął* В72. Аднак кангруэнтнасць марфем не вытрымана ў такім перакладзе *косну* → *ткнульсе* Мк. 1:41 (параўн. *dotknął się* В72). Такім чынам кангруэнтнасць марфемнага складу паміж арыгіналам і перакладам, якая часам назіраецца ў Цяпінскага, не мае татальнага характару.

Прыкладам непааслядоўнасці ў выбары марфем пры перадачы трывальных пар можа служыць дзеясловаў **заказати / заказывати** 'забараніць, забараняць'. У 13 выпадках паланізм *заказати* адпавядае црксл. *запретити*, які ў 2 выпадках перакладзены іншай трывальнай формай – *заказывати*. Яна, у сваю чаргу, толькі аднойчы адпавядае црксл. *запрещати*, а ў 5 выпадках перакладае црксл. *прещати* і толькі аднойчы *претити*.

У адносінах да асобных афіксаў знайсці ўстойлівую суаднесенасць паміж перакладам і арыгіналам значна цяжэй. Нават пры захаванні кораня ў старабеларускім перакладзе часта вар'іруецца прэфіксацыя, што яскрава ілюструе наступны прыклад: *предание* → *подание* (Мц. 15:2, 3, 6, Мк. 7:3, 5, 8, 9, 13), *пърѣ дада ть* → *подадутъ* Мц. 24:9, *пъредасте* → *подалисьте* Мк. 7:13; *помилувати* → *змиловатьсе* (Мц. 9:27, 15:22, 17:15, 18:33', 20:30, 31, Мк. 10:47, 48) ← *zmiłować się* В72, але: *помилувани боудуть* → *умилованы будуть* Мц. 5:7 ← *zmiłowani będą* В72, *помилова тл* → *уміловаль тебе* Мк. 5:19 ← *się zmiłował nad tobą* В72. Як бачна, варыятыўнасць тут часткова абумоўлена ўплывам польскіх перакладаў, а не дзеяннем нейкіх заканамернасцей.

Бадай, адзіны пэўны выпадак калькавання ў Цяпінскага – перадача црксл. прэф. *из-/ис-* праз прэф. *вы-*, што ўжо адзначалася даследчыкамі [Жураўскі 1967: 217–218; Rothe 2005: 203]: *избранныхъ* → *выбранныхъ* Мц. 20:16, 22:14, 24:22, 24, 31, Мк. 13:20, 22, 27, *избра* → *выбралъ* Мк. 13:20; *испытоваше* → *выпытальса* Мц. 2:7, таксама Мц. 2:8, *испыта* → *выпытал* Мц. 2:16; *исповедати* → *вызнавати* (Мц. 3:6, 10:32', Мк. 1:5), *исповѣ даю ти са* → *вызнаваютьсе* Мц. 11:25; *извлекоша* → *выволокли* Мц. 13:48; *не изме^m ли ел* → *не выиметь ли ее* Мц. 12:11 ← *nie wyiqlbu ieu* В72, *извълечѣ* → *вына ль* Мц. 26:51; *износитъ* →

⁷⁶ Пераклад грэч. γεννήματα выклікаў значную праблему ў польскіх перакладчыкаў, якія даюць розныя варыянты: *plemienia* NT51, *rodzaje i plemię* NT56, *plemię* В61, *rodzaje* В63.

выносить Мц. 12:35', 13:52; исполнити → выполнити Мц. 3:15, 5:17 (але гл. ніжэй напoлн-); изсыпана → высыпана Мц. 5:13; исплeвeмъ → выпoлoлиcмo Мц. 13:28; извергоша → выкинулi Мц. 13:48, Мк. 12:8; искоренитьcя → выкоренитьcя Мц. 15:13; испиета → выпъете Мц. 20:23, Мк. 10:39, ископа → выкопаль Мц. 21:33, Мк. 12:1; испусти → выпустьиль Мц. 27:50; бе изъсечѣ нь → былъ высеченъ Мц. 28:60 і інш. Асаблiва паказальна гэта на прыкладзе паслядоўнага перакладу частаўжывальных дзеясловаў **изгнати / изгоняти** як **выгнати / выганяти**: изгнати → выгнати (Мц. 8:16, 21:12, 17:19, Мк. 1:34, 9:28), ижденеть → выгналь Мк. 7:23, таксама Мк. 9:18, изгнани будутъ → выгнаны буду^m Мц. 8:12, таксама Мц. 9:25, изъгонити → выгона ти Мц. 3:15, Мк. 11:15 ці выгонити Мк. 3:23 або выганяти (Мц. 7:22, 8:31, 9:34, 10:1, 8, 12:24, 26, 27', 28, Мк. 3:22), изгона → выгана ючи Мк. 1:39, 9:38, изгона ху → выгона ли Мк. 6:13 (але: изгна → отослаль Мк. 1:43); і дзеясловаў **исходити / изойти – выходити / выйти**: исхожѣдаше → выходила Мц. 3:5, Мк. 11:19, исхода ща → выхода чие Мц. 8:28, таксама Мц. 10:13, 15:11, 18, 27:32, изыде^m → выидеть Мц. 2:6, таксама Мк. 9:25, исхода ть → выхода ть Мц. 15:18, 19, таксама Мц. 10:11, 15:17, 17:21, Мк. 7:21, изыде → выиол Мц. 4:24, 8:34, 13:3, 17:18, 20:1, 21:17, Мк. 1:26, 2:12, 13, 4:3, 6:1, 7:29, 8:27, 9:26, изыдохъ → выиоломъ Мц. 12:44, Мк. 1:38, изшед(ши) → выиодили (Мц. 8:32, 15:21, 22, 22:10, 26:75, 27:53, Мк. 5:30, 6:24, 34, 54, 7:30, 31), изыдоша → выишли Мц. 25:1, 26:30, Мк. 3:21, 8:11, изыдосте → выишлите Мц. 11:7, 8, 26:55, изыдутъ → выидутъ Мц. 13:49.

Аднак гэтыя суадносіны паміж прэфіксамі не вельмі рэгулярныя – нярэдка црксл. прэф. *из-/ис-* перадаецца ў Цяпінскага інакш: а) бяспрэфіксна: *изъбавление* → *окупом* Мц. 20:28, Мк. 10:45 ← *окирет* В72, *искуша(юще, -я)* → *кусечи* (Мц. 16:1, 19:3, 22:35, Мк. 8:11, 10:2), *испольнь* → *польныхъ* Мц. 14:20, 15:37, Мк. 6:43, 8:19 ← усе польск. *pełnych* і інш.; б) іншымі прэфіксамі, напр.: *исповем имъ* → *ω^mповемъ имъ* Мц. 7:23 (хаця: *исповемъ* → *вызнаю* Мц. 10:32), *исхода щема* → *ω^mшедимъ* Мц. 9:32, 11:7, *изрече* → *прирекъ* Мц. 14:7, *исъшѣ* → *усхла* Мц. 21:19, 20, *иссохиу* → *усохиши* Мк. 11:20, <невод> *испольниса* → <неводъ> *напольнитьcя* Мц. 13:48, *испольниса бракъ* → *наполниласе свадьба* Мц. 22:10, *испольниса время* → *наполнильcе часъ* Мк. 1:15, *исполните меру* → *напольньте меру* Мц. 23:32, *исполнивъ* → *наполнивши* Мц. 27:48, *испольна еть* → *наполна е^m* Мк. 4:28 (пераклад *наполнити(се)* з'явіўся пад польскім уплывам: *napelnić (się)* В63, В72). Нарэшце, часам Цяпінскі перадае прэф. *из-/ис-* праз прэф. *з-/с-*: *преизбудеть* → *зъбудеть* Мц. 13:12, *исказиша* → *сказили* Мц. 19:12, *исходища* → *збежища* Мц. 22:9, *из{рацаеть}* → *зроцаеть* Мк. 13:28 і інш. (але ў *искати* (Мц. 2:13, 26:16, 59, Мк. 11:18, 12:12) такога прэфікса няма і Цяпінскі захоўвае гэтае слова). Нярэдка прэф. *вы-* адпавядае іншым царкоўнаславянскім прэфіксам: *предати* → *выдати* (Мц. 4:12, 5:25', 10:4, 17, 19, 21, 17:22, 18:34, 20:18, 19, 24:10, 26:2, 15, 16, 21, 23, 27:2, 4, 18, 26, Мк. 3:19, 9:31, 10:33, 13:9, 11, 12) ← *wydać* В61, В63, В72, NT74, часта NT51, *предастъcя* → *выдасцьcе* Мц. 26:24, 45, *преда и* → *выдавца* Мц. 26:46, 48, 27:3 (← *wydawca* В72) ці *выдаючii* Мц. 26:25; *ω^mпуцати* → *выпуцать* Мц. 27:15, 17, 20, 21, 26 ← *wyruć* В63; *поношати* → *вымовла ти* Мц. 11:20, 27:44; *прозябати* → *выникати* (Мц. 13:5, Мк. 4:5, 27), *прозябнути* → *выникнути* (Мц. 13:5, 26, 24:32, Мк. 4:5), але: *изсякнетъ* – *озябнетъ* (гл. 2.2.10); *напоить* → *выпой^m* Мц. 10:42 ← *wuroi* В72 (але: *напоить* → *напоить* Мк. 9:41); пра *погубити* – *выгубити* гл. 2.2.7 і г. д. Можна заўважыць, што выбар прэфікса часта робіцца Цяпінскім пад уплывам польскіх перакладаў.

Дастаткова выразным прыкладам калькавання ў Цяпінскага можа служыць паслядоўнае захаванне зборных назоўнікаў з суф. *-ань/-енье* (*каменья, коренья*), *-ье* (*братья*) у зборных назоўнікаў (адзінае адхіленне – магчыма, арфаграфія (пропуск **ь**): *на камѣ ниш* → *на каменя х* Мц. 13:5). Аднак паколькі ў гэтым выпадку фігуруе агульны кампанент – суфікс (хаця фанетычна крыху адрозны ў арыгінале і перакладзе), то такі выпадак хутчэй трэба прызнаць граматычным запазычаннем, а не марфемным калькаваннем. Таксама можна адзначыць некалькі прыкладаў калькавання рэлігійных тэрмінаў: *скровищное*

хранилище → *скарбное хованье* (Мк. 12:41, 43) і інш. (гл. 5.2.2).

Аднак у цэлым у Цяпінскага даволі шмат выпадкаў, калі пераклад не выяўляе ніякай марфемнай залежнасці ад царкоўнаславянскага арыгінала. Гэта можна праілюстраваць на самых розных прыкладах:

а) на базе аднаго караня: *родъства* → *роду* Мц. 1:1, *рождества* → *нароженья* Мц. 14:6 (але: *рождеству* → *именіны* Мк. 6:21 ← *imieniny* В72), *на крыльѣ* → *на закрилине* Мц. 4:5, *во тме* → *в темности* Мц. 4:16, *дажъ нидъ блѣга* → *дари добрие* Мц. 7:11 ← *dary dobre* В72, *в стретение* → *в сужречу* Мц. 8:34, *неверию* → *недоверству* Мк. 9:24; *простеръ* → *розпростеръши* Мц. 8:3, 12:49 (*розъностерши*, таксама 14:31), *простри* → *розъпростри*, *простре* → *розъпростеръ* Мц. 12:13, Мк. 3:5 (*розъпосътеръ*), *преломихъ* → *ламаломъ* Мк. 8:18 (але: *прѣ ломѣ* → *поламалъ* Мц. 15:36, Мк. 8:6), *престоль* → *столица* Мц. 5:34, 19:28, 23:22 ← *stolica* і *stolec* В63, В72, *премудрость* → *мудрость* Мц. 11:19, 12:42, 13:54, Мк. 6:2 ← усе польск. *mądrość*, *премудрый* → *мудрый* (Мц. 11:25, 23:34) ← усе польск. *mądry*, (*не*)*возможно* → (*не*)*можно* (Мц. 17:20, 19:26', 24:24, 26:39, Мк. 9:23, 10:27', 13:22), *востерзати* → *торгати* Мц. 12:1, <*не*> *восхоте(хъ)* → <*не*> *хотел(ом)ъ* (Мц. 23:37', Мк. 6:26, але: *восхотѣ ша* → *всхотели* Мц. 17:12, *восхоте* → *въсхотель* Мц. 18:23), *без разума* → *без вырозуменья* Мц. 15:16 ← *bez wyrozumienia* В72, *помышлѣ ния* → *мысли* Мц. 15:19 ← *myśli* В72 (але: *помыслившу* → *розмысла ючи* Мц. 1:20), *проказа* (Мц. 8:3) ці *прокажение* (Мк. 1:42) → *трудъ* ← усе польск. *trąd*, *почто* → *чому* (у пытаннях) Мц. 9:11, 14, 13:10, 14:31, 15:2, 3, 17:19, 21:25, Мк. 2:18, 7:5, 11:31 і інш.;

б) на базе розных каранёў: *трусъ* → *взрушение* Мц. 8:24 (але: *трусъ* → *тресенье* (Мц. 24:7, 27:54, 28:2, Мк. 13:8), хаця грэч. σεῖσμός), *скорбъ* → *утрапенье* (Мц. 24:9, 21, 29, Мк. 13:19, 24), *соблазнъ* → *згоршение* (Мц. 16:23, 18:7') ці *погоршение* (Мц. 13:41), *хулити* (Мц. 9:3, 27:39) ці *восхулити* (Мк. 3:28, 29) → *блужнити* ← усе польск. *bluźnić*, *хула* → *блужнерство* (Мц. 12:31', 15:19, 26:65', Мк. 7:22) ← усе польск. *bluźnierstwo*, нават *хуление* → *блужнерства* Мк. 3:28 ← усе польск. *bluźnierstwa* і інш.

Складаныя словы пры перакладзе часам ігнаруюцца: *жестосердие* – *твердость сердца*, *архиерей* – *переднейший оферовникъ*, *лжесвидетельствовати* – *посведчити лживе* (гл. 2.2.2), часам захоўваюцца: *кровоточива* → *кровопыливаа* Мц. 9:20 (параўн.: *ktora płynieniem krwi chorzálá* В72), *злословить* → *зло словить* Мц. 15:4, Мк. 7:10, 9:39, часам ствараюцца нанова: *рыбара* → *рыболовы* Мц. 4:18, Мк. 1:16 (параўн.: усе польск. *rybitwy*), *негодоваша* → *не за добро мели* Мц. 20:24, 21:15, 26:8, Мк. 10:14, 41, 14:4, параўн.: *za zle meli* В63, хаця часцей (*roz*)*gniewać się*, як і ва ўсіх польскіх перакладах⁷⁷. Часам формы найвышэйшай ступені перакладаюцца зыходнай ці вышэйшай ступенню: *Множаишии* → *Многие* Мц. 21:8 ці *больши* Мц. 21:36.

Як бачна, памарфемны прынцып у перакладзе Цяпінскага мае сур'ёзныя абмежаванні. Няма сталага суаднясення марфем царкоўнаславянскай і старабеларускай моў. Адзіны выпадак тычыцца прэфікса, прычым толькі аднаго (*из-/ис-* – *вы-*)⁷⁸, але нават тут няма рэгулярнасці. Астатнія прыклады могуць мець выпадковы характар, абумоўлены агульнай тэндэнцыяй паслоўных перакладаў (і тым больш на роднасных мовах) быць кангруэнтнымі адзін аднаму (у тым ліку нават у марфемах). Добры прыклад гэтага дае калькаванне грэч. метаморфоз праз лац. *transfiguro* ў польск. *przemienić się* NT51, NT56, В61, В63 (ці ў В61 яшчэ *przefigurował się* Мк. 9:2), адкуль у Цяпінскага *переменишесе* (Мц. 17:1, Мк. 9:2), хаця *preobrazić się* В72, NT74 паводле црксл. *preobrazитися*, але ў NT51 таксама *odmienil postać*

⁷⁷ Відаць, кампазіт *не за добро мели* з'яўляецца неалагізмам Цяпінскага (параўн.: [ГСБМ-18: 14]), утвораным на падставе польск. *mieć za dobr(z)e* 'хваліць (чыйсьці ўчынак), ухваляць' [SPXVI-13: 464–465] ці больш частага *mieć za złe* 'асуджаць, ганіць (чыйсьці ўчынак)' [SPXVI-13: 466], адкуль стбел. *мети за зле* [ГСБМ-18: 14].

⁷⁸ Таму можна думаць, што гэтая суаднесенасць (црксл. *из-/ис-* – стбел. *вы-*) грунтуецца на агульнамоўнай падставе – супрацьпастаўленасці розных марфемных мадэляў у паўднёvasлавянскіх, з аднаго боку, і ўсходнеславянскіх (і заходнеславянскіх) мовах – з другога.

fwq Мц. 17:1. Відаць, у многіх выпадках у Цяпінскага проста не было патрэбы звяртацца да памарфемнага перакладу, паколькі ён мог напраткі пераносіць польскую лексіку.

2.2.7. Стратэгіі перадачы лексікі. Паколькі ў граматычных (гл. 2.2.1, 2.2.2) і сінтаксічных (гл. 2.2.4, 2.2.5) адносінах пераклад моцна залежыць ад царкоўнаславянскага арыгінала, то адрозненні паміж двума слупкамі ЕЦ грунтуюцца пераважна на лексіцы. Адносіны паміж арыгіналам і перакладам прадстаўлены рознымі лексічнымі адпаведнасцямі, якія можна падзяліць на чатыры тыпы ў залежнасці ад суадносін каранёвых і афіксальных марфем: 1) поўнае супадзенне лексем, 2) амаль поўнае супадзенне лексем, 3) частковае супадзенне лексем, 4) поўнае несупадзенне лексем. Яны адлюстроўваюць фактычна чатыры стратэгіі, што практыкаваў Цяпінскі пры перадачы лексікі ў сваім перакладзе.

1. Поўнае супадзенне лексем – як у карані, так і ў афіксах (бадай што за выключэннем службовых (формаўтваральных) афіксаў). У гэтым выпадку Цяпінскі захоўваў лексіку свайго арыгінала, перш за ўсё агульную для царкоўнаславянскай і старабеларускай моў⁷⁹:

а) назоўнікі:

– назвы асоб паводле адносін роднасці (*отець, сынъ, братъ, женихъ, жена* ‘жанчына, жонка’, *сестра, теща, свекровъ, мужъ* ‘мужчына, супруг’, *другъ* ‘сябар’, *родъ* ‘пакаленне’) ці заняткаў або сацыяльнага стану: *белильникъ* ‘той, хто фарбуе тканіны’, *ближний, бесъ, воевода* ‘кіраўнік’, *князь, купецъ, наставникъ, пастырь, пророкъ, сотникъ* ‘цэнтурыён’, *слуга, тисечникъ, учитель, ученикъ* і інш.;

– назвы частак або кампанентаў цела ці яго самога: *жила, зубъ, кровь, лице / лицо, нога, око, рука, сер(д)це, слеза, тело, трупъ, уста, ухо, языкъ*;

– назвы чалавечых эмоцый, якасцей ці станаў: *вера, воля* ‘жаданне’, *гневъ, грехъ, духъ, душа, животъ* ‘жыццё’, *завистъ, милость, мысль, нечистота, обида, память, плачь, правда, радость, родъ, смерть, сонъ, страхъ*;

– назвы чалавечых дзеянняў ці ўстаноў: *богатство, дань, даръ, дело, долгъ, вестъ, вечера* ‘вечэра’, *законъ, имя, крещенье, лихва* ‘лішак, празмернасць’, *милостыня, обедъ, плачь, садъ, слава, слухъ, судъ, темница, хвала, церковь, честь*;

– назвы чалавечых артэфактаў: *венець, весь* ‘вёска’, *гробъ* ‘труна’, *гнездо, губа* ‘губка’, *двери, дворъ, домъ, дыра, завеса, клетъ* ‘пакой’, *книга, корма, кошница, кошъ, крестъ, лопата, мера, мечъ, неводъ, садъ, село, секира, серпъ, снопъ, тростъ, чаша, яма*;

– назвы раслін, пладоў, мінералаў ці страў, спажываных чалавекам: *вино, зерно, квасъ* ‘закваска’, *лень* ‘лён’, *медъ, пшеница, соль, семя, хлебъ*;

– назвы жывёл і іх гуртаванняў: *волкъ, голубъ, комаръ, овца, орель, песь, стадо*;

– назвы аб’ектаў, з’яў і станаў прыроды: *буря, ветръ, вода, волна, гора, день, звезда, земля, камень, место* ‘мясціна’, *море, небо, ночь, огонь, потопъ, пустыня, снегъ, солнце, суша, тишина, трава* ‘злак, расліна’;

– назвы адрэзкаў часу ці адзінак вымярэння: *векъ* ‘эпоха’, *вечерь, часъ, часть* ‘частка’;

б) прыметнікі (многія з іх функцыянуюць і як субстантывы): *ближний, божий, великий, (не)верный, ветхий, вечный, глухий, гугнивый, добрый, другий, железный, иной, легкий, меньший, милостивый, многий, мудрый, мучный* ‘мучны’, *мяккий, нагий, небесный, немый, нечистый, новый, овчий, огненный, понтейский, последний, проклятый, пустый, свободный, святой, слепый, страшливый, судный, тайный, таковый, узкий, хромый, чий, чистый, чуждый, широкий*;

в) дзеясловы: *ведати, видети, взяти, вкопати, вливати, вложити, водити, возвати* ‘заклікаць’, *всадити* (въ *темницу*), *встати, дати(се), держати, достати* (< *достанеть*), *жати, (не) женитисе, забыти, заплевати, звати себе* ‘назвацца’, *знати, искати, ити*,

⁷⁹ У дадзены спіс не ўключаны формы займеннікаў і лічэбнікаў, рэпертуар якіх фактычна агульны ці нават ідэнтычны для дзвюх роднасных моў. З прычыны высокай сістэмнасці гэтай лексікі перакладчык часта проста не мог унікнуць такіх формаў; іх замены адбываюцца рэдка, у выпадку перабудовы структуры сказа (гл. 2.2.2).

красти, крестити(се), любити, метати 'ўкідываць', минути, молчати, мучити, написати, напасти, наректи 'назваць', насадити (сад), настати 'пачацца', ненавидети, нести, обвити 'завярнуць', обличити, обольстити 'спаймаць на слоўе', опочивати, ослабети, осудити, отдати, открыти, отпустити(се), оставити 'пакінуць', очистити, плесати / плясати, подати, понести, посадити 'сесці', подавляти, пождати (< пождите), познати 'апазнаць', поймати, положити, помнити, помышляти 'думаць, меркаваць', понести, послати, поставити, постилати, посылати, постыдзіце, плакати, плюнуці, прасти (пра пражу), призвати, приложити, приложитисе, принести / приносити, приложити, пристати 'спынiцца', продати, прозрети 'зрабiцца вiдушчым', прайти, проповедати, просити, пустити, ректи 'сказаць', родити, розширяти, связати, сеяти, слышати, смети 'магчы, рашацца', смыслити, сойти, созрети, судити 'судзiць судом', терпети, точити (пены), тужити 'смуткаваць', убелити, (не) угасати, угодити, ударити, узрети 'убачыць', умети, умрети, умыти / умывати, украсти, утаити(се), утврдити 'ахоўваць, пiльнаваць', учити, ходити, чтити; боятисе, валятисе, веселитисе, гневатисе, дивитисе, зватисе, кланятисе, молитисе, насытитисе, научитисе, поклонитисе, поститисе, прыблiжитисе, радоватисе, ругатисе, собратисе, утешатисе;

г) прыслоўі і службовыя словы: *везде, внутрь, вонъ 'прэч', вследъ, где, мало, мимо, много, пеши, скоро, тяжко, николи, коли; безъ, въ, вместо, для, за, къ, на, надъ, о, отъ, съ; бо, и, къ тому 'больш', ли, не, ни* і інш.

Былі захаваныя Цяпінскім таксама некаторыя даўнія запазычаныя (назоўнікі) – асобныя грэцызмы, семітызмы і лацінізмы (у дэталях гл. 4.5.4): *аминь, ангель, апостоль, дьяволь, евангелие, олтарь, сатана, сатану, сатану, статуръ, субота, талантъ, фарисей* і інш.

Можна адзначыць некаторае супадзенне выбару Цяпінскага з польскімі перакладамі, асабліва Буднага (B72, NT74), калі праігнараваць пэўныя фанетыка-фаналагічныя адрозненні паміж імі: *ветхий – wiotchi* (Мц. 9:16, 17, 13:52, Мк. 2:21', 22), *звезда – gwiazda* (Мц. 2:2, 7, 9, 10, 24:29, Мк. 13:25), *секура – siekiera* Мц. 3:10, *лопата – łopátá* Мц. 3:12 (таксама B63), *пустыня – pustynia* (Мц. 3:1, 3, 4:1, 11:7, 15:33, 24:26, Мк. 1:3, 4, 12, 13, 8:4), хаця астатнія польск. *ruszcza; темница – ciemnica* (Мц. 5:25, 14:3, 10, 18:30, 25:36, 39, 43, 44, Мк. 6:17, 27), *статуръ – statur* (Мц. 17:27) і *stater* B63 (хаця *grosz* NT56), *талантъ – talant* (Мц. 25:15, 16, 17, 20'', 22'', 24, 25, 28') і *talent* 63 (хаця *funt* NT56, *grzywna* B61), *чаша – czasza* (Мц. 10:42, 20:22, 23, 26:27, 39, 42, Мк. 9:41, 10:38, 39), хаця *kielich* NT56, B61, *kubek* B63; *вкусити смерти – wkuszać śmierci* NT56, B61, B63 (Мц. 16:28, Мк. 9:1), хаця *skosztować śmierci* B72, NT74; *возрети – wejrzyć* (Мц. 5:28, 6:26), *узрети – wyrzyć* (Мц. 5:8, 13:14, 15, 24:15, 26:64, 27:4, 24, 28:7, Мк. 13:14), *узрети – wy(z)rzać* (Мц. 5:1, 26:71, Мк. 1:19, 5:6), *возревши / позревши – wejrząwszy / pojrząwszy* (Мц. 14:19, 19:26, Мк. 3:5, 6:41, 7:34, 8:24, 25, 9:8, 10:21, 23, 27), хаця: *зречи узрите* Мц. 13:14 – *widząc wwidzićie* B72 (таксама Мк. 8:25) і г. д. У некаторых выпадках гэта блізкасць абумоўлена выкарыстаннем Будным царкоўнаславянскай версіі⁸⁰, у выніку чаго ў B72 трапіла нямала царкоўнаславянстваў. Прыкладам можа служыць слова *ženich* (таксама і ЕЦ: *женихъ*) у Мц. 25:1, 5, 6, 10 (прыпавесць пра дзесяць дзеў), якое, згодна з SPXVI, зусім не сустракаецца ў польскай мове таго часу, за выключэннем узгаданых месцаў B72; у польскіх біблейных перакладах яму адпавядае *nowożenia* ці *oblubieniec* [Replowski 1978: 332]⁸¹. У іншых выпадках блізкасць тлумачыцца прысутнасцю ў польскіх

⁸⁰ Г. Ротэ прывёў шэраг тэксталагічна значымых адхіленняў Буднага ад іншых польскіх перакладаў на карысць царкоўнаславянскай версіі [Rothe 2005: 207–208]. Найбольш паказальнае з іх – пераклад грэч. ψυχή, якое мела значэнне не толькі 'душа', але і 'жыццё', рознымі тэрмінамі. У царкоўнаславянскай версіі ўсюды выступае толькі *душа*, што захоўвае і Цяпінскі і чаму паслядоўнае Будны: *dusza* B72, NT74 (Мц. 2:20, 6:25, 20:28), таксама NT56, тады як іншыя пераклады (NT51, B61, B63) тут маюць *żywot* (хаця ў NT51 на палях выносіцца варыянт *dusza*, які выступае ў Мц. 20:28 і ў гэтым B61), а ў астатніх месцах (Мц. 6:25, 10:28', 39', 11:29, 12:18, 16:25', 26', 22:37, 26:38, Мк. 3:4, 8:35', 36, 37, 10:45, 12:30, 33) усе крыніцы перакладаюць грэчаскі тэрмін як *душа, dusza*, за выключэннем B63, дзе аднойчы выступае *człowiek* (Мк. 3:4).

⁸¹ Гэтыя польскія адпаведнікі выступаюць і ў B72, але ў іншых месцах: *nowożenia* (Мц. 9:15'), *oblubieniec* (Мк. 2:19', 20). Аднак у NT74 Будны ўсюды на ўказаных месцах (у тым ліку і ў прыпавесці пра дзесяць дзеў) замяніў усе ранейшыя свае варыянты на больш звычайнае *nowożenia*.

рэлігійных перакладах (як і ўвогуле ў дыскурсе пратэстантаў Рэчы Паспалітай) багемізмаў, многія з якіх узыходзілі да царкоўнаславянскай мовы [Klemensiewicz 1974: 337–338]. Прыкладам можа служыць слова *ближний* (Мц. 5:43, 19:19, 22:39, Мк. 12:31, 33) пры црксл. *искрений* ці (у Мк) *ближний*, якое, на першы погляд, паходзіць з царкоўнаславянскага перакладу. Аднак усе польскія пераклады маюць тут *bliźni*, таму больш верагодным становіцца ўлік беларускім перакладчыкам менавіта іх. Але арыентацыя на гэтыя крыніцы не была татальнай. У некаторых выпадках Цяпінскі пакідаў у сваім перакладзе словы і выразы царкоўнаславянскай часткі, нават тыя, што здаюцца архаічнымі ці чужыннымі для старабеларускай мовы, нягледзячы на даволі ясныя польскія пераклады. Прыкладам можа служыць црксл. *медъ дивии* → *мед дивии* Мц. 3:4, Мк. 1:6 (грэч. μέλι ἄγριον), хаця ўсе польскія пераклады маюць бадай больш яснае *miod leśny* (= лац. *mel silvestre*).

2. Амаль поўнае супадзенне лексем – у корані і афіксах, аднак пры наяўнасці пэўных асаблівасцей у выражэнні марфемы, у якіх па-рознаму адлюстраваліся гістарычныя змены дзвюх моўных сістэм. Да іх адносяцца: 1) фанетычныя і 2) марфалагічныя асаблівасці.

2.1. Фанетычныя (фактычна – марфанетычныя) асаблівасці ўтвараюць:

а) праявы поўнагалосся – няпоўнагалосся. Цяпінскі ў большасці выпадкаў паслядоўна перакладае няпоўнагалосныя формы царкоўнаславянскага арыгінала поўнагалоснымі, але не менш часта ён ужывае апошнія і без «падказкі» свайго арыгінала. У яго назіраецца некалькі тыпаў адпаведнасці паміж такімі формамі:

1-ы тып: аднакарэнныя адпаведнікі, калі і ў перакладзе і ў арыгінале выступае адзін карань (са спалучэннямі **ToRT / *TeRT*), але ў рознай перагаласоўцы (280 выпадкаў): *врагъ – ворогъ, глади – голоды, гласъ – голосъ, градъ – городъ, древо – дерево, злато – золото, облакъ – оболокъ, срачица – сорочка, стража – сторожа, страна – сторона, храм(ина) – хором(ина), чрево – черево; праздень – порождень, слана – солона; возвратится – ворочатисе, стрегуще – стерегли, преити / -шоль – перейти / -шоль, сократити(се) – укоротити(се), усрамитисе – усоромитесе; предъ – передъ, прежде – впередъ, посреде – посередъ* і інш.; радзей – у аднолькавай (г. зн. няпоўнагалоснай) форме (53): *власть – владность, кратъ – кротъ, праз(д)никъ – праздникъ, потребный – потребный, владети – владети / владати, посреде – в посредку* і інш.;

2-і тып: рознакарэнныя адпаведнікі ў перакладзе і ў арыгінале:

– са спалучэннямі **ToRT / *TeRT* у абодвух тэкстах: поўнагалосныя (8): *сохранити – стеречи, предварити – уперезжати, страненъ – перехожий, непразднымъ → беременнымъ* Мц. 24:19, Мк. 13:17 і інш.; няпоўнагалосныя (2): *прѣ дложи – предложиль* Мц. 13:24, 31; сюды могуць быць аднесеныя і квазіпоўнагалосныя формы кшталту *серебро* і *серебренникъ*, што ўспрымаліся як поўнагалосныя на фоне црксл. *сребро, сребренникъ*, польск. *śr(z)ebro, śrebrny / śreb(r)nik* (але часам у польскай версіі выступалі *pieniądzу* ці *pieniądzу śrebrne*);

– са спалучэннямі **ToRT / *TeRT* толькі ў Цяпінскага: поўнагалосныя (290): *архи (ерей) – переднеиший (оферовникъ), кустодия – сторожъ* (параўн. *straż* В72), *поль – берегъ* (параўн. *brzeg* В72), *путь – дорога* (параўн. *droga* В72), *царь – король* (параўн. усе польск. *król*), *царствие – королевство* (параўн. усе польск. *królestwo*), *сандалии – черевики* (Мк. 6:9, параўн. *trzewiki* В63, В72); *(много)ценный – дорогой* (параўн. *drogi* В72); *(вз)алкати – зголоднети, варити – упередити / уперезжати, (со)блюдити(ся) – стережити(се), внемлети – стережитисе, избавити – оборонити* (параўн. *zabronić* В72), *поносити – соромотити, (ис)целити / исцеляти – (о-, у)здоровити / (о-, у)здоровляти* (параўн. *vzdrowić* В72) і інш.; няпоўнагалосныя (15): *гонение, изгнание – преследованье, оружие – бронь, (из)знати – преследовати, подобати – потреба, всуе – напрасно* і інш. Добра бачна, што большасць поўнагалосных формаў Цяпінскага ўтворана шляхам адштурхоўвання ад няпоўнагалосных, але аднакарэнных утварэнняў польскіх крыніц. Гэта асабліва заўважна ў тых формах, якія маюць марфалагічнае афармленне, аднолькавае з польскімі словамі, напр.: *Царица* → *Королева* Мц. 12:42 ← усе польск. *Krolowa*; *вратарю* → *воротному* Мк. 13:34 ← *wrotnети* NT56, В63, В72 (параўн.: *od(z)wiernети* NT51, В61);

– са спалучэннямі **ToRT / *TeRT* толькі ў царкоўнаславянскім слупку: *благо* (і пад.) –

добро (гл. 2.2.8), храмъ – домъ (гл. 4.5.2), бл̃говоление → уподобанье Мц. 11:26, вовреци → вкинути Мц. 10:34', повреци → покінуті Мц. 15:26, Мк. 7:27 і інш.;

б) рэфлексы агульнаславянскага спалучэння *oRT- (гл. таксама 4.2.13): *локоть* – *локоть* (Мц. 6:27), *разлучати* – *розлучати* (Мц. 19:6, Мк. 10:9), *расти* – *рости*, *возрасть* – *взрость* (Мц. 6:27), *разделитися* – *розделитисе*, *разлучити* – *розлучити*, *разумети* – *розумети* і інш.;

в) рэфлексы ёраў (гл. таксама 4.2.12) – у прыназоўніках: *во* – *въ*, *ко* – *къ*, *со* – *съ*; і прыстаўках: *воздати* – *вздати*, *возвестити* – *взвестити*, *возложи* – *взложи*, *возненавидити* – *взненавидити*, *возрасть* – *взрость*, *восплачуться* – *всплачутьсе*, *востати* – *встати*, *собереть* – *збереть*, *сожжеши* – *зжечи* і інш.;

г) перадача глайдаў у корані ці суфіксе:

– ва ўсіх формах слова: *беззаконие* – *беззаконье*, *братия* – *братья* (гл. 4.3.1), *дияволь* – *дьяволь*, *камение* – *каменье*, *крещение* – *крещенье*, *погребение* – *погребенье*, *судия* – *судья*, *учение* – *ученье*; *жеребиѧ* – *жребьи* Мц. 27:35, *за очищение* – *за очищенье* Мк. 1:34, *разрушение* → *розрушенье* Мц. 7:27 і інш.;

– у асобных формах слова: *божие* – *божье*, *очю* – *очью*, *пьеть* – *пъеть*, *пролиется* – *прольетсе*, *свинями* – *свиньями*, *радостю* – *радостью*, *мыслию* → *мыслью* Мц. 22:37, *смертию* → *смертью* Мц. 15:4, Мк. 7:10 і інш.;

д) рэфлексы спалучэнняў *tj, *dj (гл. таксама 4.2.13): *вождь* – *вождь*, *осуждение* – *осуженье*, *ищуци* – *ищучие*, *разсудати* – *розсужати*, *сожжеши* – *зжечи*, *пець* – *печь*, *хощеши* – *хочешь*, *хочу* – *хочу* і інш.;

е) фанетычныя варыянты рознага характару: *ясти* – *ести*, *человекъ* – *чоловекъ*, *жены* – *жоны*, *жерновъ* – *жорновъ*, *кровь* – *кровь*, *пепель* – *попель*, *всехъ* – *всихъ*, *тии* → *тые* і пад.; прыназоўнікі кшталту *во* – *въ*, *изъ* (*изо*) / *исъ* – *зь* / *съ*, *ко* – *къ*, *со* – *съ* / *зь* / *зо* (і суадносныя з імі прэфіксы кшталту *воста* → *встала* Мц. 8:15) і г. д.

2.2. Марфалагічныя адрозненні, калі лексічныя эквіваленты па-рознаму афармляюцца ў сваіх марфемах (з прычын разыходжання сістэм старабеларускай і царкоўнаславянскай моў), якія аднак захоўваюць граматычную ідэнтычнасць:

– у пэўных склонавых формах: *небеси*, *на небеси* – *неба*, *на небе*, *съ небесе* – *съ неба*, *словесе*, *словеса* – *слова*, *телесе* – *тела*, *чюдеса* – *чуда*, *изъ очесе* → *зь ока* Мц. 7:4, 5, *дни* – *днями*, *дней*, *дни*, *мужие* – *мужи* і *мужове*, *мужи* – *мужовъ* і *мужей*, *ночей* – *ночью*, *ω^m дъвери* → *ω^m дъверей* Мц. 28:2, *кости* → *косьтеи* Мц. 23:27, *подъ крыле* → *под крила* Мц. 23:37, *людие* → *люди* Мц. 15:8, *ницы* – *ниць* Мц. 17:6, *татие* → *тати* Мц. 6:20 (але: *тать* → *злодеи* Мц. 24:43) і інш.;

– у пэўных родава-склонавых формах ад'ектываў і асобных займенікаў: *моя*, *твоя*, *своя* – *мои*, *твои*, *свои*; *моея*, *твоея*, *своя* – *моее*, *твоее*, *своее*; *вся* – *все*, *всихъ* і да т. п.

У гэтым тыпе можна адзначыць выпадкі супадзення выбару Цяпінскага з польскімі перакладамі, напр.: црксл. *терние* – *тернье* (гл. 4.3.1) – польск. *ciernie* В63, В72; црксл. *стоа ца ... праздъны* → *стож чи ... порожнюющихъ* Мц. 20:3 ← *stoiących ... prożniąc* В72. Аднак гэта адбываецца далёка не заўжды. Так, црксл. *скляница* перакладаецца Цяпінскім як *скленица* (Мц. 23:25, Мк. 7:4, 8), але інакш польск. *czaszka* В72, *kubek* В63 (гл. 2.2.11).

Гэтую стратэгію перадачы іншаславянскіх лексем ва ўсходнеславянскім абліччы можна назваць «усходнеславізацыяй» (ці рутэнізацыяй), або адаптацыяй іншаславянскай (царкоўнаславянскай ці польскай) лексікі да ўсходнеславянскіх узораў. Сутнасць гэтага працэсу палягае ў замене суадносных (паводле семантыкі і часта (хаця і не абавязкова) паходжання) і ідэнтычных паводле граматычнай функцыі марфем у слове (форме).

3. Частковае супадзенне лексем – толькі паводле кораня, але пры адрозненні ў словаўтваральных афіксах (напрыклад, за кошт ужывання іншых прэфіксаў, суфіксаў або за кошт структурна блізкіх паланізмаў): *весть* – *ведомость*, *дщи* – *дочка*, *девица* – *девка*, *жатва* – *жниво*, *знамение* – *знаме*, *искуситель* – *куситель*, *лицемеръ* – *лицемерникъ*, *матерь* – *матка*, *милость* – *милосердые*, *мытарь* – *мытникъ*, *невеста* – *невестка*, *порождения* – *зродкове*, *престоль* – *столица*, *птица* – *птаха*, *разумъ* – *вырозуменье*, *свидетельство* –

сведоцтво, светъ – светло, скрежетъ – скригитанье, сосуды – судье, тайна – таємность, тма – темность, убийство – забойство, ученикъ – учень; праведный – справедливый, пророческий – пророцкий, человеческий – чолочечий; начати – почати, помиловати – змиловатисе, пророчествовати – пророковати; доселе – дотуль, коль – колько, тако – такъ, то – той, той – тотъ, тогда – тогды, егда – гды, ли – ль і інш. Як бачна, пры гэтай стратэгіі Цяпінскі часткова зберагаў лексіку свайго царкоўнаславянскага арыгінала, пры гэтым мяняючы яе марфемнае афармленне.

Найбольш часта ўжывальным прыёмам тут з’яўляецца вар’іраванне афіксаў ці асноў дзеяслова (і аддзяслоўных утварэнняў), іх трывальных формаў. Часам гэта абумоўлена ўплывам польскіх крыніц Цяпінскага. Часцей за ўсё вар’іруецца:

а) дзеяслоўная прэфіксацыя:

– са зменай прэфікса ў перакладзе: *уподобити(се)* → *приподобити(се)* (Мц. 7:24, 26, 11:16, 13:24, 18:23, 22:2, 25:1, Мк. 4:30), *воспроситъ* → *попроситъ* Мц. 7:9, 14:7, 21:22 (але: *вопросиша* → *просили* Мц. 16:1), *уготовити* → *зготовити* (Мц. 11:10, 22:4, 26:17, 19, Мк. 1:2), *уготованное* → *зготованное* Мц. 25:34, 41, Мк. 10:40, *уготовася* → *зготовалося* Мц. 20:23, *воздати* → *о^мдати* Мц. 18:25, таксама Мц. 5:26, 18:30, 34, 21:41, 22:21, Мк. 12:17, *оукрытися* → *закрытися* Мц. 5:14, *покажися* → *укажися* Мц. 8:4 (але: *покажися* → *покажисе* Мк. 1:44), *ослабленъ* → *розслабленъ* Мц. 8:6, таксама Мц. 9:2’ (але субстантыў *розслабленный* (Мц. 4:24, 9:6, Мк. 2:3, 4, 5, 9, 10) захоўваецца), *запустѣ етъ* → *спустеетъ* Мц. 12:25, *просвѣ та ться* → *засвета ться* Мц. 13:43 (але не Мц. 5:16), *просвѣ тися* → *розсветилосе* Мц. 17:2, *не угаситъ* → *не загаси^м* Мц. 12:20, *не уdoлеютъ* → *не здолеютъ* Мц. 16:18, *удержимъ* → *одержимъ* Мц. 21:38, *удержаша* → *задержали* Мк. 9:10, *умолча* → *замолкъ* Мц. 22:12, *начьнетъ* → *почнетъ* Мц. 24:49, *потресеса* → *затъреслася* Мц. 27:51, *сътра се* → *затресъ* Мк. 9:20, *возъваливъ* → *приваливши* Мц. 27:60 ← усе польск. *przywaliwszy*, *окаменено* → *закаменено* Мк. 6:52, 8:17, *прекратя тся* → *укоротя тьсе* Мц. 24:22, таксама Мц. 24:22, *прекратитъ* → *укоротитъ* Мк. 12:20 і інш.; сюды таксама трэба аднесці аддзяслоўныя назоўнікі: *умножение* → *розмножѣ ньѣ* Мц. 24:12 ← *roznożenie* В72, і шматлікія выпадкі замены прэф. црксл. *из-* на *вы-* або *на-* пры перакладзе (гл. 2.2.6);

– са стратай прэфікса ў перакладзе: *повелѣ* → *велел* Мц. 1:24, 8:4, 18, 14:9, 19, 15:35, 18:25, 19:8, 21:6, 26:19, 27:58, 64, 28:16, Мк. 1:44, 5:13, 6:27, 39, 8:6, 10:4, *повелі* → *вели* Мц. 8:21, 31, 14:28; *возможеть* → *може^м* Мк. 8:4, таксама Мц. 17:16, 19, 24:24, 26:39, Мк. 9:18, 28 (але: *не возмогосте* → *не възмогълисьте* Мц. 26:40); *повиненъ* → *виненъ* Мц. 5:22’, 26:66, 27:24, Мк. 3:29, *не повинни* → *не винни* Мц. 12:5, *не повинных* → *не винных* Мц. 12:7 (але: *должѣ нь есть* → *виненъ естъ* Мц. 23:16, 18, хаця <бе, еси> *долженъ* → <быль, еси> *должсонъ* Мц. 18:28’); *возвращуса* → *вернуса* Мц. 12:44 ці *ворочаючісе* Мц. 21:18, *возврати* → *верни* Мц. 26:52 ці *вернулъ* Мц. 27:3 (яшчэ гл. Мц. 2:12, 10:13, 24:18, Мк. 13:16); *возвратитъся* → *верне^мся* Мц. 10:13, *возвращуса* → *вернуса* Мц. 12:44, таксама Мц. 21:18, *возврати* → *верни* Мц. 26:52 ці *вернулъ* Мц. 27:3; *помолитися* → *молитисе* Мц. 14:23, 26:42, Мк. 6:46 (хаця *помолися* Мц. 6:6, таксама Мц. 19:13 захоўваецца); *Сва зають* → *Ва жу^м* Мц. 23:4, *напоѣ шѣ* → *поиль* Мц. 27:48, *погибаемъ* → *гинемъ* Мц. 8:25, Мк. 4:38, *постлаша* → *слалі* Мк. 11:8 (але: *постилаху* → *посътілалі* Мц. 21:8’) і інш.;

– з набыццём прэфікса ў перакладзе: *видети* → *увидети* (Мц. 2:10, 11, 4:16, 18, 21, 8:14, 9:9, 36, 12:2, 14:14, 26, 16:28, 20:3, 21:20, 38, 22:11, 24:33, 27:3, 27:3, 54, 28:10, 17, Мк. 1:10, 16, 2:5, 14, 16, 6:34, 7:2, 9:1, 14, 15, 11:20), хаця: *видеша* → *видели* Мц. 17:8 (па сэнсу тут трэба *увидели*), *виде* → *видель* Мц. 3:16, Мк. 5:38, 6:48; *писано* → *написано* Мц. 2:5, 4:4, 6, 7, 10, 11:10, 26:24, 31, Мк. 1:2, 7:6, 9:12, 13, 11:17; *въстануть* → *повъстанутъ* Мц. 12:41, 42, Мк. 13:22, *востануть* → *повстану^м* Мц. 10:21, 24:7, 11, 24, Мк. 3:26, 13:8, 12, *не воста* → *не повъставъ* Мц. 11:11; *пустити* → *опустити* Мц. 1:19, 5:31, 19:3, Мк. 10:2, 4, 11 ці *пуцати* Мц. 19:8 (але: *о^мпоустити* → *пустити* Мц. 5:40 ← *puść* В72, хаця *отпустити* (16) захоўваецца); *просита* → *попрося ть* Мц. 18:19, Мк. 10:35 (але *просита* → *просите* Мц.

20:22, таксама Мц. 27:58, Мк. 6:25); сказа → указаль Мц. 3:7 (але: сказашиа → сказали Мц. 18:31 ці выкладаць Мк. 4:34, съказа → постановиль Мц. 27:10, є^{cm} сказаемо → є^{cm} преложивши Мц. 1:23 ці есьть выкладаючі Мк. 5:41); не падеса → нѣ упала Мц. 7:25, 27, падеть → упадеть Мц. 10:29 (хаця падеть Мц. 21:44, таксама Мц. 26:39, Мк. 4:4, 5, 7, 8, 5:22, захоўваецца), падыи → упадыши Мц. 21:44; суда ть вамъ → ѿ^mсуда ть вам Мц. 7:2, шедше → вышедши Мц. 12:14, красите → окрашаеце Мц. 23:29, крѣ стить → окрести^m Мц. 3:11, Мк. 1:8', таксама Мк. 10:39, почице → ѿ^mпочиньте Мк. 6:31, требовати – потребовати (гл. 2.2.9) і інш.;

– мяшаныя выпадкі: слышавъ<ше> → услышавъши (Мц. 2:22, 12:24, 14:13, 15:12, 22:7, 22, 33, 34, 27:47, Мк. 2:17, 3:8, 21, 5:27, 6:16, 29), але: оуслышите → слухайте Мц. 13:18, слышано → услышано Мк. 2:1, послушайте → слухайте Мк. 7:14; убож шаса → узбож лиса Мц. 17:6, 25:25, 27:54, Мк. 4:41, 5:15, 33 ці боа лисе Мк. 12:12, але: убож са → боа лъсе Мц. 14:5 ці узбож все Мц. 14:30, Не убоитѣ са → Не боитеса Мц. 10:26, 28', 32, убож са → боа лъсе Мц. 14:5, 21:46; прохождаше → обходиль Мц. 4:23, але: прохождаше → проходилъ Мц. 9:35 ці обхождаше → обходиль Мк. 6:6; пома ну → въспоменуль Мц. 26:75, 27:63, але: пома неши → пома нешь Мц. 5:23, воспома нувъ → вспоменувиі Мк. 11:21; нападати → прыпадывали Мк. 3:10, але: прыпадаху → падали Мк. 3:11 і інш.;

б) варыянтнасць кораня дзеяслова (звычайна з прычыны розных чаргаванняў), найбольш часты выпадак – **слыш-** / **слуш-** ~ **слух-**: слышати да слышитъ → слухать нехаи слухаетъ Мц. 11:15, 13:9 ці нехаи слышитъ Мц. 13:43, 25:30, Мк. 4:9, 23, 7:16, 43, слышати → слухати (Мц. 13:15, 15:10, 21:33, Мк. 4:3, 20, 33, 12:29), послушати → слухати (Мц. 8:27, 17:5, Мк. 4:41, 6:20, 7:14, 9:7, 12:37), послушаше → слухиваль Мк. 6:20, послушаетъ → услухаетъ Мц. 10:14, 18:15, 16, 17, Мк. 6:11, услышани → выслуханы Мц. 6:7, слышащимъ → слухаючимъ Мк. 4:24; таксама паказальна лексіка з каранямі **тон-** ~ **тон-**: утопати → тонути Мц. 14:30, утопошиа → потонули Мц. 8:32, утопаху → тонули Мк. 5:13; іншыя прыклады: воздохну → вздохнуль Мк. 7:34, 8:12, возвестити → взвещать Мц. 28:8 (але: возвьесътиті → взвесьтити Мц. 28:8, 9, 11); сюды і аддзеяслоўны назоўнік: пришеца → приходна Мц. 23:15 і інш.;

в) дзеяслоўная суфіксацыя (не звязаная з трываннем): поиметь → поимаетъ Мц. 5:41 (але не ў Мц. 5:32, 22:24, Мк. 12:19), не труждаются → не труда тьса Мц. 6:28, призвати → призывати Мц. 9:13 (хаця призвати (17 разоў) захоўваецца), востаю^m → въставаю^m Мц. 11:5, Мк. 4:27, 12:26 (хаця встати (22 разы) захоўваецца), пророчествовати → пророковати (Мц. 7:22, 15:7, Мк. 7:6), оставла є^mса → оставає^mсе Мц. 23:38 ці оставитьсе Мц. 24:40, 41, спаднуть → зьпадуть Мц. 24:29, посьтавить → постановіть Мц. 24:45, 47, посьтавишиа → постановили Мц. 26:15, поставлю → постановлю Мц. 25:21, 23 (хаця поставити (Мц. 4:5, 18:2, 25:33, Мк. 9:36) захоўваецца), смешѣ нъ → смешаныи Мц. 27:33 і інш.;

г) трыванне, калі дзеяслоў перакладаецца варыянтам з тым самым коранем і значэннем, але толькі іншага трывання: разумети → зрозумети (Мц. 13:14, 15, 15:10, 17:13, 21:45, 22:18, 26:10, Мк. 2:8, 4:12, 13, 5:30, 6:52, 7:14, 18, 8:17, 12:12), Не ... разумеваеце → не розумеете Мц. 15:17, не разумеваху → не розумели Мк. 9:32; вметає^m → вметываетъ Мк. 4:26 (але захоўваецца вметають Мц. 7:19), вметаху → вметывали Мк. 12:41, таксама Мк. 12:43, ни пометаите → не мечите Мц. 7:6, ѿ^mметаеце → ѿ^mметываете Мк. 7:9; не ѿ^mврати → не ѿ^mворочаи Мц. 5:42, не возвратитиса → не ворочатиса Мц. 2:12 ці не ворочаетьсе Мц. 24:18, Мк. 13:16, або веръне^mса Мц. 10:13; веровати → уверіті Мц. 21:32 ці верити Мк. 9:23, веруйте → верте Мк. 1:15, 11:24, веруемъ → уверимъ Мц. 27:42, не веровасъте → не уверилисьте Мц. 21:25, 32', Мк. 11:31; родиса → народилса Мц. 1:16, раждаетса → народитса Мц. 2:4; уготоваитѣ → готуютѣ Мц. 3:3, Мк. 1:3, уготоваем → зготовимъ Мц. 26:17; приведохъ → приводиломъ Мц. 17:16 (хаця 10 разоў привели), не въведи → не въводи Мц. 6:13, вы крѣ стить → васъ окрести^m Мц. 3:12, а ва тса →

объа вилиса Мц. 6:5, 16, 18, 27:53, не обижду → не обижаю Мц. 20:13, погрѣ бсти → погребам^m Мц. 8:22 (але: погребстї → погрести Мц. 8:21, таксама Мц. 14:12), дадутѣ → даваите Мц. 10:8, изгонитѣ → выгана ите Мц. 10:8, <не> изгонїть → <нѣ > выгана е^m Мц. 12:24, 26, 27', Мк. 3:15, 22, сътати → стоа ти Мк. 3:24, 25, 26, пустьити → опуцати Мц. 19:8, убиша → позабивали Мц. 22:6, вознесетьса → вносьтсье Мц. 23:12, подобитеса → приподобываетесе Мц. 23:27, посю → посылаю Мц. 23:34, совещаши → урадили Мц. 26:4 ← *vrádzili* В72, плюнувшие → плевавши Мц. 27:30, идутъ → поидутъ Мц. 25:46 і інш.

У шэрагу выпадкаў можна адзначыць і ўздзеянне на лексічнае вар'іраванне некаторых сістэмных фактараў. Так, для перадачы значэння 'гвалтоўна пазбаўляць жыцця' (црксл. *убити* / *убивати* (таксама аддзяслоўныя назоўнікі), радзей *избити* / *избивати*, аднойчы *бивати*) Цяпінскі заўжды ўжывае слова **забити** / **забивати** (радзей з прэф. *поза-*) і вытворныя ад яго назоўнікі (у польскіх перакладах ім звычайна адпавядае *zabić* / *zabiwać*): *убити* → *забити* Мц. 10:28, 14:5, 27:1, Мк. 6:19, таксама Мц. 21:35, *не убиш* → *не забіш* Мк. 10:19, *убию^m* → *забьють* Мц. 10:21, 24:9, Мк. 9:31, 10:34, 13:12 (яшчэ Мц. 5:21', 19:18, 21:38, 23:34, Мк. 12:7), *убиють* → *забили* Мц. 26:4, Мк. 14:1, *убисте* → *забилисте* Мц. 23:35, *убиша* → *забілі* Мц. 21:35, 39, Мк. 12:5, 8 ці *позабивали* Мц. 22:6, *убивающих* → *забиваючи^x* Мц. 10:28, таксама Мк. 12:5, *убиень* → *забітым* Мк. 9:31, *убиства* → *забоиства* Мц. 15:19, Мк. 7:21, *убища* → *забоицы* Мц. 22:7, бяспрэфіксны выпадак: *биущѣ* → *забиваючи* Мк. 12:5, гаворка пра забойства прарокаў: *избившихъ пророки* → *позабивающихъ пророки* Мц. 23:31, *избивыи пророки* → *забиваючиши пророки* Мц. 23:37. Аднак у значэнні 'пабіць, збіць' прэф. *за-* ў перакладзе ніколі не выкарыстоўваецца, а фігуруюць іншыя прэфіксы (*з-*, *по-*, *у-*) або бяспрэфіксная форма дзяслова *бити*: *побиша* → *убили* Мц. 21:35, *побиваѣ* → *убиваючїи* Мц. 23:37, *изби* → *побил* Мц. 2:16 (хаця гаворка пра забойства немаўлят, таксама ў марг.: *ирод ... побити велель*, арк. Задв.), *биете* → *убъете* Мц. 23:34, *биша* → *збили* Мц. 21:35 ці *білі* Мк. 12:3, *бити* → *бити* Мц. 24:49, *биа ху* → *били* Мц. 27:30, *бивъ* → *бивши* Мц. 27:26, *бивъшѣ* → *бьючи* Мк. 12:4, *пробиша гълаву* → *пробили голову* Мк. 12:4. У больш агульным сэнсе для перадачы дзеяння па знішчэнні Цяпінскі выкарыстоўвае розныя прэфіксныя варыянты (*вы-*, *з-*, *за-*, *по-*) слова **-губити** або яго бяспрэфіксную форму: *погубити* → *згубити* (Мц. 2:13, 12:14, Мк. 3:4, 6, 9:22, 11:18), ці *загубити* Мц. 10:28 або *губити* Мк. 1:24, але: *погубить* → *погубить* Мц. 21:41, Мк. 12:9, *погуби* → *выгубилъ* Мц. 22:7, але: *погубить* → *потера етъ* Мц. 16:25' (параўн. *stráci* В72). У канкрэтным значэнні црксл. *ударити* звычайна захоўвацца перакладчыкам (Мц. 5:39, 26:51) або перадаецца дзясловам *бити*: *удариша* → *били* Мц. 26:67, *удареи та* → *бьючи тебе* Мц. 26:68, хаця: *поражу* → *ударю* Мц. 26:31.

Высокай стабільнасцю характарызуецца пераклад некаторых займеннікаў, прыслоўяў і прыназоўнікаў: *той* – *тотъ* (23), *ты* – *тые* (1); *тамо* – *тамъ* (8, але: *тамо* = *тамо* Мц. 17:20 – памылка?), *так* – *такъ* (35, але: *так* → *такаа* Мц. 19:10), *только* – *только* (32, яшчэ: *толицы* → *только* Мц. 15:33, *точию* → *толко* Мц. 5:13), *доколе* → *поколь* Мц. 17:17', Мк. 9:19', *оттуду* – *оттуль* (10) ці *оттуле* (9) (яшчэ: *ω^mныне* → *ω^mтуле* Мц. 26:28, *доньне* → *дотуль* Мк. 13:19), *откуду* – *откуль* (7) ці *ω^mкуле* Мк. 12:37, *ѿ тѣтолѣ* → *ѿ тѣтуль* Мц. 4:17, 16:21, 26:16, *доселе* → *досюль* Мц. 11:12, *ω^mселе* → *ω^mтуль* Мц. 26:64, *ω^mвсюду* → *ω^mвсюль* Мк. 1:45, *колико* → *колько* (9, яшчэ: *коль* → *колько* Мц. 18:21, 23:37), *толикъ народъ* → *такаѣ тижба* Мц. 15:33, *последи* ці *последь* – *опосле* (10) і інш.

Як вынік, лексіка 3-га тыпу ў сваёй каранёвай частцы так ці інакш «падказана» Цяпінскаму яго асноўным арыгіналам ці іншымі царкоўнаславянскімі крыніцамі. Да яе адносіцца нямала слоў: *вестъ* → *ведомость* Мц. 2:12, 22 (параўн.: *вѣ сть* = *вестъ* Мц. 9:26 ← *wieść* В72), *сучец* → *сучок* Мц. 7:3, 4, *лиси* → *лищицы* Мц. 8:20, *червь* → *червѣа къ* Мц. 6:19, 20, Мк. 9:48, *кровъ* → *кровля* (Мц. 8:8, 24:17, Мк. 13:15) і *покровъ* → *кровлю* Мк. 2:4 (параўн.: *dach* NT51, В72, NT74, *przikryćie* і *dach* NT56, *dach* і *dot* В63), *та готу дне и варъ*

→ *тегиню дна* и *скварь* Мц. 20:12 (параўн.: *ciężár* NT51, B72, NT74, *brzemie* NT56, *ciężkość* B61, *ciężką pracę* B63 і *wpalenie* NT51, NT56, B61, B63, хаця *znoy* B72, NT74), *мерзосьть* → *мерзосьць* Мц. 24:15, Мк. 13:14 (параўн. усе польск. *brzydliwość* ці *brzydkość*), *прегрешениѧ* → *зъгрешеньѧ* Мц. 18:35, Мк. 3:28 (параўн.: *wpadkow* і *grzechy* B72), *достоѧ ние* → *достоиность* Мц. 21:38 (усе польск. *dziędziectwo*), *в пагубу* → *в погибель* Мц. 7:13 ← *погыбѣль* тлумачальнае Евангелле Феафілакта Охрыдскага (параўн.: *stracenie* B63, B72, хаця црксл. *пагубы* → *морі* Мц. 24:7 ← усе польск. *tory*), *преизбѹдетъ ему* → *зъбудеть ему* Мц. 13:12 (параўн.: *będzie zostawiön okfißem* NT51, *będzie opfitował* NT56, B61, *sihánie się obfißym* B63, *obfitować będzie* B72) і інш.

Аднак канчатковае марфемнае афармленне большасці лексікі 3-га тыпу, відаць, залежыць ад дадатковых польскіх арыгіналаў, якія выкарыстоўваў Цяпінскі: *вдовиць* → *вдова* Мк. 12:40 і *вдовица* → *вдова* Мк. 12:42 ← усе польск. *wdowa* (але: *вдовиць* → *вдовье* Мц. 23:13), *матерь* ці *мати* → *матка* (28 разоў) ← усе польск. *matka* (відаць, выпадкова *мати* → *мати* Мц. 20:20), *невѣ стѹ* → *нѣ вестъку* Мц. 10:35 ← *niewiaŃkę* B72, *в сродьстве* → *в родине* Мк. 6:4 ← *rodziną* NT56, B61 (параўн.: *przyrodzonemi* NT51, *krewnymi* B63, B72), *воѧ* → *воиска* Мц. 22:7 ← *wojská* B72, *птица* → *птахи* Мц. 6:26, 8:20, 13:4, 32, Мк. 4:4, 32 ← *ptaki* / *ptacy* B63, B72, NT74, *рыбиць* → *рибокъ* Мц. 15:34, Мк. 8:7 ← *rybek* B72, *до оумертвѧ* → *до смерти* Мц. 2:15 ← *do śmierci* B63 (параўн.: *do Ńkopania* B72, NT74), *глубины* → *глубокости* Мц. 13:5, Мк. 4:5 ← *głębokości* NT51, B63, *знамение* → *знаме* (Мц. 12:38, 39'', 16:1, 3, 4'', 24:3, 24, 30, 26:48, Мк. 8:11, 12', 13:4, 22) ← *známie* B63, B72, *ма тежи* → *замешаньѧ* Мк. 13:8 ← *zámieŃania* B63, B72, *жатва* → *жниво* Мц. 9:37, 38, 13:30', 39, 24:32, Мк. 4:29, 13:28 ← *żniwo* B72, *жателем* → *женцомъ* Мц. 13:30, 39 ← *żeńcot* B63, B72, *стезѧ* → *стежки* Мц. 3:3, Мк. 1:3 ← *ścieżki* B72, *оплотомъ* → *плотомъ* Мц. 21:33, Мк. 12:1 ← *plotem* NT56, B61, B63, B72, NT74 (але *grodz* NT51, марг.: *plót*), *торжище* → *торгъ* (Мц. 11:16, 20:3, 23:7, Мк. 7:4, 12:38) ← *targ* B72, NT74 (але: *rynek* (NT51, NT56, B61, B63) ці ў Мк. 7:3 *z dworu* B63, B72, *z targu* NT56), *удшѹ* → *уду* Мц. 17:27 ← *węde* B72, *учение* → *наука* (Мц. 7:28, 22:33, Мк. 1:22, 27, 7:7, 11:18, 12:38) ← усе польск. *nauka*, але: *учение* → *ученье* (Мц. 16:12, Мк. 4:2) пры польск. *nauka*; *морьсьтеи* → *морьскои* Мц. 18:6 ← *morŃskiey* B72, *горушичну* → *горчичному* Мц. 13:31, 17:20, Мк. 4:31 ← *gorczuczyneni* B63; *родисѧ* → *народилсѧ* Мц. 1:16 ← *narodził się* B72, *погибаемъ* → *гинемъ* Мц. 8:25, Мк. 4:38 ← *ginieiy* B72, *прослава тѧ* → *славили* Мц. 5:16, 9:8 ← *slawili* B72, *прослависѧ* → *розславіли* Мц. 9:31 ← *rozslawili* B72, *прослава тьсѧ* → *розславилисѧ* Мц. 6:2 (параўн.: *slawieni* B72, NT74, *byli ... chfáleni* NT51, *byli tzcieni* NT56, *byli w dobrym mniémánii* B63), *воздати* → *отдати* Мц. 6:4, 6, 18, 16:27, 18:26 ← *oddać* B72 (але: *хвалу воздавѣ* → *хвалу въздавѣши* Мц. 15:36, Мк. 8:6) і інш. Гэта можна назіраць нават у цэлых лексічных гнёздах, напрыклад, лексемах з каранем *свед-*: *свидетельствовати* → *сведчити* (Мц. 23:31, 26:62, 27:13) ці *посведчити* (Мц. 19:18, Мк. 10:19), *свидетель* → *сведка* (Мц. 18:16, 26:60', 26:65), *свидетельство* → *сведоцтво* (Мц. 8:4, 10:18, 15:19, 24:14, 26:59, Мк. 1:44, 6:11, 13:9) ← усе польск. *świadectwo*, *świadczyć* і г. д. Як бачна, гэта не паланізмы, а толькі лексічныя варыянты, «падказваныя» польскімі перакладамі.

Толькі ў рэдкіх выпадках Цяпінскі пераносіў у свой пераклад выразныя паланізмы, аднакарэнныя з царкоўнаславянскімі лексемамі, напр.: *виноградъ* 'вінаграднік' → *винница* (Мц. 20:1, 2, 4, 7, 8, 21:28, 33, 39, 40, 41, Мк. 12:1, 2, 8, 9') ← усе польск. *winnica*; *рана* → *разы* (Мк. 3:10, 5:29, 34) ← *razu* B63, B72 (толькі ў Мк. 3:10)⁸², параўн.: *уд зва тѧ* → *зрана тѧ* Мк. 10:34; лексемы з каранем *справед-* (*праведный* – *справедливый*, *правда* –

⁸² Відаць, назоўнік *razu* быў не зусім звыклы і для польскіх перакладчыкаў, чаму ў B63 да гэтага месца дадзена маргіналія: *To iest niemocy ktoremі nas Pan áko biczem Ńwym káráć raczy...* У астатніх польскіх перакладах тут іншыя варыянты: *trápienie* (марг.: *plagi*) і *plagi* NT51, *plagi* NT56, *choroby* B61, *razu* і *biczá* NT74. У тагачаснай польскай мове назоўнік *rana* ўжываўся нашмат часцей [SPXVI-35: 109–119] за слова *raz* 'удар, след ад удару; няшчасце' [SPXVI-35: 155–157].

справедливость і да т. п., гл. 2.2.8). У іншых выпадках меў месца хутчэй уплыў польскай мовы, чым канкрэтных польскіх крыніц: *мытарь* → *мытникъ* (Мц. 5:46, 9:10, 11, 18:17, Мк. 2:15, 16'), параўн. усе польск. *celnik* (але NT51 марг.: *mytnicy* Мц. 5:46, *mytników abo wybor-sów* Мц. 9:10; зусім своеасаблівы пераклад у В61), *на мытницы* → *на мыте* Мц. 9:9, Мк. 2:14 (параўн. усе польск. *sło*, але NT51 марг.: *tuście*), *земьстий* → *земьские* Мц. 17:25 (параўн. *ziemscy* В63, В72), хаця: *земной* → *земной* Мк. 4:5, 31, *колена земная* → *поколенья земьские* Мц. 24:30 ← усе польск. *pokolenia ziemie*, *коленама* → *поколенеи* Мц. 19:28 ← усе польск. *pokolenia* і інш.

4. Поўнае несупадзенне лексем – як у корані, так і ў словаўтваральных афіксах: *адъ* – *пекло*, *время* – *часъ*, *геенна* – *мука*, *глаголь* – *мова*, *десница* – *правица*, *иго* – *ермо*, *истина* – *правда*, *клеветъ* – *товаришъ*, *корабль* – *лодья*, *кроткий* – *тихий*, *ланита* – *челюсть*, *любодеиство* – *чужоложство*, *мзда* – *заплата*, *мучитель* – *катъ*, *народъ* – *тижба*, *нищий* – *убогий*, *печаль* – *фрасунокъ*, *персть* – *палець*, *пища* – *живность*, *пределъ* – *граница*, *притча* – *подобенство*, *ризы* – *одежи*, *село* – *роля*, *скорбь* – *утрапенье*, *смоковница* і *смоква* – *фига*, *тать* – *злодеи*, *хула* – *блужнерство*, *царь*, *царств(о, -ие)* – *король*, *королевство*, *шуица* – *левица*; *десное* – *правое*, *крепкий* – *моцный*, *совершенень* – *доскональий*, *благий* – *добрый*; *бдити* – *чути*, *взалкати* – *зголоднети*, *(возо-, во)пити* – *(за)кричати*, *вопросити* – *спытати*, *вселитися* – *мешикати*, *глаголати* – *мовити*, *дерзати* – *уфати*, *изсякнути* – *озябнути*, *кляти(ся)* – *присегати(се)*, *коснити* – *одволокати*, *любодеити* – *чужоложити*, *прельстити* – *звести*, *прозябати* – *выникати*, *расхитити* – *розоранежити*, *творити* – *чинити*, *сотворити* – *учинити*, *спастися* – *збавитисе*, *чаяти* – *ждати*; *аминь* – *правдиве*, *зело* – *вельми*, *(не)когда* – *коли*, *ныне* – *тепер(е)*, *аще* – *если*, *убо* – *прото*, *се* – *ото* і інш. Як бачна, беларускі перакладчык выкарыстоўваў амаль выключна славянскія эквіваленты.

Нярэдка несупадзенне лексем заснавана на выкарыстанні некаторых сістэмных з'яў, такіх як: а) суплетывізм і б) розны дэйкіс:

а) суплетывізм ахоплівае даволі часта ўжывальную лексіку: *приидохомъ* – *пришлисмо*, *идохомъ* – *пошлисмо*, *идяху* – *шли*, *идоша* – *шли* ці *ходили*, *идяше* ці *иде* – *шоль* або *пошоль*, *прииде* – *пришоль*, *изыдохъ* – *вышоломъ*, *вниде* – *вшоль* (ці *не вниди* → *не входи* Мк. 9:25), *отъиде* – *отишоль*, *взыде* – *взышоль*, *ходить* – *идеть* і да т. п., аналагічна *пришествие* → *приштье* (Мц. 24:3, 27, 37, 39) ← усе польск. *przyscie*; *человецы* – *люди* (28, хаця: *отъ человекъ* → *з човековъ* Мк. 11:2), таксама *человечески(й)* – *людской / люцкой* (5), *члвеческа* → *людеи* Мц. 4:19, *члв ложекомъ* → *люцьские* Мк. 12:14 (але назоўнік *человекъ* захоўваецца ў адз. л., а форма *люди* – у мн. л. (Мц. 15:8), *людськихъ* → *людю* Мц. 26:47, *людьстии* → *людю* Мц. 27:1); *сущий* → *будучий* (Мц. 6:30, 7:11, 12:3, 4, 34, 14:33, 16:13, 23:20, 24:16, 25:34, 41, 26:51, Мк. 1:34 (*быти*), 35, 2:26, 5:4 (*бываль*), 25, 8:1, 11:11, 13:14, 14:3)⁸³, *сыи* → *будуучии* Мц. 1:19, 27:63, Мк. 13:16 (але: *сбудуться* → *выполнѧ тьсе* Мц. 26:54, 56), *будеть* → *станетьсе* Мц. 21:21, Мк. 11:23, 24; *возложь* → *вкладываючи* Мк. 6:5, *полагаху* → *покладали* Мк. 6:56 (але захоўваюцца *вложити* (2) і *вложити* (12)), *сюды*, *магчыма*, *трѣба аднесці* *спитъ* и *востаеъ* → *заснетъ* и *въставаеъ* Мк. 4:27 і да т. п.;

б) выкарыстанне займеннікаў і адзайменнікавых прыслоўяў рознага дэйкісу: *се* – *то* (19) ці *тое* (3) або *тую* (1), *си* – *то* (2), *се* → *онъ* Мц. 16:20, *тои* → *онъ* Мц. 21:27, Мк. 7:36, *сеи* → *то* Мк. 12:7, *сей* – *тотъ* (32) ці *той* (3), *сего* – *того* (9), *сею* – *того* (2), *сему* – *тому* (8), *симъ* – *тымъ* (1), *сия* – *тое* (16), ці *тая* (8), або *тые* (5), *сию* – *тое* (3) ці *тую* (1), (*въ, на, о*) *семъ* – (*въ, на, о*) *томъ* (4) ці *тои* (1), *сии* – *то* (3) ці *тые* (8), *сия* – *тые* (3) ці *тое* (1), *сия* – *тыхъ* (1) ці *того* (1), *въ сию* – *въ тыхъ* (1), *сихъ* – *тыхъ* (10) ці *того* (2), *сие* – *тая* (1) (але захоўваюцца: *тому* Мц. 10:15, *сеи* Мц. 17:20, *Сѣ го* Мц. 6:25, 13:13, 26:29, 27:8, *сиѧ* → *сее* Мц. 11:25, *сию* → *сее* Мц. 26:34, *си^x* Мц. 5:19, Мк. 8:4); *своего ... свою ... свою* → *его ...*

⁸³ Перакладаючы цяперашні час дзеепрыметніка будучым, Цяпінскі не заўжды вытрымліваў сэнсавую адпаведнасць свайму аргіманту. Так, калі царкоўнаславянскі тэкст сцвярджаў пазачасаваць Хрыста формай *суца сына чловѣ чѣ съкаго*, то Цяпінскі адносіў яго на будучыню: *будучого сына чловѣ чьего* Мц. 16:13. Нясна, ці гэта вынік недакладнасці Цяпінскага, ці праўдз яго антытрынітарнай дактрыны.

ее ... ee Мц. 10:35, свои → ego Мц. 18:34, своихъ → ego Мк. 13:1 (хаця ў астатніх выпадках (≈ 150) займеннік свой захоўваецца), тии → они Мк. 2:8; прыслоўі: сице → такъ Мц. 1:18, доселе → дотуль Мц. 24:21, ω^mсюду → ω^mтуль Мц. 17:20, ω^mселе → ω^mтуле Мц. 23:39, ту → тамъ (23), ці тутъ (Мц. 10:11, 26:36), або тую Мк. 6:55 і інш.

У большасці выпадкаў лексічныя асаблівасці перакладу⁸⁴, вызначаныя ў (а) і (б), падтрыманы таксама польскімі крыніцамі, перш за ўсё В72.

Аднак размеркаванне, вядомае частцы заходне- і ўсходнеславянскіх моў і дыялектаў, дзеясловаў *ведати* і *знати* паводле значэння, у Цяпінскага, здаецца, не вытрымана. У адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам ён звычайна захоўвае пры перакладзе дзеясловы *ведати* (28) і *уведати* (*не увестъ* → *не ведае^m* Мц. 6:3, ці <не> *ведаль* Мц. 9:30, Мк. 9:30, *да увестѣ* → *бы ведалисте* Мц. 9:6, Мк. 2:10, таксама Мк. 5:43), *знати* (5) і *познати* (2). Аднак часам (пераважна ў Мк.) адзначаюцца выпадкі перакладу црксл. *ведати* праз *знати* (але не наадварот): <не> *вемъ* → <не> *знаю* Мц. 25:12, Мк. 1:24, *ведите* → *знаете* Мц. 24:32, Мк. 13:28, *ведѣ ху* → *знали* Мк. 1:34, *не ведаѣ ще* → *не знаючи* Мк. 12:24, таксама: *чуль* → *ведаль* Мк. 7:24.

Толькі некаторыя іншакаранёвыя эквіваленты Цяпінскі запазычыў са сваіх царкоўнаславянскіх крыніц (гл. 5.2.2). Да іх ліку належаць *точило* → *тискъ* Мц. 21:33, Мк. 12:1 (усе польск. *prąfę*, але ў Мк. 12:1: *iąmę* NT56, B61, *dół* B63)⁸⁵, *краницево* → *лобное* Мц. 27:33 (гл. 5.2.2 і 5.2.3). У асобных выпадках беларускі перакладчык проста мадэфікаваў структуру царкоўнаславянскай лексемы: *задеша* → *затеели* Мц. 27:32 (параўн. усе польск. *przymusili*, хаця *przynukáli* B61). Значна часцей ён звяртаўся да ўсходнеславянскай стыхіі, напр.: *узмѣ нь* → *кожаныи* Мц. 3:4, Мк. 1:6 = грэч. *δερμάτινος* (параўн. *rzemenny* і *skorzány* B63, B72), *жезель* → *посоха* Мц. 10:10, Мк. 6:8 (параўн. усе польск. *laskę / laski*), *во времици* → *в меху* Мц. 11:21 (параўн.: *w włościanicy* NT56, *w worze* NT51, B72, NT74, *z worem* B63), *умомъ* → *смысломъ* Мк. 12:30 (параўн.: *myśli* B63, B72), *при купине* → *прі кузьме* Мк. 12:26 (параўн.: *w krzui* NT51, B63, *nád krzem* NT56, *w głogi* B72, NT74), *на крещение* → *до хрѣсту* Мц. 3:7 (параўн.: *do krzczenia* B72, але *крещенье* (Мц. 20:22, 23, 21:25, Мк.1:4, 10:38, 39, 11:30) захоўваецца), *раки* → *могилы* Мц. 23:29 (параўн.: *rąmiątkę* NT51, NT56, B63, *vrominki* B61, *rąmieści* B72), *кокошь ... птенца* → *курица ... писклета* Мц. 23:37 (параўн. усе польск. *kokosz ... kurczęta*, NT51 марг.: *kurę*), *платаницою* → *полотномъ* Мц. 27:59, *плата* → *имата* Мц. 9:16, Мк. 2:21 (параўн.: *plata* B63, B72), *при поѣ сѣ хъ* → *до чересель* Мц. 10:8 (параўн.: *w rasy* NT51, *do=rafow* B72, *w trzofach* NT56, B61, *w trzofy* B63), але захоўваецца *поѣ сѣ* Мц. 3:4, Мк. 1:6 ← *rás* B72; *обрати* → *оберни* Мц. 5:39 (параўн.: *obróć* B63, *náwroć* B72) і *обратитѣ сѣ* → *обернетесе* Мц. 18:3 (параўн.: *náwroćicie* B63, B72), *устремисѣ* → *успунулосе* Мц. 8:32, Мк. 5:13 (параўн.: *runęła się* NT51, *wrądło* і *wfkoczyło* B61, *porwála się* і *wrądło* B63, *rzięćilo się* і *wrądło* B72), *нанъ возглаголють* → *его обжаловали* Мц. 12:10, Мк. 3:2 (параўн.: *go obwinili* NT51 (марг.: *oskárzyli*), *go oskárzyli* NT56, B63, B72, *go obwinili á oskárzyli* B61), *вмещается* → *кладетьсѣ* Мц. 15:17 (усе польск. *idzie*), *вѣдасеть* → *поручиль* Мц. 21:33, 25:27 і *предастъ* → *поручить* Мц. 21:41, Мк. 12:1 (хаця NT56 *połecić* Мц. 21:33, B63 *poruczyć* Мц. 25:27), *наусътиша* → *подъусчили* Мц. 27:20 (усе польск. *nátowili* ці *ná tho rospółstwo prywiedli* B63), *ω^mвержени* → *роскидани* Мц. 9:36 (параўн.: *rosprowbeni* NT51, B63, *leżący* NT56, *sporżucáne (álbo błędne)* B61, *rozpłóbeni* B72), *сѣ мо* → *сюды* Мц. 8:29, 14:18, 22:12, Мк. 11:3 ці *сюда* Мц. 17:17. Часам крыніцу Цяпінскага немагчыма высвятліць, магчыма, ён звяртаўся да ўласнага паланізаванага маўлення, напр.: *стольнъ* → *сьвирень* Мц. 21:33, Мк. 12:1 (усе польск. *wieżę*), *вожъделеша* → *прагнули* Мц. 13:17

⁸⁴ Малое значэнне маюць выпадкі сінаніміі аднасістэмнай лексікі – лічэбнікаў, якія проста не супадалі ў дзвюх мовах па сваіх функцыях: *оба* → *два* Мц. 20:21, 26:37, Мк. 10:8, *обою* → *двумъ* Мц. 20:24 ці *двухъ* Мц. 22:40 або *дву* Мц. 27:17, 21 і да т. п. (гл.: [Булыка 1979: 183]).

⁸⁵ Гэтае адхіленне ў Мк. народжана, відаць, NT51, дзе ў Мц. 21:33 маецца інакшы пераклад – *loch*, але ў маргіналіях Мц. прыводзіцца традыцыйны варыянт з каментарыем: *Prąfę to niektóry wykladaią / Leć się ktemu kopanié nie bardzo stofuie / ale barziewi ku temu co przedtem / wykopáwby i przyrządziwby dól / wino w nim deptáno / iako i dziś depca...*

(параўн.: *žadali* B63, B72, NT74), хаця: *вожъделѣ ти* → *ку пожадан'ю* Мц. 5:28 ← усе польск. *rožadali* (гл. 2.1.4), *расхитити* → *розъдрапежити* Мц. 12:29', Мк. 3:27' (параўн.: *rołupić, rozerwać, rozwoiować* NT51, *rozerwać ... zwoiuiie i rozwoiować* NT56, *pobrać ... lupi i rozerwać ... wybierze* B61, *złupić* B63 і *rozchwyć* B63, B72). Таксама дзеяслоў *верещати* (Мц. 9:27, 21:9, 15, Мк. 1:23, 3:11, 10:47, 48), якім перакладаецца црксл. (*воз*)звати (таксама *возва* → *заверещаль* Мк. 1:23, хаця *зовуце* → *зовучи* Мк. 3:31), не знаходзіць аднакаранёвай адпаведнасці ў польскіх перакладах (дзе звычайна выступае *wołać*), хаця, відаць, суадносіцца з польск. *wrzeszczeć* 'крычаць', *wrzask* 'крык'.

Аднак многія іншакаранёвыя эквіваленты былі «падказаны» Цяпінскаму яго дадатковымі польскімі крыніцамі, хаця самі па сабе такія эквіваленты не з'яўляюцца паланізмамі (а, напрыклад, агульнаславянскімі ўтварэннямі). Прыкладам могуць служыць выпадкі кшталту *Гора* → *Беда* Мц. 11:21', 18:7', 23:13, 14, 15, 16, 23, 25, 27, 29, 24:19, 26:24, Мк. 13:17 ← усе польск. *Bieda / Biada, путь* → *дорога* (Мц. 2:12, 3:3, 4:15, 5:25, 7:13, 14, 8:28, 10:5, 10, 11:10', 13:4, 19, 15:32, 20:17, 30, 21:8, 19, 32, 22:9, Мк. 1:2, 3, 4:4, 15, 6:8, 8:3, 27, 9:33, 34, 10:17, 32, 46, 11:8) ← усе польск. *droga* (але: *на распути* → *на улицахъ* Мц. 12:19 ← *na vlicach* B72, NT74 (*po vlicach* B63), *на распутихъ* → *на дорогахъ* Мк. 6:56 (хаця *po vlicach* B61, B63, B72, NT74)), *мехи* → *сумы* Мц. 9:17'', Мк. 2:22'' ← *futy* B72 (*skorniki* NT51, *śedy* NT56, *naszynie* B61, B63, *fundaki* NT74), *въ пучине* → *въ глубокости* Мц. 18:6 ← *w głębokości* B72, *вольсви* → *мудрецы* Мц. 2:1, 7, 16' ← *teńcy* B63, B72, таксама *премудрость, премудрый – мудрость, мудрый = mądrość, mądry* (гл. 2.2.6), *мрежа* / *мрежда* → *сети* Мц. 4:18, 21, Мк. 1:16, 18, 19 ← *ścieci* B72, *соперникъ* → *спротивникъ* (Мц. 5:25') ← *sprzeciwnik* B63, B72 ці *przeciwnik* NT56 (параўн.: *sprzecznik* NT74, *Aduerfärz* (марг.: *sprzeciwnikiem*) NT51, *z Adwerfärzem á przeciwnikiem* B61 – перавага далей тут аддадзена лацінізму), *кустодия* → *сторожа* (Мц. 27:65, 66, 28:11) ← усе польск. *straż, шуица* → *левица* Мц. 6:3 ← усе польск. *lewicá, десница* → *правица* Мц. 6:3, 27:29 ← усе польск. *práwicá, десный* → *правый* (рука і да т. п.) (Мц. 5:29, 30, 39) ← усе польск. *prawy, предель* → *граница* (Мц. 2:16, 22, 4:13, 8:34, 15:22, Мк. 5: 16, 17, 7:24, 31') ← усе польск. *granica, сатехъ* → *мери* Мц. 13:33 ← *miarki* B72, *ассарию* → *пеня зъ* Мц. 10:29 ← *pieniądz* NT51, NT56, B63 ці (*drobny*) *pieniądz* B61 (параўн.: *Asfáron* B72, NT74), *ленге* (= грэч. λεπτά) → *дъробные (пенези)* Мк. 12:42 ← усе польск. *pieniądz drobne*, але: *пенязъ* (= грэч. τὸ δηνάριον) → *грошъ* (Мц. 18:28, 20:2, 10, 13, Мк. 6:37, 14:5) ← усе польск. *grosz, хламида* → *плащъ* (Мц. 27:28, 31) ← *plaszcz* NT56, B72, NT74 (= *mantel* L46), *уго* → *ермо* Мц. 11:29, 30 ← усе польск. *iárzmo, врачъ* → *лекаръ* (Мц. 9:12, Мк. 2:17, 5:26) ← усе польск. *lekarz, призракъ* → *облуда* Мц. 14:26, Мк. 6:49 ← *Obłudá* B72, *трапеза* → *столь* (Мц. 15:27, 21:12, Мк. 7:28, 11:15) ← *stol* B72, *персты* → *пальцы* Мк. 7:33, Мц. 23:4 (*пальцомъ*) ← усе польск. *palce, юнцы* → *быки* Мц. 22:4 ← *bucu* B72, NT74 (параўн.: *wołów* NT51, *wołowie* B61, *woły* NT56, B63), *блюдо* → *миса* (Мц. 14:8, 11, 23:25, 26, Мк. 6:25, 28) ← усе польск. *misá, брани* → *воины* (Мц. 24:6', Мк. 13:7') ← *woyny* B72 (параўн.: *walki* NT51, NT56, B63, *bitwy i walki* B61); *кротокъ* → *тихий* (Мц. 5:5, 11:29, 21:5) ← усе польск. *ciszy, cichy* (але Мц. 21:5 *pokorny* NT51), *достойнъ* → *годный* Мц. 3:8, 22:8 ці *годень* Мц. 3:11, 8:8, 10:10, 11, 13', 37', 38 ← усе польск. *godny / godzien, достоинти* → *годитисе* Мц. 12:2, 10, 12, 14:4, 19:3, 22:17, Мк. 2:24, 3:4 ← усе польск. *godzić się, не достоинно* → *не годилосе* Мц. 12:4 ці *не годно* Мц. 27:6, *достойть* → *годно* Мк. 12:14; *промчеса* → *розънеслосе* Мц. 28:15 ← *rozniósłá się* B63, NT56 (параўн.: *rozgłosiło się* B61, *rosławił(o, -a) się* NT51, B72), *очи свои смежѣша* → *очи свои зажмурили* Мц. 13:15 ← *oczy swe zámrużyli* B72; <дольгъ> *свои* → <дольгъ> *его* Мц. 18:34, *та* → *они* Мк. 1:19, *вса ко* → *ніа къ* Мц. 5:34 ← *niják* B72, *светло* (прыслоўе) → *а съне* Мк. 8:25 ← *iafnie* B72, *дондеже* → *докуль* Мц. 2:13, 5:25, 10:11, 13:33, 14:22, 17:9, 18:30, 34, 22:44, 23:39, 26:36, Мк. 2:19, 6:10, 45, 12:36, *дондеже* → *ажъ* Мц. 1:25, 2:9, 5:18, 26, 10:23, 12:20, 16:28, 24:34, 39, Мк. 9:1, *ω^mсюду* → *ω^mтуль* Мц. 17:20 і інш. Асабліва паказальна перадача частаўжывальных дзеясловаў: *бежати* → *утекати* (Мц. 3:7 24:16, 26:56, Мк. 13:14) ← *vćiekác* B72, *бежаша* → *поутекали* Мк. 5:14, 8:33 ← *uciekali i powćiekáli* B72, *бегаите* → *утекаите* Мц. 10:23 ←

vśiekauc̄ie В72, *бежѣство* → *утеканье* Мц. 24:20, Мк. 13:18, але: *бѣ жи* → *бежи* Мц. 2:13, *убежите* → *убежите* Мц. 23:33, *текосте* → *бегли* Мц. 28:8, *тече* → *бегъ* Мк. 5:6, *текъ* → *бегъши* Мц. 27:48, *притекъ* → *прибегши* Мк. 10:17, *стицахуса* → *збегалисе* Мк. 6:33, *Обтекше* → *Обегши* Мк. 6:55, *пърририуциѣ* → *прибегаячи* Мк. 9:15, *срыциѣ тса* → *збегаетьса* Мк. 9:25; **вопросити** → **спытати** (Мц. 12:10, 16:13, 17:10, 21:24, 22:23', 41, 46, 27:11, Мк. 4:10, 5:9, 7:5, 17, 8:5, 23, 9:11, 16, 21, 32, 33, 10:2, 10, 11:29, 12:18, 28, 34) ← *sputać* (у Мк. – звичайна *putać*) В72, NT74 (В63 звичайна *putać*), *вопрашаше* → *пыталь* Мк. 10:17 ← *pytał* В63, але *sputać* В72, NT74, *вопрашаху* → *пытали* Мк. 13:3 ← *pytali* В72 (але: *вопросиша* → *просили* Мц. 16:1 ← *profili* В72); **отвещати** → **отповедити** (73 випадки) – усе польск. *odpowiedzieć*; (**воз-, про**)**глаголати** → (**вз-, про**)**мовити** (≈ 400 випадкаў) – усе польск. *mówić*.

Нарэшце, нямала эквівалентаў з'яўляецца паланізмамі, запазычанымі непасрэдна з польскіх перакладаў ці ўжытых пад іх уплывам: *жилице* → *мешканье* Мк. 5:3 ← усе польск. *mieszkanie*, таксама дзеяслоў (з)*мешкати*: *вселиса* → *мѣ шкаль* Мц. 2:23, 4:13 ← усе польск. *mieszkał*, *прѣ боудѣ тѣ* → *змешкаете* Мц. 10:11, Мк. 6:10 ← усе польск. *mieszkaicie* (хаця ў Мк. 6:10 *trwaycie* В61 ці ў Мц. 10:11 *trwaycie* В72), але: *пробыли* → *мешкалі* Мц. 11:23 (усе польск. *trwały*); *здание* → *будованье* (Мц. 24:1, Мк. 13:1, 2) ← усе польск. *budowanie*, таксама дзеяслоў (з)*будовати*: *зиждити* → *будовати* (Мц. 21:42, 23:29) ← усе польск. *budować*, *создати* → *збудовати* (Мц. 7:24, 26, 21:33, 26:61, Мк. 12:1) ← усе польск. *zbudować*, субстантыў *созидаа* → *будуючи* Мц. 27:40 ← *budowałeś* NT51, *buduięś* NT56, В61, В72, *zbuduięś* В63, *ом̄щетить* → *ўшкодить* Мц. 16:26, Мк. 8:36 ← *uszkodził i wtrąciłby* В72, *пенязь* → *грошъ, гроши* (Мц. 18:28, 20:2, 9, 13, 22:19; Мк. 6:37, 12:15, 14:5) ← *grosz(y)* NT51, NT56, В61 = *grosschen* L46 (параўн.: В63 – *grosz* (Мц.) і *pieniądz(y)* (Мк.), В72, NT74 – *denarz*), *жертва* → *офера* (Мц. 9:13, 12:7, Мк. 9:49, 12:33) ← усе польск. *ofiara / ofiera*, *сапоги* → *боты* (Мц. 3:11, 10:10, Мк. 1:7) ← усе польск. *buty*, *пира* → *таистра* (Мц. 10:10, Мк. 6:8) ← *tajstra* В72, NT74, *tajstra* і *sumka* В63 (параўн.: *mantika* NT51, *kaleta* NT56, В61), *спиру* → *роту* Мц. 27:27 ← усе польск. *rotę* (але *vf* NT56), *кинсонъ* → *чинишъ* Мц. 17:25, 22:17, Мк. 12:14 ← усе польск. *czynsz* (= *zins*, *Zinsgroßchen* L46), *кинсонную* → *цыншовую* Мц. 22:19 ← усе польск. *czynszowy*, *роптаха* → *шамрала* Мц. 20:11 ← усе польск. *szemráli* (*ffemrác* В61), *умучити* → *окротити* Мк. 5:4 ← *okrocić* В63, В72, *сокровище* → *скарбъ* (Мц. 2:11, 6:19, 20, 21, 12:35', 13:52, 19:21, Мк. 10:21) ← усе польск. *skarb*, *съкровищный* → *скарбный* (Мк. 12:41', 43), параўн.: *skarb* (В63, В72), *skarbnica* NT51, NT56, але: *сокровищу* → *кладу* Мц. 13:44, параўн. усе польск. *skárbowi*), *на свѣ щницѣ* → *на лихтари* Мц. 5:15, Мк. 4:21 ← *ná lichtarz(u)* В61 ці *w lichtarz* В63 (параўн.: *na świecznik* NT51, NT56, В72), *до ада* → *до некла* Мц. 11:23 ← усе польск. *do piekła*, *хищениа* → *драпежства* Мц. 23:25 ← усе польск. *drapieżstwa*, *спекулатора* → *ката* Мк. 6:27 ← усе польск. *kata*, таксама *мучителемъ* → *катомъ* Мц. 18:34 ← *kátom* NT56, В72, *katum* NT51, *победа* → *звитежство* (Мц. 12:20) ← усе польск. *zwycięstwo*, *вещи* → *речь* Мц. 18:19 ← усе польск. *rzecz* (марг. NT51: *sprawę*), *похотиі* → *хтивости* Мк. 4:19 ← *chciwości* В63, В72, *бедны(я)* → *ўломные* Мц. 15:30, 31 ← *włotne* В72, *люта* → *окрутные* Мц. 8:28 ← *okrutni* В72, *обремененіи* → *объта жены* Мц. 11:28 ← усе польск. *obciążeni*, *южскаа* → *полуденнаа* Мц. 12:42 ← усе польск. *z południá* (ці *z południey strony* В61) і інш.

Чатыры вызначаныя стратэгіі перадачы лексікі рэгулярна ўжываюцца Цяпінскім на працягу ўсяго перакладу, часта нават у межах адной фразы. Толькі ў рэдкіх выпадках выкарыстоўваецца пераважна тая або іншая стратэгія. Напрыклад, у фразе *а на каменіи сѣ а нное сѣ есть слышаи слово* → *а на каменіи сеа ное то е^{см} слышачиі слово* Мц. 13:20 супадаюць практычна ўсе словы за выключэннем аднаго (*се* → *то*) і марфемы ў актыўным дзеепрыметніку; у фразе *Утру же возвращьса в градъ, взалка* → *А рано ворочаючісе до города, зголоднел* Мц. 21:18 адрозніваюцца практычна ўсе словы, хіба што за выключэннем пары блізкіх формаў *градъ* → *городъ*. Аднак у большасці выпадкаў Цяпінскі чаргуе то адну стратэгію, то іншую.

Усе выпадкі семантычнай адпаведнасці ў ЕЦ распадаюцца на два разрады – з захаванем каранёвай марфемы (1–3-і тыпы) ці без такога захавання (4-ы тып)⁸⁶. У перакладзе Цяпінскага семантычныя эквіваленты з аднолькавымі каранямі колькасца пераважаюць над эквівалентамі з рознымі каранямі, асабліва выразна гэта праяўляецца сярод дзеясловаў. Адносна дзеясловаў і назоўнікаў лексічнае вар’іраванне паміж арыгіналам і перакладам адзначаецца найбольш часта, менш – адносна прыслоўяў і службовых слоў. Найслабей ахоплены такім вар’іраваннем займеннікі і лічэбнікі, а таксама прыметнікі і дзееспрыметнікі.

2.2.8. Самастойнасць перакладу. Аналіз стратэгіі перакладу лексікі (гл. 2.2.7) паказаў, што выбар Цяпінскім многіх эквівалентаў залежыць ад іншаславянскіх крыніц. У прыватнасці, эквіваленты 1-га і часткова 2-га тыпаў – гэта перанесеныя ў пераклад лексемы з царкоўнаславянскага слупка, а эквіваленты 3-га і 4-га тыпаў шмат у чым заснаваныя на ўліку польскіх перакладаў, хаця ўласна паланізмы там трапляюцца рэдка. У сувязі з такімі заменаў Г. Ротэ гаворыць пра стылізацыю перакладу з дапамогай паланізмаў [Rothe 2005: 203], аднак пад апошнімі трэба разумець не столькі паланізмы, колькі агульныя з польскай мовай лексіку. Пры выбары лексікі Цяпінскі часам выкарыстоўваў тыя ці іншыя сістэмныя фактары, напрыклад, поўнагалоссе ці суплетывізм. У асобных месцах пераклад адбываўся насуперак царкоўнаславянскаму і польскім арыгіналам, у арыентацыі на ўсходнеславянскую лексіку і асобныя варыянты царкоўнаславянскіх крыніц.

У многіх выпадках Цяпінскі пры перакладзе фактычна практыкаваў сінанімізацыю, перадаючы славянскімі сінанімамі (не абавязкова паланізмамі) дастаткова зразумелыя словы царкоўнаславянскага слупка: *всякъ – кождый / каждый, клятва – присега, книжник(ъ, -и) – учоны(й, -е), народъ ‘натоўп’ – тижба, путь – дорога, сила – моць, часъ – година; оставити – занехати, сотворити – учинити* і інш. (гл. 2.2.7). Нярэдка перакладчык прыводзіў звычайныя ўсходнеславянскія лексемы з сінанімічным значэннем, напрыклад: *воплъ – крикъ, горе – беда, клятва – присега, книжникъ – учоный, корабль – лодья, плоть – тело, пучина – глубокость; злый – лихий; виждь – смотри; сей – тотъ* і інш. Відавочна, што пры гэтым ён абіраў менавіта тыя лексемы, якія былі агульныя з польскай мовай, параўн.: *krzyk, biada, przysięga, uczony, łódź, ciało, owoc, głębokość, lichy, (u)czynić* і інш. Але нават і ў гэтым выпадку не ўсе прыклады магчыма вытлумачыць уплывам польскіх адпаведнікаў, а замены кшталту *виждь – смотри, сей – тотъ* ці *ныне – теперь / теперь* ўвогуле не могуць мець ідэнтычных польскіх эквівалентаў (параўн.: *patrz, ten, teraz*), так што тут трэба бачыць усё ж самастойны выбар перакладчыка.

У цэлым лексічны ўплыў арыгінала(ў) на пераклад асабліва непазбежны ў выпадку блізкароднасных моў, да якіх належаць старабеларуская, польская і царкоўнаславянская. Таму нярэдка Цяпінскаму даводзілася не столькі даваць нейкі рэальны пераклад, колькі абіраць паміж варыянтамі перакладу ў апошніх дзвюх мовах, звяртацца да славянскай ці ўсходнеславянскай сінаніміі. Які быў сэнс у падачы слоў, што адрозніваліся толькі словаўтваральнымі афіксамі з мінімальнымі семантычнымі разыходжаньнямі (напр.: *девица – девка, мерзость – мерзкость*), ці ўвогуле ў сінанімізацыі перакладу (напр.: *горе – беда*) – патрабуе далейшага высвятлення.

Пакуль жа можна канстатаваць, што далёка не заўжды выбар лексічных эквівалентаў у Цяпінскага быў абумоўлены польскімі крыніцамі. Нават цалкам арыентуючыся на іх, ён пакідаў сабе дастаткова самастойнасці. Так, црксл. *покровено* перададзена як *скрытого* Мц. 10:26 ← *skrytego* NT51, NT56, B61, B63 (параўн.: *zakrytego* B72, NT74), црксл. *сокровѣ ннаѣ* – як *скрытости* Мц. 13:35 ← *skrytości* B72, NT74 (параўн.: *zakryté rzeczy* NT51, *skryte rzetzy* NT56, B61, B63), але пераклад црксл. *въ скровищихъ* як *въ скрытостиа хъ* Мц. 24:26 не

⁸⁶ У асобных выпадках можна, напэўна, казаць і пра вылучэнне 5-га тыпу, калі ў перакладзе захоўваюцца толькі афіксы арыгінала, а карань замяняецца, напр.: *помирають* → *похмурають* Мц. 6:16, *плата* → *имата* Мц. 9:16, Мк. 2:21, *ба ху сма тени* → *были стривоженени* Мц. 9:36. Аднак такіх выпадкаў няшмат і яны маглі ўзнікаць выпадкова або адлюстроўваць розныя ўплы. Так, црксл. *встокъ* і *западъ* перададзены Цяпінскім як *всходъ* (Мц. 2:1, 2, 9, 8:11, 24:27) і *заходъ* (Мц. 8:11, 24:27), але гэта зроблена яўна пад уплывам польск. *wschod* і *zachod*.

знаходзіць сабе дакладнай адпаведнасці ў польскіх крыніцах (параўн.: *we wewnętrznych przybytkách* NT51, NT56, B61, *w mieyscach skrytych* B63, *táiemnikach* B72, NT74), параўн.: *in der Kamer* L46. У Мц. 26:67 увогуле няма блізкіх польскіх адпаведнікаў для црксл. *пакості ему деа ху ... за ланіту ўдариша*, і Цяпінскі перадаў гэты фрагмент дастаткова самастойна, хаця і з выкарыстаннем паланізмаў: *прикрости ему делали ... по челюсти били*.

Нярэдка беларускі перакладчык камбінаваў розныя польскія крыніцы ці арыентаваўся на ўласнае маўленне, хаця і даволі паланізаванае. Добрым прыкладам яго самастойнасці нават пры выбары паланізмаў можа служыць перадача назоўнікаў, што пазначаюць чалавечую ежу. Црксл. *пища* перададзена семантычным паланізмам *живность* (Мц. 6:25, 10:10, 24:45), але наўрад ці магчыма вызначыць, з якой менавіта крыніцы ён узяты. Раннія польскія пераклады маюць у гэтых месцах стабільны пераклад *strawa* NT51 (марг.: *pokarm* або *żywności*) ці *pokarm* NT56, B61, аднак пазнейшыя прыводзяць па некалькі варыянтаў: B63 – *pokarm*, *żywności*, *pokarm*, B72 – *wyżuwienie*, *zapłaty*, *pokarm*, NT74 – *żywność*, *zapłaty*, *żywność*. Як бачна, толькі адзін з іх быў ужыты Цяпінскім (стабільнасць у NT74 непаказальная, паколькі можа быць абавязана ЕЦ). Црксл. *снѣ дѣ* Мц. 3:4 і *брашна* Мц. 14:15, Мк. 7:19 былі ім перададзены як *кормь*⁸⁷. Відавочна, што тут Цяпінскі адштурхоўваўся ад польскага *pokarm* ‘ежа’, якое з прыцягнутых крыніц выступае толькі ў NT56 і B61: *pokarm(y)* (у B61: *pokarm* у *pothráwy* Мц. 3:4). Іншыя польскія пераклады маюць у гэтых месцах розныя варыянты, адпаведна: *stráwa* NT51, *pokarm* B63, *potrawa* B72, *żywność* NT74, а ў другой пары: *strawa* NT51, B63 – *żywności* ці *potráwy*, B72 – *iedzenia* ці *potráwy*, NT74 – *iedlá* ці *potráwy*.

Іншым прыкладам самастойнасці Цяпінскага пры арыентацыі на польскія ўзоры можа быць ужыванне слоў *голкь*, *голчити* (гл. 4.5.1). Хаця яны выступаюць ва ўсходнеславянскім выглядзе, аднак структурна адпавядаюць некаторым варыянтам польскіх перакладаў⁸⁸, у прыватнасці B63: *zgiełk* Мц. 9:23 (хаця: *zámiebanie* Мк. 5:38 і *fobą trwożycie* Мк. 5:39), B61: *zgiełk* Мк. 5:38 (хаця: *zstrwożoną* Мц. 9:23, *fráfuiećie* Мк. 5:39) і NT56: *zgiełk* Мц. 9:23, *giełk* Мк. 5:38 (хаця: *się fmiećicie* Мк. 5:39). У Буднага гэтага слова няма ў B72: *zámiebanie* Мк. 5:38, *się miebaćie* Мк. 5:39, *zátwożony* Мц. 9:23, аднак яно з’яўляецца ў NT74: *zgiełk* Мк. 5:38 (хаця: *gwárzycie* Мк. 5:39 і *gwarzący* Мц. 9:23). Разам з тым трэба звярнуць увагу на адсутнасць у польскіх перакладах дзеяслова з гэтым каранем.

Яшчэ адным прыкладам можа служыць перадача црксл. *седалище*, грэч. *καθέδρα*, як *столецъ* (Мц. 21:12, 23:2, Мк. 11:15). У польскіх перакладах тут назіраецца варыятыўнасць, за выключэннем *Na stolcu* Мц. 23:2 (ва ўсіх): NT51 – *stolicę*, NT56 – *stolci* і *katedry*, B61 – *stolki* і *katedry*, а таксама *w pierwffych stolcäch* Мк. 12:39; B63 – *stolice* і *stolki*; B72 і NT74 – *stolce* і *stolki*. Цяпінскі відавочна абраў толькі адзін варыянт *stolec* і паслядоўна ўжываў яго ўслед за царкоўнаславянскім тэкстам.

У трох прыведзеных прыкладах (*живность* і *кормь* ‘чалавечая ежа’; *голкь* і *голчити*; *столецъ*) бачна, што крыніцай эквівалентаў для Цяпінскага паслужылі не столькі канкрэтныя польскія тэксты, колькі яго ўласнае маўленне (дастаткова паланізаванае), дзе меліся дадзеныя ўтварэнні⁸⁹. Гэта ж можна назіраць і пры стварэнні ім рэлігійнай тэрміналогіі (гл. 4.5.2). Як было паказана пры аналізе перакладу лексікі (гл. 2.2.7), выразныя паланізмы пранікаюць да Цяпінскага і без падтрымкі польскіх перакладаў: *вождемети* – *прагнути*, *расхитити* – *роздрапежити* і інш.

Нярэдка Цяпінскі спалучаў царкоўнаславянскія і польскія крыніцы для адбору лексікі ў свой пераклад. Гэта добра бачна на прыкладзе асобных тэалагічных і маральных тэрмінаў.

⁸⁷ У старабеларускай мове слова *кормь* мае два значэнні: ‘ежа, харчы’ і ‘ежа жывёлы’ [ГСБМ-16: 12]; у польскай мове, згодна SPXVI, назоўнікі **korm* / **karm* адсутнічаюць, хаця маецца дзеяслоў *karmić* (*się*) ‘даваць есці’ і вытв. *karmienie* [SPXVI-10: 144–147].

⁸⁸ Слова *голкь* у старабеларускай мове прызнаецца польскім запазычаннем, якое паходзіць з чэшскай мовы [ДЗБМ: 150], аднак гэтае слова мае яўна ўсходнеславянскую форму.

⁸⁹ Такую думку выказаў і Г. Ротэ [Rothe 2005: 204], але ён гатовы быў бачыць у такіх выпадках мяшанку і аб’яднанне розных крыніц [Rothe 2005: 217–219]. Але няўжо Цяпінскі працаваў выключна з кніжнымі тэкстамі і пры выпадку быў не ў стане арыентавацца на ўласнае маўленне?

Так, у сваім словазлучэнні *цѣ лого сожжженьѧ* Мк. 12:33 ён скантамінаваў два пераклады: црксл. *все сожъжении* і Буднага *sáloralenia* B72, NT74 (параўн.: *zupelne ... offiary* B61, астатнія польск. *palone ... ofiary*). Цэлы набор розных перакладчыцкіх падыходаў дэманструе пераклад шэрагу маральных тэрмінаў, якія пазначалі чалавечыя заганы. Так, црксл. *любодѣ ѿ ниа* (грэч. κλοπαί) стабільна перададзены як *вшесточеньства* Мц. 15:19, Мк. 7:21, тады як польскія пераклады пазбаўлены тут устойлівасці (апрача *porubstwa* NT51 і *nietzystosci* NT56): *nieczystości* і *pfoty* B61, *nieczystości* і *nietzystoty* B63, *porubstwa* і *nieczystości* B72, NT74. Беларускі перакладчык самастойна ўжываў тут паланізм, сувязь якога з польскімі перакладамі відавочная толькі ў іншым месцы (Мц. 21:31, 32), дзе црксл. *любодѣ ица* перакладаецца паланізмам *вшесточніцы* ← *wšetecznice* B63, B72, NT74 (але *porubnice* NT51, (*pospolite* ці *nierzadne*) *niewiasty* NT56, *grzebnicy* B61). Шэраг іншых тэрмінаў у Цяпінскага бясспрэчна ўзыходзіць да польскіх крыніц: црксл. *лихоимства* → *лакомства* Мк. 7:22 ← усе польск. *łakomstwa*; *татѣбы* → *злодѣ иствѧ* Мц. 15:19, Мк. 7:22 ← усе польск. *złodzieystwa* (але *krádzieży* NT51), тое ж тычыцца і такіх выразных паланізмаў, як *чужоложство* і *блюзнерство*. Аднак іншыя тэрміны яўна запазычаны перакладчыкам з царкоўнаславянскай мовы: *обида* і *безумство* (Мк. 7:22) – верагодна, таму, што ў польскіх крыніцах наконт іх назіраецца вялікая няўстойлівасць: грэч. πονηρία (праўда, у Мц. 22:18 грэч. πονηρία перададзена црксл. *лукавство* ЕЦ) → польск. *przewrotności* NT51, NT56, *złości* B61, *niecnoty* B63, B72, NT74 (параўн. *nequitiae* Vg); грэч. ἄφροσύνη → польск. *niestatki* NT51, *głupstwo* NT56, B63, *bałężstwo* B68, *zuchwałstwo* B72, NT74 (марг.: *bezumstwo* – яўна пад уплывам ЕЦ). Нарэшце, у некаторых выпадках Цяпінскі прымае і царкоўнаславянскі варыянт (црксл. *гордыни* → *гордость* Мк. 7:22), хаця ўсе польскія маюць стабільны пераклад грэч. ὑπερφανία → *pycha*.

Камбінацыі польскіх і царкоўнаславянскіх уплываў на Цяпінскага могуць быць самымі разнастайнымі. Так, нягледзячы на польскую версію, дзе выкарыстаны толькі адзін пераклад *gluru* для грэч. μωρός, Цяпінскі пайшоў за царкоўнаславянскай і ўжыў два сінонімы *глупый* і *дурный*: *Буи* → *Глупые* Мц. 23:17, 19, *оуроде* → *дурный* Мц. 5:22 (параўн. *głupcze* B72, *blaźnie* B63), *уродиву* → *дурному* Мц. 7:26, *Уродивыѧ* → *Дурные* Мц. 25:2, 3, 8.

Пэўную ролю ў працы Цяпінскага маглі адыгрываць і некаторыя культурныя ці ідэалагічныя чыннікі. Так, ён пазбягаў ужывання некаторых лексем царкоўнаславянскай традыцыі [Rothe 2005: 201–208]. Найбольш красамоўным прыкладам [Rothe 2005: 201, 202] можа служыць карань црксл. *истин-*, які пад польскім уплывам паслядоўна ўнікаецца Цяпінскім і замяняецца лексікай з каранем *правд-*: *иствину* → *правду* Мк. 5:33 ← *prawdę* B63, B72, NT74, *воистину* → *правдивѣ* Мц. 14:33, 22:16, 26:73, 27:54, Мк. 11:32, 12:14, 32, *иствинень еси* → *правдивыи еси* Мц. 22:16, Мк. 12:14. Праз *правдиве* перакладаецца і семітызм *аминь* (36 разоў: Мц. 5:18, 26, 6:2, 5, 16, 8:10, 10:23, 42, 11:11, 13:17, 16:28, 18:3, 13, 18, 19, 19:23, 28, 21:21, 23:36, 24:34, 47, 25:12, 45, 26:13, 21, 34, Мк. 3:28, 6:11, 8:12, 9:1, 41, 10:15, 29, 11:23, 12:43, 13:30, 14:9), пад уплывам Буднага: *prawdziwie* B72 *zaprawdę* B63, NT51, NT56, (*za*)*prawdę* B61 [Rothe 2005: 205]. Аднак Цяпінскі звычайна пазбягае і ўсіх формаў з црксл. *правд-*, які перадаецца даўнім заходнеславянскім запазычаннем *справедлив-* (= усе польск. *sprawedliwy*): *праведникъ* → *справедливый* (9 разоў, гл. 2.2.2), як субстантыў: *праведный* → *справедливый* (Мц. 5:45, 23:29, 27:24), таксама *неправедны* → *несправедливые* Мц. 5:45, як прыметнік: *праведень* → *справедливый* (Мц. 1:19, 5:45', 13:49, 21:32, 23:28, 35', Мк. 6:20); *правда* → *справедливость* (Мц. 3:15, 5:6, 20) ці *справедливого* Мц. 20:4, 7 ← црксл. *праведно* Мц. 20:7, *неправды* → *несправедливости* Мц. 23:25, *оправдатися* → *усправедлитисе* (Мц. 11:19, 12:37). Толькі ў некалькіх выпадках карань *правд-* захаваны Цяпінскім: *правды* → *правды* Мц. 5:10, 6:33 (хаця ўсе польск. *sprawiedliwość*).

Але беларускі перакладчык захоўваў пэўную свабоду і ад польскіх крыніц. Так, црксл. *укрухъ* ён перадаў як *крохъ* Мц. 14:20, Мк. 8:8, 19, 20 (*крохамі*), таксама *укрухи* → *крохъ* Мк. 6:43. У польскіх перакладах тут выступаюць інакшыя лексемы: *vłomkow* NT51 (марг.: *odrobin*), *odrobin* NT56, B61, *odrobin*, *vłomkow*, *okrużkow* B63, *vłomkow* і *odrobin* B72, яны апрача B63 *okrużkow* Мк. 8:19, 20 наўрад ці маглі паслужыць прыкладам для Цяпінскага.

Аднак у двух іншых выпадках (ω^m *крупиць* → з *одробінь* Мц. 15:27, Мк. 7:28) ён усё ж такі выкарыстаў польскае слова *odrobiny* NT51, NT56, B61, B63, *vlotkow* і *odrobin* B72, NT74.

Нарэшце, зрэдку Цяпінскі быў незалежны як ад сваіх царкоўнаславянскіх, так і ад польскіх крыніц. Так, словам *краи* (мн. л.) Мц. 23:5, Мк. 6:56 ён перакладае црксл. *воскрилия* і ўсе польск. *podolki* (усе – мн. л., у NT56 – *podolka* ў Мк. і брак чытання ў Мц.), нават пры тым, што польскі пераклад супадае з даўнім царкоўнаславянскім перакладам *подольки* [Климов 2006: 56–57], прадстаўленым у прэслаўскай рэдакцыі (гл. 5.2.2). Але ў іншых выпадках црксл. *воскрилия* (мн. л.) перадаецца ўжо як *край*, адз. л. (Мц. 9:20, 14:36) у адпаведнасці з польск. *kraj* (B63, B72, NT74). Іншым прыкладам незалежнасці Цяпінскага можа быць пераклад црксл. *под спудом* як *под мерою* Мц. 5:15, Мк. 4:21 (параўн. усе польск. *pod korzec*). Часам беларускі пратэстант перакладаў паводле заходніх крыніц (Бэзы і Эразма) насуперак сваім славянскім (гл. 2.1.3).

2.2.9. Аднастайнасць і стабільнасць перакладу. Працы Цяпінскага ўласціва значная аднастайнасць, што было адзначана ўжо даўно [Жураўскі 1967: 219]. Асабліва красамоўна гэта бачна па лексіцы, якая паўтараецца ў межах аднаго Евангелля і ці ў іншых Евангеллях. У гэтых выпадках адны і тыя ж словы царкоўнаславянскага слупка беларускі перакладчык часта перадаваў аднолькавымі эквівалентамі, наколькі гэта было магчыма. Такая практыка Цяпінскага становіцца асабліва відавочнай пры параўнанні з працай іншых перакладчыкаў таго часу, напрыклад, Буднага.

Так, пры перакладзе дагматычна важных тэрмінаў, якія паўтараюцца ў Мц. і Мк., Цяпінскі, ідучы ўслед за царкоўнаславянскім тэкстам (што адпавядае і грэчаскаму арыгіналу), скарыстаў адны і тыя ж эквіваленты: *сеи есть сынъ мой възлюбльнъ нынши, о нѣ мѣ жѣ благоволихъ* → *тот е^m сынъ мой умилванъши, в котормъ уподобаломъ* Мц. 3:17, 17:5, *ты еси сынъ мой възлюбленныи, о нем жѣ благоволихъ* → *ты еси сынъ мой умилванъши, в котормъ уподобаломъ* Мк. 1:11 (крыху інакш: *Се отрокъ ... възлюбленныи мой, нанъже блговолі дүша моа* → *Ото слуга ... умилванъши мой, на которого уподобала дүша моа* Мц. 12:18, *сеи есьть сынъ мой възлюбльенныи* → *тотъ есьть сынъ мой умилванъши* Мк. 9:7, *сына име възлюбленнаго своего* → *сына мель умилваного своего* Мк. 12:6). А, напрыклад, Будны ў B72 гэтыя месцы пераклаў па-рознаму: *Ten iest sym moj mily, w ktorым(em) (sobie) polubil* Мц. 3:17, *Then iest fyn moy umilowany w ktorым fobie polubitem* Мц. 17:5, *Ty Iestes syn moj umilowany, w ktorым sie Kocham* Мк. 1:11 (яшчэ: *Oto sluga ... umilowany moy w ktorem fobie polubila duza moiá* Мц. 12:18, *Ten iest fyn moy umilowany* Мк. 9:7, *maiác iednego fyna fwego umilowanego* Мк. 12:6). Як бачна, грэч. ἠγαπητός і εὐδοκέω ў Цяпінскага мае ў розных Евангеллях па адным эквіваленце – *умилваный* і *уподобати*, тады як у Буднага аж па два: *mily* і *umilowany*, *sobie polubić* і *kochać się*.

Яшчэ больш выразным становіцца разыходжанне паміж практыкай Цяпінскага і Буднага ў адносінах да службовых слоў, прыслоўяў і займеннікаў (г. зн. слоў без прадметнага, «рэчыўнага» значэння). Так, црксл. *всякъ(ъ, -ий)* Цяпінскі рэгулярна перадае як *кождьи / каждый* (Мц. 3:10, 15, 4:4, 23', 5:11, 22, 28, 32, 7:8, 17, 19, 21, 24, 26, 9:35', 10:1', 32, 12:25', 31, 36, 13:19, 47, 52, 15:13, 17, 18:16, 19, 19:3, 29, 23:27, 35, 24:22, 27:15, 28:18, Мк. 9:49', 13:20, але: *вса ко* → *ниа къ* Мц. 5:34 ← *niják* B72), у той час як у Буднага (B72) на гэтых месцах даволі рэдка адзначаецца лексема *každy*, значна часцей ён выкарыстоўвае *wszelki, wszelaki*, часам *wszystki* ці *wszej*, а зрэдку ў яго ўвогуле няма аднаслоўнага адпаведніка: *iz iefliby kto opuścil* Мц. 5:32, *dla lada iakiey przyczyny* Мц. 19:3.

Шмат семантычных эквівалентаў з рознымі каранямі ў перакладзе Цяпінскага ўжываецца вельмі рэгулярна: *время* → *часъ* (Мц. 2:7, 16, 8:29, 9:15, 11:25, 12:1, 13:30, 14:1, 16:3, 21:34, 41, 24:45, 25:19, 26:16, 18, Мк. 1:15, 2:19, 10:30, 11:13, 12:2) ← *czas* B63, B72, *плевелы* → *куколь* (Мц. 13:25, 26, 27, 29, 30, 36, 38, 40) ← *kakol* B63 (*stoklos* B72), *плодь* → *овощъ* (Мц. 3:8, 10, 7:16, 17', 18, 20, 23, 12:33'', 13:8, 22, 23, 26, 21:19, 34, 41, 43, 26:29, Мк. 4:7, 8, 19–20, 12:2) ← *owoc* B63, B72, *притча* → *подобенство* (Мц. 13:3, 10, 13, 18, 24, 31, 33, 34', 35, 36, 53, 15:15, 21:3, 33, 43, 22:1, Мк. 3:23, 4:2, 10, 13, 30, 33–34, 7:17, 12:1, 12, 14:2) ← *podobienstwo* B63, B72, *корабль* → *лодьа* (Мц. 4:21, 22, 8:23, 24, 9:1, 13:2, 14:13, 22, 24, 29, 32,

33, 15:39, Мк. 1:19, 20, 3:9, 4:1, 36', 37, 5:2, 18, 21, 6:32, 45, 47, 51, 54, 8:10, 13, 14) ← *lódz* В63, В72, *народъ* → *тижба* (Мц. 4:25, 5:1, 7:28, 8:1, 18, 9:8, 23, 25, 33, 36, 11:7, 12:15, 23, 46, 13:2', 34, 36, 14:5, 13, 14, 15, 19', 22, 23, 15:10, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 17:14, 19:2, 20:29, 31, 21:8, 9, 11, 26, 46, 22:33, 23:1, 26:47, 55, 27:20, 24, Мк. 2:4, 13, 3:7, 9, 20, 32, 4:1', 36, 5:21, 24, 27, 30, 31, 6:34, 45, 7:14, 17, 33, 8:1, 2, 6', 34, 9:14, 15, 17, 25, 10:1, 46, 11:18, 12:12, 37, 41), *рабъ* → *челядникъ* (Мц. 8:9, 10:24, 25, 13:27, 28, 18:23, 26, 27, 28, 32, 20:27, 21:34, 35, 36, 22:3, 4, 6, 8, 10, 24:45, 46, 48, 50, 25:14, 19, 21, 23, 26, 30, 26:51, Мк. 10:44, 12:2, 4), *рабыни* → *чела дница* Мц. 26:69. Як бачна, у асноўным гэта назоўнікі, з дзеясловаў такімі рысамі валодаюць бадай што пары *отвещати* – *отповедати* і *глаголати* – *мовити* (гл. 2.2.7), хаця і ў іх сустракаюцца непаслядоўнасці, напр.: *глаголю* → *скажу* Мц. 21:27, *реку* → *споведаю* (Мц. 21:24', Мк. 5:33, 11:29), *рѣ чѣ* → *велель* Мк. 10:49, *речено будетъ* → *поведано будетъ* Мц. 26:13. Меншая паслядоўнасць у перакладзе дзеясловаў тлумачыцца, відаць, іх большай граматычнай нагружанасцю, што прыводзіць да большай разнастайнасці пры перадачы гэтай часціны мовы (асабліва трывальных адносін).

Высокай рэгулярнасцю характарызуецца пераклад Цяпінскім некаторых прыслоўяў: *абие* → *натыхместъ* (60 разоў)⁹⁰, *село* → *вельми* (14) і службовых слоў – злучнікаў: *или* → *або* (≈ 83) = польск. *abo*, *но* → *але* (≈ 150) = польск. *ale*, *егда* → *гды* (57) = польск. *gdy*, часціц: *се* → *ото* (≈ 71) = польск. *oto*, *наки* → *засе* (34) = польск. *zasię* і інш.

Такая аднастайнасць перакладу часта захоўваецца для пэўнага караня і ў розных часцінах мовы, напр.: <на> *браки* → <на> *свадьбу* Мц. 22:2, 3, 4, 8, 9, 10, 25:10, *брачнии* → *свадебные* Мц. 9:15, 22:11, 12, Мк. 2:19; прыназоўнік *окрестъ себѣ* → *около себе* Мц. 8:18, Мк. 3:34 ← *około siebie* В72, прыслоўе *окрестъ* → *около* Мк. 6:6, прыметнік *во окрестныхъ* → *в околчных* Мк. 6:36 ← *do okolicznych* В72.

У шэрагу выпадкаў устойлівая сувязь паміж элементамі арыгінала і перакладу абмежаваная толькі каранем. Так, царкоўнаславянскія дзеясловы (*со*)*блажнати*(ся), *собразнити*(ся) перадаюцца Цяпінскім як *згоршати*(се), (*з*)*горшити*(се) (што толькі часам супадае са *zgarszać* (*się*) В72): *соблажна е^m* → *згоршае^m* Мц. 5:29, 18:8, 9, Мк. 9:43, 45, 47, *соблазнить* → *згоршитъ* Мц. 18:6, Мк. 9:42, таксама Мц. 17:27, *соблазна тса* → *згоршатъса* Мц. 24:10, 26:33', таксама Мц. 11:6, 15:12, Мк. 4:17, *соблазнитеса* → *згоршитесе* Мц. 26:31; *блажна хуса* → *згоршалиса* Мц. 13:57, *блажна хуса* → *горшилиса* Мк. 6:3 (магчыма, памылкова прапушчаны з-), але ў двух выпадках як *погоршати*(ся): *соблажъна е^m* → *погоршае^m* Мц. 5:30, *соблажна тса* → *погоршае^mса* Мц. 13:21. Гэтая заканамернасць назіраецца і пры перадачы назоўніка црксл. *соблазнь* → *згоршенье* (Мц. 16:23, 18:7') ← *zgorbenie* В63 і *соблазны* → *погоршѣ ньѣ* Мц. 13:41 ← *rogorbenia* В63. Іншым прыкладам можа служыць црксл. *царь*, *царств(о, -ие)*, што паслядоўна перадаецца як *король* (26 разоў), *королевство* (36) = польск. *król*, *królestwo*; з дапамогай караня *корол-* беларускі перакладчык перадае і ўсе іншыя ўтварэнні ад слова *царь*: дзеяслоў *царѣтвует* праз *королюетъ* Мц. 2:22, прыметнік *царьскихъ* праз *королевскихъ* Мц. 11:8, назоўнік *царица* праз субстантыў *королева* Мц. 12:42. Цікава, што роднасныя словы *кесарь*, *кесаревъ* Цяпінскі перадае ўжо інакш – як *цесарь* (Мц. 22:17, 21, Мк. 12:14, 17) ← усе польск. *Cesarz*, *цесарский* (Мц. 22:21', Мк. 12:16, 17) ← усе польск. *Cesarski*, а назву краіны *кесарии* – формай *цѣ сарии* Мц. 16:13, Мк. 8:27, параўн. усе польск. *Cezarei* / *Cesarei*.

Прыведзеных прыкладаў дастаткова, каб зрабіць выснову, што сувязь паміж многімі словамі арыгінала і перакладу заўжды ці амаль заўжды адназначная. Гэта можна схематычна праілюстраваць наступным чынам: элемент А перакладаецца элементам Б, а элемент В – элементам Г. У выніку, у мове перакладу існуюць толькі элементы Б і Г, што

⁹⁰ Паказальна, што Цяпінскі ў стабільным перакладзе гэтага прыслоўя арыентуецца строга на царкоўнаславянскі тэкст, паколькі ў грэчаскім тэксце црксл. *абие* адпавядае шэраг фанетычных і афраграфічных варыянтаў прыслоўя *εὐθέως* 'адразу, той жа час': *εὐθέως*, *εὐθεως*, *εὐθὺς*. У некалькіх выпадках црксл. *абие* нават не мае адпаведнасці ў грэчаскім тэксце (згодна з NA) – іх таксама захоўвае Цяпінскі (Мц. 8:32, 21:19, 20).

робіць іх размежаванне з А і В, якія належаць мове арыгінала, больш выразным і ўстойлівым. Гэта асабліва важна ва ўмовах перакладу з блізкароднасных моў.

Ствараецца ўражанне, што ў Цяпінскага меўся нейкі «слоўнічак» [Супрун 1994: 47], якім ён карыстаўся пры ўсялякім новым паўтарэнні ў тэксе ўжо раней перакладзенага слова. Або інакш: асобныя словы, якія часта ўжываюцца ў евангельскім тэксце (гэта было нескладана высветліць з дапамогай таго ці іншага канкарданса), зараней атрымалі ў яго пэўны пераклад. У любым выпадку падобны «слоўнічак» пазбаўляў перакладчыка ад клопату адшукваць эквівалент для частаўжывальнага слова кожны раз нанова. А вось Будны падобнага слоўнічка, відаць, не практыкаваў, таму нярэдка даваў у аднолькавых месцах кожны раз крыху інакшы пераклад.

Думка пра існаванне ў Цяпінскага «слоўнічка» дазваляе няблага вытлумачыць таксама і не такія ўжо рэдкія ў яго выпадкі нестабільнасці перакладу (звычайна адзін-два адхіленні на групу паслядоўна перакладзеных эквівалентаў). Магчыма, тут адыгралі сваю ролю чыста тэхнічныя недахопы, калі ў «слоўнічку» меліся пропускі асобных месцаў у тэксце, або калі канкарданс Цяпінскага быў няпоўны. Аднак у некаторых выпадках можна заўважыць, што Цяпінскі ўлічваў таксама і кантэкст, што прымушала яго свядома парушаць адназначную сувязь.

Пра нестабільнасць перакладу мае сэнс казаць у выпадку лічаных, дробных адхіленняў ад адназначнай сувязі паміж лексэмамі перакладу і арыгінала. У такіх выпадках адбывалася спарадычнае вар'іраванне перакладу, напр.: *пастыра* → *пастыра* Мц. 9:36, 26:31, Мк. 6:34 ← усе польск. *pasterz*, але: *пастырь* → *пастухъ* Мц. 25:32 (усе польск. *pasterz*); *плодъ – овоць* (гл. вышэй), але: *плодствують* → *припложають* Мк. 4:20, *плодить* → *зпложаеть* Мк. 4:28; *время – часъ* (гл. вышэй) і *временень* → *дочасъныи* Мц. 13:21, Мк. 4:17 ← *docześny* В63, В72, але: *часъ* → *година* (Мц. 8:13, 9:22, 14:15, 15:28, 17:18, 20:3, 5, 9, 12, 24:36, 42, 44, 50, 25:13, 26:40, 45, 55, 27:45, 46, Мк. 6:35') і нават: *часъ* = *часъ* Мц. 10:19, Мк. 13:11 (параўн. усе польск. *godzina*); *светъ* → *светло* (Мц. 4:16, 5:14, 16, 10:27, 17:2, 24:29, Мк. 13:24) ← усе польск. *światło*, але: *свѣтъ* → *светло^{cm}* Мц. 6:23 (параўн.: *światło* В72), *свѣтъ* → *светить* Мц. 5:15, але *просвѣтъ* → *светить* Мц. 5:16; *тма* → *темность* (Мц. 4:16, 6:23, 8:12, 10:27, 22:13, 25:30, 27:45) ← усе польск. *ciemność*, але: *тма* → *тма* Мц. 6:23 (параўн.: *ciemność* В72); *срѣтъ* → *стрели* Мц. 8:28, *срете* → *сустрекъ* Мк. 5:2, *в стретение* → *в сустречу* Мц. 8:34 (параўн.: *ná spotkanie* В72, NT74), але: *въ сретение* → *в спотканье* Мц. 25:1, 6 ← *ná spodkanie* В72, NT74, *срете* → *споткаль* Мц. 28:9 ← *rodkał* В72, NT74; *покажиса* → *укажиса* Мц. 8:4 ці *покажисе* Мк. 1:44. Дзеяслоў црксл. *вметати* звычайна захоўваецца (Мц. 6:30, 7:19, Мк. 4:27, 12:41, 43), хаця і з пэўнай марфемнай варыятыўнасцю (таксама: *вметающа* → *мечучи^x* Мц. 4:18, Мк. 1:16, *ни пометаите* → *ни мечите* Мц. 7:6), але аднойчы перададзены як *вкидывати* (Мц. 3:10) – пераклад усіх польск. *wrzysać* (параўн.: *привергоша* → *пометалі* Мц. 15:30 ← *romiotáli* В72). Цяпінскі амаль усюды выкарыстоўвае пераклад Буднага ў пары *плевелы – куколь* (гл. вышэй), але ў Мц. 3:12 падае ўласны варыянт *мекину* пры црксл. *плѣ вы* = *plewe* В72. Тое ж можна назіраць і сярод субстантываў: црксл. *званный* звычайна захоўваецца Цяпінскім (Мц. 22:3, 4, 8), але: *звани* → *возванные* Мц. 20:16, 22:14 ← *wezwanych* В72. Іншы прыклад: црксл. *хотети* заўжды захоўваецца (34 выпадкі, ва ўсходнеславянскіх формах кшталту *хочу, хочешъ*), яшчэ *восхотѣ ша* → *всхотели* Мц. 17:12, таксама Мц. 18:23, але: <не> *восхоте(хъ)* → <не> *хотел(ом)ъ* (Мц. 23:37', Мк. 6:26), *не восхотесьте* → *не хотелисьте* Мц. 23:37 і нават *волить* → *хочеть* Мц. 11:27 ← *chciał* В63, В72.

Прычыны такіх адхіленняў могуць быць разнастайнымі. Так, для пар *светъ – светло* і *тма – темность* варыянты *светлостъ* і *тма*, відавочна, узніклі па семантычных прычынах – перадаць іншы стан святла і цемры (што знаходзяцца ўнутры чалавека). Такого рода адхіленне назіраецца і адносна слова *ученикъ* (115 выпадкаў), якое ў Евангеллях звычайна стасуецца вучня Хрыста: аднойчы Цяпінскі выкарыстаў паланізм *учень* Мц. 10:24, каб пазначыць вучня наогул, безадносна да Хрыста (усе польск. *uczeń*). Але ў большасці астатніх

выпадкаў адхіленні абумоўлены папераменным выкарыстаннем Цяпінскім то польскіх, то царкоўнаславянскага арыгіналаў. Нарэшце, у адзінкавых выпадках прычынай варыятыўнасці магла стаць і памылка пры наборы тэксту. Так, дзеепрыметнік црксл. *возревъ* ‘паглядзеўшы’ Цяпінскім перакладаецца як *возревиши* Мц. 14:19, 19:26, Мк. 6:41, 7:34, 8:24, 33, 9:8, 10:21, 23, 27 (часта – таксама і ў Буднага: *weurzawŝy* ці *pourzawŝy* В72, NT74), аднак аднойчы *возревъ* → *позьревиши* Мк. 3:5 (магчыма, зблытаны літары **в** і **п**), хаця параўн.: *pourzawŝy* В72, NT74.

Аднак у Цяпінскага сустракаюцца прыклады і неадназначнай сувязі паміж словамі арыгінала і перакладу. Маецца нямаля выпадкаў, калі адно слова ў яго перакладзе паслядоўна выкарыстоўваецца для перадачы некалькіх слоў арыгінала. Прыкладам тут можа служыць лексема *тело*, якім Цяпінскі перадае два царкоўнаславянскія словы *тело* (грэч. σῶμα, лац. *corpus*) і *плоть* (грэч. σάρξ, лац. *caro*): *плоть* → *тело* (Мц. 16:17, 19:5, 24:22, 26:41, Мк. 10:8, 13:20), *тело* → *тело* (Мц. 5:29, 30, 6:22, 23, 25', 10:28', 14:12, 26:12, 26, 27:52, 58, 59, Мк. 5:29). Хутчэй за ўсё, ідучы ўслед за польскімі крыніцамі [Rothe 2005: 201], у якіх тут выступае *ciało*, перакладчык не стаў выкарыстоўваць іншыя лексічныя сродкі для перадачы гэтых двух царкоўнаславянскіх слоў (размежаванне якіх, аднак, магло мець дагматычнае значэнне). Гэта тычыцца і больш складанага выпадку – слоў *господь* і *господинь*, якія незалежна ад сваіх значэнняў (‘Гасподзь Бог’ і ‘спадар, уладар’) і суфіксаў амаль заўжды перадаюцца ў Цяпінскага адным эквівалентам *пань* (85 разоў, як і грэч. κύριος), напр.: *господинь* ‘Гасподзь’ → *пань* (Мц. 10:24, 25, 24:45, 46, 48 і інш.), *господь* ‘спадар, гаспадар’ → *пань* (Мц. 10:25, 20:8, 11, 21:40, 24:50 і інш.)⁹¹. Бадай, адзіны выпадак – пераклад црксл. *господина* як *домового г'ндара* Мц. 13:27 ← *domowego gospodarza* В72, што адпавядае грэч. οἰκοδεσπότης, лац. *paterfamilias*, якое перадаецца таксама як *чоловекъ домовый* (Мц. 13:52, 20:1, 21:33) = црксл. *чоловекъ домовитъ* ці як *дому старшійу* Мц. 24:43 = црксл. *дому владыка* (але як *пана дому* Мц. 10:25, *пана* Мц. 20:11 пры црксл. *господина*). Яшчэ адным прыкладам можа служыць слова *мука*, якім перакладаецца і семітызм *геенна* (11 разоў, гл. 4.5.2), і црксл. *мука* (Мц. 25:46) ды *страсть* (Мц. 4:24), а каранем *мук-* таксама дзяслоў *стражьда* → *мучачисл* Мц. 8:6 ← *się teżżac* В72 (але: *пострадати* → *утерпети* Мц. 16:21, 17:12, Мк. 8:31, таксама Мц. 27:19, Мк. 9:12 ← *vcierpieć* В72). Нарэшце, у асобных выпадках некалькі царкоўнаславянскіх формаў перакладзены Цяпінскім аднолькава, напр.: црксл. *искони* Мц. 19:4, *изначала* Мц. 19:8, *ѿ ть зачала* Мк. 10:6 → *спочатку*, хаця: *ѿ^m начала* → *ѿ^m початку* Мц. 24:21; црксл. *девица* Мц. 9:24, 25, 14:11, Мк. 5:41, 42, 6:22, 28', *отроковица* Мк. 5:39, 40, 41, *дева* (Мц. 25:1, 7, 11) → *девка* (але дактрынальны пераклад: *дваж* → *девица* ‘дзева’ Мц. 1:23 ← *diewicá* В72)⁹².

Беларускі перакладчык выкарыстоўваў адно слова для перадачы некалькіх значэнняў не толькі царкоўнаславянскага арыгінала, але і польскага. Так, паланізм [ДЗБМ: 273] *рада* ён ужываў для перадачы двух значэнняў: 1) ‘нарада, змова’ (грэч. συμβουλή) і 2) ‘Сінедрыён’ (найвышэйшы царкоўна-судовы орган іудзеяў Іерусаліма, грэч. το συνέδριον). Гэтыя значэнні адрозніваліся як у царкоўнаславянскай версіі, так і ў польскай: 1) црксл. *советъ* (Мц. 12:14, 22:15, 27:1, 7, 28:12, Мк. 3:6), польск. *rada, vradzić / naradzić* NT51, *rada, naradzić się* В61, *rada, (po)radzić* В63; 2) црксл. *сонмъ* (Мц. 10:17, 26:59), польск. *zgromadzenie* В63 (інакш: NT51 – *do walnych rád i senát*, В61 – *na (... sinodziech) (ábo Seymiech) i zbor*). Тут Цяпінскі пайшоў услед за Будным, які амаль усюды ўжываў *ráda* (хаця ў Мц. 10:17: *do feytow* В72).

У прыведзеных вышэй прыкладах пераклад да пэўнай меры ігнаруе семантыку і лексіку арыгінала. Гэта можна праілюстраваць як перадачу элементаў А і В адным элементам Б, што робіць пераклад у пэўных адносінах эканомным. Аднак у цэлым такія выпадкі нячастыя.

⁹¹ Можна звярнуць увагу, што ў сваім перакладзе Цяпінскі ніяк не вызначае розніцу ў значэннях *пань*, ніяк не адрознівае выкарыстанне гэтага слова ў розных кантэкстах – у стасунку да Бога ці да чалавека (напрыклад, Будны гэта робіць шляхам ужывання вялікай літары).

⁹² Пераклад Цяпінскага *девка*, відаць, дастаткова самастойны, паколькі ў польскіх перакладах выступае цэлы набор сінонімаў: *panienska, dzieweczka, dziewica* В72, *dzieweczka, dziewka* (Мк. 6:22, 28'), *panna* В63, якія толькі адзінкава супадаюць з Цяпінскім.

Нашмат больш шырока ў Цяпінскага адзначана вар’іраванне пры перакладзе, калі элемент А перадаецца элементамі Б і Г, што сведчыць пра пэўную празмернасць, залішкавасць перакладу. На думку А. Жураўскага, «такая варыяцыя лексічных сродкаў мае месца ў выпадках несумненнай мнагазначнасці кніжнаславянскіх слоў» [Жураўскі 1967: 219], хаця ён «зрэдку» дапускае і проста нестабільнасць перакладу [Жураўскі 1967: 220].

Сапраўды, сустракаюцца выпадкі, калі перакладчык улічвае аманімію лексем арыгінала. Так, ён па-рознаму перадае значэнні црксл. *миръ*: 1) ‘свет’ (грэч. κόσμος) і 2) ‘спакой’ (грэч. εἰρήνη): 1) *светъ* (Мц. 4:8, 5:14, 18:7, 13:35, 38, Мк. 8:38) ← усе польск. *swiat, gibель сиа мирнаа бысть* → {*ногу*}ба таа *сьветскаа сталасе* Мк. 14:5; 2) *покой* (Мц. 10:12, 13’, 34’, Мк. 5:34, 9:50) ← усе польск. *rokoj, миротворцы* → *покои чинячие* Мц. 5:9 ← *рокоу сзупіасу* В72, хаця: *смирень* → *покорныйи* Мц. 11:29 ← *rokorну* В72, аднак *смиритися* → *унижитисе* (Мц. 23:12’) ← *vnížuč się* (В63), параўн.: *азъ покою вы* → *а успокою васъ* Мц. 11:28 ← *ia vspokoie was* В72, але: *покои* → *успокоенье* Мц. 11:29, *покоа* → *покою* Мц. 12:43 (параўн. усе польск. *odroczylenie*).

Значную варыятыўнасць выяўляе пераклад црксл. *лице* (слова вядома і польскай мове: *lice* [SPXVI-12: 214–216]), якое перададзена чатырма рознымі лексемамі: *лице* → *лице* Мц. 6:17, 11:10, 16:3, 18:10 (параўн. В72: *twarz* Мц. 6:17, *obliczem* Мц. 11:10), *лице* → *виденье* Мц. 6:16 (параўн. *twarzu* В72), хаця: *никому же поведитъ видениеъ* → *никому не поведаете виденьяъ* ‘убачанае’ Мц. 17:9 ← усе польск. *widzenia, лице* → *обличье* Мц. 17:2, 26:39, 67, Мк. 1:2 ← усе польск. *oblicze, на лице* → *на особы* Мц. 22:16, Мк. 12:14 ← усе польск. *ná ofobe* (толькі *perfony* і *ná oblitze* NT56). Такая варыятыўнасць перакладу звязана, відаць, з семантыкай гэтага слова, якое ў розных кантэкстах мае блізкія, але розныя значэнні: ‘твар’, ‘аблічча’, ‘выгляд’, ‘персона’, хаця К. Смірнова спрабавала вытлумачыць такія варыянты стылістычнымі фактарамі [Смірнова 2005–2009: 204]. У гэтых выпадках Цяпінскі камбінуе царкоўнаславянскі і польскія пераклады, што выразна праяўляецца пры захаванні ім црксл. *образъ* Мц. 22:20, Мк. 12:16 = *obraz* В63, В72 (слова *obraz* шырока ўжывалася ў польскай мове таго часу [SPXVI-19: 339–347]). Устойліва карань *лиц-* захоўваецца Цяпінскім толькі ва ўтварэннях з *лицемер-* (< црксл. *лицемеръ*): *лицемерникъ* (Мц. 6:2, 5, 16, 7:5, 15:7, 16:3, 22:18, 23:13, 14, 15, 23, 25, 27, 28, 29, 24:51, Мк. 7:6) і *лицъ мерства* Мц. 23:28, Мк. 12:15 (црксл. *лицъ мерих*). Відавочна, гэты карань быў пакінуты, каб пазбегнуць няўдачы польскіх перакладчыкаў у перадачы грэч. ὑποκρίτα⁹³. Аднак крыніцай для беларускага перакладчыка паслужыў не столькі царкоўнаславянскі тэкст, колькі ўласнае маўленне, пра што сведчаць суфіксы пасля караня *лицемер-*: калі ў польскай мове таго часу слова *licemiernik* сустракаецца, і нярэдка [SPXVI-12: 216–218], то **licemierstwo, licemiernictwo / licomiernictwo* для XVI ст. не зафіксаваны зусім [SPXVI-12: 227].

У некаторых выпадках варыятыўнасць перакладу можа быць выклікана імкненнем Цяпінскага перадаць дадатковую семантыку. Так, црксл. *свещилникъ* перакладаецца як *свеча* (Мц. 5:15, 6:22, Мк. 4:21) ← *świecę* В63 (апрача Мц. 6:22), але ў іншых месцах як *каганцы* (Мц. 25:1, 3, 4, 7, 8) ← *kagańce* NT51, NT56, В63 (але: *lâmpy* В61, В72, хаця *kagánki* NT74 – форма Буднага, імаверна, пад уплывам ЕЦ). Магчыма, што такім чынам Цяпінскі жадаў зрабіць размежаванне паміж, напрыклад, абстрактнай крыніцай святла (*свеча*, грэч. λύχνος) і канкрэтным прыстасаваннем для асвятлення (*каганецъ*, грэч. λαμπάδες < λάμπας). Яўна ў залежнасці ад кантэксту Цяпінскі перакладае црксл. *молва, молвити* трыма варыянтамі:

⁹³ У Буднага ў гэтых выпадках выступае *obludnik, obludnicy* В72, NT74, у якасці абстрактнага назоўніка – *obludność* (таксама ў NT51, NT56, В61, В63). Для ранейшых польскіх перакладчыкаў перадача грэч. ὑποκρίτα, ὑποκρίται была вельмі праблематычнай. У В63 ужываецца цэлы набор варыянтаў: *pokryci* ці *z obludnymi* Мц. 24:51 (таксама В61), але нярэдка нават словазлучэнні: *pokryci ludzie, pokryty człowiek* ці *obludni ludzie* Мц. 22:18. Яшчэ большая варыянтнасць назіраецца ў В61: пры звычайным *przykryci ludzie* выкарыстоўваюцца варыянты *pokryci* ці *obludni* і цэлыя комплексы: *ludzie pokryci á obludni* Мц. 6:2, 15:7, *Pokryty á obludny człowiecze* Мц. 7:5, нават багемізм [BJPS: 124] *Licemiernicy* Мц. 9:11, 34, 19:3, 22:15, *Licemierniku* Мц. 23:26 і інш. Толькі ў NT51 адзначаецца пэўная стабільнасць: *ludzie obludni* (або проста *obludni*) ці ў адз. л. *obludny człowiek*, таксама і ў NT56: *obludni* (Мц.), але: *o ... Hipokrytach* Мк. 7:6, *chythrořč* Мк. 12:15.

а) 'гоман, шум': *молва ш* → *голчачи* Мц. 9:23, *мольву* → *голкъ* Мк. 5:38, *молвите* → *голчите* Мк. 5:39, б) 'хваляванне, бунт': *молва* → *розрух* Мц. 26:5, 27:24, Мк. 14:2 ← *rozruch* В61, в) 'гамонка, розмова': *глаголь* → *мова* Мц. 18:16, Мк. 9:32, *много гланиш* → *много мовеньи* Мц. 6:7 (пры гэтым дзеяслоў *глаголати* ўстойліва перадаецца як *мовити*, гл. 2.2.7). Верагодна, семантыкай абумоўлены розны пераклад црксл. *поносити* – як *соромити* і *вымовляти*: *поноса ть вамъ* → *соромта ть вам* Мц. 5:11 ← *was fromocić ... będq* В63, але: *поношати градомъ* → *вымовла ти городомъ* Мц. 11:20, *поношаста ему* → *вымовла лі ему* Мц. 27:44 ← *wutawiáli iemu* В72.

У дзеясловаў варыянтнасць перакладу можа быць звязана з іх граматычнай функцыяй. Прыкладам можа служыць перадача дзеяслова црксл. *ужасатися* дзвюма трывальнымі формамі – *злектисе* і *лекатисе*: *ужасеса* → *злеклесе* Мк. 9:15 ← *lekli się* В63, В72, *ужасошаса* *ужасомъ* → *злекълесе* *злекненьемъ* Мк. 5:42 (параўн. усе польск. *z(d)umieli (się) z(d)umieniem / podziwieniem*), *не ужасаетеса* → *не лекатісе* Мц. 24:6 ← *nie vlekać się* В72, *не лекаш{тесе}* Мк. 13:7 ← *nie lekaucie się* В61, *ужасахуса* → *злеклесе* Мк. 6:51 ці *лекалесе* Мк. 10:24, 32. У іншым выпадку дзеяслоў црксл. (*раз-, от*)*врѣзти(ся)* / (*в(о)-, по*)*вреци* перакладаецца ў залежнасці ад наяўнасці і характару прэфікса: *верзи(ся)* → *кинъ(се)* Мц. 4:6, 18:8, 9, 21:21, *вверзите* → *вкннѣте* Мц. 22:13, 25:30, *вверже* → *вкннула* Мк. 12:42, 44, *ввержень* → *вкннень* Мц. 5:25, 29, 13:47, 18:8, 9, Мк. 9:47, *вовреци* → *вкннути* Мц. 10:34', *повреци* → *покінуті* Мц. 15:26, Мк. 7:27, *вергшѣ* → *кннувши* Мц. 27:35, *повергъ* → *покинувши* Мц. 27:5 (усюды тут польск.: (*po*)*rzucić* / (*w*)*rzucić (się)*, *wrzucony* В72), але на ўзор Буднага: *ω^mверзу ... уста* → *ω^mворю ... уста* Мц. 13:35 ← *Othworze ... vřtá* В72, *разверзостаса* *слуха* → *ω^mворілісе* *үші* Мк. 7:35 ← *otworzyły vřу* В72, *ω^mверзі намъ* → *ω^mтвори намъ* Мц. 25:11 ← *otworz* В72, *гробы ω^mверзошаса* → *гробы ω^mвора лісе* Мц. 27:52 ← *groby otwaráły się* В72; з іншым значэннем – 'адмовіцца': *ω^mвержешиса мене* → *запрішсе мене* Мц. 26:34, 75 ← *się mnie záprzъß* В72, *не ω^mвергуса тебе* → *не запрусе тебе* Мц. 26:35 ← *nie záprze się cie* В72.

У злучнікаў варыятыўнасць перакладу можа быць абумоўлена разнастайнасцю іх функцый. Так, злучнік *аще* перакладаўся звычайна як *если*, але ў спалучэнні са злучнікам у выглядзе адноснага займенніка (ці займеннага прыслоўя) з часціцай *-же* ўжо набываў часціцу *кольвекъ*: *ижѣ ... аще* → *котории ... кольвекъ* Мц. 5:21, 31, 11:6, 12:50, 16:25', 18:5, 19:9, 20:27, Мк. 3:35, 4:25, 8:35, 38, 9:37, 41, 42, 10:11, 15, 44, 11:23, ці *котории есьли* Мц. 23:16, 18 (але: *иже аще* → *котории* Мц. 20:26); *ежѣ аще* → *которий кольвекъ* (Мц. 12:36, 15:5, 18:19), ці *чого кольвекъ* Мк. 6:22, ці *што кольвекъ* Мц. 16:19', Мк. 11:23, 13:11, ці *которое есьлі* Мц. 21:24, ці нават *есьли* :*бысь*: Мк. 9:23; *егожѣ ащѣ* → *которого кольвекъ* Мц. 26:48; *емуже аще* → *кому кольвекъ* Мц. 11:27; *Воньжѣ аще* → *Ї в котории кольвекъ* Мц. 10:11; *идеже аще* → *где кольвекъ* Мк. 6:10, Мц. 24:28, 26:13; *ѡ можѣ аще* → *куды кольвекъ* Мц. 8:19 ці *кудова кольвекъ* Мк. 6:56 і г. д., хаця часам (толькі ў Мц.!) і як *если*: *иже ... ащѣ* → *котории ... если* Мц. 5:22, 10:14, 42, 12:32, 15:5, 6, 18:6, 19:9, 23:16, 18, *еже аще* → *которое есьлі* Мц. 21:24 і інш. Зрэдку Цяпінскі перакладаў *аще* ў спалучэнні са злучнікам *еже* нават дзеяслоўнай формай: *ежѣ ащѣ что можеши веровати* → *есьли :бысь: што могъ верити* Мк. 9:23. Варыятыўным быў і пераклад *аще* ў спалучэнні са злучнікам *елико*: як *што кольвекъ* Мц. 7:12, 18:18', 21:22, Мк. 11:24 ці *которий кольвекъ* (Мц. 22:9, 23:3, Мк. 3:28, 6:11, 56), хаця сам злучнік *елика* перакладаўся таксама разнастайна: *што, што колвекъ, которий, которий кольвекъ* (гл. 2.2.1).

Аднак у большасці выпадкаў варыятыўнасць перакладу Цяпінскі не звязаная ні з аманіміяй арыгінала, ні з улікам семантычных адрозненняў або граматычных асаблівасцей. Гэта відавочна пры перакладзе аж чатырма варыянтамі црксл. *ветви* і *вейи* 'галіны', якія перадаюць толькі адно грэч. *κλάδοι* (< *κλάδος*): *на ветвьехъ* → *на розгахъ* Мц. 13:32, Мк. 4:32 (у Буднага (В72, NT74) толькі ў Мц. *ná rořczkach*, але ў Мк. ужо *gáłęzie*), але: *ветви* → *ветье* Мц. 21:8, Мк. 13:28 (у Буднага (В72, NT74): *chzoft* і *gálatřká* ці *gálatř*), параўн.: *veiæ* → *голье*

Мц. 24:32 (інакш у Буднага (B72, NT74): *gálaqš*), *ваиа* → *гольцы* Мк. 11:8 (інакш у Буднага: *gálaški* B72, *gálažie* NT74). Рознай з'яўляецца і перадача грэч. σπόρτος: *сѣ ѿ ниа* → *збожъе* Мц. 12:1 ← *zboża* B63, B72, але *сеа нѣа* Мк. 2:23 ← *siane* B63, ці црксл. *обычай*: *обычаи* Мц. 27:15 ← *obyczau* B72, але *звычаи* Мк. 10:1. Падобная лексіка з прычыны сваёй канкрэтнай семантыкі наўрад ці магла мець нейкую спецыфіку ў значэннях, і семантычных падстаў для яе рознага перакладу не было. Менш відавочна гэта ў выпадку асабовых назоўнікаў, пераклад якіх мог адлюстроўваць сацыяльныя канатацыі. Так, лацінізм 'ἡγεμών 'кіраўнік, правадыр' перакладаецца ў царкоўнаславянскім тэксце па-рознаму, і ва ўсіх выпадках Цяпінскі знаходзіць свае адпаведнікі: црксл. *владыка* → *старший* (Мц. 2:6, 10:18), *воеводами* → *воеводы* Мк. 13:9, *игемонъ* → *староста* (Мц. 27:2, 11', 14, 15, 21, 23, 27, 28:14)⁹⁴. З іх толькі апошні пераклад зроблены пад заходнеславянскім уплывам (усе польск. *starosta*). Трэба адзначыць, што грэч. πρεσβύτερος (црксл. *старецъ*) перададзена Цяпінскім таксама як *старший* (гл. 2.2.2) – у адпаведнасці з польск. *starszy* (усе пераклады).

Сярод асабовых назоўнікаў цікавасць выклікае таксама перадача сацыяльных тэрмінаў, якія пазначалі асоб нізкага стану (црксл. *слуга, рабъ, делатель*), а таксама перадача матывуючых іх дзеясловаў фізічнай працы ці выканання нейкіх абавязкаў. Назоўнік *слуга* захаваны ў Цяпінскага без змен (Мц. 5:25, 20:26, 22:13, 23:11, Мк. 10:43), але гэтак перакладзена і црксл. *отрокъ* → *слуга* (Мц. 8:6, 8, 13, 12:18, 14:2, параўн.: *rachole* B72, але Мц. 12:18: *slugá* B72), хаця ў іншым месцы црксл. *отрочя* перадаецца як *дитя* (Мц. 2:8, 9, 11, 13', 14, 20, 21, 17:18, 18:3, 21:15, Мк. 9:37, 10:15), *отроча* → *дитя чое* Мц. 2:20, *отрочате* → *дитя чии* Мк. 9:24, але гэтым словам звычайна перадаецца і црксл. *чадо* → *детя / дитя* (Мц. 2:18, 3:9, 7:11, 9:2, 10:21', 11:19, 15:26, 18:25, 19:29, 21:28, 27:25, Мк. 2:5, 7:27', 10:24, 29, 30, 12:19, 13:12'), таксама црксл. *дѣ ти* → *дети* Мц. 2:16, 11:16, 14:21, 15:38, 18:13, 14, 19:13, Мк. 7:28, 10:13, 14. Дзеяслоў *служити* звычайна захоўваецца (Мц. 4:11, 8:15, 27:55), таксама *послужити* → *послужити* Мц. 4:10, 25:44, хаця часам з некаторай суфіксальнай варыятыўнасцю: *послужать ... послужити* → *послужовали ... послужовати* Мц. 20:28, Мк. 10:45. Аднак гэтым дзеясловам перакладзена і црксл. *работати* → *служити* Мц. 6:24' ← *slużyć* B72. Назоўнік *рабъ* устойліва перадаецца як *челядникъ* (гл. вышэй) у адпаведнасці з Лютэрам: *der Knecht* L46, – і насуперак Буднаму: *niewolnik* B72 (дарэчы, польск. *czeladnik* [SPXVI-4: 125] пазначае як слугу (хатняга), парабка, так і вучня майстра, г. зн. хутчэй найміта, чым паднявольную асобу). Назоўнік *делатель* перакладаецца як *работникъ* (Мц. 9:37, 38, 10:10, 20:1, 2, 8, 21:33, 34, 35, 38, 40, 41) згодна з Будным: *robotnik* B72. Аналагічна назоўніку перадаецца і дзеяслоў: *делаи* → *роби* Мц. 21:28 ← *rob* B72, таксама Мц. 25:16, але: *сотвориша* → *робили* Мц. 20:12 ← *robili* B72, *деа ху* → *делали* Мц. 26:67. У Мк. з'яўляецца новы назоўнік *тяжатель* → *ратай* (Мк. 12:1, 2', 9), верагодна, як пераклад польск. *oracz* 'земляроб' B63. У сувязі з семантыкай слоў гэтай групы цікава адзначыць і яе ўплыў на далучэнне залежных слоў. Напэўна, сацыяльным кантэкстам абумоўлена перадача адушаўленай сукупнасці црксл. *многие* праз неадушаўленую сукупнасць *многое* ў Цяпінскага, відаць, у сувязі з тым, што челяднік не мог кіраваць асобамі: *надъ многими та поставлю* → *над многимъ те постановлю* Мц. 25:21, 23, параўн.: *nád wielem* B63, B72.

Варыятыўнасць перакладу назіраецца ў Цяпінскага ва ўсіх часцінах мовы. Так, адным дзеясловам *стерегти(се)* / *остерегатисе* перададзены два царкоўнаславянскія: *блюсти(ся)* (Мц. 9:30, 16:6, 18:10, 24:4, Мк. 1:44, 8:15, 12:38, 13:5, 9), таксама *соблюдаша его* → *стерегсе его* Мк. 6:20 (хаця *блюсти* → *ховати* Мц. 18:20, 23:3, 28:20, *соблюди* → *заховай* Мц. 19:17, *соблюдаите* → *заховывайте* Мц. 23:3, *соблюдете* → *ховалисьте* Мк. 7:9 ← усе польск. *zachować, zachowywać*), і црксл. *внемлити / внимати* (Мц. 6:1, 7:15, 10:17, 16:6, 11), параўн.:

⁹⁴ Цікава адзначыць, што ў Мц. 2:6, 10:18, Мк. 13:9 польскія перакладчыкі выкарыстоўваюць самыя розныя варыянты (за выключэннем NT51, дзе ўсюды выступае *książeta*), адпаведна: NT56 – *książeta, starosta, starosta*, B61 – *glówniejsze miasta, starosta, starosta*, B63 – *książeta, książeta, przelożony*, B72 – *wodz, starosta, przelożony*, NT74 – *w tyśiącoch* (пра такі пераклад гл. 2.1.4), *starosta, starosta*. Ці не паслядоўнічаў ім Цяпінскі ў сваім разнастайным перакладзе грэч. 'ἡγεμών у гэтых трох месцах?

strzeżajcie się В72, і нават *стерегущеи* → *сьтерегли* Мц. 27:54 ← *strzeegli* В72. Два варыянты перакладу мае назоўнік црксл. *печаль*: *печд ли* → *θрасункомъ* Мц. 13:21, Мк. 4:17 (ва ўсіх польскіх перакладах – іншая лексіка)⁹⁵, таксама *печалень бысть* → *фрасовнымъ былъ* Мц. 14:9 і *печд ль* → *печалованье* Мц. 13:22, Мк. 4:19, таксама: <не> *пецѣ теса* → <не> *печалуютеса* Мц. 6:25, 28, 31, 34, *пекисла* → *печалуючісе* Мц. 6:27.

Сярод прыслоўяў, займеннікаў і службовых часцін мовы, якія перакладаліся ў цэлым даволі стандартна і аднастайна, звяртае ўвагу вельмі непаслядоўны пераклад црксл. *мног(ъ, -ий)*, якая перадаецца трыма варыянтамі: а) *мног(о, -ий)*, б) *велик(о, -ий)*, в) *часто*: а) *многи* → *много* Мц. 3:7 ← *wiele* В72, *много* → *много* Мц. 13:3, Мк. 6:34 ← *wiele* В72, *многи(у)/зи* → *многи(е)* Мц. 5:12, 13:2, 58, 15:30', Мк. 6:33, 35 ← *mnogi(e)* В72, *не много ли паче* → *не много ль болии* Мц. 6:30 ← *nie dále koli więcej* В72; б) *многоъ* → *великии* Мц. 2:18 ← *wielki* В72, *многого* → *велико* Мц. 8:30 ← *wielkie* В72, *жатва оубо многа* → *жниво исте великое* Мц. 9:37 (параўн.: *mnogie* В72), *много ценень* → *велице доругую* Мц. 13:46, 26:7, Мк. 14:3; в) *много* → *часто* Мц. 9:14 ← *często* В63 (параўн.: *wiele* В72), хаця ў іншых выпадках словам *часто* (= *często* В63, В72) перакладаюцца црксл. *множицею* Мц. 17:15', *многожды* Мк. 5:4, 9:22, *трыюце* Мк. 7:3.

Можна адзначыць наяўнасць у Цяпінскага больш складанай сувязі паміж словамі арыгінала і перакладу. У яго трапляецца нямала прыкладаў, калі некалькі слоў у перакладзе ўстойліва звязваецца з некалькімі словамі арыгінала.

Так, црксл. *зло*, *злый* звычайна перакладаецца Цяпінскім як *лихо*, *лихий*: назоўнік *зло* → *лихое* (Мц. 5:39, 27:23, Мк. 7:23) ці *лихо* Мк. 3:4, субстантывы: *злый* → *лихий* (Мц. 5:45, 13:48, 49, 22:10), *сли соуцѣ* → *лихими будучи* Мц. 12:34, *злыхъ ... погубить* → *лихихъ ... погубить* Мц. 21:41; прыметнікі: *плод соль* → *овоцѣу лихого* Мц. 7:18, *сло дрѣ во. плоды злы* → *лихое дерево, овоци лихие* Мц. 7:17, *дерево зло* → *дерево лихое* Мц. 7:18, 12:33, *плод его соль* → *овоцѣ его лихий* Мц. 12:33, *злыи рабѣ* → *лихий чела дникъ* Мц. 24:48, *помышлѣ ния зла* → *мысли лихие* Мц. 15:19, Мк. 7:21, прыслоўі: *зле* → *лихо* Мц. 15:22, 21:41, Мк. 1:34, але: *слова* → *злоті* Мц. 6:34 ← *złości* В72, *мыслите лоукаваа* → *мыслите лихое* Мц. 9:4. Аднак у кантэксте 'зламысная гаворка' перакладчык выкарыстоўвае слова *злый* (у тым ліку ў кампазітах): *вса къ соль глѣ* → *каждую злую мову* Мц. 5:11 ← *kázde zle slovo* В72, *злословить* → *зло словить* Мц. 15:4, Мк. 7:10, 9:39 (параўн.: *zle mówić* ці *złorzeczyć* В72). Гэтым словам у яго перакладаецца і црксл. *лукавый*, як субстантыў: *лукави суще* → *злыми будучи* Мц. 7:11, ці як прыметнік: *око твое лукаво* → *око твое злое* Мц. 6:23, *лукавыи человек* → *злыи члвкъ* Мц. 12:35, *ω^m лукаваго съкровища* → *зо злого скарбу* Мц. 12:35, *родъ лукавъ* → *родъ злыи* Мц. 12:39, 16:4, таксама Мц. 12:45, *рабе лукавыи* → *чела дънику злыи* Мц. 18:32, 25:26, а таксама назоўнік *лукавства* → *злосъти* Мк. 7:22. Такі пераклад выкарыстоўваецца і для перадачы субстантыва црксл. *лукавый* 'д'ябал': *избави насъ ω^m лукаваго* → *збавъ насъ ω^m злого* Мц. 6:13, *пріходить лукавыи* → *приходитъ злыи* Мц. 13:19. Гэты ж корань *зло-* выкарыстоўваецца і ў назоўніку *злость*: *лукаваа* → *злосъти* Мц. 12:35, *лукавство* → *злосъть* Мц. 22:18, *лукавства* → *злосъти* Мк. 7:22, а таксама для перадачы іншых слоў – црксл. *неприятн(ъ, -енный)* і *татьба*: *ω^m непридъ зни ε^{cm}* → *ω^m злостивого ε^{cm}* Мц. 5:37, *сынове неприжъ знении* → *сыновѣ злосътивые* Мц. 13:38; *татьбы* → *злодѣ исътва* Мц. 15:19, Мк. 7:22. У сваю чаргу, прыметнік *злостивый* выкарыстоўваецца і для перакладу црксл. *лукавый*: *око ... лукаво* → *око ... злосътиво* Мц. 20:15 ← *złościwe* В72. Такім чынам, формулу ўзаемнай сувязі слоў ЕЦ у гэтых выпадках можна прадставіць наступным чынам: црксл. *зло*, *злый* → [стбел. а) *лихо*, *лихий* б) *зло*, *злый*, *злость*, *злостивый*] ← црксл. а) *лукавый*, б) *неприятнен(ъ, -енный)*, в) *татьба*.

Іншым прыкладам складанасці ўзаемнай сувязі слоў арыгінала і перакладу могуць

⁹⁵ Парадаксальна паланізм выступае ў Цяпінскага там, дзе ўсе польскія пераклады яго не маюць, а перадаюць гэтае месца па-рознаму: *včík* NT51, В61, *vdřetenie* і *zářmucenie* NT56, *vtrapienie* і *včísnienie* В63, *vtrapienie* і *kľopot* В72, *vtrapienie* і *včífk* NT74.

служыць лексемы **добры́й, добро́**, якімі перадаюцца црксл. а) *добр(ый, -о)* і б) *благ(ий, -о)*: а) *добры́й, добръ* → *добры́й* (Мц. 3:10, 5:16, 45, 7:17, 18, 19, 12:33, 13:8, 23, 24, 27, 37, 38, 45, 26:10, Мк. 4:8, 20, 14:6), *добрыи* → *добре* Мц. 25:21, 23, як прыслоўе: *добре* → *добре* Мц. 15:7, Мк. 7:9, *добро* → *добро* Мц. 15:26, Мк. 7:27, 9:50, але ў кампазітах: *добро творити* → *добре чинити* (Мц. 5:44, 12:12, Мк. 3:4, 14:7), *добро глаголати* → *добре мовити* Мц. 12:34; б) *дасть блга* → *да^{cm} добра* Мц. 7:11 ← *da dobrá* В72, *благо* → *добро* Мц. 11:30, *износить блага* → *выносить добра* Мц. 12:35, *благий, благъ* → *добрий* (Мц. 7:11, 12:35', 19:16', 17', 20:15, 22:10, 25:21, 23, Мк. 10:17, 18') ← *dobry* В72. Аднак репертуар перакладу црксл. *благнашмат* шырэйшы ў кампазітах. Црксл. *благословити* (= грэч. εὐλογέω) захоўваецца ў заходнеславянскім выглядзе (гл. 4.2.1): *благословити* (Мц. 5:44, 14:19, 26:26, Мк. 6:41, 8:7, 10:16), *благословень* (= грэч. εὐλογημένος) як *благословенный* (Мц. 21:9, 23:39, 25:34, Мк. 11:9, 10); прыметнік црксл. *блаженъ* (грэч. μακάριος) перадаецца ўсходнеславянскай формай *бологий* (Мц. 5:3–11, 11:6, 13:16, 16:17, 24:46). Польскія пераклады (апрача Буднага) гэтак адрозненне паміж рознымі грэчаскімі словамі не захоўваюць [Rothe 2005: 205]. Аднак складаныя словы црксл. *благоволити* (= грэч. εὐδοκέω) і *благоволье* (= грэч. εὐδοκία) Цяпінскі пераклаў простымі паланізмамі *уподобати* (Мц. 3:17, 12:18, 17:5, Мк. 1:11) і *уподобанье* (Мц. 11:26) ← *wpodobanié* NT51 (параўн.: *się polubiło* NT56, *się ... wpodobáło* В63, В61). Пры гэтым дзеяслоў *уподобати*, відаць, уведзены ім самім, паколькі польскія пераклады маюць тут іншыя адпаведнікі: *kochać się* NT51, *sobie polubić* і *się podobać* NT56, *sobie ulubić* В61 *sobie polubić* В72, *przestawać* В63.

У некаторых выпадках пераклад Цяпінскага абмежаваны толькі выразнай марфемнай варыятыўнасцю пры захаванні агульнага караня. Так, царкоўнаславянскі прэфіксны карань *искус-* перакладаецца (часта паводле Буднага) як беспрэфіксна: *искусител* → *кусител* Мц. 4:3 ← *kuśiiciel* В72, *искушающе его* → *куса чи его* Мц. 19:3, 22:35, Мк. 8:11, 10:2, таксама Мц. 16:1 (= *kuszac(y), kuszajac* В72), *искушаете* → *кусите* Мц. 22:18, Мк. 12:15 ← *kuśicie* В72, *искушаемъ* → *кушоныи* Мк. 1:13 ← *kušony* В72, так зрэдку і з прэфіксам (але без прэф. *вы-*): *искусити* → *на покушене* Мц. 4:1, *не искушиши* → *не покушаи* Мц. 4:7, гэты карань з прэфіксам выкарыстаны і для перакладу слова *напасть*: *напасть* → *покусы* Мц. 5:44, 6:13, 26:41, параўн. польск. *rokuszenie*, але ў адным выпадку перададзены зусім інакш: *искусити* → *досветчити* Мц. 16:3 (усе польск. *rossądzić / rossądzać* ці *rozsądek dać* В61), *искушену быти* → *досветчоному быти* Мк. 8:31 (параўн.: *być fromotnie odrzucón* NT51, *był odrzucony fromotnie* В61, *wzgardzonym być* NT56, В63, В72). Аднак з іншым значэннем 'пачаставаць' гэты карань выкарыстоўваецца Цяпінскім: *вкусити смерти* = *вкусити смерти* Мц. 16:28, Мк. 9:1 = усё польск. *wкусиć śmierci* (але *skosztować śmierci* В72, NT74), хаця *вкушь* → *скоштовавши* Мц. 27:34 ← *skosztował* NT51, NT56, В61, *skosztowawszy* В63, В72. Іншы прыклад тычыцца агульнаславянскага караня *таи-/тае-*, які захоўваецца Цяпінскім, часам разам з афіксами: *таино* → *таинога* Мц. 10:26 (польск. *taionego* В72) ці *таино* Мк. 4:22 (хаця польск. *tajemnego* В72), *утаиниса* → *утаиньсе* Мк. 7:24 ← *się wtáić* В72, але часцей з афіксальнымі варыянтамі: *таи* → *таемне* Мц. 1:19 ці *потаемне* Мц. 2:7 ← *rotáiemnie* В72; *въ таинѣ* → *въ таемности* Мц. 6:4', 6, 18' (у Буднага тут *skrytość, zakrytość* В72), *таины* → *таемніцы* Мц. 13:11, Мк. 4:11 ← *táiemnice* В72, *потаено* → *утаено* Мк. 4:22 (польск. *tajemnego* В72).

Марфемная варыятыўнасць назіраецца і пры захаванні црксл. *требовати* (як *потребовати* (Мц. 3:14, 6:8, 32, 9:12, 14:16, 21:3, 26:65, Мк. 2:17, 11:3) ← утварэнні з польск. *potrzeb-* В72, таксама *требованіе* → *потребу* Мк. 2:25 ← *potrzebę* NT51, NT56, В61), *дни потребу* → *дню необходимому* Мк. 6:21. Але назоўнікам *потреба* (таксама ў марг.: *потреба* арк. 35 адв.) перадаецца і црксл. *подобно* Мц. 3:15 (хаця захоўваецца *подобно, подобный* (Мц. 13:31, 33, 44, 45, 47, 20:1, 22:39, 26:16, Мк. 7:8, 12:31)), і црксл. *подобаетъ* (Мц. 16:21, 17:10, 24:6, 26:54, Мк. 8:31, 9:11, 13:10, 14) і нават црксл. *нужда* Мц. 18:7, таксама *подобаше* → *потребно* Мц. 23:23, хаця ў мадальным значэнні црксл. <He> *Подобаше* перакладаецца Цяпінскім і як <He> *Слушало* Мц. 18:33, 25:27.

Апрача звычайнай варыятыўнасці перакладу ў Цяпінскага можна адзначыць яшчэ

адну асаблівасць – так званы ўзаемны пераклад, калі элемент А перакладаецца элементам Б, а элемент В – элементам А. У выніку атрымліваецца, што ў мове перакладу можа існаваць элемент А, толькі ў адным выпадку ён захоўваецца, а ў іншым унікаецца. Гэта асабліва добра бачна, калі «ўзаемны пераклад» адбываецца ў межах аднаго верша: *Змиѣ порождениа ехиднова* → *Ужи зродкове зьмиевые* Мц. 23:33 ← *Weżowie / wyrodkowie zmiow* В72, блізка В63. Тут црксл. *змиѣ* перакладаецца як *ужъ*, але затым выкарыстоўваецца ў прыметніку *змиевый*. Іншы прыклад – у Мц. 3:12: *гумно* → *ток* ← *botowisko* В72, але: *в житницу* → *до гумна* ← *do gupna* В72, далей захоўваецца пара *житница* – *гумно* (Мц. 6:26, 13:30).

«Узаемны пераклад» узнікае пры перакладзе з блізкароднасных моў і сведчыць хутчэй пра памкненне Цяпінскага да стылізацыі свайго перакладу, сінанімізацыі тых слоў, што былі агульнымі з яго царкоўнаславянскім слупком. Прыклады тут шматлікія і разнастайныя. Так, црксл. *село* то перакладаецца як *рольѣ* (Мц. 13:24, 27, 31, 38, 44', 19:29, 22:5, 24:18, 40, 27:7, 8, 10, Мк. 10:29, 30), таксама *селныхъ* → *ролеиныхъ* Мц. 13:36, то захоўваецца: *во ... селехъ* → *в ... селахъ* Мк. 6:36, 56 (зрэдку прысутнічае яшчэ і варыятыўнасць перакладу: *селныхъ* → *польные* Мц. 6:28, 30). Гэта назіраецца і сярод дзеясловаў: црксл. *бдѣти* перадаецца як *чѣти* (Мц. 24:42, 43, 25:13, 26:38, 41, Мк. 13:34, 35, 37) ← *szuć* В72, таксама *побдѣти* → *чѣти* Мц. 26:40 ← *szuć* В72, але црксл. *чѣти* перакладаецца як *ведаль* Мк. 7:24 або як *не: бачѣте* Мк. 8:17, ці ўвогуле захоўваецца: *бервно ... во оце ... не чюеши* → *бервена ... въ оку ... не чуешъ* Мц. 7:3 (параўн.: *nie baczyŃ* В72). Прыслоўе црксл. *нынѣ* перакладзена як *теперѣ* Мц. 3:15 ці *теперь* Мц. 26:53, 65, 27:42, 43, але ў іншым выпадку пакінута ў перакладзе: *нине* Мц. 9:18. Але як *нине* Мц. 6:11, 16:3, 21:28, 27:19 перакладаецца і црксл. *днесъ*, якое ў іншых выпадках перадаецца як *сегодня* Мц. 6:30 (параўн.: *до сего дне* → *до сего дня* Мц. 27:8, 28:15). Выпадкі «ўзаемнага перакладу» можна адзначыць нават сярод сінтаксічных канструкцый, параўн.: *по деѣ ниемъ* → *по деломъ* Мц. 16:27, але: *по деломъ* → *водле дель* Мц. 23:3 (усе польск. *wedle* ў абодвух месцах).

Часам выпадкі «ўзаемнага перакладу» сумяшчаюцца з варыятыўнасцю. Прыкладам можа служыць перадача назоўніка црксл. *скорбѣ* як *утрапенье* (гл. 2.2.6.), але дзеяслова *скорбѣти* як *смутитисѣ* (Мц. 19:22, 26:22, 37, Мк. 3:5, 10:22), таксама *скорбни быша* → *смутными были* Мц. 17:23, *прискорбна* → *засмучона* Мц. 26:38, Мк. 6:26, аднак црксл. *смутитисѣ* перададзены ўжо як *стривожилисѣ* Мц. 14:26, Мк. 6:50 ← *strwożyli się* В72⁹⁶. Тое ж можна назіраць і на прыкладзе црксл. *лѣ стѣ* → *зведение* Мц. 13:22, Мк. 4:19 ці *зводительство* Мк. 7:22, *лѣстѣць* → *зводитель* Мц. 27:63 ← усе польск. *zwoździć*, *prełstęti* → *звесѣти* Мк. 13:22, таксама Мц. 24:4, 5, 11, 25, але: *обольсѣта тѣ* → *обольсѣтілі* Мц. 22:15, Мк. 12:13.

Адным з вынікаў гэтага была пэўная нестабільнасць, нерэгулярнасць перакладу, па меншай меры, у каранях. Прыкладам такой сінанімізацыі можа служыць пераклад дзеяслова црксл. *смотрѣти: смотрѣте* → *вырозумеите* Мц. 6:28 ← *Vyrozumiećcie* В72, але ўжо іншыя дзеясловы бачання (црксл. *видѣти, зрѣти*) і нават успрымання (црксл. *внимати*) перадаюцца Цяпінскім з дапамогай менавіта гэтага дзеяслова: *виждѣ* → *смотри* Мц. 8:4, Мк. 11:21, 13:1 (хаця ў іншых выпадках: *видѣте* → *огледѣте* Мк. 6:38, але звычайна *видѣти* захоўваецца), *внемлѣте* → *смотрите* Мц. 16:6, *не ... зрѣши* → *не смотришъ* Мц. 22:16, Мк. 12:14, таксама Мц. 24:6, 27:55, або: *зрѣше* → *гледѣлѣ* Мк. 12:41 (параўн.: *pátrzał* В72), хаця звычайна *возрѣти, (у)зрѣти / (у)зрѣти* захоўваецца, гл. 2.2.7 (але: *узрѣвь* → *увидѣвши* Мц. 21:19 ← *virzawŃ* В72). У Буднага стбел. *смотрите* часта адпавядае *patrzyć* В72.

У цэлым перакладу Цяпінскага ўласціва высокая аднастайнасць, калі на працягу ўсяго тэксту элементы арыгінала перадаюцца аднымі і тымі элементамі. Такую паслядоўнасць перакладу трэба разглядаць, з аднаго боку, як сведчанне пэўнай якасці, паколькі вынікам

⁹⁶ У польскіх перакладах на тых месцах, дзе Цяпінскі выкарыстоўвае лексіку з адным каранем *смут-*, адзначаецца суцэльная варыятыўнасць, напр.: *smutny, smętny, (za)smucić się, zafrasować, frasowny* В63 і *smętny, zasmęcić się, zasmucić się, frasować (się), zafrasowan, frasowliw* В72. Гэта яшчэ раз сведчыць, наколькі паслядоўны і самастойны быў Цяпінскі ў сваім перакладзе, нават калі арыентаваўся на польскія крыніцы.

была адназначная сувязь паміж элементамі арыгінала і перакладу. Але з другога боку, такі падыход сведчыць пра пэўны фармалізм працы перакладчыка, які мала ўлічваў кантэкст. Будны ў гэтым плане выступае больш чулым да слова перакладчыкам, тады як Цяпінскі – больш адказным. Разам з тым у Цяпінскага назіраецца і пэўная нестабільнасць, варыятыўнасць перакладу. У адных выпадках яна абумоўлена кантэкстам (семантычнымі прычынамі) і ўлікам некаторых сістэмных з’яў, у іншых, здаецца, мае адвольны характар ці абумоўлена непаслядоўным і выбарчым выкарыстаннем польскіх перакладаў. Нарэшце, цікавай асаблівасцю працы беларускага пратэстанта з’яўляюцца і нярэдка выпадкі так званага ўзаемнага перакладу, відаць, непазбежнага пры пэўных умовах для роднасных моў.

2.2.10. Дакладнасць і правільнасць перакладу. Пад дакладнасцю і правільнасцю перакладу разумеецца перш за ўсё яго семантычная эквівалентнасць арыгіналу. Дакладнасць у выпадку паслоўнага перакладу трэба разумець толькі ў дачыненні да семантыкі слова, паколькі ў сінтаксічных і граматычных адносінах, г. зн. у плане рэпрэзентацыі фармальных структур арыгінала(ў), такі пераклад цалкам (ці больш-менш цалкам) паслядоўнічае сваім крыніцам (наколькі гэта магчыма без парушэння ладу мовы, на якую здзяйсняецца пераклад). Старажытны перакладчык, як і любы перакладчык наогул, імкнуўся да дакладнасці, аднак пры гэтым балансаваў паміж адпаведнасцю арыгіналу (паслоўны прынцып патрабаваў максімальна адлюстроўваць структуры арыгінала ў перакладзе) і правільнасцю перакладу (патрэбы дакладна перадаць сэнс арыгінала).

У працы Цяпінскага можна знайсці нямала прыкладаў удалага перакладу, калі падабраны эквівалент ясна і трапна перадае царкоўнаславянскі арыгінал: *прежде дажѣ не снитиса има* → *впередъ нижли се зошѣли* Мц. 1:18 ← *pierwey = niź się zešli* B72, *потребу^m <гумно свое>* → *вычистить <ток свои>* Мц. 3:12 ← *wyczyści <botowisko swoje>* B72, *пецетиса – печаловатисе* (Мц. 6:25, 27, 28, 31, 34’, 10:19, параўн. польск. *troszczyć się* B63, B72), *о вса комъ глѣ* → *о каждой мове* Мц. 4:4 (параўн. *kāzdem słowem* B72), *вовреци* → *вкинути* Мц. 10:34’ ← *wrzucić* NT51⁹⁷, *постижѣ на васъ* → *пришло на васъ* Мц. 12:28 ← *przybło na was* B72, *ω^m сложѣ ниѣ миру* → *ω^m заложѣ нѣ света* Мц. 13:35, 25:34 ← *od założenia światá* B72, *вмещаю^m словеси сего* → *приимають слова того* Мц. 19:11, 12’ ← *przyimują słowa tego* B72, *предати (виноградъ, именование, таланты)* → *поручити (винницу, таланты, именование)* (Мц. 21:41, 25:14, 20, 22, Мк. 12:1) і *вдати* → *поручити* (Мц. 21:33, 25:27) ← *poruczyć* (Мц. 25:14, 20, 22, 27) і *паясá* B63 (*паясá* і (*po*)*dać* B72), *прилепитсá к жѣ не своеи* → *прильнетъ к жене своеи* Мц. 19:5, Мк. 10:7 ← *przylnie* B72, *<не> введосте мене* → *<не> принѣ лисѣте мене* Мц. 25:35, 38, 43 ← *<nie> przyełiście mię* B63, *ко оисѣцы* → *къ некоторому* Мц. 26:18 ← *k niektoemu* B72, *успеваеть* → *<не> помагаеть* Мц. 27:24 ← *усе* польск. *<nie> potogło / potaga(t), рѣ чѣ* → *велель* Мк. 10:49 ← *усе* польск. *kazał* ‘загадаў’; *южскаá* → *полуденнаá* Мц. 12:42 (гл. 2.2.7), *ди драхма* → *податокъ* Мц. 17:24’ (гл. 2.1.3) і інш. У некаторых выпадках пераклад Цяпінскага выглядае больш паслядоўным: *елика аще свá жете на земли, будутъ свá зана на небесѣ. и елика аще разрешите на земли, будутъ разрешена на небесехъ* → *што кольвекъ зъвá жете на землі, буде^m свá зано на небе. и што кольвекъ розвá жете на землі, будетъ розвá зано на небе* Мц. 18:18, црксл. -*решати* (з канкрэтным значэннем) і ў іншых месцах перадаецца праз -*вязати*: *ω^m рѣ шивше* → *ω^m везавши* Мц. 21:2, Мк. 11:2, *отърешисѣта* → *ω^m везали* Мк. 11:4, *ω^m решающе* → *ω^m вá зываючи* Мк. 11:5, *розърешисá* → *розвезаласá* Мк. 7:35.

Удалым можна прызнаць пераклад Цяпінскім дзеяслова *сплодилъ* (Мц. 1:2–16), што пазначаў патомнасць у генеалогіі Хрыста. Яе выклад ствараў праблему для многіх перакладчыкаў – галоўным чынам, з прычыны выкарыстання імі слоў (як, напрыклад, црксл. *роди* ці польск. *wrodził* NT56, *zrodził* B61), што пазначалі акт нараджэння (які мог адбывацца толькі ад жанчыны), услед за грэч. γεννάω, тады як у кантэксце гаворка ішла ў асноўным пра

⁹⁷ Пераклад гэтага слова ў іншых польскіх крыніцах даволі разнастайны: *śláć* NT56, *βžepić* і *vczynił* B61, *ruβćzáć* B63, B72, NT74.

мужчын. Цяпінскі правільна вырашыў яе, выкарыстаўшы слова, што пазначала патомнасць. Тут ён дакладна паслядоўнічаў Буднаму, які ў гэтых месцах ужываў *spłodził* В72, NT74, тады як іншыя польскія перакладчыкі перадавалі гэтае месца больш кантэкстуальна: *poszedł* NT51, В63.

Удалым здаецца пераклад Цяпінскага *погубить* <душу, мзду> → *потера e^m* <душу, заплату> Мц. 10:39', 42, 16:25, Мк. 9:41 (параўн.: *stráci* В63, В72 і *vtráci* В63), хаця звычайна црксл. *погубити* захоўваецца як *загубити* Мц. 10:28, 21:41 (параўн.: *zátrácić* В72) і да т. п. (гл. 2.2.7); таксама пераклад црксл. *предложити* (притчу) як *преложити* (подобенство) (Мц. 13:24, 31); пераклад црксл. *водвориса* як *перебыль* Мц. 21:17 ← *bleib* L46 (параўн.: *na nos zostal* NT51, *posował* В63, В72, *teżkał* NT56, В61, NT74).

У некаторых выпадках немагчыма вырашыць, ці з'яўляецца варыянтны пераклад выпадковым адхіленнем, ці перадае нейкі спецыфічны кантэкст. Так, црксл. *проповедитъ* перададзена як *оповедайте* Мц. 10:27 = *orowiedaуcie* В72, хаця звычайна захоўваецца *проповедати* (Мц. 4:17, 23, 11:1, 26:13, Мк. 1:4, 7, 14, 38, 39, 5:20, 7:36, 13:10) ← *przerowiedać* В72, таксама *проповесьса* → *проповедитьсе* Мц. 24:14, *проповедию* → *на проповеданье* Мц. 12:41. Іншы прыклад: *изгна* → *отослалъ* Мк. 1:43 (параўн. усе польск. *(o(d))puścił* і *odprawił* В63, але ў NT51 марг.: *wyrzucił* або *wystał*), хаця звычайна *послати* (Мц. 2:8, 16, 10:5, 40, 11:2, 14:10, 35, 15:24, 20:2, 21:1, 34, 36, 37, 22:3, 4, 7, 23:37, 27:19, Мк. 3:31, 6:17, 27, 8:26, 9:37, 11:1, 12:2, 13') захоўваецца ў перакладзе без змен, таксама *послаша* → *отослалі* Мк. 12:3, *да посылаетъ* → *бы посылалъ* Мк. 3:14, *посылати* = *посылати* Мк. 6:7, *посылаю* = *посылаю* Мц. 10:16, 11:10, 22:16, 23:34, Мк. 1:2, *Послетъ* → *Пошле^m* Мц. 13:41, 21:3, 24:31, Мк. 4:29, 11:3, 13:27, *посли ны* → *пошли насъ* Мк. 5:12.

Няясна, наколькі семантычна абгрунтавана варыятыўнасць у перакладзе црксл. *спасти(се)*, *спасень*. Гэтыя словы як у рэлігійным значэнні 'выратаваць ад грахоў', так і ў нерэлігійным значэнні 'пазбавіць ад бяды' перакладаюцца Цяпінскім траіста: а) як *збавити(се)*, *збавень* (Мц. 1:21, 8:25, 10:22, 14:30, 19:25, 24:13, Мк. 3:4, 10:26, 13:13) ← *zbawić* / *zbawion* і *zachować* / *zachowan* (10:22, 14:30, 24:13, Мк. 13:13) В72, хаця таксама црксл. *избави* → *збавъ* Мц. 6:13 ← *zbáw* В63 (*wybaw* В72), аднак *избавить* → *оборонить* Мц. 27:43 ← *obroni* В72 (*wybáwi* В63); б) як *заховати* / *заховывати*, *заховано* (пад уплывам В63 – *zachować*, тады як у В72 – *zbáwić*): *спасъти* → *заховати* Мц. 18:11, 27:49, *спасласа* → *заховано* Мц. 24:22, Мк. 13:20, *спаси* → *заховаи* Мц. 27:40, *съпасе ... спасти* → *заховывалъ ... заховати* Мц. 27:42, таксама Мк. 8:35; в) як *уздоровити* / *оздоравлиати*, *здоровъ* (пад уплывам *wzdrowić*, *zdrow* В72): *спасъ на боуду* → *здорова буду* Мц. 9:21, Мк. 5:28, *сѣсені быша* → *уздоровлены были* Мц. 14:36, *спасе та . и спасена бысть* → *уздоровила тебе . и здорова была* Мц. 9:22, *съпасе та* → *уздоровѣла тебе* Мк. 5:34, 10:52, *сѣсахуса* → *оздоровла лі* Мк. 6:56 (хаця звычайна Цяпінскі праз *уздоравлиати* / *уздоровити* перакладае црксл. *(ис)целяти* / *(ис)целити*, а таксама захоўвае црксл. *здравий* як *здоровый* (Мц. 9:12, 15:31, Мк. 2:17)). Пераклад *спасти* – *уздоровити* грунтуецца на ўліку розных значэнняў грэчаскага дзеяслова $\sigma\acute{\omega}\zeta\omega$ 'выратаваць' і 'ўздараваць'.

У шэрагу выпадкаў незвычайны ці нетыповы пераклад мае ідэалагічны падмурак – ён абумоўлены той ці іншай рэлігійнай дактрынай: <Хлѣ бѣ> *насущныи* → <Хлеб> *повседенныи* Мц. 6:11 ← <Chleb> *powŕedzienny* В72 (гл. 5.2.3), *блговѣ ствуютъ* → *евангелии учатьса* Мц. 11:5 ← *Ewánielion przyimią* В72 (гл. 2.1.3), *хлѣ бы предъложениѣ* → *хлебы покладные* Мц. 12:4, Мк. 2:26 ← *chleby pokładne* В72, <сѣѣници> ... *соуботы скверна ть* → <оверовники> ... *суботы ламлють* Мц. 12:5 (параўн.: *fobbote rokálaiq* (марг.: *dercq* або *gwałcq*) NT51, *fobote gwałcq* NT56, В63, В72, NT74), *в наки бытѣ* → *в другомъ зрожѣ нью* Мц. 19:28 (параўн. усе польск. *w odrodzeniu* ці *w (онум) odrodzeniu* В61), *оставление* (ці *ω^mнуцѣ ние*) *греховъ* → *ω^mнуценье греховъ* Мц. 26:28, Мк. 1:4 ← усе польск. *odpuszczenie grzechow*, адкуль пераклад црксл. *оставля ти грехи* як *ω^mнуцати грехи* Мк. 2:7; пра пераклад *мл̣̇ти* → *мл̣̇рдъа* Мц. 9:13, 23:23 ці *мл̣̇ти* Мц. 12:7 гл. 4.5.2.

Да дагматычна значымых выпадкаў трэба аднесці і пераклад назваў аўдыторыі Хрыста. Так, црксл. *народъ* (= грэч. ὄχλος ‘натоўп, тлум’) Цяпінскі перакладае як *тижба* (гл. 2.2.8), тады як Будны ў В72 ужывае некалькі варыянтаў, у асноўным *thum* і *thuszcza* (часта ўжываецца і ў В61), але ў NT74 пакідае толькі *thum*. Вялікая непаслядоўнасць пры перакладзе ὄχλος назіраецца ў В63: пры частым *ludzi* там нярэдка выкарыстоўваюцца нават перыфразы *zebranie ludu* ці *zgromadzenie ludu*. Толькі аднойчы црксл. *народъ* перададзена Цяпінскім як *народу* Мц. 27:15. Іншая назва, грэч. λαός, значна радзей ужываецца ў Евангеллі⁹⁸. Яна звычайна перадаецца па-царкоўнаславянску як *люди*, што захоўваецца і Цяпінскім (Мц. 1:21, 4:23, 6:15, 13:15, 15:8, 26:5, 25, 27:64, Мк. 7:6), ці варыянтамі црксл. *люди(и)* / *людие*, *людский*, што перадавалася Цяпінскім як *людъ* (Мц. 2:6, 4:16, Мк. 11:32, 14:2) у адпаведнасці з Будным і іншымі польскімі перакладамі: *lud* (хаця гэтакі слова ў польскай мове лічыцца багемізмам [BJPS: 127]). Гэтак сама перадаецца Цяпінскім і црксл. *человецы* → *люди* (Мц. 19:26, 21:25, 26, Мк. 10:27, 11:30, 32 і інш.), што часта адпавядае грэч. ἄνθρωποι. У царкоўнаславянскім слупку грэч. ἔθνος, τὰ ἔθνη ‘паганцы’ заўжды мела адзін пераклад – *языкъ*, што перадаваўся Цяпінскім як *народъ* (Мц. 21:43, 24:7, 9, 14, 25:32, 28:19, Мк. 11:17, 13:8, 10) ← усе польск. *narod*. Аднак разам з тым црксл. *языкъ*, *языцы*, *язычници* ён перакладаў і як *поганьскаа* Мц. 4:15, *поганинь* Мц. 18:17, *погани* Мц. 5:47, 6:7, 32, 12:21, *поганомъ* Мц. 10:18, 12:18, 20:19, Мк. 10:33, *погановъ* Мц. 10:5, 20:25, *поганами* Мк. 10:42 – пад уплывам польск. *roganin*, *roganie*, *roganski* і да т. п.⁹⁹ Два розныя пераклады грэчаскага слова ўзыходзяць урэшце-рэшт да Вульгаты, дзе ўжываліся два варыянты *gens* і *ethnici*.

Некаторыя, на першы погляд, семантычна некангруэнтныя пераклады Цяпінскага на самай справе адпавядаюць грэчаскаму арыгіналу насуперак царкоўнаславянскай версіі. Так, пераклад кантэкстуальнага црксл. *изса кнетъ* ‘скончыцца’ як *оза бнетъ* ‘ахаладае’ Мц. 24:12 зроблены пад уплывам усіх польскіх крыніц *oziebnie*, якія дакладна перадаюць грэч. ψύχω ‘халадаць’ і лац. *refrigesco* ‘захаладзець; астынуць’. Пераклад црксл. *осьла прыва зано* (ніяк. р.) як *осьлицу прыва заную* Мц. 21:2 (жан. р.), таксама Мц. 21:5, 7, зроблены ў адпаведнасці з заходняй традыцыяй (лац. *asina* Vg, польск. *oslica*), якая мае тут назоўнік жан. р., што пазначае самку, тады як грэч. ὄνος можа пазначаць і самца, і самку (што ў грэчаскай мове паказваецца праз артыкль), хаця грэчаскі дзеепрыметнік δεδεμένην тут дапасаваны да ὄνον у жан. р.

Своеасаблівым трэба прызнаць пераклад Цяпінскім часавага прыслоўя *прежде* формай *впередъ*, аманімічнай з кірункавым прыслоўем *впередъ*: а) з часавым значэннем ‘напачатку, перш’: *прежде* → *впередъ* Мц. 1:18, 5:24, 6:8, 33, 17:10, 11, 23:26, 24:25, 26:34, 75, Мк. 9:11, 12, 13:10, 11, 23 (Будны практычна ўсюды тут ужываў прыслоўе ў форме вышэйшай ступені *pierwey* В72). Але слова *впередъ* функцыянуе ў Цяпінскага і ў якасці б) прыназоўніка з часавым значэннем: *прежде время ни* → *впередъ часу* Мц. 8:29, *прежде потопа* → *впередъ потопу* Мц. 24:38 (Будны тут выкарыстоўваў больш адназначны прыназоўнік *przed* В72). Такі пераклад Цяпінскага *прежде* – *впередъ* адпавядае духу беларускай мовы, параўн. бел. *уперад* ‘перш, напачатку’ (з часавым значэннем). Аднак пры дзеясловах руху гэтакі прыслоўе ў Цяпінскага набывае в) кірункавае значэнне: *шедъ прежде* → *шѣ дъ вперед* Мц. 5:24, *приити прежде* → *приити впередъ* Мк. 9:11, *прѣ дъ хода шѣ и* → *впередъ идущие* Мц. 21:9, Мк. 11:9. Такім чынам, Цяпінскі не ўлічвае аманіміі дзвюх гэтых формаў. У іншых выпадках ён перакладае црксл. *прежде* з дапамогай найвышэйшай ступені *первей*: *бѣ ше прежде васъ* → *были первеи вас* Мц. 5:12 (параўн. усе польск. *przed wami*), *прежде итти* → *первеи ити* Мц. 8:21 ← *pierwey oduć* В72, *земла плодитъ, прежде траву*

⁹⁸ У тым памеры евангельскага тэксту, што прадстаўлены ў ЕЦ, грэч. λαός выкарыстана ўсяго 18 разоў (Мц. 1:21, 2:4, 6, 4:16, 23, 9:35, 13:15, 15:8, 21:23, 26:3, 5, 47, 27:1, 25, 64, Мк. 7:6, 11:32, 14:2), тады як ὄχλος аж 83 разы (гл. 2.2.8).

⁹⁹ Аднак у Мц. 5:47 у польскіх перакладах чытаецца *celnicy* NT51 (марг.: *mytnicy abo wyborce*), В63, В72 ці *bezbożni ludzie* В61 пад уплывам Эразма, які ў шэрагу грэчаскіх рукапісаў сустраў тут варыянт τελωναι (пад уплывам папярэдняга верша, Мц. 5:46) замест ἑθνικοί (таксама *rogani* NT56) і замяніў ім апошні (лац. *publicani*).

→ земля сплужаеь, первец траву Мк. 4:28 ← *parierwey* NT56, B61 (параўн.: *Náprzod* NT51, B63, B72, NT74), таксама і ў кампазітах (як і ў Буднага: *rierwŕe* B72): *прежде возлеганиѧ ... и прежде седаниѧ* → *переднеишое седенье ... и переднеишое заседание* Мц. 23:6, *преждѣ седаниа ... и перво возлежаниа* → *переднеишое заседание ... и переднее заседание* Мк. 12:39. Нарэшце, Цяпінскі захоўвае і форму црксл. *первее* (як *первей*): *изми первѣ е бревено* → *выими первѣ и бѣ рвено* Мц. 7:5, таксама Мц. 12:29, 13:30, Мк. 3:27, 7:27 ← *rierwey* B72.

Магчыма, пад польскім уплывам црксл. *правый* перакладаецца як *простый*: *правы творите стеза его* → *простые чините стезки его* Мц. 3:3, Мк. 1:3 ← *profte* NT56, B61, B63, B72, NT74, *глаголашѣ пѣраво* → *мовиль просто* Мк. 7:35 ← *prosto* B72, NT74.

Пад уплывам польскіх крыніц Цяпінскі часам перакладае з некаторымі семантычнымі адрозненнямі, характарызуючы аб'ект з іншага боку ці ў нейкім іншым аспекце: *верху* → *над месцомъ* Мц. 2:9 (гл. 2.2.4), *прохожѣдаше, <всю галилею>* → *обходилъ <всю галилею>* Мц. 4:23 ← *obchodzil <wŕytkę Gálileę>* B72, *ножѣ* → *мечъ* Мц. 26:51, 52' ← усе польск. *miecz, robotati* → *служити* Мц. 6:24' ← *służyć* B72 (хаця *служити* захоўваецца (Мц. 4:11, 8:15, 27:55, Мк. 1:13), *послужилии* → *послужили* Мц. 4:10, *послужатъ ... послужити* → *послужовали ... послужовали* Мц. 20:28, таксама Мк. 10:45, *не послужихомъ* → *не послужилисмо* Мц. 25:44), *смѣтиса* → *стривожилса* Мк. 2:3 ← *strwożył się* B72, *лучши ихъ есте* → *важнеиши и^x есте* Мц. 6:26, 10:31, 12:12 ← *ważnieuŕy i przewyŕbacie* B63 (параўн.: *przewyŕbacie* B72), *смотрите* → *вырозумеите* Мц. 6:28 ← *Wyrozumieucie* B72 (параўн.: *виждѣ* → *смотри* Мц. 8:4 ці *вѣдъ* Мк. 2:24, 11:21), *ни меду* → *ни грошеї* Мц. 10:9 (гл. 2.1.3), *вина* → *причина* (Мц. 19:3, 10) ← *przyczyna i sprawa* B63, B72 (хаця: *вину* = *вину* Мц. 27:37, *виною* → *под заслоною* Мц. 23:13), *должѣ нѣ* → *виненъ* Мц. 23:16, 18 ← усе польск. *winięn* (хаця црксл. *долженъ* наконт грошай (Мц. 18:28') захоўваецца), *цели ѿ ко голубие* → *циры а к голуби* Мц. 10:16 ← *ŕczurugi* B63 (параўн.: *áni ŕkodliwi* B72), *совершии* → *скончѣлъ* Мц. 11:1 ← *skończył* B72, *совершилъ еси фалу* → *скончилъ еси фалу* Мц. 21:16 ← *skończyłeś chwałę* B72, *оправѣдиса премудрость* → *усправедливилася мудрость* Мц. 11:19 ← *vspráwiedliwoná iest mądrość* B72, NT51, *предана* → *подано* Мц. 11:27 ← *rodano* B72, *<иже не собираетъ со мною,>* *растачаетъ* → *<который не собираетъ со мною,>* *розсыпаетъ* Мц. 12:30 ← *rozŕurię* B72 (відаць, як антонім да *збираетъ*), *понесимъ <та готу>* → *подна виім <тегину>* Мц. 20:12 ← *korzysmy ... podieli* NT51 (параўн.: *nosili* B72), *присва нѣша* → *загорели* Мц. 13:6 ← *zgorzály* B72, *wygorzály* B63, *оставляти* → *допуцати* (Мц. 23:14, Мк. 1:34) ← *dopuszać* (B63, B72), але: *не осьтавлѣ ти* → *не оставлѣ ти* Мц. 23:23, таксама Мц. 23:38, *поражу* → *ударю* Мц. 26:31 ← *Vderze* B63, B72, *сѣказа* → *постановиль* Мц. 27:10 ← *postánowił* B63, *приидите* → *пойдите* Мк. 6:31 ← *Podźcie* B63 (параўн.: *Przydźcie* B72), *оцѣ пеневаеь* → *схнеь* Мк. 9:18 ← усе польск. *schnie*. Але зрэдку Цяпінскі быў незалежны ад сваіх польскіх крыніц, праяўляючы пэўную самастойнасць: *дѣхъ бо бодрѣ* → *дѣхъ бо жарькии* Мц. 26:41 (параўн.: *rogotowiu* NT51 (марг.: *gotowy abo chutki*), B61, *chutki* B63, B72, *przędki* NT56, NT74), *въ сладо^{cm} <его послушаше>* → *вдѣ чне <его слухиваль>* Мк. 6:20 (параўн.: усе польск. *rad*, але: *f chucię* B61), *<послушашѣ его>* *в сладость* → *<слухала его>* *вдѣ чъне* Мк. 12:37 (параўн.: усе польск. *rad(a,-o)*); пра пару *поклонитисе* – *припадывати* гл. 2.1.3.

Часам перакладчык рабіў семантычнае звужэнне – перадаваў гіперонім гіпонімам: *власъ* → *шерсть* (Мц. 3:4, Мк. 1:6) ← *sierś* B72; *по всеи вселеннеи* → *по всеи земли той* Мц. 24:14 ← *po wŕyey ziemi* B72 (*wŕythkiey* B63); *змию* → *ѣжа* Мц. 7:10 ← *węźá* B63, B72, *Змиѧ* → *ѣжи* Мц. 23:33 ← *Węzowie* B63 (але: *зъмиа* → *змии* Мц. 10:16, параўн. *węzowie* B63, B72); *речете мне. и азъ вамъ реку* → *споведаете мне. и ѿ вамъ споведаю* Мц. 21:24, Мк. 11:29 (толькі *споведаю*), параўн.: *powiecie ... powiem* B63, B72, *просѣ* → *жебруючи* Мк. 10:46 ← *żebrząc* B72 ці перадаваў абстрактны назоўнік канкрэтным: *слухомъ услышите* →

ушима услышите Мц. 13:14 ← *sluchem* NT51 (марг.: *vъvati*), *vffami* NT56, *Sluchem abo vffymá* B61, *Sluchem* B72, NT74, *Slybeniem* B63.

Некаторыя семантычныя змены вельмі рэгулярныя і частыя. Гэта тычыцца замен шэрагу царкоўнаславянскіх дзеясловаў:

– **возлеци / возлегати на сести / седети**: *возлеци* → *сести* Мц. 14:19, 15:35, Мк. 8:6 ← *šieść* B72, *мнози ... возла гуть* → *многие сѧ дуть* Мц. 8:11 ← *mnodzy ... siedzą* B72, *возлежащу в дому* → *седель въ дому* Мц. 9:10, Мк. 2:15 ← *siedział w domu* B72, *возлежахоу со иѣсомъ* → *седели съ иѣсомъ* Мц. 9:10, Мк. 2:15 ← *siedzieli z IESVSem* B72, *возлежаше* → *сель* Мц. 26:20, *возлегоша* → *сели* Мк. 6:40 ← *fiedli* B72, *возлежащихъ* → *седа чихъ* Мц. 14:9, 22:10, 11, 26:7, Мк. 6:22 ← *siedzących* B72, *возлежащу ему* → *седечи ему* Мк. 14:3, сюды таксама можна аднесці пераклад црксл. **возлагати на вкладати** (пра рукі): *возлагають на плеча* → *вкладають на плечи* Мц. 23:4 (але: *возложиша руцѣ* → *вскинули руки* Мц. 26:50 ← *wrzucili ręce* B63, B72);

– **(из-, в)лести / (из-, в)лазити на (вы-, в)войти**: *влѣ зию* → *вишедши* Мц. 8:23, таксама Мц. 9:1 ← *gdy wbedł* B72, *wbedбу* Мц. 9:1, *влезшѣ ма има въ корабль* → *виодшім им в лодью* Мц. 14:32, таксама Мк. 5:18, 8:10, 13 ← *gdy wstąpili do łodzi* B72, *влести <в корабль>* → *въвоити <в лодью>* Мц. 14:22 ← *wšieść <do łodzi>* B72, *влезе в корабль* → *виоль в лодью* Мц. 15:39 (але: *<в корабль> влести* → *<в лодью> влезъ* Мц. 13:2, хаця: *zstąpił* B72; *влезю в корабль* → *влезші в лодью* Мк. 4:1), *излезъ <ис корабля >* → *вышѣ дши <з лодьи>* Мц. 14:29, Мк. 5:2, 6:54 ← *wystąpiwбу z łodzi* B72; сюды таксама можна аднесці пераклад црксл. **слезти на сходити**: *не слазить в домъ* → *не зходи^m в домъ* Мк. 13:15 ← *nie schodzi do domu* B63, B72;

– **обрести / обретати на найти / находити**: *обрести* → *наидеть* Мц. 18:13, *обра щеть* → *наидеть* Мц. 16:25, 24:46, *обра щете* → *наидете* Мц. 2:8, 7:7, 11:29, 17:27, 21:2, 22:9, 24:46, Мк. 11:2, *обра щем^m* → *наиоль* Мк. 11:13', 13:36, *обрѣ тохъ* → *наиоломъ* Мц. 8:10, *обрѣ те* → *наиоль* Мц. 18:28, 20:6, 21:19, 26:40, 43, *обрете* → *нашла* Мк. 7:30, *<не> обретоша* → *<не> нашѣли* Мц. 22:10, 26:60, 27:32, Мк. 11:4, *не обретаху* → *не находили* Мц. 26:60, *обрѣ тѣ* → *наиодши* Мц. 13:44, 46, 21:19, Мк. 1:37, *обрѣ таем^m* → *находи^m* Мц. 7:8, 12:44 ← *náydúie* B72, *обрѣ таютъ* → *наидують* Мц. 7:14, 12:43 ← *nie náydúie* B72.

Нерэгулярнасць замены (у)молити на (у)просити, відаць, абумоўлена спецыфічным (рэлігійным) значэннем дзеяслова *молити(се)*, што трэба было захоўваць у перакладзе: *мола ху* → *просили* Мц. 8:31, 34, 14:36, 15:23, Мк. 5:10, 12, 18, 23, 6:56, 7:26, 32, 8:22 ← *prošili* B72, *мола (ше)* → *просечі* Мц. 8:5, 18:29, Мк. 1:40, *умолі* → *ўпросилось* Мц. 18:32, *умолити* → *ўпросити* Мц. 26:53, але: *молитися* → *молитисе* (Мц. 5:44, 6:5', 6, 7, 9, 9:38, 24:20, 26:41, 42, 44, Мк. 13:18), *помолитися* → *помолитисе* (Мц. 6:6, 19:13, 26:36, 41), *помолітисѧ* → *молитисе* Мц. 14:23, Мк. 6:46, *помолісѧ* → *молільсе* Мц. 26:42, 44, *молитѣву деѧ ше* → *молільсе* Мк. 1:35, *молитва* → *молитва* (Мц. 17:21, 21:13, 22, 23:13, Мк. 9:29, 11:17), *мола щеса* → *молечисе* Мк. 11:25 ці *молитвѣ* Мк. 12:41, тады як дзеяслоў (вос)просити і ўтварэнні ад яго пакінуты без перакладу: *просити* (Мц. 7:7, 10, 20:22, 27:58, Мк. 6:22, 24, 25, 10:38), *просита* → *попросѧ тѣ* Мц. 18:19, *испросѧ тѣ* → *просили* Мц. 27:20, *просѧ и* → *просѧ чии* Мц. 7:8, *Просѧ щемү* → *Просѧ чомү* Мц. 5:42, 7:11, *просѧ ци* → *просечи* Мц. 20:20, *воспросити* → *попросити* (Мц. 7:9, 14:7, 21:22), *мола щеса просите* → *молечисѧ просите* Мк. 11:24, *прошениѧ* → *прошеньѧ* Мц. 6:8, *попросиши* → *попросишѣ* Мк. 6:23. Непаслядоўным з'яўляецца і пераклад дзеяслова **приимати / прияти (пояти) як брати / взяти**: *не прииметь крѣ ста своего* → *не бере^m креста своего* Мц. 10:38 ← *nie bierze krzyża swego* B72, *приимете* → *возьмете* Мц. 20:7, 21:22, 26:26 ← *wiezmięcie* B72, *пърииметь* → *взѧ ль* Мк. 12:2 ← *wziął* B72, *приѧ ти* → *взѧ ті* Мц. 21:34, *приѧ ти* → *возьмутъ* Мц. 20:10 ← *wziąć mieli* B72, *пърѧ ша* → *взѧ ли* Мц. 20:9, 10, 25:4, 27:9, 30 ці

вза *вѣши* Мц. 25:1, *приемлющеи дидрахма* → *бѣ рѹчие податокѣ* Мц. 17:24, *пріемлють дани* → *беруть дани* Мц. 17:25, *прием<ше>* → *вза виши* Мц. 14:19, 15:36, 20:11, 25:3, 26:26, 27, 27:6, 24, 27, 48, 59, 28:15, Мк. 6:41, 8:6, 32, 9:36, *пріемьи* → *вза виѣи* Мц. 25:16, 18, 20, 24 ці *вза ль* Мц. 25:22; *поемъ* → *вза виѣи* Мц. 26:37, Мк. 7:33, 10:32, *поемлетса* → *возьметьсе* Мц. 24:40, 41 ← *bywa wzięt(a)* B63, B72, *поиметь* → *возьметь* Мц. 12:45, *пріемлете* → *озьмете* Мк. 11:24 ← *wezmiecie* B72, але: *приемлеть* → *примуме^m* Мц. 10:40''', 18:5, Мк. 9:37'' ці *примеме^m* Мц. 7:8 або *примаеть* Мц. 13:20 ← *przyimie* B72, *приметь* → *приметь* Мц. 18:5, Мк. 9:37.

У большасці выпадкаў вышэй прыведзеныя замены дзеясловаў абумоўлены ўплывам польскіх перакладаў, аднак некаторыя з іх могуць быць падтрыманымі і царкоўнаславянскім уплывам. Так, прэслаўскаму перакладу (пра яго гл. 5.2.2) таксама ўласціва замена *молити* на *просити*. Іншыя замены (*обрести* – *найти*, *примати* / *приятти* – *взяти* / *брати*) уяўляюць сабой звычайную сінанімізацыю.

У некаторых выпадках пераклад Цяпінскага нельга прызнаць удалым – галоўным чынам, з-за: а) выкарыстання ці мадэфікацыі лексем царкоўнаславянскага слупка, б) ужывання рэдкіх ці неадпаведных слоў і выразаў, в) выкарыстання семантычных або лексічных паланізмаў:

а) *сѣ но* = *сено* ‘трава’ Мц. 6:30 (параўн. усе польск. *trawa*), *востерзати класі* → *торгати колосье* Мц. 12:1 ці *выторгиваючи колосье* Мк. 2:24 (параўн.: *rwąć kłosie* B63, B72), *да не ... восторгающѣ плевелы, восторгнетѣ ... ниѣ ницу* → *бы ... выторгиваючи куколь, не выторгнулисте ... ниѣ ницы* Мц. 13:29 (параўн.: *by ... wupieláiąc stokłos nie rowurugwałibuscie ... rbenice* B72), *растеръза ризы* → *росторгаль одежи* Мц. 26:65 ← *roftargnął* NT51 (параўн.: *rozdął* NT56, B63, B72, NT74), *исткни <око>* → *выторгни <око>* Мк. 9:47 (параўн.: *wurwi* B63, B72, NT74, *wurup* NT51, B61, *wurzić* NT56), *оутвѣ рдиса <рука цѣ ла>* → *утвердилася <рука здорова>* Мц. 12:13, Мк. 3:5¹⁰⁰;

б) *сотворити ... въ своихъ ми* → *учинити ... въ своихъ мне* Мц. 20:15 (параўн.: *<v>czynić ... z toim* B63, B72), *возънезь* → *внизнувши* Мц. 27:48 (параўн.: *włożywŝy* B63, *wstawiwŝy* B72), *изведе<тъ>* → *выпѣхнулѣ* Мц. 9:38, Мк. 1:12 (параўн.: *wyŝal i wyrzucił* B63, *wygnal i wyrzucił* B72), *изведеть <в побѣ ду судѣ>* → *выпѣхнетъ <на звитежство судѣ>* Мц. 12:20 (параўн.: *wyŝadzi* B63, *wyrzuci* B72), *изведоша* → *выпѣхнулѣ* Мц. 21:39 (параўн.: *wyrzucili* B63, *wywiedli* B72), але: *изведе* → *вывель* Мк. 8:23 (параўн.: *odwiodł* B63, B72);

в) *рыдание* → *нареканые* Мц. 2:18 ← *nárzekanie* B72, *не рыдастѣ* → *не нарекалисте* Мц. 11:16 ← *Nárzekálfmy* B72, *воздвигнути чада авѣрааму* → *възбѣдити дети аврааму* Мц. 3:9 ← *wzbudzić dzieci Abrahánowi* B72 (параўн.: *возбудиша* → *възбудили* ‘прабудзілі’ Мц. 8:25, Мк. 4:38 ← *wzbudzili* B72), *въздѣвѣгне^m <овча >* → *поднѣ сет <овцу>* Мц. 12:11 ← *podniosł* B72, *воздвиже* → *взвель* Мк. 1:32, 9:27 ← *wzwiodł i podnosł* B72), *ланити* → *челюсть* Мц. 5:39, 26:67 ← *czeluść* B72, *снуде дождѣ* → *спаль дождѣ* Мц. 7:25, 27 ← *spadł deszcz* B72, *восхищаютъ* → *ухватываютъ* Мц. 11:12, 13:19 ← *wdzieraia się i pochwytuaie* B61, *chwytáia i wudziera* B72; *просада тьса мѣ си* → *пропукну^mса сумы* Мц. 9:17 ← *się pukáia fumy* B72 (таксама: *пѣросадить вино* → *пропукнѣ тѣ вино* Мк. 2:22, хаця ўсе польск. *rozsad(i, -dza)* ці *rozerwie* NT56), *страстьми одержимы* → *мѣками зна тыхѣ* Мц. 4:24 ← *dreczeniem zięte* NT51, *zięci rozmáitemi chorobámi* B63 (параўн.: *złożonych rozmáitemi chorobámi* B61, *gryzieńmi ściśnione* B72, *boleściámi z-ięte* NT74); *исполнися <бракъ, время>* → *наполнил(а)се <свадьба, часѣ>* (Мц. 22:10, Мк. 1:15), *исполъна етъ* → *наполъна ет* Мк. 4:28 – пад польскім уплывам (гл. 2.2.6).

Не заўжды ўлічваецца пры перакладзе кантэкст ці валентнасць: *светъ восиа* →

¹⁰⁰ Такі спецыфічны пераклад *утвердилася рука*, напэўна, абумоўлены непаслядоўнасцю і няўстойлівасцю тут польскіх крыніц: *sftala się zdrowa* (марг.: *zostawiona iest*) NT51, *przywroconá iest ku zdrowiu i przywroconá iest* NT56, *przyŝlá ... ku zdrowiu i przywroconá ... iest* B61, *stála się i zdrowiona iest* B63, *zmocniła się i przywrocona iest ku zdrowiu* B72; параўн. *restitute est <sana>* Vg (таксама Бэза (NT1559) або *<sanitati>* – Эразм).

светло *взышло* Мц. 4:16 ← *światło wzešlo* В72, *Слнцу же восиѧ виу* → *И слнцу възшедши* Мц. 13:6, Мк. 4:6 ← *Lecz gdy słońce wešlo* В72, *болѣ зни понѣ сѣ* → *форобы ѿ^мнесѣ* Мц. 8:17 (параўн. усе польск. *choroby nosił*), *речено бысть древнѣм* → *речено было первым* Мц. 5:27, 33 ← *rzeczono pierwszym* В72¹⁰¹ (але: *древле* → *давно* Мц. 11:21 ← *dawno* В72), *законъ и пророцы виса ть* → *закон и пророки виса ть* Мц. 22:40 ← *wiŃa b72, успошихъ* → *заснувшихъ* Мц. 27:52 ← *zafniełych* В72, *byli roŃneli* В63 (гаворка ідзе, натуральна, пра памерлых людзей), *огнемъ осолитса* → *огнемъ осолитьсе* Мк. 9:49 (параўн.: *ognien będzie roŃolon* В63, В72). Часам перакладчык, абіраючы лексічна двухсэнсоўныя адпаведнікі, мяняў сэнс свайго арыгінала: *начать исусъ, казовати* → *почал исусъ показовати* Мц. 16:21 (параўн.: *wkázowác* В72, *okázowác* В61). Але ў іншых выпадках Цяпінскі ўлічвае кантэкст і валентнасць: *па тель възгласи* → *пелухъ запель* Мц. 26:74 ← усе польск. *kur zárial* (= *gal-lus cantavit* Vg)

Часам перакладчык кепска разумеў значэнне свайго царкоўнаславянскага арыгінала: *послаша тощъ* → *отослалі тощого* Мк. 12:3 (параўн.: *odesłali proźnym* В63, В72). У шэрагу выпадкаў можна адзначыць яго памылкі ў перакладзе: *гибель сил мирнаа* (прыметнік ад *миро* – араматычны алей) → *{згу}ба таа свѣтскаа* Мк. 14:4, таксама перадача склонавай формы *исусови* Мц. 26:17 прыналежным прыметнікам *исусовы* (гл. 4.3.1). Няясна, чаму тут Цяпінскі не выкарыстаў працу Буднага, які дае, па меншай меры, правільныя пераклады. У іншых выпадках Цяпінскі хутчэй камбінаваў некалькі сваіх арыгіналаў, чым дрэнна разумеў царкоўнаславянскі тэкст, напр.: *насытити хлеба* → *насытити хлебомъ* Мк. 8:4 (хаця грэч. *χορτάσσι ἄρτων* – мн. л., польск. *nákarmić chlebámi* В72), аднак *nakarmić chleba* В63. Нарэшце, зрэдку ён проста ішоў насуперак евангельскаму тэксту. Прыкладам можа служыць перадача црксл. *внешний* (Мц. 8:12, 22:13, 25:30) у выразе црксл. *въ тьму кромешнюю*, грэч. *εἰς τὸ σκοτὸς τὸ ἔξώτερον* як *внутренний*. Такі пераклад мог узнікнуць толькі ў выніку хібна зразумелага польск. *zewnętrzy* ‘знешні, вонкавы’ (NT56, В61, В63, В72, NT74), якое было, відаць, пераблытана з польск. *wewnętrzy* ‘унутраны’ (параўн.: [BJPS: 479]).

2.2.11. Стылістыка перакладу. Пра стылістычную і жанравую апрацоўку перакладу Цяпінскага можна сабраць толькі фрагментарныя звесткі, паколькі ён цалкам паслядоўнічае сваім арыгіналам у сінтаксісе і граматыцы, а таксама ў значнай меры ў лексіцы. Як вынік, яго пераклад захоўвае шмат асаблівасцей сваіх арыгіналаў (якія, у сваю чаргу, самі з’яўляюцца перакладамі). Але ў перакладчыка нельга заўважыць памкнення да самастойнасці і арыгінальнасці, па меншай меры, у сінтаксісе і граматыцы. У парадку слоў ён амаль заўжды паслядоўнічае сваім арыгіналам, а нешматлікія адхіленні выкліканы хутчэй семантычнымі ці сістэмнымі прычынамі. Лексіка перакладу таксама не выяўляе нейкіх адметнасцей, напрыклад, схільнасці да гутарковых ці кніжных формаў. Як асаблівасць, але не столькі стылістычную, колькі моўную, можна адзначыць прысутнасць у лексіконе перакладчыка паланізмаў, аднак гэтая рыса ўлацівая ўсёй тагачаснай старабеларускай мове. Іншай асаблівасцю, заўважнай на ўсіх моўных узроўнях, з’яўляецца пазбяганне арахаічных і дыялектных элементаў.

На рахунак стылістычнай апрацоўкі перакладу можна аднесці наступныя з’явы: 1) уніфікацыя лексічных варыянтаў ці сінонімаў, 2) змены некаторых граматычных значэнняў і форм, 3) таўталогія, 4) стылістыка ў межах фразы (кантэксту), 5) рытмізацыя фразы.

1. У Цяпінскага можна заўважыць некаторыя памкненні да ўніфікацыі пры перакладзе лексічных варыянтаў ці сінонімаў арыгінала, якія не маць семантычнага значэння. Так, црксл. *алекторъ* Мц. 26:34 і *па тель* Мц. 26:74, 75 перададзены беларускім пратэстантам аднолькава: *пелухъ*, і такая ўніфікацыя адпавядае грэчаскаму тэксту: *ἰαλέκτωρ*. Аднак сустракаюцца ў Цяпінскага і больш складаныя выпадкі, калі ён ігнаруе лексічнае адрозненне, што ёсць і ў грэчаскім тэксце, і ў царкоўнаславянскім. У такіх выпадках у беларускага

¹⁰¹ Але ў другім месцы, Мц. 5:33, у В72 выступае інакшы, больш адэкватны адпаведнік: *iz rzecono starym*. У астатніх польскіх перакладах у абодвух выпадках выступае правільнае *starym / starem*.

пратэстанта назіраюцца два віды ўніфікацыі: пераклад адзінай лексемай насуперак варыянтам і грэчаскага, і царкоўнаславянскага тэкстаў, і пераклад адзінай лексемай насуперак толькі грэчаскаму тэксту, але ў згодзе з царкоўнаславянскім. Прыкладам першай сітуацыі можа быць црксл. *алавастръ* Мк. 14:3' і *сткляница* (Мц. 23:25, 26, 26:7, Мк. 7:4, 8), што перададзены Цяпінскім аднастайна, як *скленица*, насуперак грэчаскаму тэксту ('αλάβαστρον Мц. 26:7, Мк. 14:3' і *ποτήριον* у астатніх) і асабліва польскім перакладам¹⁰². Прыкладам другой сітуацыі можа быць перадача грэч. *στρουθίον* 'невялікая птушка, варабей' як *птаха* (Мц. 10:29, 31), црксл. *птица* (але польск. *wróbl* = лац. *passer*), таксама як і пераклад *птаха* для грэч. *πετεινόν* (црксл. *птица*, польск. *ptak*, рэдка *ptaszka* В61). У гэтым выпадку Цяпінскі праігнараваў польскія крыніцы і пайшоў за царкоўнаславянскай версіяй.

Аднак памкненне да ўніфікацыі ў Цяпінскага ў цэлым абмежаванае. Апрацоўка лексікі ў многіх выпадках не праводзілася там, дзе яе варта было б правесці. У прыватнасці, перакладчык часта пакідае сінонімы і словаўтваральныя варыянты, калі яны падтрыманы царкоўнаславянскай часткай, хаця іх можна было ўніфікаваць. Так, црксл. *неводъ* (Мц. 13:47) ён захоўвае ў перакладзе без змен, але сінанімічнае яму црксл. *мрежя* (Мц. 4:18, 20, 21) і *мрежда* (Мк. 1:16, 18, 19) перадае ўжо як *сети* (у грэчаскім тэксце тут выступае некалькі сінонімаў: *σῦνην*, *ἠμφίβληστρον* і *δίκτυον*). Тое ж назіраецца і для лексемы *одежда* (пры црксл. *одежда*), але: *одежье* Мц. 22:11, 12, Мк. 12:38 ← црксл. *одеяние*. Тут можна думаць, што Цяпінскі захоўваў варыянты з-за традыцыі, аднак гэта праяўляецца і ў выпадку менш значымых слоў, якія ніякай вагі для традыцыі не мелі. Так, паланізмам *завжды* Мц. 18:10 перададзены црксл. *выну*, хаця *выну* перадаецца і як *всегда* Мк. 5:4, а гэтая форма *всегда* Мц. 26:11', Мк. 14:7' перакладае црксл. *всегда*. Няма ўніфікацыі сінонімаў і ў паралельных месцах, нават калі ў грэчаскім тэксце ўжываецца адно слова, напр.: (палюбіць Бога) *мыслию* → *мыслью* Мц. 22:37 ← *myslq* В72, але: *умомъ* → *смысломъ* Мк. 12:30 (параўн.: *ze ... myśli* В63, В72) = грэч. *διάνοια*; *напісаніе* → *напись* Мц. 22:20 і *надпісаніе* → *надпись* Мк. 12:1 = грэч. *ἑπιγραφή*, лац. *inscriptio*; *господствуютъ ими* → *пануютъ ими* Мц. 20:25, але: *обладають ими* → *владаютъ ими* Мк. 10:42 = грэч. *καταξουσιάζουσιν αὐτῶν* NA.

Неўніфікаванасць перакладу Цяпінскага праяўляецца і ў рэлігійнай тэрміналогіі. Так, назву рытуальнага будана ў іудаізме ён перадае ў адным месцы як *заслоны* Мц. 17:4 (црксл. *сени*), але ў іншым як *накритьа* Мк. 9:5 (црксл. *кровы*), паколькі розныя адпаведнікі ўжываюцца ў царкоўнаславянскай частцы, хаця ў грэчаскім арыгінале выступае адно слова *σκηνή* (лац. *tabernaculum*, таксама і польск. *namiot* NT51 (марг.: *chlodniki abo przybytki*), В72, NT74, *przybytek* В61, але: *namioty* і *przybytki* NT56, *przybytek* і *namiot* В63). Цяпінскі ведаў, што гэтыя месцы можна перакладаць адным словам – у маргіналіях ён адзначыў, што *у апракасе :скиньа :* (арк. 55). Аднак яго неаднастайны пераклад, відаць, адлюстроўвае розныя назвы рытуальнага будана ў іудаізме (яўр. *יָדוּעַת* 'утрымшча' і *מִטָּה* 'палатка, намёт' ці, можа, *מִשְׁכָּן* 'шалаш, будан'), што, магчыма, звязана з уяўленнямі, быццам Мц. першапачаткова было напісана на семіцкай мове (гл. 5.2.1). Як бачна, Цяпінскі тут незалежны ад польскіх крыніц.

У некаторых выпадках можна думаць, што Цяпінскі ўлічваў сінонімы ў грэчаскім арыгінале (наколькі гэта адлюстроўваў царкоўнаславянскі пераклад) і, адпаведна, пакідаў іх у сваім тэксце. Так, грэч. *κόφινος* і *σπυρίς* пазначаюць фактычна адзін прадмет, аднак і Вульгата, і царкоўнаславянская версія захоўваюць сінанімічнасць: лац. *sophinus* і црксл. *кошь* → *кошь* (Мц. 12:20, 16:9, Мк. 6:43, 8:19), лац. *sporta* і црксл. *кошница* → *кошница* (Мц. 15:37, 16:10, Мк. 8:8, 20). Гэта ж дэманструюць пераклады *избытки* → *останки* Мц. 14:20, 15:37, хаця: *збытки* Мк. 8:8; *а сю* → *воробу* Мц. 4:23, 9:35, *болезнь* → *фороба* (Мц. 8:17, 10:1), але: *болезнемъ* → *болесьта мь* Мц. 24:8, Мк. 13:8 ← усе польск. *boleści*; *напоить* → *выпой*^m Мц. 10:42, але: *напоить* Мк. 9:41. Тое ж назіраецца і ў словаўтваральных мадэлях: *со*

¹⁰² Калі ў Мц. 23:25, 26, Мк. 7:4, 8 у польскіх перакладах назіраецца хаць нейкая аднастайнасць: *kielich* і *náléwek* NT51, *kielich* NT56, В61, *czasza* В72, NT74, *kubek* В63, то для 'αλάβαστρον яна згублена зусім: Мц. 26:7 – *bankę* NT51, *Alabástr* NT56, *Alábástrową banieczkę* В61, *fiolek* В63, *sklenicę* В72, NT74; Мк. 14:3' – *banke* NT51, *alábástr* NT56, В72, NT74, *fiolek* *Alábástrowy* В61, В63. Форма *sklenica* Буднага, узятая і Цяпінскім, яўна запазычана з царкоўнаславянскай версіі.

иродиа ны → з *иродіа ны* Мц. 22:16 (захоўваецца зборны назоўнік), але: *иродиа нь* → *иродиа новъ* Мк. 12:13.

Прыкладам чуласці Цяпінскага да кантэксту можа быць захаванне семітызма *аминь* напрыканцы малітвы Госпадняй (Мц. 6:13), тады як црксл. *аминь* у якасці прыслоўя ці ўводнага слова ім рэгулярна перакладаецца як *правдыве* (у Буднага *prawdziwie* B72), гл. 2.2.8. Аднак тут Цяпінскі паслядоўнічае польскім перакладам, якія ў Мц. 6:13 усе маюць *Amen*. Таксама слова [*Аминь*] дададзена напрыканцы Мц., але яно бярэцца ў прамыя дужкі (гл. 5.2.1).

Аднак гэта ўсё хутчэй выпадковыя прыклады. У цэлым Цяпінскі не арыентаваўся на грэчаскі тэкст, а кіраваўся толькі царкоўнаславянскім і польскімі перакладамі. Прыкладам можа служыць перадача назоўнікаў з семантыкай канца, заканчэння. У грэчаскім тэксце гэта – шэраг рознакаранёвых лексем: *πλήρωμα*, *τέλος*, *συντελεία*, аднак у царкоўнаславянскай версіі ўсе яны перададзены на базе аднаго караня (*кончина*, *конецъ*, *скончание*), прычым парознаму, без суадносін з грэчаскімі лексемамі. Цяпінскі захоўвае аднакаранёвасць, але ў сваім перакладзе яшчэ глыбей парушае суадносіны сінонімаў: *кончина* → *конецъ* Мц. 9:16, Мк. 3:26, 13:7 ці *сконченье* Мц. 13:39, 24:3, 6, 14, 26:58, Мк. 5:23, <вѣ / до> *скончание* → <вѣ / до> *сконченье* Мц. 13:40, 49, 28:20, але: <до / от> *конъца* → <до / от> *конца* Мц. 10:22, 12:42, 24:13, Мк. 13:13, *конѣ цѣ* → *конецъ* Мк. 2:21. У іншым прыкладзе розныя грэчаскія лексемы – *κρίσις* ‘суд’ (Мц. 5:21, 22, 12:18, 20, 41, 42, 23:23, 33, Мк. 3:29), *κρίμα* ‘суд, прысуд, вырак’ (Мц. 7:2), *βήμα* ‘суд, трыбунал; трыбуна, узвышэнне’ (Мц. 27:19), лацінізм *πραιτόριον* ‘прэторыя’ (рэзыдэнцыя прэтара; вайсковая адзінка) (Мц. 27:27) – беларускі пратэстант перадаў адной лексемай – *судъ* (і толькі як варыянт – *осуженье* Мц. 23:14, Мк. 12:40 = црксл. *осуждение* ← *κρίμα*), пад іншаславянскім уплывам: црксл. *судъ*, польск. *sąd*, што адпавядае Вульгаце: лац. *judicium* (у тым ліку і ў Мц. 23:14, Мк. 12:40), якая, аднак, інакш перадае спецыфічныя для лацінскай культуры *tribunal* (Мц. 27:19) і *praetorium* (Мц. 27:27)¹⁰³.

2. На рахунак стылістычнай апрацоўкі можна аднесці некаторыя граматычныя змены, неістотныя для перадачы сэнсу, аднак Цяпінскі не рашаўся нават на іх. У некаторых (рэдка) выпадках кантэкст дапушчае выбар адз. ці мн. л., прыкладам чаго могуць быць фразы: *тѣ ло и кровь не обѣа вило тебе* Мц. 16:17, *Небо и земља проминеть* Мц. 24:35. Тут магчыма ўжыванне мн. л. дзеяслова (B63, B72), хаця формы царкоўнаславянскага тэксту (*не а ви, мимодеть*) прадказваюць адз. л., што адпавядае грэч. *ἠλεκάλυψε* і *παρελεύσεται* NA. У іншай фразе *дасть бо се вамъ в тотъ часъ што възмовите* Мц. 10:19 славянская стылістыка патрабуе ўжывання інфінітыва, аднак Цяпінскі ўслед за царкоўнаславянскім тэкстам пакінуў фінітны дзеяслоў (у польскіх перакладах тут умоўны лад).

3. Адной з адметных стылістычных рыс евангельскіх тэкстаў з’яўляюцца таўталогіі. Цяпінскі звычайна захоўваў іх: *возрадовашася радостію* → *урадоваліся радостью* Мц. 2:10, *Імже бо судомъ судите, суда тѣ вамъ, и внюже мѣ рү мѣ рите возмеритьсѣ вамъ* → *Которим бо судом судите ω^mсуда тѣ вамъ, и в которюю меру мерите, ω^mмера^m вамъ* Мц. 7:2, таксама Мк. 4:24, *любите любѣ цихъ васъ* → *любите любѣ чих васъ* Мц. 5:46, *Скривайте же себѣ сокровища* → *Скарбѣте себе скарѣбы* Мц. 6:20, *Не скривайте себѣ сокровищъ* → *Не скарбѣте себе скарбовъ* Мц. 6:19, *Никтоже бо приставля етъ приставлениѣ* → *Никто бо не вставля е^m уставкою* Мц. 9:16, *дело ... съдела* → *дело ... зделала* Мц. 26:10, *цѣ ну цѣ ненаго, егоже ценишиѣ* → *цѣ ну оцѣ неного, которого оцѣ нено* Мц. 27:9, *мъножество мъного* → *мънозство многое* Мк. 3:8, *слово глаголемое, глѣла* → *слово мовеное, мовиль* Мк. 5:36, *ужасошася ужасомъ* → *злекълисе злекненьемъ* Мк. 5:42, *белильникъ убелити* → *белильникъ убелити* Мк. 9:3, *глаголаша имъ. аминь глаголю* →

¹⁰³ Два апошнія чытанні Мц. (27:19 і 27) па-рознаму перададзены польскімі перакладамі: *na mieści sądowym* і *na Rathaus* NT51, NT56, *na stolcu Sądowym* і *na ratusz* B61, *na stolicy sądowej* і *do ratusza* B63, *na sądzie* і *do dworzu* B72, NT74. Цяпінскі тут незалежны ад іх (і Вульгаты), перакладаючы абодва месцы лексемай *судъ* ← црксл. *судище*.

мовиль имъ. правдиве мовлю Мк. 9:1, *иметі имаші* → *имети маеш* Мк. 10:21 і інш. У некаторых випадках Цяпінскі ішоў услед за Будным: *да просвѣ титьса свѣ ть ваи* → *нехаи светить светло ваше* Мц. 5:16 ← *niech świeci światło wáże* В72, *ничтоже бо есть покровено еже не ѿкрыетса* → *ништо бо є^{см} скритого, которое не ѿкрыетса* Мц. 10:26 ← *Nie bo nie jest zakrytego / cobu nie miáło być odkryto* В72, *царствие небесное нудитса*, и *нужницы восхищаютъ е* → *королевство нб^сное кзвальтъ терпить, и квалтовники ухватываютъ его* Мц. 11:12 ← *krolestwo niebieskie gwałt ćierpi / gwałtownicy chwytáią ię* В72 (параўн. греч. ...βιάζεται καὶ βιάσται... НА, ...gwałt ... gwałtownicy... В63). Зрэдку Цяпінскі нават ствараў новыя таўталогіі: *Петръ ... вне седа ше въ дворе* → *петръ знадворьѣ седель в дворе* Мц. 26:69, ці самастойна ўзмацняў таўталогіі, недастаткова выразныя ў царкоўнаславянскім тэксце: *цѣ ну цѣ ненаго, егоже цениша* → *цѣ ну оцѣ неного, которого оцѣ нено* Мц. 27:9, параўн.: *stargowane^o ... stargowali* NT51 (марг.: *senione^o abo ořacowanego*), В61, *stárgowánego / ktorego kupili* NT56, *ořacowánego ... ořacowan* В63, В72, NT74 (*ořacowáli*). Аднак часам ён ігнараваў таўталогіі свайго царкоўнаславянскага арыгінала: *тла тлитъ* → *иржа грізеть* Мц. 6:19, 20 ← *rdzá kázi* В63, В72, *даѣ ниа* ... *даѣ ти* → *дари ... давати* Мц. 7:11 ← *dáry ... dáwác* В63, В72, *сокровищу сокровену* → *кладу положоному* Мц. 13:44 (параўн.: *skárbowi skrytemu* В63, В72).

4. Можна сабраць вельмі мала матэрыялу наконт уліку Цяпінскім значэння марфем ці лексем у межах фразы. Так, ён выступае дастаткова чутым перакладчыкам, калі захоўвае ў паўторах ці градацых каранёвую разнастайнасць арыгінала, напр.: *овии ... инии ... друзии* → *инише ... иные ... дъругие* Мц. 16:14, *ова ... Другаа* ... *Другаѣ* ... *Другаа* → *инише ... другие ... другие ... Другие* Мц. 13:4–8, блізка Мк. 4:4–8. Праўда, гэтыя прыклады тычыцца слоў з «нярэчыўным» значэннем – займеннікаў, і іх паслядоўнасць было лёгка вытрымаць, арыентуючыся на царкоўнаславянскі арыгінал.

5. Цікавым і паказальным фактам з’яўляецца рытмізацыя ў перакладзе асобных фраз. Прыкладам можа служыць стварэнне Цяпінскім рыфмы ў фіналях дзеясловаў і рытмікі ў наступнай фразе: *Форыхъ уздоровла ите. трудоватыхъ очищаите, бесы выгана ите. даромъ взд листе. даромъ даваите* Мц. 10:8. Гэтых рыс пазбаўлены царкоўнаславянскі варыянт, але іх мае пераклад Буднага (В72, NT74), адкуль Цяпінскі і запазычыў рытмізаванасць усёй фразы. Такая рытмізаванасць адпавядае і традыцыі рэлігійнай паэзіі на арамейскай мове (не толькі ўвогуле, але і ў дадзеным месцы). Рытмізаванасць адчуваецца таксама ў фразе *што помышла ете, ижъ хлебовъ не маете. еше ль :не: бачите, а ни розумеете. ешо ль закамененое серцо вашо маете* Мк. 8:17, чаго няма ні ў царкоўнаславянскім тэксце, ні ў Буднага. Магчыма, пэўная рытміка прысутнічае і ў фразе *не может городъ закрытиса на верху горы стоечи* Мц. 5:14. Паказальна, што ўсе гэтыя прыклады прыпадаюць на вуснае маўленне – словы Хрыста. Ці не адлюстроўваюць яны нейкую практыку вуснага ўжытку асобных фрагментаў Евангелля, напрыклад, у пратэстанцкай грамадзе Цяпінскага? Рытміка-інтанацыйная аформленасць заўжды спрыяе лёгкаму запамінанню і агучванню той ці іншай фразы.

Аднак падобныя прыклады вельмі рэдкія. Паводле іншых месцаў можна заўважыць, што ўвага Цяпінскага да фонікі свайго перакладу была невысокай. Так, у фразе *проповедаючи крещѣ нъе покаа нъа на ѿпущенье греховъ* Мк. 1:4 побач апынулася зашмат аддзеяслоўных назоўнікаў з аднолькавымі суфіксамі, што стварае непатрэбную кансананснасць. Такі кансананс назіраецца і ў іншай фразе: *докуль выидете ѿтуль* Мк. 6:10 (яго няма ў Буднага).

3. СІСТЭМА ПІСЬМА

3.1. Графіка

Пры вывучэнні графікі старадруку даводзіцца мець справу не толькі з малюнкам

шыфту, складам яго знакаў і іх адносінамі да алфавіта, але і з іншымі графічнымі сродкамі, што выпрацавала друкаваная кніга на 2-ю палову XVI ст. Таксама трэба ўлічваць, якое рашэнне ў ёй атрымлівалі такія тыповыя з'явы рукапіснай кнігі, як скарачэнні і надрадкавыя знакі.

3.1.1. Параграфемныя знакі. Апісанне тэксту друкаванай кнігі не можа абмяжоўвацца толькі літарамі, яно мусіць разглядаць таксама авербальныя знакі тэксту – сімвалы, знакі прыпынку, прагалы і да т. п. Друкаваная кніга 2-й паловы XVI ст. ужо выпрацавала значны рэпертуар параграфемных сродкаў, якія дазвалялі эфектыўна падзяляць тэкст адпаведна з яго сэнсам і мэтамі публікатара. Да такіх сродкаў адносяцца: размяшчэнне тэксту на старонцы, інверсія, прагалы, вялікія літары, знакі прыпынку і пераносу слоў.

Такое шматтэкставае ўтварэнне, як ЕЦ (дыглата з маргіналіямі), складаецца з некалькіх узаемазвязаных тэкстаў: асноўнага (Евангелле), што месціцца ў цэнтры старонкі ў двух слупках, і дапаможнага (маргіналіі, паралельныя месцы, рубрыкацыі, шмуцтытулы і г. д.), змешчанага вакол асноўнага. Абодва гэтыя тэксты набраныя адзіным шыфтам і аддзяляюцца адзін ад аднаго наборнымі рэйкамі, размяшчэннем (асноўнае ў сярэдзіне, дапаможнае на маргінэсе) і памерам тэксту (для каментарыяў пакінута менш месца, чым для асноўнага тэксту). Само афармленне тэксту, яго падзел і размяшчэнне на старонцы было запазычана Цяпінскім з польскамоўных выданняў Нясвіжскай друкарні (гл. 1.3.4).

Аднак у ЕЦ адсутнічае альтэрнатыўны шыфрт (яго выкарыстанне рабіла выданне даражэйшым). У XVI ст. альтэрнатыўныя шыфты выкарыстоўваліся ў заходніх публікацыях (асабліва біблейных), але ў кірылічных друках яны амаль не ўжываліся. Дзеля стварэння інверсіі Цяпінскі зрэдку выкарыстоўваў гарнітуру вялікіх літар (у маргіналіях, дзе гэтак часам набіраліся кароткія словы, назвы раздзелаў і перыкоп, гл. 1.3.2). Але часцей абіраўся іншы прыём стварэння інверсіі – друкарскія значкі (гл. 1.3.2), якія ставіліся па абодвух баках патрэбнага фрагмента, калі яго трэба было вылучыць у тэксце.

Даволі выразна і паслядоўна ўсюды ў ЕЦ тэкст падзяляецца прагаламі на словы, хаця тэхнічна гэта было, відаць, няпроста, паколькі евангельскі тэкст набіраўся ў вузкія слупкі. З'яўленне прагалаў паміж словамі абавязана перш за ўсё друкаванай кнізе. У XVI ст. гэта была ўжо агульнаеўрапейская практыка; прагалаў яшчэ не мелі толькі царкоўнаславянскія выданні. Аднак у еўрапейскім кнігадруку службовыя часціны мовы звычайна не аддзяляліся прагалам ад суседняга знамянальнага слова. Тое ж, увогуле, назіраецца і ў ЕЦ. Там, як правіла, адмоўе, злучнік ці прыназоўнік з наступным словам, часціца з папярэднім падаюцца без прагалу: *аведъже* Мц. 18:7, *Неслушалоль* Мц. 18:33 і інш., у тым ліку і зваротныя дзеясловы са сваёй часціцай. Затое прагал можа ўжывацца ў кампазітах: *въ много мовеньи* Мц. 6:7, *сега дня* Мц. 6:30, *віно пїтъца* Мц. 11:19, *мало вѣ рньи* Мц. 14:31, 16:8, *зло словить* Мц. 15:4 (але: *злословить* Мк. 7:10), *незадобро мелі* Мц. 21:15 (але: *незадобромели* Мц. 26:8), *закону учитель* Мц. 22:35, *дому старшии* Мц. 24:43 і інш. Верагодна, што такім спосабам адлюстроўваўся на пісьме своеасаблівы статус кампазітаў. Праўда, прагал часам сустракаецца нават у слове: *и родовы* Мц. 2:15, *и ного* Мц. 11:3, *в скресь* Мц. 14:2, *мъ нога* Мк. 3:7 і інш. Цікава адзначыць, што ў зонах АВС прыназоўнік *натыхместь* часам выступае з прагалам пасярэдзіне і практычна без вынасу літары х (пасля яе ъ выступае толькі пачынаючы ад зоны С), тады як у зоне D ён амаль не сустракаецца з прагалам, але затое выступае там з вынаснай літарай х.

Вялікія літары ў асноўным тэксце ўжываюцца толькі напачатку верша, а ў яго межах усе словы (у тым ліку імёны ўласныя і назвы сакральных аб'ектаў) набраныя маленькімі літарамі. Акрамя вялікіх літар выкарыстаны і ініцыялы (пра іх гл.: [Лабынцев 1985: 21, 26–27, 55–56]): чатыры вялікія (гэта гравюры на дрэве) выступаюць толькі пры пачатку першага раздзела кожнага з Евангелляў, меншыя: а) у абодвух слупках пры пачатку кожнага раздзела (акрамя, зразумела, першага); б) у загалоўку кожнага з Евангелляў. З прычыны сваёй значнасці заглавак кожнага з Евангелляў (арк. 2, 44) набраны розным тыпаметрам (тут ужываюцца ініцыялы, вялікія і малыя літары), таксама як і тытульны ліст (вялікія і малыя літары), назвы (але не лік) евангельскіх раздзелаў і перыкоп (вялікія літары).

Знакі прыпынку (коска – унізе радка, дробная і тоўстая кропкі – пасярод радка) ужываюцца дзеля рубрыкацыі асобных сінтагмаў у тэксе, аднак часам і ўнутры сінтагмаў. Іх пастаноўка ў асноўным адпавядае агульнапрынятай ужо на той час практыцы пунктуацыі евангельскага тэксту. Тоўстая кропка ставіцца толькі ў канцы верша, хаця тут можа выступаць і коска (напр.: Мк. 9:43–44, 45–46, 47–48). У асноўным пунктуацыя правага слупка тоесная пунктуацыі левага.

Знакі пераносу слоў з радка на радок (ужо досыць распаўсюджаныя на той час у лацінкавым кнігадруку) у ЕЦ адсутнічаюць (хаця яны зрэдку ўжываюцца ў Нясвіжскім катэхізісе). Разбіўка слоў для пераносу здзяйсняецца любым чынам, як па складах: *добь//ра* Мц. 12:35, *кон//ца* Мц. 12:42, *лихо//е* Мц. 9:4, *ел//го* Мц. 18:2 і інш., так і не: *до//льгь* Мц. 18:30, *пе//тръ* Мц. 18:18, *петъ//ръ* Мц. 16:18 і інш. Перанасіцца на наступны радок магла адна літара слова (акрамя ёраў): *неха//и* Мц. 24:18, *умре//ть* Мц. 15:4, *и//жъ* Мц. 21:3, *и//жъ* Мц. 24:42, *ре//къ* Мц. 19:18 і інш., таксама як і заставацца ў радку магла адна літара слова: *о//зьми* Мц. 18:16, *шъ//то* Мц. 10:19, *х//то* Мц. 18:1, *д//ругие* Мц. 20:13 і інш. Пераносы разбівалі і скарачаныя напісанні, напр.: *и//съ* Мц. 28:18, *о//ца* Мц. 28:19, *прісто//и* Мк. 2:22. Радок можа канчацца толькі галоснай, адным з ёраў або зычным з паерыкам і не можа пачынацца з **ъ**, **ь**. Такім чынам, пераносы (адна з асноўных крыніц матэрыялу адносна складападзелу ў старажытных помніках) у ЕЦ амаль не рэгламентаваны і залежаць ад самавольства наборшчыка.

У кустадах звычайна перадаюцца таксама скарачэнні, пунктуацыйныя і надрадковыя знакі тэксту, што пачынаюцца на наступнай старонцы, а іншыялы ў рамцы наступнай старонкі набіраюцца ў кустадах вялікімі літарамі.

3.1.2. Шрыфт і літары. Пры даследаванні графікі старадруку даводзіцца апісваць не толькі літары шрыфту, але і ўвогуле ўсе знакі шрыфту ў іх суаднясенні з алфавітам пісьменнасці дадзенай мовы.

Малюнак літар ЕЦ з'яўляецца перайманнем таго шрыфту, якім надрукаваны выданні Ф. Скарыны і Нясвіжскі катэхізіс 1562 г. [Клімаў 1994: 43–46]. Болей ва ўсходнеславянскіх друках такі шрыфт не сустракаецца; бліжэй да яго стаяць кірылічныя выданні некаторых заходнееўрапейскіх друкарняў 2-й паловы XVI ст.¹⁰⁴ Гэты скарынінскі тып шрыфту, узыходзячы да рэнесанснай антыквы, у пэўнай меры парывае са старабеларускай пісьмовай традыцыяй. Адметна супрацьстаіць яму і ўся прадукцыя беларускіх і ўкраінскіх друкарняў, якія ўжывалі кірыліцу царкоўнаславянскага тыпу, нават пры выданні тэкстаў на старабеларускай мове.

Скарынінскі тып шрыфту можна разглядаць не толькі як графічны варыянт кірыліцы, але і як асобны від пісьма – графіка-арфаграфічную сістэму. Ва ўсялякім выпадку менавіта так успрымалі гэты шрыфт у тых часы на Захадзе. Так, славец Адам Бохарыч у сваёй граматыцы славенскай мовы «*Articae horulae succisivae*» (Вітэнберг, 1584), пішучы пра пісьменства славянскіх народаў, называе чатыры графічныя сістэмы: *cyrilica*, *rutenica* (et *moshovitica*), *glagolitica* (seu *croatica*), *latino-Carniolana* («краньская», г. зн. славенская лацінка) [Bochorizh 1987: 1, 11, 15, 19, 25]. Пра кірыліцу гаворыцца, што яе ўжываюць *Ruteni et Moshovitae*, тое ж тычыцца і рутэнікі, якую, тым не менш, Бохарыч лічыць самастойнай арфаграфічнай сістэмай [Bochorizh 1987: 1, 11, 12, 35]. Праўда, для раздзела *cyrilica* ён прыводзіць алфавіт, аднолькавы і для рутэнікі, затое гэтыя літары дэманструюць менавіта скарынінскі тып шрыфту. Абраны Цяпінскім скарынінскі малюнак шрыфту сведчыць пра яго знаёмства з узорамі тагачаснага кнігадруку і можа разглядацца як імкненне змяніць архаічную сістэму арфаграфіі (для якой ужывалася царкоўнаславянская графіка) на больш сучасную, якая ўлічвала б асаблівасці старабеларускай мовы (і таму мае новую графіку – рутэніку).

¹⁰⁴ Прыкладам могуць служыць: а) пратэстанцкая друкарня, што дзейнічала ў 1561–65 гг. у м. Урах (пад Цюбінгенам), заснаваная славенскім пастарам Прымажам Трубарам, якая выдавала кірылічнымі літарамі на харватасербскай мове буквары і канфесійныя тэксты (у тым ліку Новы Завет); б) каталіцкая друкарня ў Рыме, заснаваная Кангрэгацыяй па прапагандзе веры, яна выдала ў 1583 г. толькі катэхізіс Пятра Канізія.

Шрыфт ЕЦ паводле тэхнікі выканання з'яўляецца адліўным; акрамя таго, для ініцыялаў выкарыстаны дрэварыты. Ініцыялы маюць два памеры: большы (18,5x21,0 мм) і меншы (8,0x10,0 мм). Адліўны шрыфт мае ўсяго два тыпаметры: для вялікіх літар – 5 мм вышыні, для малых літар – 2 мм (10 радкоў – 52,5 мм). Паколькі вялікія літары ў тэксце перакладу ўжываюцца толькі з тэхнічнай мэтай – пазначыць пачатак верша (некалькі адхіленняў неістотныя), галоўным аб'ектам увагі надалей будзе тэкст, набраны малымі літарамі.

Таксама, як і ў Скарыны, у Цяпінскага знакі над радком адліваліся разам з літарамі, аднак не ўсе:

а) надрадковыя знакі адліваліся разам з адпаведнымі літарамі (іх пералік гл. ніжэй), таксама як і вынасная літара **х**, якая адлівалася разам з **и** або **ы**; адзіны лагатып утварае і лігатура **ѿ^T**; вынасная літара **с** адлівалася двойчы: разам з цітла і разам з ⁷ (**т** у выглядзе сямёркі);

б) іншыя знакі, што знаходзяцца над радком, а менавіта: цітлы (апрача цітла, якое адлівалася разам з вынасным **с**), вынасныя літары: **т**, ⁷ (без вынасной **с**), **х** – адліваліся асобна, што дазваляла мадыфікаваць іх спалучэнні з літарамі і паміж сабой. Так, вынасная **х** магла ставіцца над іншымі за **ы** ці **и** літарамі (гл. 3.1.3).

Дыграфы **оу**, **кг** набіраліся асобнымі літарамі, а не адліваліся цэлым лагатыпам. Як правіла, цітлы ставіліся толькі над адной літарай; у сваіх памерах цітла не перабольшвае шырыню літары.

Сярод знешніх, графічных асаблівасцей малых літар можна адзначыць наступныя: а падобнае да сучаснай літары **я**, папярочына **н** – як у лацінскай **N**, папярочына **и** – як у кірылічнай **И**, літара **е** – грэчаскага тыпу (**ε**), літара **є** («**е** якарнае») па памеры буйнейшая за **е**. Асобныя літары маюць шырокі і вузкі варыянты: «шырокае **с**» / «вузкае **с**», «шырокае **о**» / «вузкае **о**»; існуе **ї** («**і** двукропкавае»), **і** («**і** без кропак»); літару **т** рэпрэзентуюць два варыянты: **т** («**т** з адной ножкай») і **т** («**т** з трыма ножкамі»), таксама як і літару **в** – «**в** закругленае» (у выглядзе двух злучаных калечак, павязаных злева дужкай) і «**в** вуглаватае» – паерык знаходзіцца толькі над апошнім графічным варыянтам. Элементы асобных літар выступаюць па-за радок: уверх – літары **ї**, **у**, **ѿ**, лігатура **ѿ^T**; уніз – літары **д**, **з**, **р**, **у**, **х**, **ц**, **ш**; уніз і ўверх – **ф**, **ѳ**. У радку літары знаходзяцца даволі блізка адна ад адной; шырыня розных літар не аднолькавая. Вынасныя літары **с**, **х** маюць проста паменшаныя памеры, вынасная **т** мае выгляд рыскі з трыма зубчыкамі ўніз.

Амаль усе літары ў ЕЦ маюць свае варыянты з надрадковымі знакамі, а некаторыя (**с**, **т**, **х**) – таксама свае вынасныя версіі. Такім чынам, у наборнай касе былі ўжыты 68 асобных знакаў для малых літар і 30 – для вялікіх, што ў сукупнасці дае 100 знакаў пісьма (68 + **кг**, **оу** + 30), якімі аперываў наборшчык у сваёй працы.

Паводле свайго тыпаметру гэтыя знакі (табл.) можна падзяліць на пяць рэгістраў: (1) вялікая літара, (2) малая літара з надрадковым знакам, (3) малая літара без надрадковага знака, (4) варыянт малай літары або дыграф ці лігатура, (5) вынасная версія літары. Вялікія літары складаюцца са знакаў 1-га рэгістра, малыя – з 2-га па 4-ты рэгістр, вынасныя – толькі з 5-га рэгістра.

Табліца. Набор знакаў шрыфту ЕЦ для перадачы літар.

№	Знакі шрыфту																
	А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	І, І	И	К	Л	М	Н	О	П	Р
2	'а	б''	в''	г''	д''	'е	ж''	з''		'и, и	к''	л''	м''	н''	ө	п''	р''
3	а	б	в	г	д	е	ж	з	Ї	и	к	л	м	н	о	п	р
4						є,		ѕ	і					о			

тэндэнцыі: а) выключэнне адных літар, што ўспрымаліся як архаічныя (або цалкам з тэксту, або выдаленне іх на перыферыю помніка); б) увядзенне графічных варыянтаў літар, што абумоўлена тэхнічнымі асаблівасцямі друкаванай кнігі.

3.1.3. Скарочаныя напісанні ў ЕЦ выступаюць як у асноўным тэксце (у абодвух слупках – царкоўнаславянскім і старабеларускім), так і ў дапаможным (у маргіналіях). У дапаможным тэксце гэта галоўным чынам суспензіі – адсячэнні канцавой часткі напісання [Traube 1907 [1967]: 13, 18]. Суспензіі ў ЕЦ утвараюць назвы біблейных кніг пры паказанні паралельных месцаў Св. Письма (напр.: *мат., мар., лук., иоа.* (ці *иоан.*, арк. 5), з кропкамі на канцы); таксама скарочаюцца тэхнічныя заўвагі выдаўца: *с^x* – *стихъ* ‘верш’ (пры паказанні біблейнага верша), *ли^{с7}* – *листъ* ‘аркуш’ (пры фаліяцыі) і да т. п. Аднак у евангельскім тэксце суспензіі адсутнічаюць, там выступаюць толькі кантракцыі – сцяжэнні напісанняў за кошт выдалення літар (як правіла, галосных ці цэлых складоў) у сярэдзіне слова [Traube 1907 [1967]: 18].

У цэлым ЕЦ характарызуецца невялікай колькасцю скарачэнняў параўнальна з іншымі помнікамі тагачаснага царкоўнаславянскага пісьменства, прычым у перакладзе Цяпінскага скарачэнняў яшчэ менш, чым у суседнім слупку; прыёмы іх выканання ў асноўным аднолькавыя для абодвух слупкоў. У перакладзе Цяпінскага выступаюць два тыпы скарачэнняў: кантракцыі (іх утвараюць амаль выключна *nomina sacra*) і напісанні з вынаснай літарай.

Згодна з хрысціянскай кніжнай традыцыяй, як на Захадзе, так і на Усходзе ў тэкстах (асабліва літургічных і канфесіянальных) існавала практыка скарочанага запісу асобных слоў – *nomina sacra*, сакральных слоў хрысціянскай рэлігіі [Traube 1907 [1967]: 3–9, 14–15, 17]¹⁰⁵. Гэтая традыцыя, зручная пры рукапісным стварэнні кнігі, была нагэтулькі моцнай, што захоўвалася ў еўрапейскіх краінах і ў першых выданнях Бібліі ў 2-й палове XV ст. [Traube 1907 [1967]: 285–286]. Пад уплывам больш сталай і аўтарытэтнай сакральнай мовы такія з’явы пашыраліся і ў тэкстах іншых моў: з грэчаскай мовы *nomina sacra* перайшлі ў лацінскую, пазней – у царкоўнаславянскую, а пры пасрэдніцтве лацінскай – у ірландскую, старафранцузкую і стараітальянскую мовы [Traube 1907 [1967]: 281–284], пры пасрэдніцтве царкоўнаславянскай – у старабеларускую [Булыка 1970: 168–169].

Кантракцыі ў ЕЦ ствараюцца пры дапамозе некалькіх сродкаў: а) пропуск галоснай літары ў першым складзе (або яшчэ і ў наступных складах) слова (але: *давдвого* Мц. 1:1, *чолвекъ* Мц. 13:28, *чолвека* Мц. 15:20); б) пастаноўка цігла над зычнымі – «суседзямі» прапушчанай галоснай (не ставіцца яно ў ЕЦ выпадкова). Пры гэтым толькі літара *с* можа выносіцца над радок, пад цігла. Без цігла можа выносіцца апошняя (зычная) літара слова, напр.: *нба, сна, иса, небенъи; нбесе^x, бжъи^x*. Радзей у кантракцыі выкарыстоўваецца яшчэ адзін прыём: в) пропуск зычнай літары пад ціглам, як у наступных выпадках: *иса* Мц. 1:1, 18, *хсъ* Мц. 1:16, *стго* Мц. 1:16, 20; 7:6, *сцѣнниковъ* Мц. 2:4, *оцъ* Мц. 6:4, 7:11 (хаця часцей *омцѣ*), *члкъ* Мц. 7:9, *аплов* Мц. 10:2.

Рэпертуар *nomina sacra* ў Цяпінскага досыць вузкі і складаецца з наступных слоў (у дужках – колькасць кантракцый на кожнае слова ці групу слоў ва ўсім перакладзе): *исусъ*, *исусов(ый)* (67), *сынъ* (34), *чоловекъ(-чий)* (33), *небо*, *небесный* (29), *богъ*, *божий* (14), *духъ* (10), *отець* (10), *день* (8), *давид(ов(ый))* (8), *христось*, *христовы(й)* (7), *милостивый*, *милостыня*, *милосердые* (7), *свотой*, *свещеникъ* (4), *князь/жгий* (4); спарадычна выступаюць: *апловъ* (гл. вышэй), *гндара* Мц. 13:27, *ерлѣма* Мц. 4:25, *слнцу* Мц. 13:26, *учнѣки* Мц. 14:2, *учнѣкомъ* Мц. 8:29, *цркѣви* Мц. 12:15; 11:27, *црковное* Мц. 24:1, *мртвых* Мц. 8:29, *мртвыхъ* Мц. 14:2, Мк. 4:2. Толькі ў поўным напісанні сустрэліся, напрыклад, такія словы, як:

¹⁰⁵ У адзрозненне ад іншых скарачэнняў старажытнай кнігі *nomina sacra* заўжды суправаджаюцца рыскай (у славянскім кірылічным пісьменстве – ціглам), іх рэпертуар не адвольны і вузка абмежаваны, абумоўлены тым сакральным сэнсам, што ўкладаецца карыстальнікамі ў *nomina sacra*, ініцыяль і фіналь такіх слоў дакладна вызначаныя і падлягаюць рэгуляванню [Traube 1907 [1967]: 15]. Праўда, з цягам часу рэпертуар *nomina sacra* пашыраўся (асабліва ў лацінскім пісьменстве [Traube 1907 [1967]: 237–239, 245–266]), але ўсё роўна заставаўся абмежаваным [Traube 1907 [1967]: 125–128].

пророкъ, пророковати; крестъ, креститель, (о)крестити(се); панъ; королевство; бологии, благословити; імёны: илья, авра(а)мъ. Згодна з традыцыяй, поміна сасга маглі выступаць і ў несакральных кантэкстах: *птахи нб̃сныя* Мц. 8:20, Мк. 4:32, *с̃на або дочку* Мц. 10:37 і інш.

Колькасць кантракцый на працягу тэксту неаднолькавая. Помнік у гэтых адносінах выразна падзяляецца на дзве нераўнамерныя часткі: зоны АВ (192 выпадкаў) і зоны CD (59). У зоне А (53) практычна ўвесь рэпертуар поміна сасга кантрактуецца (толькі: *богъ* Мц. 1:23), але ўжо ў зоне В (139) адзначаюцца першыя прыклады поўнага запісу. Сярод найбольш частых поміна сасга скарочаны і поўны запіс у зоне В размеркаваны наступным чынам: *исусъ, исусов(ый)* – 31 і 6, *сынъ* – 16 і 3, *чоловекъ(-чий)* – 23 і 2, *небо, небесный* – 23 і 2. У зонах CD пануе поўнае напісанне поміна сасга, кантракцыі (у прыкладах далей – першая лічба) сустракаюцца зрэдку: *исусъ, исусов(ый)*: зона С – 11 і 98, зона D – 13 і 54; *сынъ*: С – 8 і 40, D – 2 і 17; *чоловекъ(-чий)*: С – 3 і 39, D – 6 і 23; *небо, небесный*: С – 0 і 32, D – 1 і 5. Такім чынам, сярэдняя колькасць кантракцый на старонку па зонах наступная: А – 6,63; В – 5,15; С – 0,65; D – 0,81. У цэлым жа поўнае напісанне поміна сасга ў перакладзе Цяпінскага пераважае над скарочаным.

Вынасная літара ў помніку выступае, як правіла, у канцы слова, але досыць свабодна размешчана ў межах радка ў адрозненне ад рукапісаў, дзе яна звычайна ўжываецца напрыканцы радка. Напісанні з вынаснай літарай у старадруках, выдавочна, служылі сродкам эканоміі месца, асабліва ў выпадку ЕЦ, дзе трэба было скончваць верш у абодвух слупках тэксту на ўзроўні аднаго радка. Адно і тое ж слова (часам у межах радка) маглі пісацца з вынаснай літарай і без яе, напр.: *з овощей и^x познаете их.*// Мц. 7:20. Рэпертуар вынасных літар у помніку небагаты: *с, т, ⁷х*, прычым ніякай розніцы ў значэннях паміж вынаснымі *т, ⁷х* не існуе, параўн.: *пріноси⁷ і чіни^m* Мц. 13:23. Пры вызначэнні напісанняў з вынаснай літарай публікатар кіраваўся, напэўна, арфаграфічнай стратэгіяй. Рэпертуар вынасных літар уключае толькі глухія зычныя. Вынасная літара з’яўляецца выключна ў закрытым складзе, на канцы слова (478) або ў сярэдзіне (10), напр.: *владно^{cm}ю* Мц. 8:9 (перад [j]); *ни^xто* Мц. 9:30, Мк. 3:27, 5:4, *ни^x хлеба // е^сти* Мк. 3:20. Першы склад у прыкладах *ни^xто, ни хлеба* (фанетычнае слова!) трэба, відаць, лічыць закрытым.

Вынасная літара *т* амаль выключна ўжываецца (198 разоў) у фармантах дзеяслова цяперашняга часу 3-й асобы адз. і мн. л. (*-еть/-ить, -уть/-ють, -ать/-ять*), напр.: *буде^m, жну^m, утеши^mсе*, а таксама ў форме *суть* (6): *су^m*. Спарадычна (8) вынас *т* адбываецца ў словах іншых часцін мовы: *то^m* Мц. 6:4, *ту^m* Мц. 6:21, *чотырнадца^m* Мц. 1:17, *тре^m//тего* Мк. 9:31, *корова^m* Мк. 2:11, *бра^mю* Мц. 1:2, 11. У перакладзе Цяпінскага вынас *т* не адзначаны ў фарманце інфінітыва, як у іншых старабеларускіх помніках [Булыка 1970: 154, 158–160]. Асноўная колькасць ужыванняў ⁷ прыпадае на падзоны В₂В₃: суадносіны тут ⁷ і вынаснай *т* – 23 і 35; па-за межамі гэтых падзон ⁷ сустракаецца выпадкова (3): *убую⁷* Мц. 10:17, *чини⁷* Мк. 7:35, *вскресьне⁷* Мк. 9:9.

Асноўнае месца ўжывання ⁷ – у спалучэнні з вынаснай *с*. Такое спалучэнне выступае галоўным чынам (82 разы) у форме *есть*: *е^{с7}* (але формы *еси, естомъ, есте, естосмы; ести* ‘есці’ ў перакладзе Цяпінскага пішуцца поўнасю). Другім словам, да якога «прывязана» вынаснае спалучэнне *ст*, з’яўляецца прыслоўе *натыхместъ* (9), але выключна ў зоне D: *натых^xме^{с7}, натыхъме^{с7}* (гл. таксама 3.1.1). Усе астатнія прыклады выкарыстання спалучэння *ст* (8) маюць спарадычны характар: *справедливо^{с7}* Мц. 3:15, *ли^{с7}* Мц. 5:31, *да^{с7}* Мц. 7:11, *владно^{с7}* Мц. 7:9, *выда^{с7}* Мц. 10:21; 26:21, *наа вно^{с7}* Мк. 4:23, *да^{с7}се* Мк. 8:12. Ізаявана вынасная літара *с* сустракаецца рэдка (7) і адзначаецца толькі пад цітлам: *не е^с томъ* Мц. 3:11, *таемно^с ти* Мц. 6:6, *зло^с ти* Мц. 6:34, *ше^с деса стъ* Мц. 13:23, *ты^с* ‘ты’ Мц. 26:64, *е^с ти* Мк. 3:20, *ва^с* Мк. 5:11.

Вынасная літара *х* выступае пераважна (120) у фарманце *-ихъ* і (пачынаючы з сярэдзіны падзоны С₂) *-ыхъ* ад’ектыўных часцін мовы, напр.: *и^x, си^x, идучи^x; ины^x, мощны^x, учоны^x*. Зрэдку (20) вынасная *х* ужываецца ў фармантах *-ахъ* і *-ехъ* назоўнікаў, напр.: *люде^x, дорога^x, нога^x*; спарадычна (8) – у іншых выпадках: *дву^x* Мк. 5:13, *слу^x* Мц. 4:24, *жени^x* Мц. 9:15, *ни^xто* Мц. 9:30, Мк. 3:27; 5:4, *ни^x хлеба* Мк. 3:20, *посо^x* Мк. 6:8. У зоне D вынасная *х*

выступае (25) у прыслоўі *натыхместь* (практычна ва ўсіх выпадках ужывання там гэтага прыслоўя, акрамя Мк. 4:15, 29; 5:2, 30, 36, 42).

Колькасць вынасных літар на працягу тэксту не аднолькавая. Палова ўсіх вынасаў (спалучэнне вынасных ст лічыцца за адзін вынас) прыпадае на адну зону – В (265), тады як другая палова – на астатнія зоны: А (49), С (57), D (114), прычым у апошняй зоне яны размеркаваны нераўнамерна паміж D₁ (76) і D₂ (38). Адпаведна, гэта дае наступныя паказчыкі сярэдняй колькасці вынасаў на старонку: А – 6,13, В – 9,81, С – 1,2, D – 3,33 (D₁ – 5,07, D₂ – 1,9). Паводле частотнасці вынасы літар на працягу помніка размяркоўваюцца нераўнамерна: х (А – 21, В – 50, С – 19, D₁ – 54, D₂ – 32), т (А – 12, В – 137, С – 17, D₁ – 17, D₂ – 13), спалучэнне ст (А – 16, В – 67, С – 12, D₁ – 8, D₂ – 4).

3.1.4. Надрадковыя знакі ў кірылічных тэкстах узыходзяць да найстаражытнейшых славянскіх рукапісаў, куды яны перайшлі з грэчаскага пісьменства. Гісторыя надрадковых знакаў у кірылічных кнігах даследавана яшчэ незадавальняюча, не з усёй паўнатой. Некаторыя даследчыкі пад назвай надрадковых знакаў аб'ядноўваюць разам з дыякрытычнымі знакамі таксама знакі скарачэння (цітлы, узмёт, пакрыццё і інш.), толькі з той прычыны, што ўсе яны змяшчаюцца над радком. Аднак паводле сваёй функцыі і свайго генезісу яны не аднолькавыя¹⁰⁶.

Цікава, што ў ЕЦ не адрозніваюцца знакі скарачэння ад ціглаў над *nomina sacra* і над літарамі з лікавым значэннем – ва ўсіх выпадках ужываецца знак адной канфігурацыі (наборшчык часам нават сам блытаў цігла і вынасную літару т (у выглядзе рыскі зубчыкамі), знешне падобныя). І таму знак над вынаснай с, які выступае не ў *nomina sacra* (гл. 3.1.3), трэба лічыць, строга кажучы, не ціглам, а знакам скарачэння.

У ЕЦ шырока ўжываюцца надрадковыя знакі (далей захоўваецца гэты тэрмін, улічваючы яго шырокую распаўсюджанасць у лінгвістычнай літаратуры) як у евангельскім тэксце, так і ў маргіналіях. Назіранні паказваюць, што сістэма надрадковых знакаў аднолькавая ў абодвух слупках ЕЦ (пры тым, што для царкоўнаславянскай часткі можна было б чакаць залежнасці ад правапісу пратографа).

У помніку выкарыстаны наступныя дыякрытычныя знакі: паерык (") – знак, па выглядзе падобны да сучаснай стылізаванай выявы маланкі або да лацінскай s; псіль (') – дужка, нахіленая верхнім канцом улева; варыя (`) – рыска, таксама нахіленая верхнім канцом улева; іса (') – знак, які складаецца фактычна з псілі і рыскі, нахіленая верхнім канцом управа. Паерык пазначае пропуск літар ь, ь і стаіць над зычнымі, астатнія – над галоснымі.

Тыпы іх спалучэнняў з літарамі (гл. табл. 1) могуць быць апісаныя наступным чынам: для паерыка – усе зычныя, апроча s, ф, ш; «шырокай» версіі с, а таксама т; для псілі – амаль усе галосныя (а, ё, и, ю, а, а); для варыі – и, ю; для іса – ё (над «шырокім о»). Такім чынам, у ЕЦ надрадковых знакаў зусім не бывае над ы, і, ү, у, е. Няма надрадковага знака над адпаведнай галоснай, калі наступная літара з'яўляецца вынаснай і ў такім выпадку знаходзіцца над гэтай галоснай. Але часам ставіцца дыякрытычны знак у асобных кантракцыйных *nomina sacra* (зразумела, гэтыя літары ціглам не пакрываюцца): *и̇сѣ, ан̇гль, ой̇ѣ; чл̇вк̇у, к̇н̇ѣши* і інш. Над вялікімі літарамі надрадковыя знакі не ставяцца, хоць напачатку перакладу (арк. 2 адв.) такая спроба зроблена: *А* (злучнік) Мц. 1:14, *Азорь* Мц. 1:14, *Елиудь* Мц. 1:14 (для гэтых мэт ужыты цітлы). Толькі адна вялікая літара – **Ѧ** выканана з дыякрытычнымі знакамі (унутры свайго контура). Перанос ніяк не ўплывае на пастаноўку надрадковага знака (гл. 3.2.1).

¹⁰⁶ Знакі скарачэння ніякага фанетычнага значэння не мелі і не маюць, застаючыся чыста графічнымі з'явамі, у той час як дыякрытычныя знакі маглі выконваць пэўную фанетычную функцыю, якая не перадавалася літарамі. Таксама паводле свайго паходжання знакі скарачэння не аднолькавыя. Цігла (праз грэчаскае пісьмо) узыходзіць да «рамкі», у якую бралася, паводле іўдзейскай традыцыі, тэтраграма (невыводнае імя Бога) і ў хрысціянскіх тэкстах ставілася над *nomina sacra* [Traube 1907 [1967]: 23–24, 30–33, 36–37, 42–43, 45–47]. Знакі вынасення літары (узмёт, пакрыццё) існавалі (напрыклад, у грэчаскім пісьменстве) шмат раней да распаўсюджання хрысціянства і служылі ўсяго толькі прыёмам скарачэння пісьма. У царкоўнаславянскім, як і ў старабеларускім, пісьменстве цітлы таксама выкарыстоўваліся для пазначэння літар [Булыка 1970: 168–169].

3.2. Арфаграфія

Ужыванне ў перакладзе Цяпінскага большасці літар не выклікае асаблівых заўваг – іх значэнне ў ЕЦ не адрозніваецца ад значэння ў сучасным беларускім алфавіце. Тлумачэнняў патрабуе толькі выкарыстанне тых літар і знакаў, якія ў сучасным алфавіце адсутнічаюць або маюць там іншае значэнне, ужыванне дублетаў тагачаснага кірылічнага пісьма, а таксама нефанетычныя хістанні ва ўжыванні літар.

3.2.1. Ужыванне надрадковых знакаў над галоснымі. Надрадковыя знакі ў грэчаскім пісьме выконвалі пэўную фанетычную функцыю, тады як іх роля ў старажытным славянскім пісьменстве, куды яны перайшлі з грэчаскага, неакрэсленая. У адных рукапісах (іх меншасць) даследчыкі знаходзяць доказы, што надрадковыя знакі перадавалі нейкія фанетычныя з’явы, тады як у іншых (а іх большасць) такая функцыя сумнеўная, і надрадковыя знакі выконвалі чыста графічную ролю, з’яўляючыся ўпрыгажэннем пісьма [Булыка 1970: 163–164]. У ЕЦ надрадковыя знакі над галоснымі падзяляюцца на дзве групы: манавалентныя спалучэнні, калі над літарамі заўжды выступае адзін і той самы знак (**а́, е́, а́́, ǽ; ё́**), і полівалентныя спалучэнні, калі літары маюць над сабою то адзін знак, то іншы (**и́, ю́ – и, ю**). Асобны надрадковы знак, паерык (’), ужываецца толькі над зычнымі (гл. 3.2.2).

Надрадковыя знакі ў ЕЦ ставяцца над галоснымі паводле наступных правіл: а) напачатку слова (у тым ліку слова, якое перадаецца адной літарай), незалежна ад якасці апошняй літары папярэдняга слова: *а́, а́жсь, а́екъ, А́вно, ё́, ё́то, и́, и́жсь, и́ти, ю́да* і г. д.; б) у сярэдзіне і ў канцы слова пасля любой галоснай літары: *авраа́ма, и́о́а́фама, исаи́ае, и́о́сисе, тво́А, тво́её, ма́риёю, но́чей, го́туите, сво́ихъ, свою́, свою́* і г. д.; в) у сярэдзіне і ў канцы слова пасля **ъ, ь** (г. зн., пасля [j]): *судьа́ ми, сви́нъахъ, поданье́, у́бъете, збо́жсье, бра́тъи, бо́жсью* і г. д.

З гэтага вынікае, што пастаноўка надрадковага знака ў помніку абумоўлена выключна пазіцыяй у слове. Паводле такога ж фармальнага крытэрыю перадаюцца і напісанні з некалькімі галоснымі літарамі напачатку або ў сярэдзіне слова: *и́о́асава́т* Мц. 1:8, *и́о́а́вамъ* Мц. 1:9, *и́о́а́н* Мц. 3:1, *и́саи́ино* Мц. 13:14 і інш. Такім чынам, надрадковыя знакі аўтаматычна ставяцца адпаведна ўмоўнаму правілу, якое само не арыентавана на рэальнае вымаўленне. Адхіленняў ад гэтага правіла няшмат, што толькі падкрэслівае яго чыста фармальны, арфаграфічны характар; лакалізацыя адхіленняў пераважна ў зоне А сведчыць пра іх несістэмнасць. Аднак памылкай не з’яўляецца ўжыванне там надрадковага знака пасля зычнага з паерыкам замест аднаго з ёраў (гл. 3.2.2), у помніку гэта – факультатыўная норма. Таксама не мае ніякага фанетычнага значэння: а) пастаноўка аднаго знака над рознымі літарамі і б) пастаноўка розных знакаў над адной літарай.

У агульным плане псіль, найбольш «функцыянальны» знак у помніку, выражае [j], які развіваўся ў пачатку ці ў сярэдзіне слова дзеля пазбягання зіхацення паміж галоснымі, і мусіў ставіцца над **а**. Аднак з цягам часу пастаноўка гэтага знака распаўсюдзілася і на іншыя галосныя літары (**е, æ**), у тым ліку тыя, для якіх паказанне на ятацыю не было актуальным (**а, ю**). Відавочна, што такая традыцыя мела ўжо чыста фармальны характар, бо захапіла і літару **и**, дзе пачала канкураваць з варыяй.

Асноўнае значэнне, якое трэба прыпісаць варыі над **и**, – адлюстраванне страты складовасці гэтым галосным; г. зн., таксама выражэнне [j], што, напэўна, і наблізіла функцыі варыі і псілі. Такая страта магла адбывацца і ў пачатковым **и**- (у тым ліку і ў злучніку *и*) – пазіцыяна пасля папярэдняга галоснага, хаця матэрыял помніка гэтага не адлюстроўвае, напр.: *А тижбы впередь идучи́е е́//го и́ всьледь идучи́е* Мц. 21:9.

У неініцыяльнай пазіцыі літара **и** пасля галоснай магла перадаваць як складовы гук [i] або [ji] (*свои́мъ, напои́ть, краи́ны*), так і нескладовы [j] (*судный, выйди́, нехай*). У цэлым у перакладзе Цяпінскага [j] выступае часцей (898 разоў), чым [i] (209); у асобных выпадках (103) вырашыць, што перадае **и** – [j] або [i], складана. Напрыклад, напісанне *моисею* можа чытацца і як *мо[ji]сею* і як *мо[j]сею*, напісанне *поимавши* – і як *по[ji]мавши* і як *по[j]мавши*.

Ва ўсіх трох гэтых выпадках над **и** выступаюць варыя (**и**: для [j] – 627 разоў, для [i] або [ji] – 178, няпэўныя выпадкі – 89) і псіль (**и**: для [j] – 211, для [i] або [ji] – 31, няпэўныя выпадкі – 14). Вызначыць пераважнае выкарыстанне таго або іншага знака і звязаць яго, такім чынам, з перадачай складовасці або нескладовасці нельга. Так, напрыклад, ад агульнай колькасці ўжывання варыі [j] перадаецца ёю ў 70,13%, [i] або [ji] – у 19,91%, ад агульнай колькасці ўжывання псілі [j] перадаецца ёю ў 82,42%, [i] або [ji] – у 12,11% – лічбы, як бачна, даволі блізкія.

Не заўважана карэляцыі са складовасцю – нескладовасцю ў амографах тыпу *свои, твои, юдеи, фарисеи*, якія ў адз. л. маюць [j], а ў мн. л. – [i] або [ji], у абодвух выпадках таксама выкарыстоўваюцца псіль і варыя. Напрыклад, форма *свои* ў тэксце выступае: у адз. л. як *свои* (= [j]) – 12 разоў, *свои* (= [j]) – 3, у мн. л. як *свои* (= [ji]) – 26, *свои* (= [ji]) – 5.

Аб выпадковасці выбару варыі і псілі сведчаць такія факты, як перадача аднаго і таго ж слова (Мц. 28:16, гл. арк. 42 адв.) у кустодзе: *имь* і на наступнай старонцы: *имь*, ці ўжыванне аднародных злучнікаў: *и ѿмцовъ и матокъ, и детеи* // Мк. 10:30. Такім чынам, фанетычна значымай заканамернасці ў выкарыстанні **и** / **и** не вызначана.

Суадносіны **и** : **и** (усе пазіцыі ў цэлым) на працягу тэксту перакладу (прыкладна 4 : 1) не заўсёды аднолькавыя. У зоне А спалучэнне **и** выступае часцей (суадносіны **и** : **и** складаюць 2,31 : 1), чым у іншых зонах, таксама і ў зоне В маецца невялікі фрагмент Мц. 10:6–22, дзе ва ўсіх пазіцыях псіль проста пануе (пачатак слова + астатнія месцы): **и** (4+7) і **и** (10+21). Сярэдняя колькасць на старонку **и** аднолькавая ў трох зонах (В – 26,98, С – 26,61, D – 26,12), акрамя А (14,41), тады як сярэдняя колькасць **и** вагаецца ад зоны да зоны (А – 7,53, В – 6,04, С – 4,97, D – 7,54). Такім чынам, можна меркаваць, што паслядоўна праводзілася толькі тая з’ява, якая адпавядала арфаграфічнаму правілу, тады як не абгрунтаванае арфаграфічнай рэгламентацыяй выкарыстанне **и** залежала ад самавольства наборшчыка. Непаслядоўнасць зоны А ў перадачы «рэгламентаванага» **и** можна тлумачыць тым, што на пачатковай стадыі набору тэксту ЕЦ такая рэгламентацыя яшчэ не была катэгарычнай і з варыяй канкуравала псіль.

На гэта паказвае ўжыванне варыі над **ю**. У зоне А пануе менавіта **ю**: сярэдняя колькасць **ю** на старонку тут складае 4,12 разоў (**ю** мае ўсяго 0,35), тады як у астатніх зонах сітуацыя змяняецца на адваротную: ужо **ю** дае высокі паказчык сярэдняй колькасці на старонку (В – 3,92, С – 3,81, D – 4,17), а **ю** ўсюды там мае менш за 0,5. Вядучае становішча ў ініцыяльнай пазіцыі слова (хаця яна вычэрпваецца вузкім шэрагам слоў аднаго кораня кшталту *юдея, юдеи, юдеиский*) у помніку належыць варыі, а псіль пранікае сюды толькі ў зоне А. Таму можна меркаваць, што такім чынам была зроблена спроба пазіцыйна развесці ў слове ўжыванне варыі і псілі над **ю**.

У цэлым трэба прызнаць, што надрадковыя знакі ў помніку ў большасці выпадкаў выконваюць чыста арфаграфічную ролю, не пазначаючы ніякай фанетычнай асаблівасці – ні націску, ні страты складовасці гукам, што перадаецца літарамі **и** / **и**. Выкарыстанне надрадковых знакаў адбываецца ў ЕЦ па традыцыі, без якога-небудзь фанетычнага значэння, выключна па фармальным правілах.

3.2.2. Ужыванне паерыка. Замест ёраў дзеля эканоміі месца ў тэксце ЕЦ над зычнай літарай мог ставіцца паерык (”), адзіны знак, што замяняе **ъ** ці **ь**. Ён паказвае на месца пасля літары, дзе мусілі стаяць **ъ** ці **ь**. Эквівалентнасць паерыкавага напісання ёравам добра бачна на прыкладзе кустодаў, параўн.: *пакъ* (кустода, арк. 15 адв.) – *мовъ//лю пак*” Мц. 12:16, *ки в”з”ло* (кустода, арк. 25 адв.) – *ру//ки въз”ложил* Мц. 19:13, *нос”тью* (кустода, арк. 29) – *в”лад”нос”тью* Мц. 21:23, *т”ла с”во* (кустода, арк. 34) – *сьве”т”ла с”воего* Мц. 24:29 і інш.; або на прыкладзе аднародных выклічнікаў: *Буде” пакъ слово ваше так” такъ...* Мц. 24:15. Такім чынам, у кожным выпадку ў наборшчыка была магчымасць або набіраць слова з **ъ**, **ь**, або пазначаць іх пропуск ужываннем літары з паерыкам.

Адпаведна паерык ужываецца ў тых самых пазіцыях, што і ёры (гл. 3.2.3): а) на канцы слова: *не буд”, сплодил”, в”ск”рес”нет”, кольвек”, не мыт”ники л”* і інш.; б) у сярэдзіне слова, перад наступным зычным: *в”с”к”рес”нет”, в”шеточен”с”т”во, роз”с”лаб”леньмь,*

с"н"равед"ливыхъ і інш.; в) у сярэдзіне слова, перад наступным галосным з надрадковым знакам: *д"авол" Мц. 4:5, не об"авило Мц. 16:17, ω"м д"Авола Мц. 4:1, до запроважен"А Мц. 1:17, в" запроважен"е Мц. 1:11, на покушен"е Мц. 4:1, камен"е Мц. 4:3, бож"его Мц. 6:23, 33, чолочеч"его Мц. 26:64; в" згромажен"ю Мц. 5:22. У гэтым выпадку такім чынам перадаецца [j] перад галосным¹⁰⁷, аднак такі спосаб факультатыўны, у помніку пануе «ёравая» перадача [j] перад галосным (гл. 3.2.3).*

У перакладзе Цяпінскага адзначаны шэраг выпадкаў (58), дзе паерык выступае перад галосным (няётаваным): *вс"е Мц. 8:32, вс"и Мц. 9:35, г"ородъ Мц. 5:14, 8:33, 34, 10:11, в г"ородехъ Мц. 11:1, г"ородомъ Мц. 11:20, г"ороды Мц. 9:35, к"отории Мц. 5:45, 6:1 і інш.* (у асноўным у Мц.) – і нават перад ёрамі (3): *з"ъ Мц. 7:4, мерзкос"ьтъ Мц. 24:15, рѣ к"ъ Мц. 17:13*. Паерык перад галоснай без надрадковага знака трапляецца зрэдку і напрыканцы перакладу наогул знікае (А – 15, В – 36, С – 7, D – 2). З асобных прыкладаў бачна, што паерык мусіў знаходзіцца над папярэднім зычным: з *г"оры* (замест з"горы), *потр"еба* (замест *пот"реба*), *шт"о* (замест *ш"то*) і інш., або выступае ў слове, дзе маюцца іншыя адхіленні: *сегод"неш"его* (пропуск **н**, гл. 1.3.5). Такім чынам, з'яўленне паерыка перад галосным або ёрам трэба разглядаць як памылку, выкліканую недаглядам пры наборы.

Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана ≈ 7930 паерыкаў (А ≈ 620, В ≈ 1680, С ≈ 3140, D ≈ 2490). Іх сярэдняя колькасць на старонку па зонах прыкладна аднолькавая (А – 77,25, В – 62,22, С – 66,13, D – 72,12), за нязначнай перавагай зоны А.

Аднак даволі часта ў помніку адзначаецца і адсутнасць ёраў ды паерыка пры зычных. Такія напісанні ўзнікаюць, калі наборшчык замест літары з паерыкам ставіў варыянт без паерыка. Гэта адзначаецца вельмі рэдка: а) на канцы слова, значна часцей – б) у сярэдзіне:

а) на канцы слова: *маем Мц. 3:9, своим Мц. 9:3; через* (Мц. 1:22, 2:5), *к Мц. 14:35, бес Мк. 4:34, з* (перад зычным наступнага слова) – 10 разоў, у асноўным у зоне А, і *з* (перад галосным наступнага слова) – 4 разы, *с* (толькі перад зычным наступнага слова) – 23 разы (ва ўсіх зонах); прыклады адносна прыназоўніка *въ* гл. ніжэй;

б) у сярэдзіне слова перад зычнай; без паерыка тут выступаюць літары (акрамя **в**): **с** – 910 разоў, **т** – 127, **п** – 104, **з** – 71, **д** – 70, **к** – 42, **р** – 33, **г** – 29, **б** – 26, **ш** – 20, **м** – 19, **х** – 17, **н** – 10, **л** – 8, **ж** – 8, **θ** – 8, **ч** – 2. Сюды не аднесены выпадкі ўжывання літары **ф** перад зычным: *фрасовнымъ Мц. 14:9, вифс"фагши Мц. 21:1, ефѠафа Мк. 7:34*, паколькі яна не мела паерыкавага варыянта; выкарыстанне **ф** у адным грэцызме этымалагічна не апраўдана (Вηθφάγη).

Усяго ў сярэдзіне слова перад зычнай (літара **с** заслугоўвае асобнай увагі) без паерыка адзначана 585 зычных, аднак па тэксце яны размеркаваны нераўнамерна (А – 131, В – 352, С – 82, D – 20). У гэтых адносінах помнік выразна падзяляецца на дзве часткі: зоны АВ, дзе беспераерыкавыя напісанні ў сярэдзіне слова значна пашыраны (сярэдняя колькасць на старонку: А – 16,37, В – 13,07), і зоны CD, дзе яны рэзка змяншаюцца (С – 1,73, D – 0,58). Так, палова (42) усіх выпадкаў у зоне С прыпадаюць на падзону С₁, а ў зоне D усе выпадкі прыпадаць на падзону D₁, прычым трэць складаюць аднастайныя прыклады з суф. *-ство*, без паерыка над т. Усюды (нават у зоне А) паерыкавы варыянт у сярэдзіне слова пераважае над беспераерыкавым.

Аднак літара **с** мае крыху іншую дыстрыбуцыю. Яе беспераерыкавы варыянт не толькі шырока рэпрэзентаваны па ўсім тэксце (у сярэдзіне слова перад зычнай: А – 163, В – 336, С – 298, D – 113), але нават канкуруе з паерыкавым (колькасць **с** па тэксце: А – 32, В – 220, С – 449, D – 424). Так, у зоне А суадносіны (ва ўсіх пазіцыях) **с"**: **с** складаюць 1 : 5, у зоне В вагаюцца ад 1 : 3 да 2 : 1, нават у падзоне С₁ – 1 : 1 (сярэдняя колькасць на старонку: для **с"**: А – 4, В – 8,15, С – 9,45, D – 12,29; для **с**: А – 21,13, В – 12,67, С – 6,47, D – 3,75). Такім чынам, паводле статыстыкі, у трэці тэксту норму складае адсутнасць паерыка над **с** перад зычным. Цікава, што ў гэтым выпадку ў зонах АВ выкарыстоўваюцца як «**с** шырокае», так і

¹⁰⁷ За выключэннем гэтых выпадкаў іншая функцыя паерыка – перадача [j] (кшталту *тво", божи"*), уласцівая старабеларускаму пісьменству [Карский 1955:229–230; Булыка 1970: 53–54, 164–165], выданню Цяпінскага не вядома.

«с вузкае», тады як у CD – пераважна «с шырокае». Можна адзначыць, што ў падзоне В₃ паерык над с паслядоўна не ставіцца, параўн.: *королев "ст"//во* Мц. 13:33, *подобен "ст"ва^x* Мц. 13:34 і інш.

Асобных заўваг патрабуе выкарыстанне ў перакладзе Цяпінскага двух графічных варыянтаў літары **в** – «**в** вуглаватае» (з паерыкам) і «**в** закругленае» (без паерыка). Варыянт з паерыкам («**в** вуглаватае») выступае толькі перад зычнымі ці ў канцы слова (але: *в" в"ишлиоми* Мц. 2:5, *вв"о сне* Мц. 2:5 (sic!), *в в"есь* Мц. 10:11); варыянт без паерыка («**в** закругленае») – толькі перад галоснай або **ь, ь** (у тым ліку ў канцы слова). Для апошняга варыянта адзначаны шэраг адхіленняў: а) на канцы слова *збав* Мц. 14:30 і ў прыназоўніку *в* (толькі перад зычным наступнага слова) – 33 разы (толькі ў зонах АВ, у 14-м раздзеле і напачатку 15-га); б) перад зычнай: у пачатку слова: *взяль / взяли, впосредку, все, всихъ, вся* і г. д. – 41 раз (амаль толькі выключна ў Мц., толькі *впосредку* Мк. 3:3), у сярэдзіне слова: *мовлю, правдыве* і інш. – 35 разоў (толькі ў Мц.), у суф. *-виш:* *воззревши, бывши* і інш. – 32 разы (толькі ў Мц.). Трэцяя частка (43) усіх адхіленняў прыпадае на адну падзону С₁. Аднак у цэлым абодва варыянты літары **в** у перакладзе Цяпінскага ўжываюцца даволі паслядоўна. Напрыклад, у зоне А «**в** закругленае» правільна (г. зн. перад галоснай або **ь, ь**) выкарыстана ў 236 выпадках і толькі ў 31 выпадку – памылкова; «**в** вуглаватае» выступае тут на правільных месцах 31 раз. Такім чынам, закруглены варыянт літары **в** ужываецца значна часцей, паколькі пасля яго маглі ўжывацца таксама ёры. Наўрад ці існаваў нейкі фанетычны падмурак для такой дыстрыбуцыі графічных варыянтаў літары **в**, паколькі ў адной пазіцыі – у канцы слова – яны аднолькава маглі выкарыстоўвацца, і парадак такога выкарыстання рэгуляваўся толькі арфаграфічна.

3.2.3. Ужыванне ёраў. У перакладзе Цяпінскага, як і ў маргіналіях яго выдання, адно і тое ж слова можа пісацца з ёрамі (*скрозь, кольвекъ*), праз паерык (гл. 3.2.2): *скроз", с"кроз"; кол"векъ, кольвек", кол"век",* нарэшце, без ёраў і паерыка: *скроз, колвек.* Асобны выпадак складае выкарыстанне варыянтаў літары **в** – «**в** закругленае» і «**в** вуглаватае»: *правдыве, правъдыве, прав"дыве* (гл. таксама 3.2.2). Пэўную паслядоўнасць ва ўжыванні таго або іншага спосабу вызначыць не ўдалося, іх размеркаванне па тэксце мае характар свабоднай дыстрыбуцыі. Звычайна мяккасць, асабліва на канцы слова, перадаецца літарай **ь**, паерык тут сустракаецца выключна рэдка і ў асноўным напачатку помніка: *корол" Мц. 2:2, кусител" Мц. 4:3, вел"ми Мц. 4:8, люд"ми Мц. 5:29, кин" Мц. 5:29, т"ма Мц. 6:23* і інш. (параўн.: *король Мц. 1:6, людъми Мц. 5:16, кинь Мц. 5:29* і інш.). Такім чынам, перадача мяккасці праз **ь** была маркіравана для публікатара, як гэта адзначаецца і ў іншых старабеларускіх помніках [Булыка 1970: 33].

Як і ў цэлым у старабеларускім пісьменстве XVI ст., ёры ў помніку ніякага вакалічнага значэння не маюць; такія прыклады, як *пис"чыки* Мц. 9:23, *о//цѣтомъ* Мц. 27:48 трэба лічыць памылкамі, параўн.: *о//цотъ* Мц. 27:34. У помніку адсутнічаюць напісанні з ёрамі ў спалучэннях з плаўным (кшталту *пълный, сърдце*), адзіны падобны выпадак – *до хръ//сту* 'крыж' Мц. 3:7 – памылка; таксама адсутнічаюць і прыклады блытаніны **ь, ь з о, е** (кшталту *дѣбрый, идѣть*).

У перакладзе Цяпінскага ёры выступаюць толькі пасля зычных літар. У залежнасці ад наступнага знака выпадкі ўжывання **ь, ь** можна падзяліць на тры групы: 1) на канцы слова, 2) перад зычным або галосным, 3) для перадачы [j].

1. На канцы слова (такой пазіцыяй лічыцца і месца перад постпазітыўнымі часціцамі *-се/-са, -те* (напр.: *будьте*), *ли / ль, же / жь, бы / бь* і г. д.) могуць ужывацца як **ь**, так і **ь**, адпаведна якасці зычнага. Пасля цвёрдага зычнага выступае толькі **ь**, пасля мяккага – толькі **ь**, і толькі пасля зацвярдзелага адзначаецца хістанне **ь і ь** (хаця ў цэлым пераважае **ь**). Адзначана ўсяго некалькі нефанетычных адхіленняў (верагодна, трапілі з недагляду наборшчыка): а) замест **ь** выступае **ь**: *домовниковъ его* Мц. 10:25, *порождень* Мц. 12:44 (хаця ўсюды ў помніку толькі канч. *-овъ, -ень*), б) замест **ь** выступае **ь**: *минеть* Мц. 5:18, *не есть* Мц. 15:26, 20:15, *ослухаетъца* Мц. 18:17 (за іх выключэннем у перакладзе ўжываецца толькі фармант *-ть*, гл. ніжэй і 4.3.4). Няясна, ці адносіць сюды форму *вза лисьмо* Мц. 16:7,

паколькі ва ўсіх астатніх выпадках падобныя формы (кшталту *виделисмо*) выступаюць наогул без ёраў, хаця марфалагічна блізкія формы пішуцца толькі з **ь**: *ведалось, ведалисьте* і інш.

Можна адзначыць даволі рэгулярнае выкарыстанне ёраў у асобных формах, напрыклад, загаднага ладу (*скарбь(те), очисть(се)* і інш.), у тым ліку перад постфіксамі. Пасля апошняй зычнай слова можа выступаць толькі **ь**, напрыклад, у канчатках Т. скл. адз. л. імёнаў (*домомь, огнемь; всимь, однимь, нашимь* і інш.) ці ў канчатку 1-й асобы адз. л. цяперашняга часу нетэматычных дзеясловаў (*дамь, естомь* і інш.), або толькі **ь**, як, напрыклад, у займенніку *весь* і словах кшталту *чомусь, здесь* і інш., ці ў канчатку 3-й асобы адз. і мн. л. дзеяслова, а таксама ў інфінітыве: *есть, идеть, гнезда ть(се); быть, хоронить(се)* і інш. У перакладзе Цяпінскага ў формах цяперашняга часу 3-й асобы адз. і мн. л., у тым ліку і перад зваротным кампанентам, выступае толькі канч. *-ть* (843 разы); гэта заканамернасць адзначаецца і ў царкоўнаславянскай частцы (гл. 2.1.5).

Усяго ў старабеларускім перакладзе ў пазіцыі канца слова адзначана 5672 ёры (А – 177, В – 1100, С – 2501, D – 1894), прычым усюды пануе **ь** (4413). На працягу тэксту ёры даволі раўнамерна распаўсюджаны па зонах BCD (сярэдня колькасць на старонку для **ь** складае: у В – 31,22, С – 40,55, D – 43,42, для **ь**: у В – 9,52, С – 12,06, D – 11,48) і толькі ў зоне А іх колькасць больш чым у два разы ніжэйшая за астатні тэкст (для **ь** – 18,25, для **ь** – 3,88). Такім чынам, колькасць ёраў на працягу тэксту няўхільна павялічваецца: для зычных **м, х, т, л, н**, пасля якіх часцей за ўсё выступаюць **ь, ь**, розніца паміж пачаткам і канцом помніка складае 2–3 і больш разоў.

2. У сярэдзіне слова ёры могуць ужывацца як паводле этымалогіі, так і не. На этымалагічна апраўданым месцы яны выступаюць, напрыклад, у прэфіксах: *въ-* (33 выпадкі), *въз-/въс-* (45), *зь-/зь-/сь-* (29) і інш., у суфіксах: *-ь/ьство* (88), *-ь/ьць/-ьца/-ьце* (26) кшталту *стольцы, овьца, сердьце; -ька* (16) кшталту *матька, сорочька*, таксама прыслоўі тыпу *спосредьку; -ь/ьба* (12): *тижьба, свадьба; -ь/ьникь/-ьница* (14): *чела дьникь, чужоложьница* і інш.; *-ь/ьск-* (43): *юдьский* і інш.; *-ь/ьн-* (32): *судьный, явне / явный*, у тым ліку ў назоўніку *владьность*; суф. *-ь/ьш-* (33) у формах ступені параўнання: параўн.: *частьшии, больш(и(й))* і інш. (сюды ж адносіцца корань дзеяслова *згорьшались*); суф. *-ьш-* (56) дзеепрыметнікаў: *увидевьши, перешодьши* і інш. У каранях ёры этымалагічна апраўдана адзначаюцца ў словах розных часцін мовы: дзеясловах: (*во-, о)зьми* (15), (*зо-, вы-, на-, при)шьли, шьла* (11), (*про-, по-, у)зьрети* (4) і інш.; назоўніках: *церкьви* (4), *дъни* (3), *жъниво* (3), *осьлица* (3) і інш.; займенніках: *вьсе* (18), *сьвои* (9) і інш.; лічэбніках: *дъванадцать* (6), *дъва* (4), *одънимь, одьному* і г. д. (5) і інш.; прыслоўях і службовых словах: *кольвекь* (48), *только* (32), *вельми* (12), *сезьде* (12), *колько* (11) і інш.; у некаторых канчатках, напр.: *-ь/ьми* (7) – *людьми* і інш., *-ь/ьма* (7) – *д(ь)ванадцатьма*.

На этымалагічна неапраўданых месцах ужыванне ёраў выклікана дзвюма з’явамі [Булыка 1970: 36–38]: правапіснай тэндэнцыяй да «разгрузкі» збегу зычных шляхам пастаноўкі паміж імі **ь** (напр.: *недовъ рьсьтъва* Мц. 13:58)¹⁰⁸, і тэндэнцыяй да пазначэння на пісьме асіміляцыйнай мяккасці (гл. 4.2.6). У першым выпадку напісанні з **ь** адзначаюцца ў асобных марфемах (*розь-/розь-/рось-* (24), *пъри-* (8), *-надъцать-* і інш.) і словах: *мовьлю, розмовьяль* (8), *натыхьместь* (13), *тогьды* (8) і інш. Адлюстраванне асіміляцыйнай мяккасці часта сустракаецца ў суф. *-осьть/-есьть* (44), у злучніку *есьли* (83), дзеяслоўных формах *еьте / еьте, етьть, еьми* (93), *ейти / ейти* ‘есці’ (15), у словах: (*вы-, до-, о-, от)путьтити(се)* (23), (*вы-, от-, з)дасьтти(се)* (16), (*о)кресьтити(се)* (10), *кресьтитель* (8), *аньгель* (14), *сьлепый* (12), *вьследь* (9), *исьте* (11) і інш.

Усяго ў помніку ў сярэдзіне слова адзначаны 1421 ёр, прычым суадносіны **ь** (690) і **ь** (731) прыблізна аднолькавыя. Прыкладна аднолькавыя і суадносіны «этымалагічных» (724) і «неэтымалагічных» (697) ёраў. Аднак іх дыстрыбуцыя ў марфалагічных адносінах вельмі

¹⁰⁸ Сюды, відаць, трэба адносіць і прыклады, дзе **ь** выступае і не на марфемным стыку, у а) першым складзе перад галоснай: *бърата, дъругои, зъвезьды* і інш., б) апошнім складзе за галоснай: *дольгь, корьмь, натыхьместь* і інш.

нераўнамерная. «Этымалагічныя» ёры выступаюць часцей у афіксах, чым у каранях (264), тады як «неэтымалагічныя» з'яўляюцца пераважна ў каранях (599). Цікава адзначыць, што сярод «неэтымалагічных» ёраў пануе **ь** (492), тады як сярод «этымалагічных», наадварот, **ъ** (485). Першы факт звязаны з адлюстраваннем на пісьме асіміляцыйнай мяккасці (гл. 4.2.6), тады як другі адлюстроўвае шырокае распаўсюджанне на марфемных стыках працэсаў зацвярдзення (гл. 4.2.5).

Адметна, што прыблізна палова выпадкаў пастаноўкі як «этымалагічнага», так і «неэтымалагічнага» **ъ** адбываецца пры пераносе слова з радка на радок, дзе пасля зычнага пры адсутнасці над ім паерыка мусіў стаяць ёр. Аднак у асобных выпадках гэта не так. Напрыклад, даволі часта (15) **ъ** выступае перад эпентэтычным *-л-*, прычым толькі некалькі выпадкаў (4) прыпадае на перанос слова: *земь//ли* Мц. 15:35, 24:35, Мк. 6:47, *уздороль//ла ти* Мц. 3:13, тады як без пераносу: *мовьлю* Мц. 6:5, 16, 10:15, 12:6, 14:4, 18:8, Мк. 3:28, *розмовьла ль* Мц. 25:19, *розьслабьленому* Мк. 2:5, *земьла* (Мц. 16:19, 18:19). Можна меркаваць, што і на мяжы радка, і ў многіх этымалагічна апраўданых напісаннях **ъ** у групах зычных ставіцца менавіта дзеля пазначэння канца склада.

3. Перадача [j] з дапамогай ёраў адзначаецца а) у корані (37), б) у суф. *-анье/-енье* (147), в) на канцы асновы (214) і адбываецца на фанетычных падставах: пасля спрадвечна мяккіх выступае толькі **ь**, пасля зацвярдзелых – **ъ** ці **ь**:

а) у корані слова перад [j] выступаюць **ъ** ці **ь** у словах *убьете, забьютъ, бьючи* (12), *выпьете, пьете, пьючи, пью, пьяницами* (13), *дьяволь* (4), *прольетьсе* (2), а таксама пасля прэф. *объ-* перад галоснай **а** / **я** : *объявитисе, объядающийсе* (7);

б) у суф. *-анье/-енье* (кшталту *згромаженъе, поданье*, у тым ліку *оденье, именье, сеянье*) выступае **ь** у наступных формах: Н.-В. скл. адз. л. (61), Р. скл. адз. л. (44), Д. скл. адз. л. (13), Т. скл. адз. л. (10), М. скл. адз. л. (8), М. скл. мн. л. (11);

в) перад суф. *-j-* (рознага паходжання) выступаюць **ъ** ці **ь** у формах:

– назоўнікаў асноў на *-jō* (тыпу *листье, тернье*): Н.-В. скл. адз. л. (26), Р. скл. адз. л. (12), Д. скл. адз. л. (2), Т. скл. адз. л. (4), М. скл. адз. (5), Н. скл. мн. л. (1), В. скл. мн. л. (1);

– назоўнікаў асноў на *-jā* (тыпу *судья, братья, ролья*): Н. скл. адз. л. (28), Р.-М. скл. адз. л. (33), Д. скл. адз. л. (4), В. скл. адз. л. (17), Т. скл. адз. л. (3), Н.-В. скл. мн. л. (3), Т. скл. мн. л. (2), М. скл. мн. л. (2);

– назоўнікаў асноў на *-ī* (тыпу *радостью, ночью*), а таксама ў назоўніку *церковью* Т. скл. адз. л. (28);

– формаў прыметнікаў: *божье(го), божьи(хъ), божья, божью, вдовье, пророчье, человечье(го), человечье(м(у))* (42);

– слова *трьетья* (*видети, третья ль ветром колышучого* Мц. 11:7), а таксама фіналь слоў *напись* ‘напіс’ Мц. 22:20, *надъпись* Мк. 12:16.

Перад [j] часцей выступае **ь** (303), радзей (90) **ъ** (пасля зацвярдзелых). Па помніку напісанні «**ь** / **ъ** перад [j]» размеркаваны даволі раўнамерна: А – 15, В – 85, С – 162, D – 136; выключэнне, як бачна, складае зона А. Менавіта на гэтую зону прыпадае асноўная колькасць напісанняў не праз ёры, а праз паерык (кшталту *запроваженъе* замест *запроваженъе* і інш., гл. 3.2.2). Падобныя напісанні (без ёраў) трэба разглядаць як факультатыўную норму ў пазначэнні мяккасці-цвёрдасці перад [j], якая ў зоне А ўжо выціскаецца напісаннем з ёрамі, а ў наступных зонах знікае зусім. Толькі аднойчы сустрэўся выпадак *обавла ючисе* Мк. 8:32, параўн.: *объяв(л)-* (Мц. 6:5, 16, 18, 16:17, 27:53, Мк. 4:32) – або памылка, або яўны паланізм.

3.2.4. Ужыванне літары ъ. Літара **ъ** ў ЕЦ перадае толькі [e] (нават не [je]) і ў помніку сустракаецца ў цэлым спарадычна, без марфалагічнай і лексічнай паслядоўнасці. У перакладзе Цяпінскага гэтая літара адзначана як на этымалагічна апраўданых месцах (86 разоў), галоўным чынам, у каранях, так і значна часцей этымалагічна неапраўдана (231), таксама пераважна ў каранях. У ніводным выпадку не адзначана блытаніны **ї** / **и** з **ъ**; пра выпадкі блытаніны з **ї** / **и** з **е** гл. 3.2.6.

Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана 325 літар **ъ**, аднак па тэксце яны

размеркаваны нераўнамерна. 2/3 усіх выпадкаў прыпадае на менш чым 1/3 тэксту: падзоны В₃ (33), С₁ (102), С₂ (85). У астатніх сегментах (А – 9, В₁В₂ – 40, С₃ – 28, D – 28) сярэдняя колькасць на старонку для літары **ѣ** ўстойліва невысокая (А – 1,13, В₁В₂ – 1,65, С₃ – 1,44, D – 0,81), тады як у падзонах В₃ (11), С₁ (10,74) яна рэзка павялічваецца і зноў ідзе на зніжэнне толькі ў падзоне С₂ (5,51). Прычынай такой непрапарцыянальнасці можа быць толькі графічны статус **ѣ** – наборшчык ужываў гэтую літару паводле ўласнага густу.

Для фанетычнай характарыстыкі літары **ѣ** ў помніку трэба высветліць стасункі гэтай літары адносна націску, адкрытасці – закрытасці склада, суседніх гукаў, а таксама вызначыць яе сувязь з лексікай.

Літара **ѣ** зафіксавана як пад націскам (пераважна ў каранях) – *нѣ чь, фарисѣ и* і інш., так і не – *гнѣ зда тьсе, готуитѣ* і інш. Для паўназначных слоў (якія не могуць быць акцэнтнымі клітыкамі) пераважае, напэўна, націскная пазіцыя (статыстыку падаць тут складана, паколькі шмат дыскусійных прыкладаў: *узрѣ ль, рѣ нью, огнѣ мѣ* і інш.). Аднак націск хутчэй за ўсё не адыгрываў ніякай ролі пры ўжыванні **ѣ**, хаця б таму, што існуе шэраг прыкладаў, дзе **ѣ** выступае ў слове двойчы (*чѣ рѣ з, тѣ рнѣ ти, будѣ тѣ* і інш.) або ў адной і той жа форме на розных месцах (кшталту *дерѣ во, дѣ рево*).

Літара **ѣ** адзначана як у адкрытым (*крещѣ ньемъ, недовѣ рства* і інш.), так і закрытым складзе (*учѣ никовъ, вѣ руеши* і інш.). Статыстыку і тут даць складана, паколькі няясна, куды адносіць прыклады кшталту *бѣ законъе, огнѣ ную* (калі прызнаваць іх памылковым напісаннем, то тады тут закрыты склад, калі правільным – адкрыты склад?) і паводле якога прынцыпу (санорнасці ці імплазійнасці) падзяляць склады. Калі кіравацца фармальным крытэрыем (перад **ѣ** больш за адзін зычны – тады склад закрыты, сюды ж і выпадкі з **ѣ** перад [j]), то ў такіх «закрытых» складах **ѣ** выступае 104 разы (галоўным чынам гэта неэтымалагічны **ѣ**).

Літара **ѣ** выступае практычна пасля ўсіх груп зычных. Часцей яна сустракаецца пасля зацвярдзелых – шыпячых, **ц, р** (143) і губных (76), аднак наўрад ці можна меркаваць, што і астатнія зычныя перад **ѣ** з'яўляюцца цвёрдымі (накшталт украінскага зацвярдзення перед [e]) – у асобных выпадках перад **ѣ** адлюстроўваецца асіміляцыйная мяккасць зычных: *посълѣ днѣ му, двѣѣ* (менш паказальныя прыклады кшталту *змовилосьѣ, нѣ поималисьтѣ*). Апрача таго, даволі часта **ѣ** выступае перад цвёрдым (зацвярдзелым) зычным, што можна разглядаць як перадачу гэтай літарай адкрытага, шырокага галоснага [e]. Аднак калі гэта і так, то такая функцыя гэтай літары не мае ні паслядоўнага, ні рэгулярнага характару: зразумела, што літара **е** можа перадаваць [e] значна часцей.

Літара **ѣ** выступае пераважна ва ўсходнеславянскай лексіцы, аднак няма ніводнага слова, дзе б яна ўжывалася паслядоўна і/або рэгулярна (няважна, этымалагічна ці не). Калі пэўная паслядоўнасць і можа быць вызначана, то хутчэй марфалагічная. Так, **ѣ** выступае ў флексіях М. скл. адз. л. асноў на -*ѣ* (*в городѣ, в капернаумѣ* і інш.) і Д.-М. скл. адз. л. асноў на -*ѣ* (*матуѣ, к горѣ, о науцѣ, в рецѣ* і інш.), па аналогіі з чым клічны склон *о, родѣ* !; у формах Д.-М. скл. займеннікаў *тобѣ, собѣ, мьнѣ* і інш.; у фарманце ступені параўнання -*ѣ и*, адкуль спалучэнне -*ѣ и* набывае характар аналогіі для флексіі Р. скл. мн. л. асноў на -*ѣ* (*моцѣ и, приказанѣ и*), што падтрымлівае і кантамінацыя з грэцызмамі тыпу *фарисѣ и, галилѣ иское*, дзе **ѣ** заканамерна адпавядае грэч. *οι*. З іншага боку, зусім незразумела з'яўленне **ѣ** ў постфіксах *сѣ, тѣ* (апошняе, магчыма, пад уплывам формаў імператыва кшталту *идѣ те*), у часціцы *жѣ* (асабліва часта – у царкоўнаславянскай частцы). Літара **ѣ** даволі правільна выступае ў тэматычным суфіксе дзеяслова: *велѣ ль, зрозумѣ ль, узрѣ ль, стерѣ чи, терпѣ ти* і інш. Аднак ва ўсіх гэтых выпадках значна часцей адзначаецца літара **е**.

Пры адсутнасці фанетычнай і лексічнай (марфемнай) паслядоўнасці ва ўжыванні

літары **ѣ** ёсць усе падставы сцвярджаць, што ў помніку яна адыгрывае выключна графічную ролю і яе выкарыстанне наогул фанетычна не абгрунтавана. Напрыклад, у падзонах В₁В₂ на пераносе слова (графічна апорнай пазіцыі) **ѣ** адзначана ў 12 выпадках (з 39 магчымых). Для публікатара літары **ѣ** і **е** былі эквівалентнымі; на слых наборшчык не мог праверыць правільнасць ужывання **ѣ** і **е** не толькі ў напісаннях кшталту *рѣ къ – рекъ*, але і *нѣ – не*. Відаць, ён быў зусім незнаёмы з украінскай традыцыяй этымалагічна правільнага выкарыстання літары **ѣ**. Такім чынам, для арфаграфіі помніка літара **ѣ** неабавязковая і захоўваецца толькі па традыцыі. Ніякай заканамернасці наконт ужывання **ѣ** не заўважана, і на працягу тэксту наборшчык выкарыстоўваў яе ўсё радзей і радзей.

3.2.5. Ужыванне варыянтных літар. У складзе літар помніка можна вызначыць варыянты, якія або спрадэку існавалі ў кірылічнай графіцы (паколькі яна часткова капіруе грэчаскую), або паступова набылі статус дублетаў у выніку развіцця арфаграфіі (страты першапачатковага гукавога значэння з прычыны фанетычных змен). Сюды адносяцца: галосныя **о / ѿ, у / ѹ, и / ѣ; а / ѡ, е / є**, зычныя **з / с, ф / ѳ**. Да іх пэўным чынам можна аднесці таксама **г / кг, щ / сч** (тры іншыя пары – «шырокае **о**» / «вузкае **о**», «шырокае **с**» / «вузкае **с**», а таксама **т / тт** (гл. 3.1.2) трэба лічыць графічнымі варыянтамі адной літары). Але пары **з / с, г / кг, щ / сч** для перакладу Цяпінскага малапаказальныя: яны сустракаюцца ў лічаных выпадках (гл. 3.1.2).

Літара **е** перадае як [e], так і [je], тады як **є** («е якарнае») пазначае толькі [je] (але: *нѣ ослабѣли* Мц. 15:32, *наты^хме^{см}* Мк. 4:16) у наступных выпадках:

а) у скарачаным запісе дзеяслоўнай формы *есть*: *е^{см}* (А – 14, В – 53, С – 8, D – 7), адкуль такі запіс пранікае і ў формы *е^{см}ти* 'есці' Мк. 3:20, *наты^хме^{см}*// Мк. 4:16. Такім чынам, пры скарачаным запісе літара **є** практычна заўсёды кантактуе з вынасным спалучэннем **ст**. Але ў скарачаным запісе формы *есть* зрэдку можа выступаць і звычайнае **е**, што адзначаецца галоўным чынам у падзоне В₃ (8 разоў): *е^{см}* Мц. 13:23, 31, 32', 33, 37, 38, 39' (у зоне А няма, у зоне С – толькі спарадычна: Мц. 14:1, 24:6, 26:66);

б) у фіналях дзеяслова перад вынаснай **т**: *одевае^м* Мц. 6:30, *не потеря^а е^м* Мц. 10:42, *оставае^мсе* Мц. 23:38, 24:23, *мае^м* Мк. 3:26, *не ведае^м* Мк. 4:27, *пополна е^м* Мк. 4:28;

в) у шэрагу слоў падзоны В₃ (у Мц. 13): *его* 25, 28, 30', 32, 36, *ему* 27, 28, *еси* 27; *всеель* 25, 31, *сеел* 27; *сѣ сное* 23; *доброе* 24, 27, 37, 38, *злосътивыє* 38, *иное* 24, 31, 33, *которое* 31, 32, *мое* 31, *небесное* 24, 31, 33; *обоє* 30, *реченоє* 35, *тоє* 34, *тыє* 38; *скончѣ нѣ* 40; па-за межамі гэтай падзоны (акрамя вышэй адзначаных выпадкаў) **є** сустракаецца спарадычна: *фарисеевъ* Мц. 12:38, *терньє* Мк. 4:7.

Літары **о** і **ѿ** перадаюць [o], аднак **ѿ** ўжываецца ў перакладзе толькі ў складзе лігатуры **ѿ^т**, якая пазначае спалучэнне гукаў [ot]. Гэтая лігатура выступае амаль выключна ў пачатку слова і толькі перад зычнымі: *ѿ^мца*, *ѿ^мшоль*, *ѿ^мтуль*, *ѿ^мнუსьтити* і інш. (але: *ѿтворѣ* Мц. 25:11), або як прыназоўнік *ѿ^м* (але ў царкоўнаславянскім слупку часам *ѿ^м* Мц. 1:3, 5, 6). Адзінае абмежаванне ва ўжыванні лігатуры **ѿ^т** напачатку слова – напісанне з ініцыяльнай вялікай літарай (у пачатку верша, гл. 3.1.2): замест **ѿ^т** тут ставіцца **ѿ** з дзвюма кропкамі ўнутры контура: *ѿ^тт^уль* Мц. 4:17, 16:21, *ѿ^тт^ѣ* Мц. 24:32; 27:45, *ѿ^тт^ѣповедаючи* Мц. 21:21, *ѿ^тт^ѣповедиль* Мк. 9:38, *ѿ^тт^ѣнусьти* Мк. 6:36. Спалучэнне **ѿ^т** тут выступае перад **ѣ**, што фармальна можа лічыцца пазіцыяй перад галосным. У сярэдзіне слова лігатура **ѿ^т** адзначана толькі ў грэцызме *искариѿ^мскии* (Мц.10:4; Мк. 3:19), але: *искариѿ^тьскии* Мц. 26:14. Колькасна лігатура па тэксце перакладу размеркавана раўнамерна (лічба ў дужках тычыцца прыназоўніка *ѿ^м*): А – 11 (+11), В – 88 (+24), С – 108 (+53), D – 88 (+25). У астатніх месцах слова лігатура **ѿ^т** адсутнічае, там выступаюць літары **ѿт**, у тым ліку і ў пачатку слова, але толькі перад галоснымі: *ѿ^мшоль*, *ѿ^мто*, *ѿ^мтецѣ*; *ѿ^мрота*, *ѿ^мсотникѣ* і інш.

Літара **а** перадае [ja] або [’a], тады як **ѡ** – толькі [ja] (але: *землѡ* Мц. 2:6, *взѡ ль* Мц. 4:8). Іх ужыванне пэўным чынам прывязана да пазіцыі у слове, але рэгулярна не вытрымана і паслядоўна не праведзена па тэксце. У гэтых адносінах помнік выразна

падзяляецца на некалькі частак: а) зоны АВ і D, дзе для перадачы [ja] разам з *æ* ўжываецца яшчэ *▲*, і б) зону С, дзе практычна ўсюды [ja] перадаецца праз *æ* (у разлік не прымаецца напісанне напачатку верша, дзе ў якасці вялікай літары можа выступаць толькі *æ*, гл. 3.1.2).

У зоне А ў ініцыяльнай пазіцыі слова літары *æ* (6) і *▲* (5) яшчэ канкуруюць паміж сабой (нават у межах радка, напр.: *іса//ак пак сплодил æ кова, ▲ ков пак // сплодил...* Мц. 1:2), тады як у астатніх месцах слова замацавалася *▲* (27), літара *æ* пранікае сюды выпадкова (6): *езекіæ* Мц. 1:9 (побач *езекі▲* Мц. 1:10), *иессеæ* Мц. 1:5, *показань//æ* Мц. 3:8, *дæ вол* Мц. 4:5, 8, 11. У зоне В літара *▲* пануе ва ўсіх пазіцыях слова (у тым ліку ў пачатковай – 38), літара *æ* больш-менш адметна выступае на ініцыяльным месцы слова (12), галоўным чынам у самым пачатку і ў самым канцы зоны: *æ* Мц. 5:22, 32, 34, 39, 10:16, *æ ко* Мц. 5:48, 13:29, *æ къ* Мц. 6:2, 13:43, *æ вне* Мц. 6:16, 18, *æ ковъ* Мц. 13:55, на іншых месцах слова літара *æ* з'яўляецца выпадкова (7): *кна зь неæ киш* Мц. 9:18, *надеæ тьсе* Мц. 12:21, *братъæ* Мц. 12:49, 13:55, *рольæ* Мц. 13:38, *погоршеньæ* Мц. 13:41, *мариæ* Мц. 13:53. У зоне D тая ж самая карціна: у ініцыяльнай пазіцыі літара *▲* (44) выцясняе *æ* (17): *æ* Мк. 1:2, 6:15, 51, 9:25, 10:38', 39', 11:33, *æ къ* Мк. 1:10, 8:21, *æ ко* Мк. 10:23, 24, *æ кова* Мк. 1:19, 3:17, 10:4, *æ ковова* Мк. 3:17, на астатніх месцах слова пануе *▲*, літара *æ* трапляецца выпадкова (6): *андреæ* Мк. 1:16, *огневаæ* Мк. 1:31, *покаæ нье* Мк. 2:17, *другаæ* Мк. 3:5, *варв'яломеæ* Мк. 3:18, *матьфеæ* Мк. 3:18.

У зоне С для перадачы [ja] ва ўсіх пазіцыях ужываецца *æ* (134), з'яўленне тут *▲* (11 – пачатак слова, 28 – астатнія месцы) адбываецца галоўным чынам у канцы зоны: *▲* Мц. 20:15, 26:15, *▲ къ* Мц. 22:29, 26:19, 39, 59, 27:10, 65, 28:6, 8, *▲ ковова* Мц. 27:56, *нарожень▲* Мц. 14:6, *подань▲* Мц. 15:6, *така▲* Мц. 19:10, *беззаконь▲* Мц. 23:28, *кажда▲* Мц. 23:35, 28:18, *спустошень▲* Мц. 24:15, *сто▲ чую* Мц. 24:15, *с ть▲ ніцами* Мц. 24:49, *та▲* Мц. 26:12, 39, 27:8, *до каи▲ фы* Мц. 26:57, *роска▲ вишсе* Мц. 27:3, *роль▲* Мц. 27:8, *ереме▲* Мц. 27:9, *цъ рковна▲* Мц. 27:51, *друга▲* Мц. 28:1, *юде▲ мі* Мц. 28:15. Пранікненне сюды *▲* ў пэўнай ступені абумоўлена ўплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка, дзе для перадачы [ja] ужываецца пераважна *▲*.

Літары *и*, *ї* перадаюць [i] (у становішчы пасля галосных *і*, магчыма, у некаторых выпадках напачатку слова – [ji]). Ужо была звернута ўвага на тую амаль тэхнічную абьякавасць, з якой выкарыстоўваў наборшчык ЕЦ гэтыя літары ў тэксце [Булыка 1970: 22–23]. Сапраўды, у слове адна літара з гэтай пары свабодна ўжываецца замест другой, у тым ліку і для перадачы нескладовага [j]: *выіму* Мц. 7:4 і інш. У перакладзе Цяпінскага пануе *и*, аднак колькасць *ї* на працягу тэксту неаднолькавая: А ≈ 54, В ≈ 180, С ≈ 412, D ≈ 376 (адпаведна, сярэдняя колькасць на старонку па зонах складае: А – 6,75, В – 6,67, С – 8,67, D – 10,90). Тым не менш можна адзначыць пэўныя пазіцыі ў слове, да якіх прывязана ўжыванне літары *ї* (улічвалася таксама і вялікая літара напачатку верша, але не ініцыял напачатку раздзела).

У ініцыяльнай пазіцыі (але не перад галоснай) *ї* выступае ў зонах А (≈ 20), В (≈ 33), астатняя колькасць (≈ 18) прыпадае ў асноўным на вялікую літару ў зоне D; пераважную большасць выпадкаў (≈ 50) забірае злучнік *і*. Больш-менш трывала на працягу тэксту *ї* ўжываецца ў пазіцыі побач з галоснай (117), выступаючы тут пераважна перад галоснай (А ≈ 13, В ≈ 21, С ≈ 47, D ≈ 23, прычым больш за палову (56) складае спалучэнне *їи*, тады як выпадкі выкарыстання *ї* пасля галоснай (≈ 13) абмяжоўваюцца зонай В ≈ 11). У іншых пазіцыях *ї* выступае значна шырэй (А ≈ 20, В ≈ 115, С ≈ 359, D ≈ 341), моцна пашыраючыся ад зоны С₂ (сярэдняя колькасць *ї* на старонку ў зонах С₂С₃ складае 8,26 (D – 9,88), тады як у С₁ – 4,74, параўн.: В – 4,26), аднак пэўную заканамернасць заўважыць тут цяжка. Можна толькі адзначыць, што *ї* выступае пераважна ў суфіксе *-никъ*, у слове (*γ*)*чинити*, на канцы слова (галоўным чынам у фіналях перфекта і дзеепрыметніка): *оферовнікі*, (*γ*)*чїнілі*, *мовечї* і інш.

Спалучэнне літар **ии** / **їи** магло перадаваць як [ij], так і [iji], параўн.: *исашино* Мц. 13:14, *маршинь* Мк. 6:3 і інш.

Літары **у** і **ү** (дыграф **оу**) перадаюць гук [u]. У сярэдзіне слова адна літара свабодна можа выступаць замест другой, параўн. аднародныя назоўнікі: *Ерусоліме, ерусоліме* Мц. 23:37. Пэўнай дыстрыбуцыі ва ўжыванні гэтых дублетных літар заўважыць не ўдалося, апроча адной заканамернасці, якая вытрымана вельмі паслядоўна: у ініцыяльнай пазіцыі слова ўжываецца толькі **ү** і ніколі **у**. Гэта адпавядае і пануючай тэндэнцыі старабеларускага пісьменства XVI ст. [Булыка 1970: 29]. У астатніх пазіцыях слова пераважае **ү** напачатку помніка, тады як ужыванне **у** становіцца больш шырокім у зонах CD.

Адносна выкарыстання літар **ф** і **θ** тэкст перакладу Цяпінскага выразна падзяляецца на дзве часткі: у зонах АВ пераважае **θ** (А – 28, В – 18), а **ф** сустракаецца зрэдку (А – 3, В – 9), у зонах CD пануе **ф** (С – 65, D – 41), а **θ** выступае спарадычна (С – 5, D – 9). Зразумела, што этымалогія напісанняў (у асноўным запазычанняў) пры такім раскладзе не вытрымліваецца, параўн.: *нефталімовых* Мц. 4:13, *нефталімова* Мц. 4:15, *вифсагіи* Мц. 21:1, хаця *вифсагіи* Мк. 11:1 і інш.

Наяўнасць у кірылічным пісьме дублетаў стварае праблему іх семантызацыі. У помніку яна толькі часткова вырашаецца шляхам спецыялізацыі дублетаў або паводле пазіцыі ў слове (напрыклад, **ү** напачатку слова, у астатніх месцах **ү, у, оу**), або паводле фанетычнага значэння (напрыклад, **æ** перадае толькі [ja], тады як **▲** – [ja] і [‘a]). Аднак гэтая спецыялізацыя ў помніку строга не вытрымана і на працягу тэксту яе семантыка можа змяняцца (напрыклад, то **θ** выцясняе **ф**, то **ф** пануе над **θ**). Акрамя таго, застаецца пэўная колькасць дублетаў, неспецыялізаваных ніякім чынам (напрыклад, розныя графічныя варыянты літар **о, с, т**); толькі статыстычныя падлікі дазваляюць высветліць, што іх дыстрыбуцыя па тэксце нераўнамерная. У арфаграфіі помніка не заўважана семантызацыі дублетаў па марфалагічнай прыкмеце, што прадпісвалася, напрыклад, царкоўнаславянскай мове ў граматыках Л. Зізання і М. Смятрыцкага (гл.: [Булыка 1970: 26–27]).

3.2.6. Нефанетычныя хістанні ва ўжыванні літар у перакладзе Цяпінскага тычацца ў асноўным хістання літар **и** / **ї** і **ы**, а таксама **и** / **ї** і **е**. У мове Цяпінскага ў цэлым захоўваецца адрозненне [y] і [i], адпаведна этымалогіі. Разам з гэтым на месцы *i ці *j часта адзначаецца хістанне **и** / **ї** і **ы** пасля зацвярдзелых (гл. 4.2.5). Хістанне паміж **и** / **ї** і **ы** не пасля зацвярдзелых рэпрэзентавана ў перакладзе Цяпінскага шэрагам фанетычна непаказальных выпадкаў, за якімі нельга бачыць украінскі ўплыў, г. зн. адлюстраванне ўкраінскага пераходу *i, *y > y.

Такое хістанне ў помніку адзначана ў марфалагічна значымых выпадках – у канч. -и/-ы ў: а) формах Н. скл. мн. л. назоўнікаў і субстантываў: *ангели, апостоли, беси, ветри, погани, пси* і г. д., але: *ангелы, бесы, орлы* і г. д.; б) формах Н. скл. мн. л. кароткіх прыметнікаў і дзеепрыметнікаў: *видени, готови, свободни, собрани, стривожени* і г. д., але: *полчоны, собраны, уздоровлены* і г. д. Ва ўсіх гэтых выпадках прысутнічае хістанне паміж даўнімі родавымі канчаткамі мн. л. Яно адзначаецца таксама і ў суседнім царкоўнаславянскім слупку.

Толькі праз літару **и** пішуцца словы *дира, нине, тысяча*: *дира* Мц. 9:16, Мк. 2:21, *нине* Мц. 6:11, 9:18, 16:3, 21:28, 27:19, *тисеча, тисечникъ* (11 разоў, гл. 4.2.2)¹⁰⁹. У царкоўнаславянскім слупку выступаюць формы *тысяща, ныне*, але *дира* – такая форма ўласціва і царкоўнаславянскаму пісьменству. Хістанне **ы** ~ **и** адзначана ў корані *иродий*:- *иродыѡ ды* Мц. 14:3, *иродыѡ дина* Мц. 14:6, але *иродиа ны* Мк. 3:6, *иродиа ды* Мк. 6:17, 22, *Иродиа* Мк. 6:19.

Нефанетычную прыроду мае хістанне паміж **и** / **ї** і **е** ў формах *детя – дитя, седети – сидети*. Яны – вынік блытаніны розных асноў [Карский 1955: 226–227]. Спрадвечны галосны -i- выступае ў корані слова *змиевый* (Мц. 3:7, 12:34, 23:33). Спрадвечны галосны -e- выступае

¹⁰⁹ Падобныя напісанні гэтых і некаторых іншых слоў уяўляюць устойлівую асаблівасць старабеларускага пісьменства таго часу (гл.: [Карский 1955: 236–237; Булыка 1970: 109]) і, відаць, звязаны з балцкім уплывам: у літоўскай мове не адрозніваюцца [y] і [i].

ў флексіі В. адз. л. жан. р. прыналежага прыметніка *божее* Мц. 22:16, параўн. В. адз. л. ніяк. р. *божъе* Мц. 12:28. Напісанне *учениковъ* Мц. 28:16 з **и** замест **е**, напэўна, памылка друку (адваротная памылка, з **е** замест **и**: *лець меръство* Мк. 12:15); такая ж памылка *виделомъ* 'ведаў' Мц. 25:24 (црксл. *ведех*), магчыма, заснаваная на кантамінацыі *ведети* і *видети*. У формах *вси(хъ)*, *всим(и)* выступае абагульнены паказчык мн. л. *-и-* (па аналогіі з *имъ*, *твоимъ*; *ихъ*, *твоихъ*), які супрацьпастаўляецца формам адз. л. з *-е-*: *все*, *всего*, *всему* і г. д. Хістаннем розных асноў, з *-и-* і з *-е-*, абумоўлена напісанне кораня *-таи/-тае-*, што супадае і з польскай формай: *(по)таемне*, црксл. *потаено*, польск. *potaiemnie*; *таино*, црксл. *таино*, польск. *taiemny* і г. д. (гл. 2.2.8).

Пасля заднеязычных на месцы *у ў перакладзе Цяпінскага выступаюць толькі літары **и** / **ї**: *ги*, *ки*, *хи* (што складала норму старабеларускага пісьменства XVI ст. [Булыка 1970: 116–117]), хістання з **ы** тут не адзначана.

4. МОВА ПЕРАКЛАДУ

4.1. Навуковае знаёмства з мовай перакладу В. Цяпінскага

ЕЦ з'яўляецца этапным помнікам у гісторыі беларускай літаратурнай мовы і ўжо цэлае стагоддзе выклікае цікавасць у лінгвістаў. Аднак лёс з розных прычын не вельмі спрыяў поўнаму і ўсеахопнаму даследаванню мовы гэтага старадрука. Па лінгвістычнай бібліяграфіі, якая прысвечана перакладу В. Цяпінскага, існуе спецыяльны агляд [Клімаў 1998], у якім выкладаецца гісторыя вывучэння помніка. Яна сведчыць, што ўзровень лінгвістычнага знаёмства з ЕЦ быў пераважна фрагментарны, хаця і дастатковы для атрымання правільнага навуковага ўяўлення пра мову перакладу і яе месца ў тагачаснай моўнай сітуацыі.

4.1.1. Кваліфікацыі мовы. Спробы кваліфікаваць мову перакладу рабіліся рознымі вучонымі. Сам Цяпінскі ў прадмове адназначна характарызуе гэтую мову як «рускую» (гл. 1.1.1). Тамсама ён гаворыць, што дыглата выйшла *двема езькы за ра^з и словѣ^нски^и и при не^и тут жо роускимъ*. У маргіналіях пры неабходнасці спаслацца на свой пераклад Цяпінскі таксама называе яго «рускім»: *гледі о томъ слоѣ ото при рускомъ* (арк. 24), *гледі о тыхъ словахъ ото при рускомъ* (арк. 28 адв).

Згодна з еўрапейскай традыцыяй, якая ўкраінцаў і беларусаў называла «рускімі», «рутэнамі» (у адрозненне ад маскавітаў – велікаросаў), даследчыкі XIX ст. таксама называлі мову Цяпінскага «рускай» [Первольф 1888: 599] (ці «заходнерускай» [Соболевский 1907: 18; Соболевский 1980: 68; Карский 1921: 37; Карский 1962: 253], «маларускай» [Иосиф 1861; Макарий 1895: 475]). Асобныя аўтары тых часоў нават спрабавалі залічаць ЕЦ да помнікаў украінскай мовы [Огіенко 1918: 41], аднак ужо даўно А. Сабалеўскі адзначыў неправамернасць гэтага, гаворачы, што помнік не залучае ў сабе маларусізмаў і напісаны на даволі чыстай беларускай мове [Соболевский 1888: 322–323]. Крыху пазней гэтую кваліфікацыю ўдакладніў Я. Карскі, таксама прызнаўшы мову перакладу беларускай «з некаторымі толькі дамешкамі польскай мовы, іншымі словамі, гэта тагачасная заходнеруская актавая мова» [Карский 1893: 119, 123]. Такім чынам, даволі рана мову евангельскага перакладу Цяпінскага акрэслілі як беларускую.

Гэтая кваліфікацыя не выклікала дыскусіі і надзейна замацавалася ў літаратуры ўжо на мяжы стагоддзяў (гл. напрыклад, энцыклапедыі таго часу [Jelski 1892: 647; Kryński 1892: 706; Библейские 1891: 691; Белорусская 1903: 221]). ЕЦ абавязкова згадваецца пры пераліку помнікаў беларускай мовы [Карский 1903: 401; Карский 1893а: 37; Воўк-Левановіч 1929: 10; Бюлетэнь 1928: 47; Гістарычны 1982: 49], а ў падручніках і манаграфіях па сярэднявечнаму перыяду ўкраінскай мовы амаль не разглядаецца. Праўда, гэта не перашкодзіла некаторым украінскім даследчыкам зараз сцвярджаць, што Цяпінскі быў паляшчук з Берасцейшчыны ці Піншчыны, – і толькі на той падставе, што ў ЕЦ амаль няма блытаніны *ри* – *ры*, але ёсць блытаніна *ра* – *ря*, *ру* – *рю* [Мойсіенко 2006: 100–101]. Расійская даследчыца К. Смірнова ў

сваіх працах, апублікаваных на Украіне [Смирнова 2006; Смирнова 2006а: 186], таксама ўбачыла ў Цяпінскага ўкраінскае (ці, паводле яе, «маларасійскае») паходжанне асобных формаў і слоў (*маемо, мае(ть), ведаемъ; або, але, ажъ, коли, куды, якъ* і інш.) – відавочна, гэта вынік няўліку ёю беларускага матэрыялу (таму параўн. яе іншую ацэнку: [Смирнова 2011: 4, 12]).

Спробу вызначыць мову В. Цяпінскага зрабіла В. Чарапанавя. Яна прыйшла да высновы, што пераклад «мае ў аснове сваёй агульнаўсходнеславянскую лексіку. Спецыфічна заходнерускія рысы складаюць нязначную частку, меншую, чым у сучаснай беларускай мове» [Черепанова 1963: 189]. Такую думку падзяляе і К. Смірнова ў адносінах да марфалагічных формаў помніка [Смирнова 2005–2009: 202; Смирнова 2011: 13].

Пачынаючы з прац А. Сабалеўскага і Я. Карскага, даследчыкі ЕЦ знаходзілі ў перакладзе «рысы жывой (вер. народнай) мовы», жывое (вер. чыстае) выкарыстанне народнай (вер. тагачаснай) гаворкі» і да т. п. [Соболевский 1980: 68–69; Святыцький 1908: 1; Жураўскі 1958: 60]. Разам з тым існавала і адчуванне, што ў цэлым мова Цяпінскага знаходзіцца на пэўнай дыстанцыі ад жывых дыялектаў, што гэта апрацаваная, кніжная мова, якая хутчэй набліжана да гутаркі адукаваных (вер. заможных) станаў грамадства [Янчук 1922: 37; Ластоўскі 1925: 416; Вольскі 1958: 108; Гісторыя 1968: 233]. Карскі трапіна заўважыў, што сваім перакладам Цяпінскі клапаціўся «аб адукацыі простага народа і ... тых, хто стаіць на чале народа» [Карский 1921: 36]. Хаця ў прадмове Цяпінскі адрасаваў свой пераклад самым шырокім колам народа (*народоу своему роускому; народоу моему; ЗАЦНОИ МОНА^p Хи^u сло^eскои* і інш.), агульны выгляд яго выдання сведчыць, што дыялекта з маргіналіямі была разлічана на падрыхтаванага і цікаўнага чытача (гл. 1.2.1).

М. Талстой у 1963 г. падкрэсліў, што ЕЦ з’яўляецца першым сярод усходнеславянскіх помнікаў, дзе ў двух паралельных слупках падаецца адзіны тэкст на дзвюх мовах [Толстой 1988: 59, 64, 67]. Гэта маркіруе новую сітуацыю — двухмоўе, у якой маладая народная мова выступае раўнапраўнай мове канфесійна-кніжнай [Успенский 1987: 266–267]. У сітуацыі шматмоўя (пераважна блізкароднаснага) пераклад Цяпінскага, паводле Талстога, з’яўляецца ўсяго толькі прыватнай маніфестацыяй літаратурнай мовы, далёкай і ад дыялектнай гаворкі, і ад штодзённай гутаркі адукаваных колаў грамадства, свайго роду, эксперымент з моўнай стыхіяй, кампрамісны паміж польскімі і царкоўнаславянскімі ўплывамі [Толстой 1988: 61–62]. На погляд А. Мартэля, поспех падобнага эксперыменту быў даволі сціплы: у Цяпінскага «хапіла толькі здольнасці, каб вызначыць элементы народнай гутаркі. Але ён не здолеў ні вызваліцца да канца ад славянскай традыцыі, ні адмовіцца ад польскай версіі Евангелля...» [Martel 1938: 208]. Такой думкі трымалася і К. Смірнова [Смирнова 2005–2009: 201–204]. Аднак пазней яна адзначыла, што гэтая кніжная мова «выяўляе тэндэнцыю да эвалюцыі», паколькі звязана з жывой гутаркай (у адрозненне ад царкоўнаславянскай мовы) [Смирнова 2011: 19]. Гэта дазваляе адхіліць погляд М. Талстога на пераклад Цяпінскага як прыватную маніфестацыю і разглядаць мову помніка, як і мову іншых старабеларускіх твораў XVI–XVII стст., у аспекце дынамікі.

Іншаславянскія ўплывы ў перакладзе адзначалі розныя даследчыкі. Так, А. Сабалеўскі ацаніў мову Цяпінскага значна вышэй за скарынінскую: помнік «напісаны на параўнальна чыстай рускай мове ... без аорыстаў, імперфектаў і гэтак званых славянскіх формаў, якімі насычана мова Скарыны...» [Соболевский 1888: 329]. Такое ж меркаванне выказаў шмат пазней і В. Тумаш: «Мова перакладу Цяпінскага бліжэйшая да тагачаснае беларускае гутарковае мовы за мову перакладаў Скарыны... Ёсць у ёй затое паважны лік палянیزмаў, якія ў Скарыны здараюцца рэдка» [Тумаш 1975: 71]. Польскія дамешкі ў ЕЦ адзначалі таксама Я. Карскі і К. Смірнова. Аднак, на погляд А. Сабалеўскага, у Цяпінскага можна знайсці «толькі тыя польскія словы і формы, якія паспелі на той час далёка пранікнуць у народную гутарку» [Соболевский 1980: 69].

На іншы шлях пранікнення паланізмаў указваў Я. Карскі, калі пісаў, «што ў сваім перакладзе Цяпінскі карыстаўся ... дапаможнікамі на польскай мове» [Карский 1893: 123]. Аднак ніякія, самыя шырокія, запазычанні з польскай не могуць апраўдаць занадта

катэгарычную кваліфікацыю А. Мартэля, які заўважыў, што мову Цяпінскага «можна нават пазначыць як польскую, што транскрыбавана кірылічнымі літарамі» [Martel 1938: 208] (дарэчы, у сваёй манаграфіі 1938 г. ён амаль не цытаваў ЕЦ). Хутчэй за ўсё ён меў на ўвазе прадмову Цяпінскага да Евангелля, якая вызначаецца адметнай паланізаванасцю [Клімаў 1994а].

Разам з гэтым Я. Карскі лічыў, што ў перакладзе «зрэдку праглядае, асабліва ў сінтаксічным ладзе мовы, і ўплыў царкоўнаславянскі» [Карский 1893: 123], хаця ў лексіцы і марфалогіі А. Сабалеўскі не знаходзіў адметных царкоўнаславянстваў [Соболевский 1980: 68–69]. Ужо ў наш час гэтае пытанне зноў зацікавіла вучоных. У шэрагу прац А. Жураўскі даследаваў залежнасць мовы перакладу ад арыгінала і, адзначыўшы стыхійнае пранікненне асобных царкоўнаславянстваў [Жураўскі 1958: 65], прыйшоў да высновы, што Цяпінскі імкнуўся іх пазбягаць усімі магчымымі сродкамі [Жураўскі 1961: 112], хаця сам «помнік па свайму жанру і прызначэнню пакідаў зусім мала магчымасці для змен з боку зместу і формы» [Булыка 1967: 28; Жураўскі 1967: 210]. Як вынік, у Цяпінскага амаль адсутнічаюць царкоўнаславянствы марфалагічныя [Мова 1988: 239] і лексічныя [Булыко 1975: 11].

І адносна нядаўні зварот да гэтага пытання, але на гэты раз са статыстычнымі крытэрыямі, паказаў, што пераклад Цяпінскага (фрагмент з арк. 7–35 адв., прыкладна трэць перакладу) поўнасцю (100% !) пазбаўлены шэрагу лексічных і граматычных царкоўнаславянстваў [Булыка 1990: 219–221]. «Перакладчык свядома імкнуўся адштурхнуцца ад царкоўнаславянскай моўнай стыхіі» [Анічэнка 1966: 67], ад кніжнаславянскіх элементаў суседняга слупка [Шакун 1960: 91; Жураўскі 1961: 112]. Гэта прывяло яго, на думку даследчыкаў, нават да стварэння неўжывальных штучных слоў [Жураўскі 1961: 112; Шакун 1963: 130; Жураўскі 1967: 216] кшталту *бологий, одволокати* ‘марудзіць’. Яны не маюць дыялектных адпаведнікаў і прызнаюцца індывідуальнымі наватворами [Шакун 1975: 62].

4.1.2. Гісторыя даследавання мовы перакладу Цяпінскага налічвае больш за стагоддзе і пачынаецца з канца XIX ст. Асобныя прыклады з ЕЦ цытаваў А. Сабалеўскі [Соболевский 1907: 49, 56, 58, 60, 79, 87, 96 і інш.] (пачынаючы з 2-га выдання сваіх «Лекцій»), аднак толькі Я. Карскі ў працы «Да гісторыі гукаў і формаў беларускай мовы» даў сістэматычны агляд моўных рыс перакладу Цяпінскага ў галіне фанетыкі і марфалогіі з дадаткам невялікага слоўнічка [Карский 1893: 127–169]. Гэты матэрыял ён у далейшым не папаўняў і без змен паўтарыў у 2-м томе сваёй манументальнай працы «Беларусы» ў якасці ілюстрацыі на адпаведныя моўныя з’явы, далучыўшы новыя прыклады на словаўтварэнне і сінтаксіс, але ўжо без слоўнічка [Карский 1955; Карский 1956]. Цікава, што сам Карскі, жывучы ў Варшаве, з арыгіналам не працаваў, а карыстаўся «ўзорамі», якія П. Уладзіміраў выпісаў з ЕЦ і даслаў Карскаму ў «сырым» выглядзе [Карский 1893: 119; Владимиров 1898: 50; Карский 1903: 420–421]. Зразумела, што такі матэрыял мае несістэмны характар і не задавальняе сённяшніх запатрабаванняў лінгвістычнай навукі. Тым не менш, Карскі даў прадстаўнічую карціну асаблівасцей мовы ЕЦ, хаця асобныя рысы помніка апынуліся па-за яго ўвагай. Напрыклад, ён не адзначыў у помніку блытаніны літар *л* і *в* [Карский 1893: 132, 158] і, наадварот, знайшоў шмат прыкладаў акання [Карский 1893: 127].

У 1927–28 гг. беларускі лінгвіст С. Некрашэвіч рыхтаваў артыкул пад назвай «Васіль Цяпінскі, яго прадмова, пераклад евангелля на беларускую мову і мова перакладу». Накіраваны ў 1925 г. урадам БССР на павышэнне кваліфікацыі ў Ленінградскі ўніверсітэт, ён, відаць, па парадзе Я. Карскага, звярнуў увагу на ЕЦ і працаваў з помнікамі. Аднак не вядома, ці была гэтая праца наогул закончаная, яе лёс дагэтуль застаецца няясным.

Фактычна ўпершыню пасля Я. Карскага і С. Некрашэвіча непасрэдна па тэксце выдання моўныя асаблівасці перакладу Цяпінскага аналізаваліся ўжо ў 2-й палове XX ст. А. Жураўскім. У рабоце 1958 г. [Жураўскі 1958: 52, 58–62] ён, разгледзеўшы пэўныя моманты працы Цяпінскага над эквівалентнай перадачай царкоўнаславянскіх формаў, адзначыў высокую ступень самастойнасці перакладчыка. Аднак асноўную ўвагу аўтар засяродзіў на тым уплыве, які ўсё ж такі зрабіў на Цяпінскага царкоўнаславянскі арыгінал. Падрабязней

даследчык спыніўся на перадачы ў ЕЦ дзеепрыметнікаў і канструкцый з *Dativus absolutus*, захаванні пры перакладзе прыназоўнікаў, канструкцый з кіраваннем і адмоўем, блытаніне Цяпінскім часціцы і злучніка *да*.

Вялікі артыкул 1960 г. [Жураўскі 1960], адметны багатым цытаваннем ЕЦ, А. Жураўскі прысвяціў разгляду маргіналій помніка, якім ён надаў статус лексікаграфічных крыніц (гл. 4.5.1, 5.1.1). У сціслай форме матэрыял гэтага артыкула быў выкладзены аўтарам у яго «Гісторыі беларускай літаратурнай мовы» [Жураўскі 1967: 220–223]. У гэтай жа працы Жураўскі даў нарыс асноўных асаблівасцей перакладу Цяпінскага [Жураўскі 1967: 201–224]. Адзначыўшы асобныя арфаграфічныя і сінтаксічныя рысы, даследчык сканцэнтраванна ўвагу на марфалагічных і некаторых лексічных з’явах помніка.

У далейшым моўныя асаблівасці ЕЦ сталі аб’ектам увагі ў шэрагу калектыўных манаграфій, падрыхтаваных навукоўцамі Інстытута мовазнаўства [Булыка 1979; Мова 1988]. Праўда, пераважная частка згадак пра помнік прыйшлася ў іх на раздзел «Дзеяслоў», аўтарам якога быў А. Жураўскі. Ён у асноўным паўтарыў матэрыял са сваіх папярэдніх даследаванняў, пашырыўшы яго бадай што за кошт ілюстрацый. Падагульненнем мовазнаўчай і агульнафілалагічнай распрацоўкі тэмы Цяпінскага стаў артыкул А. Жураўскага, апублікаваны ў газеце [Жураўскі 1991].

Сціслы пераказ матэрыялу, выкладзенага ў апісанні А. Жураўскага, падаецца ў энцыклапедыі «Беларуская мова» ў нарысе пра мову Цяпінскага [Свяжынскі 1994]. Л. Шакун у сваіх работах [Шакун 1960: 90–92; Шакун 1963: 130–132] звярнуў увагу на працу Цяпінскага са словам (перадача царкоўнаславянскіх слоў і выразаў праз сучасныя яму рэаліі, ухіленне ад архаізмаў і інш.). У. Анічэнка шляхам аналізу асобных арфаграфічных рыс вызначыў у перакладзе Цяпінскага значна меншую ступень захавання царкоўнаславянскай традыцыі параўнальна з Перасопніцкім Евангеллем [Анічэнка 1966: 68–70]. У манаграфіі 1969 г. даследчык цытаваў шмат прыкладаў з ЕЦ, якія адлюстроўваюць беларускія асаблівасці помніка на фоне помнікаў украінскіх [Анічэнка 1969: 104–108, 237–239, 256–258]. А. Булыка прааналізаваў арфаграфічныя асаблівасці выдання Цяпінскага [Булыка 1970: 22–23, 29, 37, 89, 137 і інш.].

М. Муталімава неаднаразова выкарыстоўвала матэрыял з ЕЦ у сваіх артыкулах, прысвечаных структуры і ўжыванню дзеепрыметнікаў помніка [Муталімава 1969; Муталімова 1976; Муталімова 1979; Муталімова 1985]. Яны сталі аб’ектам вывучэння ў яе дысертацыі «Дзеепрыметнікі ў Марыінскім кодэксе і іх адпаведнікі ў Евангеллі В. Цяпінскага» (Мінск, 1970) [Муталімова 1970]. Сведчаннем узмацнення цікавасці да ЕЦ стала абарона дысертацыі І. Клімава «Мова перакладу Евангелля В. Цяпінскім: (графіка, арфаграфія, фанетыка)» (Мінск, 1997) [Клімаў 1997а]. Выхад у свет навуковага выдання ЕЦ, здзейсненага Г. Галенчанкам, абудзіў яшчэ большую ўвагу даследчыкаў да гэтага помніка. Г. Ротэ дэтальна прааналізаваў многія аспекты перакладчыцкай практыкі Цяпінскага [Rothe 2005]. У шэрагу артыкулаў К. Смірнова разгледзела некаторыя лексічныя [Смірнова 2005–2009] і сінтаксічныя [Смірнова 2006] асаблівасці перакладу. Марфалогія дзеяслова ў працы Цяпінскага была вывучана ёю ў шэрагу артыкулаў [Смірнова 2006а; Смірнова 2007; Смірнова 2010] і ў дысертацыі «“Простая мова” як лінгвістычны феномен: (рэканструкцыя дзеяслоўнай сістэмы на матэрыяле Евангелля Цяпінскага)» (Масква, 2011) [Смірнова 2011].

4.2. Фанетычныя з’явы

Пра характар тых ці іншых фанетычных з’яў мовы Цяпінскага можна меркаваць амаль выключна на падставе арфаграфіі, як яе адхіленняў, так і заканамернасцей. Таму пры разглядзе фанетычных асаблівасцей старабеларускай часткі помніка немагчыма абыйсціся без уважлівага аналізу напісанняў і статыстычных падлікаў. Дыялектна-арэальная інтэрпрэтацыя фанетычнага матэрыялу вынесена ў асобны падраздзел (гл. 4.6.2).

4.2.1. Аканне. Адна з найважнейшых рыс беларускай мовы – аканне – практычна не мае праяваў у старабеларускіх помніках [Булыка 1970: 69–70, 73–75] і ў ЕЦ: адзіны выпадак

можа быць проста памылкай друку: *прі нага*^x Мц. 5:22. Менш паказальныя напісанні знаходзяцца ў запазычаных словах: *са//ломонову* Мц. 12:42, хаця: *соломонъ* (Мц. 1:6, 7; 12:42), параўн.: *салмонъ* (Мц. 1:4, 5); *шамрала* Мц. 20:11 (параўн. польск. *szemrac*), у марг.: *апракасъ, апракаса* (шмат разоў), параўн. грэч. ἁλράκτος. Відаць, аканне адлюстравана ў форме з так званым трэцім поўнагалоссем [Карский 1955: 137, 257]: *маланьѡ* Мц. 24:27, 28:3. Як аканне нельга разглядаць выпадак *два (а) два* ‘па дваіх’ Мк. 6:7, дзе *а* – злучнік (параўн.: *po dwu* В72). Ва ўсіх наступных выпадках хістанне паміж *а* і *о* мае або спрадвечнае паходжанне, або можа быць прыпісана іншаславянскаму ўплыву.

Напісанне *благословите* Мк. 5:44 з *а* ў першым корані кампазіта (калі гэта не памылка друку) не абавязкова мае царкоўнаславянскае паходжанне – польскім помнікам вядома форма *blagosławić*, якая лічыцца фанетычным багемізмам [Basaj, Siatkowski 1965: 76, 108]. У другім корані гэтага кампазіта ў Цяпінскага таксама адзначана *а* (*блогославиль* Мк. 6:41), што з’яўляецца вынікам кантамінацыі з польскай формай *blagosławić* (напрыклад, так у Буднага, В72 і NT74), якая таксама лічыцца багемізмам [Basaj, Siatkowski 1965: 76, 108]. Цікава адзначыць, што напісанні з *а* ў гэтым слове пранікаюць (але толькі ў зоне D) і ў царкоўнаславянскі слупок (*благославіѡвъ* Мк. 8:7, *благослава ше* Мк. 10:16, *благославень* Мк. 11:9, *благославлено* Мк. 11:10, пры больш звычайным *благословити*). У астатніх выпадках у Цяпінскага ў абодвух каранях кампазіта выступае *о*: *блогословиль* Мц. 14:19, Мк. 10:16; *блогословеный* (Мц. 21:9, 23:39, 25:34, Мк. 11:9, 10), *блогословивъши* Мц. 26:26, Мк. 8:7, што абумоўлена ўплывам польскай формы *blagosławić* [Карский 1955: 101], а не гіперызмам [Булыка 1970: 75]. З царкоўнаславянскім уплывам звязана напісанне *а* ў словах *разбоиничий, разбоиникъ* (гл. 4.2.13), хаця яно можа быць проста памылкай друку.

Хістанне паміж *о* і *а* або ўжыванне *а* замест звычайнага *о* адзначаецца ў каранях асобных дзеясловаў незавершанага трывання (ітэратываў): *выгана ти* (Мц. 7:22, 8:31, 9:38, 10:1, 8, 12:24, 27, Мк. 1:39, 11:15), але: *выгона ти* (Мц. 9:34, 12:26, 27, 28, Мк. 3:15, 22, 23, 6:13) і *гонили* Мк. 1:36; (*но*)*ламати* (Мц. 12:5, 14:19, 15:36, 26:26, Мк. 6:41, 8:19); *засланити* (Мц. 9:7, 17:5), але: *заслоны* Мц. 17:4, 23:13; *розмавла тисе* (Мц. 18:23, 24, Мк. 8:11, 9:4, 10, 14, 16, 12:28, 12:28), але: *розмовла ти* (Мц. 25:19, Мк. 1:27); *не помагаеть* Мц. 27:24, у маргіналіях: *згажае^mса* (арк. 3 адв.). Такія формы абумоўлены польскім уплывам і адзначаюцца ў польскіх помніках XVI ст. (*rozawiać, pomagac, lamac, wyganiać, rozmnażac* і пад.).

Старажытнае паходжанне мае хістанне *-о-* і *-а-* ў корані займенніка *каждый / кождый* [Карский 1955: 102]: форма *каждый* выступае ў перакладзе Цяпінскага пераважна з *-а-* (28 разоў, у Мц. і ў Мк. 9:49), але пачынаючы ад зоны В – таксама і з *-о-* (9 разоў: Мц. 5:22, 28, 32, 7:17, 12:25, 16:27, 18:35, 25:15, 26:22). Форма *бешаный* (Мц. 8:16, 28, 33, 12:22, Мк. 1:32) з’яўляецца прыметнікам (з суф. *-ан-*), форма *бешоный* (Мц. 9:3, Мк. 5:16) – дзеепрыметнікам (з суф. *-он-*). Заканамерны вакалізм у корані прыметніка *гарнчарский* (Мцв. 27:7, 10).

У ЕЦ выступаюць дзве родавыя формы семітызма *ерусалимъ*: *ерусолимъ* (19 разоў) і *ерусолима* (Мц. 2:3, 3:5) – з *-о-* ў корані. У грэчаскай мове існуюць дзве формы гэтага семітызма: Ἱερουσαλήμ – нескланяльны назоўнік з *-о-* (у славянскай перадачы) і Ἱεροσόλημα – скланяльны назоўнік з *-а-*; у царкоўнаславянскім тэксце апошняй форме адпавядае *иерусалима* Мц. 3:5.

4.2.2. Еканне. Адну з найбольш спецыфічных рыс старабеларускай мовы ўтварае так званае еканне – ужыванне на пісьме літары *е* (рэдка *ѣ*) замест *ѡ* / *ѧ*. Гэтая з’ява адзначаецца ў старабеларускім пісьменстве з канца XV да канца XVII ст., але шырокага распаўсюджання яна дасягае ў XVI – пачатку XVII ст. [Карский 1955: 104–108; Булыка 1970: 117–120]. Еканне шырока прадстаўлена ў перакладзе Цяпінскага, аднак для высьвятлення сутнасці гэтай з’явы трэба вызначыць кола фанетычна паказальных напісанняў.

Перша за ўсё неабходна адхіліць усе магчымыя выпадкі хістання *е ~ ѡ / ѧ* марфалагічнага і лексічнага характару.

Марфалагічным з’яўляецца хістанне *е ~ ѡ / ѧ* ў некаторых дзеяслоўных асновах:

а) аснове *ед-*: *едяць, едучи(хъ), едишхъ* (11), але: *ядяць, абьядаючысе* (4), што абумоўлена кантамінацыяй у ініцыяльнай галоснай караня прэфікснай і бяспрэфікснай асноў; б) некаторых асновах на *-j-*: *сееть, сееное, (в)сеель, всееное* (10), *възвели* Мц. 7:25, *затеели* Мц. 27:32, але: *сеяти, сеял(омъ), сеяное (-ые), всеяно, всеявши* (9), *възвел ли* Мц. 7:27, што можа адлюстроўваць кантамінацыю суф. *-е-* і *-я-*. Заканамернае чаргаванне галосных назіраецца ў дзеяслоўных формах тыпу *взяти – возьмъ, сядеть – седеть* і інш. Марфалагічна заканамерны канчатак Д. скл. мн. л. назоўнікаў на *-ї*, як *детемъ, людемъ, дверемъ* і інш.

Аднолькава фанетычнымі і марфалагічнымі прычынамі могуць тлумачыцца наступныя выпадкі хістання *е ~ æ / ▲*. У форме *кленучих* Мц. 5:44 каранёвае *-е-* можа паходзіць не з **e*, а з **ь* (параўн. црксл. *кльнѣщии*); у слове *назаренинъ* Мц. 2:23, Мк. 10:47 можа выступаць суф. *-енинъ* (црксл. *назарянинъ*), таксама суф. *-ен-*: *семень ... земленыхъ* Мк. 4:31, *игленые уши* Мц. 19:24, Мк. 10:25. Марфалагічным выраўноўваннем можна тлумачыць хістанне *е ~ æ / ▲* ў канчатку Н. скл. адз. л. назоўнікаў з асновамі на *-теп*: *знаме* Мц. 12:38, 39', 16:4', 24:30, 26:48, Мк. 8:12, *семе* Мц. 22:24, Мк. 4:26 (але: *сема* Мц. 13:24, 27, 37, 38, Мк. 4:28), хаця форма *имя* (21) адзначана толькі з канч. *-я*. Канч. *-е* можа пранікаць сюды з ускосных склонаў (*знамени, семени*), аб чым сведчыць форма *семень* Мц. 13:32, Мк. 4:31, і толькі ў форме *имя* гэтаму замянае, напэўна, націск на канчатку (так, у ЕС націск пазначаны менавіта на канчатку (Лк. 8:30, 41): *имѧ* ЕС 336, 341).

У прыметніку *сегоднешний* другі карань *дне-* можа з'яўляцца формай М. скл. адз. л. (хаця: *до сего дня* Мц. 27:8, 28:15, црксл. *до сего дне*), не выключана і памылка наборшчыка пад уплывам суседняга слупка: *до сегоднешего (sic!) дня* Мц. 11:23 (црксл. *до днешна го дне*); акрамя таго, параўн.: *завтрешии день* Мц. 27:62 (відаць, ад формы *завтрее* Мц. 6:34', Мк. 11:12).

Этымалагічна дапушчальна фіналь у прыназоўніку *крома* Мц. 14:21, хаця: *окроме* Мк. 8:14 (блізкія формы: *кромъ* Мц. 15:38, 19:9, *окромъ* Мц. 5:32, Мк. 12:32). Этымалагічны *е* можа выступаць у карані дзеяслова *глядети* (параўн. бел. *гледзячы*): *гледель* Мц. 12:22, Мк. 12:41, *гледите* Мк. 8:15, *прогледаю^m* Мц. 11:5, *огледите* Мк. 6:38, *огледавши* Мк. 6:38, *огледевши* Мк. 3:34, 11:11, *нагледали* Мк. 3:2. Няма хістання ў фіналях слоў *деле* (36), *водле* (2), *подле* (3), *для* (9). Літара *е* заканамерна выступае ў карані слоў *офера* (3) і *оферовникъ* (27) (ад лац. *offero*, але паколькі гэтае слова ў старабеларускую запазычана праз польскую мову [ДЗБМ: 232], то *-е-* ў ім хутчэй за ўсё абавязана чэшскаму ўплыву [ВJPS: 195]).

Фанетычна значымыя выпадкі хістання *е ~ æ / ▲* адзначаны ў трох пазіцыях: 1) карані, 2) суфіксах актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу, утвораных ад дзеясловаў з асновай цяперашняга часу на *-i*, 3) канцы слова і ў клітыках *се, ме, те*. Ва ўсіх гэтых выпадках на месцы **e* выступаюць *æ / ▲* (**а**) ці *е*, прычым так, што або рэгулярна ўжываецца *е*, або адзначаецца блытаніна *е ~ æ / ▲* (**а**). Рэгулярнае ўжыванне ў гэтых пазіцыях *æ / ▲* (**а**) асаблівых заўваг не патрабуе, паколькі адпавядае этымалогіі і традыцыі; дзеля прыкладу можна адзначыць заканамерныя формы бяззвязкавага перфекта *выганял(и(сте)), очищал(и(сте))* і інш., формы 1-й асобы мн. л. цяперашняга часу дзеясловаў на *-i*: *мовяць, гоняць* і інш., такія карані, як *мята, челядникъ, вдячне; (вы-, и-, по-, у)няти, стати / станути* і шмат іншых, дзе выступаюць толькі *æ / ▲* (**а**).

Істотна важным тут становіцца вызначэнне пазіцыі, у якой адбываецца хістанне, адносна націску. Паколькі націск у ЕС не прастаўляецца, то апорнай крыніцай у гэтай справе можа служыць іншы помнік старабеларускай мовы – ЕС, першае друкаванае выданне Евангелля (хаця і няпоўнае) з поўнаасцю акцэнтаваным тэкстам (пропускі вельмі рэдкія); разглядаюцца толькі евангельскія фрагменты Мц. і Мк., а таксама паралельныя ім месцы ў Лк.

1. У каранях адзначаецца ўжыванне літары *е* на месцы **e*:

а) рэгулярна *е*: *звитежство* Мц. 12:20, *лехами* Мк. 6:40' (параўн. црксл. *на лехи*), *месеца* Мц. 17:15, *месець* Мц. 24:29, Мк. 13:24, *тисклета* Мц. 23:34, *предуть* Мц. 6:28 (параўн.: *пра доуть* ЕС 210), *редами* Мк. 6:39'; карань *присег-*: *присеги* Мц. 5:33, 14:9, Мк.

6:26, присегаю Мц. 14:7; 26:72, присегнуль Мк. 6:24, присегай(се) (Мц. 5:33, 36), присегаатисе Мц. 5:34, 26:74, присегацьсе Мц. 23:20', 21', присегаетьсе Мц. 23:16', 23:22, присегаючисе Мц. 23:22, заприсегаю Мц. 26:63, Мк. 5:7 (параўн.: Мк. 6:26 *приса ги* ЕС 528); корань **-трес-**: затресь Мк. 9:20, затресьса Мц. 21:10, затъресласа Мц. 27:51, затъреслисa Мц. 27:41, затресьлисe Мц. 28:4, стресиши Мк. 1:26, тресенье (Мц. 24:7, 27:54, 28:2, Мк. 13:8), одътресите Мц. 10:14, ω^m тресіте Мк. 6:11;

б) блытаніна **е ~ æ / ▲ (а)**: вспоменуль Мц. 26:75, вспоменулисмо Мц. 27:63, вспоменувиі Мк. 11:21, але: *пома неишъ* Мц. 5:3, *пама ть* Мц. 26:13; *мекину* Мц. 3:12, але: *ма къкую* Мц. 11:8, *ма къкое* Мц. 11:8 (параўн. (Мц. 11:8): *мАккій* ЕС 501); *пенеза мь* Мц. 6:24, але: *пенАзь* Мц. 10:29; *не плесалисте* Мц. 11:17, *плесала* Мц. 14:6, але: *пла сала* Мк. 6:22 (параўн. (Мк. 6:22): *пла савиши* ЕС 528); *тегиню* Мц. 20:12, але: *обтяжены(е)* (Мц. 11:28, 26:43), *та жко* Мц. 13:15, *та жкие* Мц. 23:4 (параўн.: Мц. 17:15 *тАж ко* ЕС 254); *языка* Мк. 7:35, марг.: *зыкь* (арк. 37), але: *а зыкь* Мк. 7:33;

– у лічэбніках: *девети* Мц. 18:12, 13, *деветидеса ть* Мц. 18:12, 13, але: *дева тую* Мц. 20:5, *дева тое* Мц. 27:45, 46; *десеть* Мц. 25:28, Мк. 10:41, *десетьма* Мц. 18:24, *десети граде* Мк. 5:20, ω^m *десетинывае* Мц. 23:23, але: *деса ть* Мц. 20:24, *деса тьма* Мц. 25:1, *петидеса ть* Мк. 6:40, *шестьдеса ть* Мц. 13:8, 24, Мк. 4:8, 20, *семидеса ть* Мц. 18:22, *деветидеса ть* Мц. 18:12, 13 (параўн.: *деса ть* ЕС 292, 104, *деса тіню* ЕС 27); *петидеса ть* Мк. 6:40, але: *па ть* Мц. 25:2', 15, 16', 20'', Мк. 6:38, 41, 44, 8:19'; *тисечеи* Мц. 14:21, Мк. 5:13, 6:44, 8:9, 19, *тисечи* Мц. 15:38, Мк. 8:20, *тисеча мь* Мц. 16:10, *тисечьма* Мц. 18:24, *тисечникомь* Мк. 6:21, але: *тыса чамь* Мц. 16:9 (параўн.: *тыса чій* ЕС 243, *тіса чій* ЕС 261);

– у асобных каранях: корань **-веза(ти)**: *свезать* Мк. 5:3, *звезите* Мц. 13:30, *розвезати* Мк. 1:7, *розвезаласа* Мк. 7:35, ω^m *везали* Мк. 11:4, ω^m *везавиши* Мц. 21:2, Мк. 11:2, але: *зва залъ* Мц. 14:3, Мк. 6:17, *зва завиши* Мц. 22:13, 27:2, (*з-, роз)ва жешъ* (Мц. 16:19'), (*з-, с-, роз)ва жет(е)* (Мц. 11:29, 18:18', Мк. 3:27), (*при-, з-, с-, роз)ва зан(о)* (Мц. 16:19', 18:18', Мк. 5:4, 11:4), *прива заную* Мц. 21:2, *зва зываючих* Мц. 4:21, *зва зка* Мк. 7:35, ω^m *ва зываючи* Мц. 11:5, (параўн.: Мк. 1:7 *розва зати* ЕС 476, *ва зали* ЕС 336); сюды ж такі выпадак, як *въ везеньи* Мц. 11:2, але: *ва зьна* Мц. 27:15, 16; корань **-свет(ый)**: *светые* Мц. 25:31, *съветыхъ* Мц. 27:52, *съветьи* Мц. 27:53, Мк. 1:24, *съветого* Мц. 28:19, Мк. 6:20, *съветому* Мк. 3:29, *светомь* Мц. 24:15, *светымь* Мц. 3:11, Мк. 1:9, *светыми* Мк. 8:38, *посъвечаючаѧ* Мц. 23:17, 19, але: *сва титса* Мц. 6:9 (параўн.: Мк. 8:38 *стѣми* ЕС 86).

Але ў некалькіх выпадках **-е-** выступае не на месцы *е, а на месцы чыстага галоснага: *ермо* Мц. 11:29, 30, *ерѣ мное* Мц. 21:5; *поесъ* Мк. 1:6, але: *поа съ* Мц. 3:4 (црксл. *поаясь*).

2. У актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу і дзеепрыслоўях з суф. **-ечи-** ~ **-а /æ чи-** адзначаецца: а) рэгулярна **æ / ▲ (а)**: *слышачий* (3), *кричачий* (2), *лежащий* (2) і інш. (яшчэ 16 выпадкаў); б) рэгулярна **е**: *мовечи* (136), *мовечий* (22), *видечи* (9) і інш. (яшчэ 10 выпадкаў); в) блытаніна **е ~ æ / ▲ (а)**: *куса чи* (1) – *кусечи* (4), *проса чий* (3) – *просечи* (4), *седа чий* (13) – *седечи* (7), *стоячи* (3) і *стоячий* (2) – *стоечий* (2) і *стоечи* (1), *чина чий* (7) – *чинечому* (1) і *чинечи* (1) і інш. (яшчэ 26 выпадкаў для **æ / ▲ (а)** і 37 для **е**). Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана 320 актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу (і аналагічных ім паводле структуры дзеепрыслоўяў), утвораных ад дзеясловаў з асновамі на **-і**. З **æ / ▲ (а)** там выступаюць 82 суфіксы, з **е** – 238 (без дзеепрыметніка і дзеепрыслоўя *мовечи(й)* – 80). Фармант з **-е-** раўнамерна распаўсюджаны па тэксце. Калі не ўлічваць дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе *мовечи(й)*, то суадносіны рэгулярнага ўжывання **е** і **æ / ▲ (а)** прыкладна аднолькавыя. Але блытаніна **е ~ æ / ▲ (а)** сустракаецца значна часцей за іх рэгулярнае ўжыванне.

Пры гэтым назіраецца пэўная тэндэнцыя. У формах поўных дзеепрыметнікаў часцей

выступае фармант з $\text{æ} / \text{а}$ (**а**) (59), чым з е (10), тады як у дзеепрыслоўяў (фармальна – кароткіх (апазітыўных) дзеепрыметнікаў) без *мовечи(й)*, наадварот, пераважае фармант з е (70), а літары $\text{æ} / \text{а}$ (**а**) (21) сустракаюцца радзей (у тым ліку з **а** 11). Гэта можна патлумачыць тым, што ў поўных дзеепрыметніках націск (часцей) прыпадае на суфікс, тады як у кароткіх (у дзеепрыслоўях) – на корань (але параўн.: *зречи* ‘бачыўшы’ Мц. 13:14, *спечи* ‘спаўшы’ Мк. 4:38). Такім чынам, дыферэнцыяцыя фарматываў з е ці $\text{æ} / \text{а}$ (**а**) у дзеепрыметнікаў абумоўлена акцэнтна: не пад націскам выступае е , пад націскам – $\text{æ} / \text{а}$ (**а**).

Такую акцэнтную карэляцыю пацвярджае і матэрыял з ЕС. У гэтым помніку націск паслядоўна ставіцца: у дзеепрыслоўях (кароткіх дзеепрыметніках): а) на корані ці б) фіналі (але не на перадапошній галоснай у суфіксе!) – і ў поўных дзеепрыметніках: в) на суфіксе, г) на корані¹¹⁰. Таму можна зрабіць выснову, што выкарыстанне е або $\text{æ} / \text{а}$ (**а**) ў разгледжаных дзеепрыметніках і дзеепрыслоўях перакладу Цяпінскага абумоўлена месцам націску, але не залежыць ад граматычнай формы. У дзеепрыслоўях (кароткіх дзеепрыметніках) націск не прыпадае на суфікс, а ў поўных не абавязкова знаходзіцца на суфіксе, што адкрывае шлях для блытаніны.

3. На канцы слова, у клітыках фарманты з е і а (**а**) выступаюць у зваротным кампаненце дзеяслова (дзеепрыметніка) і ў кароткай форме В. скл. адз. л. займенніка 1-й і 2-й асобы. Гэты займеннік адзначаны з фіналлю *-е*: *ме* Мц. 8:2, 15:8, 9, 19:17, Мк. 1:40, 6:23, 7:6, 7, 8:27, 29, 10:18 (але *ма* Мц. 27:46, напэўна, памылка набору, пад уплывам суседняга царкоўнаславянскага тэксту, дзе звычайна выступае *ма*), *те* Мц. 25:21, 23, 37, 38, 39, 40, 26:63, Мк. 1:24. У акцэнтных адносінах гэтая форма ўяўляла сабой, відаць, клітыку (напрыклад, у Мц. 19:17 *ма* ЕС 267 выступае без націску). Да падобных выпадкаў можна аднесці і фіналі ў словах *знаме*, *семе* (гл. вышэй), калі прызнаваць іх не марфалагічнымі, а фанетычнымі ўтварэннямі.

У перакладзе Цяпінскага зваротны кампанент найчасцей выступае ў кантактнай постпазіцыі да свайго дзеяслова ці дзеепрыметніка, зрэдку сустракаюцца прыклады (толькі пры дзеяслове) дыстантнай прэ- і постпазіцыі і кантактнай прэпазіцыі (усяго з а – 11, з е – 12); месца зваротнага кампанента ў гэтых выпадках калькуе царкоўнаславянскі тэкст (гл. 2.2.5). У цэлым у зваротным кампаненце е (364, па зонах: А – 14, В – 52, С – 159, D – 139) пераважае над а (221, па зонах: А – 29, В – 92, С – 55, D – 39). Як можна заўважыць, кампанент з е значна пашыраецца ў апошніх зонах, аднак нераўнамерна. Сярэдняя колькасць на старонку для а складае ў C_1 – 2,32, а ў C_2C_3 – 1. Далей яна трохі павялічваецца ў D_1 – 1,87 і зноў змяншаецца ў D_2 – 0,62.

Ніякай карэляцыі граматычнага ці лексічнага характару ва ўжыванні а ці е не заўважана: *се* і *са* выступаюць у тых самых формах (фінітны дзеяслоў і дзеепрыметнік), а часам – і словах, напр.: *ω^мнуцаю^м ти са* Мц. 9:5, але *ω^мнуцаю^м ти се* Мц. 9:2, Мк. 2:5. Якой-небудзь заканамернасці ва ўжыванні той або іншай літары ў зваротным кампаненце не існуе. Часам абодва варыянты сустракаюцца побач, параўн.: *А гды поститесе, не будьте а къ лицемерники смута чисе, похмурд ють бо виденьд свои, їжбы объа вилиса людем поста чиса* Мц. 6:16. На эквівалентнасць ва ўжыванні гэтых літар у зваротным кампаненце паказваюць і разыходжанні ў напісанні паміж кустодай і асноўным тэкстам: *рдьса* (арк. 22 адв.) – *умилосе//рдьсе* Мц. 16:22. Гэтую эквівалентнасць немагчыма вытлумачыць звычайнай

¹¹⁰ Прыклады: а) *вида чи* ЕС 248, 341, *кўса чи* ЕС 346, *мова чи* ЕС 480 і інш., *мысла чи* ЕС 78, *поста чиса* ЕС 55, *проса чи* ЕС 216, *пъ на чи* ЕС 97, *седа чи* ЕС 78, *стоа чи* ЕС 27, *хода чи* ЕС 206, 248, 428, *ω^мхода чи* ЕС 292, *хота чи* ЕС 346, *чина чи* ЕС 346, няясна, на які склад падае націск у такім прыкладзе, як *оучачи* ЕС 206; б) *боа чиса* ЕС 292 (параўн.: *боа льса* ЕС 463), *дрижачи* ЕС 341; в) *выхода чии* ЕС 224, *выходАчю* ЕС 341, *стоа чихъ* ЕС 86, *седа чого* ЕС 142, 336, *съ да чими* ЕС 278, 528, *съ да чихъ* ЕС 278, *споседд чимъ* ЕС 528; г) *мова чии* ЕС 480, *мова чимъ* ЕС 487, *мова чого* ЕС 463, *хода чого* ЕС 248, *чина чому* ЕС 274.

няўважлівасцю наборшчыка: у царкоўнаславянскім слупку зваротны кампанент амаль заўжды выступае з **▲** (гл. 2.1.5).

Прыведзены матэрыял сведчыць, што ў перакладзе Цяпінскага ўжыванне **е** замест **æ** / **▲** (**а**) адбываецца толькі ў ненаціскным становішчы. Блытаніна гэтых літар абмежавана шэрагам слоў (каранёў) і пэўных марфем (фактычна – пазіцый у слове). Хаця амаль паўсюдна яна адзначаецца толькі на месцы *е, але трапілася некалькі выпадкаў рэфлекса -*е*- і на месцы *ја. Тым не менш сутнасць гэтай блытаніны ў многім яшчэ застаецца няяснай. Ёю не ахопліваецца шэраг каранёў і суфіксаў, у якіх **æ** / **▲** (**а**) выступае без націску, поўнаасцю (ва ўсёй парадэгме) або часткова (параўн.: *принѣти* ЕС 501 і *принѣ ли* ЕС 55). Ужо гэта не дазваляе разглядаць яе як праяву нейкага фанетычнага закону – дыялектнага эканья [Карский 1955: 108–110] (напрыклад, палескага) – ці як гіперычнае адлюстраванне аканья [Булыка 1970: 119–120] або яканья [Булыка 1979: 310]. Асобныя напісанні сведчаць, што, напрыклад, у спалучэнні -*тьса* публікатару чуўся зусім не галосны [e] (хаця там часта пісалася -*тьсе*), а [a]: *ослухаетъца, не противитъца, розмилуетъца, судитъца* і г. д. (гл. 4.2.4). Важна адзначыць, што эканне сустракаецца ў XVI ст. ва ўсіх старабеларускіх помніках незалежна ад жанру і тэрыторыі [Булыка 1970: 117–118]. Аднак у царкоўнаславянскім тэксце ЕЦ амаль няма праяў эканья, хаця іншыя старабеларускія рысы знашлі ў ім даволі шырокае адлюстраванне (гл. 2.1.5). Усё гэта сведчыць на карысць арфаэпічнага статусу гэтай з’явы (магчыма, пад уплывам польскага вымаўлення), якая не вельмі паслядоўна перадавалася на пісьме.

4.2.3. Пераход 'е > о. Як і ў цэлым у старабеларускім пісьменстве [Булыка 1970: 95–97], у перакладзе Цяпінскага шырока адлюстраваны такі пераход, аднак усе прыклады ўжывання **о** замест **е** адзначаюцца фактычна ў адным тыповым выпадку: пасля шыпячых і свісцячай **ц**. Прыклады пасля іншых літар рэдкія і непаказальныя, паколькі выступаюць толькі ў запазычаных словах: *в вивлиоие* Мц. 2:5 (црксл. *вифлиеме*, грэч. Βηθλέεμ), *тимоевъ* Мк. 10:46 (црксл. *тимеевъ*, грэч. Τιμαίου), параўн.: *альфеовъ* (Мц.10:3, Мк. 2:14, 3:18), *зеведеовъ* (7 разоў), црксл. *альфеовъ, зеведеовъ*; паланізмах *члонковъ* Мц. 5:29, 30, *жолнеръ* (Мц. 8:9, 26:57, 27:27, 28:12). Напісанне *короловъство* Мц. 18:23 – памылка друку. Наогул, у старабеларускім кірылічным пісьме пераход 'е > о пасля іншых зычных у аўтахтоннай лексіцы звычайна не адлюстроўваўся [Булыка 1970: 44, 97], у адрозненне ад польскага пісьма (параўн.: стбел. *уметеныи и окрашоныи* Мц. 12:44 і польск. *wumiećiony á ochędżony* В72).

У мове Цяпінскага адзначаны выпадкі ўжывання **о** замест **е** ў наступных пазіцыях:

а) у каранях пасля: **ч**: *вечоръ* (2), але *вечер(у)* (6); **ж**: *жона* (37), але *жена* (3), *женъскии* (1) (але толькі *женихъ* (9), (*о*)*женитисе* (8)); *жорнов(ный)* (3), *жолчю* (1); *зажогъ* Мц. 22:7; **ц**: *оцотъ* Мц. 27:34; **ч**: *печорою* (2); *чоловек/ч-* (69), але *человек/ч-* (13); *чорного* (1), *чотыре* (5), але *четыре* (2); **ш**: *-шол-* (129); *-шод-* (115), але *-шед-* (30); *шостый* (2), але *шестдеса ть, шести* (6);

б) у суфіксах і інтэрфіксах: *подножокъ* (1), *чужолож(ный, -ство)* (17); *почонши* (2); *бешоного* (2) (параўн.: *бешаный* (5)); *речоный* (5), але *речен(ый)* (16); *взоржонымъ* (2), *должонъ* (2), *засмучон(а)* (2), *окрашоны(й)* (2) і інш. (усяго 17 для **о**, 6 для **е**);

в) у канчатках і фіналях:

– назоўнікаў пасля: **ж**: *зь сторожою* (1), *мужовъ* (4), але *мужей* (1); **ш**: *товаришовъ* і інш. (5), але *товаришей* (1); **ш**: *овоцовъ, плацомъ* (4); **ч**: *тысячей, свечей* (5); **ц**: *лицо, месцо, серцо* (11), але *месце, сердце* (11); *отцомъ, серцомъ* і інш. (8), але *отцемъ* (2); *торговцомъ* (4), але *отцамъ* (3);

– ад’ектыўных займеннікаў, (дзе)прыметнікаў, злучнікаў і часціц: **ж**: *божое* (1), але *божее* (2); *божого* (2), але *божего* (1); *верблюжою* (1); *ужо, вжо* (12), але *уже* (1), *же, иже, также* (13); **ш**: *иншого, мевшого, переднейшого* і інш. (17), *большому, собравшому* і інш. (6), *иншое, слышавшое* і інш. (18), але *родившееся* (1); асобную групу ўтвараюць займеннікі *вашъ, нашъ*: *вашого* (12), але *вашего, нашего* (4); *вашое, вашей* (3), але *вашею* (1); *вашо* (3), але *ваше* (1); **ш**: *ещо* (1), але *еще, есче* (13); **ч**: *кричачого, мовечого, чого* і інш. (75) (параўн.

чоловеч'ого Мц. 26:64), мовечому, чоловечому, чом(у) і інш. (33), будучое, кричачой, розбойничюю і інш. (18).

У цэлым пасля шыпячых і ц часцей выступае **о** (693), чым **е** (140), найбольш паслядоўна **о** ўжываецца ў каранях (адпаведна, 403 і 61), затым – у канчатках і фіналях.

Вядомы ўсходнеславянскім дыялектам пераход 'е > о ажыццяўляўся на канцы слова ці перад цвёрдымі (зацвярдзелымі) зычнымі і <с> або толькі пасля шыпячых і <с>, або пасля ўсіх мяккіх; і ў тым, і ў другім выпадку – незалежна ад націску або ў пэўнай залежнасці ад яго. Як бачна, у Цяпінскага захоўваецца **е** перад мяккімі зычнымі, напр.: *шесцьти*, але *шостый*. Аднак у цэлым пераход 'е > о адлюстраваны на пісьме непаслядоўна, у адпаведных пазіцыях назіраецца хістанне **о** ~ **е** перад цвёрдым зычным. У шэрагу выпадкаў гэта адбываецца, відаць, пад уплывам формаў з чаргаваннем цвёрдага і мяккага зычнага: хаця *жона*, *чотырма*, але разам з тым і *жэна*, *четыре*, таму што *жэне*, *четывертый*. Пэўны ўплыў тут робіць і традыцыйнае напісанне: хаця *вечорь*, але *вечеру* 'надвячор', таму што *на вечеряхь* 'вячэра', параўн.: *вечеру чиниль* Мк. 6:21. Таму паслядоўнае ўжыванне **о** замест **е** ў пэўнай ступені абавязана адсутнасці формаў з чаргаваннем цвёрдага і мяккага зычнага: рэгулярна *-шол-*, бо *нашоломь*, *вошолось*, параўн. у ЕС: *не нашоломь* ЕС 216, *пришолесь* ЕС 224 (чыталася, відаць, як *нашо[lo]мь*, *пришо[le]сь*). Але на канцы слова хістанне **о** ~ **е** можа мець і марфалагічны характар: *месцо* як *место*, *вашо* як *вашого*, *вашому* і інш. Марфалагічным працэсам хутчэй за ўсё абавязана ўжыванне **о** замест **е** ў канчатках слова: тут адбываецца замена аднаго канчатка на іншы ў выніку аналагічнага выраўноўвання. Гэта добра бачна на тых прыкладах, дзе фарматыў з *-о-* ці з *-е-* выцясняецца фарматывам з *-а-*: Д. скл. мн. л.: *торговцомь*, *столицомь*, але *свечамь*, *товаришамь*, *торговцамь*; М. скл. мн. л.: *пророцехь*, але *пророкахь*, *свечахь*, *столицахь*; Т. скл. адз. л.: *отцемь*, але *отцомь*. У падобных выпадках замена тычыцца не адной **о** ці **е**, а ўсяго фарманта, параўн.: Р. скл. мн. л.: *мужей*, *товаришей*, але *мужовь*, *товаришовь*; Н. скл. мн. л.: *мужи*, але *мужове*. Таму больш падстаў бачыць у канчатках замену аднаго фарманта другім (тыпу *-его* на *-ого*), а не ўласна пераход 'е > о.

Няясна, ці звязаны такі пераход у мове Цяпінскага з націскам. Матэрыял з ЕС сведчыць, што хістанне **о** ~ **е** не залежыць ад націску: пераход адбываецца і пад націскам, і не пад націскам, у: а) каранях, б) суфіксах, в) канчатках і фіналях¹¹¹. Гэты матэрыял таксама паказвае, што выбар канкуруючых фарматываў у марфемах (тыпу *человек/ч-* – *чоловек/ч-*, *речений* – *речоный*, *вашего* – *вашого*) не абумоўлены акцэнтна.

Нерэгулярнае адлюстраванне пераходу 'е > о арфаграфіяй перакладу трэба тлумачыць не столькі кансерватызмам пісьма, колькі марфаналагічнымі з'явамі, а менавіта: чаргаваннем у парадэгме слова формаў з цвёрдым або мяккім зычным пасля галоснага.

4.2.4. Іншыя з'явы вакалізму. Да такіх з'яў у перакладзе Цяпінскага могуць быць аднесены пратэза, выражэнне ініцыялі і пераход у пэўных пазіцыях галоснага ў зычны; пра вакалізацыю спалучэнняў зычных гл. 4.2.9.

Пратэтычныя галосныя ў перакладзе Цяпінскага амаль не сустракаюцца; адзіны выпадак: *иржа* Мц. 6:19, але: *ржа* Мц. 6:20, параўн.: *льну* 'лён' Мц. 12:20.

Ініцыяльная галосная *i-* ў Цяпінскага захоўваецца ў прыметніку *игленые уши* Мц. 19:24; Мк. 10:25. Без такой галоснай выступае ў помніку дзеяслоў незакончанага трывання *мети* – *маеть* (98 разоў), а таксама кампазіт *не за добро мети* (6). Іх карэлят закончанага трывання заўжды мае ініцыяльную галосную: *имати* – *иметь* (5): *имешь рыбу* Мц. 17:27, *не имите веры* Мц. 24:23, 26, *имите его* Мц. 26:48, *духъ немый* ... *иметь его* Мк. 9:18. Усе прэфіксныя дэрываты (з прэфіксам на галосную) ад гэтых дзеясловаў пасля прэфікса

¹¹¹ Прыклады: а) *пришоль* ЕС 224 і інш., *вишедъши* ЕС 528 і інш., *вечерю* 628, але *вишоль* ЕС 480 і інш., *вишедъши* ЕС 297 і інш., *вечорь* ЕС 243, 247, *жоны* 528', *чоловкъ* ЕС 216, *чоловчій* ЕС 86, 104', *чотыри* ЕС 78, *четвёртую* ЕС 248; б) *нарожоныи* ЕС 459, *нарожоными* ЕС 501, *оболочоного* ЕС 336, *предложенными* ЕС 104, *реченное* ЕС 463, але *поножокъ* ЕС 282, *чужоложникомъ* ЕС 86; в) *кошовъ* ЕС 243, *мужевъ* ЕС 243, *омъёмъ* ЕС 200'', *дла чого* ЕС 78, 97, 243, 254, *нъ чого* ЕС 142, 255, але *болшее* ЕС 282, *ваше* ЕС 55, *вашемъ* ЕС 210, *въ руючому* ЕС 97, *локнучого* ЕС 47, *мъ стце* ЕС 243, *оубийцовъ* ЕС 277.

захоўваюць *-i-*: *примати – приимаець / приимуець* (25), *примети* (7), *поимати – поимець* (8), *выимець* (2), *отыимець(се)* (4) і інш. Аднак спрадвечнасць *-i-* тут не зусім ясная, бо пасля прэфікса на галосную мог развівацца эпентэтычны [j]. У помніку адзначаны назоўнік *именье* Мц. 19:21, але *маетность* Мц. 25:14.

У некаторых грэцызмах і семітызмах ініцыяльны *i-* перад галоснымі **е, ю** паслядоўна адсутнічае: *юда, юдей, юдея, юдовъ, юдеискии* (30 разоў)¹¹²; *ерусолим(а), ерусолимляне* (19), *ердан(скии)* (10), *ерихонъ* (3), *еремеи* (3), але: *и иудеи* Мц. 4:25, *иерусолима* Мк. 11:27 (магчыма, памылкі друку); *иессеи* (Мц. 1:5, 6), *иехония* (Мц. 1:11, 12). Аднак перад **о** ініцыяльны *i-* у імёнах паслядоўна захоўваецца: *иоанъ, иосифъ, иосия, иоафанъ, иорамъ*.

Перад прэфіксам на галосны ініцыяльны *i-* кораня захоўваецца, але хутчэй за ўсё набывае глайдавы характар: *прити* Мц. 11:4, 14:28, 16:27, 17:10, 18:7, 22:3, 24:48, Мк. 9:11, *прииди* Мц. 8:9, *прииде^m* Мц. 6:10, 8:9, 10:13, 23, 17:11, 21:40, 23:36, 24:14, 42, 43, 44, 50, 25:13, 31, 27:49, Мк. 8:38, 12:9, 13:35, *приидитъ* Мц. 11:28, 25:34, *прииду^m* Мц. 8:11, 9:15, 24:5, Мк. 2:20, *примець* Мц. 10:14, 18:5, Мк. 9:37, 10:15, *примете* Мц. 18:3, *приимуець* Мц. 10:40^{'''}, 18:5, Мк. 9:37^{''}, *пріймуць* Мк. 6:11, 12:40, *воидешъ* (параўн. *прииоль*), *не наиду^m* Мц. 12:43, *поиду* Мц. 8:19, *поимати* Мц. 21:46, 26:55, Мк. 12:12, *поималъ* Мк. 6:17, *поимали* Мц. 26:4, 50, *поимавиши* Мц. 14:3, 18:28, 21:35, 39, 22:6, Мк. 12:3, 8, 14:1, *выимець* Мц. 12:11 (аднак, напэўна, без глайдавага характару: *поимець* 'возьме' Мц. 22:24, Мк. 12:19, *притсьѧ* Мц. 24:3, 27, 37, 39). Такі самы [j] мусіць выступаць у напісаннях кшталту *соидешъ, зойдетъ, отоимецьсе* (гл. 4.2.12) – тут прэфікс знаходзіцца перад спрадвечнай галоснай кораня, што перайшла ў [j], перад якім і адбылася вакалізацыя *ъ. Можна заўважыць, што ініцыяльны *i-* кораня выступае выступае толькі ў прэзентных асновах, тады як у перфектных асновах яго няма: *отошоль, отишоль; отышоль, отышли* і пад. (гл. ніжэй).

У спалучэнні прэфікса (на цвёрды зычны) з ініцыяльным *i-* кораня заўжды выступае літара **ы**: *разыдутьса* Мц. 26:31, *зыскати* Мц. 18:11, *зыскаль* Мц. 18:15, 25:17, *зыскалом* Мц. 25:20, 22, *зыцетъ* Мц. 16:26, Мк. 8:36, *зышоль* Мц. 14:23, Мк. 3:13, *зышло* Мц. 4:16, 13:7, Мк. 4:7, *отышоль* (17), *отышли* Мц. 22:22, Мк. 12:12. У прэзентных асновах гэтых дзеясловаў існуюць і формы з эпентэзай [j]: *отыити* Мц. 14:16, *отыидите* Мц. 7:23, 9:24, *отыитье* Мк. 5:17, *отыимець* Мк. 4:15, *отыимецьса* Мц. 21:43, Мк. 2:20, 4:25.

У семітызмах падвоеныя літары **ии** могуць скарачацца: *даніла* Мц. 24:15, але *варахинового* Мц. 23:35. Лексікалізаваны характар (гл. 4.5.3) мае хістанне **и ~ е** ў аснове семітызма *Израиль, израилевъ* (9) ~ *израельский* (4).

Замест **е** выступае **а** ў фанетычных паланізмах *поцалую* Мц. 26:48 (параўн.: *rosáluje* В72), *поцаловалъ* Мц. 26:49 (параўн.: *rosálował* В72); у перакладзе Цяпінскага пасля **ц** ужываецца **е / ѣ** (гл. 4.2.5), параўн.: *ѣ лого* Мк. 12:33. Пад польскім уплывам узнікае хістанне **а ~ е** ў дзеяслоўных суфіксах, праўда, толькі ў слове (*у*)*слышати* (пра формы *затеели, взвеели* гл. 4.2.2): *пришла ... слышетъ* Мц. 12:42 (црксл. *слышатъ*, таксама польск. *sluchác* В72), *услышели* Мц. 13:15 (црксл. *услышатъ*, але польск. *sluβeli* В72), *слышели* Мц. 13:17, Мк. 11:14 (црксл. *слышата, слышаху*, але польск. *sluβeli* В72), *услышети* Мц. 24:6 (црксл. *услышати*, але польск. *vslyβeć* В72), аднак: *уши ... слышатъ* Мц. 13:16. Няясна, наколькі абумоўлена гэтая з'ява марфалагічнымі прычынамі (параўн.: [Карский 1956: 59]). Постфікс *-се* зрэдку перадаецца фанетычна, як *-ца*: *ослушаетъца* Мц. 18:17, *Не противитца* Мц. 5:39, *розмилуецца* Мц. 6:24, *судитца* Мц. 5:40, *чірвонеетца бо са* *небо* Мц. 16:2, 3.

4.2.5. Зацвярдзенне зычных у помніку можна назіраць ва ўжыванні галосных і ёраў у шэрагу выпадкаў: 1) пасля шыпячых і <с>, 2) пасля *r', 3) пасля губных. Апрача таго, цвёрдыя зычныя выступаюць у некаторых запазычаных словах: *лунѧ тыковъ* Мц. 4:24, *самаританскии* Мц. 10:5, пад польскім уплывам (параўн.: *lunátyci, Sámárytánow* В72), *ці давид(ов)ъ* (Мц. 20:31, 22:42, 43, Мк. 10:47, 48, 11:10), *магдальни* Мц. 27:56, 61, 28:1, пад царкоўнаславянскім уплывам (*у* суседнім слупку ў гэтых словах пішацца **ы**). Прыметнік

¹¹² Тут хутчэй за ўсё мае месца не нейкі фанетычны працэс, а лексікалізацыя. Для параўнання ў сярэдзіне слова пасля галоснай не адбываецца ятацыі [u]: *авіуда ... авіудъ* Мц. 1:13, *елиуду* Мц. 1:14, *Елиудъ* Мц. 1:15.

суботныи Мц. 28:1 (црксл. *суботныи*) утвораны ад назоўніка *суботь* (Н. скл. адз. л., у помніку не адзначаны), паралельна з ім у перакладзе існуе і форма *субота* (гл. 4.3.1).

1. Зацвярдзенне шыпячых і <с'> выразна праяўлялася ў старабеларускім пісьменстве і ў 2-й палове XVI ст. стала амаль нормай пісьма [Булыка 1970: 110–112]. Выразна гэтая рыса прадстаўлена і ў мове Цяпінскага, аднак у некаторых пазіцыях прыхавана традыцыйным прынцыпам правапісу. Пасля шыпячых і <с> заўсёды выступаюць **а, о, у**; толькі аднойчы, пасля **ч**, сустрэлася **ю**: *чюда* Мц. 24:24, што трэба лічыць памылкай (параўн.: *чуда* Мц. 21:15, таксама **у** пасля **ч** яшчэ 40 разоў) пад уплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка. Напісанне *чсча ть* Мк. 7:7, магчыма, памылка, трэба *чста ть* Мц. 15:8, 9, Мк. 7:6. Пасля шыпячых і <с> выступаюць таксама літары **е / ѣ**: *-шед-, человек/-* і да т. п. (гл. 4.2.3), *церковь, лицемерникъ, цена, цѣ лого* Мк. 12:33 і інш. (усяго 66 разоў пасля **ц**).

Пасля шыпячых рэгулярна і паслядоўна выступае **и**, і толькі ў канчатках спарадычна ўзнікае **ы**: *ищучые* Мц. 2:20, *звѣ зываючых* Мц. 4:21, *услухавшы* Мц. 2:9, *большы* Мц. 5:20, *вшедшы* Мц. 8:5. Наколькі гэта выключныя выпадкі, паказвае параўнанне з тым, як ужываецца ў падобных пазіцыях літара **и**. Так, у ад'ектыўных канчатках (тыпу *-чий, -чихъ, -чимъ* і г. д.) **и** пасля **ч** выступае 203 разы, у апазітыўным канчатку (тыпу *ставши, севши*) **и** пасля **ш** сустрэлася 377 разоў, у канчатку ступені параўнання (тыпу *больши, мениши*) **и** пасля **ш** адзначана 35 разоў. Аднак пасля літары **ц** выступае толькі **ы** – у паланізме [ДЗБМ: 353] *цыни(овый)* (4) і ў канчатку Р.-М. скл. адз. л. і В.-Н. скл. мн. л.: *винницы, в серцы, овцы, скленицы* і інш. (93).

На канцы слова пасля шыпячых і <с> заўсёды выступае **ь** (476), напрыклад, у такой марфалагічна апорнай пазіцыі, як фіналь загаднага ладу: *помажъ* Мц. 6:17, *рушьсе* Мц. 21:21, Мк. 11:23, *одедичъте* Мц. 25:34, *не мучъ* Мк. 5:7, *посъведчъ* Мк. 10:9. Толькі аднойчы пасля **ч** сустрэўся **ь**: *ночь и день* Мк. 5:5 (хаця **ь** пасля **ч** адзначаны 62 разы), што трэба прызнаць памылкай. У сярэдзіне слова перад зычнымі пасля шыпячых і <с> устойліва выступае **ь** (55), толькі аднойчы пасля **ч** сустрэўся **ь**: *почне^m* Мц. 6:24 (хаця **ь** пасля **ч** у гэтай пазіцыі адзначана 19 разоў). Аднак перад [j] ужыванне **ь** пасля шыпячых і <с> не такое адназначнае. Хаця часцей тут выступае **ь** (49), аднак і **ь** (толькі пасля шыпячых) зрэдку сустракаецца ў гэтым становішчы: *жолчью* Мц. 27:34, *ночью* Мц. 28:13, *чоловечьемъ* Мк. 9:12 (хаця **ь** пасля **ч** у падобнай пазіцыі адзначана 19 разоў), *бжъи^x* Мц. 4:4, *бжъею* Мц. 23:22, *бжъего* Мк. 1:1 (хаця **ь** пасля **ж** у такой пазіцыі адзначана 28 разоў). Гэта нельга вытлумачыць уплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка, дзе ў падобных выпадках выступае **ь**. Магчыма, гэта абумоўлена «палаталізуемым» уплывам папярэдняга [j]. Калі гэтак, то спалучэнні **чь, жь** ускосным чынам сведчаць аб адсутнасці гемінацыі цвёрдых зычных: *ночью, обличье, збожье* і пад. перадавалі *но[ѣju]*, а не *но[ѣси]*.

У асновах на шыпячыя і <с> шырока прадстаўлена хістанне ў канчатках паміж цвёрдым і мяккім тыпамі скланення (далей у дужках – колькасць прыкладаў): Т. скл. адз. л.: *ом^mцомъ* Мц. 10:32, 33 (црксл. *ом^mцемъ*), *серцомъ* і інш. (усяго 8) – *ом^mцем* Мц. 4:21, *серцемъ* (1), Р. скл. мн. л.: *ножовъ, товаришовъ* (9) – *ножей, товаришей* (5), толькі *отцовъ* (7) і інш. Гэтая марфалагічная з'ява сведчыць пра шырокую распаўсюджанасць выраўноўвання паводле цвёрдага тыпу скланення: *пророцехъ* (Мк. 1:2) – *пророкахъ* і інш. (гл. 4.3.1).

2. Зацвярдзенне *r' не менш выразна прадстаўлена ў Цяпінскага, аднак ускладнена варыятыўнасцю напісання ў пэўных пазіцыях, пад уплывам традыцыйнага прынцыпу правапісу. Значная непаслядоўнасць у адлюстраванні зацвярдзення *r' уласціва і ўсяму старабеларускаму пісьменству [Булыка 1970: 103–105, 107–108]. Ужыванне галосных літар пасля **р** у помніку не аднолькава ў канчатках, з аднаго боку, і ў астатніх марфемах, з другога; пэўныя неаднастайнасці маюцца таксама ў выкарыстанні **и / ї, ы** і астатніх галосных.

У каранях, прэфіксах і суфіксах ужыванне літар **у, о, е, а** (наконт апошняй літары – з неістотнымі адхіленнямі) адбываецца паводле этымалогіі. Літара **а** пасля **р** сустрэлася толькі ў лічаных прыкладах (14 разоў) – тэматычным суфіксе дзеяслова: *потеряетъ, узрятъ* і да т. п. Аднак менавіта тут адзначана выкарыстанне **а** замест **я**: *похмурають* Мц. 6:16, *ом^mмера^m* Мц. 7:2 (словы *рада, урадити* – паланізмы, ужо запазычаныя з -а-). На

этымалагічна апраўданых месцах у каранях, прэфіксах і суфіксах літара **а** пасля **р** адзначана 312 разоў.

У канчатках пасля **р** у цвёрдым скланенні выступаюць **у, о, а**, у мяккім – **е, а, ю**. Пры гэтым існуе і кантамінацыя тыпаў скланення, калі канчаткі цвёрдага пераходзяць у парадыгму мяккага: *при мору* Мц. 4:18, *к мору* Мк. 3:7 (але Д. скл. адз. л. *морю* – 8 разоў, *цесарю* – 2, *олтарю* – 1), *олтаромъ* Мц. 23:20 (але Т. скл. адз. л. *олтаремъ* – Мц. 23:18, 35, *моремъ* – 1), *лекаровъ* Мк. 5:26 (але Р. скл. мн. л. *дверей* – 3), гл. 4.3.1. Нясна, ці памылка напісанне з *нутра* Мк. 7:21, 23. Звяртае ўвагу захаванне ў мяккім скланенні лічэбнікаў *трехъ* Мц. 27:63, *четырехъ* Мц. 24:31, Мк. 8:9. У цэлым правільна ўжываецца канчатак 1-й асобы адз. л. дзеясловаў цяперашняга часу: *отворю* Мц. 13:55, *ударю* Мц. 26:31, *прозрю* Мк. 10:51, але <не> *запрусе* Мц. 10:33, 26:35 (параўн. у Смарыцкага: *запруса* ЕС 200, 536).

Ужыванне **и / ї** ці **ы** пасля **р** не аднолькавае ў розных катэгорыях слоў і марфем. Розныя заканамернасці назіраюцца ў: а) прэфіксах, б) каранях і в) канчатках. Аднак тэматычныя суфіксы (калі яны не супадаюць з коранем) і фіналі дзеясловаў перадаюцца заўсёды правільна: *возри(т(е))*, *отвори(т(и))*, *уверил(и(сьте))* і інш. (43), тое ж можна заўважыць і наконт лічэбнікаў (пра форму *вторий* гл. ніжэй): *три(дцать)* (17), *четыри* (2), і прыслоўяў: *внутри* (Мц. 7:15, 23:25, 27, 28), таксама і наконт суф. *-иј-*: *мария*, *маринъ* (12), *цесарии* (2).

Пасля **р** у наступных катэгорыях марфем:

а) у прэф. *при-* рэгулярна выступае **и / ї** (486): *прикросъти* Мц. 26:67 і інш., толькі двойчы адзначана **ы**: *прыпадывали* Мк. 3:10, *не прышоломъ* Мк. 2:17;

б) у каранях:

– грэцызмаў і семітызмаў устойліва выступае **и / ї**: *христось*, *ерихонъ* і інш. (25, хаця: *Хрыстовы* тыт. л.), а таксама *фарисей(ский)* з **и / ї** (41), але аднойчы *фарысеиские* Мк. 2:18;

– іншых слоў ужыванне **и / ї** адпавядае этымалогіі: *крикъ*, *кричати* (22), *товаришъ* (5), *кураца* (1); таксама і **ы**: *розрывалиса* Мк. 5:4; але ў адным карані назіраецца варыятыўнасць **ы ~ и / ї**: *рыбы* Мц. 15:36, *рыболовы* Мц. 4:18 – *рибъ* Мк. 6:43, *рыбы* Мц. 7:10, 14:17, 19, Мк. 6:38, 41', *рибокъ* Мц. 15:34, Мк. 8:7, *риболовы* Мк. 1:16; акрамя таго параўн.: *грізеть* Мц. 6:19, 20. У групе слоў на месцы былога ёра (спалучэнняў **TRьT*, **TRьT*) у перакладзе Цяпінскага выступае **и / ї**: *дрижачи* (1), *скригитанье*, *скригичеть* (6), *стривожень* (2), *триваютъ* (2), гл. 4.2.12. У словах *крыло*, *крити* і вытворных ад іх існуе спрадвечная варыятыўнасць **-i- ~ *-y-*, але ў Цяпінскага рэпрэзентаваны толькі варыянт з **и / ї**: *крила* і *на закритине* Мц. 4:5, *окриваласе*, *откритьсе* (2), (*за-*, *з-*, *от*)*крити* (4), *скритость* (2), *покритья* (1), *скритого* (1), параўн. 3.2.6;

в) у канчатках¹¹³:

– назоўнікаў у цвёрдым скланенні выступае пры правільным **ы** (14) таксама і **и / ї** (15): *веры* Мц. 8:10, 24:23, Мк. 4:40 – *вері* Мц. 17:20, *дары* Мц. 2:11 – *дари* Мц. 7:11, *горы* Мц. 5:14, 8:1, 24:16 – *з гори* Мц. 17:9, Мк. 9:9, *сестры* Мц. 13:56, Мк. 3:32 – *сестри* Мц. 19:29, Мк. 6:3, 10:29, *таистры* Мц. 10:10 – *таистри* Мк. 6:8, *комары* Мц. 23:24, *оферы* Мц. 9:13, 12:7, *з фамары* (назва горада) Мц. 1:3 – *ветри* Мц. 7:25, 27, 8:27, *жолнери* Мц. 8:9, 26:57, 27:27, *морі* 'галадухі' Мц. 24:7; у мяккім скланенні выступае **и / ї**: *двери* (3), (*въ*, *на*, *при*) *мори* (6); відаць, да цвёрдага тыпу скланення адносіцца форма *на лихтари* Мц. 5:15;

– ад'ектыўных формаў у цвёрдым скланенні пры правільным **ы** (10) усюды пануе **и / ї** (134): *которыи* Мк. 3:19, *которые* Мк. 4:16, *которых* Мц. 11:20 – (*не*)*которий* (37), (*не*)*которие* (40), (*не*)*которихъ* (7), *которимъ* (8), *которими* (2), *добрыи* Мц. 25:21, *добрые* Мц. 7:17 – *добрий* (8), *добрие* (4), *добримъ* (2), *добрихъ* (2); толькі з **и / ї**: *мудрый* (1), *мудрие* (3), *мудрихъ* (1), *мудримъ* (1); пераважна з **ы**: *форые* Мц. 9:12, *форыхъ* Мц. 10:8, *форымъ* Мц. 25:36, 43, але *хорихъ* Мк. 6:55; таксама ў кароткіх прыметніках: *мудри ... и щиры* Мц. 10:16.

На канцы слова пасля спрадвечна цвёрдай <г> выступае **ь** (40): *дарь*, *петрь*, *умерь* і

¹¹³ На думку Я. Карскага, хістанне **ы ~ и / ї** ў гэтых і падобных формах мае чыста арфаграфічны характар, абумоўлены неадрозненнем [г] і [г'] у маўленні аўтара [Карский 1955: 309–310].

інш., але *галерь* Мк. 12:42. Пасля спрадвечна мяккай *r' выступаюць як **ь** (*внутрь* Мц. 26:58, *олтарь* Мц. 23:19), так і **ь**: *верь* Мк. 5:36, *теперь* Мц. 26:53, 65, 27:42, 43, Мк. 10:30 (напісанне *тепере* Мц. 3:15, магчыма, памылка). Ужыванне тут **ь** адпавядае арфаграфічнай традыцыі, а не вымаўленню, аб чым сведчыць пераход у цвёрдае скланенне слова *олтарь* (гл. вышэй), таму **рь** у ім мусіла чытацца як цвёрды [r]. У сярэдзіне слова перад зычнымі пасля **р** выступае **ь** (27), у тым ліку перад мяккім зычным: *верьнетьсе*, *перьсями*, *черьвякъ*, *утьверьдилася* і інш. Толькі ў двух выпадках тут перад зычным з'яўляецца **ь**: *шерьсти* Мц. 3:4, *цесарьское* Мц. 22:21 (параўн.: *тирьские* Мц. 15:21, *морьскои* Мц. 18:6, хаця *ць сарю* Мц. 22:17, 21). У сярэдзіне слова перад [j] пасля **р** выступае **ь**: *захарьи* Мц. 23:35, *знадворьѧ* Мц. 26:69, але *знадворьѧ* Мк. 11:4.

3. Зацвярдзенне губных ([b'], [p'], [m'], [w']) у мове Цяпінскага адлюстравана ў асноўным праз ужыванне пасля іх ёраў; на галосныя заўважаны толькі адзін прыклад: *продаючїхъ голубы* Мц. 21:12 (але *ѧ к голуби* Мц. 10:16). Такім прыкладам нельга лічыць канч. -ма Д.-Т. скл. мн. л. лічэбнікаў (*трема*, *пятьма* і г.д.), у якім цвёрдасць губнога – марфалагічнага паходжання.

На канцы слова пасля губных, якія мелі спрадвечную мяккасць, заўсёды выступае **ь** (345). Гэта наступныя групы марфем і слоў: а) канч. -омь/-емь Т. скл. адз. л. назоўнікаў муж. і ніяк. р. асноў на -ѡ, -ї, на зычны; канч. -ымь/-имь Т. скл. адз. л. і -омь/-емь М. скл. адз. л. прыметнікаў і дзеепрыметнікаў; канч. -имь, -емь Т. скл. адз. л. і -омь, -емь М. скл. адз. л. займеннікаў; напр.: *ѡцѡмь вашимь небеснымь* Мц. 18:14; б) канчатак 1-й асобы адз. л. цяперашняга часу нетэматычных дзясловаў: *естомь* (13), (*вы-, от*)*дамь* (6), *ѡповемь* Мц. 7:23, *оповемь* Мц. 13:35, а таксама формы сінтэтычнага (злітнага) перфекта (гл. 4.3.4): *пришоломь*, *рекломь*, *стерегломь* і г. д. (37); в) формы загаднага ладу: *збавь* Мц. 6:13, 8:25, *ѡ ставь* Мц. 5:24, (*не*) *скарбьте* Мц. 6:19, 20; г) формы Н.-В. скл. адз. л. назоўнікаў з чыстай асновай на губны: *голубь* Мц. 3:16, Мк. 1:10, *кровь* 'кроў' Мц. 16:17, 23:35, 26:28, 27:4, 25, *церковь* Мц. 16:18, 21:12, 23, 23:17, 26:61, 27:40, Мк. 11:11, 15, 16, а таксама, напэўна, *новь* 'навізна, новае': *на новь месеца* Мц. 17:15; д) форма лічэбніка *семь* Мц. 12:45, 15:34, 35, 37, 22:25, Мк. 8:5, 6, 8, 20¹¹⁴, 12:20, 22.

У сярэдзіне слова перад зычнай пасля губных выступае толькі **ь** (118), у тым ліку перад мяккім зычным: *вьси(хъ)*, *вьседы*, *земьли* і інш., таксама і на месцы *ь: *овьцы*, *слепьцы* і інш. У сярэдзіне слова перад [j] і пасля губных выступае толькі **ь** (39): *зabьють*, *пьеть*, *деревья*, *обьявитисе* і інш. Звяртае ўвагу адсутнасць тут адхіленняў (як і з шыпячымі, гл. вышэй).

Як паказвае матэрыял, хістанне **и / ї** і **ы**, а таксама **ь / ъ** адзначаецца пасля зацвярдзелых з наступнай заканамернасцю: а) пасля шыпячых арфаграфічнай нормай з'яўляецца выкарыстанне **и / ї**, але **ь**; аднак пра цвёрдасць гэтых зычных сведчыць ужыванне пасля іх **а**, **у** (а не **ѧ / ѡ**, **ю**), а таксама шмат прыкладаў марфалагічнага выраўноўвання на карысць цвёрдага тыпу; б) пасля **ц** у якасці нормы выступаюць **ы** і толькі **ь**, што сведчыць пра зацвярдзенне <с'> ва ўсіх пазіцыях; в) пасля **р** назіраюцца розныя тыпы блытаніны **и / ї** і **ы**, а таксама ёраў і галосных; г) зацвярдзенне губных у фанетычна ізаляванай пазіцыі адлюстравана пераважна ўжываннем **ь**.

4.2.6. Асіміляцыйная мяккасць. ЕЦ з'яўляецца адным з нямногіх старабеларускіх помнікаў XVI–XVII стст. (і першым друкаваным), у якім больш-менш паслядоўна на пісьме перадаецца асіміляцыйная мяккасць. Гэтая рыса адзначана не толькі ў перакладзе Цяпінскага, але і ў яго маргіналіях і нават у суседнім царкоўнаславянскім слупку.

Асіміляцыйная мяккасць у помніку адзначана для [s] і [z] перад 1) зубнымі і перад 2) губнымі, у апошнім выпадку – не толькі для [s] і [z], але і для [t] і [d]. Умовы для вызначэння асіміляцыйнай мяккасці ў помніку наступныя: усялякае ўжыванне **ь** перад мяккім зычным, калі такая літара **ь** выступае не на месцы *ь¹¹⁴.

¹¹⁴ Доказам фанетычнага характару такога ўжывання **ь** служаць наступныя арфаграфічныя асаблівасці: а) ужыванне **ь** для пазначэння спрадвечнай мяккасці зычнага (гл. 3.2.3) і адсутнасць на гэтым месцы **ь** (і толькі

1. Перад зубнымі адзначаны шэраг камбінацый.

Мяккі [s'] перад мяккім зубным: а) на стыку прыназоўніка і назоўніка: *сь ними* Мц. 25:19; б) на стыку прэфікса і кораня: *сьта ль* Мк. 6:27; в) на стыку кораня і суфікса: *дасьць(се), воскресьнетъ, (до-, вы-, от)путьти(ть, -ил(омъ)), сьсьти* і інш. (56 разоў); г) унутры марфемы – кораня: *есьли* (84), *есьть* ‘быць’ (82), *есьти* ‘есці’, *исьте, кресьтитель, (о)кресьтити(се), посьледний, сьлельный, всьледъ, опосьле* і інш. (усяго 295 разоў), таксама ў марг.: *сьтиху* (арк. 62); унутры марфемы – толькі ў суфіксе *-ость*: *владность(ю), маетность(ю), на высокость, глубокость, радость(ю), темность* і інш. (40 разоў).

Мяккі [z'] перад мяккім зубным: а) на стыку прэфікса і кораня: *розьделиль* Мк. 6:41; б) на стыку кораня і суфікса: *блюзьнили, блюзьнерство, сезде* і інш. (20); в) унутры марфемы – у суфіксе: *ω^мчизьне* Мц. 13:57.

2. Перад губнымі адзначаны шэраг камбінацый з мяккімі зычнымі.

Мяккі [s'] перад мяккім губным: а) на стыку прэфікса і кораня: *(до-, по)сьведчити, сьветк(и, -овъ, -охъ), сьведоцтво, сьмерт(и)* і інш. (18); б) унутры марфемы – у корані: *сьвет(а), сьветый, сьветым(и), посьвещающий* і інш. (17).

Мяккі [z'] перад мяккім губным: а) на стыку прыназоўніка і імя: *зь мертвыхъ* Мц. 27:64; б) на стыку прэфікса і кораня: *зьведенье* Мц. 27:64, але: *зьва зано* Мц. 16:19, *зьва жете* Мц. 18:18; в) унутры марфемы – у корані: *зьверми* Мк. 1:13; *зьмиевые* Мц. 23:33, але *зьвезды* Мц. 24:29.

Мяккі [t'] перад мяккім губным: толькі ўнутры марфемы – у корані: *матьфея, тьвердосьть, утьвердити, четвертой* і інш. (10), у марг.: *у матьфеа* (арк. 50).

Мяккі [d'] з перад мяккім губным адзначаны толькі ўнутры марфемы – у корані: *(обе)дъве, дъвери, дъверей* і інш. (12).

Гемінацыю зычных адлюстроўвае напісанне толькі аднаго слова **треттий** [Карский 1955: 292]: *треттего* Мц. 16:21, Мк. 9:31, *третьтего* Мц. 17:23, 27:64, Мк. 8:31, *третьтии* Мц. 20:19, 22:26, Мк. 10:34, 12:21, *третьтее* Мц. 26:44, *третьтюю* Мц. 20:3 (пры црксл. *третии, третияго* і да т. п., з адной т). Тут спалучэнні **тт** і **тът** графічным чынам дэманструюць аднасегментны падоўжаны гук [t̃']; аднак напісанне *шестьдеса тъ* (Мц. 13:8, Мк. 4:8, 20) з **тъд** адлюстроўвае толькі традыцыйную арфаграфію.

Згодна з дэфініцыяй (гл. вышэй), да прыкладаў асіміляцыйнай мяккасці нельга адносіць выпадкі ўжывання **ь** на месцы ***ь**: у корані: *(в)озьмет(е), (в)озьми(те), затьमितьсе, осьлицу* (< **os'yla*); на марфемных стыках: *вязьня, з дванадцатьми, (зь) людьми*, хаця яны, безумоўна, сведчаць пра мяккасць зычнага перад наступным мяккім. Аднак фармальна тут мае месца перадача старажытнай мяккасці, якая захоўваецца і перад цвёрдым зычным, параўн.: *возьмутъ* Мц. 20:10, *дванадцатьма* Мц. 11:1, 26:20, Мк. 4:10.

Асіміляцыйная мяккасць адсутнічае для [d] пасля санорнага [n'] у сярэдзіне слова: *дъни* Мц. 9:15, 24:36, *дъню* Мц. 14:6, *ω^мрадънеи* Мк. 6:11, *посльъ дънъ му* Мц. 20:14. Натуральна, не маюць яе і зацвярдзелыя, напр.: *немоцьми* Мц. 4:24, Мк. 1:34.

Усяго ў перакладзе Цяпінскага адзначана 513 прыкладаў асіміляцыйнай мяккасці: для **с** – 447, для **з** – 43, для **т** – 11, для **д** – 12. Аднак па гэтым перакладу гэтыя выпадкі размеркаваны нераўнамерна. Пераклад выразна падзяляецца на дзве часткі: зоны АВ, дзе асіміляцыйная мяккасць на пісьме амаль не адлюстравана, і зоны CD, на якія прыпадае 98 % усіх прыкладаў. Так, колькаснае размеркаванне асіміляцыйна памякчаных зычных па зонах наступнае: для **с**: А – 2, В – 6, С – 272, D – 166; для **з**: А – 0, В – 2, С – 34, D – 8. Можна адзначыць, што свайго максімуму пазначэнне асіміляцыйнай мяккасці дасягае ў зоне С, але пачынае занепадаць у зоне D. Гэтую тэндэнцыю пацвярджае і сярэдняя колькасць на

зрэдку, напачатку помніка, ужываўся паерык); б) адсутнасць лікава значымага выкарыстання **ь** пасля зацвярдзелых зычных (адзінкавае напісанне *шерьсти* Мц. 3:4, напэўна, памылка набору (замест *шерьсти*), параўн.: *шерьстью* Мк. 1:6). Пры гэтым трэба памятаць, што ёры ў помніку пісаліся нерэгулярна (гл. 3.2.3), што ў наборшчыка заўжды існавала альтэрнатыва замены іх паерыкам (гл. 3.2.2), што вельмі верагодна ў выпадку асіміляцыйнай мяккасці (не падтрыманай арфаграфічнай традыцыяй), асабліва ў сярэдзіне слова. Аднак для перадачы спрадвечнай мяккасці паерык выкарыстоўваўся зрэдку.

старонку: для с яна складае: С – 5,68, D – 4,78 (AB – 0,23), для з: С – 0,72, D – 0,23 (AB – 0,06). Такім чынам, з пэўнага моманту набору ЕЦ было прынятае рашэнне больш-менш рэгулярна адлюстроўваць асіміляцыйную мяккасць на пісьме, хаця не заўжды (відаць, з прычыны няўважлівасці) гэта было паслядоўна, параўн.: *розьнеслосе* Мц. 28:15, *розьпосътеръ* Мк. 3:5, *розъделильсе* Мк. 3:26. Таму ніякага значэння не маюць рэдкія выпадкі напісанняў без асіміляцыйнай мяккасці ў зонах АВ: *есъ//те* ‘быць’ Мц. 5:11, 10:31, *чересълехъ* Мц. 6:18, *есъти* ‘есці’ Мц. 12:1, *розъделившиоесе* Мц. 12:25, *возъметъ* Мц. 12:45, *съ нимъ* Мц. 12:46 – яны адлюстроўваюць толькі традыцыйную арфаграфію.

Як арфаграфічная з’ява, асіміляцыйная мяккасць у старабеларускім пісьменстве шырока пачынае пазначацца, відаць, пад польскім уплывам. Такая арфаграфічная рыса з’яўлялася старажытнай традыцыяй польскага пісьма: *jeśli, cześć, śnieg*, прэф. *roź-/roś-, ź-/ś-*, суф. *-ość* і інш. Аднак відавочна, што польскае пісьмо выступала для Цяпінскага толькі як узор, ён арыентаваўся на вымаўленне слоў у старабеларускай мове, а не запазычваў польскія напісанні. Як сведчыць SPXVI, у польскай мове няма адэкватнай арфаграфічнай адпаведнасці для такіх напісанняў ЕЦ, як *жизнь* (польск. *życie*), *дасъте* (польск. *dacie*), *дасъть* (польск. *da*), *есъть* ‘есці’ (польск. *je*), *есъте* ‘есці’ (польск. *jesie*), *есъть* ‘быць’ (польск. *jest*) і інш. Такім чынам, польскае пісьмо паслужыла Цяпінскаму толькі крыніцай арфаграфічнай мадэлі, якую ён узяў у сваё выданне для перадачы аналагічнай усходнеславянскай з’явы.

4.2.7. Арфаэпічнае памякчэнне п. У перакладзе Цяпінскага адлюстравана цікавая з’ява, пашыраная і ў старабеларускіх помніках 2-й паловы XVI – XVII ст. Гэта памякчэнне [п] перад зычным у пэўных пазіцыях: а) у каранях: *аньгель* (Мц. 13:41, 49, 16:27, 18:10, 22:30, 24:31, 36, 25:41, 26:53, 28:2, 5; Мк. 1:2, 13, 8:38, 13:27), *евангелие* (Мк. 1:1, 14, 15, 8:35, 10:29, таксама ў маргіналіях (арк. 43): часта); б) у суф. *-ск-* і *-ство*: *гадариньскую* Мк. 5:1, *женъскии* Мц. 19:4, *магдалыньськие* Мц. 15:39, *назареньскии* Мк. 1:24, *паньскіи* Мц. 28:2, *сидоньскій* (Мц. 15:21, Мк. 7:24, 31), таксама ў маргіналіях: *латиньское* (арк. 39, 53), *<въ, при> словеньски^x* (арк. 40, 41, 43), *словеньскіи* (арк. 28 адв., 43 адв., 53); у суф. *-ство*: *вшеточеньства* Мц. 15:19, Мк. 7:21, *детиньства* Мк. 9:21, *в подобеньствах* Мц. 22 1, *о подобеньстве* Мк. 7:17. Гэта ж назіраецца і ў царкоўнаславянскім тэксце (гл. 2.1.5)¹¹⁵.

Такое напісанне з **нь** у асобных каранях і суфіксах наўрад ці адлюстроўвае нейкую асіміляцыйную мяккасць – яна немагчыма перад заднеязычнымі і ў многіх формах суф. *-ство*. Бачна, што напісанне **нь** адзначана пераважна ў іншамоўных словах (грэцызмах і паланізмах), яго пранікненне ў славянскую лексіку, несумненна, другаснага парадку. У суф. *-ск-* і *-ство* пасля **н** можа выступаць і **ь**: *паньскую* Мк. 1:3, *поганьскаа* Мц. 4:15, *самаританьскии* Мц. 10:5; *подобеньство* (17 разоў). Непаслядоўнасць у адлюстраванні неарганічнага [п'] сведчыць хутчэй пра арфаэпічны статус гэтай з’явы. Можна дапусціць, што ў старабеларускай мове таго часу ў якасці факультатыўнай існавала норма вымаўлення зычнага *-н-* у грэцызмах і перад суф. *-ск-* і *-ство* як [п'], што пераймала вядомую польскую рысу (параўн. польск. *dzieciństwo, podobieństwo; pański, słowiański* і інш.). Такая норма ў старабеларускай мове ахоплівала запазычанні, перш за ўсё паланізмы, але паступова пранікала і ў аўтахтонную ўсходнеславянскую лексіку, найперш тую, што мела блізка з польскай марфемны склад.

Праўда, у польскай мове XVI ст. грэцызмы *ангель* і *евангелие* існавалі ў выглядзе *aniol* (радзей *angiol*), *anielski (ang(i)elski)* [SPXVI-1: 168–175]; *ewang(i)elija (ewanielija), ewanielion* [SPXVI-6: 566–580], аднак мяккасць [п'] там мелася ўсёроўна: *ewa[n'e]lija*. У польскай мове напісанні з **g** у грэцызмах перадавалі [j], згодна з чэшскай арфаграфіяй, а літары **y, i** пазначалі [i], [y], [j], а таксама ['] – мяккасць зычнага, пасля галоснай [Klemensiewicz 1974: 358]. Таму верагодна, што пазначэнне на пісьме мяккасці [п'] у некаторых грэцызмах (*ангель, евангелие*) і перад суф. *-скіи* і *-ство* адлюстроўвае арфаэпію паланізаванай шляхты Беларусі. Гэтая асаблівасць вядомая і іншым старабеларускім помнікам таго часу

¹¹⁵ Без сумнення, напісанні кшталту црксл. *со ангелы* Мц. 16:27, *гееньскаго* Мц. 23:33 праніклі пад уплывам суседнага старабеларускага слупка.

(напрыклад, Нясвіжскаму катэхізісу), аднак нідзе, у тым ліку і ў ЕЦ, яна не праведзена цалкам паслядоўна.

Напісанне **нь** у суф. **-ск-** не можа адлюстроўваць нейкай пераходнай мяккасці, як ва ўкраінскай мове. Не можа быць і гаворкі пра захаванне спрадвечнай мяккасці перад гэтай марфемай, паколькі ўсюды ў помніку суф. **-ск-** зацвярдзеў: у перакладзе выступае **-ьск-** з **ъ** (30) – *бесовьскый, юдьскый* і інш., **ь** захоўваецца толькі пасля **л** (4): *израельскый* і інш. і **н** (8), але аднойчы – пасля **р**: *цесарьское* (гл. 4.2.5). З прычыны даволі адметнага валюнтарызму ва ўжыванні ёраў і паерыка (гл. 3.2.2, 3.2.3) цяжка меркаваць, ці адлюстроўваюць нейкую фанетычную з’яву (зацвярдзенне) напісанні без **ь** пасля **л**: *израелское* Мц. 2:20 і да т. п.

4.2.8. Праявы аглушэння і азванчэння ў перакладзе Цяпінскага, як і ў цэлым у старабеларускай мове, абмежаваныя асобнымі пазіцыямі і групамі слоў, паколькі традыцыйны прыцып пісьма не спрыяў адлюстраванню гэтых фанетычных з’яў. У прыватнасці, іх можна назіраць: 1) сярод прыназоўнікаў, што скончваюцца на **-з** ці **-с**, **-д** ці **-т**; 2) на стыку прэфікса і кораня, 3) зрэдку – у астатніх месцах слова.

1. У прыназоўніках значны матэрыял наконт гукасці – звонкасці зычнага даюць высокачастотныя прыназоўнікі **зь** і **сь**, менш паказальныя сведчанні прыназоўнікаў *безь*, *бесь* і *одь*, *оть*; прыназоўнік *изь* у мове Цяпінскага адсутнічае (як і прэф. *из-*).

У перакладзе Цяпінскага пануе прыназоўнік **зь** (239), яго глухі карэлят, прыназоўнік **сь**, сустракаецца спарадычна (61) і пераважна напачатку тэксту. Больш-менш часта **сь** з’яўляецца ў адным выпадку – перад склонавымі формамі (на **н-**) асабовых займеннікаў: *сь нимь*, *сь нею*, *сь нами* (40). Але ад падзоны **С₂** перад гэтымі формамі пачынае выступаць і прыназоўнік **зь**: *зь нимь*, *зь нею*, *зь нами* (14). Прыназоўнік **зь** «адбірае» пазіцыі **сь**, але сярэдня колькасць прыназоўніка **сь** на старонку ў зонах **ABC₁** (3,0) і **С₂С₃D** (2,9) не змяняецца.

У залежнасці ад становішча перад рознымі гукамі прыназоўнікі **зь** і **сь** у астатніх выпадках размеркаваны наступным чынам:

а) перад глухімі **п**, **т**, **с**, **к**, **ш**, **ч**, **ц**: хістанне **зь** ці **сь**: **с** перад **п~** (2), але з перад **п~** (5); **с** перад **т~** (7), але з перад **т~** (8); **с** перад **с~** (*сь спротивкомъ* Мц. 5:25), але з перад **с~** (30); **с** перад **к~** (4), але з перад **к~** (5); толькі **зь**: перад **ч~** (6), з *шерьсти* Мц. 3:6, з *церкві* Мц. 24:1;

б) перад звонкімі **б**, **д**, **з**, **г**, **ж**: хістанне **зь** ці **сь**: *с братом* Мц. 5:24, але з *броня ми* Мц. 26:47, 55, толькі **зь**: перад **д~** (21), перад **з~** (3), перад **г~** (22), перад **ж~** (3);

в) перад санорнымі **р**, **л**, **м**, **н**, а таксама **в**: хістанне **зь** ці **сь**: *с мариею* Мц. 2:11, але з перад **м~** (19); **с** перад **н~** (2), але з перад **н~** (11), не ўлічаны склонавыя формы (на **н-**) асабовых займеннікаў (гл. вышэй); **с** перад **в~** (*с вамі* Мц. 28:20), але з перад **в~** (13), толькі **зь**: перад **р~** (15), перад **л~** (8);

г) перад галоснымі (у тым ліку ётаванымі): хістанне **зь** ці **сь**: *сь учениками* Мц. 9:10, але з перад **ү~** (18); *сь и̇сомъ* Мц. 9:10, але з перад **и~** (7); толькі **зь**: перад **о~** (16), перад **е~** (7), перад **а~** (3), з *а ковомъ* Мц. 1:29.

Як бачна, выцясненне прыназоўніка **сь** формай **зь** адбываецца перад усімі класамі гукаў і нават ці не перад кожным гукам. Аднак панаванне **зь** (у тым ліку перад глухімі) у значнай ступені абумоўлена таксама і супадзеннем у старабеларускай мове старажытных прыназоўнікаў **iz* і **sь*, што павялічвала колькасць ужыванняў формы **зь**. Выпадак *зсь каганьцами* Мц. 25:4 перадае падвойны прыназоўнік **сь** *изь* [Карский 1955: 278] (такое напісанне адзначана і ў прадмове да ЕЦ: *и зс тою потребою*)¹¹⁶.

Прыназоўнікі *безь* і *бесь* сустраляся перад глухімі: *бес подобеньства* Мц. 13:34, Мк. 4:34, *без чьести* Мц. 13:57, Мк. 6:4, перад санорным: *без вырозуменья* Мц. 15:16, перад галосным: *безь овоцу* Мц. 13:22.

Прыназоўнікі *одь* і *оть* у сваім размеркаванні паказваюць панаванне глухога варыянта, што адпавядае традыцыі, і толькі спарадычнае выкарыстанне звонкай формы

¹¹⁶ Іншае меркаванне наконт паходжання прыназоўніка *сзь* выказвае А. Булыка, бачачы тут або прыстаўны зычны, або блытаніну двух прыназоўнікаў *зь* / *сь* і *изь* / *ись* [Булыка 1970: 95].

(магчыма, пад польскім уплывам):

а) перад глухімі **п, т, с, к, ш, ч**: хістанне *одъ* ці *отъ*: *од крови* Мц. 27:24, але *ω^m крови* Мц. 23:35, таксама *отъ* яшчэ перад **к~** (8), толькі *отъ* выступае перад **п~** (7), перад **т~** (9), перад **с~** (12), перад **ч~** (5), *ω^m шостое* Мц. 27:45;

б) перад звонкімі **б, д, з, г**: хістанне *одъ* ці *отъ*: *од закону* Мц. 5:18, але *отъ* яшчэ перад **з~** (6), толькі *отъ* выступае перад **б~** (2), перад **д~** (7), перад **г~** (4);

в) перад санорнымі **л, м, н, в**: хістанне *одъ* ці *отъ*: *од него* Мц. 20:20, але *отъ* яшчэ перад **н~** (18, у тым ліку *отъ него* (10), *отъ нихъ* (5)), толькі *отъ* выступае перад **л~** (5), перад **м~** (14), перад **в~** (6);

г) перад галоснымі выступае толькі *отъ* (11).

2. На стыку прэфікса і кораня адзначаецца адметнае хістанне свісцячых [z], [s], але хістанне выбухных [d], [t] тычыцца аднаго толькі прэфікса *от-/од-*.

Прэфікс *з-/с-* сустракаецца ў помніку часта, пры гэтым *с-* даволі паслядоўна выступае перад глухімі, а *з-* – перад звонкімі, адхіленняў у абодвух выпадках (г. зн. перад адным коранем) няшмат (усяго каля 7 %):

а) перад глухімі толькі *с-* адзначаны 124 разы (*спытати, справедливый, скончити, споведати* і інш.), а толькі *з-* усяго двойчы (*зъпадуть* Мц. 24:29, *зчисьтилисе* Мц. 19:12). Хістанне *з-* ці *с-* у гэтай пазіцыі адзначана ў наступных прыкладах: *зкрїлі* Мк. 2:4, але *скритого* Мц. 10:26, *скритость* (Мц. 13:35, 24:26); *не зходи^m* Мк. 13:15, але *не сходитъ* Мц. 24:17, *сходечии* Мц. 3:16, 17:9, Мк. 9:9; *зшодши* Мц. 28:2, але *Сшедши* Мц. 8:1 (магчыма, пад царкоўнаславянскім уплывам); *зъкрушиса* Мк. 5:4, але *скрушиться* Мц. 21:44, *скрушоное* Мц. 12:20; *зпложаетъ* Мк. 4:28, але *сплодиль* (38 разоў у Мц. 1:2–16);

б) перад звонкімі выступае толькі *з-* (82 разы: *згоршенье, зголотнети, збавити, зготовити, здатьсе* і інш., у асноўным – дзеясловы), а хістанне *з-* і *с-* адзначана толькі ў шэрагу слоў (*зъзяду* Мц. 9:20, але *сзяду* Мк. 5:27; *зжѣ чи* Мц. 13:30, але *сжигают^m* Мц. 13:40) і ў формах дзеяслова *збирати(се)*: *збираю* Мц. 25:26, *збираешъ* Мц. 25:24, *збираю^m* Мц. 13:41, *зберуть* Мц. 13:41, 24:31, *не збирайте* Мц. 10:9, *зберитѣ* Мц. 13:30, *зберутьсе* Мц. 24:28, 25:32, але: *сбереть* Мц. 3:12, <не> *сбираетъ* Мц. 12:30, 23:37, *сбіраю^m* Мц. 6:26 (магчыма, *с-* тут з’яўляецца пад уплывам слова *собрати(се)* і формаў кшталту *сожжеть* Мц. 3:12 (црксл. *сожже^m*), *сожжениѣ* Мк. 12:33);

в) перад санорнымі можа выступаць як толькі *с-* (14: *смерть, смутный* і інш., пераважна імёны), так і толькі *з-* (92 разы: *згромаженье, зрозумети, змилуйсе, зверхное* і інш.), хістанне *з-* і *с-* адзначана толькі ў формах і дэрыватах дзеяслова *звязати(се)*: *звезите* Мц. 13:30, *звд жешъ* Мц. 16:19, *зъвд жете* Мц. 18:18, *звд заль* Мц. 14:3, Мк. 6:17, *звд зано* Мц. 16:19, *звд завши* Мц. 27:2, *звд зываючих* Мц. 4:21, *звд зка* Мк. 7:35, але: *свд жеть* Мц. 12:29, Мк. 3:27, *свд зано* Мц. 18:18, *свд занъ* Мк. 5:4.

Падобная дыстрыбуцыя адзначана і для прэфіксаў *вз(уз)-/вс(ус)-* і *без-/бес-*. Форма *без-* выступае перад звонкім: *беззаконье* (4), форма *бес-* перад глухім: *бесклопотныхъ* Мц. 28:14. Форма *вз(уз)-* паслядоўна выступае перад звонкімі, санорнымі і **в**: *узбоятисе* (6), *взбудити* (4), *узведати* (1), *взвелъ* (5), *взвестити* (14), *взголосиль* (1), *взгоржати* (3), *вздати* (3), *вздремалисе* (1), *вздохнути* (2), *взливати* (2), *взложити* (12), *взмовити* (2), *взмогти* (2), *взненавидети* (3), *взнизнувши* (1), *взноситисе* (3), *взрость* (3), *взрушенье* (1). Перад глухімі яна адзначаецца зрэдку: *въшедши* Мц. 13:6, Мк. 4:6, *вкладываючи* Мк. 6:5, тут выступае ў асноўным форма *вс(ус)-*: *вскиснути* (2), *вскликаваючи* (1), *вскреснути, воскресенье* (16), *всплчутьсе* (1), *вспомянути* (3), *вступиль* (1), *всходъ, всходити* (6), *всхотети* (3).

Больш варыятыўнасці ў напісанні прэфікса *роз-/рос-*. Хаця форма *рос-* выступае толькі перад глухімі: *росказати, росказанье* (7), *роскаятисе* (3), *роскиданы* (1), *росстанъ* (2), *росторгаль* (1), аднак у гэтым становішчы адзначана і форма *роз-*: *розъпадалосе* Мц. 27:51, *розпостри* (5), *розсветилосе* Мц. 17:2, *розъславилиса* Мц. 6:2, *розславіли* Мц. 9:31, *розъсужати* Мц. 16:3, *розсыпати* (Мц. 12:30, 25:24, 26), *рошира ють* Мц. 23:5, марг.: *на розсудокъ* (арк. 22 адв., 43 адв.). Блытаніна ў прэфіксе паміж **з** і **с** адзначана і ў двух словах –

розслаблен(ый) і розп'ятые: *розслаблень* Мц. 8:6, з *розслабленымі жїламі* Мц. 9:2, Мк. 2:3, *розслабленыи* Мк. 2:4, *розслабленому* Мц. 9:9, Мк. 2:5, 9, 10, але: з *розслаблеными жилами* Мц. 4:24; *розпа тье* Мц. 26:2, 27:31, але: *роспа тье* Мц. 20:19, параўн.: *розпа тые* Мц. 27:44, *розпа того* Мц. 28:5, *розпа ть* Мц. 27:22, 23, *розпа ли* Мц. 27:26, 38, *розпеньши* Мц. 27:35. Перад звонкімі, санорнымі і в выступае толькі форма *роз-*: *розбиваль* (1), *розбойникь* (5), *розводитисе*, *розводный* (4), *розвязати* (6), *розгневатисе* (2), *роздавши* (1), *розделити(се)* (8), *роздрапежити* (3), *розличный* (2), *розмиловатисе* (6), *розмова*, *розмавлятисе* (10), *розмыслити* (2), *рознеслосе* (1), *розношають* (1), *розрухъ* (3), *розрушенье* (3), *розрывалисе* (1).

Прэфікс *од-/от-* у форме *од-* адзначаны толькі ў словах *одволокаеть* Мц. 24:48, *одволокаючи* Мц. 25:2, у адным выпадку гэтая форма сустрэлася і перад глухім зычным: *одътресите* Мц. 10:14, але *ω^m//тресите* Мк. 6:11. У астатніх выпадках ужываецца толькі форма *от-*: а) перад глухімі (298), таксама ў маргіналіях: *на ω^mпоръ* арк. 38 адв. і інш., б) перад звонкімі: *отдати* (14), *отбирають* (3), *отдесятинываете* (1), в) перад санорнымі і в: *отрадней*, *отмеритисе*, *отнести*, *отвязывати* і інш. (21).

Як бачна, «звонкія» формы прэфіксаў перад глухімі зычнымі досыць шырока рэпрэзентаваны ў перакладзе Цяпінскага, што дае падставы гаварыць пра арфаграфічную тэндэнцыю да «азванчэння». Паводле гэтай тэндэнцыі напісанне асобных прэфіксаў праводзіцца паводле «звонкай» формы, нават і ў фанетычна слабай пазіцыі¹¹⁷. Такая тэндэнцыя сведчыць, што прыватыўная апазіцыя, якая ахапіла <z>, <d> і <s>, <t>, праходзіла па прыкмеце, не істотнай для <z>, <d>, але важнай для <s>, <t>. Можна меркаваць, што такой прыкметай з'яўляецца голас, а не напружанасць, бо глухі азванчаўся перад звонкім, а звонкі не зазнаваў істотнага аглушэння перад глухім.

3. У астатніх месцах слова аглушэнне ці азванчэнне на пісьме адлюстроўваецца спарадычна. На канцы слова і перад постпазітыўнымі часціцамі яно не праяўляецца наогул, напр.: *иродъ король* Мц. 2:3, *тоть бо* Мц. 3:3, *тоть былъ* Мц. 26:71, *влезъ* Мц. 13:2, *скарбте* Мц. 6:19, 20, *видьте* Мц. 28:6, *предсе* Мц. 22:5. Паланізм [ДЗБМ: 302] *снатъ* Мц. 25:9, Мк. 14:2 (польск. *snadź*) вядомы і польскім тэкстам XVI ст. у форме *снаć*. Аналогіяй могуць служыць прыназоўнік *черезъ* (25 разоў) і назоўнік *чересло* (Мц. 10:9, Мк. 6:8).

Прыкладам аглушэння на канцы слова [Булыка 1970: 123] можа быць форма *дожч* Мц. 7:25, 27, дзе спалучэнне **жч** перадае афрыкату [šč] (параўн. польск. *deszcz*), а не яе звонкі карэлят [ždź] (параўн. бел. *дажджы*), які выступаў на месцы агульнаславянскага **zdj-* [Успенский 1987: 103–105; Житецкий 1889: 88–89]. Аднак аглушэнне тут не фанетычнага паходжання, а лексічнага – слова ўжо з аглушэннем запазычана з польскай мовы, параўн.: *дожчїт* Мц. 5:53.

У сярэдзіне слова напісанні звычайна адпавядаюць этымалогіі, тут ужываюцца: а) звонкія перад глухімі: *близко* (3), *узкий* (2), *мерзкость* (2), *множество* (1); *тридцать* (7), а таксама лічэбнікі на *-надцать* (26)¹¹⁸; б) глухія перад звонкімі: *драпежства* (1), *звитежство* (1), *чужоложество* (7), *мужский* (1), *юдский* (10), *людский* (4); *шестьдесятъ* (4). На самай справе ў гэтай пазіцыі таксама адбываліся працэсы асіміляцыйнага аглушэння ці азванчэння, што паказваюць такія прыклады, як *люцьское* Мц. 16:23, 22:16, Мк. 8:33, 9:31 (але напісанні *luskі*, *luskóć* вельмі рэдка сустракаліся ў польскіх помніках [SPXVI-12: 383, 402]), *болесьта мь* Мц. 24:8, Мк. 13:8, *масьтї* Мц. 26:7, 9. Малапаказальным можа быць ваганне ў напісанні слоў *сведка*, *сведчити*: *сведчите* Мц. 23:31, *сведчать* Мц. 26:62, 27:13, *не посьведчишь* Мц. 19:18, *не посьведчъ* Мк. 10:19, *сведкомъ* Мц. 26:60, але: *досьветчити* Мц. 16:3, *досьветчоному* Мк. 8:31, *сьветки* Мц. 26:60, *сьветковъ* Мц. 26:65, *сьветькохъ* Мц. 18:16, хаця толькі *сведоцтво* (8). У гэтых словах этымалагічнае напісанне можа

¹¹⁷ Магчыма, гэта адбывалася пад уплывам польскага правапісу. У дачыненні да прэф. *з-* і *с-* можна дапусціць і захаванне пэўнай правапіснай традыцыі, якая «памятала» пра звонкія постаці старажытных **iz-* і **zъ-*.

¹¹⁸ П. Жытэцкі меркаваў, што ў «рускай» мове звонкі зычны мог захоўвацца перад глухім у асобных словах накшталт *тридцать* [Житецкий 1889: 60].

кантамінаваць з не менш традыцыйным напісаннем *светки, светчители* актавых помнікаў. Старажытнае азначэнне прысутнічае ў словах *свадьба* (7), параўн. *свадебный* (4), *збожъе* Мц. 12:1, корані *здоров-*, рэпрэзентаванымі словамі *здоровый* (8), *оздоровети* (6), *уздоровити / уздоровляти* (40), *поздоровла ньѡ* Мц. 23:7, прыслоўі *сезде* (19), *езде* (1).

Сустраляюцца два цікавыя напісанні, якія нельга лічыць памылкай, паколькі яны выступаюць у паралельных месцах Евангелля: *принутиль* Мц. 14:22, Мк. 6:45 (црксл. *понути*), *пооброкѣдалъ* Мц. 21:12, Мк. 11:15 (црксл. *испроверже*). Яны відавочна паказваюць на нейкую фанетычную анамалію, звязаную з нейтралізацыяй (напрыклад, па прыкмеце голасу) глухіх і звонкіх зычных перад галосным. Падобныя анамаліі нярэдка ў напісаннях В72: *nálast* Мк. 11:13.

4.2.9. Перадача груп зычных у перакладзе Цяпінскага ахоплівае наступныя выпадкі: падвоеныя зычныя ў напісаннях (не заўжды толькі арфаграфічнага характару), дыэрэза і эпентэза шэрагу гукаў, спрашчэнне ці вакалізацыя груп зычных.

Падвоеныя зычныя рэгулярна пішуцца ў грэчызмах і семітызмах у адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам: *асса, варава* (Мц. 27:16, 17, 20, 21, 26), *осанна, сяддукеи* (Мц. 3:7, 16:1, 22:23, 34, Мк. 12:18), *сяддукейский* (Мц. 16:6, 11, 12), *фаддей* (Мц. 10:3, Мк. 3:18) і інш. (усяго 29 выпадкаў), за выключэннем *Филипъ* Мц. 10:3, 14:3, Мк. 3:18, 6:17, 18, *филиповы* Мц. 16:13, Мк. 8:27 пры црксл. *филлип(ов)ъ, і иоан(ов(ый))* (47) пры црксл. *иоанн(ов)ъ*.

У славянскай лексіцы падвоеныя зычныя сустракаюцца спарадычна і толькі на марфемных стыках. Падвоеныя **нн** у прыметніках толькі зрэдку перадаюцца на пісьме, не без уплыву царкоўнаславянскага слупка: *повседен//ныи* Мц. 6:11, *полуденънаа* Мц. 12:42, *невинный* (Мц. 12:5, 7, 27:4), *невинни* Мц. 12:5 (але: *невинень есьми* Мц. 27:24), *в посторонньиie краини* Мк. 5:10; таксама і ў субстантывах: *беременнымъ* Мц. 24:19, *онимъ постороннимъ* Мк. 4:11, у дзеепрыметніках: *речъ нное* Мц. 1:22 (хаця 11 разоў гэтая форма з **н**; пры црксл. *реченное* ўсюды), *розъслабленному* Мц. 9:6 (хаця 5 разоў з **н**). Адночы адзначаны з **нн** лічэбнік *одинадцатую* Мц. 20:9 (хаця 2 разы з адным **н**) і дзяслоў *отдесетинныиваете* Мц. 23:23. Рэгулярна пішуцца з **нн** паланізм [ДЗБМ: 64] *винница* 'вінаграднік' (Мц. 20:1, 2, 4, 7, 21:28, 33, 39, 40, 41, Мк. 12:1, 2, 8, 9'), таксама прыметнік *виного* Мц. 26:29, царкоўнаславянскі *сцѣнниковъ* Мц. 2:29 (црксл. *сцѣнники*).

Напісанні *сожжеть* Мц. 3:12, *сожженьѡ* Мк. 12:33 (таксама і ў царкоўнаславянскім слупку) адпавядае этымалогіі (параўн.: *сжигаю^m* Мц. 13:40), але ў марг.: *которую то цѣ ло жѣгалѣ* (арк. 61 адв.) < *зжигали* (г. зн. [ʒ̣]). Напісанне *лишное* Мц. 23:13, Мк. 12:40 (таксама і црксл.) не адлюстроўвае гемінацыі, а перадае фарматыў ступені параўнання. Напісанне прыметніка *ма къкую ... ма къкое* Мц. 11:8' можа быць паланізмам (параўн. *miękkie* В72, NT74), хаця супадае з вынікам дысіміляцыі зычных (параўн. бел. *мяккі*), праяў якой, аднак, у помніку больш няма (параўн.: *легко* Мц. 11:30, гл. 4.2.11).

На пісьме могуць захоўвацца падвоеныя зычныя на стыку прэфікса і кораня: *ссуцихъ* Мц. 21:16 (црксл. *ссуцихъ*), *без//законьѡ* Мц. 23:28, *беззаконьѡ* Мц. 24:12, але: *беззаконие* Мц. 7:23, 13:41, *возваль* Мц. 4:21, Мк. 1:20, *рослабленными* Мц. 4:24, *на ростани* Мц. 22:10, *на ростана хъ* Мк. 11:4 (параўн. польск. *rostanie* В72). У такой пазіцыі рэгулярна захоўваюцца **тт** у прыслоўях *оттуле* (10), *оттуль* (13), нават пры напісанні з вялікай літары (*Ѡ тѣтуль* Мц. 4:17, 16:21) і ў дзяслоўных формах (на марфемных стыках): *ѡ^m//тресѣте* Мк. 6:11, *ѡ^mта тую* Мк. 6:25. Верагодна, захаванне тут **тт** падтрымлівалася фанетычна – у вымаўленні гучаў доўгі зычны [t̃]. Аднак падвоеныя **тт** выступаюць неапраўдана ў наступных выпадках (верагодна, з-за кантамінацыі са словам *творити*): *ѡ^mтворилѣса* Мц. 9:30, 20:33, *ѡ^mтвора лисе* Мц. 27:52, хаця часцей: *ѡ^mворитьса* Мц. 7:7, *ѡ^mворисе* Мк. 7:34, *ѡ^mворилисе* Мц. 3:16, Мк. 7:35, *ѡ^mворю* Мц. 13:35, *ѡ^mворивши* Мц. 1:11, 5:2, 17:27, *отъвори* Мц. 25:11. Наконт спалучэння **тт** у слове *третьего* гл. 4.2.6.

Дыэрэза зычных адзначаецца толькі на марфемных стыках для зубных [t], [d], [b], а таксама для білабіяльнага [w], які можа знікаць таксама і ў ініцыяльнай пазіцыі. У корані

лічэбніка *сем-* адсутнічае **-d-* (*семи* Мц. 16:10, 18:22', 22:28, *до сего* Мц. 22:26, *семидеса ть* Мц. 18:22 і інш., гл. 4.2.5); у некаторых дзеяслоўных формах рэгулярна выпадае *-d-* ці *-t-* перад *-m-*: *ω^mповемь* Мц. 7:23, *оповемь* Мц. 13:35, *вземь* Мц. 9:7 (= црксл. *вземь*), *вземьши* Мц. 13:31, 33, Мк. 2:12 (параўн.: *ω^mповедьте* Мк. 11:29)¹¹⁹, *-b-* перад *-st-*: *погрести* Мц. 8:21 (црксл. *погребсті*, польск. *pożreść* В72), а таксама *-d-* ці *-b-* перад *-n-* у аснове некаторых дзеясловаў: *кинса* Мц. 4:6, *вкиненому* Мц. 13:47, 18:8, 9, Мк. 9:45, 47; *гинемь* Мц. 8:25, *погинуть* Мц. 9:17, 26:52, Мк. 2:22 (црксл. *погибнуть*, але польск. *giną* В72), *погинулымь* Мц. 10:6, *згинулымь* Мц. 15:24, *згинул* Мц. 5:29, 30, 18:14 (црксл. *погибнеть*), але параўн.: *оза бнеть* Мц. 24:12 (польск. *oziębnie* В72), *прагнути* (Мц. 13:17, 25:35) і *прагнучий* (Мц. 5:6, 25:37, 44); *-d-* перад *-l-*: *вели* Мц. 27:31 (црксл. *ведоша*). У Цяпінскага адзначана слова *зрада* 'зрада', без устаўнога *-d-* паміж прэфіксам і коранем [Карский 1955: 353]: *зрадою* Мц. 26:4, Мк. 14:1, хаця ўсе польскія пераклады тут маюць *zdráda*, црксл. *лесътию*. Рэгулярна выпадае каранёвае **v-* перад прэфіксам *об-* у словах *оболокати(се)* 'апранацца' (8), *оболокъ* (7), *обернути(се)* (7), але *обвилъ* Мц. 27:59.

Дзеяслоўная аснова *возьм-* можа выступаць без ініцыяльнага *в-*, што ўяўляе сабой фанетычную з'яву [Карский 1955: 336; Булыка 1970: 92]: *озмі* Мц. 2:13, 20, 9:6, 18:16, 20:14, Мк. 2:11, *озьмите* Мц. 22:13, *озметь* Мц. 10:41', *озьмете* Мк. 11:24, *озму^m* Мц. 4:6, але часцей усё ж з ініцыяльным *в-*: *возметь* Мц. 9:16, 12:45, 16:24, Мк. 2:21, 8:34, 10:30, *возьмете* Мц. 20:7, 21:22, *возьмутъ* Мц. 20:10, *возме^mса* Мц. 13:12, 24:40, 41, *возьми* Мц. 17:27, Мк. 2:9, *возмите* Мц. 11:29, 25:28, 26:26, *возь мицї* Мц. 17:27.

Не столькі дыэрэзай, колькі памылкай набору выглядае напісанне *дотнуса* Мк. 5:28, паколькі ўсюды ў перакладзе выступае (*по-*, *до*)*ткнути(се)* (16). Відаць, заканамерны выгляд мае слова *розотнетъ* Мц. 24:50 (црксл. *пъротешеть*, польск. *przetnie* В72, NT74, грэч. *διχομήσει* NA), у якога не аднолькавы корань з *розопнете* Мц. 23:34 (црксл. *распнете*, польск. *wkrzyżujecie* В72, NT74, грэч. *σταυρώσετε* NA).

У некаторых выпадках дыэрэзу цяжка вызначыць з-за кантамінацыі розных дэрывацыйных варыянтаў. Так, складана вырашыць, які прэфікс, *о-* ці *от-*, *о-* ці *об-*, выступае ў наступных прыкладах: *окриватисе* 'пакрывацца цалкам' (Мц. 8:24), *отбирати* 'атрымліваць (плату)' (Мц. 6:2, 5, 16), *обирати* 'збіраць (плады)' (Мц. 7:16), *обегати* 'аббягаць вакол' (Мк. 6:55), *окупомъ* 'праз выкуп' (Мц. 20:28, Мк. 10:45), *опочивайте* 'адпачываць' Мц. 26:45 (параўн. усе польск. *odpoczywajcie*), *остова тисе* 'утрымацца' (Мц. 12:25, 26) і інш. Марфемна *отпустити(се)*, *отпущенье* (40) 'дазволіць ісці' і 'дараваць (грахі)' у перакладзе Цяпінскага адрозніваюцца ад *опустити* (11) 'даць развод жонцы', параўн.: *oriścić* В72 (хаця *ω^mпустить ее* Мц. 19:7), аднак такое адрозненне можа быць проста выпадковым; усе гэтыя словы аднолькава кіруюць В. скл. Нерэгулярнае захаванне *-р-* у слове *росп(р)остирати* тлумачыцца варыятыўнасцю дэрывацыі [Карский 1893: 144]: з прэфіксам *по-*: *розъпостри* Мк. 3:5, *розъпостерь* Мц. 12:13, Мк. 3:5, *розъпостерши* Мц. 12:49, 14:31, 26:51, Мк. 1:41; з прэфіксам *про-*: *розпростерши* Мц. 8:3, *розпростри* Мц. 12:13. Ва ўсялякім выпадку *-р-* перад *-н-* захоўваецца: *гарнчарскую* Мц. 27:7, 10, хаця гэтакі слова было ўзята Цяпінскім з польскіх крыніц: *garnczarzowy* і ці *garnczarski* (NT51, NT56, B61, B72, NT74).

Пратэза зычных, напрыклад пратэтычны *в-* перад лабіялізаванымі галоснымі, у напісаннях Цяпінскага адсутнічае: *ужа* Мц. 7:10, *ухо* Мц. 26:51, *въ уши* Мц. 10:27, Мк. 7:33, *уши* Мц. 11:15, 13:9, 16, 43, Мк. 4:9, 23, 7:16, 8:18, *уду* Мц. 17:27, *углу* Мц. 21:42, Мк. 12:10, *овцу* Мц. 12:11, *овцы* Мц. 9:36, 12:12, 25:32, 33, 26:31, Мк. 6:34, *овець* Мц. 18:12, *къ овцамъ* Мц. 15:24, *овчи^x* Мц. 7:15 і да т. п.

¹¹⁹ Магчыма, пэўную ролю ва ўжыванні гэтых формаў адыграў царкоўнаславянскі арыгінал, дзе часта трапляюцца падобныя фарматывы: *<не> вемь* Мц. 25:12, 26:70, 28:5, Мк. 1:24, *<не> вемы* Мц. 21:27, 22:16, Мк. 11:33, 12:14; *емше* Мц. 21:35, 39, 22:6, 26:57, Мк. 12:3, 8, 14:1, *ем* Мц. 18:28, Мк. 1:31, 5:41, 9:27, *исповемь* Мц. 7:23, 10:32, *приемь* Мц. 2:22, 14:19, 15:36, 26:26, 27, 27:24, 48, 59, Мк. 6:41, 8:6, 32, 9:36, *приемше* Мц. 2:12, 20:11, 22:15, 25:3, 27:6, 27, 28:15, *поемь* Мц. 26:37, Мк. 7:33, 10:32, *вземь* Мц. 9:7, 13:31, 17:27, Мк. 2:12, 10:21, *вземши* Мц. 13:33, *объемь* Мк. 9:36, 10:16, *исплевемь* Мц. 13:28, *проповемь* Мк. 1:38 і інш.

Шырока прадстаўлена ў перакладзе Цяпінскага эпентэза зычных, аднак выключна агульнаславянскага характару: а) у дзеяслове *няти(се)* ‘схапіць, схапіцца’ (*ина ли* Мк. 3:21, *ина лисе* Мц. 28:9, *ина виши* Мк. 1:31, 5:41, 8:23, 9:27) і на стыку прэфікса і кораня *-яти* (< *jēt-, варыянт дзеяслова (*и*)мети): *уна ль* Мц. 9:25, *пона ль* ‘узьяў’ Мк. 12:20, 21, *пона ли* ‘узьялі’ Мк. 12:22, *обна виши* Мк. 9:36, 10:16, *нана ти* Мц. 20:1, *нана ль* Мц. 20:7, *прина ль* Мц. 1:24, *прина ти* Мц. 11:14, 19:12, *прина лі* Мк. 7:4, *вына ти* Мц. 7:5 (црксл. *приятъ, поятъ, ятъ, наятъ* і пад., польск. *przyjąć* В72 і пад.), але часцей з пераходам у [j] галоснай кораня пасля галоснай прэфікса ў ітэратыўнай форме: <не> *приметь* Мц. 10:14, 18:5, 19:12, Мк. 9:37, *не пріймуть* Мк. 6:11, *примуешь* Мц. 10:40’’, 18:5, Мк. 9:37’’, *Приимаючи* Мц. 10:41’, *приимаеть* 13:20, *приимають* Мц. 19:11, Мк. 4:16, 20; *выїму* Мц. 7:4, *выими* Мц. 7:5; б) пасля цвёрдых зубных перад пярэднімі галоснымі, што знаходзіць адпаведнасць у царкоўнаславянскай мове (але не ў польскай): *мовлю* (67 разоў, гл., напр.: Мц. 5–6), *Мовѣла ль* Мц. 14:4, *вымовла ти* Мц. 11:20, таксама Мц. 27:47, *земля* (6 разоў), (*в, до, на, по*) *земли* (40), (*в, на*) *землю* (8), *землею* Мц. 5:35, *земленое* Мк. 4:5, *земленыхъ* Мк. 4:31, *приподоблю* Мц. 7:24, 11:16, (*о-, у*) *здоровляти* (8 разоў), *поздоровла ете* Мц. 5:47, таксама Мц. 10:12, Мк. 9:15, *поздоровла ньѧ* Мц. 23:7, *вставла е^m* Мц. 9:16, *не оставла ти* Мц. 23:23, *направлена* Мц. 14:8, *направла лі* Мк. 1:19, *здивла лисе* Мк. 12:17, *кровля* (Мц. 8:8, 24:17, Мк. 2:4, 13:15); *зблуде^mса* Мц. 9:17 (црксл. *собълуде^mса*); *повапленымъ* Мц. 23:27, *постановлю* Мц. 25:21, 23, *згубленого* Мц. 18:11, *не обавла ючисе* Мк. 8:32 і інш.; таксама ў маргіналіях: *оставлено* (арк. 19 адв., 22 адв., 28 адв.), але *-л-* адсутнічае перад суфіксамі іншых дзеепрыметнікаў (*збавень быти* Мц. 19:25, Мк. 10:26, *збавень будеть* Мк. 10:22, 13:13, *уздоровены* Мц. 14:36, *слово мовеное* Мк. 5:36) і аддзеяслоўнага назоўніка: *въ много мовены* Мц. 6:7. Такія формы (без *-л-*) дзеепрыметнікаў прызнаюцца паланізмамі [Карский 1955: 328]; яны сустракаюцца і ў рукапіснай прадмове да ЕЦ: *постановеныи, утрапеному, оздобени*. Магчыма, з-за польскага ўплыву змянялася спражэнне некаторых дзеясловаў і суадносных з імі дзеепрыметнікаў: *купуешь* Мц. 13:44, 46 (= црксл. *купуешь*), *купуючихъ* Мц. 21:12, Мк. 11:15 (замест *купляющих*), таксама ў прадмове Цяпінскага: *зоставую, заправоую^m*. Аднак у цэлым пераклад Цяпінскага паводле рысы (б) адметна вылучаецца сваёй паслядоўнасцю сярод старабеларускага пісьменства 2-й паловы XVI – XVII ст., дзе нярэдка пад польскім уплывам эпентэза губных адсутнічала.

Спрашчэнне груп зычных неаднастайна фіксуецца ў помніку, як і ў старабеларускім пісьменстве [Булыка 1970: 121]. Адзначаны наступныя рэалізацыі спалучэнняў зычных:

- *zdn¹, *ždn: *празнікъ* Мц. 26:5, 27:15 (црксл. *праздникъ*); *напрасно* Мц. 5:22, 15:9, Мк. 7:7; *порожънее* Мц. 12:36, *порожнюющихъ* Мц. 20:3, 6, але *порождень* Мц. 12:44;
- *zdn²: *Позну* Мц. 8:16, 14:15, 23, 27:57, Мк. 1:32, *познои* Мк. 11:11, *позно* Мк. 11:19;
- *lnc: *солнце* Мц. 5:45, 13:43, 17:2, 24:29, Мк. 1:32, *солъницу* Мк. 4:6;
- *rdc: *серъце* Мц. 13:15, 15:8, Мк. 6:52, 7:6, *серцо* Мк. 7:19, 8:17, *сѣ рца* Мц. 15:18, 19, 19:8, Мк. 7:21, 10:5, *серцомъ* Мц. 5:8, 22:37, *в серцы* Мц. 24:48, Мк. 11:23, *серц* Мц. 18:35, Мк. 3:5, *въ серцахъ* Мк. 2:8, 4:15, памылковае *в седца^x* Мц. 9:4, але: *сердцо* Мц. 6:21, *сердъца* Мц. 12:34, *сердъцомъ* Мц. 11:29, 13:15, *в сердцы* Мц. 5:28, 12:40, 13:19;
- *skn: *не стиснули* Мк. 3:9, параўн.: *тискъ* Мц. 21:33, Мк. 12:1;
- *stkl: *в скленицы* Мц. 23:25, 26, *скленицу* Мц. 26:7, Мк. 14:3’, *склениць* Мк. 7:4, 8;
- *stl¹: *слалі* Мк. 11:8, параўн.: *посьтилалі* Мц. 21:8’, Мк. 11:8;
- *stl²: *если* (133 разы);
- *stn: *вскресьнетъ* Мц. 17:9, 20:19, Мк. 9:9, 31, 10:34, *вскъреснути* Мк. 8:31, 9:10 (між іншым, царкоўнаславянскі тэкст таксама тут не мае *-т-*); у марг.: *невласныи* (арк. 27 адв., 43 адв.);
- *stc: *месцо* Мц. 27:33’, 28:6, Мк. 6:31, 32, 35, М. скл. адз. л.: *на месцѣ* Мц. 26:52, але: *место* Мц. 14:13, 15, Мк. 1:35; у марг.: *месца^x* (арк. 35).

– *rvl: чѣ рленымъ Мц. 27:28, црксл. червленою;

– *čst: чста ть Мц. 15:8, 9, Мк. 7:6, чьсти Мк. 7:10 (параўн. польск. *częci* В72), няяснае (памылковае?) напісанне *чсча ть* Мк. 7:7, але: *чті* Мц. 15:4, 19:19, Мк. 10:19 (црксл. *чтуть, чьти*), *не чтиль* Мц. 15:5; форма *чтеть* Мц. 24:15 мае іншае значэнне – ‘чытаць’.

Прыметнік *срoghi* Мц. 25:24 – паланізм [ДЗБМ: 306], спалучэнне *str у перакладзе Цяпінскага захоўваецца: *розьпрости* Мц. 12:13, *стрели* Мц. 8:28, *стривожени* Мц. 14:26 і інш. Можна адзначыць напісанні *частьшии* Мц. 11:20, *ижь зжѣ чи* Мц. 13:30.

Вакалізацыя пры збегу зычных можа адбывацца як на месцы былога рэдукаванага (гл. 4.2.12), так і мець неарганічнае паходжанне, шляхам эпентэзы галоснага. У апошнім выпадку сустрэліся наступныя прыклады: *огонь* Мц. 7:19, 17:15, 18:8, 25:41, Мк. 9:22, 43, 44, 45, 48 (параўн.: *огна* Мц. 3:10, *огневою* Мц. 8:14), *перель* Мц. 7:6, 13:45 (параўн.: *нѣ рлу* Мц. 13:46), *до чересель* Мц. 10:9 (параўн.: *в чересьলেখъ* Мк. 6:8). Разам з тым цікава адзначыць выпадкі, дзе групы зычных захоўваюцца без вакалізацыі: *сестрь* Мк. 10:30, *бедрь* Мц. 3:4, Мк. 1:6, *ветрь* Мц. 14:24, 30, 32, Мк. 4:30, 41, 6:48, 51, *петрь* (22 разы) – параўн. з польск. *siostr, biodr, wiatr, Piotr* (В72); пра грэцызм *варфломей* гл. 4.5.3.

4.2.10. Адлюстраванне білабіяльнасці зычных у перакладзе Цяпінскага прадстаўлена двума выпадкамі хістання 1) літар **в** і **ү** напачатку слова і 2) літар **л** і **в** напрыканцы дзеяслоўных формаў прашлага часу ці ўмоўнага ладу муж. р.

1. Бяспрэчным прыкладам блытаніны **в** і **ү** з’яўляецца напісанне *у уста* Мц. 15:11 (црксл. *во уста*), параўн. *въ уста* Мц. 15:17, а таксама ў маргіналіях: *ү главе* (арк. 4) замест *в главе* (арк. 13 адв., 27 адв., 30 адв., 31). У гэтых прыкладах прыназоўнік у кіруе В. скл. (як прыназоўнік *въ*, што кіруе В. ці М. скл.), тады як у цэлым у перакладзе Цяпінскага прыназоўнік у кіруе Р. скл.: *ү нихъ* Мц. 2:4, 7, але *в неи* Мц. 1:20 і інш.; параўн. таксама: *в насъ* → *ү насъ* Мц. 13:56, 22:25, Мк. 6:3 (можа быць сінтаксічная замена), але марг.: *в насъ* (35 адв.). Гэта сведчыць пра білабіяльны характар [w] – гука, акустычна блізкага да [u], што і паслужыла падставай для блытаніны літар **в** ~ **ү** [Карский 1955: 329–332]. Фанетычным варыянтам прыназоўніка *въ* з’яўляецца форма *во*, якая ў Цяпінскага мае два напісанні: *во* (15) і *во* (*въво*) / *уво* (7), гл. 4.2.12. У якасці прэфікса дзеяслова *войти* выступае выключна апошняе напісанне: *войдет(е)*, *воишол(ось)* і да т. п. (33), там адзначаецца і ўжыванне **ү** замест **в**: *үвошоль* Мц. 17:25, *үвоишши* Мк. 6:22. Напісанні *во* (*въво*) / *уво* разглядаюць [Карский 1955: 334; Булыка 1970: 102] як пратэзаванне ініцыяльным [й] ці [у] білабіяльнага [w] перад лабіялізаваным [о], такая пратэза не магла б развівацца перад лабіядэнтальным [v]. Важна адзначыць, што ў перакладзе Цяпінскага перад галоснымі выступае толькі прыназоўнік *въ*: перад **о** (22) і перад **ү** (6).

Іншая група прыкладаў блытаніны **в** і **ү** звязана з прэфіксамі ў становішчы перад зычным. У Цяпінскага адзначаецца хістанне *вз(вс)-* і *уз(ус)-*: *үсхотеломъ* Мц. 12:18, *не үзведали* Мц. 24:39, *үзбож лиса* Мц. 17:6, 27:54, Мк. 4:41, *үзбож все* Мц. 14:30, *үзбож вишисе* Мц. 25:25. Гэта марфема ў становішчы перад зычным у іншых словах адзначана толькі з ініцыяльным **в**~ (97), напр.: *всхотели* Мц. 17:12, *въсхотель* Мц. 18:23. Таксама адзначаецца хістанне **в**- і **ү**- ў дзеяслове *упасти* ‘падаць’: <не> *үпала* Мц. 7:25, 27, Мк. 5:33, *үпадетъ* Мц. 10:29, але: *впаде^m* Мц. 12:11, *впадутъ* Мц. 15:14. Аднак няясна, ці варта бачыць за ўсімі падобнымі выпадкамі нейкую фанетычную з’яву (так – [Булыка 1970: 102–103]), ці толькі дэрывацыйную варыянтнасць.

Змяшэнне прэфіксаў **ү**- і **въ**- (як і прыназоўнікаў **ү** і **въ**) уласціва многім усходнеславянскім дыялектам яшчэ са старажытнасці, таму для асобных дзеясловаў (і ўтвораных на іх базе назоўнікаў) часта нельга высветліць нейкую «зыходную» форму прэфікса. Гэта не дае падстаў бачыць хістанне **ү** ~ **в** у такіх выпадках, як: *үсунулосе стадо* Мц. 8:32, Мк. 5:13, *не вставлае^m ўставкою* Мц. 9:16 (таксама *ўставъкою* Мк. 2:21), *не үведано будетъ* Мц. 10:26, *ни үслушаетъ слов* Мц. 10:14, *чүжсоложъство үделал с нею* Мц. 5:28, *впаде^m въ суботы въ а мү* Мц. 12:11, *вда чне* Мк. 6:20, 12:37. Напрыклад, Я. Карскі адзначаў, што ў Цяпінскага выступае форма *учинити*, тады як у тагачасных помніках –

вчинити [Карский 1893: 139]. На думку А. Булыкі, замена **в** на **у** слаба адлюстравана ў Цяпінскага з-за прысутнасці побач царкоўнаславянскага тэксту, што вылучае гэты помнік на фоне ўсяго старабеларускага пісьменства XVI ст. [Булыка 1970: 95].

У перакладзе Цяпінскага сустракаецца толькі замена **в** на **у** (але не наадварот) і толькі ў ініцыяльнай пазіцыі (што звычайна для старабеларускага пісьменства [Булыка 1970: 98]). Такі факт сведчыць пра ўзмоцненую лабіяльнасць [w] напачатку слова. Адзіны выпадак, дзе можна бачыць замену **у** на **в**: *въжо* Мц. 24:32 (але ў іншых месцах выступае толькі *ужо* / *уже* – 14 разоў), малапаказальны: ваганне *в-* ~ *у-* ў гэтай часціцы можа мець спрадвечнае паходжанне.

2. Блытаніна літар **л** і **в** у Цяпінскага адзначана толькі ў суф. *-л* дзеяслоўных формаў прошлага часу ці ўмоўнага ладу муж. р., якія гістарычна ўяўляюць сабой спецыфічныя дзеепрыметнікі на *-л*, што ў перакладзе, як і ў цэлым у старабеларускай мове XVI ст., функцыянуюць як формы дзеяслова. Аднак такая блытаніна прыводзіць да кантамінацыі формаў дзеяслова з формамі актыўных дзеепрыметнікаў прошлага часу з суф. *-в-*. Такія дзеепрыметнікі выступаюць у перакладзе з суф. *-ви-*, *-ш-*, аднак сустраляся і некалькі выпадкаў без фарматыва *-ш-*: *повставъ*, *оженивъсе* і інш. У выніку часта зусім немагчыма высвятліць, ці выступае ў дадзеным выпадку форма дзеяслова з фанетычнай менай **в** на месцы **л** (на падставе [l] > [ʎ]), ці форма дзеепрыметніка на *-в-* у прэдыкатыўнай пазіцыі.

Асноўная частка формаў на *-въ* у перакладзе Цяпінскага выступае ў а) сінтаксічна залежнай пазіцыі, што дазваляе разглядаць іх як звычайныя дзеепрыметнікі, хаця ў шэрагу выпадкаў гэта павінны быць дзеяслоўныя формы. Аднак маюцца прыклады і б) сінтаксічна незалежнай пазіцыі. Перакладны характар помніка дае магчымасць удакладніць гэты матэрыял параўнаннем з грэчаскім тэкстам (паводле NA), царкоўнаславянскім арыгіналам, польскай версіяй (B72, NT74) і перакладам М. Сматрыцкага (ЕС, часткова).

а) Сінтаксічна залежныя выпадкі:

Мц. 8:14–15: *и̅сѣ ... увидел тещу ... И доткнувѣса руки ее*, грэч. ἤφατο (3-я асоба адз. л. аорыста ind.-med.), црксл. *прикосну сѧ* (таксама аорыст), *dotknął się* B72, NT74;

Мц. 11:2: *послав дву з учениковъ своихъ*, грэч. πέμφας (Н. скл. адз. л. муж. р. дзеепрыметніка ад асновы аорыста), црксл. *пославъ* (дзеепрыметнік), польск. *poslawszy* B72, NT74, у Сматрыцкага: *пославши* ЕС 501;

Мц. 21:1–2: *тогда исусъ пославъ дву учениковъ. Мовиль имъ*, грэч. ἀπέστειλεν (3-я асоба адз. л. аорыста ind.), црксл. *посла* (аорыст), польск. *posłał* B72, NT74;

Мц. 22:25: *Было пакъ у насъ семь братъи. и первыи оженивсе, умеръ*, грэч. γήμας (Н. скл. адз. л. жан. р. дзеепрыметніка ад асновы аорыста; яго варыянт у некаторых рукапісах γαμήμας – муж. р.), дзеепрыметнікам з'яўляецца црксл. *ожѣ нь сѧ* і польск. *ożeniwszy się* B72, NT74;

Мк. 5:40: *а онъ выгнавши вси̅хъ, взѧ въ ѡ̅ца девчѧна*, грэч. παραλαμβάνει (3-я асоба адз. л. прэзентага дзеяслова ind.), црксл. *поѧ тѧ* (асігматычны аорыст), польск. *wziął* B72, NT74.

б) Сінтаксічна незалежныя выпадкі:

Мц. 11:11: *не повѣставъ межѧ нарожоных з жонъ большѧи иоана кресътителѧ*, грэч. ἐγῆγυεῖται (3-я асоба адз. л. перфекта ind.-pas.), црксл. *не воста* (аорыст), *nie powstał* B72, NT74, *не повсталъ* ЕС 501;

Мц. 14:30: *А увѣдѧвши вѣ трѧ моцныи, убоѧ все. и ... закричалъ*, грэч. ἔφοβήθη (3-я асоба адз. л. аорыста ind.-pas.), црксл. *убоѧ сѧ* (актыўны дзеепрыметнік цяперашняга часу), польск. *złękł się* B72, NT74, *оубоѧ лѧсѧ* ЕС 248.

Прыведзены матэрыял паказвае, што ў трох выпадках (Мц. 8:15 і Мц. 11:11, 14:30) у Цяпінскага яўна выступаюць дзеяслоўныя формы прошлага часу з адлюстраваннем на канцы слова [l] > [ʎ]. У сярэдзіне слова такіх выпадкаў не заўважана; прыслоўі *невне* Мц. 2:8, *невно* Мц. 2:16 – паланізмы [ДЗБМ: 240]. У цэлым блытаніна літар **л** і **в** у старабеларускім пісьменстве XVI ст. адлюстроўвалася рэдка [Булыка 1970: 82–84], гл. таксама [Карский 1955: 320–322].

4.2.11. Іншыя з’явы кансанатызму. Да такіх з’яў у перакладзе Цяпінскага можна аднесці: 1) перадачу [f], 2) фанетычную якасць літары г і 3) дысіміляцыю паводле спосабу ўтварэння, усе – даволі невыразныя і неадназначныя з’явы ў помніку.

1. Фанетычнае значэнне літары **ф / θ** у перакладзе Цяпінскага можа быць розным для грэцызмаў і паланізмаў. Можна меркаваць, што ў грэцызмах літары **ф / θ** перадавалі хутчэй за ўсё [f], ва ўсялякім разе, не [t]. На гэта паказвае ўзаемазамена **ф і θ** (гл. 3.2.5) без усякага ўліку грэчаскай арфаграфіі: *θаресь – фаресь, матвей – матфей* і інш., параўн. грэч. Φάρης, Μαθθαίος. У адным выпадку як быццам **θ** выступае на месцы **т**: *назарев* Мц. 2:23, аднак у грэчаскім пісьменстве гэты семітызм мог пісацца і як *Ναζαρέτ*, і як *Ναζαρέθ*. У любым выпадку чытанне **θ** як [t] не падыходзіць да ўсіх грэцызмаў, бо яно немагчыма ў некаторых напісаннях: *иосивъ, иосаватъ* і інш. Грэчаскаму спалучэнню -θθ- у перакладзе Цяпінскага пры напісанні грэцызмаў адпавядае **тθ**: *матванъ* Мц. 1:15’, *матвеи* Мц. 10:3.

У паланізмах з -ф- (гэта: *офера* (3), *оферовникъ* (34), *офитовати* (1), *офитость* (1), *офите* (1), *уфъ* (3), *уфати(се)* (5), *фига* (9), *фрасунокъ* (2), *фрасовный* (1)) літары **ф / θ** маглі перадаваць як [f], так і іншы гук (але не [t]). Аб гэтым сведчыць ужыванне **ф / θ** у шэрагу славянскіх слоў: а) замест **х**: *форого* Мц. 25:39, 44, *θорые, форые* Мц. 9:12, 14:35, *форымъ* Мц. 25:36, 43, *θорыхъ, Форыхъ* Мц. 8:16, 10:8, *форобы* Мц. 8:17, *θоробу, форобу* Мц. 4:23, 10:1, але: *хорие, хорые* Мц. 4:24, Мк. 2:17, *хорихъ* Мк. 6:55, *хоробу* Мц. 9:35; б) замест літар **хв**: *фалу* Мц. 21:16, але: *хвалу* Мц. 15:32, Мк. 8:6, параўн.: з *лихвою* Мц. 25:27. Матэрыял сведчыць, што літары **ф / θ** у словах *форый, фала* маглі вымаўляцца як [xw], [x], [f], аднак іх мена з **х і хв** мела не фанетычны характар, а была звязана з запазычанай лексікай¹²⁰. У Цяпінскага напісанні гэтых слоў праз **ф / θ** хутчэй за ўсё адлюстроўваюць [f], а не [xw] ці [x]. Такім чынам, літары **ф / θ** у перакладзе маглі перадаваць шэраг гукаў: [f], [t], [x], [xw].

2. Наконт фанетычнай якасці гука, што пазначаўся ў ЕЦ літарай г, можна сабраць толькі ўскосныя даныя. Малапаказальным (на суперак [Булыка 1970: 94]) з’яўляецца паланізм *уфъ* ‘безліч, вялікае мноства’ (Мц. 26:53, Мк. 5:9, 15), які ўзыходзіць да ням. *Huf* [ДЗБМ: 198], паколькі знікненне ініцыяльнага *h-* у ім адбылося яшчэ на польскай глебе (параўн. польск. *huf* і *uf* [SPXVI-8: 371–372]). У помніку адсутнічае мена **г** на **к** ці мена **г** на **х**, або пропуск літар **г, к**. Паколькі ў старабеларускім пісьменстве літара **г** звычайна адлюстроўвала [γ], то трэба меркаваць, што гэтае значэнне яна мае і ў Цяпінскага. У некалькіх запазычаннях сустраўся дыграф **кг** (гл. 3.1.2), якім у старабеларускім пісьменстве перадаваўся выбухны [g] у іншамоўных словах (што ўскосным чынам сведчыць пра наяўнасць [γ] ва ўсходнеславянскай лексіцы). Аднак спарадычнасць ужывання дыграфа паказвае, што або [g] у запазычаннях часцей перадаваўся Цяпінскім праз літару **г** (параўн.: *срочиш* Мц. 25:24, *θиги* Мц. 7:16, *фига* Мц. 21:20, 24:32, *водлуг* Мц. 2:16, 25:15, *гды – 57 разоў*), або ў іх вымаўляўся [γ]. Абедзве магчымасці былі ўласцівыя старабеларускаму пісьменству [Карский 1955: 369–370; Булыка 1970: 45–46].

3. Дысіміляцыя паводле спосабу ўтварэння лічацца формы *хто* (< *къто), *што* (< *сьто), тыповыя для старабеларускага пісьменства [Булыка 1970: 124]. Толькі такія формы адзначаюцца і ў перакладзе Цяпінскага: *(ни)хто* (59), *(не-, ни)што* (131), пры рэгулярным црксл. *(ни)кто, (не-, ни)что*. Напісанне *хръ//стү* ‘крыж’ Мц. 3:7 скампраметавана памылкай пры перадачы першага галоснага; таксама не выключана, што яно ўяўляе сабой падсвядомую кантамінацыю слоў *кресту* і *христу*. У іншых месцах перакладу адзначаны толькі формы з **-к-** слоў *крестъ* (5), *креститель* (10), *(о)крестити(се)* (27); *вскреснути, воскресень* (12). На канцы слова **к** усюды захоўваецца перад **т**: *пак тотъ* Мц. 13:1, *к тебе* Мц. 14:28 і інш.

Хістанне *останки* Мц. 14:29, 15:37 і *(остаткі)* Мк. 6:43, *остатокъ* Мц. 26:45 мае

¹²⁰ З’яўленне **ф / θ** у ініцыялі слоў *хворый, хвала* ў старабеларускай мове абумоўлена польскім лексічным уплывам [Карский 1955: 341], які прыносіў не толькі свой новы варыянт [f], што развіваўся ў частцы польскіх дыялектаў на месцы *xv-* [Klemensiewicz 1974: 52–53], але і спрадвечны заходнеславянскі варыянт [x], сюды дадаваўся і ўсходнеславянскі варыянт [xw], параўн.: чэшск. *chorý*, польск. *chory*, чэшск., польск. *choroba*, з бел. *хворы, хвароба*, укр. *хворий, хвороба*; чэшск. *chrast*, польск. *chróst* з укр., руск. *хворост*; лужыцк. *chośco, chościśco* з бел., укр. *хвоиц, хвоиц*; польск. *choja* з бел., укр. *хвоя*.

дэрывацыйны характар. Спалучэнне *-чн-* паслядоўна захоўваецца: *останочныи* Мц. 5:26, *околичных* Мк. 6:36 і інш., як і *-шн-*: *вышнего* Мк. 5:7, *грешномъ* Мк. 8:38 і інш. Захоўваецца выбухны перад афрыкатай: *отца, отче* і г. д. (59), *вино пѣтъца* Мц. 11:19 (црксл. *винопища*).

4.2.12. Рэфлексы рэдукаваных галосных у Цяпінскага не адрозніваюцца ад лёсу гэтых гукаў у старабеларускай мове ў цэлым, але маюць невялікі дамешак іншаславянскіх формаў. Рэфлексы *ъ, *ь, напружаных *ъ[^], *ь[^] у перакладзе адлюстроўваюцца паводле ўсходнеславянскага тыпу, з розным лёсам у слабай і моцнай пазіцыі рэдукаванага.

У спалучэннях рэдукаваных з плаўнымі (*ТьRT, *ТьRT, *TRьT, *TRьT, дзе R – любы плаўны, T – любы зычны) можна адзначыць камбінаторныя варыянты, напр.: *бервено* Мц. 7:3, 4, 5 (< *brъvьno), *боръздо* Мц. 5:25, Мк. 9:39 (< *brъz(d)o). Апошнюю форму Я. Карскі акрэсліў як «вельмі распаўсюджаную ў паўднёва-заходняй Беларусі» і назваў яе характэрным паказчыкам беларускага паходжання помніка [Карский 1955: 353].

Спалучэнні *ТьRT, *TRьT у мове Цяпінскага маюць толькі **о** на месцы *ъ, **е** (выпадкова **ѣ**) на месцы *ь: *верхъ, волна, крестъ, молчати, первый, полный, жорны, смерть, церковь* і інш. Напісанне *хръсту* Мц. 3:7 – памылка, а напісанне *оцътомъ* Мц. 27:48 адлюстроўвае польскую форму Т. скл. адз. л. *остет*. Форму *маланьѣ* Мц. 24:27, 28:3 звязваюць з трэцім поўнагалоссем і з адлюстраваннем акання [Карский 1955: 253, 257].

Спалучэнні *TRьT, *TRьT у мове Цяпінскага маюць розны рэфлекс у залежнасці ад слабай ці моцнай пазіцыі. У слабай пазіцыі на месцы былых рэдукаваных выступаюць **ы, и / ї**: *блыщачиса* Мк. 9:3, *гризеть* Мц. 6:20, *дрижачи* Мк. 5:33, *скригичеть* Мк. 9:18, *скригитанье* (Мц. 8:12, 13:42, 22:13, 24:50, 25:30), але *скрагитанье* Мц. 13:50 (напэўна, памылка), *стривожени* Мц. 9:36, *стривожилиса* Мц. 14:26, Мк. 6:50, *триваютъ* Мц. 15:32, Мк. 8:2, *чѣрвонетца* Мц. 16:2, 3, але *чѣрленымъ* Мц. 27:28 (црксл. *червленою*) і *зѣслезами* Мк. 9:24 (црксл. *со слезами*). Відаць, памылка *скришивши скленіцу* Мк. 14:3 (трэба *скрушивши*, црксл. *сокруши*). У моцнай пазіцыі на месцы *ь выступае **е** (рэдка **ѣ**): *крестъ, креститель, крещенье, (о)крестити(се)* і інш., на месцы *ъ выступае **о**: *кровъ* ‘кроў’ і інш.

Рэдукаваныя ў астатніх пазіцыях даюць наступныя рэфлексы, заканамерныя для ўсходнеславянскай гаворкі: у слабай пазіцыі рэдукаваны знікае: *вси, жну, усхла, схнетъ, козловъ, котловъ, во сне; всплачутьсе, спротивлятисе, спротивникъ, матка, песку, писмъ, подножкомъ* і інш., у моцнай на яго месцы выступае **о** замест *ъ, **е** (рэдка **ѣ**) замест *ь: *весь, женцы, усохло, зберуть; сонъ, тогда; матокъ, подножокъ, ремня* і інш. Адхіленняў тут няма, усе яны тычацца рэфлекса *ъ у 1) прыназоўніках, 2) прэфіксах і 3) суфіксах.

1. У прыназоўніках даволі паслядоўна перадаецца вакалізацыя *ъ у **о** перад групай зычных, у якой знаходзіўся слабы рэдукаваны: *надо мною* Мц. 15:22, Мк. 10:48 (але: *над всею* Мц. 24:47), *со мною* Мц. 12:30, 20:13, 26:23, 38, 40; *зо сну* Мц. 1:24, *зо всходу* Мц. 2:1, *зо злого* Мц. 12:35, *зо вси^x* Мц. 13:32, Мк. 6:33 (але: *з згромаженьѣ* Мк. 1:29); *во вси^x* Мц. 2:16, *во всеи* Мц. 6:29, *во сне* Мц. 1:20, 2:12, 13, 19, 22, 27:19, *во што* Мц. 6:25, *Во дни* Мц. 3:18 (але: *в дни* Мц. 23:30, 24:38, *въ две* Мк. 6:9); *одо дву* Мц. 2:16, *одо лъживых* Мц. 7:15 (але: *о^m вси^x* Мц. 10:22, 24:9, *о^m дванадцаті* Мц. 9:20, *о^m днѣи* Мц. 11:12, *о^m всходу* Мц. 8:11, 24:27, *о^m згоршѣ ньѣ* Мц. 18:7, *о^m злого* Мц. 6:13, *о^m злостивого* Мц. 5:37), *ко мне* Мц. 3:14, 11:28, 19:14, 25:36, Мк. 9:19, 10:14. Вакалізацыі няма перад групай зычных без слабага рэдукаванага: *над дъвері* Мц. 27:60, *з зъверми* Мк. 1:13, *в дворъ, в дворе* Мц. 26:3, 69, *о^m друга* Мц. 25:32. Тым больш адсутнічае вакалізацыя перад аднакансанантным складам, напр.: *въ огонь* Мц. 7:19, *в векъ* Мк. 10:30, *къ справцы* Мц. 20:8.

Вакалізацыя ёра ў прыназоўніках не капіруе царкоўнаславянскі арыгінал. Хаця часам назіраецца супадзенне паміж дзвюма часткамі Евангелля: *ко мне, со мною, во сне*, аднак значна больш несупадзенняў. Так, црксл. *во дни* ў Цяпінскага мае адпаведнікі і *во дни*, і *в дни* (гл. ніжэй), црксл. *во онехъ днѣхъ* перакладаецца *в оныхъ дна хъ* Мк. 1:9, партытыў *отъ сна* – *зо сну, отъ всехъ* – *зо всихъ, отъ двою* – *одо дву, со мною = со мною* Мц. 20:13, *помилуй мя* – *змилиyse надо мною* і г. д. Таксама і перад групай зычных без рэдукаванага: црксл. *со зверми* – *з зъверми* (гл. вышэй), *со ученікі* → *з учениками* Мц. 26:18 і інш.

Не з'яўляецца царкоўнаславянствам выраз *во имя* Мц. 10:41', 42, 18:5, 20, 21:9, 23:39, 28:19, Мк. 6:56, 8:26', 27, 11:2, хаця яму адпавядае црксл. *во имя* (< *vъ jьmę), дзе прыназоўнік заканамерна вакалізоўваўся перад слабым рэдукаваным. У Цяпінскага выраз *во имя* 'дзеля каго-небудзь' паслядоўна ўжываецца з вакалізацыяй, тады як у Смарыцкага – без: *въ имя* ЕС 200, 201', хаця ў апошняга сустракаюцца і формы *во снѣ* ЕС 463', *надо мною* ЕС 297, тое ж назіраецца і ў Буднага: *w imię* В72, NT74 (хаця ў таго сустракаюцца формы тыпу *we wszęch, ode dwu*). У Цяпінскага выраз *во имя* перакладае грэч. εἰς ὄνομα 'дзеля каго-небудзь', але грэч. ἐπὶ τῷ ὀνόματι 'прыкрываючыся імем каго-небудзь' ужо перадаецца як *в имени* Мц. 24:5, Мк. 13:6 без вакалізацыі. У царкоўнаславянскім слупку ў абодвух выпадках выступае форма *во имя*.

Паланізмам з'яўляецца форма прыназоўніка *кү пожаданю* Мц. 5:28 (црксл. *ко*).

2. У прэфіксах паслядоўна перадаецца вакалізацыя *ъ у *о* перад складам з былым слабым рэдукаваным: *сожжеть* Мц. 3:12, *сожжениѡ* Мк. 12:33, *сопре^m* Мц. 21:44, *созрееть* Мк. 4:29, *собрати(се)*, *собрание* (22) пры наяўнасці і *сбирати*, *збирати* (гл. 4.2.8); *возваль* Мц. 4:21, Мк. 1:20, *возваные* Мц. 20:16, 22:14, *возрвити / возрети*, *возренье* (14); *розотнеть* Мц. 24:50, *розопнете* Мц. 23:34 (заканамерна *розъпении* Мц. 27:35, црксл. *распение*), *розодраласе* Мц. 27:51; *отослаль* Мк. 1:43. Асобна можна адзначыць заканамерныя формы прэфікса ў прыслоўях *восполь* Мц. 20:1, 22:34 і *восполокъ* Мц. 13:29, 30, у прыназоўніках *водле* Мц. 23:3, Мк. 7:5, марг., арк. 35 адв., *водлугъ* (гл. 4.2.11), у дзеясловах *зольжили* 'катавалі' Мц. 22:6 (параўн. польск. *zeliли* В72, NT74), *зозвола тьсе* 'пагодзяцца' Мц. 18:19 (параўн. польск. *się ... zezwolili* В63), *зоставлены* (марг., арк. 62), *зошлисе* 'сышліся; узялі заручыны' (*се зошѣли* Мц. 1:18) і *зошлисе* 'сышліся' (*зошлѣсе* Мк. 6:33, 10:1), а таксама ў *зоидеть* Мц. 27:42, *зоиди* Мц. 27:40.

Шэраг выпадкаў тычыцца кораня *-шь-*: *вошли* Мц. 25:10, 27:53, Мк. 1:21, 5:13, *вошли(сьте, -смо)* Мц. 26:41, Мк. 5:12, на падставе чаго, відаць, узнікае аналогія: *въвошоль* Мц. 8:8, *вошолось* Мц. 22:12, хаця 26 разоў: *вишоль*, *вшодши(й) / вшедши(й)*, яшчэ: *зошлисе* Мк. 6:33, 10:1, *отошли* Мц. 2:12. Таксама прэф. **vъz-* заканамерна вакалізуецца ў формах *возьми*, *возьмутъ* (гл. 4.2.9) і інш., але кантамінацыя з формамі накіштальт *вземъ* Мц. 9:7, *вземъши* Мц. 13:31, 33, Мк. 2:12 прыводзіць, відаць, да аналогіі *возѣ миѣ* Мц. 17:27 (црксл. *вземъ*), калі гэта не памылка набору.

Без эпентэзы *-н-* выступае корань дзеяслова *и(д)ти* пасля прэфікса з вакалізацыяй *ъ: *въвоидуть* Мк. 10:23, *въвоиди* Мц. 6:6, 13, *воидет(е)* (7), *воити* (15), *соидешъ* Мц. 11:23; таксама і дзеяслоў *отойме^mса* Мц. 9:15, 21:43. Прэфікс у гэтым выпадку можа адцягваць на сябе націск, параўн.: *войдетъ* ЕС 267, хаця *войти* ЕС 224, 247, 267, *войди* ЕС 292'.

Царкоўнаславянствамі трэба прызнаць такія формы, як *на възголови* Мк. 4:38 (црксл. *на възглавниці*), *согрѣ шить* Мц. 18:21 (црксл. *согрешить*), параўн.: 8 разоў *згрешити*, *згрешенье*. Аднак форма *совитеи* Мц. 23:15 – кампаратыў, прэфікса не мае.

3. Паслядоўна перадаецца знікненне *ъ у суф. *-ск-*, *-ство*, напр.: *купецъства* Мц. 22:5, *мнозство* Мк. 3:8, *мужскии* Мц. 19:4, *пророцьство* Мц. 13:14, *пророцкый* (Мц. 10:41, 23:29, 30, 26:56). У царкоўнаславянскай мове таго перыяду *ъ тут вакалізаваўся як *е*, параўн.: црксл. *купечество*, *множество*, *пророчество*, *пророческий* і г. д. Парадаксальным чынам у маргіналіях ужываецца форма *греческий* (таксама і ў прадмове да Евангелля) замест чаканай *грецкый*. Адночы трапіўся паланізм з *е* < *ъ: *на сведецтво* Мк. 6:11 (магчыма, памылка набору), хаця 7 разоў *сведоцтво*.

Асобнай увагі заслугоўваюць рэфлексы напружаных *ъ^, *ь^ (< *ъ^, *ь^) у перакладзе Цяпінскага. У слабай пазіцыі такі рэдукаваны знікае, што арфаграфічна перадаецца праз *ь* / *ь*: *пью*, *пьючи* і інш., у суф. *-е/анье*, *-ье*; некалькі адхіленняў могуць быць памылкамі набору. Так, у прэзэнтнай аснове дзеяслова *пити* адзначана напісанне *пючи* Мц. 11:19, але: *пючѣ* Мц. 11:18, 24:38, *пючши* Мц. 26:68, *пъеть* Мц. 9:11, Мк. 2:16, *пъете* Мц. 6:25, *выпъете* Мц. 20:23, Мк. 10:39, з *пѣа* *нїцами* Мц. 24:49; у формах назоўніка з суф. *-ье* адзначана напісанне *безаконие* Мц. 7:23, 13:41, але: *беззаконѣа* Мц. 23:28, 24:12.

У моцнай пазіцыі на месцы *у выступае **ы**, на месцы *і выступае **и / ї**: *змиі, чий, ший; умыють(се), умый, (не)умытый, омыванье, забий, пийте; злый, слепый, немый, тихий* і інш. У канчатку Р. скл. мн. л. асноў на -і, -іѡ ўжываецца фармант -ей: *людей, поколеней, приказаней, зелей* і інш.; адхіленне тут адно: *зелии* Мц. 13:32 (црксл. *зелии*) – магчыма, памылка ці перанос з суседняга слупка. У прадмове Цяпінскага фігуруе напісанне *Василеи* (Н. адз. л.).

Грэцызмы і семітызмы паслядоўна ўжываюцца або з **и / ї**: *мария, цесария* (пад націскам), або з **ѣ / ѣ**: *дьяволь, илья, захарья*.

4.2.13. Рэфлексы асобных гістарычных спалучэнняў. Да такіх спалучэнняў аднесены рэфлексы агульнаславянскіх спалучэнняў *oRT-, *ToRT / *TeRT, а таксама *dj, *tj (*k)tj, *(sk)tj). Фактычна, гэта з’явы марфемікі і лексікалогіі, паколькі самі рэфлексы, што адзначаюцца толькі ў пэўных марфемах, на славянскай глебе даўно лексікалізаваліся і зрабіліся аб’ектам гісторыі слоўнікавага складу. Пэўную цікавасць уяўляюць толькі нячастыя выпадкі адлюстравання ў гэтых формах іншаславянскіх асаблівасцей.

1. Спалучэнне *oRT- на ўсходнеславянскай глебе мела розны лёс у залежнасці ад характару старажытнай інтанацыі. Пад акутавай інтанацыяй сустраўся толькі адзін прыклад, на спалучэнне *oT-: *лакомства* Мк. 7:22, якое ўяўляе сабой паланізм [ДЗБМ: 184], параўн.: *łakomstwa* В72, NT74. У астатніх выпадках спалучэнне *oRT- знаходзіцца пад цыркумфлекснай інтанацыяй: *лодыя, зрозумети, розумный, ролья, робота, роботникъ, (вз)рости, (вз)рость* і інш. У перакладзе Цяпінскага ўсюды выступае прэф. *роз-/рос-*: *розневатисе, розмиловатисе, розлучити, розмовляти(се), розмова, розводный розказанье, роскаятисе, ослабленный, роспятье* і інш. Аднак двойчы адзначана яго напісанне і з **а**: *разбоиничою* Мц. 21:13, *разбоиниковъ* Мц. 27:38 (хаця: *розбоиника* Мц. 26:55, 27:44, *розъбоиничою* Мк. 11:17), што нагадвае царкоўнаславянскі ўплыў, але можа быць проста памылкай друку.

2. Спалучэнні *ToRT / *TeRT на ўсходнеславянскай глебе мелі выразны рэфлекс – так званае поўнагалоссе, якое супрацьстаіць няпоўнагалосным заходне- і паўднёvasлавянскім формам. У Цяпінскага ўжываюцца ў асноўным поўнагалосныя формы, пераважна пад уплывам яго царкоўнаславянскага і польскіх арыгіналаў. Ад іх лексем перакладчык адштурхоўваўся, паслядоўна ствараючы свае поўнагалосныя формы (гл. 2.2.7): *береме, волось, ворота, голова, голодь, жеребе, колось, полотно, порошок* ‘пыл’, *сорочка, сторожъ; (за)боронити / забороняти, взголосити, (вы-, з)волокати, огородити, оболукати(се), стеречи, укоротити* і інш. Таму некаторыя з іх выглядаюць штучнымі: *бологий* ‘шчаслівы’ (< црксл. *благий*, польск. *blodzy*), *одволокати* ‘марудзіць’, хаця яны засведчаны ў старабеларускіх помніках 2-й паловы XVI – 1-й паловы XVII ст. Такія выпадкі можна адносіць да кніжных утварэнняў у мове перакладу. Разам з імі ў Цяпінскага зафіксаваны і квазіпоўнагалосныя формы, якія выступаюць: на месцы спалучэння *TьRT у слове *маланья* (гл. 4.2.1), у грэцызме *коровать* (Мц. 9:2, 6, 7, Мк. 2:4, 9, 11, 12, 4:21’, 6:55, 7:4, 30), у словах *серебро* (Мц. 10:9, 25:18, 27), *серебреникъ* (Мц. 26:15, 27:3, 5, 6, 9, 28:12, 15). Першыя дзве формы яўна звязаныя толькі з дыялектам: у народных гаворках вядомага не толькі форма *маланья*, але і формы кшталту *корваць, караваць* [Карский 1955: 255], тады як у польскіх перакладах тут выступае *łoże(k)*, црксл. *одръ*.

У перакладзе беларускага пратэстанта адзначаны і шэраг няпоўнагалосных утварэнняў, як польскага, так і царкоўнаславянскага паходжання: *празникъ* (Мц. 26:5, 27:15, Мк. 14:2, марг. арк. 37 адв.), *напрасно* (Мц. 5:22, 15:9, Мк. 7:7) пры црксл. *всуе*. Пераважаюць яўна першыя: *бронь* ‘зброя’ (Мц. 26:47, 55), *впосредку* (Мц. 14:6, 18:2, 20, Мк. 3:3, 9:36 пры црксл. *посреде*) і *спосредку* (Мц. 13:49 пры црксл. *от среды*), *кротъ* (Мц. 18:21’, 22’, 23:37, 26:34, 75 пры црксл. *кратъ* і польск. *króć* В72, В63), часціца *предсе* (Мц. 22:5, 25:15 пры црксл. *убо*, якое звычайна перакладаецца як *прото, исте* і інш.), *преложити* ‘выкласці, сказаць’ (Мц. 1:23, 13:24, 31 пры црксл. *сказати, предложити* і польск. *przełożyć* В72, NT74), словы *преследовати* (Мц. 5:11, 12, 44, 10:23), *преследованье* (Мц. 13:21, Мк. 4:17, 10:30), *преследованный* (Мц. 5:10) пры црксл. *прѣ слѣ довати* і польск. *prześladować, prześlad-*

owanie (B63, B72, NT74), корань *блог-* у кампазітах *блогословити, блогословеный* (гл. 4.2.1). Разам з польскім уплывам у пераклад Цяпінскага праніклі нават багемізмы: *владность* (20 разоў, пры црксл. *власть / область*) і *владати* (Мц. 14:1, 20:25, Мк. 10:42'), а таксама, магчыма, форма *благ-* у кампазіце *благословити* (гл. 4.2.1). Корань **terb-* прадстаўлены толькі ў няпоўнагалосным выглядзе (*потребовати, потреба, потребный, потребно* – усяго 17 формаў, гл. 2.2.7) і абумоўлены як польскім (*potrzeba* B63, B72, NT74) уплывам, так і царкоўнаславянскім (*требовати, требование, потребный*).

Большасць заходнеславянскіх няпоўнагалосных утварэнняў Цяпінскага знаходзіць свае адпаведнікі ў польскіх перакладах: *впосредку* – *z/spośr(z)odku, w po(j)śr(z)od(ku)* B72, радзей B63; *предсе* – *przedsię* B72 і г. д. Няясна паходжанне паланізма *бронь* 'зброя' для црксл. *оружие* – ва ўсіх польскіх перакладах выступае толькі *z mieczmi*. Аднак у «Пакутах Хрыстовых», старабеларускім перакладным творы XVI ст. ці, можа, нават канца XV ст., маецца гэта слова: *с походна ми и з мечами и з броня ми* [ГСБМ-2: 222]. Ці сведчыць гэта, што Цяпінскі карыстаўся яшчэ і нейкімі старабеларускімі перакладамі?

3. Спалучэнні **dj, *tj (*k)tj, *(sk)tj* у перакладзе Цяпінскага маюць, як правіла, усходнеславянскія рэфлексы. На месцы **dj* рэгулярна адзначаецца толькі *ж*: *вижу, вожь, згажатисе* (м), *згромаженье, межи, нароженье, одежда, порожнее, розсужати, осуженье* і г. д. У форме *порождень* Мц. 12:44 (црксл. *праздень*, польск. *prożny* B72) *жд* з'яўляюцца заканамерным развіццём кораня **porzd-*. Спалучэнню **tj (*k)tj, *(sk)tj* у Цяпінскага адпавядае *ч*: *дочка, ночь, печь, печора, плечи, свеча, тисеча, хочеть, хочу, чудо, чужоложити, чужоложество* і інш., у тым ліку ўсе формы актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу і суадносных з імі па форме дзеепрыслоўяў: *мовечи(й), мечучи(й), ходечи(й)* і г. д. Але адзначаны і формы: а) польскага тыпу: *лацнеи* (3) і *лацвеи* (1), *нелацно* (3) – гл. 4.3.3; *моць* 'цуд; моц' (23 выпадак, црксл. *сила*) і ўтварэнні ад яго: *моцный* (7), *моцью* (1), *моцно* (1), *моцовавишисе* (1), *немоць* 'хвароба, слабасць' (7, црксл. *недугъ*), *немоцный* (4), *немоцно* (1) – амаль усе яны знаходзяць свае адпаведнікі ў B72 і радзей B63; б) царкоўнаславянскага тыпу: *овоць* (25 разоў, гл. 2.2.8), *священникъ* (Мц. 2:4), *ссущихъ* Мц. 21:16 (апошняя форма, напэўна, успрымалася як дэатымалагізаваная [Супрун 1993: 7]). Узнікненне формы *овоць*, відавочна, адбылося шляхам адштурхоўвання ад польск. *owoc* (усе пераклады), аднак не ў кірунку ўсходнеславянскай формы, якая, відаць, была Цяпінскаму невядома (ці непрымальная), а на карысць царкоўнаславянскай формы, якая, магчыма, бытвала ў жывым маўленні (напрыклад, у асяроддзі праваслаўнага духавенства) Беларусі.

4. Вынікі палаталізацыі заднеязычных **g, *k, *x* у мове Цяпінскага звычайныя для ўсходнеславянскіх моў. Можна адзначыць вынік 1-й палаталізацыі ў формах загаднага ладу дзеясловаў: *помози* Мц. 15:25, Мк. 9:22, 24; *Стережите* Мц. 6:1, 18:10, *сьтерезжі* Мк. 1:44, *стережитесе* Мц. 9:30, 16:6, 24:4, Мк. 8:15, 12:38, 13:9, 23; *бежи* Мц. 2:13, *убежите* Мц. 23:33; *речи* Мц. 4:3, 20:21, 22:17, 24:3, Мк. 13:4, *Речите* Мц. 21:5, 26:18; *ω^mсечи* Мц. 5:30, 18:8, Мк. 9:43, 45 і інш. Цікавая форма *поженете* 'пагоніце' Мц. 23:34 (црксл. *ижьденете*) дзеяслова *погнати*, хаця црксл. *ижденути* перадаецца як *выгнати* (Мк. 7:26, 9:18) ці *преследовати* (Мц. 5:11). Аднак вынікаў гэтай палаталізацыі няма ў іншых формах: *бегли* Мц. 28:8, *лгучи* Мц. 5:11 (црксл. *лжуще*), *скригитанье* Мц. 8:12, 13:42, 50, 22:13, 24:50, 25:30 (црксл. *скръ жеть*), *скригичеть* Мк. 9:18 (црксл. *скрежещеть*) і інш. Няясна, ці з'яўляецца форма *польга* Мф. 16:26, Мк. 8:36 нейкім славянскім архаізмам (ці беларускім дыялектным словам [Rothe 2005: 202]); магчыма, гэта толькі штучная форма [Карский 1956: 19], створаная Цяпінскім на падставе црксл. *польза* 'карысць' па аналогіі з бел. *нельга* і пры адштурхоўванні ад црксл. *нельзя*.

Можна адзначыць шэраг асаблівасцей у агульнаславянскім чаргаванні спалучэнняў зычных *-ст-* са *-ц-*: (*вз*)*рости* (6), але: *зроцаеть* Мк. 13:28; (*от*)*пустити* (9), *пустить* Мц. 18:27, *пустили* Мк. 11:6, *выпустить* Мц. 27:50, *не допусьтиль* Мк. 5:37, але: *ω^mпущаемъ* Мц. 6:12, (*не*) *ω^mпущаете* Мц. 6:14, 15, 19:8, 27:15, *ω^mпущайте* Мк. 11:25, *ω^mпущаючиши* Мц. 5:32, 9:5, *ω^mпущати* Мц. 9:6 (црксл. *ω^mпущати*), Мк. 2:7, *ω^mпущенье* Мк. 1:4, *допускаете* Мц. 23:14, *не допуцаль* Мк. 1:34, *выпуцу* Мц. 27:21 (црксл. *ω^mпуцу*); *очистити(се)* (6), *чисто*

Мц. 23:26, (не)чистый (16), але: очищаете Мц. 23:25, за очищение Мк. 1:44, хаця: очиста ю^мса Мц. 11:5 (црксл. очищаются, польск. oczyszczać się В72) – магчыма, памылка.

Дзеяслоў *приблизитисе* ў Цяпінскага выступае толькі з -ж- у корані, як і ў царкоўнаславянскай частцы: *приблизило ... са* Мц. 3:2, 4:17, 10:7, 21:1, 34, 26:45, 46, Мк. 1:15, 11:1, *Приближаются* Мц. 15:8, *приблизиться* Мк. 2:4; той самы рэфлекс маюць дзеяслоўныя формы *са унижить* Мц. 18:4, *унижиться ... унижающие* Мц. 23:12.

4.3. Марфалагічныя асаблівасці

У евангельскіх тэкстах (на грэчаскай мове) розныя часціны мовы прадстаўлены нераўнамерна (гл.: [Poniatowski 1971: 33–45]). Сярод знамянальных часцін мовы найчасцей (без уліку ўласных імёнаў, на якія прыпадае ў першых двух Евангеллях адпаведна 7,5 і 5,5 %) у Мц. і Мк. сустракаюцца дзеясловы (35,3 і 37,9 %), затым назоўнікі (прыкладна пароўну: 33,9 і 33,4 %) і прыметнікі (10,3 і 7,9 %), крыху радзей трапляюцца прыслоўі (6,0 і 7,4 %), на службовыя часціны мовы і лічэбнікі застаецца 7,0 і 7,9 % [Poniatowski 1971: 35]. Гэта тлумачыцца асаблівасцямі евангельскага дыскурсу, дзе галоўнае месца займае апісанне розных падзей у выглядзе канкрэтных дзеянняў ці камунікатыўных актаў. Пры гэтым некаторыя часткі Евангелля вылучаюцца пераважным выкарыстаннем тых або іншых марфалагічных формаў (гл. у дэталях: [Poniatowski 1971: 127–169]).

У марфалогіі перакладу Цяпінскага, як гэта звычайна для шматлікіх старабеларускіх помнікаў рэлігійнай сферы, жывыя формы, што знаходзяць адпаведнасць у сучасных дыялектах, суседнічаюць (і ў парадэгматыцы, і ў сінтагматыцы) з архаічнымі формамі. Марфалагічныя рысы помніка ў далейшым апісваюцца аглядна; увага надаецца менавіта асаблівасцям, тады як малаварыятыўныя з’явы ці з’явы, агульныя з сучаснай мовай, не разглядаюцца або адзначаюцца мімаходзь. Дыялектна-арэальная інтэрпрэтацыя марфалагічнага матэрыялу зроблена ў асобным падраздзеле (гл. 4.6.2).

4.3.1. Назоўнік. Для сістэмы назоўніка старабеларускай мовы, асабліва на ранніх этапах яе развіцця, быў уласцівы працэс мяшання тыпаў скланення. Сутнасць гэтага працэсу палягала ў разбурэнні ранейшай сістэмы скланення па асновах і ператварэнні яе ў новую сістэму скланення па родах. Гэты працэс пачаўся ў дыялектах усходніх славян яшчэ ў дагістарычны перыяд і адзначаўся ўжо ў першых пісьмовых помніках Кіеўскай Русі. На XVI ст. ён быў у многім завершаны, хаця так і не даведзены да канца, але асобныя рэлікты даўніх формаў захоўваліся і тады. Улічваючы, што на 2-ю палову XVI ст. новая сістэма ў цэлым склалася, формамяненне назоўніка далей апісваецца на падставе яго родавай прыналежнасці і толькі з некаторым улікам ранейшых тыпаў скланення.

Згодна з царкоўнаславянскім перакладам (які ў гэтым аспекце паслядоўнічае грэчаскаму арыгіналу, дзе назоўнік *сάββατον* выкарыстаны і ў мн. л.: *сάββατα*) назоўнік *субота* ўжываецца Цяпінскім і ў адз. л., і ў мн. л.: *суботы*, што знаходзіць адпаведнасць у Вульгаце (лац. *sabbatum*, адз. л., і *sabbata*, мн. л.) і польскіх перакладах: *foboty* (NT51, B63, B72, NT74)¹²¹. У некаторых выпадках у Цяпінскага адзначаецца хістанне ў родзе назоўнікаў. Так, назоўнік *евангелія* выступае то ў а) жан. р. (у залежнасці ад роду польск. *evangelia*, якое запазычана з лацінскай мовы [BJPS: 57]), то ў б) ніяк. р. (у залежнасці ад роду грэч. *εὐαγγέλιον*): а) *евангелии учатьса* Мц. 11:5, *таж евангелия* Мц. 24:14, таксама Мц. 4:23; Мк. 1:1; 13:10 і паўсюдна ў калантытуле (гл. 1.3.4), а таксама ў маргіналіях: *евангелию ... пѣ рѣ ло{ж}иль* (арк. 2 адв.); б) *евангелие тое* Мц. 26:13, Мк. 14:9, таксама Мц. 9:35; Мк. 1:14, 15; 8:35, *евангелиа деле* Мк. 10:29. Як і ў сучаснай беларускай мове, назоўнік *тень*

¹²¹ Прыклады ў Цяпінскага на мн. л.: *шоль и съ въ суботы* Мц. 12:1, таксама Мц. 12:2, 5', 10, 11, 12, Мк. 1:21, 2:24, 3:4; прыклады на адз. л.: *субота* Мк. 2:27, *суботы* Мк. 2:27, *суботѣ* Мц. 12:8, Мк. 2:28, *в суботу* Мк. 3:2, толькі аднойчы Цяпінскі пераклаў насуперак царкоўнаславянскаму арыгіналу: *в суботы* → *в суботу* Мк. 2:23.

належыць да муж. р.: *в тени смертномъ* Мц. 4:16, *подъ тенемъ его* Мк. 4:32, што адпавядае і польскай мове (*w cieniu, pod cieniem* В72, NT74). Назоўнік *субота* можа быць і муж. р.: *въ одинъ з суботъ* Мц. 28:1 (црксл. *во едину*). Няяснымі застаюцца словазлучэнні *жорновъ осельскую* Мц. 18:6 (трэба *-ий*, параўн. црксл. *жерновъ осельский*), *в череве китове* Мц. 12:40 (канч. *-ове* ці *-е* або пропуск канцавой (вынасной) літары *м?*), *закрила в мучныхъ мери три* Мц. 13:33 (*мери* дапасавана да *три?* – хаця павінна кіравацца дзеясловам).

Зрэдку сустракаюцца асобныя рудыменты парнага ліку, які рана знік з сістэмы беларускай мовы, але пакінуў сляды ў выглядзе спецыфічных канчаткаў у асобных назоўніках са значэннем парнасці: *дотъкнулса очью их* Мц. 9:29, таксама Мц. 20:34, *въ очью* Мц. 21:42, Мк. 12:11, *ушима услышите* Мц. 13:14, *ушима та жко слухали ... не узърели очима, и ушима услышели* Мц. 13:15, *две очи маючи* Мц. 18:9, Мк. 9:47, *две нозе маючому* Мк. 9:45, але: *две руки и две ноги* Мц. 18:8 і да т. п. Такія формы (*очью, очима, ушима* і пад.) былі ўласцівыя старабеларускай мове [Булыка 1979: 92–93]. Аднак форма *две нозе* (пры звычайным у Цяпінскага *две ноги*) можа адлюстроўваць не толькі царкоўнаславянскае ўздзеянне, але і ўплыў беларускіх дыялектаў (у прыватнасці, паўднёва-заходніх, якім уласціва такая канструкцыя). У старабеларускай мове ў такіх канструкцыях нярэдка захоўваліся старыя формы на *-е* ў назоўнікаў ніяк. і жан. р. [Булыка 1979: 181].

Часта (але не заўжды) у адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам ужываюцца Цяпінскім і зборныя назоўнікі. Частка з іх характарызуецца спецыфічным суф. *-ь-* і належыць да жан. р. (слова *братья*) ці ніяк. р. (12 слоў, гл. ніжэй).

Слова *братья* ўжываецца то ў а) адз. л., то ў б) мн. л., што было ўласціва і старабеларускім помнікам [Карский 1956: 114] і звязана з пэўным разыходжаннем паміж семантыкай гэтага слова і яго граматычнай формай: а) *братья твоя* Мц. 12:47, *хто сумъ братья моя* Мц. 12:48, *взвестите братьи моеи* Мц. 28:10, *бра^мю* Мц. 1:2, 11 (В. скл. адз. л.), *оставить ... братью* Мц. 19:29, *братью* Мк. 10:29; б) *ото ... братья мои* Мц. 12:49, Мк. 3:33, 34, *ото ... братья твои* Мк. 3:32, *з тыхъ братьи моихъ меншихъ* Мц. 25:40, Н.=В. скл. мн. л.: *братья его* Мц. 12:46, 13:55, Мк. 3:31, *вси вы братья есьте* Мц. 23:8, Р. скл. мн. л.: *возьметъ сторако ... братьи* Мк. 10:30, *Было ... семь братьи* Мц. 22:25, Мк. 7:20. Суадносна з гэтым зборным назоўнікам агульны назоўнік *братъ* (пазначае крэўнага) адзначаны ў мн. л.: *братов* Мц. 4:18, 21, *двумъ братомъ* Мц. 20:24.

Зборныя назоўнікі ніяк. р. таксама маюць суадносныя агульныя формы; у некаторых з іх назіраецца канкурэнцыйная формаў адз. і мн. л. Як агульны назоўнік *камень* (Мц. 4:6, 7:9, 21:42, 27:60, 66, Мк. 12:10) ужываецца і ў адз. л.: *на камени* Мц. 7:24, 25, 16:18, 21:44, 24:2, Мк. 4:5, 13:2, *в камени* Мц. 27:60, і ў мн. л.: *на камена х* Мц. 13:5. Але гэтак жа выкарыстаны і зборны назоўнік *каменье*, то ў адз. л.: *камене тое* Мц. 4:3, *а ковое каменье* Мк. 13:2, *з каменя того* Мц. 3:9, *каменьемъ* Мц. 21:35, 23:37, Мк. 5:5, *на камении* Мц. 13:20, то ў мн. л.: *на каменя хъ* Мк. 4:16. Ужываецца як агульны назоўнік *корень*: *не мае^м корена* Мц. 13:21, Мк. 4:6, *с корена* Мк. 11:20 (црксл. *ис корениа*), але як зборны назоўнік *коренье*: *коренья* Мц. 13:6, Мк. 4:17; як агульны назоўнік *колосъ* (Мк. 4:28'), але як зборны назоўнік *колосье* (Мц. 12:1, Мк. 2:23, црксл. *класі*); як агульны назоўнік *трость* (Мц. 27:29, 30, 48): *Трости* Мц. 12:20, але як зборны назоўнік *тростье*: *тростья ... колышучого* Мц. 11:7 (црксл. *трость ... колеблему*), як агульны назоўнік *дерево* (Мц. 3:10', 7:17', 18', 19, 12:33'', 13:32, 21:8) – толькі ў адз. л., але як зборны назоўнік *деревьє*: *вижу люди а къ деревье* Мк. 8:24, *з деревья* Мк. 11:8. Толькі як зборныя назоўнікі функцыянуюць словы: *тернье* (Мц. 13:7, Мк. 4:7): *с тернья* Мц. 7:16, 27:29, *палі в тернье* Мц. 13:7, Мк. 4:7, *в терню* Мц. 13:22 і *в терньи* Мк. 4:18; *листье* (Мк. 11:13', 13:28): *листье одно* Мц. 21:19, *листье выникнетъ* Мц. 24:32; *ветье* 'галінкі, розкі': *резали ветье* Мц. 21:8, *ветье {е}е будетъ моложаво* Мк. 13:28; *голье* 'галінкі, розкі': *голье ее будутъ моложавы* Мц. 24:32; *збожье* 'засеянае поле' Мц. 12:1; *ретьє*: *з рѣ пѣа* Мц. 7:16; *судье* 'пасудзіна, начынне' (црксл. *въ сосуды*): *судье его <моцного>* Мц. 12:29, *в судье* Мц. 13:48, *судье моцного* Мк. 3:27.

Для сістэмы назоўніка ў мове Цяпінскага ўласцівы пераход зацвярдзелых асноў у цвёрды тып скланення, што (з рознай рэгулярнасцю) назіраецца па ўсёй парадыгме: *серцо, месцо, лицомъ, сердицомъ, пальцомъ, олтаромъ, столицою, отцовъ, кошовъ* і інш., хаця і не заўжды паслядоўна: *мужовъ – мужей, душою – душею, олтаромъ – олтаремъ* (гл. 4.2.5).

Форма Н. скл. адз. л. назоўнікаў муж. і жан. р. не выяўляе ніякіх асаблівасцей параўнальна з сучасным станам (канч. -ъ: *богъ, грехъ, домъ, духъ, Исусъ, моць, овоць, панъ, поганинь, сынъ, судъ, человекъ* і інш. для цвёрдых і зацвярдзелых асноў; канч. -ь: *креститель, учитель, масть, мерзкость, милость, смерть, трость* і інш. для мяккіх асноў; канч. -а/-я: *беда, гора, девка, дорога, душа, жона, матка, рука, столица, тижба, Мария, рольа, судья* і інш. для былых асноў на -ā жан. і муж. р.), а таму не патрабуе асобных заўваг. Адзначыць можна толькі захаванне ў назоўнікаў ніяк. р. традыцыйных канч. -о/-е: *дерево, жниво, небо, сено, стадо, блюзнерство, королевство, подобенство; безаконие, зведение, море, покаяние, приказанье* і інш., а таксама канч. -я ў некаторых назоўнікаў былога скланення на зычны: *детя / дитя, жеребя, имя* і да т. п., хаця ў такіх назоўнікаў адзначаецца і канч. -е: *знаме* Мц. 12:39, 16:4, *семе* Мц. 22:24, што можа мець фанетычны характар (гл. 4.2.2).

Затое форма Н. скл. мн. л. дэманструе нейкае пераходнае становішча ад старажытнага стану марфалогіі да сучаснага. Па-першае, у канчатках гэтай формы яшчэ захоўваецца адрозненне паміж родамі (муж.-жан. і ніяк.), страчанае цяпер часткай беларускіх гаворак і літаратурнай мовай. Па-другое, у гэтай форме прадстаўлены як ранейшыя канчаткі, так і новыя. Асноўная колькасць назоўнікаў захоўвае ранейшыя канч. -ы/-и ў муж. і жан. р.: *ангелы / ангели, бесы, домовники* 'блізкія', *жоны, жолнери, змии, народы, погани* 'паганцы', *пророки, родители, сыны* (Мк. 3:17, 10:35), *тижбы, фарисеи, овцы; христосы; веси* 'вёскі', *ветри, города, двери, дни, ланцуги, мори* 'хваробы', *моцы, очи, присеги, реки, роли, стежки, сумы, усты* (Мц. 5:2), *фиги, челюсти* 'шчокі', сюды ж назоўнікі ніяк. р. былога скланення на зычны: *дети* Мц. 10:21, *очи ... уши* Мц. 13:16, Мк. 8:18. Да ліку асаблівасцей можна аднесці адсутнасць палаталізацыі для асноў на заднеязычны: *грехи, грешники, девки, други* 'сябры', *духи, мытники, ноги, пророки, птахи, руки, ученики* і інш. Аднак у назоўнікаў ніяк. р. яшчэ захоўваюцца канч. -а/-я: *беремена, знамена, имена, небеса, слова, тела, чуда; ворота, гнезда, гумна, дела, крила, писма (пророцкие), пута, уста; вшечностьства, блюзнерства, забойства, злодейства, королевства; братья, поздоровлянья, тресенья* і інш.; у марг.: *малые* *а кісь зверд тка* (арк. 43 адв.). Такія канчаткі былі ўласцівыя назоўнікам гэтага роду і ў старабеларускай мове [Булыка 1979: 66; Мова 1988: 88–89], часам гэтыя канчаткі распаўсюджваюцца і на асобныя назоўнікі муж. р.: *хлеба* Мц. 15:33 (црксл. *хлебы толицы*). Толькі зрэдку ў форме Н. скл. мн. л. адзначаецца і канч. -ове (з былых асноў на -и) для назоўнікаў муж. р.: *сынове* Мц. 5:45, 8:12, 9:15, 12:27, 13:38', 17:26, 23:31, Мк. 2:19 (= црксл. *сынове*, польск. *supowie*), *зъродкове* Мц. 3:7, 12:34, 23:33, *Мужове* Мц. 12:41 (хаця *мужи* Мц. 14:35), вядомы польскай і царкоўнаславянскай мовам, а таксама многім старабеларускім помнікам таго часу [Булыка 1979: 63–64; Мова 1988: 67–68]. Традыцыйны канчатак для суф. -янинъ захоўваецца ў назоўніку *ерусалимла не* Мк. 1:5, хаця параўн.: *погани* Мц. 5:47, 6:7, 32.

У форме Р. скл. адз. л. у славянскіх мовах адбыўся працэс уплыву невялікай, але частаўжывальнай групы назоўнікаў з даўняй асновай на -и на вялікую групу назоўнікаў з даўняй асновай на -о, што прывяло да пашырэння тут ужытку канч. -у/-ю і іх блытаніны са спрадвечнымі канч. -а/-я (толькі для неадушаўлёных назоўнікаў). У старабеларускай мове, як і ў сучаснай беларускай, пераважнае выкарыстанне канч. -у/-ю ўласціва пэўным семантыка-граматычным групам назоўнікаў – рэчыўным, абстрактным, зборным [Булыка 1979: 20–21; Мова 1988: 15–20]. У перакладзе Цяпінскага ў неадушаўлёных назоўнікаў муж. р. (пераважна даўніх асноў на -о) ужываюцца два фарматывы: а) канч. -у/-ю і б) канч. -а/-я: а) (*зь*) *дому, голосу, отъ гробу, корму, (ильну, люду, (зь) овоцу, роду, углу, часу, отъ гневу, отъ страху, до хресту* 'да крыжа', (*одъ*) *закону, отъ / зо всходу, отъ заходу, податку, потопу, розруху, тастаменту* (м), *до египту, отъ квасу, отъ разу* (Мк. 5:29, 34), *зь скарбу,*

зь заду (Мц. 9:20), покою і інш.; б) *города*, (зь) *креста*, *посоха*, *света* ‘наваколле’, (*отъ*) *суда*, *хлеба*, *шмата*, зь *берега*, *до Ерусалима*, *до / зь Ерихона*, зь *Назарета*, *до живота*, *завета*, зь *стола*, *до / сь конца*; (*до*) *дня*, (*до*) *огня*, *ременя*, што ў цэлым адпавядае і сучаснаму стану беларускай мовы. Толькі ў асобных назоўнікаў адзначаецца хістанне гэтых канчаткаў: *Книга роду* Мц. 1:1 – *с каждого рода* Мц. 13:47, звязанае з семантыкай (абстрактнае – канкрэтнае), але некаторыя назоўнікі маюць абодва канчаткі: **векъ**: *печалованье веку того* Мц. 13:26, *сконченье веку* Мц. 13:39, 40, 24:3 – *в сконченье века* Мц. 13:49, *до сконченья века* Мц. 28:20, *печалованья века сего* Мк. 4:19; **край**: *краю* Мц. 9:20 – *края* Мц. 14:36 (такое ж хістанне назіраецца тут і ў В63: *kráiu* – *kráia*). У выпадку Цяпінскага можна адзначыць пэўную «падтрымку» ўжыванню канч. *-y/-ю* з боку польскай мовы: у В72, В63 і інш. адпаведныя назоўнікі маюць канч. *-и*: (*z*) *domu, glosu, czasu, gniewu, skarbu, ze wschodu, zachodu, do Eipru* і да т. п. У назоўнікаў іншых двух родаў, жан. і ніяк., у Цяпінскага захоўваюцца традыцыйныя канч. *-ы/-и*: *воды, веры, зь веси* ‘з вёскі’, *зь горы, глубокости, жоны, зависти, злости, крови, лицемерства, масти, матки, милости, молодости, (отъ) одежи, оферы, прикрости, свечи, руки, смерти, бес чести; свекрови, (зь) церкви, знамени* (Мц. 12:39, 16:1, 4, Мк. 8:11, 12), *семени* Мц. 22:25, Мк. 12:20, 21, 22. У адушаўлёных назоўнікаў муж. р. выступаюць заканамерныя канч. *-а/-я*: *бога, беса, брата, духа, иоана, отца, сына, пана, Христа, челядника; короля, князя, крестителя, лекаря*, таксама як і ў любых назоўнікаў ніяк. р.: *бервена, вина* ‘віно’, *до гумна, жнива, королевства, зь неба, зь ока, тисма, бес подобенства; беззаконья, милосердыя, моря, прииствия, для размноженья, сконченья* і інш.

У форме Р. скл. мн. л. для назоўнікаў муж. і ніяк. р. з цвёрдай і зацвярдзелай асновамі пераважае канч. *-овъ*: *апостоловъ, бесовъ, волковъ, концовъ, мертвецовъ, отъ мудрецовъ, мужовъ, отцовъ, оферовниковъ, погановъ, пановъ, работниковъ, зь пророковъ; ботовъ, ветровъ, греховъ, гробовъ, домовъ, зубовъ, кошовъ, родовъ, хлебовъ* і інш., але па традыцыі захоўваецца і нулявы канчатак, што, як і раней, уласцівы толькі формам жан. р. (і некаторым назоўнікам ніяк. р., у асноўным былых асноў на зычны): *жонъ, крохъ, мукъ, матокъ, молитвъ, наукъ, ногъ, одержъ, зь одробинъ, оферъ, птахъ, рукъ, сестръ; бедръ, перель, зь серць, чересель* ‘паясоў’, *до / сь небесь, словъ, зь усть, семень* (Мц. 13:32, Мк. 4:31), *знамень* (Мц. 16:3), хаця і тут магчымыя хістанні: *в дни отецъ нашихъ* Мц. 23:30, але: *меру ѿцовъ вашихъ* Мц. 23:32. Для мяккіх (і зацвярдзелых) асноў выступае канч. *-ей*, уласцівы назоўнікам былых асноў на *-й*: *грошей, людей, (отъ) детей, приказаней, ролей, розказаней, свиней, тисечей, дней, у / отъ дверей, костей, куколей, ночей, моцей* і інш.; канч. *-ий* тут з’яўляецца, відаць, памылкова (пад уплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка): *зелии* Мц. 13:32, параўн.: *зелеи* Мк. 4:32. Аднак некаторыя з такіх назоўнікаў перайшлі ў цвёрды тып скланення (*лекаровъ* Мк. 5:26) ці выяўляюць хістанне паміж цвёрдым і мяккім тыпамі: *мужей* (Мц. 15:38) і *мужовъ* (Мц. 14:21, Мк. 6:44).

У форме Д. скл. адз. л. група назоўнікаў муж. р. з даўняй асновай на *-й* паўплывала на назоўнікі з даўняй асновай на *-ѳ*. У старабеларускім пісьменстве гэта прывяло да пашырэння канч. *-ови/-еви*, падтрыманых уплывам польскай мовы [Булыка 1979: 28–30; Мова 1988: 22–27], дзе такі працэс таксама меў месца. Аднак перакладу Цяпінскага гэтыя канчаткі амаль невядомыя і нават пры «падказцы» царкоўнаславянскай часткі ці польскіх крыніц паслядоўна ігнаруюцца перакладчыкам: *иереови* → *оверовнику* Мц. 8:4, Мк. 1:44 ← *Ofiárnikowi, ofiárownikowi* В72, *кесареві* → *цѳ сарю* Мц. 22:17, 21, Мк. 12:14, 17 ← *Cesárzowi* В72, *ипродови* → *ипроду* Мц. 14:6, Мк. 6:18, 22 ← *Herodowi* В72, *иѳови* → *иѳу* Мц. 8:34, 14:12, 17:19, 21:27, Мк. 9:5, 11:33 ← *Iezufowi* В72, *ко иѳови* → *къ исусу* Мц. 14:29, 15:1, 17:4, Мк. 5:15, 10:50, 11:7, Мк. 5:15, 10:50, 11:7 (у Буднага: *do Iezufa*, але і *Iezufowi* В72), *рече петрови* → *рекъ петру* Мц. 16:23, 26:73 ← *rzekł Piothrowi* В72, *глагола петрови* → *мовиль петру* Мц. 26:40 ← *towi Piotrowi* В72 і да т. п. Толькі адзіны выпадак *иоанови* Мц. 11:4 можна разглядаць як памылку, абумоўленую ўплывам суседняга слупка (црксл. *иоаннови*). Цяпінскі зрабіў і іншую памылку, прыняўшы склонавую форму црксл. *исусови* за прыналежны прыметнік: *приступиша ученицы исусови* → *приступили ученики исусовы* Мц. 26:17 (хаця ў

Буднага правільна: *ku Iezufowi* В72). Звычайнымі застаюцца ў гэтай форме канч. -у/-ю для назоўнікаў муж. р.: *богу, дому, жениху, Иоану, Иосифу, Иусу, купцу, мужу, отцу, пану, Петру, свету* ‘свет’, *Сидону, Тиру, фрасунку, челяднику, човеку, Якову; дню, олтарю, цесарю, преследованью* і інш. (з некаторым адрозненнем паміж цвёрдым і мяккім тыпам: *к мору* Мк. 3:7, але *морю* Мц. 8:26, Мк. 4:39, *к морю* Мк. 2:13, 7:31). Для назоўнікаў жан. р. (і муж. р. асноў на -ā) у мяккім скланенні прадстаўлены традыцыйны канч. -и: *земли, Иосии, Мариш, кь одежи, судьи, церкви*, у цвёрдым – традыцыйны канч. -е: *кь девце, дочце, жене, матце, вь руце, слuze, старосте, суботе, Юде* і інш. Як бачна, у цвёрдым скланенні адбываецца ўласцівая яму палаталізацыя заднеязычных перад пярэднім галосным канчатка.

У форме Д. скл. мн. л. назоўнікаў муж. і ніяк. р. выступае канч. -омъ для цвёрдага скланення: *ангеломъ, бесомъ, братомъ, ветромъ, кь воротомъ, городомъ, грешникомъ, гробомъ, по деломъ, должникомъ, кь другомъ, духомъ, жолнеромъ, катомъ, мытникомъ, народомъ, овоцомъ, оферовникомъ, паномъ, поганомъ, псомъ, роботникомъ, сыномъ, торговцомъ, тысячникомъ, ученикомъ, челядникомъ, часомъ*; у мяккім скланенні назоўнікаў муж. і ніяк. р. прысутнічае суадносны яму канч. -емъ: *людемъ* (Мц. 6:15, 9:8, 12:31, 13:25, 17:22, 23:28, 27:64), *детемъ* (Мц. 7:11, 11:16, 15:26, Мк. 7:27), *княземъ* (Мк. 6:21), *згоршеньемъ* Мц. 18:7, *кь дьверемъ* Мк. 1:33. Абодва гэтыя канчаткі цяпер страчаны літаратурнай мовай у выніку распаўсюджання ў ёй канч. -амъ/-ямъ з парадыгмы назоўнікаў жан. р., такія канчаткі адзначаюцца ў Цяпінскага і для назоўнікаў жан. р.: *душамъ, девкамъ, жонамъ, ногамъ, кь овцамъ, слугамъ, (кь) тижбамъ, тисечамъ, фигамъ, болестямъ*, але пранікаюць і ў муж. р.: *содомамъ* і *гоморамъ* Мк. 6:11, *пенеза мь* Мц. 6:24. Стабільнасць выкарыстання канч. -омъ/-емъ у Цяпінскага, верагодна, падтрымана ўплывам польскай мовы, дзе такія канчаткі дагэтуль уласцівыя гэтай форме.

Форма В. скл. адз. л. не патрабуе асаблівых каментарыеў з прычыны супадзення ва ўсіх славянскіх мовах фарматываў Н. і В. скл. адз. л. муж. і ніяк. р. неасабовых назоўнікаў (*на берегъ, вь городъ, вь день, листъ, мудрость, пенязь, снегъ, на судъ*, і інш.; *дерево, вь гумно, золото, око, слово, тело, на сведоцтво, ухо, на краи, на небо, вь море, на отпушенье, вь покаянье, (вь) сконченье, в судье* ‘у посуд’ Мц. 13:48 (лік у Цяпінскага тут нясны) і інш.). Тое ж тычыцца і назоўнікаў жан. р. былых асноў на -ї: *мерзкость, што (то) за мудрость, вь радость, на смерть, трость* і інш. Адушаўленыя назоўнікі муж. р. у гэтай форме супадаюць з Р. скл.: *беса, бога, духа, отца, пана, ужа, человека, князя* і г. д. Таксама з Н. скл. супадае і В. скл. былых назоўнікаў на зычны: *дитя, (на) имя, жеребя*, якія, аднак, могуць мець тут варыянтны канч. -е: *знаме* (Мц. 12:38, 39, 16:4, 24:3, 30, 26:48, Мк. 8:12, 13:4), *семе* (Мц. 12:19, 22:24; Мк. 12:19). І толькі назоўнікі жан. р. (і муж. р. былых асноў на -ā) устойліва захоўваюць сваю адметную форму – канч. -у/-ю: *девку, жону, звезду, матку, невестку, овцу, ослицу; на гору, на дорогу, душу, заплату, меру, вь муку, раду, руку, вь сустречу, сушу, тижбу, хоробу, на / вь землю, вь лодью, вь пустыню, ролью* і г. д. Такім чынам, назоўнікі ў гэтым склоне не зазналі ў Цяпінскага асаблівых змен.

Асобных каментарыяў не патрабуе і форма В. скл. мн. л., якая толькі ў некаторых адушаўленых назоўнікаў муж. р. часам супадае з формай Р. скл. мн. л. (*бесовъ, мертвецовъ, мудрецовъ, пророковъ, роботниковъ, учениковъ, челядниковъ* і інш.), а ва ўсіх неадушаўленых назоўнікаў і ў многіх адушаўленых цалкам супадае з формай Н. скл. мн. л. (гл. 4.4.4): *ангелы, бесы, войны, голубы, дары, городаы, домаы, жоны, овцы, комары, моцы, скарбы, хлебы* і інш.; *веси, вороги, дети, вь дни, духи, грехи, на дети, жолнери, люди, на плечи, черезь пророки, роботники, на родители, вь свиньи, сестри, товариши, на ученики, фиги, челядники* і інш. Канч. -и/-ы тут выступаюць у некаторых назоўнікаў ніяк. р. былых асноў на зычны: *на колъ ни* Мц. 27:29, Мк. 1:40, 10:17, *очи* Мц. 17:8, Мк. 8:18, *на плечи* Мц. 23:4, *вь уши* Мц. 10:27, Мк. 7:33, *уши* Мц. 11:15, 13:9, Мк. 4:9, 23, 10:25 і інш. Астатнія назоўнікі ніяк. р. захоўваюць ранейшыя канч. -а/-я: *блюзнерства, грона* ‘тронкі’, *дела, королевства, скрозь места, писклета* ‘куранты’, *поздоровлянья, вь села, слова* і інш., таксама як і некаторыя назоўнікі былых асноў на зычны: *знамена* Мц. 24:24, Мк. 13:22, *беремена* Мц. 23:4, *чуда* Мц. 21:15, 24:24, Мк. 13:22.

У форме Т. скл. адз. л. назоўнікаў муж. і ніяк. р. мяккага і цвёрдага скланенняў выступаюць канч. *-емь/-омь*: *ветромь, домоь, даромь, духомь, именемь, Иоаномь, зь Исусомь, каменьемь, крестителемь, передь лицомь, надь месцомь, зь Моисеемь, моремь, небомь, огнемь, золотомь, пальцомь, паномь, постомь, зь родомь, серцомь, смысломь, теломь, хлебомь* і інш. (з некаторай варыятыўнасцю арфаграфічнага характару пры выбары канчаткаў мяккага і цвёрдага скланення: *олтаремь – олтаромь, отцемь – отцомь, серцемь – сер(д)цомь*, гл. 4.2.5). У назоўнікаў жан. р. адзначаюцца канч. *-ею/-ою*: *водою, головою, дорогою, душою, зь женою, землею, Ильею, сь Мариєю, маткою, под мерою, молитвою, печорою, зь славою, столицою, зь сторожою, уставкою, чашою* і інш. Канчаткам назоўнікаў жан. р. былых асноў на *-ї* ўласцівыя сцягненыя формы *-(ь/ь)ю*: *лодьею, маетностью, (зь) моцьею, мыслью, ночью, (зь) радостью, (зь) владностью, смертью, церковью, шерстью* і інш.

У форме Т. скл. мн. л. назоўнікаў жан. р. (як і муж. р. з асновамі на *-ā*, а таксама ў множналікавых) выступаюць спрадвечныя канч. *-ами, -ми*: *волнами, головами, губами, жилами, муками, подь ногами, руками, слезами; судьями, немоцми*. Але гэтыя канчаткі шырока распаўсюджваюцца і на а) формы муж. і ніяк. р. (даўніх асноў на *-ō*), дзе захоўваюцца таксама б) ранейшыя канч. *-и/-ы*: а) *ланицагами, ловцами, зь каганцами, зь мечами* (м), *наставниками, отцами, паметниками, поганамы, подобенствами, зь пъяницами, розсудкамы, зь ученикамы, зь челядникамы; людми* Мц. 5:13, *з сынмі своими* Мц. 20:20, *не называитеся учителямы* Мц. 23:8, *зь ... фарисеими* Мц. 27:41, *з кишми* Мц. 26:47, 55, *з зьверми* Мк. 1:13, *розлічнымы немоцми* Мк. 1:34 і інш.; б) *узкими вороты* Мц. 7:13, *усты сьвоими* Мц. 15:8, *путы и ланицагами железными сва зань бываль* Мк. 5:4, *надь духи нечистыми* Мк. 6:7, *з мытньники и з грешники* Мц. 9:11, Мк. 2:16', таксама Мк. 2:15, 3:7, *зь аньгелы своими* Мц. 16:27, *зь аньгелы сьветымы* Мк. 8:38, *зь учїики* Мк. 2:15, 3:7 (але параўн.: *сь ученикамы* Мц. 9:10, *з ученикамы* Мц. 26:18, 20, Мк. 8:10, 34, црксл. *со ученики*), *з наимиты* Мк. 1:20, *змовившисе з роботники* Мц. 20:2, *скригичеть зубы своими* Мк. 9:18, марг.: *з многими переклады* (арк. 3 адв.), але: *з мечами* (арк. 38 адв.), далейшыя прыклады – пры кіраванні прыназоўнікаў *межи, надь, передь* (гл. 4.4.2). У царкоўнаславянскай частцы ў гэтых выпадках заўжды выступаюць формы з канч. *-и/-ы*, тое ж часта назіраецца і ў польскім перакладзе Буднага. Такім чынам, захаванне ў перакладзе Цяпінскага ранейшых канч. *-и/-ы* хаця і звязана з уплывам суседняга царкоўнаславянскага слупка (але не заўжды: *сь рабы свои → з чела дникамы своими* Мц. 18:23), а таксама польскіх крыніц, аднак абумоўлена пэўнай традыцыяй старабеларускай мовы, якой было ўласціва суіснаванне ў Т. скл. мн. л. старых і новых канчаткаў у назоўнікаў муж. і ніяк. р. [Булыка 1979: 83–86; Мова 1988: 76–78].

У форме М. скл. адз. л. для назоўнікаў усіх трох родаў у цвёрдым скланенні выступае канч. *-е*: *при Виафаре, вь Вифлееме, на всходе, вь городе, на дворе, вь Египте, вь Ердане, вь законе, на заходе, о Иоане, вь колосе, вь роде, вь Сидоне, вво сне, вь Содоме, на суде, о сыне, вь Тире, о хлебе; о године, на горе, на мисе, о мове, о тижбе, на траве; вь королевстве, на мыте 'на мытні', на небе, вь светле, на теле* і інш. Пры гэтым заднеязычныя ў аснове перад гэтым канчаткам пераходзяць у свісцячыя: *на / при дорозе, вь муце, о / вь науце, вь реце, вь руце, слузе, вь строце* (м), аднак не заўжды паслядоўна: *вь оце ... вь оку* Мц. 7:3 (параўн.: црксл. *во оце*, польск. *w oki* В72), *в оку* Мц. 7:4. Зрэдку адзначаюцца архаізмы: *на небеси* (Мц. 6:20 = црксл. *на небеси*), хаця звычайна *на небе* (Мц. 6:10, 18:18', 19:21, 22:30, 24:30, 28:18, Мк. 10:21, црксл. *на небеси*). У мяккім скланенні для ўсіх трох родаў выступае канч. *-и*: *на / по земли, на коровати, вь / о дни, на камени, вь пустыни, на рольи, вь темности, вь церкви, о дитяти, вь везеньи, вь лодьи, вь много мовеньи, по выгнаныи, на высокосты, в дни* Мц. 24:37, 38, *о дни* (Мц. 24:36), *на обличьи своемь* (Мц. 26:39), *на камени* (Мц. 24:2), *вь камени* (Мц. 27:60), *по утрапеныи*, які пасля зацвярдзелых прадстаўлены формамі з *-ы*: *на месцы, вь серцы, на стольцы, вь скленицы, вь темницы*, але зрэдку (па традыцыі), і з *-и*: *вь полночи, о одежи* і інш. Аднак гэтыя традыцыйныя канчаткі мяккага скланення адз. л. часам замяняюцца на канч. *-у/-ю* (верагодна, з даўніх асноў на *-й*): *о воскресенью, вь израилю, о крестителю, о закамененью, вь плаванью, на сконченью, вь терню, вь ученью* і інш., які

выступае таксама і пасля заднеязычных: *въ духу, въ люду, въ меху, въ оку, при оферовнику, на песку, на торгу* і інш. Гэты новы канчатак (відаць, паводле аналогіі) можа з’яўляцца таксама і ў цвёрдым скланенні, але толькі ў асобных назоўнікаў: *въ дому* (Мц. 8:6, 9:10, 13:57, 24:17, 26:6, Мк. 2:1, 6:4, 9:33, 10:10) – у гэтым слове яўна пад польскім уплывам, параўн.: *w domu* В72. У перакладзе кшталту црксл. *въ душе* → *в дѹху* Мк. 1:23, 5:2, 7:25 бачна пэўная тэндэнцыя ўжываць гэты канчатак пасля заднеязычных – верагодна, каб пазбегнуць палаталізацыі ў аснове і захаваць яе адзінства ў парадыгме [Булыка 1979: 41]. Пэўны ўплыў тут рабіла і польская мова, параўн.: *во изрѣли* → *в израилю* Мц. 9:33 ← *w Izraelu* В72. Пасля зацвярдзелых можа адзначацца і некаторая варыятыўнасць канчатка, як арфаграфічная: *при мору* Мц. 4:18, але *прі морю* Мк. 1:16, *по морю* Мц. 14:25, 26, Мк. 6:48, 49, так і марфалагічная: *в мори* Мц. 8:24, Мк. 5:13, *при мори* Мц. 13:1, Мк. 4:1, *на мори* Мк. 4:1 – *при мору, по морю; въ терню* – *въ терни* і да т. п.

У форме М. скл. мн. л. яшчэ захоўваецца адрозненне паміж даўнімі асновамі ў родзе, што праяўляецца і ў выкарыстанні суадносных канчаткаў: а) *-охь/-ехь* для назоўнікаў муж. і ніяк. р., б) *-ахь/-яхь* для назоўнікаў жан. р.: а) *-охь* – *въ домохь, въ гробохь, на оболокохь, на торгохь, о хлебохь, о лицемерникохь; при светкохь; -ех* – *в городехь* Мц. 11:1, *о курехь* Мк. 13:35, *в людехь* Мц. 4:23, 9:35, *в писмехь* Мц. 21:42, *в пророцѣ хь* Мк. 1:2, *въ перекладехь* (м, 23 разы), *в суднехь* Мц. 25:4, *при усѣтехь* Мц. 18:16, *в чересълехь* Мк. 6:8 і інш.; б) для жан. р. – *въ весяхь, въ водахь, о войнахь, въ / на горахь, въ границахь, въ жорнахь, въ книгахь, на короватяхь, въ одежахь, о свиньяхь, въ скрытостяхь, на улицахь* і інш. Разам з тым адзначаецца і пранікненне канч. *-ахь/-яхь* да назоўнікаў муж. р. (*на хоромяхь*) і асабліва ніяк. р.: *въ згромаженьяхь, въ / на / по месцахь, въ приказаньяхь, въ подобенствахь, въ селахь* (Мк. 6:36), *въ сердцахь* і інш. Хістанне *на небесехь* (14 разоў, гл. 2.2.2) – *на небесахь* Мк. 13:25, *по днехь* (4) – *по дняхь* (2, гл. 4.4.3) і *в онѣхь дна хь* Мк. 1:9 ахоплівае назоўнікі ніяк. і муж. р. былых асноў на зычны. Аналагічная дыстрыбуцыя канчаткаў у М. скл. мн. л. была ўласцівая і ўсёй старабеларускай мове [Булыка 1979: 86–89; Мова 1988: 78–80].

У Цяпінскага рэгулярна ўжываецца клічны склон, які афармляецца канч. *-у/-ю, -е і -о* ў залежнасці ад асновы назоўніка (але толькі муж. і жан. р.), і толькі ў адз. л. Для мяккіх асноў (і пасля заднеязычных) адзначаны заканамерныя канч. *-у/-ю*: *духу, лицемернику, челяднику; израилю, королю, учителю, фарисею*, аднак спрадвечны канч. *-у* ў назоўніку *сынъ* выпцясняецца канч. *-е*, уласцівым цвёрдым асновам: *сыну давыдовъ* Мц. 15:22; 20:30, 31 (хаця црксл. *сыне*), але: *снѣ бѣши* Мц. 8:29, *сыне давыдовъ* Мк. 10:48. У гэтым выпадку выбар канчатка ў Цяпінскага не заўжды капіраваў царкоўнаславянскі ці польскі арыгінал, параўн.: *[исусе] сыну давыдовъ* → *[исусе] снѣ двдовъ* Мц. 9:27 ← *Panie / synu Dawidow* В72, хаця: *господи сынѣ давыдовъ* → *пане сыну давыдовъ* Мц. 15:22, 20:30 ← *Panie synu Dawidow* В72. Для цвёрдых асноў выкарыстоўваецца канч. *-е* (з заканамернай палаталізацыяй заднеязычных і *-ц* у шыпячых): *пане, роде, отче, друже, Исусе, Иосифе, Вифлееме, Ерусалиме, Симоне*. Для назоўнікаў жан. і муж. р. з даўняй асновай на *-ā* ўжываецца заканамерны канч. *-о*: *дочко* Мц. 9:22, Мк. 5:34, *жано* Мц. 15:28, *девко* Мк. 5:41. Назоўнікі ніяк. р. у клічным склоне не маюць спецыфічнага канчатка, напр.: *чадо* → *детѣ* Мц. 21:28. Выкарыстанне клічнага склону ў перакладзе Цяпінскага адбываецца звычайна ўслед за царкоўнаславянскім арыгіналам, аднак не заўжды паслядоўна (гл. 2.2.2). Гэта граматычная форма, якая цяпер знікла ў большасці беларускіх дыялектаў, захоўвалася (хаця і непаслядоўна) у старабеларускім пісьменстве [Мова 1988: 61–63], у многім – пад польскім і царкоўнаславянскім уплывам. Няясна, ці была гэтая форма жывой для Цяпінскага – як быццам, супраць сведчаць некаторыя непаслядоўнасці пры яе перакладзе (гл. 2.2.2).

У цэлым сістэма скланення назоўнікаў у перакладзе Цяпінскага адпавядае чатыром асноўным тыпам скланення, што існуюць у сучаснай беларускай мове (з некаторым улікам былых асноў). Некаторыя архаічныя формы назоўнікаў трэба тлумачыць не столькі як рэлікты, колькі як абумоўленыя ўплывам царкоўнаславянскага ці польскага арыгінала.

4.3.2. Займенник і лічэбнік. Сістэмы займенніка і лічэбніка старабеларускай мовы ў цэлым не зазналі істотных змен з дагістарычнага перыяду, чаму садзейнічалі лексічная абмежаванасць і структурная аднатыпнасць гэтых часцін мовы [Мова 1988: 144, 168].

У займеннікаў цікавасць выклікаюць такія факты, як выкарыстанне энклітычных формаў Д. і В. скл. адз. л. *ми, ме (мя)* і *ти, те* ў асабовых займеннікаў, *се (ся)* у зваротнага займенніка (гл. 2.2.5), абагульненай асновы мн. л. займенніка *весь* з *-і-* (*вси, всимъ, всихъ* і г. д., параўн. у адз. л.: *все, вся* і г. д., гл. 3.2.6), прэф. *ни-* і *не-* для няпэўных і адмоўных займеннікаў *никто* (22), *нешто* (2) і *ништо* (2), *ничого* (16), *никому* (7), *ничимъ* (2), *николи* (8), *некоторий* (21), *некий* (1), асновы *ты-* у некаторых склонавых формах займенніка *той / тое / тая* (*тымъ, тыхъ, тые* і да т. п.), асабовы займеннік *я* (црксл. *азъ*) для 1-й асобы мн. л. У перакладзе выкарыстоўваюцца некаторыя рэдкія ці архаічныя лексемы: *сей* пры наяўнасці формаў *тотъ* і *той* (гл. 2.2.7), *сесь* (в *сесь* векъ Мц. 12:32), *оний* (*оныхъ не оставла ти* Мц. 23:23, *зводителъ оныи* Мц. 27:64, *Во дни пак оные* Мц. 3:1, *въ оныи днь* Мц. 7:22, *в оны^x дна хъ* Мк. 1:9, *зъ онога берега* Мц. 4:15, 25, *на оный берегъ* Мц. 8:28, 16:5, 19:1, Мк. 4:35, 5:1, 21, 8:13, 10:1, *на ономъ берегу* Мц. 14:22, Мк. 6:45, *долгъ оныи* Мц. 18:32, *онимъ постороннимъ* Мк. 4:11, *оныхъ* Мц. 23:23 і інш.), *яковий* (а *ковое каменье* Мк. 13:1, а *ковое <утрапенье>* Мк. 13:19, црксл. *каково*), *тамтый* (м): *в тамты^x земла х* (арк. 43 адв.) – паланізм [ДЗБМ: 317], форма займенніка з няпэўным постфіксам *-сь*: а *кісь звера тка* (арк. 43 адв.).

Сярод формаў асабовых і зваротнага займеннікаў можна адзначыць Р. скл. адз. л.: *мене / тебе / себе* (*згоршаеть тебе ... кін ѿ^m себе* Мц. 5:29, *если тебе хто ударить* Мц. 5:39, *И если хто тебе поимаеть* Мц. 5:41, *Просячому у тебе* Мц. 5:42, *около себе* Мц. 8:18, *противъ себе* Мц. 12:25, 26 (црксл. *на са*), *самъ себе* Мц. 22:39 і інш.), Д.-М. скл. адз. л.: *мне / тебе / собе* (*о тебе, тебе дамъ, въ тебе, въ собе*), Т. скл. адз. л. жан. р.: *со мною, за мною, за тобою, за собою* (м), *с тобою, передъ собою*. Напэўна, нейкае адхіленне пры перакладзе ўтварае форма В. скл. адз. л. *моя*: *не есьть моя дати* Мк. 10:40 (параўн.: *nie toia² (rzecz) dawać* В72 і *не е^{cm} мое дати* Мц. 20:23). Сярод адносных займеннікаў можна адзначыць Т. скл. адз. л. (*ни*)*чимъ* (Мц. 2:6, 5:13, 6:31, Мк. 9:50) і *кимъ* (Мц. 16:13, 15, Мк. 8:27, 29).

Сярод лічэбнікаў вартыя ўвагі некаторыя зборныя і колькасныя лічэбнікі і іх марфемная структура: *обадва* Мц. 15:14 (црксл. *оба*, польск. *obadwa* В72), *обедьве* Мк. 6:41, 9:43; *обое* Мц. 9:17, 13:30 (црксл. *обое*, польск. *oboie* В72), марг.: *обои выкладъ* (арк. 38 адв.), *роздраласе на двое* Мц. 27:51 (але: *розотнетъ его на полъ* Мц. 24:50, *в польночи* Мц. 25:6); *четыри* Мц. 12:38, 15:38 (ва ўскосных склонах таксама *чотыр-*, параўн. яшчэ назоўнік *четьвертиною* Мц. 14:1), *чотырнадцать* Мц. 1:17'; *одинадцать* Мц. 28:16, *дъванадъцать* Мц. 14:20, 19:28, 20:17, 26:53, Мк. 3:14, 5:25, 6:7, 43, 8:19, 10:32 і інш. (гл. ніжэй), *тридцать* Мц. 13:8, 23, 26:15, 27:3, 9, Мк. 4:8, 20, *сорок* Мц. 4:2', Мк. 1:13, *шестьдесять* Мц. 13:8, 23, Мк. 4:8, 20, *до семидесять кротъ* Мц. 18:22, *деветидеса ть* Мц. 18:12, 13. Сярод парадкавых лічэбнікаў (у тым ліку субстантывавальных) можна адзначыць формы **первый**: *первыи* Мц. 10:2, 21:31, 22:25, 26:17, Мк. 12:20, *первое* Мц. 22:38, Мк. 12:28, 30, *к первому* Мц. 21:28, *первые* Мц. 19:30, 20:10, 16, Мк. 10:31, *первых* Мц. 12:45, 20:36, *первым* Мц. 5:21, 27, 20:27, *первыми* Мц. 19:30; 20:16, Мк. 10:31, таксама *первородного* Мц. 1:25, аднак **первое** Мк. 12:29 (параўн.: *pierwsze* В72, NT74; В63) ужыта фактычна як форма найвышэйшай ступені прыметніка (= црксл. *первейшии*); **вторый**: *втории* Мц. 22:26, Мк. 12:21, *второе* Мц. 22:39, Мк. 12:31, параўн.: *wtory* (В72, NT74); **другий**: *<рука> а къ і другая* Мц. 12:13, *другую* Мц. 25:20', *другому* Мц. 8:9, *к другому* Мц. 21:30, *в другое* Мц. 26:42, *другое* Мк. 4:5, 7, 8, *о другомъ* Мц. 6:24, *в другомъ* Мц. 19:28, *другие* Мц. 13:5, 7, 8, 21:8, *другии* Мц. 24:40; *третии* Мц. 22:26, Мк. 10:34, 12:21, *третьего дна* Мц. 16:21, Мк. 8:31, 9:31, *в третьюю годину* Мц. 20:3, *в третьтее* Мц. 26:44, *в третьтши день* Мц. 20:19, Мк. 10:34; *въ четьвертую сторожу* Мц. 14:25, Мк. 6:25, *в шостую и дева тую годину* Мц. 20:5, таксама Мц. 27:45, *до семого* Мц. 22:26, *о дева той године* Мц. 27:46, *Въ одинадцатую пакъ годину* Мц. 20:6, 9 і інш. Паводле сваіх марфалагічных прыкмет парадкавыя лічэбнікі –

гэта поўныя прыметнікі ці займеннікі [Булыка 1979: 197]. Утварэнне састаўных лічэбнікаў, як тыпова для старабеларускай мовы [Булыка 1979: 194], адбываецца са злучнікамі ці часціцай: *до семидеса ть кроть семи* Мц. 18:22, *деветидеса ть и девети* Мц. 18:12, 13.

Асновы лічэбнікаў *одинь* і *семь* аформленыя ў Цяпінскага паводле ўсходнеславянскага тыпу *одинь, одна, одно, одну, одного, одному, одныхъ, однимъ* і г. д.; *одинадцатую; на одине; семь, семи, сего* і г. д. Лічэбнік *одинь* змяняецца ў родзе, склоне і ліку; у формах адз. і мн. л. ён часта функцыянуе як аманімічны займеннік, часціца ці прыслоўе. Слова *тысяча* скланяецца як назоўнік, а не лічэбнік: *около па ти тисечеи* Мц. 14:21, *па ть тисечеи мужовъ* Мк. 6:44, *около двух тисечеи* Мк. 5:13, *около чотырехъ тисечеи* Мк. 8:9, таксама Мц. 15:38, 16:9, Мк. 6:21, 8:19. Сваю спрадвечную сувязь з назоўнікамі лічэбнікі праяўлялі ў тым, што маглі дапасоўваць да сябе ад’ектывы, напр.: *Тых дванадцати послалъ и съ* Мц. 10:5, *другую па ть талантовъ* Мц. 25:16, 20¹²². У апошнім прыкладзе лічэбнік мае форму жан. р. як назоўнік былых асноў на *-ї*, што было ўласціва старабеларускай мове [Карский 1956: 246].

Адушаўленыя асобы пазначаюцца толькі колькасным лічэбнікам, як пры адсутнасці залежнага назоўніка: *одного або двухъ* Мц. 18:16, *два з васъ* Мц. 18:19, *два або три собрани* Мц. 18:20, *два в тело одно* Мц. 19:5, Мк. 10:8, *<ихъ> не суть два* Мц. 19:5, Мк. 10:8, *два будутъ на роли* Мц. 24:40, *Две мелючие в жорьнах* Мц. 24:41, *з дву* Мц. 27:21; *которого зь семи будетъ жона* Мц. 22:28, *поняли ее семь* Мк. 12:22, *семь бо мели ее* Мк. 12:23, так і пры наяўнасці залежнага назоўніка: *дъва сыны* Мц. 20:21, 26:37, *озьми ... одного або двухъ <светковъ>* Мц. 18:16, *при усътехъ двухъ або трехъ съветькохъ* Мц. 18:16, *два лживые съветки* Мц. 26:60; *семь иныхъ духовъ* Мц. 12:45, *семь братьи* Мц. 22:25, Мк. 12:20. Відаць, тут адлюстравалася ўплыў польскай мовы, дзе зборныя лічэбнікі не ўжываюцца для пазначэння сукупнасці асоб аднаго полу ці аднародных прадметаў.

Сярод скланавых формаў колькасных лічэбнікаў можна адзначыць некаторыя асаблівасці. У лічэбніка *одинь* вартыя адзнакі форма Т. скл. адз. л.: *зъ одним окомъ* Мц. 18:9; Мц. 16:14, Мк. 9:47, *однымъ* Мц. 16:14, *тымъ однимъ* Мц. 18:15 і формы мн. л. з абагульненым *-ы-* у канчатках: Н. скл. мн. л. *одны* Мц. 17:1, Мк. 6:31, 32, 9:2, Р. скл. мн. л. *учениковъ одныхъ* Мц. 20:17, Д. скл. мн. л. *выпой^m однимъ* Мц. 10:42, *оверовникомъ однимъ* Мц. 12:4. У лічэбніка *два* ў Р.-М. скл. выступаюць як звычайныя формы *двухъ*: *двухъ братовъ* Мц. 4:18, 21, *одного або двухъ* Мц. 18:16, *двухъ або трехъ* Мц. 18:16, *зъ обудъвухъ* Мц. 21:31, *мель двухъ сыновъ* Мц. 21:28, *В тыхъ двухъ* Мц. 22:40, так і даволі ранняя ўсходнеславянская навацыя *дву*, пашыраная ў старабеларускім пісьменстве [Булыка 1979: 181–182; Мова 1988: 133–134]¹²²: *одо дву лет* Мц. 2:16, *ни дву одеж* Мц. 10:10, *з дву* Мц. 27:21, *дъву разбоиниковъ* Мц. 27:38, *пославъ дву учениковъ* Мц. 21:1, *послав дву з учениковъ своихъ* Мц. 11:2, Мк. 11:1. У Д. скл. гэтага лічэбніка зафіксавана форма *двумъ*: *двумъ паномъ* Мц. 6:24, *двумъ братомъ* Мц. 20:24. У лічэбніка *три* ў Т. скл. адзначана форма *трема дна ми* Мц. 27:40. У лічэбніка *чотыри* выступаюць наступныя формы: Р. скл.: *ω^m чотырехъ* Мц. 24:31, Мк. 13:27, *около чотырехъ тисечеи* Мк. 8:9, Д. скл.: *чотырма* Мц. 12:10; 16:10, Т. скл.: *чотырми* Мк. 2:3. Таксама ў Д. скл. іншыя колькасныя лічэбнікі маюць формы толькі з *-ма*: *па тьма тиса чамъ* Мц. 16:9, *десетьма тисечьма* Мц. 18:24, *деса тьма девъкамъ* Мц. 25:1, *дванадъцатьма* Мц. 11:1, *росказываючи дванадъцатьма ученикомъ своимъ* Мц. 11:1. Сярод складаных колькасных лічэбнікаў можна адзначыць формы Р. скл.: *ω^m дванадцаті летъ* Мц. 9:20, *дванадцати* Мц. 10:2, 26:14, 47, Мк. 5:42; В. скл.: *дванадцати* Мц. 10:1, 5, Мк. 35, 10:32; Т. скл.: *з дванадцатьма* Мц. 26:20, Мк. 4:10, але: *з дванадцатьми* Мк. 11:11; М. скл.: *на дванадцати столицахъ* Мц. 19:28 і інш. Цікавыя формы *по сту* Мк. 6:40, *по петидеса ть* Мк. 6:40, *за двесте грошѣ и* Мк. 6:37, *{tr}ехъ сотъ грошеи* Мк. 14:5. Пры спалучэнні з адушаўленымі назоўнікамі ці іх пазначэнні многія лічэбнікі ад 5 ва ўскосных склонах фактычна мелі ў старабеларускай мове форму мн. л. [Карский 1956: 247–248], напр.:

¹²² Хутчэй за ўсё гэта адбылося пад польскім уплывам. Напрыклад, там, дзе ў Цяпінскага маецца форма *дву*, у Буднага таксама выступае *дву* В72.

прывавшы дванадцати учениковъ свои^х Мц. 10:1, прывікаль дванадцати Мк. 9:35, вэд выш засе дванадцати Мк. 10:32 (гаворка пра апосталаў).

4.3.3. Ад'ектывы і прыслоўе. Параўнальна з сістэмай назоўніка сістэма формазмянення ад'ектываў, г. зн. прыметнікаў і аналагічных ім паводле змянення дзеепрыметнікаў, займеннікаў і парадкавых лічэбнікаў, не зазнала ў старабеларускай мове істотных змен з дагістарычных часоў. У перакладзе Цяпінскага ў сістэме ад'ектываў выяўлена няшмат асаблівасцей, таму ўвагі патрабуюць толькі некаторыя рысы і формы.

Як і ў цэлым у старабеларускай мове, у перакладзе Цяпінскага (дзе)прыметнікі выступаюць у кароткай (іменнай, нячленнай) форме, якая выкарыстоўваецца пераважна ў прэдыкатыўнай функцыі (як і ў царкоўнаславянскім тэксе), так і ў поўнай (займеннай, членнай) форме, якая ўжываецца як у атрыбутыўнай, так і ў прэдыкатыўнай функцыі. Ад'ектывы ў атрыбутыўнай функцыі выступаюць звычайна ў поўных формах (гл. 2.2.5), хаця часам і тут магчымы хістанні: *на гору высокую* Мц. 17:1, але: *на гору высокую* Мц. 9:2 (црксл. *высоку ў абодвух выпадках*). Кароткія формы сустракаюцца ў асноўным у прэдыкатыўнай функцыі (гл. 2.2.5) і выступаюць у формах Н. і В. скл. адз. л. (усіх трох родаў) і мн. л., напр.: *было ... велико* Мц. 7:27, *велика вера твоѧ* Мц. 15:28, *не годно є^{см}* Мц. 27:6, *годно ль ... даті* Мк. 12:14, *живѧ будѧ* Мц. 4:4, *будучи живѧ* Мц. 27:63, *жива была* Мк. 5:23, *здоровѧ будѧ* Мц. 9:21, 22, Мк. 3:5, 5:34, *легко є^{см}* Мц. 11:30, *ветѧ еѧ будѧт моложаво* Мк. 13:28, *будѧт моложавы* Мц. 24:32. У іншых ускосных склонах гэтыя формы прыметнікаў у Цяпінскага выкарыстоўваюцца абмежавана: М. скл. *в мале* Мц. 25:21, 23, у прыслоўнай канструкцыі *по мале* Мц. 26:73 (гл. 4.4.3); звычайна ў гэтай функцыі ў Цяпінскага выступаюць поўныя формы: *были смутными, будучи лихими* і інш.

Кароткія формы шырока адзначаюцца ў прыналежных прыметнікаў, аднак неаднолькава, а ў залежнасці ад суфікса і склонавай формы. Прыналежныя прыметнікі ўтвараюцца ад асабовых назоўнікаў (імянаў уласных) з дапамогай шэрагу суфіксаў: а) суф. -*ов/-ев-* ад асноў на зычны (-*ь/-ь, -ий*): *авраамовѧ, альфеевѧ, андреевѧ, варахиновѧ, давидовѧ / давыдовѧ, завулоновѧ, зеведеовѧ, израилевѧ, иоановѧ, иосиевѧ, иродовѧ, исааковѧ, исусовѧ, моисеевѧ, неффалимовѧ, ноевѧ, петровѧ, саломоновѧ, симоновѧ, тимеевѧ, филиповѧ, христовѧ, юдовѧ, якововѧ* (сюды таксама паводле сваёй структуры можа быць аднесены субстантыў *королевѧ*, што скланяўся на польскі ўзор як прыметнік), у тым ліку нават ад імянаў агульных (зміевѧ, китовѧ) і неадушаўлёных назоўнікаў: *громовѧ, овоцовѧ*; б) суф. -*ин-* ад асноў на галосны (-*а/-я*): *овчинѧ, маршинѧ, иродыядинѧ*, у тым ліку і ад назоўнікаў муж. р.: *ионинѧ, старостинѧ, теслинѧ*, в) суф. -*ьј-*: *божий, верблюжий, вдовий, княжий, овчий, пророчий, розбойничий, чововечий*. Прыналежнасць асобе ці супольнасці асоб, названай агульным назоўнікам (часта – паводле пасады ці занятку), выражаецца звычайна з дапамогай суф. -*ск/-цк-*, фарманта адносных прыметнікаў: *бесовский, израельский, людский, отцовский, панский, пророцкий, саддукейский, фарисейский, цесарский, юдский*. Гэта прыводзіць да ўтварэння паралельных з адноснымі прыметнікамі фарматываў: *израилевѧ – израельский, пророчий – пророцкий, юдовѧ – юдский* і інш.

Для прыметнікаў з суф. -*ев/-ов-* і -*ин-* уласцівыя толькі кароткія формы для ўсіх трох родаў у Н., В. і клічным склоне адз. л.: *сынѧ / сыне / сыну давидовѧ / давыдовѧ* (Мц. 1:20, 9:27, 12:23, 15:22, 20:30, 31, 22:42, Мк. 10:47, 48, 12:35), *теслинѧ сынѧ* Мц. 13:55, *сынѧ маршинѧ* Мк. 6:3, *снѧ тимеевѧ* Мк. 10:46, *а ковѧ зеведеовѧ* Мц. 10:2, *а ковѧ альфееовѧ* Мц. 10:3, *богѧ авраамовѧ, и богѧ исааковѧ, и богѧ ѧ кововѧ* Мц. 22:32, *а ковова и иосиева матка* Мц. 27:56; *в домѧ петровѧ* Мц. 8:14, *мудрость саломонову* Мц. 12:42, *мову исусову* Мц. 26:75, *Крещѧ нѧ иоаново* Мц. 21:25, Мк. 11:30, *проповеданѧ ионіно* Мц. 12:41, *левію альфееова* Мк. 2:14, *землѧ юдова* Мц. 2:6, *Землѧ завулонова землѧ неффалимова* Мц. 4:15, *в домѧ сїмоновѧ, и андреевѧ* Мк. 1:29, *теща симонова* Мк. 1:30, *дочка иродыѧ дина* Мц. 14:6. Але ў Р. і Д. скл. адз. л. назіраецца прысутнасць як кароткіх формаў (*мужѧ маршина* Мц. 1:16, *до смерти иродовы* Мц. 2:15, *цѧ сарии филиповы* Мц. 16:13, Мк. 8:27, *а кова альфееова* Мк. 3:18, *ѧ^мца девчина* Мк. 5:40), так і поўных: *снѧ давѧвогѧ. снѧ авраамовогѧ* Мц. 1:1, *іакова*

зеведеового Мц. 4:21, дому израилюевого Мц. 10:6, 15:24, таксама Мц. 15:31, нароженъа иродового Мц. 14:6, сына варахиинового Мц. 23:35, брата ж ковова Мк. 3:17, ω^m квасу иродового Мк. 8:15; у Д. скл.: брату а ковову Мк. 5:37, але: сыну давидовому Мц. 21:9, 15. Толькі поўныя формы адзначаны ў М. скл.: на моисеевомъ столъцы Мц. 23:2, по выданью иоановомъ Мк. 1:14. У мн. л. названья прыналежныя прыметнікі ў Н. і В. скл. маюць пераважна кароткую форму: ученики иоановы Мц. 9:14, Мк. 2:18', дела х^свы Мц. 11:2, слова Хрыстовы (тыт. л.), христові есьте Мк. 9:41, в дни ноевы Мц. 24:37, жольнери старостины Мц. 27:27, сыны громовы Мк. 3:17, сыны зеведеовы Мц. 26:37, Мк. 10:35, але: зъродкове змиевые Мц. 3:7, 12:34, 23:33, у астатніх ускосных склонах яны выступаюць толькі ў поўнай форме – Р. скл.: городовъ израилюевыхъ Мц. 10:23, таксама Мц. 19:28, 27:9, сыновъ зеведеовыхъ Мц. 20:20, 27:56, марг.: водле словъ х^ристовыхъ (арк. 35 адв.); Т. скл.: межи старшімі юдовыми Мц. 2:6; М. скл.: в границахъ завулоновых, и неѳвалимовыхъ Мц. 4:13, в книгахъ моисеевыхъ Мц. 12:26.

У прыналежных прыметнікаў з суф. -ь/-і- адзначаны толькі поўныя формы (ва ўскосных склонах (не ў В. скл.) – звычайна з рэдукцыяй -и- > [j]): сынъ чолочечій (Мц. 8:20, 9:6, 10:23, 11:19, 12:8, 40, 13:37, 41, 16:27, 28, 17:9, 12, 22, 18:11, 19:28, 20:18, 28, 24:44, 25:13, 31, 26:2, 24', 45, Мк. 2:10, 28, 8:38, 9:9, 31, 10:33, 45), королевъство божье Мк. 4:26 (як субстантыў: божье Мц. 22:21, Мк. 12:17), З ... серца чолочечьего Мк. 7:21, с^на чолочечьего Мц. 12:32, 16:13, 28, 24:27, 30', 37, 39, 26:64, Мк. 13:26, сыну чолочечьему Мк. 8:31, о сыне чолочечьемъ Мк. 9:12, с^нъ ... божии Мц. 4:3, 6, 8:29, 14:33, 26:63, 27:40, 43, 54, Мк. 3:11, сына божьего Мк. 1:1, в домъ божии Мц. 12:4, Мк. 2:26, ω^m королевства божьего Мк. 12:34, дороги божье Мц. 12:14, розказанье божье Мц. 15:6, в королевство божье Мк. 10:24, в цѣ рковъ божью Мц. 21:12, 26:61, століцою бж^сью Мц. 23:22, таланты божьи (марг., арк. 35 адв.), аньгели божьи Мц. 22:30, в дом к^нжиши Мц. 9:23, во имѣ пророчье Мц. 10:41, дома вдовье Мц. 23:13, дари божьи (марг., арк. 35 адв.), зъ уст бж^си^x Мц. 4:4. Зрэдку адзначаецца і асіміляцыя [j] (сцяжэнне): въ одежахъ овчи^x Мц. 7:15, сыномъ чолочечімъ Мк. 3:28, сынами божими Мц. 5:9. Але ў формах адз. л. жан. р. часам не адзначаецца рэдукцыі -и- у суфіксе: д^уши д^итѣ чое Мц. 2:20, печорою разбоиничою Мц. 21:13, Мк. 11:17, моцы божѣ е Мц. 22:29, Мк. 12:24, дорогі божѣ е Мц. 22:16.

Для прыметнікаў астатніх разрадаў увагі патрабуюць толькі пэўныя склавныя формы. Форма Н. і В. скл. адз. л. муж. р. поўных (займенных) ад'ектываў мае звычайныя для старабеларускай мовы канч. -ый/-ий: другий, дурный, злый, иный, которий, немый, огненный, оный, панский, светлый, светый, тихий і інш., таксама і пры клічным склоне: добрый / злый челяднику, духу нечистый / немый, фарисею слепый і г. д. У форме Р. скл. адз. л. муж. і ніяк. р. выступаюць толькі канч. -ого/-его: вашого, вышнего, доброго, домового, другого, иного, которого, мовечого, одного, светого, слепого, твоего, треттего, фарисейского, хотячого, хлебного, чорного і г. д., царкоўнаславянскія канч. -аго/-яго, якія сустракаюцца ў некаторых старабеларускіх помніках [Булыка 1979: 149–150; Мова 1988: 106–107], у перакладзе Цяпінскага адсутнічаюць зусім. Для формы Р. скл. адз. л. жан. р. адзначаны толькі канч. -оє/-еє, якія ўяўляюць сабой норму старабеларускай мовы [Булыка 1979: 150; Мова 1988: 107]¹²³: жоны твоеє Мц. 1:20, до земли израилское Мц. 2:20, 21, з шеръсти верблужое Мц. 3:4, ноги твоеє Мц. 4:6, муки огненное Мц. 5:22, такое веры Мц. 8:10, живности своеє Мц. 10:10, заплаы своеє Мц. 10:42, Трости скрушное Мц. 12:20, студеноє воды Мц. 10:42, одноє години Мц. 26:40, ѿ т шостое пакъ години ... до години деѣ тое Мц. 27:45, ни одноє моцы Мк. 6:5, масъти спіканардовое Мк. 14:3 і інш. У форме Т. скл. адз. л. жан. р. прадстаўлены толькі двухскладовыя канч. -ою/-ею: иною Мц. 19:9, Мк. 10:11, со мною Мц. 12:30', под собою Мц. 8:9, дорогою тою Мц. 8:28, печорою разбоиничою Мц. 21:13, Мк. 11:17, д^ушею вашею Мц. 6:25, всею д^ушею твоею. и всею мыслью твоею Мц. 22:37, которою

¹²³ У гэтай форме іншыя канч. -ой/-ей, якія зрэдку фіксуюцца ў старабеларускіх помніках [Булыка 1979: 150–151; Мова 1988: 107], у Цяпінскага не адзначаны зусім (насуперак [Карский 1956: 234]) – такія канчаткі ў яго выступаюць у формах Д. ці М. скл. адз. л. жан. р.

владносьтью Мц. 21:23, 24, 27, Мк. 11:28, 29, 34, всею душою твоею Мк. 12:30, зь моцью и славою многою Мц. 24:30, Мк. 13:26, надъ всею маетносьтью своею Мц. 24:47, з радосьтью великою Мц. 28:8 і інш. У форме Т. скл. адз. л. муж. і ніяк. р. выступаюць звычайныя канч. -ымь/-имь: вѣ ликимь назоветься Мц. 5:19, которимь ... судом Мц. 7:2, з родомь тымь Мц. 12:41, 42, з справедливымь тымь Мц. 27:19, седа чим Мц. 23:22, над многимь Мц. 25:21, 23, богомь жївым Мц. 26:63, зь исусомь галилеискимь Мц. 26:69, зь исусомь назареискимь Мц. 26:71, голосомь великим Мц. 27:46, 50, Мк. 1:26, 5:7, дүхом светым Мц. 3:11, Мк. 1:8, 12:36, духом своимь Мк. 2:8, страхомь великимь Мк. 4:41, всимь розумомь Мк. 12:33 і інш. У форме М. скл. адз. л. муж. і ніяк. р. адзначаны традыцыйныя канч. -омь/-емь: называючомь Мц. 2:23, в королевѣстве ѿбном Мц. 5:19', 8:11, 18:1, 4, вь вифлиеме юдскомь Мц. 2:1, 5, на месцы светомь Мц. 24:15, в новомь своемь гробе Мц. 27:60, в дүху нечистомь Мк. 1:23, 5:2, в роде томь чужоложномь и грешномь Мк. 8:38, на моисеовомь столыцы Мц. 23:2, по многомь часе Мц. 25:19, по всемь свете Мц. 26:13, ѿ дñни ... томь Мц. 24:36, о хлебе одном Мц. 4:4 і інш., аднак уласцївыя сучаснай беларускай мове канч. -имь/-ымь, што супадаюць з формай Т. скл. адз. л., у Цяпінскага адсутнічаюць. Для ад'ектываў пры назоўніках жан. р. у форме М. скл. адз. л. выступаюць канч. -ой/-ей: в пустыни юдскои Мц. 3:1, о каждой мове выхода чои Мц. 4:4, по всеи земли тои Мц. 9:26, 31, 24:14, 27:45, на земли доброи Мц. 13:8, 23, Мк. 4:8, 20, вь глубокости морьскои Мц. 18:6, в крови пророцкои Мц. 23:30, на рольи гарнчарскои Мц. 27:10, о дева тои године Мц. 27:46, на траве зеленои Мк. 6:39, о четьвертои сторожи ночной Мк. 6:48 і інш. Такія самыя канчаткі адзначаюцца і ў форме Д. скл. адз. л.: кь одежи ветхой Мц. 9:17, Мк. 2:21, земли содомьскои Мц. 10:15, 11:24, к горѣ оливной Мц. 21:1, Мк. 11:1, дочѣв сионскои Мц. 21:5 і інш. У мн. л. адбылася ўніфікацыя родавых формаў ад'ектываў, якія ў Н. скл. мн. л. набылі адзіныя канч. -ые/-ие: готовые, драпежные, дурные, злостивые, змиевые, иные, которие, лживые, мовечие, многие, новые, нечистые, окрутные, слепые, хромые і інш.; у прыналежных прыметнікаў выступае фанетычны варыянт канч. -је: божьи (гл. вышэй). Адночы ў адносных прыметнікаў сустраўся нетыповы канч. -ья: ланцуги железных Мк. 5:4, які або абавязаны царкоўнаславянскаму ўплыву [Булыка 1979: 158–159, 160–161], або адлюстраве фанетычную з'яву (беларускае поўнае яканне). Напісанне новых Мц. 26:29 (црксл. ново) – форма адз. л. муж. р. (дапасавана да муж. р. овощь).

Формы ступеняў параўнання прыметнікаў і адпрыметнікавых прыслоўяў, гістарычна адзіныя паводле сваіх структурных кампанентаў, утвараюцца з дапамогай суф. -ш- і -ейш-: менший, больший, лиший (Мц. 23:13, Мк. 12:40), частъише Мц. 11:20; важнейши, переднейший, моцнейши Мц. 3:11, окрутнейши^x Мц. 12:45, старшии Мк. 9:35, 10:44, а ў некаторых прыслоўяў – таксама з дапамогай суф. -ей: лацней (гл. ніжэй), лепей Мц. 5:29, 30, 18:6, 19:10, лишней Мц. 5:47, 11:9, нижей (Мц. 2:16), отрадней (Мц. 10:15, 11:22, 24, Мк. 6:11), первей Мц. 5:12, радней (Мц. 10:6, 25:9, Мк. 9:42, параўн. црксл. паче, польск. *gaczej*), советей Мц. 23:15, у марг.: зьретьней (арк. 40), розней (арк. 22 адв., 28 адв.). Зрэдку адзначаецца варыянт гэтага фарманта – суф. -ее: лишнее Мц. 6:7, завтрее (гл. 4.2.2). Сінтэтычнай формы найвышэйшай ступені ў евангельскім перакладзе Цяпінскага не адзначана. Яе аналітычная форма прадстаўлена зыходнай ступенню прыметніка ў спалучэнні з прыслоўем *вельми*: высокую велми Мц. 4:8, окрутные вельми Мц. 8:28, смутными были вельми Мц. 17:23, вельми многи Мк. 8:1, белы вельми Мк. 9:3, адзін выпадак неадназначны (прыслоўе можа адносіцца і да дзеяслова): урадоваліся радостью великою велми Мц. 2:10. Зрэдку са значэннем найвышэйшай ступені ўжываецца форма вышэйшай ступені: хто ... большии есть Мц. 18:1, 4, Мк. 9:34, старшии быти Мк. 9:35, Большии ... между вами Мц. 23:11, приказанье большое <въ законе> Мц. 22:36, 38 і інш.¹²⁴

¹²⁴ На ўзор царкоўнаславянскага тэксту, які, у сваю чаргу, паслядоўнічае грэчаскаму, а той адлюстроўвае семіцкі ўплыў, часам замест найвышэйшай і вышэйшай ступеняў параўнання выступае зыходная ступень: *добро бы было ему, есїи се бы не родїль человекъ тотъ* Мц. 26:24 (црксл. *добро*), *добро тебе есїть ... въоити* Мк. 9:43, 45, 47 (црксл. *добре*), *первое всихъ приказаней* Мк. 12:28 (црксл. *перва* *всехъ заповедий*),

Як тыпова для старабеларускай мовы [Мова 1988: 122–124], у перакладзе Цяпінскага нярэдка вышэйшую ступень параўнання маюць і прыметнікі ў кароткай форме, якія ва ўсходнеславянскіх мовах ужо на XVI ст. функцыянавалі як прыслоўі: *бол(ь)ши* (Мц. 6:25, 26, 30, 7:11, 10:25, 28, 12:6, 41, 42, 13:32, 18:13, 20:10, 31, 21:36, 23:17, 19, 26:53, Мк. 1:45, 4:32, 5:26, 7:36, 10:48, 12:31, 33, 43, 14:5 пры црксл. *больши, боле, вяще, паче*), напр.: *боитеса больши* Мц. 10:28, *больши возьмутъ* Мц. 20:10, *тымъ больши* Мк. 10:48; *важнеши* Мц. 6:26, 10:31, 12:12; *горши* Мц. 9:16, 12:45, 27:64, Мк. 2:21; *леши* Мц. 18:8, 9, Мк. 9:42; *менши* Мц. 13:32. Зрэдку яны выступаюць зусім без канчаткаў, ператвараючыся ў прыслоўі: *большъ* Мц. 10:37'. Нярэдка прыметнікі выступаюць і ў поўнай форме: *больший* (Мц. 11:11', 18:1, 4, 20:26, 22:36, 38, 23:11, 23, Мк. 9:34, 10:43), напр.: *кто больши есть* Мц. 18:1, 4, Мк. 9:34; *меньший* (Мц. 2:6, 11:11, 25:40, 45, Мк. 4:31, 9:35) і інш. Часам формы вышэйшай ступені функцыянуюць як назоўнік: *оставилисье большое закону* Мц. 23:23, *в горшое пріходши* Мк. 5:26 і інш.

Можна адзначыць цікавы прыклад варыянтнасці ў аснове: *лацнеи* Мц. 9:5, 19:24, Мк. 2:9, але *Лацвеи* Мк. 10:25 (усюды црксл. *удобе(е)*). Такое адхіленне ўзнікла пад уплывам Буднага, які ў гэтым месцы мае таксама *Łacwieu* В72 (у астатніх месцах В72 выступае *latwieu*)¹²⁵. Яўна пад уплывам суседняга слупка црксл. *неудобъ* перакладзена Цяпінскім самастойна як *нелацъно* Мц. 19:23, Мк. 10:23, 24, тады як польскія пераклады маюць тут іншыя варыянты: *trudno* В72, NT74, таксама NT51, NT56, В63 ці *fnádnieuβεgo* В61.

Разнастайны склад прыслоўяў, што выкарыстоўваюцца ў перакладзе Цяпінскага і яго маргіналіях (некаторыя прыслоўі функцыянуюць і як злучнікавыя словы). Гэтая часціна мовы далей разглядаецца паводле сваіх словаўтваральных тыпаў:

а) адзайменнікавыя прыслоўі: *тамъ і тамо, тутъ, где, сезде, везде* (Мц. 25:29), *онде* (Мц. 24:23, Мк. 13:21), *инде(й)* (м), *куда* (Мц. 8:19) і *кудова* (Мц. 28:16, Мк. 6:56), *куды* (Мц. 8:19, 25:26), *сюды* (Мц. 8:29, 14:18, 22:12, Мк. 11:3) і *сюда* (Мц. 17:17), *тогда, всегда, завжди* і інш.; *откуле і откуль, оттуде і оттудъ, отвсюль, досюль, докуль, поколь* і інш.; *яко і якъ* і інш.;

б) адназоўнікавыя прыслоўі, адмежаванне якіх ад склонавых формаў часам уяўляе пэўную праблему. Напрыклад, прыслоўем будзе з'яўляцца форма *зверху* (Мц. 23:27, 28, Мк. 7:18), але ў іншым выпадку, відаць, назоўнікам: *на верху* Мц. 23:18, 20 – і ўжо выразна як назоўнік: *всель на верхъ ихъ* Мц. 21:7. Да гэтага разраду прыслоўяў трэба аднесці такія спалучэнні, як: *на веки* Мц. 6:13, 21:19, Мк. 3:29, 11:14, *на долъ* Мц. 4:6, 15:17, *на краи* Мц. 13:48, марг.: 27 адв., 28 адв., 50 адв., *ззаду* (Мц. 9:20, Мк. 5:27), *назадъ* Мц. 24:18, Мк. 13:16, *враньи* Мк. 11:20, *зраньем* Мц. 20:1, *знадворьѧ* Мц. 26:69, Мк. 11:4 (параўн.: *на дворе* Мк. 3:31), *даромъ* Мц. 10:8', *моцью* Мц. 5:41, *около* Мк. 6:6, *назбытъ* Мц. 27:23, Мк. 6:51, 10:26, *с кватеньемъ* Мк. 6:25 (црксл. *со тцаниемъ*), а таксама *вельми, восполь і восполокъ, внутри і внутръ* (але склонавая канструкцыя *З нутра* Мк. 7:21, 23 перадае црксл. *Из внутръюду...* і прыслоўе *извнутрь*), *впередъ* (гл. 2.2.10), *вследъ, мимо, ниць, опосъле, спосредку, спочатку; натыхместъ* 'адразу, той жа час', *сегодня, завтра, ныне, теперь* і інш. Можна адзначыць ужыванне такіх архаічных [Мова 1988: 303] формаў прыслоўяў, як *зиме* Мц. 24:20, Мк. 13:18, *пеши* Мц. 14:13, Мк. 6:33;

в) адпрыметнікавыя прыслоўі прадстаўлены формамі як з суф. *-е* (*верне, вдячне, добре, исте, лживе, окрутне, певне, посполите* (м), *правдиве, ровне, розне* (м), *розмаите* (м), *явне, ясне* і інш.), так і з суф. *-о* (*борздо, велико, вольно, горко, давно, (не)далеко, (не)лацно, лихо, (не)много, (не)мало, моцно, напрасно, недавно* (м), *нелацно, особно, певно, просто, розно* (м), *скоро, смисльно, тайно, тяжко, часто* і інш.). Калі ў старабеларускім пісьменстве ў цэлым панавалі формы на *-е* [Мова 1988: 292–293], то ў Цяпінскага выразную перавагу

нясная форма: *первое всехъ приказанеи* (црксл. *первешии*). Тут царкоўнаславянскай версіі паслядоўнічаў не толькі Цяпінскі, але і Будны, які на гэтых месцах мае зыходную ступень (але ў В63 на Мк. 9 – вышэйшая ступень).

¹²⁵ Цікава, што ў NT74 на гэтых месцах выступае ў Мц. *latwieu*, а ў Мк. *lácnieu*, што магло быць зроблена Будным і без уліку ЕЦ, пад уплывам В63, дзе тут маецца ў Мц. *latwieu*, у Мк. *lácwieu*.

маюць формы на *-о*. Зрэдку ў помніку адзначаецца хістанне фіналі гэтых прыслоўяў: *певне* Мц. 2:8, але *певно* Мц. 2:16, у марг.: *розно* (арк. 16, 37, 38 адв.), але *розне* (арк. 16). Нячаста сустракаюцца прыслоўі гэтага разраду з іншымі суфіксамі ці іншых мадэляў: суф. *-а*: *спрудька* Мк. 9:8, 13:36 (црксл. *внезпну*), *здалека* Мц. 26:58, 27:55, Мк. 5:6, 8:3, 11:13, у марг.: *здавѣна* (арк. 38 адв.), *сполна* ці *сполну* (арк. 2, апошні галосны цяжка прачытаць), *за многа* (Мц. 26:9), *по греческу* (арк. 24);

г) адлічэбнікавыя прыслоўі прадстаўлены нязначна (*первей* (гл. 2.2.10), *сторако* Мц. 19:29, Мк. 10:30), у тым ліку складанымі словамі з лічэбнікам і часткай *кרותь* (для црксл. *крать*), якая мела значэнне паўтаральнасці: *три кרותь* Мц. 26:34, 75 і да т. п.

4.3.4. Дзеяслоў у старабеларускай мове валодае разгалінаванай сістэмай формаў і значэнняў (катэгорый), якія часткова захаваліся нязменна са старажытнасці да сучаснасці, а часткова істотна змянілі сваё выражэнне. У прыватнасці, параўнальна з дагістарычным станам была значна спрошчана сістэма часу дзеяслова, што звязана з вылучэннем трывання ў асобную катэгорыю. На XVI ст. гэты працэс быў у асноўным завершаны.

Інфінітыў у перакладзе Цяпінскага прадстаўлены як з суф. *-ти/-чи*: *быти, давати, видети, ввойти, вкинути, выняти, докончити, допусти, ести* ‘есці’, *забити, загубити, заховати, ити, отыйти, минути, мовити, мучити, оставляти, открыти, очистити, подклонити, призывати, плакати, розлучити, разрушити, собрати, служити, рушити, ховати, речи* ‘сказаць’, *стеречи; присегатисе* і інш., так і з суф. *-ть*: *быть, взять, дать, выгнать, говорить, забить, збудовать, згоршить, меть, мовить, очистить, пить, показать, просить, служить, слухать, спытать, стоять; датьсе, жениться, зватьсе, змиловатьсе, остерегатьсе, поститься, хорониться* і інш., але з абсалютнай перавагай формаў на *-ти/-чи*. У ЕЦ суадносіны паміж суфіксамі інфінітыва ў царкоўнаславянскім слупку і ў перакладзе блізкія: суф. *-ти/-чи* амаль заўжды захоўваюцца Цяпінскім (А – 12, В – 55, С – 111, В – 107 разоў, незалежна ад кораня) і толькі зрэдку перадаюцца як *-ть* (А – 1, В – 3, С – 15, В – 12, параўн.: [Булыка 1979: 314; Мова 1988: 262]); у астатніх выпадках інфінітывы перакладаюцца фінітнай формай ці назоўнікам (28) або фінітная форма перакладаецца інфінітывам на *-ть* (4) ці на *-ти* (2). Канкурэнцыя суф. *-ти/-чи* і *-ть* уласціва большасці помнікам старабеларускай мовы на ўсім працягу яе існавання, аднак пануючымі фармантамі заставаліся *-ти/-чи* [Булыка 1979: 314–318; Мова 1988: 260–261].

Формы цяперашняга (і простага будучага) часу ў перакладзе практычна супадаюць з сучаснымі, заўваг патрабуюць толькі канчаткі дзеясловаў. У форме 1-й асобы адз. л. звычайна выступаюць канч. *-у/-ю*: *буду, жну, могу, пойду, реку, хочу, вижу, положу, уперезу; ведаю, знаю, собираю, мовлю, посылаю, потребу, приподоблю, уздоровлю, чиню, запрусе* ‘замкнуся’ і інш., спецыфічныя канчаткі маюць атэматычныя дзеясловы: *(вы)дамъ, отповемъ, оповемъ* (таксама гл. 4.2.9). У 2-й асобе адз. л. звычайна ўжываецца канч. *-шь*: *будешъ, ведаешъ, видишь, дбаешъ, жнешъ, имешъ, маешъ, можешъ, найдешъ, пойдешъ, попросишь, смотришь, узришь, учишь, хочешъ, чинишь, чуешь, молишьсе, осудишьсе, розмилишьсе, усправедливишьсе* і інш. (*вѣ руеше ли* Мц. 9:28 – памылка), спецыфічныя канчаткі мае атэматычны дзеяслоў *дати*: *о^mдаси* Мц. 5:26, 33. Форме 3-й асобы адз. і мн. л. уласцівы канч. *-ть*, амаль выключна з мяккай фіналлю: *будеть, дастъ, выдасть, отдасть, подасть, продасть; (в)озметъ, встанетъ, речетъ, идетъ, приидетъ, забъетъ, маеть, минетъ, найдуетъ, пошлетъ, выноситъ, зготовитъ, поганитъ, прииметъ, приимаетъ, спитъ, станетъ, хочетъ, чинитъ, чтетъ* ‘чытае’; *возьметъсе, дастъсе, запритьсе, отворитьсе, отыйметъсе, разрушитьсе* і інш.; *будуть, видятъ, висятъ, любятъ, мовятъ, осудятъ, отлучатъ, слышатъ, узрятъ, хотятъ, ходятъ, чинятъ, ядятъ; вкинутъ, вставають, выйдутъ, дадутъ, дають, (з)берутъ, жнутъ, забъютъ, ищутъ, крадутъ, ламлютъ, могутъ, отбирають, переступають, прийдутъ, приимутъ, рекутъ, сеютъ; постятъсе, приближаються, укоротятся, учатъсе* і інш. Некалькі лічаных напісанняў з **ь** у гэтай форме (гл. 3.2.3) абумоўлены, відаць, няўважлівасцю наборшчыка, які перанёс у старабеларускі слупок царкоўнаславянскую рысу. Можна звярнуць увагу на адсутнасць у 3-й асобе адз. л. фіналі без зычнага (кшталту *стане, хоче*): адзначаны толькі адзін выпадак, які

можа быць памылкай: *мае* Мц. 5:23 (црксл. *имать*), паколькі ўсюды выступаюць напісанні *маеть, мае^m*. У форме 1-й асобы мн. л. прысутнічаюць некалькі фармантаў, з якіх выразна пераважае канч. *-мь: ведаемь, входимь, дадимь, гинемь, едимь, ждемь, зготовимь, купимь, маемь, пьемь, попросимь, речемь, уверимь, улагодимь, учинимь, хотимь; боимьсе, оденемьсе, постимьсе* і інш., а канч. *-мы* сустракаецца рэдка: *можь мы* Мц. 20:22, Мк. 10:39, менш паказальна (пад уплывам царкоўнаславянскай часткі): *дамы лі, або не дамы* Мк. 12:14 (параўн.: *дамы* → *дадимь* Мк. 6:37). Усе гэтыя варыянты выступалі ў старабеларускім пісьменстве, нярэдка сустракаючыся ў межах аднаго помніка [Булыка 1979: 247; Мова 1988: 179–180], што назіраецца і ў Цяпінскага. Важна падкрэсліць, што беларускі перакладчык абірае канч. *-мь* нават тады, калі яго царкоўнаславянскі і польскі арыгіналы «падказваюць» яму канч. *-мы*, напр.: *<не> имамы* → *<не> маем* Мц. 3:9, 14:17, Мк. 8:16 ← *<nie> тату* В72. Аднак у Цяпінскага канч. *-мы* сустрэўся не выпадкова (у адказе сыноў Зеведзея, Якуба і Івана), таму можна думаць, што ўжытак гэтага фарматыва для перакладчыка быў стылістычна афарбаваны (напрыклад, звязаны з вусным маўленнем ці выражаў асаблівую экспрэсію) або быў звязаны з мадальнымі і нетэматычнымі дзеясловамі. У 2-й асобе мн. л. адзначаны толькі канч. *-те: будете, будете, ведаете, видите, взмовите, входите, забьете, затворяете, зведаете, зводитесе, маете, мерите, мовите, мыслите, найдете, научитесе, обочетесе, переступаете, помните, пьете, сведчите, слышите, чините, хотите, умеете; печалуетесе, поститесе, плачетесе* і інш.

Дзеяслоў *быти* ў Цяпінскага спрагаецца ў цяперашнім часе наступным чынам: у адз. л. – 1-я асоба *естомь* і зрэдку *есьми* Мц. 19:20, 27:24, 2-я асоба *еси*, 3-я асоба *есть*, у мн. л. – 1-я асоба *есмо* і аднойчы *многие естосмы* Мк. 5:9 (црксл. *есмы*), 2-я асоба *есте*, 3-я асоба *суть* (прыклады гл. 2.2.2), хаця ў старабеларускіх помніках вядомыя і іншыя формы гэтага дзеяслова¹²⁶.

Просты будучы час, як і ў сучаснай мове, у перакладзе Цяпінскага ўтвараецца ад асновы цяперашняга часу з дапамогай перфектыўных прэфіксаў (*в-* і *во-*, *з-* і *зо-*, *по-*, *за-*, *при-*, *о-*, *у-* і інш.) і канчаткаў цяперашняга часу, а таксама з дапамогай перфектыўных суфіксаў. Складаны будучы час утвараецца шляхам дадання спрагальнай звязкі *буду* або *маю* да інфінітыва: *надеж тьсе будуть* Мц. 12:21, (*буду^m*) *поститьса* Мк. 2:20; *маеть быти, маеть приити, маешь мети, маю пити* і г. д. (прыклады гл. у 2.2.2). Рэдкасць выкарыстання ў Цяпінскага канструкцыі *буду* + інфінітыў і значна часцейшае ўжыванне *маю* + інфінітыў можа адлюстроўваць не столькі рэальны іх ужытак у тагачаснай старабеларускай мове (параўн.: [Булыка 1979: 252–258]), колькі царкоўнаславянскі арыгінал, якому паслядоўнічаў перакладчык.

Сістэма формаў прошлага часу ў Цяпінскага прадстаўлена дзвюма формамі: перфектам (як са звязкай, так і бяззвязкавым – формай сэнсавага дзеяслова, гістарычна – дзеепрыметнікам на *-л*, пазбаўленым, аднак, сваёй гістарычнай звязкі – формы цяперашняга часу дзеяслова *быти*) і плюсквамперфектам (даўномінулым часам), які выражаецца бяззвязкавым перфектам, але з абавязковай прысутнасцю звязкі ў форме перфекта дзеяслова *быти* (дзеепрыметнікам на *-л*). Бяззвязкавы перфект стаў новай формай усходнеславянскага прошлага часу; наватворам з’яўляецца і плюсквамперфект (гістарычна ён мусіў утварацца ад формы імперфекта, а не перфекта).

Пры ўтварэнні перфекта ў перакладзе назіраецца заканамернасць, якая падзяляецца і многімі старабеларускімі помнікамі XVI–XVII стст. Такі перфект у 3-й асобе адз. і мн. л. мае толькі бяззвязкавую форму, г. зн. толькі былы дзеепрыметнік з суф. *-л-* (і родавымі канч. *-ь* для муж. р, *-а* для жан. р. і *-о* для няк. р.), як і ў сучаснай мове: у адз. л. – *бываль, былъ, ведалъ, велель, виделъ, взялъ, всталъ, виоль, вступилъ, выгналь, выдалъ, выпыталь, выступилъ, вышоль, гледель, говорилъ, даль, заказаль, заказываль, занехаль, збудоваль, зголоднелъ, зыскаль, мелъ, мешкаль, мовилъ, мовляль, от(ы)шоль, перешоль, поламаль,*

¹²⁶ У старабеларускім пісьменстве XVI–XVII стст. вядомыя іншыя варыянты спражэння гэтага дзеяслова ў цяперашнім часе: у адз. л. – 1-я асоба *есмь* (*есмь*), 2-я асоба *естесь* і *есь*, у мн. л. – 1-я асоба *есмы* і *есме* [Булыка 1979: 230–231, 233–234, 235–236; Мова 1988: 189–190, 191–194, 195].

поруциль, послаць, поставиль, почаль, приказаль, пріяняць, приступиль, прішоць, пророковаць, просиль, седелць, сель, скончилць, смель, сплодилць, спыталць, увидель, уздоровиль, упередиль, училь, учиниль, хотель, чтиль, шоль; боялсе, выпыталсе, дивилсе, доткнулсе, кланялсе, молилсе, приближилсе, розгневалсе, сталсе, стривожилсе, умилосердилсе, училсе, явилсе і інш.; была, вкинула, встала, любила, мела, мовила, могла, оставила, отнесла, плесала, приступила, прішла, рекла, угодила, уздоровела, уздоровила, умерла, упала, усхла, шла; собраласе, сталасе, утвєрдиласе і інш.; было, взышло, мело, могло, пало, подавило, слушало; вышолосе, приближилосе, приподобилосе, сталосе, сполнилосе, усунулосе і інш. Пасля асновы на зычны ў форме муж. р. адз. л. (3-я асоба і рэдка 1-я) адсутнічае і сам суф. -л-, што адлюстроўвае ўсходнеславянскую рысу¹²⁷: бегъ ‘бжажэ’, възмогъ, влезъ, вскресъ, зажогъ, замолкъ, затресъ, не могъ, нарекъ, отнесъ, принесъ, прирекъ, рекъ (≈ 180 разоў), роспостерьъ, сустрекъ, умеръ, заперсе, затрессе, стерегсе, улегсе. Форма мн. л. мае ўніфікаваны для ўсіх трох родаў канч. -и: были, ведали, взвєели, (у)видели, выбрали, выволокли, выкинули, мели, мовили, напали, осужали, отповедали, погребли, почали, привели, приводили, принесли, прішли, пророковали, рекли, робили, служили; дивилисе, згоршались, оперлисе, отворилисе, поклонилисе, насытилисе і інш.

Аднак у 1–2-й асобе адз. і мн. л. у Цяпінскага можа выступаць сінтэтычны (злітны, кантамінаваны) перфект, які ўтвараўся аглуцінацыяна, шляхам далучэння да былога дзеепрыметніка на -л былой звязкі, што фактычна ператварылася ў аглуцінацыяны суфікс (у адз. л.: -омъ/-амъ 1-я асоба, -сь 2-я асоба, у мн. л.: -смо 1-я асоба, -сте 2-я асоба)¹²⁸. У 1-й асобе адз. л. прадстаўлены амаль выключна формы муж. р.: *быломъ, виделомъ, вызваломъ, вышоломъ, зголоднеломъ, зготоваломъ, згрешиломъ, зналомъ, зыскаломъ, меломъ, нашоломъ, окрестиломъ, отпустиломъ, прагнуломъ, приводиломъ, приказаломъ, прішоломъ, рекломъ, розсыпаломъ, седеломъ, сеяломъ, стерегломъ, сховаломъ, уподобаломъ, (ус)хотеломъ, змиловаломъсе* і інш. Толькі аднойчы тут сустрэлася форма жан. р. -амъ (утерпеламъ Мц. 27:19) на ўзор польскай мовы. Формы мн. л. дастаткова частыя ў Евангеллі – 1-я асоба: *ввоишисмо, виделисмо* (Мц. 2:2, 25:37, 38, 39, 44, аднойчы *виделихсмо* Мк. 9:38 – суф. -хмо рэдка ў старабеларускім пісьменстве [Булыка 1979: 211–212, 234–235], побач з ім і рэгулярнае *заборонилисмо*), *взялисмо, вспоменулисмо, выганялисмо, згоршилисмо, моглисмо, накормилисмо, напоилисмо, выганялисмо, выпололисмо, оделисмо, оставилисмо, пискалисмо, плакалисмо, послужилисмо, пошилисмо, пріянялисмо, прішилисмо, пророковалисмо, чинилисмо*; 2-я асоба: *былисте, ведалисте, възмоглисте, взялисте, вырозумелисте, вышилисте, далисте, забилите, зрозумелисте, наведелисте* ‘наведалі’, *напоилисте, нарекалисте* ‘моцна плакалі’, *оделисте, оставилисте, плесалисте, подалите, поймалисте, помышлялисте, пріянялисте, прішилисте, розрушилисте, роскаялисте, слышелите, хотелисте, уверилисте, учинилисте, читалисте*. Адны даследчыкі разглядаюць такія формы адз. і мн. л. як гібрыдныя польска-беларускія ўтварэнні, тады як іншыя бачаць тут самастойнае развіццё [Жураўскі 1967: 207–208; Булыка 1979: 232–233, 234; Смирнова 2010]. Пра пэўную ненатуральнасць такіх формаў для жывога маўлення сведчыць амаль поўная адсутнасць сярод іх зваротных дзясловаў (толькі аднойчы *змиловаломсе* Мц. 18:33). Такімі формамі Цяпінскі, відаць, імкнуўся максімальна наблізіцца да царкоўнаславянскага арыгінала, суадносячы свае аглуцінацыяныя суфіксы 1-й і 2-й асобы з канчаткамі імперфекта: *взалкахъ – зголоднеломъ, обретохъ – нашоломъ, пророчествовахомъ – пророковалисмо, сотворихомъ – чинилисмо, възмогосте – възмоглисте, остависте – оставилисте* і г. д.¹²⁹

¹²⁷ У некаторых старабеларускіх помніках таго часу пад польскім уплывам назіраюцца формы кшталту *могль, рекль* [Булыка 1979: 239–240; Мова 1988: 196–198], якія цалкам адсутнічаюць у Цяпінскага.

¹²⁸ Асабліва насычаны формамі сінтэтычнага перфекта фрагмент Мц. 25:35–45. Пра пэўнае распаўсюджанне такіх формаў у старабеларускім пісьменстве гл.: [Булыка 1979: 231–232, 234–236; Мова 1988: 190–191, 194–195].

¹²⁹ Адзінае выключэнне – пераклад царкоўнаславянскага звароту з часціцай *да*: у такіх канструкцыях формы сінтэтычнага перфекта адпавядаюць формам не імперфекта, а цяперашняга часу, напр.: *да не соблазним* → *бы не згоршилисмо* Мц. 17:27, *да ... собьлюдете* → *бы ... ховалисьте* Мк. 7:9.

Асобнай увагі заслугоўваюць формы 2-й асобы адз. л. (у цэлым – не частыя ў евангельскім тэксе), якія прадстаўлены: а) аглюцінацыйнымі ўтварэннямі: *вошлось* Мц. 22:12, *ведальсь* Мц. 25:26, *змовилосьъ* Мц. 20:13, *упросилось* Мц. 18:32; б) дыстантнымі (аналітычнымі) утварэннямі, на ўзор польскай мовы, калі канч. *-сь* (у польскай мове гэта – энклітычная форма звязкі 2-й асобы адз. л. прошлага часу) адрываецца ад сэнсавага дзеяслова і далучаецца да іншых слоў (займеннікаў, прыслоўяў, злучнікаў, часціц) напачатку сказа: *а кось увериль* Мц. 8:13, *чомусь звутьпиль* Мц. 14:31 (параўн.: *czegoś wzięł* В72, црксл. *почто сѧ усумнѣ*), *в малесь былъ вернымъ* Мц. 25:21, 23 (параўн.: *nád málymes wierny był* В63), *тысь рекъ* Мц. 26:25, 64, *которуюсь прокла ль* Мк. 11:21, *правъдивесь рекъ* Мк. 12:32 (црксл. *воистину рече*). Ва ўсіх прыкладах фармант *-сь* знаходзіцца ў прэпазіцыі да свайго дзеяслова. Рэдкасць такіх формаў у Цяпінскага сведчыць пра іх ненатуральнасць для маўлення перакладчыка. У іншых выпадках ён увогуле іх не ўжываў, напр.: *и ты былъ зъ исусомъ* Мц. 26:69 (параўн.: *ty byłeś* В72) замест *тысь былъ* ці *ты былесь*.

Аднойчы адзначаны перфект са звязкай (без аглюцінацыі, аналітычны перфект), ужыты незалежна ад царкоўнаславянскага арыгінала: *есте ведали* Мц. 12:7 (пры црксл. *вѣ дали*), ва ўсіх астатніх выпадках пры перакладзе захоўваецца аналітычны перфект царкоўнаславянскага слупка (гл. 2.2.3). Цікава, што адзначаная форма *есте ведали* выражае дзеянне, якое адбылося раней за іншае мінулае дзеянне, г. зн. фактычна набыло значэнне плюсквамперфекта: *если бы есте ведали ... , николи есте не осуждали бысте невинных*; у гэтым прыкладзе ў даданай частцы сказа выступае форма ўмоўнага ладу.

Плюсквамперфект у перакладзе Цяпінскага адзначаны ў лічаных выпадках (гл. 2.2.3). Паказальна, што гэтая аналітычная форма ўжываецца і самастойна (у тым ліку ва ўмоўным ладзе), што сведчыць пра яе жывы характар, як і ў сучасных беларускіх дыялектах. У перакладзе плюсквамперфект выражае цэлы набор розных значэнняў, звязаных з мінулым дзеяннем, што было ўласціва старабеларускай мове [Булыка 1979: 223; Мова 1988: 211–212].

Умоўны лад у Цяпінскага звычайна ўтвараецца шляхам дадання спрагальных формаў звязкі *быти* да формы прошлага часу (бяззвязкавага перфекта). Шмат такіх формаў адзначана ў адз. л.:

1-я асоба: *быхъ учиниль* Мц. 20:32, Мк. 10:36, 51, *вза ль быхъ* Мц. 25:27, *бых и тамъ проповедалъ* Мк. 1:38, *бы^х животъ вечныи одедичиль* Мк. 10:17;

2-я асоба: *бысь коли не поткнул о камень ноги твоее* Мц. 4:6, *бысь подъ кровлю мою въвошоль* Мц. 8:8, *бысь споведалъ намъ* Мц. 26:63, *если :бысь: што могъ верити* Мк. 9:23, *бысь ... учиниль намъ* Мк. 10:35, *бысь тое чиниль* Мк. 11:28;

3-я асоба: *бы было ему* Мц. 26:24, *бы руки възложилъ на нихъ* Мц. 19:13, таксама Мк. 7:32, *бы никто васъ не звелъ* Мц. 24:4, Мк. 13:5, *бы не было утеканье вашо зиме* Мц. 24:20, Мк. 13:18, *бы ткнульсе ихъ* Мк. 10:12, 8:22, *если бы :не: укоротилъ днии* Мк. 13:20 і інш.

У мн. л. формы ўмоўнага ладу прадстаўлены пераважна ў 3-й асобе, напр.: *если ... бы моцы были* Мц. 11:21, 23, *бы его обжаловали* Мц. 12:10, Мк. 3:2, *бы не а внымъ его чинили* Мц. 12:16, Мк. 3:12, *бы обольсьтилї его в слове* Мц. 22:15, Мк. 12:13, *бы исуса зрадою поимали и забили* Мц. 26:4, Мк. 14:1, *бы выгналі его* Мк. 9:18, таксама Мк. 7:26. У іншых асобах мн. л. формы ўмоўнага ладу трапляюцца рэдка: 1-я асоба: *бысмо были ... , не были бысмы* Мц. 23:30, 2-я асоба: *не осуждали бысте* Мц. 12:7.

Як бачна, пры ўтварэнні ўмоўнага ладу звязка ў Цяпінскага спрагаецца цалкам, накшталт былога аорыста, крыху мадэфікаванага на польскі ўзор (у формах 2-й асобы адз. л., 1-й асобы мн. л.): у адз. л. – 1-я асоба *быхъ*, 2-я асоба *бысь*, 3-я асоба *бы*, у мн. л. – 1-я асоба *бысмо* і *бысмы*, 2-я асоба *бысте*, 3-я асоба *бы*¹³⁰. Аднак спражэнне не заўжды рэгулярнае і часам можа адбывацца пры семантычным дзеяслове, як гэта ўласціва польскай мове: *бы меломъ животъ вечныи* Мц. 19:16 (замест *быхъ мель*), *бы ведалисте* Мц. 9:6, Мк. 2:10, таксама Мц. 9:30 (замест *бысте ведали*) ці ўвогуле адсутнічаць, напр.: *хочу бы ми даль* Мк.

¹³⁰ У старабеларускім пісьменстве XVI–XVII стст. вядомыя іншыя варыянты звязкі 1-й асобы ва ўмоўным ладзе: адз. л. *бымъ*, мн. л. *быхомъ* і *быхмо* [Мова 1988: 230, 231]. Гл. таксама [Карский 1956: 286].

б:25 (параўн.: *chcę abyś mi dał* В72). Нарэшце, формы звязкі могуць выступаць у складзе злучнікаў: *абы, жебы, ажбы* (гл. 2.2.3).

Умоўны лад, відаць, утвараўся ў маўленні Цяпінскага таксама, як і ў сучаснай мове – з дапамогай уніфікаванай ва ўсіх асобах і ліках неспрагальнай звязкі *бы*, якая мела свой фанетычны варыянт *бъ*, што зрэдку сустракаецца ў перакладзе (гл. 2.2.3). Таму спражэнне звязкі ва ўмоўным ладу ў старабеларускім слупку трэба разглядаць хутчэй як канвенцыю кніжнай мовы ці як стылістычны прыём.

Загадны лад у перакладзе Цяпінскага ў сувязі са спецыфікай евангельскага дыскурсу прадстаўлены ў асноўным формамі 2-й асобы адз. і мн. л. як а) без канчатка, так і б) з канч. *-й/-и*. Пры гэтым формаўтварэнне нетэматычных дзеясловаў уніфікавана з формамі тэматычных [Смирнова 2007]. Формы 2-й асобы адз. л.: а) *будь, видь, встань, кинь, обидь, очисти, перестань, поведь, сядь, украдь, верь, збавь, не мучь, оставь, помажь, посведчъ, не чужоложь*; *кинсье, очистисье, присегайсье, рушсье* і інш.; б) *дай, занехай, отворочай, присегай, продай, уфай; пророкуй; забий, умый; бойсье, радуйсье; верни, выйди, выйми, входи, иди, молчи, озми, отвори, отпусти, оберни, принеси, проси, речи, розпрости, смотри, труби, ходи, умолкни, учини, чти 'шануй', бежи, отсеци, помози, скажи; покажисье, помирисье, стережисье* і інш. Формы 2-й асобы мн. л. паводле сваёй структуры аналагічныя формам адз. л. і толькі маюць постфікс *-те*: а) *будьте, видьте* (Мц. 28:6), *встаньте, выходьте, ежте* (Мц. 26:26), *одедичте, мовте, наполньте, оставьте, скарбте* і інш.; б) *ведайте, выганяйте, вырозумейте, готуйте, дайте, давайте, занежайте, заховывайте, знайте, зрозумейте, мейте, мнимайте, отдайте, очищайте, пийте, слухайте, спытайте, толкайте, чуйте, уздоравлийте, утекайте; покайтесь; воззрите, возьмите, идите, имите, ищите, купите, любите, мечите, просите, речите, смотрите; молитесье, стережисье* і інш. Звяртае ўвагу адсутнасць у мн. л. імператыва канч. *-те* – у перакладзе існуе толькі канч. *-ите*: *идѣ те* → *идите* Мц. 8:31, 10:5, 8, 20:4, 7, 22:9, 25:9, 41, 26:17, 27:65, Мк. 6:38, *рѣѣ тѣ* → *речите* Мц. 10:27, 21:5, 22:4, 26:18, 28:7, Мк. 11:3, *Ищѣ те* → *Ищите* Мц. 6:33 (параўн.: *ищите* → *ищите* Мц. 7:7, ВЕ: *ищѣ те*), *не идѣ тѣ ... нѣ внидете* → *не идите ... не входите* Мц. 10:5, *будете* → *будьте* Мц. 10:16, *Приидете* → *Приидитѣ* Мц. 11:28, 21:38, 22:4, 25:34, *<не> имете* → *<не> имите* Мц. 24:23, 26, 26:48, *Возмѣ те* → *Возмите* Мц. 11:29, 22:13, 25:28, *принесете* → *принесите* Мц. 14:18, Мк. 12:15, *привѣ дѣ те* → *приведите* Мц. 17:17, Мк. 9:19, 11:2 і інш. Вельмі рэдка сустракаецца ў Евангеллях форма 1-й асобы мн. л. (як у польскай мове), якая адзначана з канч. *-мо*: *идимо* Мц. 26:46, Мк. 1:38, *переидимо* Мк. 4:35. Формы 3-й асобы адз. і мн. л. выражаюцца выключна апісальна (як у сучасных беларускай і польскай мовах), пры дапамозе часціцы *нехай*, якая далучаецца да дзеяслова ў форме цяперашняга ці простага будучага часу адз. л.: *нехай светить* Мц. 5:16, *нехай дастъ* Мц. 5:31, *нехай не ведае^м* Мц. 6:3, *нехай прыйде^м* Мц. 6:10, *нехай буде^м тебе* Мц. 8:13, 18:17, *нехай слухаетъ* Мц. 11:15, *нехай слышыть* Мц. 13:9, 43, *нехай прійме^м* Мц. 19:12 і інш., ці мн. л.: *нехай утекають* Мц. 24:16, Мк. 13:14, *нехай ... купимъ* Мк. 6:37 (гл. 2.2.3).

Зваротны кампанент звычайна знаходзіцца пры дзеяслове і часта ў постпазіцыі, што, як правіла, адпавядае царкоўнаславянскаму арыгіналу (гл. 2.2.5). Але ў ім сустракаюцца выпадкі дыстантнага ды прэпазіцыйнага ўжывання зваротнага кампанента (гл. 4.2.2), што паўтарае і Цяпінскі (гл. 2.2.5). Такія выпадкі адзначаюцца і ў маргіналіях: *розмаите се выкладаетъ* (арк. 3, 25 адв.). Аднак іх трэба разглядаць як умоўнасць кніжнай мовы (пашыраную пад польскім уплывам), паколькі напісанні *чирвонетца, не противитца, судитца, розмилуетца* і да т. п. (гл. 4.2.4) сведчаць, што ў жывым маўленні зваротны кампанент зліўся са сваім дзеясловам, як і ў сучаснай беларускай мове.

Сістэме славянскага дзеяслова ўласціва наяўнасць розных трывальных формаў, на базе якіх узнікаюць больш прыватныя супрацьпастаўленні – напрыклад, дзеясловаў простага дзеяння і ітэратываў (напр.: *гнати – ганяти, гледети – гледати, ести – ядати* (м), *звати – зывати, розносити – розношати*), з аднаго боку, і фактытываў (напр.: *стати – станути*) з другога, або дзеясловаў накіраванага ці ненакіраванага руху (напр.: *гнати – гонити*). Такія формы адзначаюцца і ў Цяпінскага, напр.: *Исусъ пакъ сталь передъ старостою* Мц. 27:11

(црксл. *ста*), але: *станула кажъдаѣ мова* Мц. 18:16 (црксл. *станеть*); *наидеть ее* Мц. 18:13, але: *наидують ее* Мц. 7:14, 12:43 ці *находи^м* Мц. 7:8, 12:44; *погани надеѣ тьсе бѹдутъ* Мц. 12:21, але: *в день в которѣи не надеваетьсе* Мц. 24:50. Їх суадносѣны і ўжыванне пры перакладзе патрабуюць далейшага вывучэння. Магчыма, з гэтым звязана і ўжыванне розных тэматычных суфіксаў пры адной аснове, напр.: <не> *ω^мповедилъ* Мц. 15:23, Мк. 3:33, 5:9, 9:38, 12:29, 34, *ω^мповедили* Мк. 8:4, 28, *ω^мповедели* Мц. 12:38, 25:9, <не> *ω^мповедлѣ* Мц. 27:12, 14, Мк. 12:28.

4.3.5. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе. Дзеепрыметнікі ў славянскіх мовах утвараюць уласцівасць перш за ўсё кніжнай сферы. У Евангеллі гэта адна з найбольш часта ўжывальных формаў, і яе амаль заўжды захоўвае Цяпінскі ў сваім перакладзе (гл. 2.2.3). Для яго таксама характэрна функцыянаванне дзеепрыслоўных формаў – гістарычна новых утварэнняў у славянскіх мовах, уласцівых і жывой гаворцы.

Пры ўтварэнні дзеепрыметнікаў Цяпінскі імкнуўся пазбягаць розных формаў у адным граматычным тыпе [Муталімова 1970: 4]. Дзеепрыметнікі актыўнага стану цяперашняга часу ўтвараюцца з дапамогай суф. *-ач-/-яч(еч)-* (ад асновы цяперашняга часу дзеясловаў II спраж.), *-уч-/-юч-* (ад асновы цяперашняга часу дзеясловаў I спраж.): *выходечий, кричащий, мовечий, ненавидящий, смутечий(се), стоящий, приходящий, чинящий, хотящий; будущий, забивающий, идущий, кленучий, лгучий, мающий, несучий, одповедающий, пожзирающий, посвечающий, процеживающий, убивающий* і інш. Дзеепрыметнікі актыўнага стану прошлага часу ўтвараюцца з дапамогай суф. *-ш-* (пасля асновы на зычны) ці *-вш-* (пасля асновы на галосны): *вставший, возревший, вытерпевший, едиший, моливший, (при)шодший / (при)шедший, увидевший* і інш. Дзеепрыметнікі пасіўнага стану цяперашняга часу маюць суф. *-м-*: *ведомый, знаемый, колеблемый, любимый, несомый, пасомый* і інш. Гэтыя формы рэдка ўжываюцца ў Цяпінскага – іх усяго каля дзесятка, і пры перакладзе падобныя ўтварэнні звычайна замяняюцца іншымі дзеепрыметнымі формамі [Муталімава 1969: 51–52]. Дзеепрыметнікі пасіўнага стану прошлага часу ўтвараюцца з дапамогай суф. *-н-* (ад асновы інфінітыва на *-а-* і на зычны): *вкинeный, выгнанный, данный, заведенный, званный, написанный, несенный, речонный / реченный, стривожeнный, слышанный, роскиданный* і інш., і суф. *-т-* (ад асновы інфінітыва на іншыя гаслосныя), аднак апошніх формаў адзначаецца зусім нямнога [Муталімава 1969: 52]: *розпятый, вытятый, оттятый, (за)битый, обутый* і інш. Помніку ўласціва актыўнае ўтварэнне дзеепрыметнікаў ад прэфіксных дзеясловаў, суадносѣны прэфіксных і бяспрэфіксных утварэнняў складаюць 3:1 [Муталімова 1970: 5]. У перакладзе таксама зафіксаваныя былыя дзеепрыметнікі з суф. *-л-*, якія функцыянуюць у якасці прыметнікаў: *погнулымъ* Мц. 10:6, *згнулымъ* Мц. 15:24. Парадыгма скланення дзеепрыметнікаў адпавядае скланенню прыметнікаў паводле займеннага тыпу.

Дзеепрыметнікі ў перакладзе Цяпінскага ўжываюцца як у поўнай (займеннай) форме, так і ў кароткай (іменнай), але ў кароткай яны страцілі словазмяненне (маюць толькі формы Н.-В. скл. адз і мн. л.) і выступаюць фактычна як дзеепрыслоўі. Прыкладам можа служыць пераклад Мц. 20:3: *видѣ ины стоаща ... праздъны* → *увидель иных стоащи ... порожнюючи* (таксама Мц. 20:6), параўн.: *што сезде стоите ... порожнюючи* Мц. 20:6. Кароткія формы пераважна выкарыстоўваюцца ў прэдыкатыўнай функцыі, а поўныя – у атрыбутыўнай (163 выпадкі, у іменнай форме тут толькі 10), а таксама ў якасці субстантываў (229 выпадкаў, у іменнай форме тут толькі 7) [Муталімова 1970: 5]. Гэта тлумачыцца тым, што кароткія формы ў асноўным страцілі здольнасць дапасоўвацца да суадноснага слова, таму яны выступаюць у якасці дзеепрыслоўяў – застылых формах (гістарычна – у форме Н. скл. адз. л. жан. р.): *онъ отповедаючи рекъ, исусъ мовечи сказалъ, приступивши ученики пытали* і пад. [Муталімова 1970: 6]. Актыўна выкарыстоўваў Цяпінскі дзеепрыметнікі ў якасці субстантываў: *бешанный, званный і возванный, опусчоная* ‘разведзеная жанчына’, *оцененный, преследованный, ослабленный* ‘паралізаваны’, *слышачий, ссущий* ‘смактунок, немаўля’, *стружонный* ‘стомлены’, *трудоватый* ‘хворы на лепру’, *уломный* ‘калека’ і інш.; *будующий, верующий, видевиший, входящий, делающий, живучий, идущий, ищущий, кленучий, кричащий, купующий, любящий, мовечий, ненавидящий, пасучий, пославиший, плачущий(се),*

прагнучый, преследующий, приносящий, продающий, просящий, слышачий, сидячий, сподовающийсе, стерегучий, стоячий, просячий, толкучий 'які стукае ў што-небудзь', унижающийсе, хотячий, чтучий, чинячий і інш.; што часта адпавядае царкоўнаславянскаму арыгіналу.

Дзеепрыслоўе (апазітыўны дзеепрыметнік) выступае ў мове перакладу як семантычна выразная і граматычна аформленая катэгорыя, якая характарызуецца застылымі суф. *-учи/-ючи, -ечи/-ячи/-ачи: видечи, едучи 'есці', кусечи, маючи, мовечи, одволокаючи, оповедаючи, отповедаючи, отходечи, проходечи, пьючи, рекучи, седечи, стоечи, удоравлиючи, учачи, ходечи; женячисе, молячисе, постячисе* і інш., а таксама *-вши і -ши: возревши, вставши, взявши, затворивши, призвавши, приступивши, увидевши, услышавши, учинивши; доведавшисе, обернувшисе, постившисе* і інш.; *бегъши* Мц. 27:48, *сплетши* Мц. 27:29. У формах з суф. *-ш-* захоўваецца ў шэрагу асноў зычны *-д-*: *вышодши, нашодши, падши, приведши, пришедши, шедши / шодши* і інш., а ў формах з былымі насавымі галоснымі ў корані – зычныя *-н-* або *-м-*: *почонъши* Мц. 18:24, 20:8, *розъпениши* Мц. 27:35; *вземъши* Мц. 13:31, 33, Мк. 2:12, *возъ мши* Мц. 17:27 (хаця значна часцей ужываюцца больш рэгулярныя формы кшталту *взявши*)¹³¹. Зрэдку адзначаюцца архаічныя формы без суф. *-(в)ши: вземъ* Мц. 9:7, навязаныя царкоўнаславянскім слупком. Адзінкава зафіксаваны формы толькі з суф. *-в-*: *призвав* Мц. 2:7, *рассказавъ* Мц. 10:5, *оженивсе* Мц. 22:25 (не будуць сюды адносіцца фанетычна значымыя выпадкі з *-в-* замест *-л-*, гл. 4.2.10).

Дзеепрыслоўе – фактычна «пабочная» форма пры перакладзе, што ўзнікала ў Цяпінскага ў выніку не зусім удалай перадачы ім дзеепрыметнікаў царкоўнаславянскага тэксту, напр.: *мола его и глагола* → *просечи его и мовечи* Мц. 8:5. Відаць, Цяпінскі памылкова разглядаў такія формы як кароткія дзеепрыметнікі. На гэта ўказваюць частыя выпадкі перакладу дзеепрыметнікаў у прэдыкатыўнай і паўпрэдыкатыўнай функцыі менавіта дзеепрыслоўем.

4.4. Сінтаксічныя асаблівасці

Паслоўны прынцып перакладу, які практыкаваў Цяпінскі (гл. 2.1.2, 2.2), пакідаў яму зусім мала магчымасцей для самастойнасці ў сінтаксісе [Жураўскі 1958: 60]. Як вынік, яго праца моцна залежыць ад царкоўнаславянскага і польскіх арыгіналаў – многія іх граматычныя і сінтаксічныя рысы знаходзяць у перакладзе тую ці іншую адпаведнасць. Дыялектна-арэальную інтэрпрэтацыя сінтаксічнага матэрыялу гл. 4.6.2.

4.4.1. Будова асобных словазлучэнняў у мове Цяпінскага выяўляе шэраг асаблівасцей. Адны з іх навязаны тымі арыгіналамі, што выкарыстоўваў перакладчык; у іншых можна бачыць і пэўныя праявы сістэмных з'яў старабеларускай мовы ці нават беларускай гаворкі.

Канструкцыі параўнання (складаюцца з формы вышэйшай ступені параўнання прыметніка ці прыслоўя і паясняльнага слова – назоўніка, займенніка, лічэбніка) у Цяпінскага выражаюцца або без злучніка ці прыназоўніка, з дапамогай Р. скл., або, радзей, пры дапамозе злучнікаў *нижли, нижъ* ці прыназоўнікаў *зо, межъ, надъ*. Генетыўныя канструкцыі параўнання, неўласцівыя сучасным беларускай і польскай мовам, у Цяпінскага нярэдка – яўна пад царкоўнаславянскім уплывам: *душа ... болиши живности, и тело одежи* Мц. 6:25, *вы ... болиши важнешии и^x есте* Мц. 6:26, *болиш вась* Мц. 6:30, *больши домовниковъ* Мц. 10:25, *больш мене* Мц. 10:37, *большии иона крестителя ... большии его* Мц. 11:11, *церкви больши^{cm}* Мц. 12:6, *больши ионы* Мц. 12:41, *больши соломона* Мц. 12:42, *больши вси^x* Мц. 13:32, Мк. 4:32, 12:43, *больши есть всего* Мк. 12:33, *больши первы^x* Мц. 21:36, *большое*

¹³¹ Паказальна, што формамі на *-вши* перакладаюцца царкоўнаславянскія формы на *-м-*: *приемъ* → *принд вши* Мц. 2:22, *приемше* → *принд вши* Мц. 2:12, 22:15, *приемъ* → *възд вши* Мц. 14:19, 15:36, 26:26, 27, 27:24, 48, 59, Мк. 6:41, 8:6, 32, 9:36, *Приемше* → *взд вши* Мц. 20:11, 25:3, 27:6, 27, 28:15, *поемъ* → *взд вши* Мц. 26:37, Мк. 7:33, 10:32, *объемъ* → *обънд вши* Мк. 9:36, 10:16, *поемъ* → *взд вши* Мц. 26:37, Мк. 7:33, 10:32, *вземъ* → *взд вши* Мк. 10:21, *ем* → *поимавши* Мц. 18:28, *емъ* → *инд вши* Мк. 1:31, 5:41, 9:27, *емше* → *поимавши* Мц. 21:35, 39, 22:6, 26:57, Мк. 12:3, 8, 14:1, *объемъ* → *обнд вши* Мк. 9:36, 10:16 і інш.

закону Мц. 23:23, *больши того ... не есьть* Мк. 12:31, *лишнее ... того* Мц. 5:37, *лишней пророка* Мц. 11:9, *моцнейшии мене* ϵ^{cm} Мц. 3:11, *окрутнейшии^x себе* Мц. 12:45, *многи^x птах важнейшии есьте вы* Мц. 10:31, *таксама* Мц. 6:26, *важнейшии* ϵ^{cm} *члвкъ овцы* Мц. 12:12, *первей васъ* Мц. 5:12, *первое всихъ приказаней* Мк. 12:28, 29, *последнее, горшиⁱ первых* Мц. 12:45, *таксама* Мц. 27:64, *меньшее всихъ семень* ϵ^{cm} Мк. 4:31, *всихъ меншии* Мк. 9:35 і інш. У Буднага (В72) у гэтых выпадках ужываецца толькі злучнік *niż* (напр.: *więcey niż dwánaście legeon* Мц. 26:53 → *больши, нижъ дванадцать ѱфовъ*, црксл. *ва иѣ , или*) ці радзей прыназоўнікі *nad* (напр.: *więtŝy nád Iohána ponurzyćielá ... więtŝy nádeń* Мц. 11:11) або *ze* (напр.: *więtŝe iest ze wŝech zioł* Мц. 13:32 → *меншии ϵ^{cm} зо всихъ семень* Мц. 13:32), тое ж назіраецца і ў В63. Аднак у В63 у канструкцыях параўнання выкарыстоўваецца апрача *niż* часам злучнік *niżli*, які менавіта ў такім выглядзе адзначаны і ў Цяпінскага. Злучнік *нижли* ён ужывае зрэдку, пад уплывам сваіх іншаславянскіх крыніц: а) паводле Буднага (пры црксл. *даже*): *впередъ нижли се зошѣли* Мц. 1:18 ← *pierwey = niż się zeŝli* В72 (*niżli* В63), *впередъ нижли петухъ не запоеть* Мц. 26:34, 75 ← *pierwiey niż kur zápoie* В72 (*niżli* В63) – ці б) згодна з царкоўнаславянскім слупком, дзе выступае злучнік *ниже / неже* (*niž* В72, *nižli* В63): *о^mрадней буде^m земли содомъскои и гоморскои въ днь судъныи, нижли городу тому* Мц. 10:15, Мк. 6:11, *тиру и сидону о^mрадней будетъ въ днь судъныи, нижли вамъ* Мц. 11:22, *земли содомъскои о^mрадней буде^m въ днь судъныи, нижли тебе* Мц. 11:23, *лепши тебе естъ ввоити в животъ ... нижли ... вкиненому быти...* Мц. 18:8, 9, Мк. 9:43, 45, 47, *радуетьса з нее больши, нижли зъ ... незаблудившихъ* Мц. 18:13, *лацъней есьть верблюду ... проити. нижли богатому ... ввоити* Мц. 19:24, Мк. 10:25. Часам у царкоўнаславянскім тэксце ў канструкцыях параўнання могуць ужывацца і іншыя прыназоўнікі, якія перадаюцца Цяпінскім паводле польскіх узораў: *ничимъ не меншаа еси межѣ старшии^m юдовыми* Мц. 2:6 (црксл. *во владыка^x*, польск. *miedzy Wodzmi* В72, *miedzy Kŝiażęty* В63).

Зрэдку ў Цяпінскага адзначаецца распасаванне са зборнымі назоўнікамі: *камене тое хлебами были* Мц. 4:3, *И были далеко о^m нихъ стадо свинеи* Мц. 8:30, *голье ее будутъ моложавы, и лисътье выникнетъ* Мц. 24:32, *братъа твоа* Мц. 12:47 (црксл. *братиа твоа*), *кто су^m братъа моа* Мц. 12:48 (црксл. *братиа моа*), *хаця: братъа мои* Мц. 12:49, Мк. 3:33, *братъа твои* Мк. 3:32 і інш. (гл. 4.3.1), *вса тижба ... злеклесе. и ... поздоровла ли* Мк. 9:15. Такого распасавання няма ні ў царкоўнаславянскім, ні ў польскіх перакладах. Няясна, ці адносіць сюды наступны прыклад Цяпінскага: *земли многие* Мц. 13:5 (црксл. *земла многи*) – магчыма, у яго назоўнік мае тут мн. л., *хаця побач: на земли доброи* Мц. 13:8. Зусім рэдка ў Цяпінскага сустракаюцца выпадкі парушэння паслядоўнасці граматычных сувязяў: *при усътехъ двухъ або трехъ светкохъ* Мц. 18:16. Тлумачэнне гэтага прыкладу можа быць самым розным – *хаця б* як памылковае ўжыванне *x* замест *в*.

З лічэбнікамі *два, обадва* назоўнікі ўжываюцца звычайна ў мн. л., а не ў парным, і маюць форму Н. скл.: *две ... птахи* Мц. 10:29, *дъве рыбы* Мц. 14:17, 19, Мк. 6:38, 41, *обедъве рыбы* Мк. 6:41, *две руки и две ноги* Мц. 18:8; *две очи* Мц. 18:9, Мк. 9:47, *дъва сыны мои* Мц. 20:21, 26:37, *два слепцы* Мц. 20:30, *два таланты* Мц. 25:22'', *въ две одежи* Мк. 6:9, *обедве руки* Мк. 9:43, *дъробные (пенези) два* Мк. 12:42, *але: две нозе* Мк. 9:45. Толькі зрэдку ў канструкцыях субстантыва з лічэбнікам узнікае распасаванне, калі назоўнік прымае форму Р. скл.: *стрели его два бешаных* Мц. 8:28, *или ... два слепых* Мц. 9:27. Форму Н. скл. прымаюць назоўнікі і з лічэбнікамі *три, чотыри*: *три дни и три ночи* Мц. 12:40', *мери три* Мц. 13:33, *дни три* Мц. 15:32, Мк. 8:2, *за три дни* Мц. 26:61, *три заслоны* Мц. 17:4, *накритьа три* Мк. 9:5, *за три дни* Мц. 26:61, *четыри тисечи* Мц. 15:38. Але пачынаючы ад лічэбніка *пять* і вышэй назоўнікі ўжываюцца з Р. скл.: *па ть хлебовъ* Мц. 14:17, 19, Мк. 6:41, *па ти хлѣ бовъ* Мц. 16:9, *пять талантовъ* Мц. 25:15, 20'', *па ть тисечеи мужовъ* Мк. 6:44, *семъ иныхъ духовъ* Мц. 12:45, *семъ хлебовъ* Мц. 15:36, *семъ кошицъ* Мц. 15:37, *семъ братыи* Мц. 22:25, Мк. 12:20, *одинадцать учениковъ* Мц. 28:16, *дъванадцать ѱфовъ* Мц. 26:53, *дванадцать кошовъ* Мк. 6:43, *дванадцать учениковъ одныхъ* Мц. 20:17, *<Въси^x пак> родовъ ... чотырнадца^m* Мц. 1:17'', *тридцать серебряниковъ* (Мц. 26:15, 27:3, 9), *сто овецъ* Мц. 18:12.

Такі ж склон ужываецца і з няпэўна-колькасным займеннікам: *колько хлебовъ* Мц. 15:34, Мк. 6:38, 8:5, *колько кошовъ* Мц. 16:9, Мк. 8:19, *колько кошницъ* Мц. 16:10, Мк. 8:20, *колько кротъ* Мц. 18:21, 23:37.

Услед за сваім царкоўнаславянскім арыгіналам Цяпінскі часта захоўвае інфінітыўныя канструкцыі на месцы зварота *Accusativus cum infinitivo* (гл. 2.2.5). Яны функцыянуюць як мэтавы інфінітыў, напр.: *ѿ потребую ѿ^м тебе креститисѧ* Мц. 3:14, *перешоль ѿ^м туле учити и проповедати* Мц. 11:1, *велель его ... продати ... и ѿ^м даті* Мц. 18:25, *пріступілі к нему ученікі его. показать ему будованье* Мц. 24:1, *Имети владность уздоровѣла ти немоцы и выгона ти бесы* Мк. 3:15, *занехаите детеи (гамовать) приходити ко мне* Мк. 10:14; як аб'ектны інфінітыў, напр.: *вели ми пріити* Мц. 14:28, *вѣ лѣ лѣ тижбамъ сесѣти* Мц. 14:19, *не заборона ите имъ пріити* Мц. 19:14, *добро есть намъ сезьде быти* Мц. 17:4, Мк. 9:5, *потреба бо есьть пріити згоріеньемъ* Мц. 18:7; як інфінітыў складанага выказніка (пры мадальным дзеяслове): *ильи потреба пріиті* Мц. 17:10, Мк. 9:11, *такъ потреба быти* Мц. 26:54, таксама Мц. 24:6 і інш. Падобнае ўжыванне інфінітыва сустракаецца і ў маргіналіях: *х^съ допущати мел за собою з мечами ходиті* (арк. 38 адв.), *тое слово некторие довода тѣ быти евѣреискимъ а некторие хальдеискимъ* (арк. 41).

З асаблівасцей кіравання можна адзначыць некаторыя беспрыназоўнікавыя канструкцыі, абумоўленыя царкоўнаславянскім уплывам (у сучаснай беларускай мове ў іх ужываецца прыназоўнік). Гэта дзеясловы *оженитисѧ* + Т. скл.: *оженитьсѧ иною* Мц. 19:9, Мк. 10:11, *(быль) оженілсе ею* Мк. 6:17; *отмовитисѧ* + Д. скл.: *ѿ^м мовитьсѧ еи* Мк. 6:26, *ѿ^м мовившисѧ имъ* Мк. 6:46, *запритисѧ* + Р. скл.: *запритисѧ мене, тебе, его* (Мц. 10:33', 26:34, 35, 75); *пановати* + Т. скл.: *кна зи погановъ, пануютъ ими* Мц. 20:25; *приблизжатисѧ* + Д. скл. (з асабовым аб'ектам): *Приблизжатъсѧ мнѣ* Мц. 15:8 (хаця параўн.: *приблизжитьсѧ къ нему* Мк. 2:4), *(на(у))ругатисѧ* + Д. скл.: *(на(у))ругатисѧ ему* (Мц. 9:24, 27:29, 31, Мк. 5:40, 10:34), *умилосердитисѧ* + Р. скл. (з асабовым аб'ектам): *умилосердитисѧ ихъ, тебе, челядника* (Мц. 9:36, 14:14, 16:22, Мк. 6:34). Да гэтага ліку можа быць аднесена канструкцыя параўнання *подобно есть* + В. скл. (аб'ект) + Д. скл. (аб'ект параўнання): *подобно есть королевство небесное зерну, квасу, кладу, человеку, неводу* (Мц. 13:31, 33, 44, 45, 47, 20:1), а таксама канструкцыі *по правицы / левицы* + Р. скл.: *по правицы тебе, мене, себе, его, моцы* (Мц. 20:21, 23, 22:44, 25:33, 34, 26:64, Мк. 10:37, 40, 12:36), *по левицы* + Р. скл.: *тебе, мене, его* (Мц. 20:21, 23, 25:41, Мк. 10:37), тое ж і ў польскіх перакладах: *po prawicy tosu* (В63). Звяртае ўвагу таксама спецыфічнае кіраванне дзеяслова *соромотити* + Д. скл.: *соромота тѣ вамъ* Мц. 5:11 (хаця *was* В72). Пад польскім уплывам у маргіналіях адзначана беспрыназоўнікавая канструкцыя *доводечі того* (арк. 35 адв., гл. 5.2.3).

4.4.2. Выражэнне некаторых аб'ектных адносін у перакладзе Цяпінскага выклікае цікавасць ужываннем дапаўнення пасля пераходнага дзеяслова (або пасля прыназоўнікаў з аб'ектным значэннем) не толькі ў В. скл., але і ў Р. ці Н. скл.

У Цяпінскага нярэдка сустракаецца спецыфічная з'ява, вядомая беларускім, украінскім і польскім гаворкам [Карский 1956: 115–116], – выкарыстанне Р. скл. замест В. скл. пры некаторых прамапераходных дзеясловах¹³². У такой канструкцыі ў якасці аб'екта дзеяння ўжываецца неадушаўлены назоўнік адз. л: *шчучые дүши дитѧ чое* Мц. 2:20, *не поткнул ... ноги твоее* Мц. 4:6, *овощу лихого (ці доброго) чинити* Мц. 7:18', *выпусътилъ духа* Мц. 27:50, *духа нечистого маеть* Мк. 3:30, *мела духа нечистого* Мк. 7:25, *маете вері* Мц. 17:20 (але: *маете веру* Мц. 21:21, *веру маеть* Мк. 11:23), *Иного подобенства слүхаите* Мц. 21:33, *дорогі божѣ е ... учишь* Мц. 22:16, *розвезати ремена* Мк. 1:7, *просити чого, просить ... головы* Мк. 6:24, *попросить ... хлеба* Мц. 7:9 (але і црксл. *вспросить ... хлеба*), *відети,*

¹³² За выключэннем адмоўя, якое тыпова для славянскага сінтаксіса мяняе прыдзеяслоўны В. скл. на Р. скл., параўн.: *Скарбъте собе скаръбы* Мц. 6:20, але: *Не скарбъте собе скарбовъ* Мц. 6:19. Таму вялікага значэння не маюць выпадкі з адмоўем: *бервена ... не чуешъ* Мц. 7:3, *не имаете веры* Мк. 4:40 (хаця црксл. <не> *имате веру*), *ни посоха* Мц. 10:10 (црксл. *ни жезельъ* – мн. л.?), *не оставилъ семени* Мк. 12:20, 21 і інш.

тросцьа ль ... колышучого Мц. 11:7, *купили корму* Мц. 14:15, *съпытаю васъ и ѿ слова одного* Мц. 21:24, Мк. 11:29 і інш. У цэлым гэтая асаблівасць не была навязана Цяпінскаму царкоўнаславянскім слупком, а мае хутчэй за ўсё сувязь з польскімі крыніцамі і/ці жывой беларускай гаворкай.

З выражэннем аб'ектных адносін у сказе (не толькі пры пераходных дзеясловах, але і пасля прыназоўнікаў, што кіруюць В. скл.) звязана і катэгорыя адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці, уласцівая зараз сучаснай беларускай літаратурнай мове, але фактычна адсутная ў беларускіх дыялектах. Такая катэгорыя ў XVI ст. праяўлялася ў старабеларускім пісьменстве вельмі непаслядоўна [Карский 1956: 116–118]. Яна не існавала ў праславянскі перыяд, калі ў В. скл. адз. л. адрозніваліся толькі адушаўлёныя асобы муж. р. за кошт ужывання тут формы Р. скл., якая такім чынам набывала значэнне В. скл. і выконвала ўсе яго функцыі¹³³. Гэта захоўвала і старабеларуская мова, што дэманструе і пераклад Цяпінскага (а таксама суседні царкоўнаславянскі слупок)¹³⁴, напр.: *чти ѿ^mца* → *чтї ѿ^mца* Мц. 15:4, 19:19, Мк. 7:10, 10:19, *оставитъ ... ѿ^mца* → *оставитъ ... ѿ^mца* Мц. 19:5, 29, Мк. 10:7, але: црксл. *бесъ иматъ* → *беса маеть* Мц. 11:18 ← *Czárta ma* В72, *духъ нечи^{cm} иматъ* → *духа нечистого маеть* Мк. 3:30 ← *duchą nieczystego ma* В72, *испусти духъ* → *выпусьтилъ духа* Мц. 27:50 ← *wypuścił duchą* В72 (але: *видел дхъ бжши* Мц. 3:16). Верагодна, пад уплывам такіх канструкцый адзначаецца выкарыстанне Р. скл. для адушаўлёных назоўнікаў адз. л. пасля пераходнага дзеяслова: *ильи кличетъ* Мц. 27:47, *мети жоны* Мк. 6:18 і інш.

Аднак пра складванне катэгорыі адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці можна казаць толькі, калі яна праяўляецца ў мн. л., чаго ў Цяпінскага не назіраецца. Фактычна, у яго гэтая катэгорыя ў мн. л. адсутнічае ў дачыненні да: а) асабовых назоўнікаў муж. р., якія маюць Н. скл. (у функцыі В. скл.), незалежна ад сацыяльнага статусу названых асоб: *любите вороги ваши* Мц. 5:44 (параўн.: *Miluyćie nieprzyiacóły wábe* В72), *положу вороги твои* Мц. 22:44, *выганяти бесы* (Мц. 7:22, 9:34, 12:27, 28, Мк. 1:39, 3:15, 22, 6:13, 9:38, параўн.: *wuganiac szarty* В72), *выгнать дхи* Мц. 8:16 (параўн.: *wyrzucił duchy* В72), *маючи ... жолнери* Мц. 8:9 (параўн.: *májac ... żołnierze* В72), *маючи ... хромые, слепые немые, ұломные* Мц. 15:30, *выпхнулъ роботники* Мц. 9:38, *послать чела днікі свои* Мц. 22:3, *посылаю к вамъ пророки, и мудрие. и учоные* Мц. 23:34, *пошлетъ аньгелы съвои* Мц. 24:31, Мк. 13:27, *здоровиль немоцные ихъ* Мц. 14:14, *покладали немоцные* Мк. 6:56, *звели ... и выбранные* Мц. 24:24, Мк. 13:22, *збави^m люди свои* Мц. 1:21, *вижу люди* Мк. 8:24, *увидель ... учоные* Мк. 9:14, *призвавши ученики свои* Мц. 15:32, *выгубил забоицы оные* Мц. 22:7, *позабиваючихъ пророки* Мц. 23:31, *забиваючи пророки* Мц. 23:37, *бити товариши свои* Мц. 24:49 і інш. Гэтай сінтаксічнай канструкцыяй не ахопліваюцца і іншыя семантычныя групы назоўнікаў, якія ўласна і сведчаць пра складванне катэгорыі адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці. Такія групы ў мн. л. таксама маюць Н. скл. (у функцыі В. скл.): б) назвы жанчын, напр.: *опущати жоны ваши* Мц. 19:8, *оставитъ ... сестри* Мц. 19:29, в) назвы дзяцей, выражаныя назоўнікамі ніяк. р., напр.: *привели к нему дети* Мц. 19:13, *приносили к нему дети* Мк. 10:13, *оставитъ ... дети* Мц. 19:29, *побил вьси дети* Мц. 2:16, *собрати дети твои* Мц. 23:37, у марг.: *дети побити велель* (арк. 3 адв.), і, нарэшце, г) назвы жывёл, напр.: *продаючихъ голубы* Мц. 21:12, Мк. 11:15, *пастухъ розлучаетъ овцы ѿ^m козловъ* Мц. 25:32, *поставитъ овцы* Мц. 25:33, *проць живаючие комары* Мц. 23:24, *сбираетъ курица писклета свои* Мц. 23:37. Ва ўсіх гэтых выпадках у царкоўнаславянскай і польскай версіях выступае Н. скл. Таксама пасля прыназоўнікаў (*на, черезъ* і інш.), што кіруюць В. скл., сінтаксічна не праяўляецца адушаўлёнасць: *через пророки* Мц. 2:23, *на лихие и добрие* Мц. 5:45, *на справедливые* Мц. 5:45', *повстану^m дети на родители* Мц. 10:21, Мк. 13:12, *къровъ его ... на детї наши* Мц.

¹³³ Для назоўнікаў жан. р. гэтая асаблівасць праяўляецца толькі ў мн. л., тады як у адз. л. яна нейтралізуецца, напр.: *пустити жѣ ну свою* → *опусьтити жону свою* Мц. 19:3. Асобны выпадак утвараюць рэдкія прыклады выкарыстання Р. скл. пры пераходных дзеясловах для назоўнікаў муж. і ніяк. р.: *рахиль плачюци са ча д swoichъ* → *рахель плачючи са детеї свои^x* Мц. 2:18.

¹³⁴ Менш паказальныя выпадкі з адмоўем: *нѣ выгана е^m бесовъ* Мц. 12:24 (параўн. црксл. *не изгонитъ бесы*, але польск. *nie wyrzucisz czarlow* В72).

27:25 (црксл. *на чадехъ*), *пошли насъ въ свѣны* Мк. 5:12, *возревши на ученики свои* Мк. 8:33 (црксл. *на учѣ ники*) і інш. Нарэшце, часам не праяўляецца гэтая катэгорыя і ў аб'ектных канструкцыях з лічэбнікам: *вза вши ... два сыны зеведеовы* Мц. 26:37. Такім чынам, адушаўлёнасць у мн. л. сінтаксічна ў Цяпінскага ў цэлым не маркіруецца. Гэта абумоўлена ўплывам царкоўнаславянскага і польскіх арыгіналаў, але часткова магло быць падтрымана і ўздзеяннем маўленчай стыхіі беларускіх дыялектаў (перш за ўсё, паўднёва-заходняга дыялекту), дзе гэтая катэгорыя фактычна не склалася.

Тым не менш у Цяпінскага пры пераходных дзеясловах часам можна назіраць выкарыстанне Р. скл. замест Н. скл. у наступных імёнаў мн. л.: а) субстантываў, напр.: *благословите кленучи^х васъ* Мц. 5:44, *вси^х торыхъ уздоровиль* Мц. 8:16, *уздоровиль многи^х ... мучачихсе* Мк. 1:34, *Форыхъ уздоровла ите* Мц. 10:8, *пріносити хорихъ* Мк. 6:55, *видечи немыхъ ... уломныхъ ... хромыхъ ...слепыхъ* Мц. 15:31, *убиваючии посланыхъ к тебе* Мц. 23:37, *зведуть многихъ* Мц. 24:11, *зберуть выбранныхъ* Мц. 24:31, *спыталъ учоныхъ* Мк. 9:16; б) лічэбнікаў: *увидель двухъ братовъ* Мц. 4:18, 21, *мель двухъ сыновъ* Мц. 21:28, але: *вза вши два сыны зеведеовы* Мц. 26:37; в) асабовых назоўнікаў муж. р., напр.: *призвалъ мдрецовъ* Мц. 2:7, *призвалъ своихъ чела дниковъ* Мц. 25:14, *призови работниковъ* Мц. 20:8, *нана ти работниковъ* Мц. 20:1, *послалъ чела дниковъ своихъ* Мц. 20:34, 36, *посылають ... учениковъ своихъ* Мц. 22:16, *преследовали пророковъ* Мц. 5:12, *погребам^т своихъ мертвецовъ* Мц. 8:22 (параўн.: *θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς*), *нана ти работниковъ* Мц. 20:1, *поймавши чѣ ла дниковъ его* Мц. 22:6, *спыталъ учѣ никовъ своихъ* Мц. 16:13, Мк. 8:27, *бесовъ многихъ выгналь* Мк. 1:34. Пры гэтым нават у адным радку ці ў суседніх радках можа назірацца хістанне паміж В. ці Р. скл. у такіх канструкцыях мн. л.: *...призывати справедливыхъ, але грешнікі* Мц. 9:13, Мк. 2:17, *Форыхъ уздоровла ите. трудоватыхъ очищаите, бесы выгана ите* Мц. 10:8, *...поставитъ овцы ... а козловъ* Мц. 25:33 і інш. Ва ўсіх прыведзеных прыкладах у царкоўнаславянскім тэксце заўжды выступае Н. скл. Выкарыстанне Р. скл. у мн. л. для асабовых назоўнікаў спарадычна адзначаецца і ў беларускіх дыялектах, таму, магчыма, гэтае адхіленне Цяпінскага на карысць Р. скл. таксама абумоўлена ўздзеяннем живога маўлення.

Верагодна, пад уплывам падобных выпадкаў у Цяпінскага з'яўляюцца і прыклады ўжывання з Р скл. нават неадушаўлёных назоўнікаў мн. л., напр.: *понести ботовъ* Мц. 3:11, *докончати городовъ израилевыхъ* Мц. 10:23, *ищучому добрихъ перель* Мц. 13:45 і інш. У царкоўнаславянскім слупку ім адпавядае В. скл., але ў польскіх перакладах выступае Р. скл., напр.: *Jkończyćie miast Izraelowych* В72. Асабліва часта ў Цяпінскага такое выкарыстанне адзначаецца з назоўнікам *хлебъ* у значэнні 'ежа, харчаванне': *колько хлебовъ маєте* Мц. 15:34, Мк. 6:38, 8:5, *вза тї хлебовъ* Мц. 16:5, Мк. 8:14, *въза вши па ть хлебовъ* Мц. 14:19, Мк. 6:41, *вза ли крохъ* Мк. 6:43, *купили собе хлебовъ* Мк. 6:36, *купимъ ... хлебовъ* Мк. 6:37, натуральна пры адмоўі: *хлебовъ не въза лисьмо* Мц. 16:7, *хлебовъ не маемъ* Мк. 8:16, 17 і інш. Калі ў такіх выпадках у царкоўнаславянскім тэксце ў мн. л. выкарыстоўваецца Р. скл., ён таксама захоўваецца Цяпінскім: *рахель плачючи са детеї свои^х* Мц. 2:18 (црксл. *ча д*), *вза ть одежъ своихъ* Мц. 24:17 (црксл. *ризь*) і інш.

4.4.3. Ужыванне асобных прыназоўнікаў. Прыназоўнікі ў перакладзе Цяпінскага сваім рэпертуарам і ўжываннем у масе не адрозніваюцца як ад сучаснай беларускай мовы, так і ад старабеларускай. Можна адзначыць шэраг запазычаных (з польскай мовы) прыназоўнікаў (некаторыя з іх функцыянуюць і як прыслоўі): *водлугъ* (гл. 4.2.11), *водле* (гл. 4.2.12), *впосредку* і *спосредку* (гл. 4.2.13), *ку* (гл. 4.2.12), *подле* Мц. 3:10, Мк. 2:2, 10:46. Яны сустракаюцца і ў іншых старабеларускіх помніках таго часу, але даволі рэдка [Карский 1956: 425–426, 440]. У Цяпінскага выкарыстоўваюцца прыназоўнік *про* (гл. 2.2.4) і прыназоўнік *скрозь* (Мц. 12:43, 19:24, Мк. 2:23, 9:30, 10:25, 11:16), хаця часам црксл. *сквозе* перадаецца праз *черезъ* (Мц. 12:1), польск. *przez* (усе пераклады). Больш пільнай увагі патрабуюць тыя прыназоўнікі, што маюць асаблівасці ў сваім ужыванні (параўнальна з сучаснай мовай).

Прыназоўнік **вследь** кіруе толькі Р. скл.: *вслед его* Мц. 8:1, Мк. 2:14, *вслед мене* Мц. 10:38, 19:21, Мк. 1:7, 17, 10:21, *вслед насъ* Мц. 15:23, *вслед тебе* Мц. 19:27, Мк. 10:28. Гэта цалкам адпавядае царкоўнаславянскаму тэксту, дзе прыназоўнік *вследь* (ці *воследь* Мц. 19:27, Мк. 10:28) таксама кіруе Р. скл. Цікава адзначыць кампазіт *вследь идущие* Мц. 21:9, Мк. 11:9 (црксл. *вследствующѣ* и *ці* *вследь гра дущеи*).

Прыназоўнік **межи** кіруе толькі Т. скл.: *межи старшїмі* Мц. 2:6, *Межи которыми* Мц. 27:56, *межи нарощонных* Мц. 11:11, *межі людьми* Мц. 26:5, *межи юдеа мї* Мц. 28:15, *межи вами* Мц. 20:26', 27, 23:11, Мк. 9:19, 10:43', 44, (*межи нами*) Мк. 12:20, *межи собою* Мц. 18:15, Мк. 9:16, 33, 50, 10:26 (таксама ў маргіналіях, гл. арк. 44), *межі тижбою* Мк. 5:27, 30, *межи цѣ рков'ю и олтаремъ* Мц. 23:35, са старым Т. скл., які супадае па форме з Н. скл.: *межи границы* Мк. 7:31.

Прыназоўнік **надъ** кіруе Т. і В. скл. Згодна з царкоўнаславянскім тэкстам у прасторавым значэнні Цяпінскі выкарыстоўвае Т. скл.: *над месцомъ* Мц. 2:9, *над моремъ* Мц. 4:13, але нярэдка і ў пераносным сэнсе, для выражэння семантыкі дамінацыі: *над духами* Мц. 10:1, *над домомъ своимъ* Мц. 24:45, *над всею маетностью* Мц. 24:27, *над многимъ* Мц. 25:21, 23, *змилисе над нами* Мц. 9:27, 20:30, 31, *змілүсе надъ снѣм* Мц. 17:15, *над фігою* Мц. 21:21, таксама са старым Т. скл.: *владѣность надъ духи нечистыми* Мк. 6:7 (црксл. *надъ духи нечистыми*). Згодна з польскай мовай зрэдку адзначаецца кіраванне В. скл. (у пераносным сэнсе, для выражэння семантыкі дамінацыі): *Не есть учень надъ учителя своего, ... чела дѣникъ над пана своего* Мц. 10:24 ← *Nie iest uczeń nad vczycielá / ... niewolnik nad Páná fwego* B72 (у царкоўнаславянскім тэксце – Т. скл.). Але ў прамым значэнні В. скл. *над дьверї* Мц. 27:60 выкарыстаны ў згодзе з црксл. *надъ дьвери* насуперак польскім перакладам: *ku drzwiam* NT56, B61, B63 (*ku* (марг.: *všcu*) *drzwíám* NT51), *do drzwi* B72, NT74. Прыслоўны характар мае канструкцыя (*ажъ*) *над меру* Мк. 7:37 (црксл. *пре излиха*), таксама не абавязкова польскага паходжання (параўн.: *áz y názbyt* B63, B72, *nád zamiar* NT74).

Прыназоўнік **передъ** кіруе амаль заўжды Т. скл. (такое кіраванне ўласціва як царкоўнаславянскай, так і польскай мовам): *передъ людьми* Мц. 5:16, 6:1, 10:32, 33, 23:14, *передъ ѿ'цомъ* Мц. 10:32, 33, 18:14, *передъ старостою* Мц. 27:11, *передъ лицомъ твоим ... передъ тобою* Мц. 11:10 *передъ обличьемъ твоимъ ... перед тобою* Мк. 1:2, *передъ тобою* Мц. 11:26 (параўн. тут і ў некаторых папярэдніх прыкладах: *przed tobą* B72), *передъ собою* Мц. 6:2, *перед нимъ* Мк. 1:40, 3:11, 5:33, 25:32, 27:29, Мк. 1:40, 3:11, 5:33, *перед ними* Мц. 2:9, 17:2, Мк. 6:41, 9:2, *перед всімі* Мц. 26:70, Мк. 2:12, *перед свиња ми* Мц. 7:6, *передъ тижбою* Мц. 27:24, *передъ олтарем* Мц. 5:24. Зрэдку ў Цяпінскага ўжываецца стары Т. скл.: *передъ рады* Мц. 10:17, Мк. 13:9 (параўн.: *do zgromádenia* ці *przed sądy* B63, *do feytow* ці *do rąk* B72, *do zborow* NT74), *передъ старшїе и короли* Мц. 10:18 (параўн.: *przed stárofty á Krole* B72), *передъ воеводы и короли* Мк. 13:9 (параўн.: црксл. *пред воеводами и царї*). Толькі аднойчы з гэтым прыназоўнікам адзначаны Р. скл.: *передъ него* Мк. 10:35, што, магчыма, уяўляе сабой кантамінацыю црксл. *предъ нимъ* і польск. *do niego* (усе пераклады).

Прыназоўнік **противъ** кіруе Р. і Д. скл., пры гэтым выбар граматычнай формы часта залежыць ад спосабу перакладу царкоўнаславянскай часткі:

а) Р. скл. ужываецца пры перакладзе црксл. *на* (у Буднага тут звычайна *przeciw* + Д. скл.) ці *къ: противъ отца, матки, духа, сына, пана, мене* і г. д. (гл. 2.2.4). Аднак прыназоўнік црксл. *на* ў канструкцыі *на тебе сведчатъ* Мц. 26:62, 27:13, *лживого сведоцтва на исуса* Мц. 26:59 застаецца нязменным, таксама як і ў Буднага: *ná cię świadczą, świadectwá ná Iesufá* B72, NT74 (насуперак іншым перакладам: *przeciwko* NT51, B61, *przeciw(ko)* NT56, B63);

б) Д. скл. адзначаны ў маргіналіях: *противь тому* (арк. 16) і пры перадачы црксл. *прямо 'насупраць': противъ вамъ, народу, королевству* і г. д. (гл. 2.2.4). Але гэты склон ужываецца і пры перадачы прыназоўніка црксл. *на: блюзнить противъ духу светому* Мк. 3:29 (црксл. *на духъ*). Д. скл. ва ўсіх гэтых выпадках уласцівы і польскім крыніцам.

Прыназоўнік **по** ў прасторавым значэнні кіруе пераважна М. скл. у мн. л.: *по водахъ* Мц. 14:28, 29, *по месцахъ* Мц. 24:7, Мк. 13:8, тое ж і для выражэння колькасных адносін: *по днехъ шесъти* Мц. 17:1, *по трехъ днехъ* Мц. 27:63, *по дву днехъ* Мц. 26:2, *по (кольку) дне^x*

Мк. 2:1, по шесты дна хъ Мк. 9:2, по дву дна хъ Мц. 14:1, по вси дни Мц. 26:55, 28:20, але зредку ў мн. л. сустрасаецца і Д. скл.: по деломъ Мц. 16:27. Аднак у адз. л. два склоны, М. і Д., часта супадаюць у адзінай форме: по всеи сирии Мц. 4:24, по всеи земли той Мц. 9:26, 31, 24:14, 27:45, по всеи стороне галилеиской Мк. 1:28, по всеи галилеи Мк. 1:39, по морю Мц. 14:25, 26, Мк. 6:48, 49, по правицы, ... по левицы Мц. 20:21, 23, 25:33, 27:38, Мк. 10:37, 40, по правицы Мц. 22:44, 25:34, 26:64, Мк. 12:36, по левіцы Мц. 25:41, по вере вашои Мц. 9:29, по грошу Мц. 20:2, 9, 10, 12, по челюстьи Мц. 26:67, по голове Мц. 27:30, по дорозе Мц. 21:8', Мк. 11:8', по берегу Мц. 8:32, тое ж і пры выражэнні колькасных адносін: по сту и по петидеса ть Мк. 6:40. Адрозніваюцца гэтыя дзве формы ў адз. л. толькі па канчатках дапасаваных азначэнняў (М. скл.): по запроваженю вавілонском Мц. 1:12, по многомъ часе Мц. 25:19, по выданью иоановомъ Мк. 1:14. І толькі ў некаторых словах з суф. -ань/-енъ ўзнікае выразная постаць фарматыва М. скл. з канч. -и: по выгнаньи Мц. 9:33, по утрапѣ ныи Мц. 24:29, Мк. 13:24, по воскресеньи Мц. 26:32, 27:53, по приготованьи Мц. 27:62, по выреченьи Мк. 1:42, по преследованьи Мк. 10:30. Прыслоўнае значэнне мае канструкцыя по мале Мц. 26:73, параўн.: црксл. по мале, польск. *máło* В63 (але: *A po máleu chwili* NT56, В61, NT51, *Po máłym zaś (czásie)* В72, NT74).

У перакладзе Цяпінскага рэгулярна выкарыстоўваецца прыназоўнік *къ* + Д. скл. з кірункавым ці адрасатным значэннем (у асноўным пры дзеясловах руху ці маўлення): *ко мне* (6), *къ нему* (55), *къ нимъ* (10), *къ тебе* (4), *къ ней* (2), *къ вамъ* (4), *къ тому* (2), *къ исусу* (8), *къ петру* (1), *къ жене* (2), *къ овцамъ* (2), *къ горе* (20), *къ морю* (3), *к тіжбам* Мц. 12:46, *к тіжбе* Мц. 17:14, *рек к мовечому ему* Мц. 12:48, *к первому* Мц. 21:28, *к другому* Мц. 21:30, *к некоторому* Мц. 26:18, *къ твоимъ* Мк. 5:19, *къ справцы своему* Мц. 20:8, *к работникомъ* Мц. 21:34, *к ратаемъ* Мк. 12:2, *къ продающимъ* Мц. 25:9, *к переднеишимъ оферовникомъ* Мц. 26:14, *къ ученикомъ* Мк. 9:14, *дъругъ къ другу* Мк. 4:41, 9:34, *к воротомъ* Мц. 26:71, *къ дъверемъ* Мк. 1:33, *к одежи* Мк. 2:21, *к видсауде* Мк. 6:45, *къ олтарю* Мц. 5:23, *к ногамъ* Мк. 7:25 і інш. У царкоўнаславянскай частцы яму заўжды ў гэтых выпадках адпавядае *къ / ко*, але ў польскіх перакладах (В63, В72, NT74 і інш.) на гэтых месцах часта знаходзіцца прыназоўнік *k / ku* (*k niemi*, *ku тnie* і інш.). Толькі ў рэдкіх выпадках Цяпінскі перакладае *къ / ко* прыназоўнікам *до* + Р. скл. (гл. 2.2.4). Такім чынам, выкарыстанне прыназоўніка *до* з кірункавым ці мэтавым значэннем трэба прызнаць нехарактэрным для Цяпінскага, навязаным, відавочна, польскім уплывам. У іншых значэннях прыназоўнік *до* перакладчыкам заўжды захоўваецца: а) для перадачы часавых адносін: *до двѣда* Мц. 1:17, *до х̣а* Мц. 1:17, *до іоана* Мц. 11:13, *до смерти* Мц. 2:15, 26:38, *до конца* Мц. 10:22, 24:13, 31, Мк. 13:13, 27, *до сконченья века* Мц. 28:20, *до которого часу* Мц. 9:15, *до часа* Мц. 27:45, *до години* Мц. 27:45, *до дня* (Мц. 11:23, 24:38, 26:29, 27:8, 64, 28:15), *до жънива* Мц. 13:30, *до крови* Мц. 23:35 і інш.; б) для выражэння прасторавых адносін (пры азначэнні мяжы): *до нбсѣ* Мц. 11:23, *до некла* Мц. 11:23, *до двора* Мц. 26:58 і г. д.; в) для азначэння прыблізнай ці гранічнай меры: *до семи кротъ* Мц. 18:21, 22', *до семидеса ть кротъ* Мц. 18:22, *до нѣ рвухъ* Мц. 20:8, *до сегого* Мц. 22:26, *до полкоролевства* Мк. 6:23 і да т. п.

4.4.4. Ужыванне дзеепрыметнікаў у перакладзе Цяпінскага амаль заўжды адпавядае царкоўнаславянскаму тэксту (гл. 2.2.3), хаця і выяўляе некаторыя асаблівасці ў прэдыкатыўнай функцыі. Перадача прэдыкатыўных адносін формамі дзеепрыметнікаў у ЕЦ дэталева было вывучана М. Муталімавай [Муталімава 1969; Муталімова 1970: 4–22]. Яна вызначыла шэраг прэдыкатыўных функцый гэтай формы ў евангельскім тэксце, з якіх увагі патрабуюць: 1) просты выказнік, 2) прызвязкавая частка састаўнога выказніка, 3) другі ўскосны склон.

1. Уласцівае евангельскаму тэксту (і захаванае царкоўнаславянскай версіяй) выкарыстанне дзеепрыметнікаў у якасці простага выказніка (так званы *participium praedicativum*) у перакладзе Цяпінскага разбурана: дзеепрыметнікі цалкам страцілі сувязь з дзейнікам і ўжо характарызуюць дзеяслоў, ператварыўшыся ў дзеепрыслоўе [Муталімова 1970: 7], напр.: *два слепъцы седечи при дорозе ... закричалі* Мц. 20:30, *седеломъ в цѣ ркви*

учачи Мц. 26:55, *всьледъ идучи боа лиса* Мк. 10:32, *поведуть васъ выдаючі* Мк. 13:11. Асаблівва штучна выглядае такая канструкцыя (з адзінкавай дзееформай), калі выказнік выражаны дзееформай, напр.: *видечі немыхъ мовечи* Мц. 15:31. Аднак калі дзееформа мае пры сабе залежныя кампаненты, яна ўспрымаецца як дзеепрыслоўны зварот: *кто умреть не маючи детеи* Мц. 22:22 (црксл. *не имыи ча дѣ*), *первыи ... не маючі семени, оставиль* Мц. 22:25 і інш. У тым выпадку, калі дзеепрыметнік выступае ў поўнай (займеннай, членнай) форме, ён ужо ўспрымаецца як дапасаванае да дзейніка азначэнне, напр.: *Не вы бо будете мовечими* Мц. 10:20, Мк. 13:11, *Тые суть поганючие члѣвка* Мц. 15:20, *видечі ... хромыхъ ходѣ чими. и сълепыхъ видечими* Мц. 15:31, *ω^mпутьтити ихъ неедшихъ не хочу* Мц. 15:32, *нашоль и^x спа чих* Мц. 26:40, 43, Мк. 13:36, *узрите сна чоловвечега седа чого ... и прихода чого* Мц. 26:64, *кто есьть бѣючи тебе* Мц. 26:68, *дало овоць всходечии и ростучии* Мк. 4:8. Гэтак трансфармуюцца і канструкцыі Accasativus cum participio: *{егда ви}дите сиа бываю{ща}* → *гды увѣдите тое бываючое* Мк. 13:29.

2. Найбольш частая функцыя дзеепрыметніка ў перакладзе Цяпінскага – прызвязкая частка састаўнога выказніка, прычым у ёй ужываюцца толькі формы з *-н-* і *-ч-* [Муталимова 1970: 12–14]: *дано есть / будетъ, речено было / есть, зготовано есьть, написано есть, выданъ будетъ, збавенъ будетъ* і г. д. Як асаблівасць поўных формаў можна адзначыць выкарыстанне Instrumentalis praedicativus (гл. 4.4.5). Уласцівае польскаму і вядомае старабеларускаму [Мова 1988: 249–251] сінтаксісу ўжыванне дзеепрыметных формаў на *-н-* няк. р. у безасабовым сказе з прамым дапаўненнем адзначана толькі ў маргіналіях: *самые слова каждому на розсудок оставлено* (арк. 22 адв.). Верагодна, уплывам такіх канструкцый абумоўлены выпадкі, якія выглядаюць як распасаванне дзеепрыметніка і назоўніка ў родзе [Муталимова 1970: 13]: *принесли голову его ..., и дано девце* Мц. 14:11.

3. У канструкцыях з падвойным В. скл. (Accasativus duplex) другі В. скл., выражаны дзеепрыметнікам, сінтаксічна быў звязаны і з выказнікам, і з імем (першым В. скл.), а таму мог успрымацца і як прэдыкат, і як азначэнне [Муталимова 1970: 14–15]. Для дзеепрыметніка вызначальным становілася значэнне яго дзеяслоўнай асновы, а значэнне другога В. скл. магло залежаць ад пераходнасці дзеяслова-выказніка [Муталимова 1970: 15]. Так, у фразе *увидель симона. и андрея ... мечущихъ сети в море* Мк. 1:16 другі В. скл. мае атрыбутыўнае значэнне з акалічнасным адцenenem [Муталимова 1970: 16].

4.4.5. Прэдыкатыўныя канструкцыі. Толькі некаторыя прэдыкатыўныя канструкцыі ў Цяпінскага маюць асаблівасці, у цэлым навіязаныя іншаславянскім уплывам. У састаўным выказніку адносна іменнай часткі ў славянскіх мовах заўжды існуе пытанне наконт: а) ужывання звязкі пры іменнай частцы, і б) склонавай формы самой іменнай часткі. Ва ўсходнеславянскіх мовах звязка ў цяперашнім часе можа адсутнічаць, а іменная частка можа мець форму або Н. скл. (так званы Nominativus praedicativus), або Т. скл. (так званы Instrumentalis praedicativus). Аднак існаванне пры выказніку фактычна другога Н. скл. (так званы Н₂, паколькі Н₁ належыць дзейніку) ускладняе размежаванне суб'екта і аб'екта дзеяння, што ва ўсходнеславянскіх мовах спрыяе выкарыстанню тут Т. скл. замест Н₂.

Пад уплывам царкоўнаславянскага слупка Цяпінскі ў цяперашнім часе заўжды захоўвае звязку ў састаўным выказніку, што было адлюстраваннем практыкаванага ім паслоўнага прынцыпу перакладу, напрыклад:

а) іменны выказнік, напр.: *тыхъ ε^{cm} королевѣство* Мц. 5:3, 10, *катории ε^{cm} на њбсе^x* Мц. 5:16, 45, 6:1, 7:21, 12:50, *катории еси на њбсе^x* Мц. 6:9, *виненъ ε^{cm} суду* Мц. 5:21, 22, *годень ε^{cm} работникъ* Мц. 10:10, *которое ε^{cm} въ оку твоємъ* Мц. 7:3, *мало и^x ε^{cm} каторие* Мц. 7:14, *кто ε^{cm} тотъ* Мц. 8:27, *кто ε^{cm} зъ васъ* Мц. 12:11, *Што бо ε^{cm} лацнеи речи* Мц. 9:5, Мк. 2:9, *што ε^{cm} мл^cрдѣа хочу* Мц. 9:13, *с німі ε^{cm} женихъ* Мц. 9:15, Мк. 2:19, *имена суть тые* Мц. 10:2, *Панъ бо ε^{cm} суботѣ снѣ члѣвчии* Мц. 12:8, Мк. 2:28, *пусто есть место* Мц. 14:15, *страшливы есте* Мц. 8:26, Мк. 4:40, *вы без вырозуменья есте* Мц. 15:16, *ты еси сынъ божии* Мк. 3:11, таксама Мц. 4:3, 6, 14:33, 27:40, 43, Мк. 1:11, *снѣ емү есьть* Мц. 22:45, Мк. 12:37, *ты еси христосъ* Мц. 16:16, 26:63, Мк. 8:29, *ты еси петръ* Мц. 16:18, *ты ль еси*

король Мц. 27:11, *вси вы братьѣ есьте* Мц. 23:8, *внутри пакъ су^m волки* Мц. 7:15, *сестры его ... у насъ суть* Мц. 13:56, Мк. 6:3; *бологии еси симоне* Мц. 16:17, *невинни суть* Мц. 12:5, *суть полны* Мц. 23:25, 27, *вожи суть сълепые* Мц. 15:14, *добро есть нам* Мц. 17:4, Мк. 9:5, *нѣсть добро* Мц. 15:26, Мк. 7:27, *лепеи есть ему* Мц. 18:6, *то не можно есть* Мц. 19:26, Мк. 10:27, *если можно есть* Мц. 26:39 (параўн.: *если можно* Мц. 24:24), *правдивыи еси* Мц. 22:16, Мк. 12:14, *срогои еси человекъ* Мц. 25:24, *недалеко еси* Мк. 12:34;

б) дзяслоўны выказнік, часцей за ўсё выражаны дзеепрыметнікамі, напр.: *речено є^{cm}* Мц. 5:43, *вамъ дано є^{cm}* Мц. 13:11', Мк. 4:11, *котормъ дано есть* Мц. 19:11, *многіе суть входа чие* Мц. 7:13, *а человекъ естомъ под владно^{cm}ю учиненъ* Мц. 8:9, *кто ... є^{cm} годенъ* Мц. 10:11, *вси полічоны суть* Мц. 10:30, *о котормъ є^{cm} написано* Мц. 11:10, *вамъ дано є^{cm}* Мц. 13:11, *подобенъ є^{cm} детемъ* Мц. 11:16, *подобно є^{cm} королевство* Мц. 13:31, 33, 44, 45, 47, 20:1. Зрэдку дзяслоўны выказнік у Цяпінскага выражаецца інфінітывам: *не є^{cm} мое дати* Мц. 20:23, Мк. 10:40, *ми есть и умерети с тобою* Мц. 26:35, *што есть то з мертвыхъ воскреснути* Мк. 9:10, ці прэдыкатыўным прыслоўем: *все бо можно есть у бога* Мк. 10:27 (параўн.: *у бога все можно* Мц. 19:26).

Падобнае захаванне звязкі ў пэўнай меры магло адпавядаць тэндэнцыі самой старабеларускай мовы, дзе выкарыстанне звязкавых канструкцый падтрымлівалася ўплывам польскай мовы, у якой іменны выказнік выступае найчасцей са звязкай. Аднак там, дзе звязка магла бы быць устаўленая ў сказ, але яе няма ў царкоўнаславянскім арыгінале, то і Цяпінскі яе не мае, напр.: *И вороги человеку домовники его* Мц. 10:36, *што бо больши, даръ ли* Мц. 23:19 (але параўн.: *которое бо больші є^{cm} золото ль* Мц. 23:17), *ото матъка твоя* Мк. 3:32, 34 (але параўн.: *кто есть матъка моя* Мк. 3:33). Толькі ў рэдкіх выпадках (пад уплывам Буднага) Цяпінскі рашаецца на змену ліку звязкі, як у Мц. 11:27 (гл. 2.2.2).

У перакладзе Цяпінскага часта захоўваецца Nominativus praedicativus¹³⁵, пад прыкладам царкоўнаславянскай часткі: а) пры дзяслове **быти**: *Ѧ естомъ богъ* Мц. 22:32, *Ѧ естомъ христось* Мц. 24:5, *ты еси христось* Мц. 16:16, 26:63, Мк. 8:29, *ты еси петръ* Мц. 16:18, *ты еси сынъ божии* Мк. 3:11, *онъ есть христось* Мц. 16:20, *ильѧ есть ... пророкъ есть* Мк. 6:15, *были бо рыболовы* Мц. 4:18, *Будь згодливыи* Мц. 5:25, *хочешъ досконалыи быти* Мц. 19:21, *котории хочеть межѣ вами большии быти, нехай будетъ вамъ слуга* Мц. 20:26, Мк. 10:43, таксама Мц. 23:11, *котории кольвекъ хочеть межѣ вами быти стариши* Мк. 10:44 і інш.; *Свеча телу є^{cm} око* Мц. 6:22, *кто є^{cm} з васъ члвкъ* Мц. 7:9, *тотъ есть исусъ пророкъ* Мц. 21:11, *Не тотъ ли є^{cm} тесьѧ* Мк. 6:3, *Панъ бо є^{cm} ... снъ члвчии* Мц. 12:8, Мк. 2:28, *которые ... су^m волки драпежныи* Мц. 7:15, *и сѣъ назаренінь є^{cm}* Мк. 10:47 і інш.; б) пры дзясловах наймення: *наречеш има ему и сѣъ* Мц. 1:21, 25 (параўн.: *názowieß imię ie^o ISUSet* В72), *в городѣ называючомъ назаретъ* Мц. 2:23 (параўн.: *zową Názarethem* В72), *симона названого петра* Мц. 4:18 (параўн.: *Symoná rzeczonego Piotrem* В72), *келевеи нареченыи фаддеи* Мц. 10:3, *домъ мои домъ молитвы назовется* Мц. 21:13, Мк. 11:17, *называючі юда* Мц. 26:14 і інш.

Аднак нярэдка гэтая канструкцыя замяняецца на Instrumentalis praedicativus насуперак царкоўнаславянскаму тэксту: а) пры дзяслове **быти**: *камене тое хлебами были* Мц. 4:3, *светло^{cm}, котораѧ в тебе темностью є^{cm}* Мц. 6:23, *тые вамъ буду^m сүдьѧ ми* Мц. 12:27, *згоршиенъем мѣ еси* Мц. 16:23, *смутныи были вельми* Мц. 17:23, *быті первым, нехай будетъ вамъ чела дніком* Мц. 20:27, таксама Мк. 10:43 (але параўн.: *нехай будетъ всимъ чела дникъ* Мк. 10:44), *Многіе пакъ будутъ первыи, посьледними. а посьледнии, первыми* Мц. 19:30, Мк. 10:31, *не были бысмы ... сполечьниками* Мц. 23:30, *быль вернымъ* Мц. 25:21, 23,

¹³⁵ Гэтая канструкцыя выглядае даволі натуральнай у выпадку выкарыстання ў прэдыкаце ад'ектыва, дапасаванага да назоўніка-суб'екта, напр.: *снъ еси божии* Мц. 4:3, 6, 27:40, *многіе суть входа чие* Мц. 7:13, *христось сынъ есть давидовъ* Мк. 12:35, ці выкарыстання ўказальнага займенніка: *то есть [х сѣъ] снъ дѣдовъ* Мц. 12:23, *тотъ есть исусъ пророкъ* Мц. 21:11, *кто есть тотъ* Мц. 21:10, а таксама ў часавых формах, інакшых за цяперашні час, напр.: *око твое злое буде^m* Мц. 6:23.

перехожимъ быломъ, ... Нагимъ ... форымъ Мц. 25:35–36, 43, чистымъ былъ Мк. 1:42, девка неесъть умерлою Мк. 5:39 і інш.; б) пры дзеясловах наймення: сынами божими назовутъся Мц. 5:9, Вы ... не называитеся учителями Мц. 23:8, 10, ѿ^мцамі не зовіте собе Мц. 23:9, што ме мовишь добримъ Мц. 19:17, Мк. 10:18, давидъ ... паномъ его называеъ Мц. 22:43, 45 і інш.; в) пры іншых дзеясловах: видечі ... уломных здоровыми, хромыхъ ходѣ чими и сълепыхъ видечими Мц. 15:31, оставае^мсе ... домъ ... пустымъ Мц. 23:37, владати поганами Мк. 10:42. Магчыма, выкарыстанне Instrumentalis praedicativus у некаторых выпадках залежала ад характару і формы дзеяслова (напрыклад, пры *быти*, у формах *суть* ці *прошлага часу*), а таксама ад польскага ўплыву.

4.5. Лексічныя асаблівасці

Усяго ў першых двух Евангеллях (на грэчаскай мове) налічана 1 691 (Мц.) і 1 345 (Мк.) слоў, якія ўжываюцца з сярэдняй частотнасцю, адпаведна, 10,81 і 8,35 [Poniatowski 1971: 20]. На Мц. прыпадае 18 280 і на Мк. – 11 230 словаўжыванняў [Poniatowski 1971: 16]; у ацалелай частцы перакладу Цяпінскага прыкладна 23 тыс. словаўжыванняў. Там ужыта больш за 2 100 слоў і яшчэ каля 50 новых слоў сустракаецца ў тэксце маргіналій.

4.5.1. Агульныя заўвагі. Праца Цяпінскага з асобнымі словамі і лексічнымі групамі часткова ўжо была разгледжана (гл. 2.2.7–2.2.11). Заўваг патрабуюць толькі агульныя кірункі гэтай працы і некаторыя асаблівасці лексічнага складу.

У цэлым беларускаму перакладчыку была ўласціва адказная і ўважлівая праца са словам. Гэта вынікае з тых прынцыпаў, якімі кіраваўся Цяпінскі ў сваім перакладзе. Па-першае, ён не стаў выкарыстоўваць у лексікаграфічных мэтах маргіналіі¹³⁶, як рабілі іншыя перакладчыкі (перш за ўсё пратэстанцкія), што на палях прыводзілі сінонімы або давалі разгорнутыя тлумачэнні тых ці іншых слоў і выразаў (прыкладам можа служыць Станіслаў Мурыноўскі, NT51). Па-другое, паслядоўна трымаючыся паслоўнага прынцыпу, Цяпінскі таксама не мог ужываць у тэксце свайго перакладу сінанімічныя пары, як рабіў, напрыклад, Леапаліта, рэдактар (перакладчык?) В61, што часта аб'ядноўваў у біблейным тэксце некалькі варыянтаў (напр.: *chleb náj powŕbedni (álbo nader iftothny)* Мц. 6:11, *chleby wykładow (álbo obliczności)* Мц. 12:4). Па-трэцяе, пры перакладзе Цяпінскі практыкаваў пэўныя падыходы, якія забяспечвалі высокую паслядоўнасць і аднастайнасць яго працы (гл. 2.1.2, 2.2.8), што не магло спрыяць лексічнай няўстойлівасці і зменлівасці.

Нарэшце, пэўныя абмежаванні накладала на Цяпінскага і сама форма перакладу – друкаваная, і яе выгляд – дыглата. Друкаваная форма дазваляла рабіць пэўную апрацоўку перакладу, і ў першую чаргу – яго лексікі (як найбольш відавочнага аспекта мовы). Выкарыстанне ў ЕЦ наборных рэк, якія аддзялялі евангельскі тэкст ад маргіналій і нават ад яго рубрыкацыі на раздзелы, зачалы і вершы, служыла выразнай мяжой, што перапыняла распаўсюджанне царкоўнаславянскай лексікі ў пераклад і ў заўвагі выдаўца. Як вынік, у перакладзе Цяпінскага мінімальна прадстаўлены царкоўнаславянскія (гл. 4.5.4). Аднак гэта зусім не перашкодзіла шырокаму пранікненню паланізмаў у мову перакладу (гл. 4.5.4) як з іншых тэкстаў, што служылі яму крыніцамі, так, магчыма, і з жывога маўлення самога Цяпінскага. Парадаксальнасць такога выніку, аднак, лёгка растлумачыць розным статусам царкоўнаславянскай і польскай моў: першая функцыянавала выключна ў кніжнай сферы, тады як апошняя – яшчэ і ў вуснай.

Як вынік, лексіку перакладу Цяпінскага можна акрэсліць як высокаапрацаваную, асабліва калі ўлічыць стабільнасць, паслядоўнасць і нават некаторую стэрэатыпнасць перакладу (гл. 2.2.7–2.2.9). Назіранні, зробленыя над перакладам лексікі (гл. 2.2), дазваляюць

¹³⁶ Праўда, А. Жураўскі лічыў, што ў сваіх маргіналіях Цяпінскі рабіў менавіта тлумачэнні асобных слоў. На думку даследчыка, заўвагі на палях сведчаць, «якія словы ў час узнікнення вывучаемага помніка толькі пачалі ўжывацца ў літаратурнай мове, не былі яшчэ зразумелы шырокім колам чытачоў і таму патрабавалі тлумачэння з боку перакладчыка» [Жураўскі 1960: 213]. Аднак такі погляд даследчыка на характар маргіналій у ЕЦ не знаходзіць пацвярджэння (гл. 5.1.2, 5.2).

выказаць меркаванне як пра яе залежнасць ад пісьмовых крыніц, так і пра яе пэўную сувязь з жывым маўленнем. Але ніякіх станоўчых даных немагчыма атрымаць наконт стылістычнай афарбоўкі ці стылістычнай прыналежнасці лексікі перакладу, як мяркуе К. Смірнова¹³⁷.

З пэўнымі дэталямі лексіка перакладу Цяпінскага ў цэлым ужо разглядалася ў навуцы [Жураўскі 1967: 216–220]. А. Жураўскі падзяліў лексіку перакладной часткі на тры разрады: а) агульную для старабеларускай і кніжнаславянскай мовы; б) агульнаславянскія словы, што, аднак, адрозніваюцца ад сваіх кніжнаславянскіх адпаведнікаў фанетычна, марфалагічна ці словаўтваральна (за кошт прэфіксаў і/ці суфіксаў); в) словы, што адрозніваюцца ад сваіх кніжнаславянскіх адпаведнікаў каранямі [Жураўскі 1967: 216–218]. Як бачна, такая класіфікацыя залежыць ад адносін перакладных лексем да царкоўнаславянскай лексікі суседняга слупка ЕЦ і фактычна адлюстроўвае перакладчыцкую стратэгію Цяпінскага ў галіне марфемікі слоў (гл. 2.2.7). А. Жураўскі таксама прапанаваў функцыянальную класіфікацыю лексікі перакладу Цяпінскага, падзяліўшы яе на дзве галіны: а) «словы, якія бытавалі ў жывой мове ў часы Цяпінскага і захоўваюцца ў народных гаворках да нашага часу», далучыўшы сюды таксама паланізмы, і б) кніжную лексіку, куды ўваходзяць таксама і некаторыя паланізмы [Жураўскі 1967: 218–219]. Аднак колькасць адзінак, прыведзеных даследчыкам у гэтых пераліках, невялікая і мае рэпрэзентацыйны характар. Больш поўныя спісы такой лексікі ў перакладзе Цяпінскага могуць быць складзены на падставе яе тэматычнай класіфікацыі [Клімаў 2012].

У сувязі з высокай ступенню ўплыву польскіх крыніц цяжка вызначыць у лексіцы перакладу Цяпінскага пэўныя рэгіяналізмы: тое або іншае рэдкае слова ці значэнне магло пранікнуць да яго не з жывой гаворкі, а пад уплывам польскай мовы ці польскіх тэкстаў. Перакладчык мог проста «беларусізаваць» такія словы, надаўшы ім усходнеславянскае аблічча. Таму да рэдкай лексікі ў перакладзе Цяпінскага могуць быць аднесены ў цэлым нямногія словы: *голць* ‘гоман, шум’ (Мк. 5:38), *голччѣ* (Мц. 9:23, Мк. 5:39), хаця гэтая пара знаходзіць адпаведнасць і ў польскіх перакладах (гл. 2.2.8); шэраг дзеясловаў са значэннем ‘адсячы, адрэзаць’: *вытяти* (Мц. 3:10), *стятѣ* (Мц. 14:10, Мк. 6:16, 27), *утяти* (Мц. 26:51), *оттяти* ‘адсечаны, адрэзаны’ (Мк. 6:25), параўн. бел. *цяць*, *тну*, але падобныя формы *ścieć*, *wycieć* у гэтых месцах ужывае і Будны (В72, NT74); шэраг дзеясловаў са значэннем ‘схапіць, узяць; авалодаць’: *иняти* (Мк. 1:31, 3:21, 5:41, 9:27), *инятисе* (Мц. 28:9), *поняти* (Мк. 12:20, 21, 22), *уняти* (Мц. 9:25), хаця ў перакладзе ў гэтым значэнні часта ўжываюцца і больш звыклія дзеясловы *взяти*, *поймати*; нарэшце, дзеяслоў *позобати* ‘падзюбаць, паесці’ (калі гэта не царкоўнаславянскізм, гл. 4.5.4).

Услед за царкоўнаславянскім арыгіналам захоўваецца ў старабеларускім перакладзе слова *другъ* ‘сябар, таварыш’: *другъ* Мц. 11:19, *к другом* Мц. 11:16, *друже* Мц. 20:13, 22:12, 26:50, *други ваши* Мц. 5:47, *другъ друга* Мц. 24:10, *дъруга ѿ друга* Мц. 25:32, *дъругъ къ другу* Мк. 4:41, 8:16, 9:34. Таксама ў адпаведнасці з царкоўнаславянскім арыгіналам Цяпінскі паслядоўна пакідае ў сваім перакладзе слова (*за-*, *от*)*творити* з канкрэтным значэннем: *затворѣ ны были дъвери* Мц. 25:10, *затворивши дъвери свои* Мц. 6:6, *отъвори намъ* Мц. 25:11, *затвора ете королевство небесное* Мц. 23:14 і інш., параўн. польск. *otwierać drzwi*. Як асаблівасць лексічнай спалучальнасці можна адзначыць словазлучэнне *падаеть дождь*, абумоўленае польскім уплывам: *спиде дождь* → *спаль дождь* Мц. 7:25, 27, параўн. польск. *pada (spadł) deżcz* і црксл. *идеть дождь*.

4.5.2. Рэлігійная лексіка і тэрміналогія. Паколькі Евангелле – рэлігійны твор, то значная частка яго лексікі (і шэраг словазлучэнняў) мае рэлігійны змест. Многія агульнаўжывальныя і нават побытавыя словы ў гэтым творы звязаныя з рэлігіяй: *отець*, *сынъ*, *небо*, *душа*, *тело*, *кровь*, *животъ*, *смерть*, *конецъ*, *початокъ*, *добрый*, *злый*, *мертвый*, *новый*, *чистый*, *взложити руки*, *погинути* і да т. п. Яны набылі рэлігійнае значэнне ў выніку

¹³⁷ К Смірнова выказала меркаванне, што лексіка перакладу Цяпінскага належыць да трох стыляў – высокага, сярэдняга і нізкага – у залежнасці ад кантэксту: калі гаворка ідзе пра Хрыста, выкарыстоўваецца лексіка высокага стылю, калі пра людзей – нейтральнага, калі пра негатыўныя з’явы – нізкага [Смірнова 2005–2009: 204]. Аднак яе аргументацыя амаль не падмацавана матэрыялам.

метафарызацыі, пры ўжыванні ў пераносным сэнсе. Але ядро рэлігійнага слоўніка ў Цяпінскага складаюць словы з выразным ці асноўным рэлігійным значэннем: *богъ, грехъ, духъ, пророкъ, светый, благословити, воскреснути, збавити, помиловати* і інш. Да гэтага рэлігійнага слоўніка належаць і словы з пераважна намінацыйнай функцыяй: *грешникъ, молитва, олтарь, пасха, постъ, поститесе, субота, фарисей* і інш. Большасць такіх слоў выступала ў царкоўнаславянскім тэксе і была прадстаўлена ў старабеларускім лексіконе. Цяпінскі звычайна захоўваў іх, паколькі гэтыя словы было амаль немагчыма замяніць іншымі эквівалентамі без страты часткі значэння.

У сваім перакладзе Цяпінскі часткова пакідаў ранейшую (царкоўнаславянскую) рэлігійную лексіку і тэрміналогію (трэба, напэўна, думаць, тую, што не прарэчыла пратэстанцкай дактрыне і практыцы), а часткова замяняў яе: а) паланізмамі, б) кніжнымі наватворамі (паводле прадуктыўных мадэляў), в) афіксальнымі ці фанетычнымі варыянтамі (ці адносіць іх таксама да наватвораў?). Адбываліся падобныя замены з дактрынальных меркаванняў ці па моўных, стылістычных прычынах, не зусім ясна. Але практычна ва ўсіх групавых рэлігійнай лексіцы і тэрміналогіі ў Цяпінскага адзначаюцца тыя або іншыя навацыі. Пры гэтым замена паланізмамі не мае татальнага характару. У дадатак, на працягу свайго перакладу Цяпінскі адмаўляецца ад ужывання поміпа сасга (гл. 3.1.3), што было зроблена, напэўна, па ідэалагічных прычынах.

1. Найменні (у тым ліку складаныя – у выглядзе словазлучэнняў):

а) асоб, дзе можна вылучыць назвы:

– боскіх істот: *богъ (вышний, живый, живыхъ), отецъ (небесный), сынъ (бога, божий, чоловечий), духъ (светый), Христось*, але з афіксальнай варыятыўнасцю: *девица* ‘дзева’, *матка*;

– носьбітаў дабрадаці (у тым ліку звышнатуральных істот) ці боскага накіравання: *ангель (божий, небесный, панский, светый), апостоль, креститель (Иоанъ), пророкъ, светый і мужъ светый, светый божий*; з частковымі зменамі кшталту *сынъ королевства* (Мц. 13:38);

– носьбітаў зла (у тым ліку звышнатуральных істот): *бесъ, бешаный і бешоный, грешникъ, дьяволь, духъ (немый, нечистый), князь бесовский, злый* ‘д’ябал’, *погибший, сатана, лживый христось* (Мц. 24:24, Мк. 13:22), *чоловекъ въ духу нечистомъ*; з частковымі зменамі: *ворогъ*; перакладзены: *злостивый* ‘д’ябал’, *куситель* ‘д’ябал’, *сынъ злостивый* (Мц. 13:38), *сынъ муки* (Мц. 23:15);

– святароў: *священникъ* – у складзе часткова перакладзенага словазлучэння *переднейний священникъ* (Мц. 2:4); перакладзены: *оферовникъ, переднейший оферовникъ* ‘першасвятар’, *переднейший згромаженья і переднейший въ згромаженьи*;

– вернікаў і членаў рэлігійных рухаў: *ближний, братъ і братья (мои меньшие), малочерный, саддукей, сынъ божий* (пра іудзея), *поганинъ, фарисей*; перакладзены: *выбранный, справедливый, мужъ справедливый, убогий въ духу* (Мц. 5:3);

б) прасторавых ці абстрактна-прасторавых паняццяў або аб’ектаў (узятых у звышнатуральным аспекце): *мука вечная, небо і небеса, огонь вечный / неугасающий, светый городъ* (пра Іерусалім), *судъ вечный*; перакладзены: *ворота пекельные, высота* (пра нябёсы), *королевство небесное / божье, мука огненная* (црксл. *геенна огненная*), *огонь мукъ* (црксл. *огонь геенский*), *пекло, столица (славы, божья), темность* (для црксл. *тьма*);

в) маральных ці тэалагічных паняццяў і сакральных актаў: *взнесенье на небо* (м), *воскресенье, дело доброе* (Мц. 5:16, 26:10, Мк. 14:6), *дары божьи* (м), *день судный, таланты божьи* (м), *чудо* (Мц. 21:15, 24:24); перакладзены: *векъ будущий* (Мц. 12:32) / *идущий* (Мк. 10:30), *животъ вечный, другое зрожение, зрозуменье духовное* (м), *моць телесная* (м), *моцы* ‘цуды’, *моцы небесные* (црксл. *силы небесныя*), *покусы* ‘спакуса’, *уподобанье* (Мц. 11:26);

г) (ф)актаў парушэння рэлігійных нормаў ці патрабаванняў: *беззаконье, грехъ, нечистота, слово противъ сына (чоловечьего) / духа (светого)*; перакладзены: *блужнерство, згрешенье, мерзкость спустошенья*;

д) релігійных свят, актаў і рытуалаў: *дарь* (ахвяра), *корвань* (від ахвяры і ці зароку), *крещенье*, *молитва*, *омыванье*, *отпущенье греховъ*, *очищенье*, *пасха* (свята і святочная вячэра: ахвярны баранок), *покаянье*, *постъ*, *празникъ*, *пресноки* і *день пресночный*, *свадьба*, *святое* (ахвяра), *субота* / *суботы*; перакладзены: *великдень* (м), *народженье* (Исуса Христа), *офера*, *приготованье* 'яўрэйская пятніца';

е) прылад для выканання культу: *завеса церковная*, *олтарь*; перакладзены: *брама* (рытуальная аблямоўка, надзяваная іудзеямі ў час малітвы), *заслона* і *накрытье* (назвы рытуальнага будана ва іудаізме); сюды належыць *хлебъ покладный* і, магчыма, *моисеевъ столецъ* (Мц. 23:2);

ё) сакральных пабудоў і звязаных з імі ўстаноў: *домъ божий* (пра Іерусалімскі Храм), *домъ молитвы*, *месцо светое* (пра Іерусалімскі Храм), *судъ*, *церковъ* і *церковъ божья* (пра Іерусалімскі Храм); перакладзены: *згромаженье* 'сінагога, збор', *закрилина* (*церковная*) (частка Іерусалімскага Храма), *рада* (пра Сінедрыён), *скарбное хованье*;

ж) сакральных тэкстаў і звязаных з імі релігійных вучэнняў, а таксама іх фармулёвак: *евангелие* / *евангелия*, *молитва*, *заветъ*, *законъ* (*божий*) 'Тора', *книги моисеевые*, *пророки* 'творы прарокаў', *слово божье*; перакладзены: *объяв(л)ен(ь)е* 'Апакаліпсіс' (м), *письмо* (*пророцкое*), *поданье* (*божье*, *старшихъ*, *людей* і да т. п.), *приказанье* 'запавет' (*божье*, *людское* і да т. п.) і *росказанье* 'запавет' (*божье*, *людское* і да т. п.), *тастаментъ* (м).

2. Прыметнікі, што абазначаюць уласцівасці, прыкметы, якасці асоб ці аб'ектаў у звышнатуральным аспекце: *благословенный*, *божий*, *грешный*, *поганский*, *проклятый*, *пророцкий*, *святый*; перакладзены: *збавеный*, *панский*, *умилованный* і інш.

3. Дзеясловы, якія характарызуюць звышнатуральныя дзеянні ці дзеянні, скіраваныя да звышнатуральных сіл або звязаныя з імі: *благословити*, *грешити*, *взложити руки*, *воздати хвалу* (Мц. 15:36, 26:27, Мк. 8:6), *взнеситесь* (*на небо*), *вскреснути* / *встати зъ мертвыхъ*, *мети духа нечистого* / *уфъ*, (*по*)*молити(се)*, *отпустити* / *отпущати* (*грехъ* / *згрешенье*), (*о*)*крестити(се)*, *посвечати*, (*с*)*поганити*, *покаютисе*, *прокляти*, *пророковати*, *святитисе* 'праслаўляцца'; перакладзены: *блужити* і *блужнерство мовити*, *збавити* (*отъ греховъ*), *ч(с)тити* 'праслаўляць, шанаваць' (пра Бога).

Можна адзначыць шэраг асаблівасцей пры перадачы Цяпінскім релігійнай лексікі і тэрміналогіі. У некаторых выпадках ён яўна пазбягае неславянскіх тэрмінаў і замяняе іх славянскімі. Так, семітызм *геенна*, канкрэтны паводле свайго паходжання, заменены абстрактным назоўнікам *мука* (Мц. 5:22, 29, 30, 10:28, 18:9, 23:15, 33, Мк. 9:43, 45, 47, таксама *огна гееньскаго* → *огна мукъ* Мц. 23:33), што пераводзіць паняцце месца пакарання ў чыста духоўнае вымярэнне (параўн.: *в муку вечную* → *в муку вечную* Мц. 25:46). Такая замена была зроблена пад уплывам В63 (у Буднага *gehenna* В72, NT74), дзе даволі часта выступае *тека*. Аднак іншыя варыянты В63: *piekło* (Мц. 10:28, Мк. 9:43, 45, 47), *potępienie* (Мц. 23:15, 33, таксама NT51 у гэтых месцах), што ўзыходзяць да асноўнага перакладу NT51 і NT56 *piekło*, Цяпінскім не былі ўлічаны. Наадварот, семітызм *мамона* перададзены ім словам з канкрэтным значэннем *пенязі* 'грошы' (Мц. 6:24) ← *pieniądzу* NT56 насуперак іншым польскім крыніцам: *Mammona* (В61, В63, В72, NT74). Такі прыём выкарыстаны і ў NT51, дзе, праўда, выступае абстрактны назоўнік *bogactwo* (з тлумачэннем: *To po Syrijsku i Chaldajsku Mammon / a po Grecku plutos / má imię*, таксама параўн. у В63 марг.: *Tho słowo Syryjskie znaczy pieniądze / a tu się rozumie o wszelkich ...ich u o łakomstwie*). Звяртае ўвагу і выдаленне Цяпінскім семітызма *равви* (Мц. 23:7', 26:25, 49, Мк. 9:5, 11:21), захаванага Будным (*Rabbi* В72, NT74, таксама NT51, але ў тлумачэннях апошняй крыніцы зазначана: *słowo żydowskié Rabbi / profsto mistrzem wykladaia*). Цяпінскі замяніў гэты семітызм славянскім словам *учитель* (грэч. διδάσκαλος), параўн. аналагічна *Mistrz* (NT56, В61, В63, хаця ў NT56 (Мк. 9:5) і В61 (Мц. 23:7) сустракаецца *Rabbi*). Цяпінскі яўна кіраваўся царкоўнаславянскім тэкстам, дзе ў іншых месцах (Мц. 23:8, Мк. 10:51) семітызм 'раббі' перакладзены як *учитель*. Ён выдаліў грэцызм *сінагога* (у складзе кампазіта *архи синагогъ*, Мк. 5:22, 35, 36, 38) і замяніў яго кніжным славянскім утварэннем *згромаженье* (пры захаванні лексемы *церковъ*, гл. 2.1.4). Тут узорам для Цяпінскага, магчыма, паслужыў царкоўнаславянскі пераклад, дзе

грэч. συναγωγή ў Мц. і Мк. перададзена як *сонмище* (Мц. 4:23, 6:2, 5, 9:35, 12:9, 13:54, 23:6, 34, Мк. 1:21, 23, 29, 39, 3:1, 6:2, 12:39), ці *сонмь* (Мц. 10:17), або *собо́рище* (Мк. 13:9). Падобнай вырытыўнасці няма ў грэчаскім арыгінале, і Цяпінскі правільна выкарыстоўвае ва ўсіх гэтых выпадках толькі адзін пераклад *згромаженье*. Будны тут ужывае больш канкрэтны назоўнік *szkola* і, адпаведна, *Arcyшкоlnik* (В72, NT74), тады як у NT56 і В63 выступае *bożnica* і *Arcybożnik* NT56 ці *Książę bożnicy* В63 (таксама NT51 (*przełożony Bożnice*) і В61, хаця ў NT56 і В61 часам і *Synágoга*), але зрэдку ў В63 трапляюцца варыянты *zgromadzenie* (Мц. 6:5) ці *schadzka* (Мк. 12:39) – адзін з іх і быў скарыстаны Цяпінскім.

Аднак прыманне паланізмаў не было самамэтай Цяпінскага. У тых выпадках, дзе ў польскіх крыніцах выступала неўсталяваная тэрміналогія, ён звычайна трымаўся царкоўнаславянскага перакладу, калі той прапаноўваў стабільную і прымальную тэрміналогію. Добрым прыкладам можа служыць перадача такіх важных і складаных тэрмінаў, як грэч. μετάνοια, лац. *poenitentia* (назоўнік) і грэч. μετανοέω, лац. *paenitentiam ago* (дзеяслоў). У адпаведнасці з царкоўнаславянскім перакладам Цяпінскі захоўвае назоўнік *покаянье* (Мц. 3:8, 11, 9:13, Мк. 1:4, 2:17) і дзеяслоў *покаятисе* (Мц. 3:2, 4:17, 11:20, 21, 12:41, Мк. 1:15, 6:12). Царкоўнаславянскай версіі паслядоўнічае і Будны (В72, NT74), які ўжывае *pokáianie* і *pokajać się* (ці *káiali się* Мц. 11:21). Але іншыя польскія крыніцы маюць тут розныя пераклады: В63 – *vpamiętanie* (Мц.) і *vznánie* (Мк.), *pokutować* (Мц. 3:2) і *vpamiętać się* (Мц. 4:17, 11:20, 21, 12:41), *vznać się* (Мк. 1:15, 6:12). NT56 і В61 паслядоўна захоўваюць каталіцкую тэрміналогію: *pokuta* (для назоўніка) і *czynić* (рэдка *stroić*) *pokutę* ці часам *pokutować* (для дзеяслова). Паслядоўным з’яўляецца і перакладчык NT51, які ўжывае толькі *vpamiętanie* для назоўніка і *vpamiętać się* для дзеяслова (але: *się káialy* Мц. 11:20, 21). Аднак сапраўднай праблемай для польскіх перакладчыкаў стала перадача грэч. μεταμέλομαι, лац. *paeniteo*. Калі Цяпінскі пакідае црксл. *раскаяться* ў выглядзе *роскаятисе* (Мц. 21:29, 32, 27:3), а Будны спрабуе яго перакласці як *námuslić się* (В72, NT74), то іншыя польскія крыніцы даюць самыя розныя і непаслядоўныя пераклады¹³⁸. Гэта сведчыць пра адказнае стаўленне Цяпінскага да выбару рэлігійных тэрмінаў і пра яго досвед у польскай тэрміналогіі.

Беларускі пратэстант пакідаў і некаторыя царкоўнаславянскія тэрміны нават пры наяўнасці стабільнай польскай тэрміналогіі. Прыкладам можа служыць захаванне тэрмінаў *роспяты / розопнуты* (Мц. 23:34, 27:26, 35, 38, 44), *роспятые* (Мц. 20:19, 26:2, 27:22, 23, 31), *роспятыі* (Мц. 28:5) пры польск. *ukrzyżować*, *ukrzyżowanie*, *ukrzyżowan*, а таксама *кресть*, *крестити(се)*, *крещенье* пры польск. *krzyż* і *(p(o))krzcić (się)*, *krzczenie*, *Krzcziciel* (гл. 2.1.4). Разам з тым ён усё ж імкнуўся да абнаўлення ранейшай (г. зн., царкоўнаславянскай) тэрміналогіі. Таму нават дастаткова прымальныя царкоўнаславянскія тэрміны захоўваліся ім далёка не заўжды. Прыкладам можа служыць дыстрыбуцыя тэрмінаў на базе црксл. *милос(т)*-. Лексіку на базе гэтага караня (прадстаўленага таксама і ў польскай мове, у тым ліку складаным словам *miłosierdzie*, багемізмам [BJPS: 124]) Цяпінскі захоўвае не зусім паслядоўна. Так, зберагаюцца словы *милостивый* (Мц. 5:7) пры ўсіх польск. *miłosierny*, далей, *милостыня* (Мц. 6:1, 2, 3, 4, дзе, відаць, памылка *мѣтины* Мц. 6:1) пры польск. *miłosierdzie* В72, NT74 (але часам у Мц. 6:1: *spráwiedliwofci* NT56, В61, В72, NT74) ці *iałmużna* NT51 (у марг.: *miłosierdzie*), NT56, В61, В63, і, нарэшце, *милость* (Мц. 12:7). Але ў іншых выпадках црксл. *милость* перададзена ім ужо як *милосердье* (Мц. 9:13, 23:23) – яўна пад польскім уплывам: *miłosierdzie* (усе пераклады). Нарэшце, узорам радыкальнай замены ў Цяпінскага можа служыць пераклад црксл. *по на тцѣ* як *по приготованьи* Мц. 27:62 – пад

¹³⁸ А менавіта: NT51 – *vbáczywszy się* Мц. 21:29, *się ... upamiętali* Мц. 21:32, *rozzálowáwby się* Мц. 27:3, NT56 – *żalem poruffony* Мц. 21:29, *pokuti tznili* Мц. 21:32, *rozzáliwffy się* Мц. 27:3, В61 – *będąc zruffony żalocіą* Мц. 21:29, *pokuthy czynili* Мц. 21:32, *żáluіąc* Мц. 27:3, В63 – *obaczysz się* Мц. 21:29, *nie vpamiętaliście się* Мц. 21:32, *żałuiąc* Мц. 27:3.

польскім уплывам¹³⁹. Такі літаральны пераклад грэч. η παρασκευη сведчыць, што беларускі пратэстант тут імнуўся замяніць канкрэтны назоўнік абстрактным.

Нарэшце, неабходна адзначыць і ўважлівасць працы Цяпінскага з семантыкай рэлігійных тэрмінаў. Так, црксл. *храмъ* (Мц. 10:27) і *храмина* (Мц. 2:11, 5:15, 7:24, 25, 26, 27) са значэннем ‘дом, збудаванне’ ён захоўвае ў выглядзе *хоромъ, хоромина*. Аднак гэтую ж лексему са значэннем ‘дом Божы’ (Мц. 12:4, 21:13’, Мк. 11:17’) беларускі пратэстант замяняе на *домъ* – па прыкладу ўсіх польскіх перакладаў, што маюць тут *dom*, ад лац. *domus* Vg. Праўда, лексема *домъ* ‘дом, збудаванне; месца жыхарства’ маецца і ў царкоўнаславянскай частцы ЕЦ (напр.: Мц. 9:6, 7, 10, 23, 28) – яе Цяпінскі нязменна захоўвае, хаця там аднойчы са значэннем ‘дом, збудаванне’ ўжыты црксл. *храмъ* (Мц. 24:43) (хаця побач *дому владыка*), што было выпраўлена Цяпінскім на *домъ*.

Можна заўважыць некаторую паліятыўнасць перакладчыка ў выбары новых тэрмінаў. Добрым прыкладам можа служыць пара *заветь – тастаментъ*. Хаця сваё выданне Цяпінскі называе *тастаментъ*, а ў маргіналіях згадвае *старіи тастаментъ* (арк. 28 адв.), аднак толькі ў якасці сіноніма, асноўным для яго ўсё ж застаецца *заветь*, якое выступае ў евангельскім перакладзе (Мц. 26:28), а таксама ў рукапіснай прадмове. Такім чынам, ён свядома адхіляе *тастаментъ* на карысць славянскага слова, выносячы лацінізм у маргіналіі: *аоо [sic!] æ к в иных перекладех :тастаменту:* (арк. 38). Лацінізм выступае ва ўсіх польскіх перакладах апрача *przymierza* NT74. Паліятыўнасць Цяпінскага прасочваецца і на тытульным лісце, і ў маргіналіях ЕЦ, дзе фігуруюць сінанімічныя пары: *НОВОГО ЗАВЕТА АБО Тастаменту* (арк. 1), *в книга^x старого завета або тастаменту* (арк. 2). Іншым прыкладам паліятыўнасці перакладчыка можа служыць найменне евангельскага раздзела. Звычайна Цяпінскі ў сваіх заўвагах выкарыстоўвае царкоўнаславянскі *глава* (гл.: 13 адв., 27 адв., 30 адв., 31, 35 адв., 36’, 46 адв.’, 50, 51 адв., 52 адв., 53, 54 адв.), які ўжываецца і пры нумарацыі евангельскіх раздзелаў (на палях), але аднойчы ў маргіналіі на арк. 3 ён гаворыць пра *роздель: во всеъ томъ разделе*, што трэба прызнаць паланізм, прычым запазычаным непасрэдна ад Буднага, які ўласна і ўвёў гэтае слова ва ўжытак.

Як бачна, Цяпінскі імкнуўся часткова абнавіць існуючую рэлігійную тэрміналогію і галоўнай крыніцай новых рэлігійных тэрмінаў для яго служыла польская мова. Аднак пры гэтым перакладчык пазбягаў неўсталяваных польскіх тэрмінаў і выразных паланізмаў, перш за ўсё фанетычных і марфемных. Ён таксама рэдка аддаваў перавагу пэўнай польскай біблейнай крыніцы і больш арыентаваўся на польскае (ці паланізаванае) маўленне (магчыма, сваё ўласнае і/ці адзінавернай яму пратэстанцкай супольнасці).

4.5.3. Тапанамастыкон і іменаслоў адлюстроўваюць стратэгію Цяпінскага ў справе перадачы іншамоўных элементаў тэксту і шырэй – выбар ім этнакультурнай арыентацыі. Тут ён паслядоўнічаў грэка-царкоўнаславянскай традыцыі [Rothe 2005: 202], з чым карэлюе практыка заходніх перакладчыкаў паслядоўнічаць лацінскай традыцыі. Фаналагічна і лексічна тапонімы і антрапонімы (па меншай меры, у сваёй каранёвай частцы) у Цяпінскага істотна не адрозніваюцца ад царкоўнаславянскага слупка. Аднак іх арфаграфія амаль цалкам ігнаруе грэчаскі правапіс (часткова ўласцівы і ў црکوўнаславянскаму пісьму), хаця б таму, што адсутнічаюць ці фактычна не выкарыстоўваюцца ў грэцызмах (семітызмах) літары **υ, ξ, ψ, ω**. Некалькі фрагментарных супадзенняў з грэчаскай арфаграфіяй (*искариω^mскии* Мц. 10:4, Мк. 3:19, *аримавеа* Мц. 27:57 і інш.) маюць выпадковы характар (галоўным чынам з-за ўжывання літары **θ**). Імёны ўласныя (калі яны не ўжываюцца ў значэнні агульных) Цяпінскі захоўвае без перакладу ў адпаведнасці з царкоўнаславянскай традыцыяй. Згодна з ёй, толькі некаторыя імёны набываюць пераклад: *гора Оливная* (Мц. 21:1, 24:3, 26:30, Мк. 11:1, 13:3), *Симонъ Трудоватый* (Мц. 26:6, Мк. 14:3), але: *Симонъ Кананитъ* (Мц. 10:4).

¹³⁹ Мц. 27:62 – *po dniu przygotowania* B63, *po zgotowaniu* B72, але: *po dniu przyrządzaniem* NT51 (марг.: *wielkiem piątku, Ale tedy żydowie o wielkiem piątku niesłuchali*), *po wielkim piątku* B61, *po Parafseue* NT56 (марг.: *Parafseue zwali żydowie słowem greckim dzień on ktorego gotowali rzeczy potrzebne na święto*), Мк. 15:42 – *dzień przyrządzanny* NT51, *dzień gotowania* NT56, B61, *dzień przygotowania* B63, *przygotowanie* B72, Лк. 23:54 – *gotowanie* B72 і г. д.

У цэлым без змен захоўваецца евангельскі тапанамастыкон, пераважна семіцкі паводле свайго паходжання: *аримафеец* Мц. 27:57, *вавилонскі* (Мц. 1:11, 12, 17'), *видсаида* Мц. 11:21, Мк. 6:45, 8:22, *вифанія* (Мц. 21:17, 26:6, Мк. 11:1, 11, 12, 14:3), *Ви(ф)сфагія* (Мц. 21:1, Мк. 11:1), *голгофа* Мц. 27:33, *Егіпць* (Мц. 2:13, 14, 15, 19), *Капернаум* (Мц. 4:13, 8:5, 11:23, 17:24, Мк. 1:21, 2:1, 9:33), *Назарет* (Мц. 4:13, 21:11, Мк. 1:9, хаця аднойчы *назарет* Мц. 2:23 – відаць, памылка), *сирыи* Мц. 4:24, *хоразинь* Мц. 11:21 і інш. Аднак ё ў слове *израельскі* (Мц. 2:6, 20, 21, 27:42) пры наяўнасці напісанняў з *и*: *Израиль* (Мц. 8:10, 9:33, Мк. 12:29), *израилевь* (Мц. 10:6, 23, 15:24, 31, 19:28, 27:9) адлюстроўвае заходні (лацінскі і залежную ад яе заходнеславянскую традыцыю) уплыў на беларускага перакладчыка (параўн.: *Izraelowy* В72, *Israelski* В63, NT74). Пра назву *Ерусалім* гл. 4.2.1.

Без істотных змен у перакладзе Цяпінскага застаўся ранейшы іменаслоў, агульны з царкоўнаславянскай мовай (асабліва гэта прыкметна ў радаводзе Хрыста, Мц. 1:2–16): *Авель* (Мц. 23:35), *Авія*, *Аминадавь*, *Андрей*, *Вартимей* (Мк. 10:46), *Давыдъ*, *Зоровавель* (Мц. 1:12–13), *Иаиръ*, *Иона*, *Иосифъ*, *Иосий*, *Иродъ*, *Исаия*, *Каияфа*, *Келевей*, *Лука* (м), *Матфанъ*, *Мат(ь)фей*, *Мария Магдалини*, *Маркъ*, *Моисей*, *Петръ*, *Пилатъ*, *Ровоамъ*, *Фома* і інш., у тым ліку з захаваннем падвоеных галосных: *Авраамъ*, *Воозъ*, *Исаакъ*, *Наассонъ* (гл. 4.2.4) і падвоеных зычных: *Асса*, *Варавва*, *Еммануель*, *Иессей*, *Нассонъ*, *Фаддей*, але не заўжды: *Иоанъ*, *Филип(ов)ъ* (гл. 4.2.9). Толькі ў лічаных выпадках мае месца больш адметнае адхіленне ад царкоўнаславянскай крыніцы: *архилаи* Мц. 2:22 (памылка?) пры црксл. *архелаи*, польск. *Archelaus*; *варъфоломеи* Мц. 10:3, Мк. 3:18 пры црксл. *варфоломеи* (грэч. Βαρθολομαῖος = лац. *Bartholom(a)eus*), але польск. *Bartłomieu* NT51, NT56, В61, В63, хаця: *Bártholomieu* В72, NT74. Назіраецца непаслядоўнасць у афармленні асновы *уродыяда* ~ *уродыяда* і пад. (гл. 3.2.6). Форму црксл. *мариамъ* / *мариямъ* (< грэч. Μαριάμ, з арамейскай мовы, імя маці Хрыста) Цяпінскі ігнаруе (Мц. 1:20, 13:55), перадаючы яе толькі як *мария* (як і лац. *Maria*).

Зрэдку напачатку некаторых імёнаў адзначаюцца сляды фанетычнай адаптацыі, даволі паслядоўнай:

а) скарачэнне ініцыяльнага *i-* (відаць, толькі ў распаўсюджаных імёнаў): *Яковъ* (Мц. 1:2, 15, 16, 4:21, 8:11, 10:2, 3, 17:1, 22:32, Мк. 1:19, 29, 3:18, 6:3)¹⁴⁰ і *якововъ* (Мц. 22:32, 27:56, Мк. 3:17, 5:37, 12:26, марг.: *ѡ ков* арк. 9, 61 адв., пры црксл. *ияковъ*), *Якимъ* (марг.: *ѡ кіма*: *ѡ кімъ*, без *ѡ кіма* арк. 2), таксама *Елиякимъ* (Мц. 1:13, пры црксл. *елиакимъ*), але *при авиафаре* Мк. 2:26; *Юда* (Мц. 1:2, 3, 10:4, 13:55, 26:14, 25, 47, 27:3, Мк. 3:19, 6:3) і вытворныя: *юдеи* 'яўрэі' (Мц. 28:15, Мк. 7:3), *Юдея* (Мц. 2:22, 3:5, 4:25, 24:16, Мк. 3:7, 13:14, пры црксл. *иудея*), *юдовъ* (Мц. 2:6'), *юдскі* (Мц. 2:1, 2, 5, 3:1, 19:1, 27:11, 29, 37, Мк. 1:5, 10:1, пры црксл. *иудейскі*); *Ерданъ* (Мц. 3:6, 13, 4:15, 25, 19:1, Мк. 1:5, 9, 3:8, 10:1, пры црксл. *иерданъ*), *ерданскаа* Мц. 3:5 (пры црксл. *иерданьскаа*);

б) скарачэнне суфіксальнага *-i-* (гл. 4.2.12): *Ильа* (*ильа* Мц. 11:14, 17:3, 11, 12, 27:49, Мк. 6:15, 9:4, 12, 13, *ильею* Мц. 16:14, Мк. 8:28, *ильи* Мц. 17:4, 10, 27:47, Мк. 9:5, 11, пры црксл. *илия*, *илию*, *илии*), *Захарья* (*захарьи* Мц. 23:35, пры црксл. *захария*).

Часам у іменаслове трапляюцца паланізаваныя фіналі: *еммануель* Мц. 1:23, *рахель* Мц. 2:18, *іоель* (арк. 18 адв.), *Езехель* < *езехе* (арк. 34, 36 адв.) і ўсходнеславянскія фіналі: *Еремей* (*ерѣ мѣ емъ* Мц. 16:14, *черезъ еремѣ а* Мц. 2:17, 27:9, марг.: *ереме*. (арк. 13 адв.), *еремеи* (арк. 15, 29, 29 адв., 59 адв., 60), *плач ереме* арк. 39), *Малахей* (марг.: *малахеі* арк. 14 адв., 23 адв., 32, 43, 55 адв.). Некаторыя імёны муж. р. з былых асноў на *-jā* пераходзяць у скланенне на *-jō*: *Езекій*, *Іехоній*, *Манасій*, але непаслядоўна¹⁴¹.

¹⁴⁰ Адрозненне паміж формамі імя *Яковъ* для новазапаветных і старазапаветных персанажаў (як у грэчаскім арыгінале: скланяльнае Ἰακώβος – нескланяльнае Ἰακώβ, Вульгаце: *Iacobus* – *Iacob*, у NT51 і В63 *Jakub* – *Jakov*) царкоўнаславянскаму перакладу не ўласціва, чаму паслядоўнае не толькі Цяпінскі, але і Будны, які мае адну форму *Jakov* ва ўсіх выпадках.

¹⁴¹ Такія формы аднаўляюцца на падставе формаў ускосных склонаў, не заўжды паслядоўных. *Езекій* паводле формы Р. скл.: *сплодил езекіѡ* Мц. 1:9 пры црксл. *роди езекию*, хаця Н. скл.: *езекіа* Мц. 1:10; *Іехоній* паводле формы Р. скл.: *сплодил іехониа* Мц. 1:11, таксама ў маргіналіях (арк. 2), пры црксл. *роди іехонию*;

У маргіналіях прысутнічаюць сляды крыху больш паланізаванага іменаслова і тапанамастыкона. Там адзначаюцца такія выразныя паланізмы, як *тобіа шъ* (арк. 9) і тапонім **тесалоника* (польск. *The(s)salonika* (< лац. *Thessalonica*) пры црксл. *фесалоника*) < *теса*. (арк. 33 адв., 34 адв., 35 адв., 39 адв., 62). Гэта справядліва і для назваў асобных біблейных кніг: *Дей* (польск. *Dzieje*) < *в деш хъ* (арк. 40), *деу* (арк. 4, 7, 13, 30, 31, 40 адв., 47 адв., 50, 50 адв., 61), але: *в деш ниа хъ* (арк. 26); **объяв(л)енье* (назва Апакаліпсіса, польск. *Obiawienie*) < *обяве*. (арк. 18 адв., 30 адв., 34 адв., 35 адв., 39). Кнігі Старога Запавету ў маргіналіях называюцца Цяпінскім паводле заходняй традыцыі (з шэрагам лексічных паланізмаў, але ва ўсходнеславянскіх формах): *1 короле* (арк. 16 адв.), *2 коро{ле}* (арк. 2); *1 самуил*. (арк. 15, 45 адв.); *2 кро{йни}къ* (арк. 2), *2 кроініки* (арк. 16 адв.), *2 кроинік* (арк. 41 адв.), нават з памылкай: *крінік* (арк. 33). Пяцікніжка ў маргіналіях ЕЦ фігуруе толькі пад назвай 1–5 кніг Маісеевых (напрыклад, гл. арк. 20 адв., 37, 52 адв.) – так, як і ў выданнях Скарыны. Аднак пры гэтым у Цяпінскага сустракаюцца і назвы яўна царкоўнаславянскай традыцыі: *иов* (арк. 45), магчыма, *еклезі* (арк. 8, 53 адв.), *мудро^{cm}* (арк. 18 адв., 41).

Як бачна, тапанамастыкон і іменаслоў у перакладзе Цяпінскага ў цэлым захоўваюць сувязь з царкоўнаславянскай традыцыяй, што, безумоўна, было свядомым выбарам. Разам з тым у гэтую групу лексікі пранікае заходні (польскі і апасродкавана лацінскі) уплыў, хаця толькі фрагментарна. У адных выпадках гэта можна аднесці на рахунак міжмоўнай інтэрферэнцыі, у іншых можна бачыць і пэўную этнакультурную арыентацыю. Аднак у цэлым мадэфікацыя ранейшай традыцыі ў гэтай галіне лексікі яшчэ слаба выражана.

4.5.4. Запазычаная лексіка. Значнае месца ў лексіконе Цяпінскага займаюць запазычанні, у асноўным іншаславянскія. Гэта абумоўлена выкарыстаннем для перакладу царкоўнаславянскіх і польскіх арыгіналаў. Як вынік галоўнымі крыніцамі запазычанняў для беларускага перакладчыка сталі польская і царкоўнаславянская мовы; іншыя запазычанні (германізмы, багемізмы, раманізмы, семітызмы, грэцызмы і інш.) праніклі да яго праз гэтыя дзве мовы¹⁴². Асобныя запазычанні, магчыма, не былі навязаныя Цяпінскаму яго пісьмовымі крыніцамі, а ўзятыя непасрэдна са старабеларускай мовы, з тагачаснага жывога маўлення.

Некаторая частка старабеларускіх запазычанняў, адзначаных у Цяпінскага, пранікла яшчэ ў дагістарычныя часы і таму вядомая многім ці ўсім славянскім мовам. Да іх ліку можна аднесці (зорачкай пазначаны словы, не зафіксаваныя ў ЕЦ, але прадстаўленыя ў перакладзе дэрыватамі): лацінізмы: *вино*, *грекъ* (м) (вытв.: *гречка* ‘грэчанка’, *греческий*, *по греческу* (м)), **луна* (вытв.: *лунятыкъ*), *мята*, *оцоть*, *поган-* (вытв.: *поганинь*, *поганский*, *(с)поганити*), праз германскае пасрэдніцтва – *ослица* (ад **осель*), *котель*, *купити* (вытв.: *купецтво*), *цесаръ* (вытв.: *цесарский*, *Цесаря* – назва краіны); германізмы: *верблюдъ* (вытв.: *верблюжий*), *миса*, *князь* (вытв.: *княжий*), *король* (вытв.: *королевство*, *королевая* ‘каралева’ – марфалагічны паланізм), *крестъ* (вытв.: *(о)крестити(се)*, *крещенье*, *креститель*), *лихва*, *мыто* (вытв.: *мытникъ*), *пенязь*, *постъ* (вытв. *поститисе*), **сткло* (вытв.: *скленица*), *хлебъ*, *церковь* (вытв.: *церковный*); іранізмы: *богъ* (вытв.: *божий*), *куръ* (вытв.: *курица*).

Праз царкоўнаславянскае пасрэдніцтва ў мову помніка праніклі ўсе семітызмы і грэцызмы, а таксама некалькі лацінізмаў, вядомых яшчэ грэчаскаму тэксту Евангелля (пра суадносінны ў ім семітызмаў і лацінізмаў гл. [Poniatowski 1971, 42, 43]). Усе яны абазначаюць экзатычныя рэаліі і належаць да даўніх усходнеславянскіх запазычанняў.

Да семітызмаў апрача многіх імёнаў ды тапонімаў (*Акелдама* (м), *Варавва*, *Вариона*, *Гефсимани*, *Голгофа* і інш., гл. 4.5.3) і ўтвораных ад іх прыналежных ды адносных прыметнікаў (*варахишовъ*, *давидовъ*, *иродовъ*, *самаританский*, *юдовъ*, *юдский* і інш., гл.

Манасий паводле формы Р. скл.: *сплодїл манасїа* Мц. 1:10 пры црксл. *роди манасию*. Непаслядоўнасць у скланенні імя *Авия*: *сплодїл авїа* . *авїа* пак *сплодїл* Мц. 1:7 адпавядае царкоўнаславянскаму арыгіналу.

¹⁴² Падзел запазычанняў перакладу на ўсходнія (праз царкоўнаславянскае пасрэдніцтва) і заходнія (праз пасрэдніцтва польскай мовы) мае далёка не фармальнае значэнне. У Цяпінскага першыя ў масе пазбягаліся і ўлягалі перакладу (як і самі царкоўнаславянскія словы ды формы), тады як другія, відаць, не заўважаліся, успрымаліся як аўтахтонныя сродкі мовы. Таму ён перакладаў евангельскія лацінізмы, але ўжываў лацінізмы, адсутныя ў арыгінале Евангелля і выкарыстаныя ў польскіх перакладах.

4.3.3), а таксама назваў асоб па мясцовасці паходжання (*кананитъ, назаренинъ* і інш.) належаць словы *аминъ, веельзевуль, корванъ, кминъ* ‘кмен’, *мира, пасха, саддукей, сатана, суббота, фарисей* (вытв.: *саддукейский, субботный, фарысейский*). Практычна ўсе яны маюць сляды ўздзеяння грэчаскай мовы. Асобную ізаляваную групу семітызмаў утвараюць некалькі іншамоўных цытат (словы і выразы), якія адлюстроўваюць мову-крыніцу (арамейскую ці яўрэйскую): *или или, лима савах фани* Мц. 27:46, *воанергесъ* Мк. 3:17, *таліфакум* Мк. 5:41, *еффафа* Мк. 7:34. Услед за сваім царкоўнаславянскім арыгіналам Цяпінскі пакінуў іх без перакладу (амаль усе яны растлумачаны самім евангелістам), апроча *раха* Мц. 5:22 і *осанна* Мц. 21:9¹⁴³, 15, Мк. 11:9, 10, якія растлумачаны перакладчыкам у маргіналіях.

Лік грэцызмаў, апроча некалькіх імёнаў уласных (*Андрей, Архилай, Петръ, Филипъ, Христось; Египтъ, Сирия* і інш.) і ўтвораных ад іх прыметнікаў (*декапольский* (Мк. 7:31), *понтейский; петровъ, христовъ* і інш.), невялікі: *акрида, ангель, апостоль, апракась* (м), *дьяволь, евангелие* (вытв.: *евангельский*, тыт. ліст), **китъ* (вытв.: *китовъ*), *статиръ, стихъ* (м), *талантъ, тетръ* (м). І зусім сціплы лік лацінізмаў (хаця ў грэчаскім тэксце Евангелля яны дамінуюць над семітызмамі [Poniatowski 1971, 42, 43]), што трапілі праз царкоўнаславянскае пасрэдніцтва: *олтаръ, спиканардовый* (< лац. *spica nardi*), імя *Пилатъ*.

Больш прыкметная група царкоўнаславянстваў, якія можна падзяліць на фанетычныя (фактычна – фаналагічныя) і лексічныя. Да фанетычных адносяцца: *глава* ‘евангельскі раздзел’ (м), *овощъ, напрасно, празникъ* ‘свята’ (ужываецца таксама ў маргіналіях, арк. 37, 37 адв.), *священникъ*, кампанент *-градъ* у тапоніме *Десети градъ* (Мц. 4:20, Мк. 5:20), а таксама некаторыя прэфіксы (*воз-, раз-, со-*) у асобных лексемах (*на возголовъи, воздати, разбойникъ, согрешить*) і форма *ссуций* ‘немаўля, смактунок’ (гл. 4.2.13). Крыху большы лік лексічных царкоўнаславянстваў, якія, аднак, усе належаць да вельмі даўніх, вядомых самым раннім пісьмовым помнікам усходніх славян. Гэта рэлігійныя тэрміны: *взнесице (на небо)* (вытв.: *взнесенье*), *вскреснути* (вытв.: *вскресенье*), *заветъ, проповедати(се)* (вытв.: *проповеданье*), *святитице* ‘праслаўляцца’, *утешатице*, верагодна, таксама *бесъ* (вытв.: *беситице, бешоный, бешанный*); некалькі маральных тэрмінаў: *обида* ‘крыўда’ (і дзеяслоў *обидети / обижати*), *коранъ лицемер-* у словах *лицемерникъ* і *лицемерство*. Відаць, сюды можна аднесці і такія субстантывы, як *погибиший* ‘грэшнік, зламыснік’, *светый божий* ‘святы’, *святое* (ахвяра). З канкрэтнай лексікі можна адзначыць назоўнік *звезда* і прыметнік *повапленный* (Мц. 23:27); *зачало* ‘перыкопа’ (м). З асабовай лексікі тут могуць быць названыя *пророкъ* (але на заходнеславянскі ўзор аформлены суфіксы ў вытв.: *пророковати, пророцкий*) і *пастыръ* ‘пастух’, хаця з’яўленне гэтых лексем, відаць, падтрымана польскім уплывам (гл. ніжэй). Няясна, ці будзе з’яўляцца царкоўнаславянствам дзеяслоў *позобати* ‘падзюбаць, паесці’ (Мц. 13:4, Мк. 4:4), які Цяпінскі пакідае ў сваім перакладзе – *rozobać* з тым самым значэннем вядома і польскай мове [SPXVI-29: 356]: *rozobáli* і *ziádly* NT56 (але параўн.: *poiedli, poiádlo* B72, NT74, *požárli, wyiedli* B63, NT51, *poiedli* B61).

Ужытак некаторых слоў, агульных з царкоўнаславянскай мовай, у Цяпінскага мог быць падтрыманы польскай мовай. Прыкладам можа служыць лексема *зависть* ‘зайздрасць’ (Мц. 27:18), якая маецца і ў польскай мове: *zawiść* NT51, B72, NT74 (хаця *nienawiść* NT56, B61, *zazdrość* B63), ці *пастыръ* (параўн. усе польск. *pasterz*). Такую падтрымку з боку польскай мовы маглі мець і многія іншыя словы, агульныя ў перакладзе Цяпінскага з царкоўнаславянскім слупком (гл. 2.2.7): *благословити* – *błogosławić* (гл. 4.2.1), *ветхий* – *wiotchy* (уласна польскі архаізм [BJPS: 439]), *другъ* – *druh* (з усходнеславянскіх крыніц [BJPS: 52]), *лицемерникъ* – *licemiernik* (багемізм [BJPS: 124]), *милосердье* – *miłosierdzie* (багемізм [BJPS: 156])¹⁴³, *пророкъ* – *prorok* (багемізм [BJPS: 273]), *покаянье* – *pokajanie* (багемізм ці польскае ўтварэнне [BJPS: 243–244]), *поручити* – *poruczać* (багемізм [BJPS: 254–255]), *ученикъ* – *uczenik* (багемізм [BJPS: 405–406]), *учитель* – *uczyciel* (багемізм [BJPS: 406]),

¹⁴³ На карысць паходжання слова *милосердье* ў перакладзе Цяпінскага не з царкоўнаславянскага слупка, а з польскай мовы могуць сведчыць дэрываты гэтага слова, якія невядомыя царкоўнаславянскай мове: *умилосердитице, умилосерживатице* (црксл. *милосердовати*).

церковъ – *cierkiew* (лічыцца багемізмам [ВJPS: 33]). Большасць з гэтых слоў у XVI ст. ужывалася ў польскай мове пераважна ў рэлігійнай літаратуры, асабліва ў дыскурсе пратэстантаў.

Наступныя запазычанні, адзначаныя ў Цяпінскага, адзінкавыя: арыенталізмы *ковчегъ* і *саранча*, балтызм *сьвирень*. Для апошняга слова трэба меркаваць значэнне ‘вартаўнічая вежа’ ці проста ‘вежа’ (параўн. грэч. *πύργος*, лац. *turris*, усе польск. *wieża*), а не ‘хлеў’, як у сучасных беларускіх дыялектах [Карский 1903: 135] і ў старабеларускіх помніках [ГСБМ-31: 125].

Асноўную і найбольш шматлікую групу запазычанняў у Цяпінскага складаюць паланізмы. Іх ужыванне часта не звязана з заменай рэлігійнай тэрміналогіі, а мае толькі стылістычны характар [Rothe 2005: 203]. Паланізмы перакладу могуць быць падзеленыя на: 1) фанетычныя, 2) марфемныя (дэрывацыйныя), 3) лексічныя і 4) семантычныя.

Асобна трэба адзначыць шэраг лексем, што з’яўляюцца хутчэй даўнімі рэгіяналізмамі (уласцівыя захадку ўсходнеславянскага арэала) і толькі агульныя з польскай мовай. Гэта шэраг знамянальных слоў: *инший*, *лихва*, *матка*, *мыто* ‘падатак; мытня’ (і вытв.: *мытникъ*), *сведокъ* і *сведоцтво*, *стежка*, *требовати* (і вытв.: *потребовати*, *потреба*, *потребный*), *убогий* ‘жабрак’, *часъ*, (*по*)*рушити(се)* / *рушати*, *ховати*, *чинити*; прыслоўі: *борздо*, *досыть*, *досюль* / *досюле*, *оттуль* / *оттуле*, магчыма, *откуль* / *откуле* (верагодна – аналагічныя ўтварэнні пры кантамінацыі з *куды*, *туды*, *сюды*); злучнікі *або*, *але*, *ижъ*, *коли*, *нижли*, а таксама складаныя злучнікі кшталту *ижбы* (< *ижъ* + *бы*), часціцы *вельми*, *пакъ*. Да агульнаўсходнеславянскай эпохі ўзыходзяць лексемы *граница*, *доводити* ‘абгрунтоўваць’, *жниво*, *мова* і *мовити*, менш верагодна *дбати*, *згодливый*. Відаць, сюды трэба далучыць назоўнік *куколь* (які вядомы і польскай мове ў выглядзе *kukol*, што з’яўляецца багемізмам [ВJPS: 113] пры заканамерным польск. *kaokol*) і дзеясловы *лекатисе* / *злектисе* ‘(с)пужацца’ (хаця параўн.: [ДЗБМ: 187]). Магчыма, спрадвечнае паходжанне мае і лексема *вязень* (Мц. 27:15, 16 пры црксл. *связень*), якая ў старабеларускай мове лічыцца паланізмам [ДЗБМ: 75]. Але не ўсе ўтварэнні ад гэтых лексем можна лічыць уласна беларускімі. Так, дзеяслоў *розмовляти(се)*, нягледзячы на сувязь з *мова* і спалучэнне *-вл’-*, з прычыны сваёй семантыкі ‘разбірацца, рахавацца, дыскутаваць’ трэба прызнаваць паланізмам¹⁴⁴. Гэта тычыцца і абстрактнага назоўніка *злекненье* ‘спалох’.

1. Фанетычных паланізмаў у Цяпінскага даволі мала параўнальна з іншымі разрадамі польскіх запазычанняў. У прыватнасці, гэта каля двух дзясяткаў слоў з няпоўнагалоссем ці з рэфлексамі **tj*, **dj* па заходнеславянскаму тыпу (гл. 2.2.7 і 4.2.13). У некаторых выпадках беларускі перакладчык адаптаваў польскія запазычанні шляхам іх «усходнеславізацыі», як ён рабіў з лексікай царкоўнаславянскага слупка (гл. вышэй і 2.2.7). Прыкладамі могуць служыць лексемы *одволокати* ‘марудзіць, затрымлівацца’ (< польск. *odwlekać*), *переднейший* ‘галоўны, высокапастаўлены’ (< польск. *przedniejszy*), а таксама *перекладъ* (м), *перекладати* (м), *перекладачъ* (м) < польск. *przekład*, *przekładać*, *przekładacz*. Дзеяслоў *взгоржати* ‘крыўдзіць, пагарджаць’ (Мц. 18:10) і дзеепрыметнк *взгоржоный* ‘пагарджаны’ (Мц. 21:42, Мк. 9:12, 12:10) выступаюць у Цяпінскага з *-o-* у корані, замест *-a-*, як у польск. *wzgardzić* ‘пакрыўдзіць’. На польскай глебе гэты *-o-* узнікнуць не мог (там польск. *a* < **ъ*), таму відавочна, што Цяпінскі суаднёс гэты корань з *гордый* і пад. і надаў яму ўсходнеславянскае аблічча. Такую ж субстытуцыю можна меркаваць і для дзеяслова *вутпнити* (Мц. 21:21, 28:17) і *звутпнити* (Мц. 14:31) ‘(за)сумнявацца’, у корані якога насавы галосны (параўн. польск. *(z)wątpić* В72) быў заменены ўсходнеславянскім рэфлексам *-у-*.

2. Да марфемных паланізмаў можа быць аднесена лексіка з марфемамі спецыфічна польскага выгляду: прэф. *пре-*, *предъ-* (прыклады гл. 4.2.13) і суф. *-ца* (у назоўнікаў муж. р.), *-ень*, *-иста*, *-изна*. Такіх суфіксальных утварэнняў у Цяпінскага няшмат: *выдавца*, *забойца*,

¹⁴⁴ У ГСБМ-30: 251 для слова *розмовляти(се)* указана значэнне ‘гаварыць, размаўляць’, тады як кантэкст і нават тлумачэнне гэтага дзеяслова ў слоўніку Бярынды (*тільки ся выведую*) патрабуюць іншага значэння: ‘выведываць, разбірацца, рахавацца, дыскутаваць’. Блізкае значэнне ‘спрэчка, дыскусія’ (сярод іншых) указана ў ГСБМ-30: 249 для назоўніка *розмова*.

справца 'аканом, распараджальнік', вязень, учень, евангелиста (м), отчизна. Сюды можна аднесці выпадковае *небеский* (пры звычайным *небесный*) і марфалагічны паланізм *королевая* 'каралева'. Тут варта згадаць і некаторыя словаўтваральныя паланізмы, напр.: *сведчиту* (параўн.: црксл. *свидетельствовати*, польск. *świadczyć*) і вытв.: *сведоцтво* (параўн. црксл. *свидетельство*, польск. *świadectwo*), *сведка* (параўн. црксл. *свидетель*, польск. *świadek*); *лицемерникъ* (параўн. црксл. *лицемеръ*, польск. *licemiernik*) і *лицемерство* (параўн. црксл. *лицемерие*, польск. *licemierstwo*). Нарэшце, трэба ўказаць і на наяўнасць у перакладзе Цяпінскага калек польскіх тэрмінаў. Так, на ўзор польск. *sudzolożyć* (і вытворных) пабудаваны яго лексемы *чужоложити, чужоложный, (о)чужоложство*. У сваю чаргу польскі тэрмін уяўляе сабой кальку чэшск. *cizoložiti* [VJPS: 42].

3. Лексічныя паланізмы ў Цяпінскага адзначаны ва ўсіх часцінах мовы:

а) назоўнікі, сярод якіх можна вылучыць наступныя назвы:

– асоб (паводле пасада, дзеянняў ці заняткаў або сацыяльнага стану): *вшеточникъ* 'распутнік', *вязень, дедичъ, жолнеръ, катъ, квалтовникъ* 'рабаўнік, парушальнік, гвалтаўнік', *оферовникъ* 'святар', *пань* 'Гасподзь; спадар', *сполечникъ* 'саўдзельнік';

– хвароб: *немоць* 'хвароба', *разы* 'рана', *трудъ* 'лепра';

– абстрактныя і аддзяслоўныя назоўнікі (станы, якасці ці ўласцівасці, у тым ліку рэлігійныя паняцці): *бюзнерство, вшеточенство* 'распуста', *домниманье, драпежство* 'рабаўніцтва', *запроважен(ь)е* 'перасяленне', *звитежство* 'перамога', *злекненье* 'спалох', *згоршенье, квалтъ* 'прымус, уціск', *офера, офитость* 'лішак, перапоўненасць', *пекло, погоршенье, покуса* 'спакуса', *прикрость, речь* 'сэнс' (м), *родина* 'сям'я, родныя', *спотканье, справедливость, станъ* (м), *уподобанье* 'прыхільнасць, міласць', *фрасунокъ* 'смуток, цяжкасць', *хтивость* 'прагнасць', *утрапенье* 'гора, туга';

– сацыяльных, эканамічных, юрыдычных і адміністрацыйных паняццяў: *владность* 'улада', *дедицтво* 'спадчына', *маетность* 'маёмасць', *скарбъ* 'багацце', *цынишь*;

– устаноў, супольнасцей і іх утрымішчаў: *везенье* 'турма, зняволенне', *згромаженье, мешканье, рада* 'Сінедрыён', *тижба* 'натоўп';

– вайсковых паняццяў ці адзінак: *бронь* 'зброя', *рота, уфъ* 'легіён' (параўн. польск. *huf* 'вайсковая конная адзінка', гл. 4.2.11);

– бытавая лексіка: *ботъ, брама* 'край адзення, аблямоўка', *будованье* 'будынак', *винница* 'вінаграднік', *галерь, гроно* 'гронка', *гроишь і гроши, креска, ланцуги, литерка, лихтаръ* 'падсвечнік', *мешканье* 'жытло', *монета, окрешенье* 'дужкі, рыскі' (м), *олива* 'алей', *тайстра* 'торба, сумка', *фига* 'плод' і 'дрэва', *имать* 'кавалак, ануча';

– розных іншых аб'ектаў: *зродокъ* 'вырадак', *облуда* 'прывід', *тастаментъ* 'запавет' (м), *члонокъ*;

б) прыметнікі (у тым ліку субстантывы і дзеепрыметнікі ў атрыбутыўнай функцыі): *бесклопотный, взгоржонный, владающий, doskonały, драпежный* 'рабаўнічы, драпежніцкі', *друкованный* (м), *любязный* 'распутны'¹⁴⁵, *невласный* (м), *непожиточный* 'нягодны', *окрутный* 'свірэпы, люты'¹⁴⁶, *оливный* 'алейны'¹⁴⁷, *панский, пекельный, прагнучий, преследованный, скарбный, (не)справедливый, срогий, тамтый* (м), *трудоватыи* 'хворы на лепру', *фрасовный* 'засмучоны', *шаленый*;

в) дзясловы некалькіх семантычных разрадаў, што пазначаюць:

– рэлігійныя паняцці: *бюзнити, розмиловатисе і умиловати, уподобати*;

– эмацыянальныя і ментальныя станы і працэсы: *бачити* 'сачыць, пільнаваць', *взгоржати, (з)вутпити* '(за)сумнявацца', *домнимати і мнимати* 'думаць, меркаваць', *збраковати* 'адхіліць, праігнараваць' (м), *згоршати(се) / згоришати(се), погоршати(се)*

¹⁴⁵ Такое значэнне падказвае сучасн. польск. *lubieżny*, хаця формаў **lubiazny / *lubiażny* не натэ SPXVI, там адзначана толькі форма *lubieżny* 'мілы, ласкавы, прыемны' [SPXVI-12: 315–316], як і ў старабеларускай мове *любезный* [ГСБМ-17: 156].

¹⁴⁶ Традыцыйна лічыцца, што лексема *окрутный* (вытв.: *окрутность, окрутне*) узыходзіць да чэшскай мовы [ДЗБМ: 225], аднак польскія вучоныя выказваюцца за яе ўласна польскае паходжанне [VJPS: 198].

¹⁴⁷ Для назоўніка *олива* ДЗБМ: 225–226 указвае значэнне 'праванскае масла' (sic!), аднак у кантэксце евангельскага перакладу трэба прыняць значэнне 'алейны' (тое, што мае адносіны да алею).

‘спакушаць, псаваць, падманваць; адрачыся, адмовіцца’, *зозволитисе* ‘умовіцца’, *обачити* ‘убачыць’ (м), *прагнути* ‘асмагнуць’ і ‘жадаць’, *уфати(се)* ‘спадзявацца’, *шамрати* ‘абурацца’;

– адносіны: *владати, одедичити* ‘прыняць у спадчыну’, *офитовати* ‘пераўзыходзіць, перапаўняцца’, *пановати, позычити, усправедлівитисе* ‘апраўдацца’;

– станы, рухі ці дзеянні: *жебровати* ‘жабраваць’, *занехати* ‘пакінуць’, *золжити* ‘абразіць’, (з)*мешкати* ‘жыць, засяліцца’, (за)*преследовати, роздрапежити, скарбити* ‘збіраць, назапашваць’, *скоштовати, споткати, улагодити, упожыточнитисе* ‘пакарыстацца’, *урадити* ‘параіцца’, *ушкодзити, феетисе* ‘хістацца’ [ДЗБМ: 344];

– фізічныя дзеянні ці працу: (з)*будовати, окрунтывати, окротити* ‘сцішыць, даць рады’, *преложити* ‘патлумачыць, праінтэрпрэтаваць’, *робити*;

г) прыслоўі: *вдячне, восполь, восполокь, завжды, зьретьней* ‘выразней’ (м), *инде* (м), *лацвей, лацнеи, назбытъ, натыхместъ* ‘адразу, той жа час’, *окрутне, офите, певне / певно, первопосполите* (м), *пильно, посполите* (м), *розмаите* (м), *сезде, смьсьльно, спрудка* ‘знянацку’, *съ квапеньемъ* ‘хутка’, *трикротъ* ‘тройчы’;

д) службовыя часціны мовы – прыназоўнікі: *водлугъ, впосредку, спосредку, ку*; злучнікі: *ачкольвекъ* (м), *гды, жебы, лечь, прото, чили*; часціцы: *вжды, засе, исте, кольвекъ, предсе, снать, тежъ*.

Многа паланізмаў у перакладзе Цяпінскага ўжываецца разам са сваімі дэрыватамі: *блюзнити* – *блюзнерство*, *будовати* – *збудовати* – *будованье*, *вшеточникъ* – *вшеточенство*, *згоршати* – *погоршати* – *згоршитисе* – *згоршенье* – *погоршенье*, *драпежство* – *драпежный* – *роздрапежити*, *окрутный* – *окрутне*, *офитовати* – *офитость* – *офите*, *преследовати* – *запреследовати* – *преследованье*, *уподобати* – *уподобанье*, *фрасунокъ* – *фрасовный* і інш. Такія лексічныя гнёзды сведчаць пра трывалае замацаванне гэтых запазычанняў у мове Цяпінскага.

4. Семантычныя паланізмы (ці семантычныя калькі) узніклі ў выніку пераносу ў старабеларускую мову польскіх слоў, цалкам тоесных па марфемнай структуры беларускім, але адрозных паводле значэння: *взбудити* ‘падняць, уваскрасіць’ (= польск. *wzbudzić*, бел. ‘абудзіць’), *взрушенье* ‘хваляванне’, *вызнати* і *вызнавати(се)* ‘прызнаць’, *выложити* (м) / *выкладати* ‘тлумачыць’, *выкладъ* ‘тлумачэнне’ (м), *выкладатисе* ‘перакладацца, тлумачыцца’ (м) – беларускай лексеме *выклад* уласціва толькі канкрэтнае значэнне, *вымовляти* ‘даракаць, наракаць’, *жывность* ‘ежа’ (= польск. *żywność* ‘харчаванне, правіант’, бел. ‘жывёлы’), *загадывати* ‘кіраваць’, *заказати* / *заказывати* ‘забараніць, забараняць’, *заплата* ‘аплата’ (= польск. *zapłata*, бел. ‘латка’), *запритисе* / *запертисе* ‘адмовіцца’ (= польск. *zaprzecić się*, бел. ‘зачыніцца’), *зведенье* ‘падман’, *звести* / *зводити* ‘падмануць, падманваць’, *зводитисе* ‘падманвацца, памыляцца’, *зводитель* ‘спакушальнік’, *зводительство* ‘спакуса, падман’, *знятый* ‘ахоплены’, *лакомство* ‘прагнасць, хцівасць’ (= польск. *łakomstwo*, бел. ‘схільнасць да смачнага’), *нарекание* ‘плач, распач’ (= польск. *narzekanie*, бел. ‘дакоры, паклёп’), *нарекати* ‘смуткаваць, моцна плакаць’ (= польск. *narzekać*, бел. ‘кепска казаць’), *место* ‘горад’ (= польск. *miasto*, бел. ‘мясціна’), *обжаловати* ‘абвінаваціць’, *одволокати* ‘адтэрміноўваць, затрымлівацца’ (= польск. *odwlekać*, бел. ‘сцягваць, адцягваць убок’), *подобенство* ‘прыпавесць’ (= польск. *podobieństwo*, бел. ‘тоеснасць’), *приказанье* ‘загад’, *приказати* ‘загадаць’, *розрухъ* ‘бунт, хваляванне’, *роказати* ‘загадаць’, *роказанье* ‘загад, заповіт’, *уломный* ‘калека’, *челюсть* ‘шчака’ (= польск. *szeluć* (параўн.: [SPXVI-4: 128–129]), бел. ‘сківіца’) і інш.

Наяўнасць і ў гэтай групе словаўтваральных варыянтаў (*взрушенье* – *розрухъ*, *зведенье* – *звести* – *зводитисе* – *зводитель* – *зводительство*, *приказати* – *приказанье*, *роказати* – *роказанье* і інш.) таксама сведчыць пра трывалае замацаванне падобных паланізмаў у мове Цяпінскага.

Як ужо адзначалася, сярод паланізмаў перакладу прысутнічае нямала багемізмаў – слоў, што перайшлі ў польскую мову з чэшскай. Да ліку ўжо згаданых можна дадаць багемізмы *збавити(се)* [BJPS: 475–476], *пань* [BJPS: 215], *некло* [BJPS: 221], *(за)смутити(се)*

[VJPS: 325], *справедливый* [VJPS: 335] і вытв.: *справедливость, усправедлится*. Багемізмамі з’яўляюцца лексемы *владность* і *владати* [VJPS: 440–442], нягледзячы на црксл. *власть, область*, параўн. таксама польск. *władza*.

Разам з польскамоўнай лексікай да Цяпінскага праніклі некаторыя германізмы: *брама* < польск. *brama* < ням. *Bram* [ДЗБМ: 48], *будовати* (і вытв.) < польск. *budować* < польск. *buda* ‘лясная смалакурня; будка’ < ням. *buode* [ДЗБМ: 50], *вдячне* < польск. *dzięka, dziękować* < ням. *Dank, danken* [ДЗБМ: 104] (параўн. [VJPS: 56]), *галеръ* < польск. *halerz* < чэшск. *haler* < ням. *Haller* [ДЗБМ: 77], *гвалтъ* < польск. *gwalt* (праз чэшскае пасрэдніцтва [VJPS: 74] < ням. *Gewalt* [ДЗБМ: 148], *скоштовати* < польск. *kosztować* < ням. *kosten* [ДЗБМ: 174], *ланцугъ* < польск. *łańcuch* < ням. *lanncug* [ДЗБМ: 185], *лихтаръ* < польск. *lichtarz* < ням. *liuhtaere* (*Licht* ‘святло’) [ДЗБМ: 191], *рада* < польск. *rada* < ням. *Rat* (параўн. [VJPS: 292]), *уфъ* < польск. *huf* (праз чэшскае пасрэдніцтва [VJPS: 74]) < ням. *hüfe* (*Haufen* ‘атрад’) [ДЗБМ: 87], *уфати* < польск. *ufać* < чэшск. *ufati* < ням. *hoffen*, хаця дапускаецца і іншае развіццё [VJPS: 408], *фига* < польск. *figa* < ням. *vīge* [ДЗБМ: 336].

Шэраг слоў прыйшлі ў пераклад праз польскую з лацінскай ці іншых раманскіх моў. Да ліку такіх раманізмаў можна аднесці лексемы, што ўзыходзяць да лацінскай мовы: *грошъ* < польск. *grosz* < чэшск. *groš* < ням. *Groshcen* < лац. *grossus* [ДЗБМ: 86], *миля* < польск. *mila* < ням. *mile* < лац. *mille* [ДЗБМ: 203]¹⁴⁸, *монета* < польск. *moneta* < лац. *moneta* [ДЗБМ: 206], *офера* (і вытв.) < польск. *ofiara* < чэшск. *ofěra* < ням. *Opfer* < лац. *offerro* [ДЗБМ: 232], *тастаментъ* < польск. *testament, tastament* < лац. *testamentum* [ДЗБМ: 320], імя *Валентынъ (вытв. *валентыновый* (м)); да французскай (праз нямецкую): *рота* [ДЗБМ: 287] або (праз польскую): *ботъ* [ДЗБМ: 47].

Адно слова мае няснае паходжанне: *каганецъ* ‘асвятляльнік, паходня’, даволі шырока прадстаўленае ў польскай мове: *kaganiac* ‘алеіная лямпа’ і *kaganok* [SPXVI-10: 20–21].

Як бачна, у перакладзе Цяпінскага прысутнічае мала царкоўнаславянскіх лексем суседняга слупка, хаця менавіта ён служыў беларускаму пратэстанту галоўным арыгіналам. Пераважна пад царкоўнаславянскім уплывам захоўвалася евангельская антрапаніміка і тапанамастыка, часткова пакідалася рэлігійная тэрміналогія. Аднак масава ў пераклад Цяпінскага праніклі паланізмы, як з польскіх крыніц, што служылі яму дадатковымі арыгіналамі, так і з яго ўласнага маўлення (чым і тлумачыцца перавага паланізмаў у перакладзе). Прыкметны струмень багемізмаў у іх складзе адлюстроўвае арыентацыю перакладчыка на рэлігійны і, перш за ўсё, пратэстанцкі дыскурс.

4.6. Пытанні кваліфікацыі мовы перакладу і яго лёсу

Евангелле, пераклад якога быў здзейснены Цяпінскім, належыць да найбольш шанаваных твораў у эпоху Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Таму можна думаць, што мова евангельскага перакладу з’яўляецца пэўным эталонам для свайго часу (што ў выпадку ЕЦ было ўзмоцнена друкаваным характарам). З аднаго боку, пераклад мусіў арыентавацца на вытрымліванне пэўных узораў, што існавалі на той час у пісьменстве. З другога боку, пераклад, асабліва сакральны, мог моцна дэфармаваць нормы пісьмовай мовы свайго часу, калі перакладчык імкнуўся не адхіляцца ад структур свайго арыгінала. Нарэшце, друкаваная форма, якая прадугледжвала папярэднія рэдагаванне і карэктур, спрыяла моўнай апрацоўцы. Пад пытаннем застаюцца адносіны мовы друкаванага перакладу да дыялектнай гаворкі і дыяпазон у ім дыялектых уплываў. Нясна таксама, якое пашырэнне атрымала выданне Цяпінскага і наколькі магло яно ўплываць на пісьмовыя нормы свайго часу.

4.6.1. Статус і характар перакладной мовы. Статус мовы перакладу вынікае з самога характару выдання ЕЦ – двухмоўнай дыглоты, што змяшчае сакральны тэкст. Сваім выглядам ЕЦ сведчыць пра раўназначнасць у сферы рэлігійнай літаратуры дзвюх

¹⁴⁸ Лацінізм *мілов* (< лац. *mille* ‘тысяча (крокаў)’) меўся ўжо ў грэчаскім тэксце Евангелля (Мц. 5:41), аднак ён не трапляў у царкоўнаславянскія пераклады; у Цяпінскага лацінізм *миля* з’яўляецца пад уплывам польскіх перакладаў, якія ўсе захоўваюць тут лацінізм *mila* (гл. 2.2.1).

выкарыстаных у выданні моў – сакральнай царкоўнаславянскай і прафаннай старабеларускай [Толстой 1988: 59]. Упершыню ва ўсходнеславянскім арэале такім наглядным і выразным спосабам было прадэманстравана набліжэнне прафаннай мовы да статусу сакральнай. Разам з тым дыглата Цяпінскага адлюстроўвае і пэўную апазіцыю гэтых дзвюх моў. Спецыфіка такой апазіцыі «палягае ў тым, што яе кампанентамі з’яўляліся мовы адной галіны, блізка роднасныя і генетычна, і фармальна» [Толстой 1988: 60]. Гэта патрабавала ад перакладчыка ўважлівых адносін да моўных сродкаў, што, відаць, і тлумачыць шырокае выкарыстанне Цяпінскім сінанімізацыі і неспецыфічна заходнеславянскай лексікі з польскіх перакладаў (гл. 2.2.7). У гэтай апазіцыі ўдзельнічала яшчэ адна мова – польская, таксама родная для царкоўнаславянскай і старабеларускай [Толстой 1988: 60–61].

На думку М. Тастога, адзінымі сапраўднымі літаратурна-пісьмовымі мовамі ў рэгіёне былі царкоўнаславянская і ... польская (хаця літаратурная традыцыя апошняй пачынаецца ў асноўным толькі з XVI ст.), а любыя творы на старабеларускай мове ўяўлялі сабой толькі нейкія «эксперыменты», «маніфестацыі», «кампрамісныя вопыты», «пераходныя варыянты» паміж гэтымі дзвюма мовамі [Толстой 1988: 61–62, 67, 68, 71]. Такі погляд здаецца абмежаваным. Ён адмаўляе старабеларускай мове ў самастойнасці, паколькі не бачыць у ёй пэўнай літаратурна-пісьмовай традыцыі і шчыльнай сувязі паміж літаратурнымі, канфесіянальнымі помнікамі і актава-юрыдычнымі тэкстамі (ці адмаўляе такую сувязь)¹⁴⁹. Таксама ён фактычна зыходзіць з думкі, што карыстальнікі старабеларускай мовы былі дастаткова кампетэнтнымі ў царкоўнаславянскай і ці польскай мовах і стваралі тэксты на сваёй мове толькі як нейкі спрощаны ці прамежковы варыянт той або другой мовы. На самай справе ні пераклад Цяпінскага, ні іншыя перакладныя ды арыгінальныя творы Беларусі і Украіны 2-й паловы XVI ст. не былі нейкімі «спробамі» або адзінкавымі фактамі і тым больш не з’яўляліся фіксацыямі вуснага маўлення. Яны былі праявамі шырокага працэсу развіцця літаратурна-пісьмовай мовы, што налічвала ў сваім існаванні некалькі стагоддзяў і ў 2-й палове XVI ст. увайшла ў перыяд апагею. Добрым прыкладам гэтага працэсу можа служыць арфаграфія перакладу.

Арфаграфія Цяпінскага адлюстроўвае тэндэнцыі, уласцівыя ўсёй старабеларускай мове¹⁵⁰. Нягледзячы на тое, што ЕЦ знаходзіцца сярод самых ранніх друкаваных помнікаў на старабеларускай мове, арфаграфія перакладу дэманструе даволі высокую стабільнасць [Клімаў 1999: 140–143]. Асобныя нормы ў Цяпінскага вытрыманы больш строга, чым у яго папярэднікаў – выданнях Скарыны і ў Нясвіжскім катэхізісе, хаця ЕЦ з’яўляецца працягам іх традыцый. Параўнальна з імі ў перакладзе Цяпінскага з вельмі высокай (для той данарматыўнай эпохі) паслядоўнасцю вытрыманы некаторыя з’явы, такія як напісанне **и** / **ї** пасля шыпячых, **ы** пасля **ц** ці адлюстраванне на пісьме асіміляцыйнай мяккасці. Разам з тым арфаграфічнай сістэме Цяпінскага ўсё яшчэ ўласціва сінанімія ды дублетнасць, калі розныя напісанні супадаюць у вымаўленні, напр.: *хорие – форие, еше – есче, судитьсе – судитца, рыбы – рыбы, чоловіекъ – человекъ, ме – мя, се – ся*.

Пры ўсёй уніфікаванасці арфаграфіі і невыразнасці дыялектных асаблівасцей (гл. 4.6.2) у мове перакладу ярка праявіліся асобныя рысы пэўнага культурнага, а не дыялектнага генезісу, якія ўмоўна можна назваць шляхецкім маўленнем. Да іх належаць не толькі арфаэпічнае памякчэнне [n] у некаторых іншамоўных словах ды марфемах (гл. 4.2.7) і, магчыма, вымаўленне асобных слоў як *хорий*, *фала* і пад. (гл. 4.2.11), але таксама дыстантнае размяшчэнне зваротнага кампаненту дзеяслова і ўжыванне энклітычных формаў асабовых займеннікаў (гл. 2.2.5). Магчыма, сюды адносіцца і такая загадкавая пакуль з’ява,

¹⁴⁹ Такое ігнараванне актава-юрыдычных тэкстаў, відаць, уласціва даследчыкам царкоўнаславянскага пісьменства і тых літаратурна-пісьмовых моў, што заснаваныя на царкоўнаславянскай традыцыі. Царкоўнаславянская мова сапраўды практычна не мела актава-юрыдычнага ўжытку. Менавіта ў ёй біблейныя пераклады (візантыйскай літургіі для славян) не былі адзінкавымі фактамі літаратуры (г. зн. «вопытамі», «маніфестацыямі»), а адразу паклалі пачатак працяглай і ўстойлівай традыцыі, якая ўплывала на іншыя творы.

¹⁵⁰ Арфаграфічныя асаблівасці перакладу Цяпінскага параўнальна з выданнямі Скарыны і Буднага, а таксама ў адносінах да царкоўнаславянскай традыцыі і польскай практыкі XVI ст. у дэталях разгледжаны ў спецыяльнай працы [Клімаў 1999].

як старабеларускае еканне (гл. 4.2.2). Такое маўленне, відаць, было ўласціва Цяпінскаму і яго асяроддзю, але няясна, якому – сацыяльнаму (усяму шляхецкаму класу?) ці больш вузкаму, рэлігійнаму (пратэстанцкай супольнасці?).

Іншае пытанне, якое паўстае пры ацэнцы мовы Цяпінскага, ці адлюстроўвае яна тыповую старабеларускую мову свайго часу ці гэта ўсё ж такі перакладная мова. Пытанне гэтае мусіць быць вырашана толькі на карысць апошняй альтэрнатывы. Немагчыма думаць, што пераклад Цяпінскага (нават і сакральнага тэксту) з'яўляўся эталонам літаратурна-пісьмовай мовы свайго часу. Наадварот, гэта пэўны і спецыфічны варыянт мовы, што амаль немінуча ўзнікаў у выніку паслоўнага перакладу і адлюстроўваў тыя ці іншыя іншамовныя рысы, навязаныя арыгіналам(і). Мова перакладу ў большай ці меншай ступені падпарадкоўваецца стыхіі чужой мовы (арыгінала). Сінтаксіс перакладу амаль цалкам ці ў значнай меры паслядоўнае арыгінал(у, -ам). Ідэнтычнай ці падобнай з'яўляецца і значная частка лексікі, а таксама большасць марфалагічнага рэпертуару. Калькі, асабліва семантычныя, і запазычанні прысутнічаюць у гэтай мове на ўсіх яе ўзроўнях.

Падобнае моўнае ўтварэнне было звычайнай і заканамернай з'явай для сярэднявечных біблейных перакладчыкаў з іх паслоўным прынцыпам перакладу. Але і сам Цяпінскі ў тых умовах наўрад ці мог даць узор высокаўпарадкаванай мовы, хаця выразная тэндэнцыя да моўнай апрацоўкі ў яго перакладзе прысутнічае. Адрасуючы свой пераклад праваслаўнаму духавенству, ён, відаць, і сам не імкнуўся далёка адыходзіць ад царкоўнаславянскага арыгінала. Як вынік, яго перакладу ўласцівы даволі значны літаралізм, які дэфармуе ці паслабляе некаторыя ўласціvasці старабеларускай мовы, беларускага маўлення таго часу. Аднак перайманне царкоўнаславянскага і польскіх арыгіналаў зусім не перашкодзіла перакладчыку прыкласці шмат намаганняў па адборы з іх агульнаславянскіх моўных сродкаў, пераносе ў пераклад неспецыфічных іншаславянскіх элементаў і выразнай «ўсходнеславізацыі» элементаў спецыфічна іншаславянскіх. Такая праца сведчыць пра пэўную моўную рэфлексію і нават ідэалогію Цяпінскага, пра даволі глыбокі для XVI ст. досвед у славянскай філалогіі. Можна дапусціць, што не ў апошнюю чаргу гэта было звязана з яго рэлігійнай дактрынай. Пытанне заставалася толькі ў тым, наколькі гэты пераклад мог стаць здабыткам усёй старабеларускай мовы ў будучым (гл. 4.6.3).

Аднак пэўная арыентацыя перакладу Цяпінскага на польскія і царкоўнаславянскія ўзоры ніяк не памяншае самастойнасці яго старабеларускай мовы. Чужыя (хаця і роднасныя) мовы ў лепшым выпадку служылі крыніцамі пэўнай лексікі і – да пэўнай ступені – некаторага марфемнага і граматычнага рэпертуару (напрыклад, асобных канчаткаў ці сінтаксічных канструкцый), які выкарыстоўваўся для аранжавання і мадэфікацыі ўласнага моўнага матэрыялу. Аднак гэты матэрыял пры ўсіх іншаславянскіх дамешках заставаўся пераважна ўсходнеславянскім. Нягледзячы на ўсе запазычанні, у мове Цяпінскага, перш за ўсё ў фанетыцы і марфалогіі, пануюць усходнеславянскія формы, якія выразна супрацьпастаўляюць яе царкоўнаславянскай і польскай мовам. У іншых старабеларускіх помніках таго часу гэткае супрацьпастаўленне не заўжды было настолькі відавочным і паслядоўным. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што Цяпінскі ў сваім выданні змясціў побач арыгінал свайго перакладу і таму мусіў маніфеставаць (рабіць больш выразнымі) лінгвістычныя асаблівасці мовы старабеларускага слупка.

Усходнеславянскія з'явы складаюць выразную адметнасць мовы Цяпінскага і масава праўляюцца ў шэрагу 1) фанетычных і 2) марфалагічных рыс.

1. Фанетычныя рысы:

а) поўнагалоссе, але з невялікім дамешкам няпоўнагалоснай лексікі па заходне- (пераважна) і паўднёvasлавянскаму (у тым ліку багемізму) тыпу;

б) метатэза плаўных напачатку слова: *лодья, розумный, роботникъ, (вз)рости* і пад.;

в) рэфлекс спалучэнняў плаўных з рэдукаванымі (*ТЬRT, *ТЬRT): *верхъ, волна, крестъ, молчати, первый, полный, жорны, смерть, церковь* і пад.;

г) рэфлекс рэдукаваных у моцнай пазіцыі як *o*, *e* і як *o* у слабай пазіцыі (*надо мною, надъ двери, схнетъ, усохло, сонъ, во сне, матокъ, матка, подножокъ, подножкомъ, множество, греческий* і пад.);

д) адсутнасць насавых галосных і іх рэфлекс у чыстыя гукі: *-y-* для пярэдняга (у тым ліку нават у паланізмах: *вупнѹти < wąpnić*) і *-я-* ([’a]) ды *-e-* для задняга насавога;

е) адсутнасць ятацыі і змены артыкуляцыі ініцыяльнага каранёвага *o-*: *одинъ* і пад.

ё) рэфлекс **dj > ж*, **tj > ч*, але са слядамі польск. *-ц-* (*моць, моцный* і пад.) і црксл. *-щ-* (*овощъ*) уплываў;

ж) эпентэза *-л-* пасля губных перад **j* (*бл, пл, вл* і пад.) за нязначным выключэннем некаторых дзеяслоўных формаў (гл. 4.2.9);

з) спрашчэнне **dl*, **tl* у становішчы паміж галоснымі: *ели* ‘есці’, *молитва, село* ‘вёска’, *упала* і пад.

2. Марфалагічныя рысы:

а) канч. *-омъ/-емъ* Т. скл. адз. л. назоўнікаў муж. і ніяк. р. (галосныя ў канчатках паходзяць з *ь, ь*);

б) канч. *-ого* Р. скл. адз. л. ад’ектываў муж. р.;

в) канч. *-ому* Д. скл. адз. л. ад’ектываў муж. р.;

г) страта ад’ектывамі ў мн. л. адрознення ў родзе;

д) канч. *-у/-ю* і адсутнасць канчатка з *-м* у 1-й асобе адз. л. дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу (за выключэннем нетэматычных дзеясловаў (*вы*)*дамъ, о(т)повемъ, естомъ*);

е) канчатак на *-т* у 3-й асобе адз. і мн. л. дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу;

ё) страта аорыста і імперфекта, ужыванне бяззвязавага перфекта ў якасці новай формы прошлага часу;

ж) утварэнне формы складанага будучага часу толькі з дапамогай інфінітыва (а не дзеепрыметніка).

Некаторыя рысы хаця і прадстаўлены ў перакладзе Цяпінскага, але непаказальныя для характарыстыкі яго мовы. Яны або адзначаны ў запазычанай лексіцы ці адзінкавыя (напрыклад, рэфлекс **gv > зв* фіксуецца толькі ў слове *звезда*), або аднолькавыя з заходнеславянскімі мовамі (напрыклад, формы *тобе, себе* Д. скл. асабовых займеннікаў, параўн. польск. *tobie, sobie*; страта парнага ліку), ці маюць іншаславянскія паралелі. Так, выкарыстанне фінітных звязак *маю* ці *буду* + інфінітыў (пры выражэнні складанага будучага часу) знаходзіць сабе адпаведнасць у паўднёва- і заходнеславянскіх мовах. Іншыя рысы праяўляюцца непаслядоўна, як, напрыклад, дыэрэза зубных *b, d* перад насавымі зычнымі: *семъ, киньсе, погинути* і пад., хаця ў паланізмах такія спалучэнні прысутнічаюць: *озябнути, прагнути*. Увогуле, іншаславянскі ўплыў крыху карэгуе ўсходнеславянскі характар мовы Цяпінскага. Напрыклад, катэгорыя зваротнасці ў яго хістаецца паміж марфалагічным выражэннем (*чирвонеетца, судитца*, гл. 4.2.4), уласцівым большасці ўсходнеславянскіх дыялектаў, і сінтаксічным выражэннем (*дасть бо се вамъ, што се вамъ здасть*, гл. 2.2.5), уласцівым заходнеславянскім мовам. Напэўна, з-за гэтага ў Цяпінскага выяўляецца даволі мала спецыфічнай усходнеславянскай лексікі (магчыма, слова *коровать* ‘ложак’). Так, хаця ў яго ўжываецца лічэбнік *сорокъ*, але прысутнічае і лічэбнік *деветьдесятъ*, які больш уласцівы старабеларускай мове параўнальна з сучасным *дзевяноста* [Булыка 1979: 191–192]. Замест **семья* Цяпінскі ўжывае паланізм *родина* ‘сям’я, родныя’ (Мк. 6:4), у перакладзе таксама выступае агульнаславянскае слова *пси*.

4.6.2. Дыялектная ідэнтыфікацыя. Праблема дыялектнай ідэнтыфікацыі перакладу Цяпінскага абумоўлена шэрагам абставін: 1) дыялектнай «невывразнасцю» яго мовы (адсутнасцю ў ёй яскравых дыялектызмаў і пэўнай залежнасцю ад іншаславянскіх крыніц), 2) магчымай прыналежнасцю яе да ўкраінскага моўнага арэалу, пытанне пра што спрабуюць ставіць некаторыя ўкраінскія даследчыкі, і, нарэшце, 3) канчатковай нявысветленасцю паходжання самога Цяпінскага.

1. У дыялектных адносінах цяжка вызначыць пэўную гаворку, на якую арыентаваўся перакладчык. Лінгвістычны матэрыял помніка на гэты конт не вельмі выразны. У яго фанетычнай сістэме пануюць усходнеславянскія рысы, пераважна шырокараспаўсюджаныя, пры амаль поўнай адсутнасці вузкадыялектных асаблівасцей ці нават іх слядоў. Марфалогія перакладу таксама мае мала спецыфічных (вузкадыялектных) ці архаічных рыс; галоўным чынам, у Цяпінскага прадстаўлены формы, агульныя для большасці ўсходнеславянскіх дыялектаў. Сінтаксіс і лексіка ўвогуле адлюстроўваюць або агульныя ўсходнеславянскія з’явы, або ўплывы царкоўнаславянскай і польскіх крыніц.

Гэта можна тлумачыць як імкненнем перакладчыка пазбягаць лакальных асаблівасцей, яго арыентацыяй на агульнараспаўсюджаныя з’явы мовы, так і самім характарам друкаванага тэксту, што (праз папярэдняе рэдагаванне і карэктур) перашкаджаў з’яўленню розных несістэмных адхіленняў (якія значна часцей траплялі ў рукапісы). Відаць, Цяпінскі свядома імкнуўся да выбару наддыялектных формаў, што было натуральна для выдання сакральнага тэксту, прызначанага шырокаму колу чытачоў.

У перакладзе Цяпінскага выяўляецца шэраг паказальных сістэмных асаблівасцей: а) фанетычных, б) марфалагічных, в) сінтаксічных, г) лексічных (найменш сістэмных).

А. Фанетычныя асаблівасці:

- 1) невыразныя і няпэўныя сведчанні наконт акання (гл. 4.2.1);
- 2) адрозненне парных цвёрдых і мяккіх зычных перад [i], што знаходзіць сваё праяўленне ў адсутнасці блытаніны **ы** ~ **и** / **ї** не пасля зацвярдзелых зычных (гл. 4.2.5), за выключэннем марфалагічна значымых выпадкаў (гл. 3.2.6);
- 3) вымаўленне [e] ці падобнага да яго аднасегментнага гука (які не адрозніваецца ад [e] у іншых пазіцыях слова) на месцы ***ě**, што знаходзіць праяўленне ў блытаніне **е** ~ **ѣ** і ўжыванні **ѣ** на месцы ***e** ці **e** на месцы ***ě** (гл. 3.2.4);
- 4) вымаўленне [e] на месцы ***e** і, радзей, ***ja** (у неініцыяльнай пазіцыі), што знаходзіць праяўленне ў блытаніне літар **е** ~ **а** на месцы гэтых былых гукаў (гл. 4.2.2);
- 5) сляды пратэтычных галосных: *иржа* (гл. 4.2.4);
- 6) змена артыкуляцыі [i] (ініцыяльнага) пасля цвёрдага зычнага прэфікса: (*в*)*зыскати, отышоль* і пад. (гл. 4.2.4);
- 7) эпентэза [j] пасля каранёвага ініцыяльнага *i-* ў словах з прэфіксам кшталту *отыидите, отыиметь(ся)* (гл. 4.2.4);
- 8) пераход **’e** > **o** перад цвёрдымі зычнымі, а таксама на канцы слова, хаця і не зусім паслядоўна адлюстраваны на пісьме (гл. 4.2.3);
- 9) зацвярдзенне шыпячых, <**s**>, ***r’** у любых пазіцыях слова, хаця не зусім паслядоўна (з шэрагам адхіленняў на пісьме) для ***r’** (гл. 4.2.5), што можа сведчыць пра захаванне парнасці [r] – [r’] ці пра пабочны ўплыў (наборшчыка?) з такой парнасцю;
- 10) пазіцыйнае зацвярдзенне мяккіх губных на канцы слова і перад іншымі зычнымі (у асноўным адлюстроўваецца праз ужыванне **ь**), гл. 4.2.5;
- 11) асіміляцыйная мяккасць для [s] і [z] перад зубнымі і губнымі, [t] і [d] перад губнымі (гл. 4.2.6);
- 12) гемінацыя зычных у інтэрвакальным становішчы (перад ***j**), адлюстраваная на пісьме (праз падваенне зычных) толькі ў адным слове *третий* (гл. 4.2.6), але не ў суфіксах назоўнікаў кшталту *-нье* (гл. 4.2.5);
- 13) арфаэпічнае памякчэнне [n] у некаторых грэцызмах і перад суф. *-ск-* і *-ство*: *ангель, сидоньский* і пад. (гл. 4.2.7);
- 14) аглушэнне зычных толькі на марфемных стыках, а напрыканцы слоў – толькі ў прыназоўніках (гл. 4.2.8);
- 15) спрашчэнне асобных груп зычных, неаднастайных паводле сваіх фанетычных якасцей (гл. 4.2.9);
- 16) непаслядоўная вакалізацыя пры збегу зычных: *огонь, перель*, але *бедръ, ветръ, петръ* і пад. (гл. 4.2.9);

17) білабіяльны характар ([w]) гука, які пазначаецца праз **в**, пра што сведчаць выпадкі блытаніны гэтай літары з **у** / **ў** напачатку слова (гл. 4.2.10);

18) чаргаванне [t] ~ [t̪] у пэўных формах кшталту *посла[t̪]а ~ посла[t̪]й* (гл. 4.2.10);

19) верагодна, фрыкатыўны характар г ([ɣ]) пры наяўнасці і выбухного [g], што перадаваўся праз **кг** і **г** (гл. 4.2.11);

20) рэфлекс спалучэнняў плаўных з рэдукаванымі (*TRьT, *TRьT) – у моцнай пазіцыі як **-о-** ці **-е-** (*крестъ, креститель, крещение* і пад.), у слабай – як **-і-** ці **-ы-** (*блыщати, гризеть, дрижати, скригитанье, стривожити(се), тривати* і пад.), гл. 4.2.12;

21) рэфлекс напружаных *ъ̂, *ь̂ (< *ъ̂, *î) – у моцнай пазіцыі як **-ы-** ці **-і-** (*змий, чий, ший; умывают(се), забий, пийте; злый, слепый, немый, тихий* і пад.), у слабай – як [j] (*пьеть, пьяница, суф. -нье* і пад.).

Б. Марфалагічныя асаблівасці:

1) захаванне клічнага склону (гл. 2.2.3, 4.3.1);

2) адсутнасць канч. *-ови* ў Д. скл. адз. л. назоўнікаў муж. р.;

3) захаванне ў Д.-М. скл. адз. л. канч. *-і* (пасля зацвярдзелых *-ы*) у назоўнікаў былых асноў на *-ā*: *земли, церкви* і пад.;

4) захаванне ў Д.-М. скл. адз. л. свісцячых перад былым *ě* ў асновах на заднеязычных назоўнікаў былых асноў на *-ā*: (*на*) *дорозе, руце* і пад.;

5) захаванне ў Н. скл. мн. л. адрознення ў канчатках паміж муж.-жан. р. (канч. *-ы/-и*) і ніяк. р. (канч. *-а/-я*);

6) спарадычнае выкарыстанне канч. *-ове* ў Н. скл. мн. л. назоўнікаў муж. р.: *мужове, сынове* і пад.;

7) захаванне канч. *-омь/-емь* у Д. скл. мн. л. назоўнікаў муж. і ніяк. р.: *народомь, княземь* і пад.;

8) захаванне канч. *-охь/-ехь* у М. скл. мн. л. назоўнікаў муж. р.: *домоохь, перекладехь* і пад.;

9) захаванне так званага старога Т. скл. мн. л. кшталту *зь ученики, передь рады*;

10) захаванне энклітычных формаў В. скл. *ме (мя), те, се (ся)* і Д. скл. *ми, ти* асабовых і зваротнага займеннікаў;

11) канч. *-ое/-ее* Р. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р.: *воды студеное, жоны твоее* і пад.;

12) двухскладовы канч. *-ою/-ею* Т. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р.: *славою многою, всею душою твоею* і пад.;

13) аднаскладовы канч. *-ой/-ей* Д.-М. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р.: *по всей земли той* і пад.;

14) захаванне інфінітываў на *-ти* разам з рэдкімі формамі на *-ть* (гл. 4.3.4);

15) захаванне архаічных формаў кшталту (*от*)*даси* 2-й асобы адз. л. нетэматычных дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу;

16) мяккі канч. *-ть* 3-й асобы адз. і мн. л. тэматычных дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу;

17) канч. *-мь* 1-й асобы мн. л. тэматычных дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу;

18) аглюцінатыўныя канчаткі (*-омь/-амь, -сь, -смо, -сте*) 1-й і 2-й асобы адз. і мн. л. дзеясловаў прошлага часу: *рекломь, ведалось, виделисмо, взялисте* і пад.;

19) замена ранейшых свісцячых на шыпячыя ў формах загаднага ладу дзеясловаў з асновай на заднеязычны: *поможи, стережисе* і пад.;

20) канч. *-ите* 2-й асобы мн. л. дзеясловаў загаднага ладу: *идите, приведите* і пад.;

В. Сінтаксічныя асаблівасці:

1) ужыванне пры лічэбніках 2–4 назоўнікаў у Н. скл. мн. л.: *два сыны, три дни* (гл. 4.4.1);

2) беспрыназоўнікавыя канструкцыі ступені параўнання з назоўнікам ці займеннікам: *больши его* і пад. (гл. 4.4.1);

3) захаванне ўжытку ў прэдыкатыўнай функцыі прыметнікаў у кароткай (нячленнай) форме: *збавень будеть, полны есте* і пад. (гл. 2.2.5, 4.3.3);

4) ужыванне звязкі ў састаўным іменным выказніку: *дано есть вамъ, хто есть зъ вась* і пад. (гл. 4.4.5);

5) выкарыстанне ў састаўным іменным выказніку канструкцыі як *Nominativus praedicativus*, так і *Instrumentalis praedicativus*: *ты еси христось, паномъ называти* (гл. 4.4.5);

6) захаванне Н. скл. у адушаўлёных назоўнікаў мн. л. у якасці аб'екта пры пераходных дзеясловах (гл. 4.4.4);

7) амаль поўнае захаванне ці імітацыя *Dativus absolutus* (гл. 2.2.5).

Г. Лексічныя асаблівасці:

1) адметная доля лексічных і семантычных паланізмаў, аднак часта без спецыфічных заходнеславянскіх фанетычных рыс (гл. 4.5.4);

2) захаванне ў цэлым ранейшага (царкоўнаславянскага) анамастыкону і тапанамастыкі (гл. 4.5.3);

3) частковае абнаўленне ранейшай (царкоўнаславянскай) рэлігійнай лексікі і тэрміналогіі за кошт «ўсходнеславізацыі» (адаптацыі), кніжных (штучных) наватвораў і паланізмаў (гл. 4.5.2).

Не ўсе з гэтых рыс можна прызнаць дыялектнымі, некаторыя маюць кніжны характар і/ці навязаны іншаславянскімі ўплывамі. Сярод фанетычных гэта (13) і, магчыма, (4), сярод марфалагічных рыс – (6), (10), (18), сярод сінтаксічных – (2), (3), (7). Лексічныя асаблівасці ўвогуле не суадносяцца з дыялектнай стыхіяй і характарызуюць хутчэй стылістыку перакладу. У астатніх рысах мова Цяпінскага яскрава дэманструе сваю беларускую ці ўсходнеславянскую аснову. Многія з іх уласцівыя таксама і ўкраінскай мове.

2. Мова Цяпінскага выразна выяўляе сваю прыналежнасць да беларускіх гаворак, а не да ўкраінскіх. Пра гэта сведчаць наступныя рысы перакладу:

1) фанетыка-арфаграфічныя:

а) блытаніна *e* і *ѣ* (гл. 3.2.4) і адсутнасць у напісаннях якіх-небудзь указанняў на наяўнасць у Цяпінскага рэфлексу **ě > i* (у тым ліку, адрозненне прэф. *ни-* і *не-* ў няпэўных і адмоўных займенніках кшталту *нешто* і *ништо*);

б) адрозненне [y] і [i] адпаведна этымалогіі (блытаніна *ы ~ и / ї* адзначаецца толькі пасля зацвярдзелых шыпячых, <с>, <г> (гл. 4.2.5), а таксама ў марфалагічна значымых выпадках, гл. 3.2.6);

в) пераход *'e > o* на канцы слова: *лицо, месцо, сердцо, ужо, вжо, вашо, ешо* (гл. 4.2.3);

г) паслядоўнае адлюстраванне на пісьме зацвярдзення <с> на канцы слова і перад [a], [u], [j]: *девица, отца, отцу, винницу, ослицу, мощь, мощы, мощью* і пад. (гл. 4.2.5);

д) пазначэнне асіміляцыйнай мяккасці (гл. 4.2.6), якая ў многіх пазіцыях, наяўных у ЕЦ, адсутнічае ва ўкраінскай мове¹⁵¹;

2) марфалагічныя:

а) амаль поўная адсутнасць канч. *-ови* ў Д. скл. адз. л. назоўнікаў (гл. 4.3.1);

б) панаванне канч. *-ое/-ее* Р. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р. (гл. 4.3.3);

в) дамінаванне канч. *-мь* у 1-й асобе мн. л. дзеясловаў цяперашняга (і простага будучага) часу: *ведаемъ, хотимъ* і пад. (гл. 4.3.4);

г) адсутнасць прыназоўніка / прыстаўкі *из-*, якія дагэтуль уласцівыя ўкраінскай мове.

¹⁵¹ Хаця ўкраінскай мове таксама ўласціва асіміляцыйная мяккасць, аднак яна праяўляецца ў слове вельмі абмежавана з прычыны пазіцыйнай страты зычнымі сваёй спрадвечнай (паў)мяккасці перад прырэзнымі галоснымі. Якраз на такіх месцах гэтая з'ява паслядоўна праводзіцца ў напісаннях ЕЦ, сведчаннем чаго могуць служыць выпадкі кшталту *вскресьнеть*, (*по-*, *при*)*несьти*, (*вы-*, *до-*, *о-*, *от*)*путьти(и)*, *сесьти*, *тесльинь* Мц. 13:55, *затресьлисе* Мц. 28:4; *взвесьтили*, *есьти* 'есці', *кресьтитель* і (*о*)*кресьтити(се)*, *мыслили* Мк. 11:31, *сьтережи(тесе)*, *шестьи* Мц. 17:1, Мк. 9:2, *а сьне* Мк. 8:25; *блосьнили* Мц. 27:39, *везде* Мц. 25:29, *сезде*, *зь мертвыхъ* Мц. 27:64; *тьвердосьть* і *утьвердити(се)*, *четьвертой*, *четьвертиною* Мц. 14:1; *дьвери* і інш. Яны адлюстроўваюць вымаўленне з асіміляцыйнай мяккасцю ў тых пазіцыях, якія немагчымыя для носбіта ўкраінскага дыялекту.

Паводле гэтых рыс мова перакладу выразна супрацьстаіць украінскай мове і не можа належаць да яе (у тым ліку і да палескіх дыялектаў на ўкраінскай аснове).

3. Паходжанне аўтара даўняга пісьменства заўжды карэлюе з яго дыялектнай прыналежнасцю. Пакуль застаецца няясным, з Цяпіна (Полаччына) ці Латыголіч (Маладзечаншчына) паходзіў беларускі перакладчык. Гэтыя мясцовасці належаць да розных беларускіх гаворак (адпаведна, да паўночна-ўсходніх і паўднёва-заходніх), якія адрозніваюцца паміж сабой многімі рысамі. Аднак адсутнасць выразных дыялектызмаў у мове перакладу і яго дастаткова ўніфікаваная арфаграфія не дазваляюць канчаткова вырашыць гэтае пытанне на карысць таго ці іншага дыялекту.

У многіх выпадках у мове Цяпінскага мяшаюцца рысы паўднёва-заходняга і (менш выразна) паўночна-ўсходняга беларускіх дыялектаў. Аднак пры гэтым трэба мець на ўвазе, што рысы, уласцівыя цяпер паўднёва-заходняму дыялекту, у значнай меры падзяляліся ўсёй старабеларускай мовай таго часу. Таму прыведзены ніжэй пералік трэба ўспрымаць толькі як інтэрпаляцыю атрыманага лінгвістычнага матэрыялу на сучасныя дыялектныя даныя.

1) Рысы паўночна-ўсходняга дыялекту:

- а) адсутнасць якога-небудзь спецыфічнага гука на месцы *ě, адрознага ад [e];
- б) магчымае захаванне апазіцыі [r] – [r'];
- в) гемінацыя зычных (*треттий*);
- г) канч. *-ть* 3-й асобы адз. л. дзеясловаў цяперашняга (і простага будучага) часу, у тым ліку і для ўсіх дзеясловаў I спраж.: (*в)озметь, встанеть* і пад.);
- д) канч. *-мь* 1-й асобы мн. л. дзеясловаў цяперашняга (і простага будучага) часу;
- е) канч. *-ите* 2-й асобы мн. л. дзеясловаў загаднага паду;
- ё) спарадычнае выражэнне адушаўлёнасці ў мн. л. праз выкарыстанне Р. скл.;
- ж) выражэнне ступені якасці прыкметы без прыназоўніка ці злучніка: *больши всихъ*;
- з) канструкцыі з лічэбнікамі 2–4 кшталту *две ноги*.

2) Рысы паўднёва-заходняга дыялекту:

- а) адсутнасць гемінацыі зычных;
- б) выразная няпарнасць [r];
- в) двухскладовы канч. *-ою/-ею* Т. скл. адз. л. назоўнікаў жан. р. (асноў на *-ā*): *дорогою, душею* і пад.;
- г) канч. *-а/-я* Н. скл. мн. л. назоўнікаў ніяк. р.;
- д) канч. *-омь* Д. скл. назоўнікаў мн. л.;
- е) канч. *-охъ* М. скл. назоўнікаў мн. л.;
- ё) двухскладовы канч. *-оє/-еє* Р. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р.;
- ж) двухскладовы канч. *-ою/-ею* Т. скл. адз. л. ад'ектываў жан. р.;
- з) канч. *-омь/-емь* М. скл. адз. л. ад'ектываў муж. і ніяк. р.: *небесномь, всемь* і пад.;
- і) канч. *-мо* 1 асобы мн. л. дзеясловаў, які ў Цяпінскага нададзены формам сінтэтычнага перфекту: *видилисмо, пошлисмо* і пад.;
- к) канструкцыі з лічэбнікамі 2–4 кшталту *две нозе*;
- л) кіравальная канструкцыя з Р. скл. замест В. скл. неадушаўлёных назоўнікаў адз. л. у якасці прамога аб'екта: *мети веры, купили корму* і пад.;
- м) адсутнасць выражэння адушаўлёнасці ў мн. л. (выкарыстанне Н. скл.).

Набор рыс указвае на паўднёва-заходні дыялект (і на Латыголічы), тым не менш любая інтэрпрэтацыя гэтага матэрыялу патрабуе асцярожнасці. Неабходна ўлічваць полідыялектную прыроду самой старабеларускай мовы, у якой былі замацаваныя асаблівасці многіх усходнеславянскіх гаворак, а многія спецыфічныя рысы (напрыклад, канч. *-омь/-охъ* ці прамое дапаўненне ў Р. скл. замест В. скл. у неадушаўлёных назоўнікаў адз. л. або Н. скл. замест Р. скл. у адушаўлёных назоўнікаў мн. л.) падтрымліваліся ў пісьменстве польскім уплывам (які, дарэчы, чыста геаграфічна мацней адбываўся на паўднёва-заходніх беларускіх гаворках, чым на паўночна-ўсходніх) або ўплывам царкоўнаславянскім (напрыклад, канчатак на зычны ў 3-й асобе адз. л. дзеясловаў цяперашняга і простага будучага часу). Таму многія асаблівасці, што супадаюць цяпер з рысамі таго або іншага дыялекту, у перакладзе

Цяпінскага маглі быць абумоўлены іншаславянскім уплывам ці полідыялектным характарам старабеларускай мовы.

4.6.3. Рэцэпцыя перакладу. Лёс ЕЦ пасля выхаду ў свет досыць цьмяны. Невядома, ці мела праца беларускага пратэстанта паслядоўнікаў, ці выкарыстоўвалі яе сучаснікі або нашчадкі. Г. Галенчанка лічыць, што згадак пра ЕЦ няма да сярэдзіны XIX ст. [Голенченко 2005: 152; Голенченко 2005а: 186]. Гэта, відаць, так, калі кіравацца толькі звесткамі дакументальных або наратыўных крыніц, якія заўжды абмежаваныя і выпадковыя. Аднак высновы наконт рэцэпцыі спадчыны Цяпінскага-перакладчыка могуць быць багацейшымі, калі прыцягнуць да разгляду іншыя біблейныя пераклады і пісьмовыя творы канца XVI – пачатку XVII ст. У гэтым выпадку сляды ўздзеяння Цяпінскага могуць адшукацца як у некаторых сучаснікаў, так і ў некаторых бліжэйшых нашчадкаў.

Самым верагодным кандыдатам на гэтую ролю можа быць Будны, сучаснік і паплечнік Цяпінскага па пратэстанцкаму руху. Як было паказана (гл. 2.1.4), Цяпінскі не выкарыстоўваў NT74, тады як даволі верагодна, што Будны карыстаўся ЕЦ, хаця ў вельмі нязначнай ступені – непасрэдна самім перакладам Цяпінскага.

З усіх даследчыкаў толькі П. Уладзіміраў паспрабаваў параўнаць працу Цяпінскага з іншымі біблейнымі перакладамі таго часу. У прыватнасці, ён адзначыў пэўную блізкасць перакладу Цяпінскага і евангельскіх фрагментаў у тэксце «Казання Св. Кірылы, патрыярха Іерусалімскага» (Вільня, 1596), якое пераклаў Стафан Зізаній [Владимиров 1890: II, 6–8]. Аднак ад высноў на гэты конт даследчык устрымаўся.

Канчатковае вырашэння гэтага пытання патрабуе ўважлівага абследавання суадносін перакладу евангельскіх цытат у Зізанія з перакладам Цяпінскага, што выходзіць за межы дадзенай працы. Таму для параўнання абраны толькі невялікі фрагмент Мц. 13:49–51 паводле чатырох перакладаў: а) царкоўнаславянскага (з ЕЦ), б) перакладу Цяпінскага, в) перакладу Зізанія (арк. 24 адв. і 26), г) перакладу Буднага (B72). Адрозная паміж (б) і (в) лексіка ці паказальная марфэміка падкрэслена адной рыскай, а тэксталагічна значымыя разыходжанні паміж імі – дзвюма; надрадкавыя знакі ігнаруюцца.

Мц. 13:49

- а) *Тако будеть в скончаніе века. изыдутъ аггѣли, и ω^mлуча ть злыа ω^m среды правѣ дныхъ*
б) *Так будеть в сконченъе века. выйдутъ ангѣли, и ω^mлучать лихихъ спосредьку справедливыхъ*
в) *Та^k будѣ^m на коⁿци вѣ ка. вы^oдѹ^m аггѣли и ω^mлуча^m злы^x спосро^oку добры^x*
г) *Ták będzie w skończeniu wiekâ. Wynidą ániłowie y wyłączą złośliwych spośródku spráwiedliwych*

Мц. 13:50

- а) *И вѣвѣ рѣгутъ ихъ в пещь огнену. ту будеть плач и скрѣ жѣ ть зубомъ*
б) *И вкину^m и^x в пещь огнѣ ную. тамъ будѣ ть плачь и скрагитанье зубомъ*
в) *и ввергоу^m и^x в пѣ^o огнеⁿнѹю, тѹ будѣ^m пла^o и скреже^m зубо^m*
г) *Y wyrzucâ ich do kominâ ognistego. Tâmbędzie plâż y zgrzytânie zębow*

Мц. 13:51

- а) *Глагола имъ исусъ, разуместе ли сиѧ вса . глаголаша ему еи господи*
б) *Мовилъ имъ исусъ, вырозумедисте ль тое все. мовили ему такъ пане*
в) *И мовиⁿ и^m иѣ розумѣ ете ли тое все; а они рекли розумѣ е^m*
г) *Mowi im Iezus: zrozumiełiście li to wŹytko: Mowia mu: Ták Pânie*

Добра бачна, што агульнасць двух перакладаў, Цяпінскага і Зізанія, абумоўлена іх залежнасцю ад царкоўнаславянскіх і польскіх крыніц, а таксама практыкаваннем некаторых аднолькавых прынцыпаў і прыёмаў перакладу, сярод якіх можна назваць:

– літаралізм, чым абумоўлена блізкасць парадку слоў у (б) і (в), супадзенне формы і колькасці многіх займеннікаў і службовых слоў;

– «усходнеславізацыя»: замена суадносных марфем (*из-* на *вы-*, *раз-* на *роз-*), рэфлексу *-и-* на *-ч-* на месцы *tj, формы кароткага прыметніка поўнай і інш.

Абодвума перакладчыкамі з (а) запазычвалася асноўная частка лексікі – пераважна агульнаславянская, а з (г) толькі некаторыя лексемы (*мовити, спосредку / зпосродку*). Пры гэтым беларускія перакладчыкі па-рознаму адаптавалі паланізмы (пра гэты прыём «ўсходнеславізацыі» гл. 2.2.7). Фактычна адрозненне паміж Цяпінскім і Зізаніем абумоўлена звяртаннем перакладчыкаў да розных арыгіналаў, (а) ці (г), і рознымі спосабамі адаптацыі перанесенай адтуль лексікі. Тэксталагічна значымыя разыходжанні паміж (б) і (в) непаказальныя, паколькі прыпадаюць на канец цытаты, якую Зізаній мог крыху спасціць.

Некаторую блізкасць перакладу Зізанія да працы Цяпінскага ў дадзеным прыкладзе прасцей вытлумачыць не столькі залежнасцю аднаго перакладчыка ад другога, колькі: а) выкарыстаннем імі аднолькавых арыгіналаў (царкоўнаславянскага і польскіх); б) ужываннем аднолькавых прынцыпаў і прыёмаў перакладу. Можна таксама адзначыць большую залежнасць Цяпінскага ад тэксту Буднага (ён пераймае ў таго больш лексем: *пань, скригитанье, справедливый, тамь*), тады як Зізаній мацней трымаецца царкоўнаславянскай версіі і захоўвае больш яе лексем (*аггель, ввергнути, злый, скрежетъ, ту*). Але і ў Зізанія выяўляюцца тыя ж перакладчыцкія прыёмы, што і ў Цяпінскага, напрыклад сінанімізацыя (*рекли пры мовили*). Такім чынам, падабенства ў евангельскіх перакладах паміж Цяпінскім і Зізаніем мае тыпалагічны характар, а не абумоўлена залежнасцю апошняга ад першага.

Параўнанне працы Цяпінскага з іншымі перакладамі, як сучаснымі яму, так і наступных часоў, здольна праліць святло на далейшае бытаванне гэтага помніка ў часе. Пакуль жа трэба заключыць, што лёс не быў вельмі літасцівы да справы, пра якую рупіўся Цяпінскі. Відаць, блізка да ісціны падышоў Я. Карскі, калі адзначыў, што «пераклад Цяпінскага як праца ерэтыка атрымаў толькі вузкае пашырэнне і хутка быў забыты...» [Karskiĭ 1926: 99]. Пераклад беларускага пратэстанта не стаў дзейным фактарам развіцця літаратурна-моўнага працэсу. Аднак сам факт яго ўзнікнення з'яўляецца паказчыкам самастойнасці і спеласці тагачаснай літаратурнай мовы беларускага народа.

5. ТЭКСТАЛАГІЧНЫЯ РОСШУКІ В. ЦЯПІНСКАГА

5.1. Характар маргіналій

Маргіналіямі называюцца разгорнутыя каментарыі публікатара (аўтара, выдаўца, перакладчыка) да асноўнага тэксту выдання, змешчаныя на яго маргінэсе (звычайна на палях – збоку і/ці знізу)¹⁵². Маргіналіі адрозніваюцца, з аднаго боку, ад глосы – прыпіскі, зробленай чытачом ці перапісчыкам на маргінэсе або, радзей, паміж радкоў для тлумачэння асобных незразумелых слоў ці выразаў тэксту, а з другога, ад інтэрпаляцыі – унесенага ў тэкст дадатку ці папраўкі. Маргіналіі ўтвараюць апарат выдання – службовую частку кнігі, якая дапамагае чытачу ў разуменні яе зместу і/ці аперацыях з тэкстам (напрыклад, у пошуку пэўных месцаў).

5.1.1. Агульныя заўвагі. Маргіналіі прыйшлі ва ўсходнеславянскую кнігу з заходнеёрапейскай культуры, дзе яны атрымалі пашырэнне яшчэ да ўзнікнення кнігадруку і прызначаліся звычайна адукаваным чытачам (царкоўнікам і вучоным). Асабліва актыўна сталі выкарыстоўваць маргіналіі ў сваіх выданнях пратэстанты. Рэлігійныя рэфарматары часта давалі новую інтэрпрэтацыю традыцыйнага тэксту Св. Пісьма, а таму патрабавалі эфектыўнага апарату выдання і дастатковага месца для крытычнай працы над тэкстам. Такім месцам сталі служыць палі кнігі, паколькі яны дазвалялі аператыўна інфармаваць чытача, знаёміць яго з рознымі дэталямі і асобнымі фактамі тэксту. Чытач лёгка і хутка суадносіў

¹⁵² Ва ўсходнеславянскай навуцы няма адзінай тэрміналогіі для наймення заўваг (каментарыяў), што змяшчаюцца на маргінэсе выдання. Адны даследчыкі іх называюць маргіналіямі, другія – глосамі, трэція – правіненцыямі, не кажучы ўжо пра выкарыстанне агульных назваў кшталту «заўвагі», «каментарыі», «запісы», «пазнакі». Магчыма, гэта абумоўлена працяглым дамінаваннем ва ўсходнеславянскай культуры рукапіснай кнігі, у якой цяжка адрозніць заўвагі аўтара, перапісчыка, чытача ці ўладальніка. Аднак у друкаванай кнізе такія суадносіны дастаткова выразныя і адназначныя.

прачытаны фрагмент з заўвагамі на палях. Таму многія пратэстанцкія перакладчыкі суправаджалі свае публікацыі багатым тэксталагічным і філалагічным матэрыялам, дзе падавалі розныя звесткі гістарычнага ці этымалагічнага характару [Frick 1989: 113].

Усе польскія пратэстанцкія выданні Св. Письма 1-й паловы XVI ст. (NT51, B63, B72, NT74) мелі маргіналіі, а часам яшчэ і працяглыя каментарыі напрыканцы біблейнага тэксту (NT51, NT74). Наадварот, NT56 і B61, якія паходзілі з каталіцкіх колаў, маргіналіі не мелі (на палях змяшчаліся толькі ўказанні паралельных месцаў), хаця ў NT56 адзінкава прыводзяцца маргіналіі тэксталагічнага ці тлумачальнага зместу. Як вынік, перакладчыку B61 давялося практыкаваць сінанімізацыю ў самім біблейным тэксце, паколькі ён не мог (ці не жадаў) выносіць іншыя варыянты перакладу на палі (толькі зрэдку гэта робіцца ў B61 у Старым Запавеце). Гэта парушала аўтэнтычнасць тэксту Св. Письма, што было непрымальна для пратэстанцкіх перакладчыкаў, якія свае варыянты змяшчалі толькі на палях.

У сваім выданні Цяпінскі ў многім паслядоўнічаў эдыцыйнай практыцы сучасных яму польскіх і заходніх пратэстанцкіх друкаў. Перш за ўсё гэта праяўляецца ў наяўнасці маргіналіі, якія ў ЕЦ суправаджаюць абодва слупкі евангельскага тэксту. У маргіналіях змяшчаецца шэраг розных звестак: а) заўвагі перакладчыка да тэксту Евангелля, прычым звычайна заўвагі, што тычацца царкоўнаславянскага слупка, знаходзяцца на старонцы злева, а старабеларускага – справа; б) надпісы і нумарацыя евангельскіх раздзелаў – справа, перыкоп – злева; в) указанні на паралельныя месцы Св. Письма. Можна адзначыць пэўную культурную семіятычнасць у размяшчэнні гэтых звестак у маргіналіях ЕЦ: звесткі, уласцівыя заходняй традыцыі (указанні евангельскіх раздзелаў і спасылкі на паралельныя месцы) змяшчаюцца толькі злева, пры старабеларускім слупку, звесткі ўсходняй традыцыі (указанні перыкоп) – справа, пры царкоўнаславянскім слупку. Аднак непраходнай перашкоды паміж імі няма. Так, у адной маргіналіі, змешчанай справа (наконт слова *мать*, Мц. 26:7, 9, 12), працытаваны і розныя польскія варыянты (гл. 5.2.3), і чытанне царкоўнаславянскай версіі: *тое слово розно выкладають. одны :масьтью: а другіе :водкою: у иоана .12. сх .3. и словенскіи перекладач положилъ :масьть: (арк. 37).*

Спасылкі на паралельныя месцы Св. Письма здаўна меліся ў многіх кодэксах Бібліі як на Захадзе, так і на Усходзе, аднак толькі са з'яўленнем лімітацыі біблейнага тэксту на вершы (з сярэдзіны XVI ст.) яны набылі дакладны і татальны характар. Спасылкі ў ЕЦ даволі шматлікія і дакладныя; як правіла, яны адсылаюць да адпаведнага эпізоду ў іншых месцах Новага Завету, асабліва ў межах Тэтраевангелля; са Старога Завету ў ЕЦ адзначаюцца цытаты і вядомыя рэмінісцэнцыі. Як указаў Г. Ротэ, пошук крыніц паралельных месцаў у Цяпінскага можа скласці кірунак цэлага асобнага даследавання [Rothe 2005: 208]. Варта, у прыватнасці, высветліць, наколькі самастойным быў Цяпінскі ў падачы паралельных месцаў.

Важная асаблівасць ЕЦ – ужыванне наборных рэк дзеля лімітацыі друкаванага тэксту на старонцы (гл. 1.3.4). Такі прыём мае не столькі дэкарацыйны, эстэтычны характар, колькі выконвае важную семіятычную функцыю – падкрэсліць аўтэнтычнасць тэксту Св. Письма ў выданні. Рэйкамі адзелены абодва паралельныя тэксты Евангелля, а таксама заўвагі публікатара да іх і ўсе дадаткі, што ўзніклі ў пазнейшыя часы – пазначэнні раздзелаў, перыкоп і вершаў (іх першапачаткова ў евангельскім тэксце не існавала). Цяпінскі нібы сігналізуе чытачу, што тэкст Св. Письма ў яго выданні падаецца ў аўтэнтычным выглядзе, без дадаткаў, якія з'явіліся ў царкоўнай традыцыі. Гэтую ж функцыю выконвае і падача ў ЕЦ сакральнага тэксту без перарываў на раздзелы (такія перарывы былі ўласцівыя многім заходнееўрапейскім і амаль усім польскім публікацыям тэксту Св. Письма), адсутнасць так званых аргументаў (кароткіх пераказаў зместу) напачатку кожнага раздзела (аргументы маюцца, напрыклад, у NT56, B61, B63, а таксама ў NT1588), і, нарэшце, публікацыя Евангелля ў падбор, калі на адной старонцы скончваецца Мц. і пасля кароткага загалову пачынаецца Mk. (як у B63 і NT74). Такія эдыцыйныя прыёмы адлюстроўваюць пэўную ідэалогію, уласціваю пратэстанцкім колам: прапанаваць чытачу максімальна аўтэнтычны тэкст Св. Письма. І наборныя рэйкі, і маргіналіі, і размяшчэнне тэксту былі сродкамі, што забяспечвалі рэалізацыю гэтай ідэі, важнай для пратэстанцкай дактрыны.

Гэтыя эдыцыйныя прыёмы ўжываліся таксама Будным, аднак у той сукупнасці, як яны прадстаўлены ў ЕЦ, Будны змог рэалізаваць іх толькі ў NT74. Там упершыню ў польскай эдыцыйнай практыцы з'яўляюцца перыкопы (гл. 1.3.4), а пазначэнні раздзелаў, перыкоп і вершаў, а таксама маргіналіі (як і ўказанні паралельных месцаў, але яны і без таго заўжды змяшчаліся на маргінэсе) вынесены за межы евангельскага тэксту і адасоблены ад яго наборнымі рэйкамі. У прадмове да NT74 Будны даў такое абгрунтаванне гэтаму: *aby znacžno było co Duch święty przez Apostoły pisał / á co ludzie dla rátunku pámieći przypisowali* (NT74, арк. d.iii). Такім чынам ён падкрэсліваў аўтэнтычнасць евангельскага тэксту, у якім ніякай рубрыкацыі першапачаткова не было. Яшчэ адну навацыю NT74 падзяляе з ЕЦ – падачу евангельскага тэксту без перарываў на раздзелы. Іншым спосабам захавання аўтэнтычнасці ў пратэстанцкіх публікацыях служылі дужкі. Імі ў евангельскім тэксце вызначаліся словы, наконт якіх, як тлумачыў Будны ў прадмове да NT74, пэўнага *świádecstwa nie tam*: гэта былі перакладчыцкія ўстаўкі слоў *dla śnadniejšego zrozumienia* ці ў дужкі браліся сумнеўныя месцы (арк. d.iii адв.). Цяпінскі таксама ў сваім выданні карыстаўся падобнымі прыёмамі (круглымі і прамымі дужкамі, а таксама двукроп'ем). Праўда, у тэксце Св. Письма такія сродкі выкарыстоўваліся здаўна (для азначэння сумнеўных месцаў ці кароткіх уставак).

Цяжка вырашыць, у каго гэтыя важныя эдыцыйныя прыёмы з'явіліся ўпершыню – у Буднага ці ў Цяпінскага. Улічваючы, што Цяпінскі не выкарыстоўваў NT74 для свайго перакладу (гл. 2.1.4), можна дапусціць, што менавіта з'яўленне ЕЦ падштурхнула Буднага ўвесці ў NT74 шэраг навацый, перш за ўсё, рубрыкацыю на перыкопы¹⁵³.

Выкарыстанне маргіналій, з аднаго боку, уздымала статус і прэстыжнасць публікацыі Цяпінскага, ставячы яе на адзін узровень з заходнімі працамі. З другога боку, маргіналіі спрыялі выкананню і іншай задачы – прапагандысцкай: папулярызацыі і абгрунтаванню пратэстанцкай дактрыны (гл. 1.2.1). З трэцяга боку, яны маглі эксплікаваць некаторыя дактрынальныя прынцыпы, якімі кіраваўся ў сваёй працы Цяпінскі – напрыклад, арыентацыю на тэкст Св. Письма як адзіны аўтарытэт у галіне біблейных росшукаў (гл. 5.1.2).

5.1.2. Функцыя і значэнне. Даследчыкі даўно ўжо звярнулі ўвагу на маргіналіі ЕЦ [Жураўскі 1960; Rothe 2005: 208–215], але іх філалагічная вартасць усё яшчэ не атрымала належнай ацэнкі. А. Жураўскі, першы даследчык маргіналій ЕЦ, прыняў іх за сродак «больш дакладнай перадачы зместу арыгінала», за «інтэрпрэтацыю іншамоўных і ўстарэлых слоў» і назваў глосамі [Жураўскі 1960: 213]¹⁵⁴. Гэтак іх называў і Г. Ротэ (Randglossen). На яго думку, Цяпінскі «бадай хацеў такімі ўказаннямі засведчыць, што ён усё пераклаў і не прапануе чытачу ніякіх незразумелых слоў» [Rothe 2005: 210]. Такім чынам, маргіналіі неапраўдана былі зведзены да ўзроўню дапаможных заўваг перакладчыка наконт лексікі. Нават той факт, што маргіналіі тычацца не толькі перакладной часткі, але і царкоўнаславянскай, быў патлумачаны тым, што «царкоўнаславянская мова ... была ўжо малазразумелай не толькі народным масам ... але і духавенству» [Жураўскі 1960: 216–217], што Цяпінскі жадаў «пакінуць цар(коўнаславянскую) традыцыю і прапанаваць нейкую “простанародную” версію» [Rothe 2005: 212].

На самай справе маргіналіі ў ЕЦ не з'яўляюцца прыёмам каментаванага перакладу, як у некаторых перакладчыкаў той эпохі. Цяпінскі ў сваіх маргіналіях у цэлым не тлумачыў семантыкі малавядомых слоў арыгінала ці перакладу і не выносіў на палі варыянты свайго перакладу. Наадварот, сучасныя яму польскія перакладчыкі Св. Письма (асабліва Мурыноўскі і Будны) на палях (а Леапаліта – амаль заўжды ў біблейным тэксце) часта прыводзілі варыянты, сінонімы свайго перакладу або падавалі тлумачэнні таго ці іншага

¹⁵³ Не мае вялікага значэння той факт, што межы перыкопаў у NT74 супадаюць з ЕЦ, хаця падзел на вершы і нават раздзелы – далёка не заўжды (гл. 1.3.4). Рубрыкацыя на перыкопы магла быць праведзена Будным па любым царкоўнаславянскім тэксце Евангелля, не абавязкова па ЕЦ.

¹⁵⁴ Праўда, даследчык адзначыў, што «глосы» ЕЦ пераўзыходзяць глосы любых іншых (усходнеславянскіх) выданняў XVI ст. сваім памерам (гэта «цэлыя сказы і нават невялікія аформленыя па сэнсе артыкулы») [Жураўскі 1960: 214]. Глосы – тлумачэнне (як правіла, кароткае – праз сінонімы ці кароткія сказы) малазразумелых слоў у тэксце. Да маргіналій ЕЦ паняцце «глосаў», здаецца, мала падыходзіць, паколькі маргіналіі ў помніку – гэта закончаныя фразы, часам нават даволі разгорнутыя.

рэдкага слова, выразу. У адрозненне ад польскіх перакладчыкаў Цяпінскі так не рабіў, яго пераклад быў канчатковы і не «залазіў» на палі.

Важна адзначыць, што заўвагі Цяпінскага маюць у цэлым філалагічны, а не пастаральны ці экзэгетычны характар. У іх цалкам адсутнічаюць спасылкі на Айцоў Царквы, на рэлігійную дактрыну, алегарычныя інтэрпрэтацыі і ўвогуле бракуе ўсялякай экзэгезы (царкоўна-дагматычнага тлумачэння асобных біблейных сюжэтаў, паняццяў ці рэалій). Гэта – галоўная асаблівасць ЕЦ, што адрознівае яго не толькі ад усіх усходнеславянскіх выданняў XVI ст., але і ад многіх польскіх публікацый таго часу (у тым ліку Буднага). Цяпінскі амаль не тлумачыў, не інтэрпрэтаваў зместу¹⁵⁵ (для гэтага ў яго меўся побач пераклад!) Евангелля, ён рабіў пераважна філалагічны каментарый да асобных слоў, радзей, выказаў евангельскага тэксту. Пры патрэбе ён мог звяртацца да розных яго частак (Апостала і Старога Завету), аднак апеляцыі да іншых аўтарытэтаў у яго ўвогуле няма. Напэўна, таму ён ніколі не згадваў імёнаў іншых перакладчыкаў і амаль не называў сваіх крыніц, адкуль прыводзіў тыя ці іншыя варыянты¹⁵⁶. Адзіным аўтарытэтам для яго заставаўся тэкст Св. Письма.

У сваіх маргіналіях Цяпінскі ў асноўным падаваў розначытання з іншых перакладаў, перш за ўсё, царкоўнаславянскіх і польскіх (гл. 5.2.2, 5.2.3), а таксама ўказваў этымалогію (звычайна толькі паходжанне) многіх запазычанняў са старажытных (класічных) моў (гл. 5.2.1). Аднак такія заўвагі Цяпінскага пра грэчаскае, семіцкае або лацінскае паходжанне таго ці іншага слова наўрад ці маглі дапамагчы чытачу ў разуменні семантыкі гэтых слоў. Такім чынам, маргіналіі ў ЕЦ у многім абумоўленыя не столькі перакладчыцкімі задачамі, колькі эдыцыйнымі і філалагічнымі прынцыпамі выдаўца. Гэта сведчыць пра засваенне беларускім перакладчыкам дасягненняў гуманістычнай культуры Еўропы, што ўнікальна для кірылічнага кнігавыдання Беларусі XVI ст.

Часткова Цяпінскі выкарыстоўваў тэксталагічны і этымалагічны матэрыял для аптымізацыі свайго перакладу. Так, адносна некаторых іншамоўных слоў (напрыклад, семітызма *осанна*, гл. 5.2.1) ён паведамляў, што іх лепш пакінуць без перакладу (формулай *на розсудокъ кожному оставлено*, арк. 22 адв., 43 адв., таксама арк. 16) – такую выснову можна было зрабіць толькі ў выніку параўнання розных варыянтаў перакладу. Выкарыстоўваць маргіналіі Цяпінскага маглі і яго нашчадкі. Мяркуючы па тым, што абодва паасобнікі ЕЦ захоўваліся ў праваслаўных манастырах (гл. 1.3.1), царкоўнікі цанілі гэтае выданне, а значыць, звярталіся да яго, перш за ўсё, думаецца, да яго маргіналій.

На тэксталагічную функцыю маргіналій Цяпінскага ўвага была звернута даўно, аднак яна атрымала невысокую ацэнку даследчыкаў. Г. Ротэ так акрэсліў метады, якім карыстаўся Цяпінскі ў сваёй тлумачальнай дзейнасці: «Яго праца палягала ў старатлівай калацыі розных царкоўнаславянскіх, украінскіх і польскіх варыянтаў» [Rothe 2005: 209]. Такая ацэнка правамерная, калі лічыць, што пераклад царкоўнаславянскага тэксту з'яўляўся адзінай мэтай Цяпінскага. Аднак прыведзеныя ім розначытання на палях маглі мець і іншыя мэты, нашмат больш важныя для выдаўца – напрыклад, уплыў на праваслаўную аўдыторыю і маніфестацыя дактрынальнай пазіцыі перакладчыка.

Ацэньваючы ролю маргіналій у ЕЦ, трэба заключыць, што Цяпінскі быў заклапочаны некаторымі агульнымі праблемамі біблейнай герменеўтыкі. Відаць, яго хвалявала пытанне: што з'яўляецца крытэрыем правільнасці пры перакладзе – экзэгега ці тэксталагія, уласны досвед ды ідэалогія (дактрына) ці сведчанні тэксту ды філалогія. Адны перакладчыкі абіралі экзэгега (напрыклад, В63) і гатовыя былі дзеля ўласнай ідэалогіі ці паводле ўласнага досведу мяняць тэкст Св. Письма (напрыклад, Будны), іншыя, як Цяпінскі, абіралі шлях тэксталагіі, філалагічнага вывучэння традыцыі розных перакладаў на адну мову ці на розныя мовы.

¹⁵⁵ Бадай, адзіны выразны выпадак – заўвага на палях да фразы <жона хананейскаяъ зъ границъ> *тыхъ* Мц. 15:22 – *то есть :хананейскихъ:* (арк. 21), дзе Цяпінскі ўдакладніў, адкуль жа паходзіла хананейская жанчына. Відаць, семантыка займенніка *тыхъ* здавалася яму недастаткова дзейкай у гэтым кантэксце (ва ўсіх польскіх перакладах тут выступае *onuch*).

¹⁵⁶ Звычайнае акрэсленне для іх ў Цяпінскага – *иные і некоторые*. Гэта быў даволі распаўсюджаны сярод пратэстантаў прыём пры каментаванні Бібліі. Напрыклад, у маргіналіях В63 часам сустракаюцца формулы кшталту *niektorzy mniemają, iż to slowo...*

Фактычна ў гэтым выпадку ідзе размова пра розныя спосабы інтэрпрэтацыі Св. Письма: тэалагічны, што зыходзіць з ідэі, дактрыны, і філалагічны, што зыходзіць толькі з тэксту і яго сведчаньняў.

5.1.3. Змест і структура. А. Жураўскі падзяліў маргіналіі Цяпінскага паводле іх зместу на чатыры тыпы: а) тлумачальныя, б) тэксталагічныя, в) этымалагічныя і г) адсылачныя, адзначыўшы, праўда, што некаторыя з маргіналіяў могуць спалучаць у сабе некалькі значэнняў [Жураўскі 1960: 216]. Г. Ротэ прапанаваў крыху інакшы, больш дэталізаваны падзел на шэсць відаў: 1) тлумачэнні яўрэйскіх (26) ці сірыйскіх (4) слоў, 2) тлумачэнні грэчаскіх (33) слоў; 3) падача паралельных варыянтаў з «апракаса» (35) ці з іншага «славянскага перакладача» (4), 4) указанне на чытанні з «Евангелля маскоўскага, нядаўна друкаванага» (10), 5) спасылкі на «іншыя» ці «іншыя пераклады» (45), 6) адсылачныя заўвагі – 59 (уводзяцца з дапамогай формулы *гледі*), якія адсылаюць чытача да раней патлумачаных месцаў [Rothe 2005: 208]. Як бачна, адсылачныя і этымалагічныя маргіналіі вылучаюцца абодвума даследчыкамі; фактычна, апрача іх, усе астатнія заўвагі Цяпінскага маюць тэксталагічны характар. Толькі ў рэдкіх выпадках у маргіналіях можна знайсці элементы тлумачэння асобных слоў (гл. 5.2.3), аднак у асноўным шляхам падачы ім эквівалентаў, прычым нават у гэтым выпадку цяжка вырашыць, ці не цытаты гэта з іншых перакладаў. Нярэдка ў адной маргіналіі камбінавалася этымалагічная і тэксталагічная інфармацыя, а таксама падаваліся адсылачныя звесткі. Так, да слова *тектоновъ* Мцв. 13:55 зроблена такая заўвага: *то слово греческое. в апракасе :древоделинь*: (арк. 19).

А. Жураўскі лічыў, што тлумачальныя маргіналіі адносяцца да слоў, «якія абазначаюць прадметы і паняцці, невядомыя ў старажытнасці беларусам» [Жураўскі 1960: 216]. У сувязі з гэтым вучоны зрабіў выснову, што маргіналіі Цяпінскага «даюць магчымасць з адноснай дакладнасцю ўстанавіць час пранікнення ў беларускую мову некаторых іншамовных слоў» [Жураўскі 1960: 225]. На яго думку, «глосамі ў беларускім тэксце помніка тлумачацца тыя іншамовныя словы, для якіх не было адпаведных эквівалентаў у беларускай мове» [Жураўскі 1960: 217]. Аднак калі прыняць такі погляд, то можна сутыкнуцца з некаторымі супярэчлівасцямі – такімі, як выбарлівасць тлумача і збыткоўнасць некаторых тлумачэнняў. Па-першае, у маргіналіях тлумачацца толькі асобныя словы евангельскага тэксту (*адъ, архи ереи, еллинский, сатана, талант* і інш.) – відавочна, запазычаныя, але далёка не ўсе іншамовныя словы, пакінутыя ў перакладзе без тлумачэнняў (напр.: *саддукеи, фарисеи*). Пры гэтым апошнія былі ў такой самай ступені незразумелымі для чытачоў, як і «растлумачаныя» ў маргіналіях словы. Па-другое, Цяпінскі часам тлумачыў «уласныя імёны і геаграфічныя назвы» [Жураўскі 1960: 217], якія асаблівых тлумачэнняў не патрабавалі і ў Цяпінскага звычайна захоўваліся без перакладу (гл. 4.5.3). Па-трэцяе, маргіналіі Цяпінскага тычацца і зусім зразумелых слоў царкоўнаславянскага арыгінала, кшталту *дети, олтарь, завеса, масломъ, по пятце* ‘пасля пятніцы’, што выглядае яўна бессэнсоўным ці збыткоўным. Па-чацвёртае, да такіх слоў у маргіналіях часам прыводзяцца зусім малазразумелыя варыянты: *катапетазма* (для *завеса*), *параскеви* (для *по пятце*), што ніяк не можа быць адэкватным тлумачэннем. На гэтых падставах маргіналіі немагчыма прызнаць прыёмам нейкага пашыранага ці каментаванага перакладу. Іх функцыя – тэксталагічная.

Да тэксталагічных А. Жураўскі аднёс тыя маргіналіі, дзе паведамлялася пра розначытанні з іншымі крыніцамі. Такія маргіналіі «маюць мэтай падкрэсліць важнейшыя адрозненні данага тэксту ад іншых рэдакцый гэтага твора» [Жураўскі 1960: 225]. Даследчык адзначыў, што «большая частка іх прыпадае на царкоўнаславянскі тэкст» [Жураўскі 1960: 219], аднак маюцца і спасылкі «на іншых перакладчыкаў ... пры беларускім тэксце помніка» [Жураўскі 1960: 222]. Такім чынам, і гэтыя чытанні даследчык палічыў за лексічныя варыянты ці сінонімы перакладу.

Да этымалагічных аднесены маргіналіі, «у якіх адзначаецца толькі, з якой мовы паходзіць то ці іншае слова» [Жураўскі 1960: 222]. Гэта сведчыць «аб значнай вышыні філалагічнага і адукацыйнага ўзроўню беларускіх кніжнікаў другой паловы XVI ст.» [Жураўскі 1960: 223]. Аднак на конт гэтых маргіналіяў Г. Ротэ зрабіў выснову, што «Цяпінскі

абіпіраўся на ўжо існуючыя тлумачэнні іншых; з уласных ведаў ён быў не ў стане пакарыстацца» [Rothe 2005: 209].

Роля ж адсылкавых маргіналій у ЕЦ увогуле чыста тэхнічная – яны, як правіла, адсылаюць чытача да першага ўжывання слова ў евангельскім тэксце [Жураўскі 1960: 223–224]. З іх дапамогай чытач скіроўваўся да тых месцаў тэксту, дзе ўжо даваліся тлумачэнні. Так, у межах таго тэксту, што захавалася цяпер у ЕЦ, црксл. *геенна* сустракаецца 10 разоў (Мц. 5:22, 29, 30, 10:28, 18:9, 23:15, 33, Мк. 9:43, 45, 47), і ўсе яны адзначаны ў маргіналіях – праз тлумачэнне ці з дапамогай адсылачных заўваг. Праўда, такой сістэмы адсылак не было пры частаўжывальных словах. Так, црксл. *архи ерей* у ЕЦ сустракаецца 30 разоў, і толькі ў адным выпадку (пры другім ужыванні слова, Мц. 20:18) да яго зроблена заўвага.

Пры адсылках зрэдку здараліся памылкі. Так, маргіналія да слова *сатана* змешчана толькі пры Мц. 12:26⁷, хаця ўпершыню гэты семітызм з’яўляецца ў Мц. 4:10, дзе пра яго, аднак, няма ніякай згадкі. Відаць, такі пропуск быў заўважаны, калі тэкст у зонах АВ быў амаль набраны, і змясціць маргіналію ў зоне А ўжо не было ніякай магчымасці. На той момант Цяпінскі ўжо ведаў пра першае месца ўжывання семітызма, што бачна па яго заўвазе пры Мц. 12:26: *вышеи и ту^m и нижеи тое слово кождому для росудку положоно* (арк. 16). У далейшым (*нижеи*) ён адзначаў усе выпадкі з’яўлення гэтага семітызма з дапамогай адсылачных заўваг (Мц. 16:23, Мк. 1:13, 3:23⁷, 26, 4:15, 8:33). Трапляліся ў маргіналіях і памылкі іншага роду – у лічбах. Так, да слова *адова* ў фразе *и врата адова не удолеют еи* Мц. 16:18 маецца заўвага: *гledi о том слове вышеи. в главе .15. с^x .23.* (арк. 22 адв.). Тут няправільна ўказаны 15-ы раздзел замест патрэбнага 11-га, магчыма, з-за блытаніны з аркушамі (рукапісу перакладу?) ці з лічбамі, якія паводле царкоўнаславянскай традыцыі запісваліся кірылічнымі літарамі.

Увага Цяпінскага выходзіла і за межы Мц. ды Мк., што ўскосна можа сведчыць пра яго працу, па меншай меры, з тэкстам усяго Евангелля, а то і Новага Запавету. Так, црксл. *ножь* ён перадаў як *мечь* Мц. 26:51, патлумачыўшы ў маргіналіях, што *у лукі .21. с^x .24. и евре 4. с^x .12. тое жъ слово выложено :мечь:* (арк. 38 адв.). Ва ўказаных месцах, сапраўды, выступаюць словы *ножь* (ВЕ) і *меча* (Апостал Скарыны, арк. 169 адв.). Зрэдку спасылкі даваліся на суседні слупок. Так, да слова *статирь* Мц. 17:27 зроблена заўвага: *гledi о томъ слове ото при рускомъ* (г. зн. пры перакладным слупку), дзе падаюцца такія звесткі: *такъ некоторую монету звалі :по греческу.* (арк. 24).

У цэлым тэкст маргіналій ЕЦ невялікі (3–5–10 слоў). Больш працяглыя маргіналіі сустракаюцца даволі рэдка (арк. 2, 2 адв., 3, 3 адв., 16, 22 адв., 26, 27 адв., 28 адв., 32, 35 адв., 37, 38 адв., 40, 40 адв.–41, 43), і амаль усе яны знаходзяцца ў Мц. Маргіналіі напісаны на старабеларускай мове, аднак у іх трапляецца больш паланізмаў, лексічных і семантычных, чым у евангельскім перакладзе. Часам у тэксце маргіналій сустракаюцца памылкі набору: *называеть* (арк. 5 адв., трэба **а** замест **ь**), *выклаеаю^m* (арк. 20 адв.), *цекоторие, слевеньскій* (арк. 22 адв.), *аоо* (арк. 38) замест *або, на розсздохъ* (арк. 43 адв.), параўн.: *розсудохъ* (арк. 22 адв.) і інш. Сінтаксічна аўтар у маргіналіях ніяк не выражаны. Ён звяртаецца да чытатца ў 2-й асобе загаднага ладу ці простага будучага часу, напр.: *гledi на краи вышеи* (арк. 27 адв.), *гledi о томъ слове...* (арк. 55) ці *то што въ окрешенью видишь...* (арк. 4 адв.), *нижеи обачишь...* (арк. 3), *которих часто вышеи и нижеи наидеш...* (арк. 27 адв.) і да т. п. Падобная гутарковая стылістыка звяртанню да чытача была ўласціва пратэстанцкаму дыскурсу XVI ст. Яна падкрэслівала нязмушанасць камунікацыі: аўтар нібы ўваходзіў у дыялог з чытачом, вёў з ім сяброўскую размову, – а гэта служыла мэтам пратэстанцкай прапаганды.

5.2. Крыніцы этымалогій і цытат у маргіналіях

Спецыфіка маргіналій ЕЦ у тым, што яны маюць не пастаральны, экзэгетычны характар, а філалагічны (гл. 5.1.2). У асноўным у іх падаецца этымалогія асобных запазычанняў, што выступаюць у евангельскім тэксце, і прыводзяцца розначытанні з іншых перакладаў Тэтраевангелля (а часам і шырэй – з твораў у межах ці за межамі Новага

Запавету). Таму ў маргіналіях часта цытуюцца (больш-менш дакладна) чытанні іншых перакладаў. Гэта дае магчымасць ідэнтыфікаваць крыніцы Цяпінскага, а таксама вызначыць ступень яго дакладнасці ў іх цытаванні. Такая дзейнасць выходзіць далёка за патрэбы філалагічнага забеспячэння публікацыі тэксту Св. Письма (нават у выглядзе дыглоты) і, відаць, звязаная з нейкімі ідэалагічнымі мэтамі (напрыклад, падмацаванне пэўным тэкставым матэрыялам асобных палажэнняў пратэстанцкай дактрыны).

5.2.1. Этымалогія. Пад этымалогіямі ў Цяпінскага трэба разумець яго ўказанні на паходжанне асобных семітызмаў, грэцызмаў ці лацінізмаў. Этымалогія Цяпінскага былі ў дэталі (хаця і не зусім поўна) разгледжаны Г. Ротэ [Rothe 2005: 208–210], які падзяліў іх на тлумачэнні 1) семітызмаў і 2) грэцызмаў. Аб'ектам увагі беларускага пратэстанта сталі толькі тыя семітызмы і грэцызмы, што прысутнічалі ў царкоўнаславянскім перакладзе (у тым ліку ў некаторых старажытных кодэксах, названых ім як *апракасць* ці *тетрць*, гл. 5.2.2). Не ўсе з іх Цяпінскі перакладаў у сваім слупку.

Некаторыя з іншамоўных лексем у маргіналіях нібы патлумачаны, як слова *адъ* (Мц. 11:23) – *:некло: а индеї :гробъ:*, ці грэцызм *махера* (арк. 38 адв.) – *:ножь: и тежь :мечъ:*, аднак такія тлумачэнні Цяпінскі заўжды атачае з двух бакоў двукроп'ем, таму яны могуць уяўляць сабой цытаты з розных польскіх ці (магчыма, рукапісных) старабеларускіх перакладаў. У іншых выпадках цытаты бяруцца нават з даўніх царкоўнаславянскіх перакладаў (напр.: *в апракасе так о нем піше^m :рака: выкладае^m са . з сырыискаго опльванъ арк. б)¹⁵⁷*. Большасць жа лексем толькі пазначана як семітызмы ці грэцызмы; у многіх выпадках іх тлумачэнне было непатрэбна, паколькі давалася або самім евангелістам, або ў суседнім слупку – у перакладзе Цяпінскага.

1. Цяпінскі адзначае асобныя семітызмы ў грэчаскім тэксце, называючы іх яўрэйскімі ці сірыйскімі (г. зн. арамейскімі) словамі, аднойчы *Голгофа* (Мц. 27:33) акрэслена як яўрэйскае ці халдзейскае слова¹⁵⁸. Такія тлумачэнні часта ўводзяцца з дапамогай стандартнай формулы *то слово (есть) еврейское / сирийское*, якая можа мець дадатак *тое жь и в греческомъ* або выгляд *въ греческихъ тутъ еврейское слово*. Як яўрэйскія акрэслены ў асноўным імёны ўласныя (але большасць іх магла набываць агульны ўжытак): *геенна* (Мц. 5:22), *Еммануиль* (Мц. 1:23), *Рама* (Мц. 2:18), *Велзевуль* (Мц. 10:25, 12:24, 27, Мк. 3:22), *сатана* (Мц. 12:26, гл. таксама Мц. 16:23, Мк. 1:13, 3:23, 26, 4:15, 8:33), *Акелдама* (арк. 40), некаторыя паняцці: *корванъ* (Мц. 27:6, гл. таксама Мц. 15:5, Мк. 7:11), *пасха* (Мц. 26:2, гл. таксама Мц. 26:17, 18, 19), а таксама семіцкія цытаты ў вуснах евангельскіх персанажаў: *равви* (Мц. 26:25, гл. 4.5.2), *осанна, или или лима савах фани, воанергесь, талифакумъ, еффафа* (гл. 4.5.4). Як сірыйскія акрэслены: *рака* (Мц. 5:22), *Маммона* (Мц. 6:24), *Вариона* (Мц. 16:17).

Аднак дэфініцыі Цяпінскага не заўжды дакладныя. Так, ён аднёс да семітызмаў грэцызм *адъ* (Мц. 11:23) і вытворнае *адовъ* (Мц. 16:18), што выступаюць у царкоўнаславянскім слупку. Аднак памылка тут [Rothe 2005: 209] меркаваная. Цяпінскі на самай справе меў на ўвазе яўр. שָׁוֵל (шэол), якое ў Септуагінце перакладалася як ᾠδης, што *в греческом значи^m :некло: а индеї :гробъ: æ ко на тых ме^{cm}ца^x. в деж х 2. с^x 27. 31. и шал .15. с^x .10. и .1. моис. 37. с^x .35. и .42. с^x .38. и инде.* (арк. 15). На ўказаных месцах у выданнях

¹⁵⁷ Такое чытанне, *опльванъ* Мц. 5:22, сапраўды, знаходзіцца ў шэрагу царкоўнаславянскіх рукапісаў, што рэпрэзентуюць прэслаўскую рэдакцыю (гл. 5.2.2); цікава, што там у евангельскі тэкст устаўлена нават цэлая фраза: *рака бо речет са сурьскы опльванъ* [Климов 2006: 66], якую Цяпінскі ў сваіх маргіналіях фактычна пераклаў на старабеларускую мову (параўн. польск. *oplwany, oplwan*, адкуль паланізм *оплванный* [ГСБМ-22: 257]).

¹⁵⁸ Пад халдзейскай мовай у XVI ст. (параўн.: [SPXVI-9: 521–522]) мог разумецца любы варыянт арамейскай мовы ці ўвогуле іншых моў Блізкага Усходу (напрыклад, копцкая), а не толькі той усходні дыялект арамейскай мовы, якім карысталіся семіцкія жыхары Месапатаміі (Вавілоніі). Хутчэй за ўсё пад халдзейскай мовай у ЕЦ маецца на ўвазе ранняя пісьмовая форма арамейскай мовы (якой напісаны арамейскія часткі ў кнігах Данілы і Эзры ў Старым Запавеце), а пад сірыйскай – гутарковая арамейская мова Палесціны часоў Хрыста. Аднак кваліфікацыям Цяпінскага нельга давярць: у сапраўднасці, арамеізмамі з'яўляецца шмат слоў (*геенна, голгофа, корванъ, сатана* і ўсе семіцкія цытаты евангельскіх персанажаў), акрэсленыя ім як яўрэйскія.

Скарыны выступае толькі грэцызм: *vo ade* Пс. 15:10, *vo adъ* Быц. 37:35 і 42:38, таму відавочна, што Цяпінскі тут меў на ўвазе польскія пераклады Бібліі: В61 і В63. У В61 ужываецца *piekło* (*w piekle* Пс., *do piekła* Быц. 37:35, *do piekłow* Быц. 42:38), у В63 – *grob* (*w grobie* Пс. і *do grobu* Быц.), інакш В72 – *w grobie* Пс. і *do dolu* Быц.

Магчыма, мэтай гэтых росшукаў Цяпінскага былі не адэкватны пераклад семітызмаў ці іх семантызацыя (як думаў Г. Ротэ, наракаючы на Цяпінскага за некампетэнтнасць у габраістыцы [Rothe 2005: 209]), а пошук нейкага гістарычнага абгрунтавання для таго ці іншага спосабу перакладу запазычанняў наогул, г. зн. пэўная герменеўтычная задача. Паказальна, што некаторыя з семітызмаў, якія абмяркоўваў у сваіх маргіналіях Цяпінскі, былі яшчэ ў 1530-х гг. аб'ектам росшукаў супрасльскага архімандрыта (у 1532–65 гг.) Сергія Кімбара, як паведамляе пра гэта ў сваёй прадмове да NT74 Сымон Будны: *Takie lepak słowa były / Hosanna, korban, Kifa, Bar-iona / lecz Słowianie czytali z Greckie^o (ktorzy **Be** nie máia) War Iona / у Koruan* (NT74, арк. b.vii). Магчыма, што якраз у сваіх маргіналіях Цяпінскі імкнуўся пазнаёміць сваіх праваслаўных чытачоў з набыткамі тагачаснай філалогіі і з разнастайнасцю перакладчыцкай традыцыі. Ва ўсялякім выпадку сваімі заўвагамі Цяпінскі ахопліваў далёка не ўсе семітызмы Евангелля, а толькі іх пэўную частку.

Увага Цяпінскага тычылася і тых месцаў, што знаходзіліся за межамі Мц., Мк. і нават Тэтраевангелля. Да такіх выпадкаў трэба аднесці слова *акелдама* (м), якое адсутнічае ў евангельскім тэксце, а маецца толькі ў Дзях 1:19, дзе выступае разам з тлумачэннем самога евангеліста: грэч. 'Ακελδαμάχ τοῦτ' ἔστιν χωρίον αἱματος, лац. *Aceldamach, hoc est ager Sanguinis*, црксл. *акелдама, еже е^{см} поле крови* (Апостал у выданні Ф. Скарыны (Вільня, 1525), арк. 10 адв.), што Цяпінскі і паведаміў у маргіналіях. Аднак у некаторых лацінскіх выданнях у выніку гарманізацыі новазапаветнага тэксту ўзнікла такая ж устаўка ў Мц. 27:8: *Haceldama* ці *Aceldemach, hoc est ager sanguinis* (гл. Vg); апрача таго, на гэта месца Мц. маюцца паралельныя месцы ў Дзях (напрыклад, у Скарыны), а ў Мц. – на Дзеі (напрыклад, у ЕЦ, NT1588). На гэтай падставе Цяпінскі і мог сцвярджаць, што тут у Мц. у грэчаскім тэксце выступае менавіта пераклад семітызма *акелдама*, які толькі перададзены праз грэч. 'αγρός αἱματος, лац. *ager Sanguinis*.

Іншым прыкладам можа служыць слова *осанна*, для высвятлення перакладу якога Цяпінскі звяртаўся да многіх крыніц (праўда, не названых, але можна думаць – польскіх і царкоўнаславянскіх), прычым не толькі ў межах Тэтраевангелля, але і ў Псалтыры, і прыйшоў да высновы, што лепш гэты семітызм пакінуць без перакладу. У маргіналіях ён даў такое абгрунтаванне свайго выбару: *то слова еврейские. и для трудного и^x выкладу и в грѣ чески^x оставлены, а тотъ котории з еврейского на языкъ словенскіи старіи тастаментъ перекадасть, тоє слово. в псалме 11. с^x. 1. спаси ма љї: а в псалме 117. с^x. 25. выложиль, :о љї спаси ма : то е^{см} :о пане збавъ ме: вѣдъ же љж љные рознеи выкладаю^m. прото самыє слова оставлены* (арк. 28 адв.). Працытаваныя Цяпінскім чытанні можна знайсці, напрыклад, у Псалтыры, выдадзеным Ф. Скарынам (Прага, 1517; Вільня, 1522).

У адным выпадку Цяпінскі спрабаваў вызначыцца паміж некалькімі варыянтамі перакладу. Гэта тычыцца семітызма *Вариона*, які ў адных крыніцах захоўваўся без перакладу, а ў іншых перакладаўся словазлучэннем: *некоторые так выкладывают ВАРЪ сынѣ Іѡ НА ионінъ. але ижъ иные рознѣ и выкладываютъ. прото самыє слова каждому на розсудок оставлено* (арк. 22 адв.). Без перакладу гэты семітызм выступае ў большасці царкоўнаславянскіх перакладаў, Вульгаце і ў шэрагу польскіх перакладаў: *Bároná* NT56, В63, В72, NT74. Пераклад адзначаны ў асобных выданнях Вульгаты: *filius Ionaе* (гл. Vg), у некаторых царкоўнаславянскіх рукапісах (напрыклад, у мэналогіі Архангельскага евангелля 1092 г.: *снѣ иана*), у польскіх перакладах – NT1551: *synu Iony* (марг.: *bariona*), як заўжды, яднае абодва варыянты В61: *Bár Ioná / to iest synu Ionaffow*. У такой сітуацыі Цяпінскі, відаць, вырашыў пакінуць семітызм без перакладу. Аднак ён згадвае яшчэ і пра інакшы пераклад (*розней выкладають*) гэтага семітызма. Магчыма, такі пераклад звязаны з гісторыяй пра самавольныя змены ў тэксце Евангелля, зробленыя архімандрытам Супрасльскага манастыра

Сяргеём Кімбарам, як расказаў пра гэта Будны ў сваёй прадмове да NT74¹⁵⁹. Будны там цытуе прыклад якраз на гэты семітызм: *Bložen ieši Simonie howory o nich = Блаженъ еси Симоне говоры о нихъ* – магчыма, такі спецыфічны пераклад Цяпінскі і меў на ўвазе ў сваіх маргіналіях.

Апрача польскіх і царкоўнаславянскіх крыніц Цяпінскі карыстаўся таксама працамі заходніх гуманістаў, у прыватнасці Тэадора Бэзы. Гэта бачна па каментарыях беларускага перакладчыка да слова *Веельзавуль*: *...и ачькольковекъ розно его выкъладаю^m. але нѣ которие довода ть, ижъ самъ евангелиста ото выкладае^m его :кна земь бѣ совскимъ*: (арк. 16). На гэта семіткае імя звярнулі ўвагу ў сваіх маргіналіях усе польскія пратэстанцкія перакладчыкі, галоўным чынам, з-за разыходжання ў напісанні *Beelzebub Vg* і *Beelzebul* Эразма і Бэзы. Апошні ў сваіх каментарыях да гэтага слова Мц. 10:25 указаў, што чытанне *Beelzebub* узыходзіць да 2-й кн. Царстваў 1:2 – так пачціва звалі аднаго з філістымскіх ідалаў, літаральна: ‘гаспадар мух’ (NT1559, с. 38). Тлумачэнню семантыкі двух паранімічных варыянтаў гэтага семітызма адвёў шмат месца Станіслаў Мурыноўскі, падкрэсліўшы перавагу формы з *-l*¹⁶⁰. Аднак яго тлумачэнні былі праігнараваныя іншымі польскімі перакладчыкамі. У В63 да Мц. 10:25 даецца пастаральная маргіналія: *Było to imię bálwaná iednego ktore znáczu Bogá much / á tym imieniem pothym był czárt názuwan*. Будны аддаў перавагу форме *Beelzebub* (В72, NT74), безапеляцыйна заявіўшы ў маргіналіях: *Grecfskie kfięgi miásto Beelzebuba máiq Beelzewula / ále omylnie* В72, NT74. Не дзіва, што Цяпінскі канстатаваў разнастайнасць перакладу гэтага семітызма. Але яго згадка князя *бесовского* ў маргіналіі яўна абавязана Бэзе, які ў Мц. 12:24 адсылаў чытача (NT1559, с. 46) да Мц. 9:34 – там у Цяпінскага выступае якраз выраз *черезъ кнѣа бесовьского выгона е^m бесы*.

З заўваг наконт слоў *осанна* і *Веельзавуль* бачна, што Цяпінскі дапускаў думку, быццам Мц. магло быць напісана на семіткай мове (няясна, на якой менавіта: яўрэйскай ці арамейскай) і затым перакладзена на грэчаскую мову. Такі погляд быў звычайны, напрыклад, у царкоўнаславянскім пісьменстве. Так, у Прадмове Феафілакта, архіепіскапа Балгарскага, да Мц., што змяшчалася напачатку ўсіх царкоўнаславянскіх Тэтраевангелляў, паведамлялася, што Мц. *преложѣ же се іоаннѣ ѿ^m евреиска ѿ зыка, на еллинскѣи. ѿ коже глѣють* (ВЕ, арк. б). Тое ж можна знайсці і ў ЗЕ: *иєвѣлистѣ матѣѣ и ... написа еѿѣиє жидовьскимъ гланиемъ, къ вѣ ровавшимъ ѿ^m жидовъ написа се* (ЗЕ, арк. 324 адв.). Аднак беларускі перакладчык трымаецца ўсё ж паліятыўнага погляду. У маргіналіях да слова *Еммануиль* ён патлумачыў сваю пазіцыю так: *самъ ... евангели^{cm}а або тот который евангелию светого матве{я} з еврейского [ѿ ко некоторѣ{е} довода ть] {на г}реческии а зыкъ нѣ рѣ ложиль* (арк. 2 адв.).

Гэта дазваляе зразумець погляд Цяпінскага на грэчаскі тэкст Евангелля, які ён суадносіў з яўрэйскім прататэкстам. Так, Цяпінскі лічыў, што семітызм *корванъ* выступае ў грэчаскім тэксце (Мц. 15:5) – як пераклад яўр. כָּרְוֹן *praz dōrov*, лац. *tinus Vg, donum* Эразм і

¹⁵⁹ Паводле Буднага, *Był w Monásterze Suprásłfskiem Archimandritem nieiaki Kimbar / który się miał za iednego Filozofá / iako to głupim przyzwoita. Ten gdy czásem Ewán-ielia czytał / bardzo się frásował ná słowá Ebreyfskie / Syrfskie / Greckie / Lácínskie (ktore tłumácž Słowienfski pozostáwił w przekładzie swoiem) że iych nie rozumiał. Lecž on nie wiedział y tego iakie to słowa byly / nic inego o nich nierozumieiac iedno žeby Słowienfskie byly / ale pokazone / ... Ale co wiele mówić: Wydumał fobie słowá tym Ebreyfskim podobne á wedle rzeczy nábey znacžnie / máiac záto / że ták zpírwu w Ewán-ieliach byly napisane. A ták wykrobawšy one słowá w Ewán-ieliach przestólowych (iako v nich zową) nápisal fwey głowy słowá. Miedzy ktoremi pomnię że miafsto onych słow / Bložen ieš Simonie war Ioná / nápisal ták / = Bložen ieši Simonie howory o nich / y ták to rozumiał / że tu Pan Iefus kazał Piotrowi modlić się zá drugie Apostóły. Iakoby tak rzekł po Polfsku. Bloženeš albo Błogiš Simonie / gwarzy o nich / to iest mow o nie. (NT74, арк. b.vii – b.vii адв.), гл. таксама [Саверчанка 1993: 89–90]. Няясна, ці трапіў да Буднага гэты анекдот ад Цяпінскага (напрыклад, у час сустрэчы «ў Літве» ў 1-й палове 1574 г., гл. 1.1.3), ці сапраўды Будны знаходзіўся ў 1530-х гг. на Беласточчыне і быў сведкам гэтых падзей, як піша.*

¹⁶⁰ Так, да Мц. 10:25 ён напісаў: *W Greckiem ięzyku ktorem Testament nowy iest pifany wšędzie czarta te^o beelzebulem a nie beelzebubem pišą ... którę^o pán chrifst<us> ... kfąžęciem tego śwíata zowie / iako te^o który ięst pierwfštem odstępcą pana swoię^o Ludžie niektórzy przewizsko iego odmienili niewiedzác co Zebul znaczy / My nie chćięimy być nad apostostóły mędršy, што потым развіў у Мц. 12:26: *Beel або baal iest pán: a zębul naofstátęczięšé niebo z rzęczy śwíeckich або mieškanie: znaczy tedy beelzebul pána mieškania або tyi machinery którą włáfnie śwíatem zowiemy. Beelzebub záš mušęgo pana / czarta nierowno podlejšęgo...**

Бэза (і праз црксл. *дарь*). У наступных месцах семітызм (грэч. *κορβᾶν*) захоўваецца: *в корвану* → *до даровъ* Мц. 27:6, а аднойчы ён прыведзены і адразу перакладзены самім евангелістам (у мар. ... *самое тое евреиское слово :корванъ: и выкладъ его положоно* арк. 40): *корванъ, што есьть даръ* Мк. 7:11. У гэтай думцы Цяпінскі быў не адвольны, гэтак лічылі і заходнія гуманісты XVI ст. Напрыклад, Бэза таксама супастаўляў чытанне ў Мц. 15:5 з семітызмам *κορβᾶν* у Мк. 7:11 (гл. NT1559, с. 58).

Звесткі, якія паведамляў у сваіх маргіналіях Цяпінскі, не былі нейкімі ўнікальнымі ці рэдкімі для свайго часу, яны сустракаліся не толькі ў заходніх каментарыях да Бібліі і працах гуманістаў, але і ў царкоўнаславянскім пісьменстве, напрыклад, у тлумачальных евангеллях. Так, тапонім *в раме* Мц. 2:18 (црксл. *в рамѣ*, польск. *w Ramie*) мае наступнае тлумачэнне: *то слово евреиское и некоторые выкладаю^m его высоту*. Г. Ротэ ўказаў на пераклад NT51: *na wyfokości* (марг.: *W Ramie*), які мог паслужыць крыніцай гэтых звестак для Цяпінскага [Rothe 2005: 209]. Але падобная інфармацыя прысутнічае, напрыклад, і ў царкоўнаславянскім ЗЕ, дзе да гэтага месца дадзена такое тлумачэнне: *Рамо мѣ сто есть высоко въ палестинѣ, се оубо знаменаетъ рама има сирѣчь высоко* (ЗЕ, арк. 337 адв.). Хаця выкарыстанне Цяпінскім польскіх крыніц добра засведчана, нельга выключаць, што ён звяртаўся ў пошуку дэфініцый і да царкоўнаславянскага пісьменства, з якім быў таксама няблага знаёмы.

Асабліва гэта заўважна па канцоўцы (экспліцыту) Мц., якая завяршае гэтае Евангелле і належыць самому Цяпінскаму (публікатар узяў яе ў квадратныя дужкі). Тут ён прама ўказвае на свае царкоўнаславянскія крыніцы: [*Конецъ евангеліи писанья съветого матфѣа, о которой при словеньски^x положоно. иже ея по 8 летехъ, х^cвого на небо вознесенъа, подаль.*]. У многіх рукапісных царкоўнаславянскіх тэтраевангеллях XVI ст. напрыканцы кожнага евангельскага твора змяшчаліся кароткія звесткі наконт яго ўзнікнення (прыкладам можа служыць Слуцкае евангелле XVI ст.). Так, у Прадмове Феафілакта, архіепіскапа Балгарскага, да Мц. паведамлялася: *Матфеи же оубо первѣе всѣхъ написа еѡ^lліе, еврѣи^m искимъ ѿ зыкомъ, кои же ѿ^m евреи въ ровавшимъ, по осмихъ лѣтехъ гна вознесеніа* (ВЕ, арк. 5 адв.–6).

2. Нашмат менш увагі ў маргіналіях нададзена грэцызмам, хаця маргіналіі да іх сустракаюцца значна часцей. Тлумачэнні грэцызмаў, як і ў выпадку семітызмаў, звычайна ўводзяцца з дапамогай стандартнай формулы *то слово греческое* ці *тое жъ и в греческомъ* або *въ греческихъ* ... Аднак у адрозненне ад семітызмаў Цяпінскі толькі зрэдку абмяркоўвае разнастайнасць перакладу грэцызмаў. Так, пра грэцызм *талантъ* (Мц. 25:15 і інш.) гаворыцца, што ён *на іныхъ месцахъ розмаите се выкладаетъ* (арк. 25 адв.) – гэта мае рацыю, паколькі грэч. *τάλαντον* перададзена ў польскіх крыніцах як *funt* NT56, *grzywna* B61, *talentum* NT51 (марг.: *centnar*), *talent* B63, *talent* і *talant* B72, NT74 (гл. 2.2.7). Абмяркоўваючы црксл. *каженицы* (< *каженикъ* ‘кастрат’, грэч. *εὐνοῦχος*) у Мц. 19:12, ён зазначае, што ў Дзеях 8:27 увогуле выступае грэцызм *евнухъ* (арк. 26). Сапраўды, слова *евнухъ* ва ўказаным месцы адзначаецца, напрыклад, у Апостале Ф. Скарыны (Вільня, 1525). Для грэцызма *алекторъ* Мц. 26:34 публікатару дастаткова было ўказаць (арк. 38) на наступныя чытанні ў Мц. 26:74, 75, дзе выступае славянскі адпаведнік *па тель*.

Да ліку грэцызмаў, заўважаных Цяпінскім, адносяцца назвы спецыфічных евангельскіх рэалій – бытавых прадметаў ці з’яў: *афедронъ* (Мц. 15:17, Мк. 7:19), *пира* (Мк. 6:8, Мц. 10:10), *сандалия* (Мк. 6:9), *хламида* (Мц. 27:28, 31), манет і плацяжоў: *ассарий* (Мц. 10:29), *дидрахма* (Мц. 17:24), *кинсонъ* (Мц. 17:25, Мк. 12:14), *кодрантъ* (Мц. 5:26), *статиръ* (Мц. 17:27), *талантъ* (Мц. 18:24 і інш.), пасад і званняў: *архи ерей* (Мц. 20:18 і 2:4), *архи синагогъ* (Мк. 5:22, таксама Мк. 5:35, 36, 38), *игемонъ* (Мц. 27:2, таксама Мц. 27:14, 21), жывёл: *акриды* Мк. 1:6, *алекторъ* (Мц. 26:34, 74, 75), імёнаў: *Петръ* (Мц. 16:18), культурных рэалій: *иота* Мц. 5:18, *спира* (Мц. 27:27); нарэшце, грэцызмы ў якасці прыметнікаў: *декапольски* Мк. 7:31, *еллинска* Мк. 7:26, *иереовъ* (Мц. 8:4), *китовъ* (Мц. 12:40), *тектоновъ* (Мц. 13:55, Мк. 6:3), *краниевъ* (Мц. 27:33). Нярэдка Цяпінскі адзначае і грэцызмы, якія

адсутнічалі ў царкоўнаславянскім тэксе ЕЦ, але выступалі ў перакладзе апракаса: *и дека поля* (Мц. 4:25), *упокрити* (Мц. 6:16), *тетрархъ* (Мц. 14:1), *алавастръ* (Мц. 26:7), *катапетазма* (Мц. 27:51), *параскеви* (Мц. 27:62) – або тэтра: *динарь* (Мц. 20:2), *газофилакья* (Мк. 12:4), ці ўвогуле меліся толькі ў Дзях, як згаданы *евнухъ* (арк. 26). У адным выпадку ён у маргіналіях прыводзіць грэчаскае слова *μαχαίρα* ‘меч’ у кірылічнай транслітарацыі і дае тлумачэнне яго семантыкі: *тоє слово греческое :ΜΑΧΕΡΑ: ... розумеє^mсе :ножь: и тежь :мечъ:* (арк. 38 адв.). Дзве лексемы – *легеонъ* (Мц. 26:53, таксама Мк. 5:9, 15) і *грекъ* (арк. 53) – Цяпінскі правільна аднёс да лацінізмаў. Аднак лацінізмы *кустодия* (Мц. 27:65) і *спекуляторъ* (Мк. 6:27) ён памылкова акрэсліў як грэчаскія словы. Пра *λεγεών* і *σπεκουλάτωρ* як пра лацінізмы гаворыць Бэза (гл. NT1559, с. 99, 130), але Цяпінскі чамусьці не выкарыстаў яго звесткі.

5.2.2. Царкоўнаславянскія цытаты. Цытаванне царкоўнаславянскіх перакладаў у маргіналіях ЕЦ прадстаўлена двума відамі спасылкаў: на Евангелле маскоўскага друку (гэта ВЕ, гл. 2.1.5), і на евангельскія службовыя кодэксы, што рэпрэзентуюць розныя старажытныя пераклады Евангелля на царкоўнаславянскую мову, названыя ў маргіналіях як *апракась*, *тетръ* або проста *иные словенские переклады*. Цяпінскі спасылаўся на розныя рэдакцыі царкоўнаславянскага Евангелля, што ўзніклі на працягу шматвяковага бытавання ў розных арэалах *Slavia Orthodoxa* ў выніку, як правіла, розначасовых перакладаў ці рэдактур (дарэчы, амаль заўжды паводле грэчаскага тэксту). Паміж гэтымі рэдакцыямі мелася шмат розначытанняў, якія (найбольш паказальныя) Цяпінскі і цытаваў у сваіх маргіналіях. Яго спасылкі на маскоўскі друк былі працягам той самай практыкі: у гэтых месцах Цяпінскі якраз адступаў ад сваёй маскоўскай крыніцы і ўводзіў у свой тэкст чытанні ранейшых царкоўнаславянскіх рэдакцый (не польскіх перакладаў!).

Якія менавіта рэдакцыі выкарыстоўваў Цяпінскі – доўгі час было невядома. А. Жураўскі заключыў, што ў ЕЦ «розначытанні падаюцца пераважна ... па дзвюх ... крыніцах – па апракасу і маскоўскаму друкаванаму евангеллю», а таксама згодна з «...іншымі рэдакцыямі царкоўнаславянскіх перакладаў» [Жураўскі 1960: 219]. Г. Ротэ прышоў да высновы, што Цяпінскі меў, па меншай меры, чатыры царкоўнаславянскія рэдакцыі [Rothe 2005: 215, 219].

Як паказаў аналіз, Цяпінскі вылучаў тры рэдакцыі царкоўнаславянскага Евангелля: а) старажытную, якую цяпер адносяць да перакладу Кірылы і Мяфодзія (IX ст.); б) прэслаўскую (X–XI стст.), што ўяўляе сабой перапрацоўку папярэдняй рэдакцыі, ажыццёўленую ў Балгарыі; в) афонскую (з XIV ст.), прадстаўленую амаль ва ўсіх усходнеславянскіх рукапісах і выданнях XVI ст. і сучасную Цяпінскаму [Клімаў 1997: 59–60; Клімов 2006: 51]. Менавіта да афонскай рэдакцыі належыць тэкст ВЕ, як і апублікаваны на яго падставе царкоўнаславянскі тэкст ЕЦ (гл. 2.1.5). Усе гэтыя рэдакцыі адрозніваліся лексічнымі і кадэкалагічнымі асаблівасцямі, што было вядома і Цяпінскаму. Старажытная рэдакцыя прадстаўлена пераважна тэтрамі і захоўвае шмат грэцызмаў ды семітызмаў без перакладу, тады як прэслаўская прадстаўлена ў асноўным апракасамі, яна замяняе грэцызмы і семітызмы славянскімі эквівалентамі і абнаўляе новымі сінонімамі ранейшую славянскую лексіку [Клімов 2006: 51, 53]. Таму Цяпінскі назваў старажытную – рэдакцыяй тэтра, прэслаўскую – рэдакцыяй апракаса; афонская, прадстаўленая толькі тэтрамі, была ім апублікаваная ў ЕЦ і фактычна не мела ў маргіналіях асобнай назвы. Менавіта прэслаўская рэдакцыя з яе лексічнай спецыфікай прыцягнула пільную ўвагу беларускага пратэстанта – ён найчасцей цытуе яе ў сваіх маргіналіях [Клімов 2006: 68]. На тэтр ён спасылаўся ўсяго ў чатырох выпадках [Клімов 2006: 64–66]. Яшчэ А. Жураўскі адзначыў, што ўвага Цяпінскага ў маргіналіях была накіравана на іншамоўную лексіку ў царкоўнаславянскім тэксе і рэдкія выпадкі славянскай варыятыўнасці ў ім [Жураўскі 1960: 220].

Чытанні старажытнай рэдакцыі, названай у ЕЦ тэтрам, выкарыстоўваюцца ў асноўным у якасці ілюстрацыі пры паказе спецыфікі прэслаўскага перакладу: *архи ереи* Мц. 2:4, 20:18, *динарь* Мц. 20:2, таксама Мц. 18:28, 20:9, 10, 13, 22:19, Мк. 6:37, 12:15, 14:5, Лк.

7:41 (*динарь* тут толькі варыянт, асноўны старажытны пераклад – *пѣ на зь*, прэслаўскі – *сребрѣникъ*), *алавастръ* Мц. 26:7, Мк. 14:3', *газо филакиа* Мк. 12:41', 43, Ін. 8:20.

Да чытанняў прэслаўскай рэдакцыі, якую Цяпінскі назваў перакладам апракаса, у яго правільна аднесены: *старѣ ишины жреческие* Мц. 2:4, 20:18, *младенца* Мц. 2:16, *дебри* (Мц. 5:22, 5:29, 30, 10:28, 18:9, 23:15, 33, Мк. 9:43, 45, 47), *цата* Мц. 5:26, *не любы деи* Мц. 5:27, *с помышленьемъ* Мц. 5:28, *подольце* Мц. 9:20, 23:5 (у Мц. 23:5 у маргіналіях дакладна прыведзена цэлая фраза з прэслаўскага апракаса: *ї велічаю^m са подольки котыгъ своихъ*), *древоделинъ* Мц. 13:55, Мк. 6:3, *проходомъ* Мц. 15:17, Мк. 7:19, *абие зьутра* Мц. 20:1 (тут памылка, павінна быць *заутра*), *заутра в сумѣрачно* Мк. 1:35, *сребра никъ* Мц. 20:2, таксама Мц. 18:28, 20:9, 10, 13, 22:19, Мк. 6:37, 12:15, 14:5, Лк. 7:41, *строитель* (Мц. 20:8), *тескъ* Мц. 21:33, Мк. 12:1, *небрегоша* Мц. 21:42, Мк. 12:10, Лк. 20:17, *а ко же осіліті и* Мц. 22:15, *жертвникъ* (Мц. 23:18, 19, 20)¹⁶¹, *параскеви* (Мц. 27:62, Ін. 19:42), *старешина сбору* Мк. 5:22, таксама Мк. 5:35, 36, 38, *ни мешца* Мк. 6:8, *масломъ дрѣ ва нымъ* Мк. 6:13, *облеют са* Мк. 7:4, *омываньа чашамъ* Мк. 7:4 (слова *чашамъ* тут выпадковае, параўн. марг.: *омываньа* Мк. 7:8), *данъ* Мк. 12:14, *медницы* Мк. 12:42, *храмъ набда щїи* Лк. 21:1.

Аб'ектам цікавасці Цяпінскага ў прэслаўскай рэдакцыі стала не толькі лексіка, але і тэксталагія (асобныя формы, інакшая семантыка лексем, словазлучэнні, часткі сказа): *в души вашей* Мц. 6:25, *и обумирающа во времена луньнаа* Мц. 4:24, *рака: выкладае^m са з сырииского опльванъ* Мц. 5:22, *дальнюю* Мц. 8:12 (адзін з варыянтаў прэслаўскай рэдакцыі), *нашихъ* Мц. 21:42 (гарманізацыя з Мк.). У адным выпадку было прыведзена чытанне *усечену* Мк. 6:25, якое з'яўляецца рэдкім варыянтам прэслаўскай рэдакцыі. У двух выпадках было пазначана, што ў апракасе (дарэчы, не толькі ў прэслаўскай рэдакцыі, але і ў старажытнай) адсутнічаюць наступныя чытанні ЕЦ, уласцівыя толькі афонскай рэдакцыі: [*сохранити та*] Мц. 4:6, [*вземъ одръ свои*] Мц. 9:7.

У шэрагу выпадкаў Цяпінскі памылкова аднёс да прэслаўскіх чытанні старажытнай рэдакцыі, хаця і не беспадстаўна: яны часам пранікалі ў апракасы (напрыклад, у мэналог прэслаўскай рэдакцыі. Да такіх выпадкаў належаць (у дужках прыводзіцца тыповае прэслаўскае чытанне): *ища дьа* Мц. 3:7 (*отъродие*), *и декапольа* Мц. 4:25, Мк. 5:20, 7:31 (*десети градъ*), *упокрити* Мц. 6:16 (*лицемъ ри*), *тетрархъ* Мц. 14:1 (*четвъртовластець*), *алавастръ* Мц. 26:7, Мк. 14:3' (*стъкла ница*), *катапетазма* Мц. 27:51 (*запона / опона / завѣ са*), *скиньа* Мк. 9:5 (*жуца / сѣ ни*), *сокровищное хранилище* Мк. 12:41', 43 (*газофилакїа*), *параскеви* Ін. 19:42 (*па тькъ*). Менш відавочны прэслаўскі характар у лексеме *воина* Мк. 6:27 (пры *спекулатора* ЕЦ) – тут спрадвеку ў розных рукапісах выступалі і лацінізм, і яго славянскі эквівалент. Памылкай выглядае і чытанне *подъа ремнича* Мц. 21:5 – ва ўсіх трох рэдакцыях выступае толькі *а рьмьнича*, варыянт *подъа ремнича* – рэдкая навацыя (з XIV ст.).

У некаторых выпадках Цяпінскі ніяк не кваліфікаваў свае цытаты, абмяжоўваючыся няпэўнымі формуламі *въ иныхъ словенскихъ перекладехъ, иные выкладають*. Магчыма, гэта былі рэдкія чытанні, якія не ўтваралі пэўнай тэндэнцыі (не былі звязаныя з *апракасомъ* ці *тетромъ*) і сустракаліся толькі ў асобных рукапісах. Усіх іх аб'ядноўвае тое, што яны знаходзяцца ў ЕЦ на правым полі, пры старабеларускім слупку, дзе звычайна змяшчаліся цытаты з польскіх крыніц. Да ліку такіх чытанняў належаць: пры *плататі* Мц. 9:15 – *постити* (арк. 11 адв.), якое сустракаецца ў асобных царкоўнаславянскіх кодэксах (перш за ўсё прэслаўскіх) і адлюстроўвае варыянтнае чытанне *υποστειν* у грэчаскіх рукапісах (гл. NA); пры *посылаю* Мц. 23:34 – *пошлю* (арк. 33), якое сустракаецца ў асобных царкоўнаславянскіх рукапісах (уласна *(по)слю*), ва ўсіх польскіх перакладах тут *posyłam*. У адным выпадку Цяпінскі пашырыў свой пераклад за кошт невялікай устаўкі з

¹⁶¹ У прэслаўскай рэдакцыі тут уласна *жертвникъ* – відавочна, чытанне ў маргіналіях пададзена Цяпінскім у беларускім вымаўленні (цытавалася па памяці?).

царкоўнаславянскіх крыніц, узятай у дужкі: (слух о и^сѣ) Мк. 6:14 – рукапісы і старажытнай, і прэслаўскай рэдакцыі маюць тут *слоухъ исѣвъ*. На палях ён так патлумачыў свой учынак: *есть то и в некотори^х словенскихъ въ строце а на краи в кажъдомъ есть* (арк. 50 адв.). Гэтай устаўкі няма ні ў грэчаскім (гл. NA), ні ў лацінскім (гл. Vg) тэкстах, як і ва ўсіх польскіх. Аднак пра яе згадвае ў каментарыях Бэза, спасылаючыся на адзін са сваіх грэчаскіх рукапісаў: τὴν ἰακοῦν ἰησοῦ (NT1559, с. 128). Магчыма, менавіта гэтая акалічнасць і прымусіла Цяпінскага зрабіць устаўку ў свой пераклад.

Атрыманая розначытанні Цяпінскі ў пэўнай меры выкарыстоўваў пры публікацыі ў ЕЦ царкоўнаславянскага тэксту, а таксама пры перакладзе.

Пры выданні беларускі пратэстант замяніў у тэксце ВЕ (афонскай рэдакцыі) некалькі слоў і выразаў, што здаваліся яму неадпаведнымі (дарэчы, большасць з іх выступае і ў старажытнай рэдакцыі), на прэслаўскія чытанні: *отольсте* на *ѿ делебе* Мц. 13:15, *пользевал са еси* на *успѣть еть са* Мц. 15:5, *просъти* на *путьти* Мц. 18:27, *елеа* на *масла* Мц. 25:3, 4, 8, таксама Мк. 6:13 (хаця ў гэтых месцах лексічная непамяждоўнасць уласціва і афонскай, і прэслаўскай рэдакцыям), *множество воинъ* на *спиру* Мц. 27:27, *багрянцу* на *хлмиду* (Мц. 27:28, 31), *пользеваль еси* на *поспееши* Мк. 7:11, *паче излиха* на *они паче* Мк. 7:36 (апошняя чытанне ўласціва таксама старажытнай рэдакцыі). Асобны выпадак – замена *скопцы* і *ископшиаса* на *кажъници* (памылка, трэба *каженицы*) і *искашиа са* (Мц. 19:12). Апошні варыянт уласцівы не толькі прэслаўскай рэдакцыі, але таксама старажытнай і афонскай, а чытанні *скопцы* і *ископшиаса* – толькі больш новыя варыянты, што з’яўляюцца ў асобных царкоўнаславянскіх рукапісах з XIII ст. Усе гэтыя замены былі акрэслены формулай *въ евангелии московскомъ недавно друкованомъ* (гл. 2.1.5)¹⁶².

Зрэдку Цяпінскі ўводзіў прэслаўскія лексемы ў свой пераклад, пры патрэбе адаптуючы іх. Г. Ротэ ўказаў на два такія выпадкі [Rothe 2005: 211]. Пераклад црксл. *точило* як *тискъ* Мц. 21:33, Мк. 12:1 (усе польск. *prasa*, гл. 2.2.7) яўна суадносіцца з варыянтам апракаса *тескъ* (< црксл. *тѣ скъ*, ад *тѣ снѣсти*, роднаснае *тиснути*), якое прывёў беларускі перакладчык у маргіналіях (арк. 29 адв.). Менш паказальныя лексемы *омыванья* і *омытье* Мк. 7:4, 8, якімі Цяпінскі пераклаў, адпаведна, црксл. *погруженїа* і *крещениа*. Хаця ў маргіналіях ён прыводзіць варыянт апракаса *омыванья* (арк. 52 і 52 адв.), але і ў польскіх перакладах выступаюць блізкія формы: *отуwanie* NT51, NT56, B61, *втуwanie* B63, B72, NT74. У іншых выпадках прэслаўскія выразы яўна служылі Цяпінскаму ўзорам для калькавання асобных рэлігійных тэрмінаў [Rothe 2005: 216]: *старейшина жреческий* – *переднейший оферовникъ*, *старейшинабору* – *переднейший згромаженья*.

У некаторых выпадках Цяпінскі ніяк не адзначаў на палях выкарыстанне прэслаўскай лексікі ў перакладзе. Прыкладам можа служыць перадача ім црксл. *краниево* <место> іншым царкоўнаславянскім словам *лобное* <месцо> Мц. 27:33 (параўн. црксл. *лѣбъ* ‘чэрап’), якое належыць да прэслаўскай лексікі, хаця і выступае ў афонскай рэдакцыі ў Ін. 19:17 (*лобное мѣ сто* ВЕ), як правільна паведаміў у маргіналіях Цяпінскі (арк. 41).

Беларускі пратэстант вельмі дакладна цытаваў свае царкоўнаславянскія крыніцы [Климов 2006: 69], хаця, як можна бачыць, пры наборы ў цытатах узнікала неістотная памылкі. Часам ён забяспечваў свае цытаты перакладам: да Мц. 2:4 – *тоє слово архиереи выкладаеть :старѣ йшины жреческие: то е^{см} переднешие: або старшие: оверовники;* да Мц. 5:22 – *:дебри: то е^{см} :долине:;* да Мц. 20:1 – *:абие зьутра: то есьть :натыхъ местъ з раньѣ :;* да Мц. 21:42 – *:небрегоша: то е^{см} :збраковали:;* да Мк. 7:4 – *тымъ словомъ*

¹⁶² Ужо першы даследчык маргіналіяў ЕЦ, А. Жураўскі прыйшоў да высновы, што «ў царкоўнаславянскі тэкст “Евангелля” ўведзены звароты, якіх няма ў апракасе» [Жураўскі 1960: 220]. Аднак гэтую выснову даследчык зрабіў таму, што асобныя словы і выразы ў Цяпінскага ўзятыя ў квадратныя дужкі і маюць пры сабе «адпаведныя заўвагі на палях» [Жураўскі 1960: 220]. Са свайго боку, Г. Ротэ таксама палічыў некаторыя такія выпадкі «памылковай версіяй» Цяпінскага, які не прымаў «правільных» варыянтаў грэчаскага тэксту [Rothe 2005: 211]. На самай справе грэчаскі тэкст Евангелля не зусім стабільны ў некаторых сваіх дробных чытаннях, а таму весці гаворку пра іх «правільнасць» ці «няправільнасць» праблематычна.

:крещенье: *первопосолите зывали :омытье:*. Царкоўнаславянскія словы Цяпінскі, відаць, разумеў праз семантыку старабеларускай і/ці польскай мовы. Так, црксл. *младенець* ‘малое дзіця, нямаўля’ ён семантызаваў як *только мужского стану дети* (арк. 3 адв.), што адпавядае значэнню стбел. *м(о)лоденець* ‘юнак, маладзён’ [ГСБМ-15: 78 і 132], польск. *młodzieniec* ‘юнак, хлопец’ [SPXVI-14: 358–361].

Спасылкі Цяпінскага на розныя старажытныя рэдакцыі царкоўнаславянскага Евангелля – унікальная з’ява не толькі ва ўсім старабеларускім пісьменстве, але і ў еўрапейскай філалогіі тых часоў. Заходнееўрапейскія гуманісты выпрацавалі першыя метады крытыкі тэксту і актыўна ўжывалі іх у дачыненні да розных перакладаў Бібліі (і літаратурных твораў Антычнасці). Аднак заходнія філолагі да канца XVIII ст. практычна нічога не ведалі пра тэксталогію царкоўнаславянскага Евангелля, і Цяпінскі ў гэтай галіне стаў фактычна перашаадкрывальнікам [Климов 2006: 70–71]. Упершыню ў свеце ён прыклаў рэнесансную метадалогію да царкоўнаславянскага матэрыялу і атрымаў вынікі, якія ў многім супадаюць з сучаснымі здабыткамі ў тэксталогіі царкоўнаславянскага Евангелля (гл. у дэталях: [Климов 2006: 54–55, 59, 60, 63, 69]). Не дзіва, што «царкоўнаславянская традыцыя карысталася з боку Цяпінскага найвышэйшым аўтарытэтам ... Зыходзячы з гэтай традыцыі Цяпінскі адхіляўся і ад польскіх перакладаў, і ад Буднага» [Rothe 2005: 215, гл. таксама 219].

5.2.3. Цытаты з іншых перакладаў. Цытаванне іншых перакладаў (польскіх і, магчыма, зрэдку некаторых іншых крыніц) у маргіналіях ЕЦ прадстаўлена ў асноўным адным тыпам спасылак, якія ўводзяцца, аднак, цэлым шэрагам формул: *въ иныхъ перекладехъ, въ иныхъ, иные доводятъ / (розно) выкладають*. Цяпінскі амаль ніколі не ўдакладняе, не дэталізуе гэтыя свае крыніцы, што можна разглядаць як пэўную свядомую пазіцыю публікатара (гл. 5.1.2). Толькі аднойчы (хутчэй, выпадкова) ён акрэсліў некаторыя з іх (не ўсе!) як польскія: *в польски^x и ины^x перекладе^x* (арк. 32). У сувязі з гэтым узнікае пытанне: якія менавіта пераклады, старабеларускія ці польскія, адлюстраваны ў Цяпінскага? На думку А. Жураўскага, гэтыя пераклады былі беларускімі: «У сярэдзіне XVI ст. на Беларусі існавалі і іншыя пераклады “Евангелля”, але да нашага часу яны, відаць, не захаваліся» [Жураўскі 1960: 225]. Проста «іншыя перакладчыкі імкнуліся перакладаць ... гэтыя словы» пэўным чынам, але «...недакладнасць іх перакладаў заставалася відавочнай для Цяпінскага» [Жураўскі 1960: 218]. Наадварот, Г. Ротэ знайшоў амаль усе польскія крыніцы гэтых цытат [Rothe 2005: 213 і наст.]. Няясна, ці мог Цяпінскі ўвогуле выкарыстоўваць хоць якія-небудзь усходнеславянскія пераклады. На той час яны існавалі толькі ў рукапісах, тады як беларускі пратэстант яўна аддаваў перавагу друкаваным тэкстам.

Магчыма, Цяпінскі не заўжды спасылаўся на самі біблейныя тэксты, у некаторых выпадках ён мог мець на ўвазе і маргіналіі іншых выданняў, дзе перакладчыкі змяшчалі свае варыянты. Так, да слова *дитя* (Мц. 2:8), якім перакладзена црксл. *отрокъ*, зроблена наступная заўвага: *которое слово :ω^mрокъ: розмаите се выкладаеть* (арк. 3). Тут царкоўнаславянскія рукапісы не маюць адметнай варыятыўнасці (апрача *дѣ та*, *дѣ тище*, якое пранікае з Мц. 2:16), а ў польскіх перакладах выступаюць толькі два варыянты, прыведзеныя ўжо ў NT51: у тэксце *dziecięcie* (таксама B61, B72) і ў марг.: *dzieciątko* (таксама NT56, B63). Відаць, сваёй заўвагай Цяпінскі меў на ўвазе B72 [Rothe 2005: 217], дзе ў маргіналіях да гэтага месца прыведзены некалькі варыянтаў: *Grecskie slowo Pedion własnie pacholătko albo otrociătko znaczy. To iest dziecię nie niewieścieu ale meŝkiey plci* (варыянт *pacholęcie* мае NT74).

Нарэшце, у асобных выпадках Цяпінскі мог спасылацца не толькі на біблейны тэкст. Так, пра семітызм *сатана* Мц. 12:26 сказана: *некоторые его выкладают :потварцою: але иж многие против тому розне выкладаю^m* (арк. 16). У дадзеным выпадку Цяпінскі, відаць, меў на ўвазе сінанімічную назву сатаны (яўр. *יָטוֹן* ‘сатана’) – д’ябла (грэч. *διάβολος* < *διαβάλλω* ‘паклёпнічаць’, літаральна – ‘падкідаць’), што пазначае ўласна паклёпніка, шкодніка. Слова *потварца* запазычана ім з маргіналіяў B63, дзе да *diablá* Мц. 4:1 зроблена заўвага: *To słowo wykłada się potwórca ábo fáłbywy ofkarżyciel*.

Паводле свайго зместу цытаты Цяпінскага можна падзяліць на два віды: 1) лексіка-граматычныя варыянты, дзе цытуюцца асобныя формы, лексемы ці словазлучэнні іншых перакладаў, і 2) тэксталагічныя фрагменты, дзе адзначаюцца дадаткі або пропускі асобных чытанняў. Большасць польскіх крыніц гэтых цытат была высветлена Г. Ротэ [Rothe 2005: 213–215]. Асобную групу ўтвараюць 3) тлумачэнні семантыкі асобных слоў і выразаў.

1. Лексіка-граматычныя варыянты, цытаваныя Цяпінскім, маюць розны характар: граматычныя формы, словаўтваральныя варыянты, лексічныя розначытванні [Rothe 2005: 214]. Усе яны адносяцца да наступных відаў крыніц: а) усе польскія, б) некаторыя польскія, в) канкрэтныя польскія, г) невядомыя:

а) усе польскія пераклады: *дадуть о нем слово* Мц. 12:36 – *даду^m з него личбу* – *dadzą z niego liczbę*; <Королева> *полуденьна* Мц. 12:42 – *с полудња* – *s południa* NT51, NT56, B63, B72, NT74 ці *z południey strony* B61; <камень, которі> *взгоржоным учинілі* Мц. 21:42 – *о^mкинули* – <*kámień który*> *odrzućzili*; *завета* Мц. 26:28 – *тастаменту* – *testamentu*; *голгоѳа* Мц. 27:33 – *търүны^x голов месцо* – *mieście trupich głów* (гл.: [Rothe 2005: 209]); *полотномъ* Мц. 27:59 – *просьтирою* – *w prześcieradło*; <*верте*> *в евангеліе* Мк. 1:15 – *евангеліи* – <*wierście*> *Euangeljiei* NT51 і *Ewángeliey* NT56, B61, B63, *Ewánielionu* B72, NT74¹⁶³; *ижъ розмовла ли они з собою, мовечи* Мк. 1:27 – *так ижъ пыталісе межи собою, мовечи* – *tak że się téż między sobą pytali rzekąc* NT51 (марг.: *rosprowiali*) і *так із теж пытали się między sobą mówiąc* B61, B63, B72, NT74 (варыянт: *bádáli* NT56); *потребному* Мк. 6:21 – *по тому* – *po temu* (але: *rogodni* NT56 – памылка?); *по пресьледованьи* Мк. 10:30 – *спресьледованьемъ* – *sprzenaśladowaniem* NT51 і *z przesładowán(e)im* NT56, B61, B63, B72, NT74;

б) некаторыя польскія пераклады:

– мяшаныя выпадкі (дзе Цяпінскі спалучае ў адно варыянты розных перакладаў, якія самі непаслядоўныя): *погода ... непогода* Мц. 16:3–4 – *погода :будеть: / непогода :будет:* – *będzie pogoda* NT51, B72 і *będzie niepogoda* NT56, B61, B63 (дзеяслоўнымі формамі тут пераклаў толькі Лютэр [Rothe 2005: 215–216]: *Es wird ein so^ener tag werden ... Es wird heute ungewitter sein* L46); *учинити одного приходна* Мц. 23:15 – *хотечі учиниті одного нового жёдовина* – *iednego nowo żydowina uczynili* NT51, B63 (*nowego*) і (*chcąc*) *vczynić iednego przystępniká* B72 (*iakiego* NT74) – астатнія польск. *vczynili iednego nowowiernego* B61 ці *obrzezáńcá* NT56; *масьмі* Мц. 26:7, 9, 12 – *масьтью:* ці *:водкою:* – *maść* (B63, NT56), *wodka* (B72) – астатнія польск. *oleiek* (NT51, B61);

– некалькі польскіх перакладаў: *моуѳ и* Мц. 13:58 – *чудовъ* – *cid* (мн. л.) NT51, NT56, B61 і *ciudow* B63 – астатнія польск. *tosy* B72, NT74; *æ къ светло* Мц. 17:2 – *æ къ снегъ* – *iáko śnieg* NT56, B61, B72, NT74 – астатнія польск. *iako światłość* NT51, B63; *обольсьтілі* Мц. 22:15 – *подхватили* – *podchwycili* NT56, B63, B61 – астатнія польск. *włowili* NT51, *vsidlili* B72, NT74; *въ одинъ з суботъ* Мц. 28:1 – *першого дна по суботе* – *na pierwszy dzień po sobbocie* NT51, NT56, B63, *w pierwszy dzień sobotni* B61, *ná pierwszy (dzień) tegodniá* NT74, *ná ieden fábbatow* B72; *розводечіса* Мк. 1:10 – *розступуючисе* – *rostepowało* NT51, B63 – астатнія польск. *otworzone* NT56, B61, *rozwárte* B72, NT74;

в) канкрэтныя пераклады:

– толькі NT51: *розмавлá тисе о слоѳе* Мц. 18:23 – *раховатьсе на личбе* – *porachować* NT51 (марг.: *znieść abo odebrać liczbę od slug*) – астатнія польск. *liczbę kłaść* B61, NT56, NT74, *liczbę odbierać* B63, *znieść liczbę* B72; *в другомъ зрожѳ нью* Мц. 19:28 – *въ другое зроженье* – *w odrodzenie* NT51 – астатнія польск. *w (опум) odrodzeniu* B61, *w odrodzeniu* NT56, B63 B72, NT74 (тут, магчыма, Цяпінскі не зусім дакладна цытуе польскія чытанні, якія пазбаўлены азначэння, параўн. у марг.: *To iest w they spráwie ktorá iest świát odmieniony u odnowiony* B63);

– толькі B61: *не зовіте себе* Мц. 23:9 – *не называите себе* – *nie nazywaućie sobie* B61 – астатнія польск. *nie mieicie sobie* NT51, *zwáć sobie* NT56, *nikogo nie zowićie* B63, *sobie nie zowćie* B72, NT74;

¹⁶³ Аднак у прадмове да NT74 Будны прапанавалі для гэтага месца крыху іншы пераклад: *Vom ia napisał profito / wierście Ewán-ielionowi* (арк. d.), марг.: *Włafnie w Ewánielionie*.

– толькі В63: *евангелии учатся* Мц. 11:5 – *евангелию оповедаю*^м – *opowiedana bywa Ewangelia* В63 – астатнія польск. *Euangelią przyimuią* NT51, NT56, В61, *Ewangelion przyimią* В72, NT74; *брамы* Мц. 23:5 – *брамы написаные* – *bramy ... napisane* В63, *bramy spisane* В72 – астатнія польск. *ceduły ... dla pamięci spisane* NT51 (марг.: *bramy*), *ceduły napisow dla pamięci* В61, *bramy* NT56, NT74;

– толькі В63 і В72 (рэдка NT74): *торговцом* Мц. 21:12 – *банкеро́въ* – *bankerzow* В63, В72 (марг. В63: *bankerom* да *kurcom* Мц. 25:27) – астатнія польск. *monetarzow* NT51, *brakarzow* NT56, *mencarskie* В61, *przekupnikom* NT74; *чѣ рленымъ* Мц. 27:28 – *шарлатнымъ* – *barlatowy* (В63, В72, NT74) – астатнія польск. *czernoną* NT51 (марг.: *barlatną abo purpurzaną*), NT56, В61; *В себе* Мк. 4:28 – *добровольне* – *dobrowolnie* В63, В72, NT74 – астатнія польск. *fama s swęgo pochupu* NT51, *fama z siebie* NT56, *fama z siebie dobrowolnie* В61;

– толькі Будны: *оповемъ* Мц. 13:35 – *выложу* – *wyłożę* В72 – астатнія польск. *wyuznę* NT51, *wyuzgnę* NT56, *bęде wupowiaдал* В61, *opowiem* В63, *wupowiem* NT74; *совитеи васъ* Мц. 23:15 – *совітеї большіи ніжлісьте вы* – *fowito więcej niżliście wy* В72, NT74 – астатнія польск. *tylę dwoi iakoście fami* NT51, *tylę dwoie niż fami* NT56, *dwá kroć więcej niżliście fami* В61, В63; *ω^м десетиннываете* Мц. 23:23 – *ω^м даете десетины* – *oddacie dziesięćiny* В72, NT74 – астатнія польск. *dawacie dziesięćinę* NT51, NT56, В63, *daćcie dziesięćiny* В61; *трудите жону* Мц. 26:10 – *трудно^{см} задаете жѣ не* – *trudność ządawacie niewieście* В72 – астатнія польск. *ciężkoście niewieście wyrządzaćcie* NT51, *zа złę macie tey niewieście* NT56, В61, *frásunek ządawacie niewieście* В63, *prace ządawacie niewieście* NT74; *пью* Мц. 26:29 – *буду пить* – *bęде pić* В72, NT74 – астатнія польск. *bęде pił*; *приложитѣ* Мц. 6:33 – *приложено будетъ* – *będzie ... przyłożono* В72, NT74 – астатнія польск. *będzie ... przydano* NT51, NT56, В63 ці *zа przczynek dądzą* В61;

г) неведомыя крыніцы: <хлеб> *повседенныи* Мц. 6:11 – *наибытнеишии*, параўн. польск.: *powzedni* NT51, NT56, *powzedni (albo nader iftothny)* В61, *powzednie* В63, *powzedzienny* В72, NT74; *усправедливилася мудрость ω^м детеи swoichъ* Мц. 11:19 – *своимъ же далека мудрость*, параўн. польск. *wsprowadliwoná iest mądrość od dzieci swoich* NT51, В72, NT74, таксама NT56, В61, В63 (*synow sw(o)ich*); *на суде* Мц. 27:27 – *до суду*, параўн. польск. *do* В63, В72 (*na* NT51, В61, *w* NT56, NT74), але лексемы *sąd* тут не мае ніводны з іх (гл. 2.2.11). Пераклад *наибытнейшии* узыходзіць да Вульгаты: *supersubstantialem*, тады як Эразм замяніў яго на *quotidianum*, што пераклалі і ўсе польскія перакладчыкі. У фразе *своимъ же далека мудрость* Г. Ротэ бачыць лютэранскі ўплыў [Rothe 2005: 215], хаця хутчэй за ўсё гэта проста цытата з Эклез. 7:23 (параўн.: <*mądrość*> *ieft daleko ode mnie* В63). Чытанне *до суду* можа ўяўляць сабой стварэнне самога Цяпінскага, які кантамінаваў польскі прыназоўнік і назоўнік з уласнага перакладу.

Як можна бачыць, беларускі пратэстант звяртаўся амаль да ўсіх польскіх перакладаў свайго часу (іх пералік гл. 2.1.3). Найбольшую ўвагу здабыў Будны, а з В63 выкарыстоўваліся пераважна звесткі маргіналій [Rothe 2005: 215] (гл. ніжэй). Галоўная асаблівасць тычыцца спосабу цытавання Цяпінскім польскіх перакладаў: часта яго цытаты на палях не цалкам супадаюць з адпаведнымі чытанніямі польскіх крыніц. Разыходжанні тут разнастайныя: а) пераклад асобных польскіх слоў: *жона* – *niewiasta*, б) замена асобных марфем: *откинули* – *odrzućcili*, *просьтира* – *prześcieradło*, в) фанетычная адаптацыя польскіх слоў: *розступуючисе* – *rostępowało*, *по тому* – *po temu*, г) сінтаксічныя варыянты кшалту *першого дня по суботе* – *na pierwszy dzień po sobocie*, д) змяшэнне (канфляцыя) розных чытанняў: *раховатьсе на личбе* – *porachować* і *liczba*, заснаваная на калацыі розных польскіх перакладаў [Rothe 2005: 214–216]. Гэтыя прыёмы Цяпінскі практыкаваў і пры перадачы царкоўнаславянскіх цытат (гл. 5.2.2). Узнікае пытанне, чым выклікана такая «недакладнасць» у цытаванні. Хутчэй за ўсё, перакладчык свядома змяняў польскія чытанні для цытавання ў маргіналіях ЕЦ, паколькі польскія формы здаваліся яму даволі адрознымі ад старабеларускай мовы. Аднак не выключана, што некаторыя чытанні ён цытаваў па памяці ці па некаторых іншых (прамежкавых) крыніцах (усходнеславянскіх перакладах?).

2. Да тэксталагічных варыянтаў адносіцца няшмат выпадкаў: дадатак *и огнем* напрыканцы верша Мц. 3:11, што адпавядае грэчаскаму арыгіналу і Вульгаце (і маецца ва ўсіх польскіх перакладах), але, як правіла, яго няма ў царкоўнаславянскіх рукапісах і ранніх друках; дадатак *исусъ* у Мц. 21:12 з тлумачэннем: *туть придано ... а кожъ і в словенском е^{см} леч на краі* (арк. 28 адв.). Ён маецца амаль ва ўсіх старажытных царкоўнаславянскіх кодэксах (апрача многіх рукапісаў XVI ст. і шэрагу ранніх выданняў – напрыклад, ВЕ), а таксама ва ўсіх польскіх перакладах. У іншым выпадку Цяпінскі адзначыў адрозненне паміж царкоўнаславянскай і заходнімі версіямі адносна верша Мц. 23:13, які часта (але не заўжды!) адсутнічаў у Вульгаце (гл. Vg) і спачатку ў грэчаскім тэксце (гл. NA), куды пранік пазней (і то толькі ў шэрагу рукапісаў) у выніку гарманізацыі Евангелляў: *в польски^x и ины^x перекладе^x. великаа розница около того стїха .13. бо в некотори^x по .с^x. 14. положоно а в некоторихъ его нетъ* (арк. 32). Тут пад «некаторымі» разумеюцца NT51, NT56, В61 (а пад *иными*, верагодна, таксама Лютэр), паколькі іншыя пераклады (В63, В72) гэтага верша не маюць, аднак у NT74 Будны ў маргіналіях адзначыў: *Tu niektorze kfęgi przydaią o biedzie dla zārćia domow wdowich. ále to v Márká ma być*. Яго форма *zarcie* сведчыць, што Будны меў на ўвазе NT51, NT56 ці В61 (дзе таксама тут, адпаведна, *požerácie* ці *požuraćie*), але змясціць заўвагу яго мог прымусіць выхад ЕЦ з кмаментарыем да гэтага верша.

3. Шэраг тлумачэнняў быў запазычаны Цяпінскім з сучасных яму польскіх перакладаў. Так, пры грэцызме *ассарий* (Мц. 10:29) маецца заўвага: *монеты некоторые выкладаю^m его .4. пнзи наши^x* (арк. 13 адв.), пры грэцызме *талантъ* (Мц. 18:24): *туть выкладаю^m :шестьсотъ гривеньъ: ведъжѣ на іныхъ мѣсцахъ розмаите се выкладаетъ*. Лікавая інфармацыя ў гэтых тлумачэннях паходзіць з В63 [Rothe 2005: 210], аднак звесткі пра «размаіты» пераклад у апошнім выпадку, відаць, належаць самому Цяпінскаму. Працяглае тлумачэнне да Мц. 15:5, дзе, на думку Цяпінскага, мусіў выступаць семітызм корβᾱν (гл. 5.2.1): *иные выкладаю^m :даром которим кольвек буду офѣ ровать. вспоможон будѣ шѣ. хотъ бы не чѣстиль ѿ^mца своего и матки предсе нѣ винень бѣде^m*: (арк. 20 адв.), уяўляе сабой дакладна перакладзеную фразу з В63 [Rothe 2005: 214]. Да слова *дитя* (Мц. 2:8, 16) Цяпінскі зрабіў наступныя заўвагі: *туть и нижеи во всемъ томъ разделе значи^m дитѣ мужьского стану*. (арк. 3), *бо иродѣ толко мужьского стану дети побити велель* (арк. 3 адв.), што адпавядае маргіналіям NT51 і В72 [Rothe 2005: 216–217]¹⁶⁴. Да грэцызма *акриды* Мк. 1:6 пададзены наступныя звесткі: *тое слово некоторые выкладаю^m, грѣшкі лесные, а иные кобылкі, то е^{см} малые а кієсь зверѣ тка. которіє в тамты^x земля х а далі* (арк. 43 адв.). Прыведзеныя тут варыянты перакладу адпавядаюць маргіналіям В63 і В72, але змешчаным пры Мц. 3:4. Там да грэч. 'ακριδες (< 'ακρις), якое перадавалася ў польскіх перакладах як *szarańcza* (NT51, В61, В63) ці *kobyłki* NT56, але ў Буднага як *Akrydy* (В72, NT74), былі пададзены на палях варыянты: *leśne grufki* В63, *kobyłki ... iáko w onych kráinach* В72. Да слова *банкеровъ* (м) зроблена тлумачэнне *то е^{см} ты^x што пнзи ѿ^mмена ю^m* (арк. 29), якое ўзыходзіць да В63 пры Мц. 25:27: *bánkerom ... to iest tym ktorzy zá lichwę pieniądze od-tieniaią*.

Да чытанняў Старога Запавету адсылае заўвага наконт выразу <офере> *цѣ лого сожженьѣ* Мк. 12:33 наступнага зместу: *о той офере которую то :цѣ ло жїгали: гледї у .3. моис .1. с^x .13. и .б. с^x .9* (арк. 61 адв.). Тут выраз *целое сожжение* адпавядае грэч. 'ολοκαύστος, якое, у сваю чаргу, перадае вядомы старазапаветны тэрмін «ола» (яўр. אֵלֶלֶת), што пазначаў від ахвяры. Цяпінскі цытаваў тут Стары Завет ні паводле Скарыны (*вси^x созжениѣ* Левіт 1:3, 4, 6, 9, 10, 13, 14, 17, 6:10, 12, 25, *всего созжениѣ* Левіт 6:9), ні паводле Буднага, які ўвёў у польскую мову новы тэрмін *calopalenie* (гл. яго прадмову да NT74, арк. ..., параўн.: *ofiara* ці рэдка *palona ofiara* В63), а ўтварыўшы на іх падставе ўласны тэрмін (гл. 2.2.8).

¹⁶⁴ Назіранне Ротэ над падабенствам паміж Цяпінскім і Будным у сінтаксісе фразы [Rothe 2005: 217] застаецца без значэння, паколькі такое падабенства можа быць абумоўлена блізкасцю маўлення абедзвюх асоб, якія належалі да аднай эпохі і аднаго асяроддзя з агульным дыскурсам.

Аднак у многіх выпадках крыніцы дэфініцый Цяпінскага немагчыма высветліць. Да семітызма *раха* зроблена на палях такая заўвага: *иные выкладаю^m. ижъ тое слово значитъ человека не к рѣ чи мовѣ чого* (арк. 6). Хаця Г. Ротэ бачыць тут залежнасць ад тлумачэнняў В63 і В72 [Rothe 2005: 213], але ні па зместу, ні лексічна яны ў сваёй тлумачальнай частцы не супадаюць з інтэрпрэтацыяй Цяпінскага: *to słowo znaczy człowieka bez mozgu ... którym się ludzie poriędliwie targaią ieden ná drugiego* В63, *tu znaczy owo słowo ktore z poriędliwością kto mowi* В72. Хутчэй за ўсё, гэтае і некаторыя іншыя тлумачэнні ў ЕЦ належаць самому выдаўцу. Гэта тым больш верагодна, што ва ўсіх такіх выпадках ён апеллюе да нейкіх маўленчых фактаў, падае іх прыклады, а таму, верагодна, тагачаснае маўленне і паслужыла крыніцай Цяпінскага. Так, да слова *грекъ* (м) зроблена заўвага: *грекъ, слово :которим и^x теперь посполите зовут:* (арк. 53). Гэтае слова вядома польскай і (стара)беларускай мовам. Да слова *лунятыкъ* (Мц. 4:24) зроблена такая заўвага: *иные теперь тую немощь валенътыновую назывъють* (арк. 5 адв.), яе кніжную крыніцу высветліць не ўдалося [Rothe 2005: 213]. Фанетычна форма *валенътыновыи* – запазычанне з польскай мовы; тут гаворыцца пра назву эпілепсіі (падучай хваробы), якая ў польскай мове (як і ў шэрагу заходнееўрапейскіх) называлася, сярод іншага, *choroba / niemoc świętego Walentego*, а палцінску адна з яе назваў была *morbus lunaticus*¹⁶⁵. Семітызм *насха* Мц. 26:2 атрымаў такую заўвагу: *...на нашъ языкъ тое слово выкладаю^m :переитье: коториі теперь посполите зовуть, великъдень* (арк. 37). Хаця кніжнае слова *переитье* з’яўляецца адаптацыяй польскага слова *przejscie*, якое тут ужыў Станіслаў Мурыноўскі ў маргіналіях свайго перакладу (*Po żydowski zową prześciem abo przeminieniem / na pamiątkę one^o kiedy angiół chodził po Aegypcie bjić wbedzie wbelakié rzeczy piérworodné...* NT51), выкарыстанне тут выразна беларускага слова *великъдень*, невядомага польскай мове (параўн. польск. *wielkanoc*, напр.: *Paschá ábo Wielkanoc* В61), яскрава сведчыць, што Цяпінскі звяртаўся да жывога маўлення.

У іншых выпадках тлумачэнні даволі нескладаныя ў сваім змесце, таму для іх наўрад ці патрэбна шукаць кніжныя крыніцы. Так, да слова *китове* Мц. 12:40 дадзена тлумачэнне *то слово ... которимъ тую рибу звали* (арк. 16 адв.), да слова *статирь* Мц. 17:27 – *такъ некоторую монету звалі по греческу* (арк. 24), да слова *насха* Мц. 26:2 – *такъ празньиъ еврейскіи звалі* (арк. 37), да выразу *день пресночныхи* Мц. 26:17 – *то былъ празньиъ еврейскіи* (арк. 37 адв.). У адным выпадку Цяпінскі проста апеллюе да здаровага розуму чытача: *в чом з многими переклады и з речью згажае^m ся* . (арк. 3 адв.).

Відаць, самому Цяпінскаму належыць і працяглае разважанне наконт выбару прыназоўніка ў Мц. 25:15. Ён сам выбраў пераклад *водлугъ* (як усе польск. *wedle / wedla*; грэч. *κατά*, лац. *secundum*), а наконт црксл. *противу* зрабіў такую заўвагу: *некоторіе выкладаю^m :противъ: доводечи того ижъ дари божьи и зрозуменье духовное есть противно моцы нашии телесной. которои ажъ потреба квалтъ водле словъ хъристовыхъ :вышеи 11. с^x. 12: учинити тож, таланты божьи в насъ помноженъе прінесу^m* (арк. 35 адв.). Хутчэй за ўсё гэтыя захаваны супраць прыназоўніка *противъ* адрасуюцца царкоўнаславянскаму перакладу [Rothe 2005: 213]. У іншым месцы Цяпінскі пераклаў црксл. *ножъ* як *мечъ* Мц. 26:51 і даў такое працяглае тлумачэнне: *в словенском ото положоно :ножъ: а то ж ко [некоторіе довода ть] ижъ тому, же бы х^cсь допущати мел за собою з мечами ходити, были здавѣна на ѿ^mпоръ а ижъ некоторые, :мечъ: а иные :ножъ: выкладаю^m. того причину кладу^m, ижъ тое слово греческое :ΜΑΧΕΡΑ: которое то такъ розно выкладаю^m, розумее^m се :ножъ: и тежъ :мечъ: коториі обои выкладъ и в словенски^x наидешъ, бо хота ж тутъ и ниіжеи в .с^x. 52. 3. кро^m и мар .14. с^x. 47 и иоан 18. с^x. 10. 11. и лук .22. с^x. 36. 38. 49. :ножъ: положоно. а вевъже у лукі .21. с^x. 24 и евре 4. с^x. 12. тое жъ слово выложено :мечъ: (арк. 38 адв.).*

¹⁶⁵ У Сярэднявеччы пакутнік Св. Валянцін лічыўся патронам хворых на эпілепсію, паколькі, згодна з легендай, валодаў здольнасцю вызваляць ад гэтай хваробы. Як след гэтай традыцыі ў польскай мове засталіся выразы-пракляціцкі кшталту *bodaj cię świętego Walentego niemoc* (на-, о)padła ці *a bodajże cię święty Walenty ciskał* і да т. п.

царкоўнаславянскіх рукапісах, у прыватнасці, у прэслаўскай рэдакцыі. У яе апракасах у перыкопах Лк. на адзначаных Цяпінскім месцах і на некаторых іншых выступаюць чытанні *меча, мечьмь, мечьнымь* і пад. (напрыклад, у Мсціславым евангеллі каля 1117 г.). Крыху дзіўна, што такія філалагічныя і дактрынальныя аргументы спатрэбіліся Цяпінскаму, каб абгрунтаваць у цэлым малаістотную семантычную змену ў сваім перакладзе – падобныя замены ў іншых месцах тэксту ён рабіў без якіх-небудзь тлумачэнняў (гл. 2.2.10).

Як можна бачыць, цытаты з іншых перакладаў у Цяпінскага амаль заўжды стасуюцца менавіта польскіх і, магчыма, зрэдку некаторых іншых заходнееўрапейскіх крыніц (перакладу Лютэра). У асноўным адтуль ён запазычваў і звесткі для сваіх тлумачэнняў, хаця ў некаторых выпадках звяртаўся і да жывой гаворкі.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

За паўтара стагоддзя навуковага знаёмства з асобай В. Цяпінскага († каля 1600 г.) назапашана нямала звестак пра яго жыццё і дзейнасць. Аднак гэтыя звесткі ў многім фрагментарныя і неадназначныя, таму іх няўважлівая ці павярхоўная інтэрпрэтацыя можа прывесці да пэўных супярэчлівасцей. Як вынік, вакол гэтай постаці ўзнікла нямала міфаў і недакладнасцей, якія дагэтуль папулярныя ў літаратуры. Нарыс біяграфіі Цяпінскага, створаны напрыканцы XIX ст. У. Доўнар-Запольскім на падставе гістарычных крыніц, быў на мяжы XX–XXI стст. не столькі папоўнены, колькі істотна пераасэнсаваны ў працах У. Вяроўкіна-Шалюты, Г. Галенчанкі, І. Клімава. Аднак асоба беларускага перакладчыка вывучалася хутчэй як гістарычны факт і не была «ўпісана» ў шырокі кантэкст тагачаснага культурнага і навуковага жыцця – не толькі беларускага і Рэчы Паспалітай, але і ўвогуле еўрапейскага. Практычна нявывучанымі заставаліся крыніцы перакладу Цяпінскага, яго перакладчыцкія і тэксталагічныя прыёмы ды стратэгіі, што істотна збядняла разуменне гэтай постаці беларускай мінуўшчыны. Толькі цяпер аналіз маргіналій ЕЦ і перакладчыцкай тэхнікі Цяпінскага адкрыў у яго асобе буйнога і пранікнёнага філалага, які надоўга апярэдзіў свой час. ЕЦ, што ўбачыла свет каля 1574 г., з'яўляецца выдатным помнікам эдыцыйнай практыкі і філалагічнай думкі свайго часу і па праву займае пачэснае месца ў гісторыі старабеларускай культуры, мовы і навукі.

Да сваёй перакладчыцкай справы Цяпінскі паставіўся надзвычай адказна. Не працуючы з грэчаскім арыгіналам Евангелля, ён шырока выкарыстоўваў многія царкоўнаславянскія і польскія пераклады, часам звяртаўся да нямецкага перакладу Лютэра і выданняў Скарыны. Таксама ён карыстаўся выданнямі заходніх гуманістаў той эпохі, у прыватнасці, каментарыямі да грэчаскага і лацінскага тэкстаў Новага Завету, што апублікаваў у 2-й палове XVI ст. швейцарскі кальвініст Тэадор Бэза. Але галоўнымі дапаможнікамі яму служылі польскія пераклады Сымона Буднага (В72), адзінадумца і паплечніка Цяпінскага, і брэсцкае выданне кальвіністаў Рэчы Паспалітай (В63). Тым не менш сваім асноўным арыгіналам Цяпінскі абраў зусім іншую крыніцу – царкоўнаславянскі тэкст, які з'явіўся на той час ужо ў друку ў Маскве (ВЕ) без выхадных звестак. Выбар такой крыніцы, магчыма, быў прадыктаваны мэтамі дзейнасці Цяпінскага – даць усходнеславянскаму насельніцтву і, перш за ўсё, праваслаўнаму духавенству Беларусі і Украіны тэкст Св. Письма на зразумелай мове. Менавіта таму беларускі пратэстант забяспечыў сваё выданне маргіналіямі філалагічнага зместу, у якіх прывёў асобныя варыянты з польскіх і царкоўнаславянскіх перакладаў. У тагачаснай сітуацыі толькі праваслаўнаму духавенству маглі быць не проста цікавыя, а нават увогуле зразумелыя розначытання, зробленыя Цяпінскім на палях выдання. Там ён сабраў і апублікаваў вельмі важныя звесткі па тэксталагіі царкоўнаславянскіх перакладаў. Гэта ўнікальная з'ява ў гісторыі сусветнай навукі: Цяпінскі на некалькі стагоддзяў апярэдзіў набыткі сучаснай славянскай бібліястыкі.

Пераклад Цяпінскага і яго выданне служаць паказчыкам самастойнасці ды спеласці старабеларускай мовы, яе здольнасці абслугоўваць разнастайную і складаную камунікацыю,

у тым ліку і сакральную. Публікацыя такога важнага для хрысціянскай свядомасці таго часу твора як Тэтраевангелле сведчыць яшчэ і пра прэстыжнасць гэтай мовы, што падкрэслена таксама двухмоўным характарам ЕЦ. Пры ўсёй увазе да польскіх перакладаў Цяпінскі даволі паслядоўна трымаўся свайго царкоўнаславянскага арыгінала, што прывяло да пераносу многіх яго асаблівасцей у пераклад, да пэўнай сінтаксічнай, граматычнай і нават лексічнай залежнасці старабеларускага тэксту ад царкоўнаславянскага ўзора. Таму мова перакладу Цяпінскага не зусім тоесная тагачаснай старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове. Супадаючы з ёй у многім, яна, аднак, утрымлівае ў сваім складзе нямала рыс, што былі навязаныя Цяпінскаму абраным ім паслоўным прынцыпам перакладу, хаця ў Мк. ён спрабаваў крыху больш вольна перадаваць свой арыгінал. Гэты прынцып, адзіна магчымы ў тыя часы, забяспечваў і прымальную блізкасць да арыгінала, і дакладнасць перакладу. Сучасныя Цяпінскаму польскія пераклады служылі яму крыніцай часткі лексікі і часам – граматычнага ды сінтаксічнага рэпертуару. Пры ўсім тым аснова яго мовы заставалася старабеларускай.

Цяпінскаму фактычна давялося перакладаць з блізкароднасных моў – царкоўнаславянскай і польскай. Таму ён не мог не сутыкнуцца з праблемай пошуку спецыфічных, своеасаблівых рыс (перш за ўсё лексічных) свайго перакладу, каб падкрэсліць яго адрозненне ад абедзвюх гэтых моў. У цэлым перакладчык імнуўся захаваць агульнаславянскія элементы сваіх арыгіналаў і элементы, блізкія ці падобныя да беларускіх, але выразна адштурхоўваўся ад спецыфічных польскіх і царкоўнаславянскіх асаблівасцей, перш за ўсё, фанетычных і марафалагічных. Часам ён пераносіў у пераклад і лексічныя паланізмы, але вельмі рэдка – царкоўнаславянскія. У яго перакладзе не адчуваецца такой татальнай паланізацыі, як у многіх іншых перакладных помніках старабеларускай мовы (напрыклад, у прадмове Цяпінскага і, у меншай меры, у яго маргіналіях да ЕЦ). Іншай стратэгіяй Цяпінскага было выкарыстанне рэсурсаў самой старабеларускай мовы, а менавіта: а) наданне ўсходнеславянскага фанетычнага аблічча (поўнагалоссе, рэфлексы **dj*, **tj* і інш.) лексіцы царкоўнаславянскага слупка і часткова польскіх перакладаў, агульнай са старабеларускай, б) выкарыстанне некаторых сістэмных сродкаў, такіх як суплетывізм асноў ці розныя трывальныя формы дзеясловаў, в) словаўтваральнае вар’іраванне (пераважна за кошт прэ- і суфіксацыі), г) сінанімізацыя. Усе гэтыя стратэгіі забяспечылі аптымальны баланс у мове перакладу сваіх і чужых элементаў, суадносіны агульнаславянскіх, спецыфічна беларускіх і іншамоўных сродкаў. Гэта робіць працу Цяпінскага важным здабыткам старабеларускай мовы і адметным дасягненнем біблейнай трансляторыкі.

У дыялектных адносінах мова перакладу Цяпінскага амаль пазбаўлена вузкалакальных рыс. З аднаго боку, гэта ўскладняе дыялектную кваліфікацыю перакладу, але, з другога, сведчыць пра свядомае імкненне перакладчыка да надрэгіянальнасці і яго арыентацыю на шырокія колы чытачоў. Паводле асобных фанетычных і марфалагічных асаблівасцей можна ўпэўнена сцвярджаць, што пераклад адлюстроўвае рысы выключна беларускіх дыялектаў (а не ўкраінскіх) і, у прыватнасці, паўднёва-заходніх гаворак. У цэлым гэта няблага дапасуецца да вядомых гістарычных звестак пра паходжанне Цяпінскага з паўночна-заходняй Беларусі і, у прыватнасці, з Латыголіч пад Маладзечна. Аднак у перакладзе прысутнічаюць і рысы паўночна-ўсходніх беларускіх дыялектаў, што, відаць, сведчыць пра наддыялектны характар яго мовы.

Выданне Цяпінскага было адным з ранніх друкаваных помнікаў на старабеларускай мове. Адсутнасць яе папярэдняй кадыфікацыі прымусіла публікатара да пэўных рашэнняў адносна графікі і арфаграфіі. Таму ў пісьме помніка адзначаюцца як вельмі паслядоўныя з’явы (напрыклад, выкарыстанне толькі **ы** пасля **ц** або **и/ї** пасля шыпячых), так і даволі варыятыўныя з’явы (напрыклад, хістанне **и/ї** ~ **ы** пасля **р**). І тое, і другое могуць быць абумоўлены рознымі фактарамі – як адсутнасцю фанетычнага крытэрыю для вытрымлівання пісьмовай з’явы, так і канкурэнцыяй розных нормаў (пісьмовай і вуснай, дыялектнай і агульнамоўнай). Гэта сведчыць пра працэсы па свядомай нармалізацыі літаратурна-пісьмовай мовы, што адбываліся ў друкаваных тэкстах. Асаблівасцю публікацыі Цяпінскага

з'яўляецца неаднароднасць яе арфаграфіі. Пры выданні было зроблена некалькі перапынкаў у наборы, што прывяло да пэўных змен у пісьмовых стратэгіях. Таму помнік падзяляецца на чатыры нераўнамерныя зоны (А, В, С і D), якія характарызуюцца ў асноўным графіка-арфаграфічнымі адрозненнямі. У некаторых выпадках на пісьме і ў мае адлюстраваліся таксама арфаэпічныя рысы, якія могуць служыць прыкладам так званай шляхецкай арфаэпіі.

У працы Цяпінскага беларуская і ўвогуле ўсходнеславянская культура атрымала выдатны вопыт рэцэпцыі і папулярызацыі Св. Пісьма на народнай мове. Аднак гэта яшчэ і выключны (для свайго часу і рэгіёна) вопыт спалучэння і плённага ўзаемадзеяння некалькіх культурных плыняў – заходнееўрапейскай гуманістычнай і царкоўнаславянскай традыцыйнай, вопыт паспяховага выкарыстання філалогіі дзеля вырашэння пэўных рэлігійных задач. З'яўленне евангельскага перакладу Цяпінскага азначала для беларускай культуры духоўны і практычны сінтэз мясцовай традыцыі з заходнімі ўплывамі, пачаткі чаго былі закладзены яшчэ Скарынам. Менавіта ў гэтым заключаецца непераходнае значэнне працы Цяпінскага, якая назаўжды застанецца ў гісторыі беларускай мовы і культуры выдатным помнікам інтэрнацыянальных сувязяў, эдыцыйнай практыкі і філалагічнай думкі.

СПІС ЦЫТАВАНЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ

Крыніцы

B61 – Біблія (у перакладзе / рэдактуры) Яна Леапаліты (Кракаў, 1561), паводле выдання: *Leopolita: Faksimile der Ausgabe Krakau 1561 / hrsg. R. Olesch, H. Rothe. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 1988. – (Biblia Slavica. – Ser. 2. – Bd. 2,1).*

B63 – Радзівілаўская, ці Брэсцкая, біблія (Брэст, 1563), паводле арыгінала: *Biblia święta Tho ieft / Księgi Stárego y Nowego Zakonu / włafnie z Zydowskiego / Greckiego / y Lácińskiego / nowo ná Polski ięzyk z pilnością y wiernie wyłożone. – S. I. et d. [Brześć, 1563].*

B72 – Біблія ў перакладзе Сымона Буднага (Нясвіж, 1572), паводле арыгінала: *Biblia. To ieft / księgi ftarego y nowego przymierzá / z nowu z ... Hebreyskiego / Grecckiego y Lácińskiego / ná Polłki przelożone. – S. I. et d. [Nieświż, 1572].*

L46 – Біблія ў перакладзе Марціна Лютэра (Вітэнберг, 1546), паводле публікацыі: *Martin Luthers: Werke kritifche Gefamtausgabe [Die Deutfshe Bibel]. – Weimar, 1929. – Bd. 6.*

NA – сучасная крытычная рэканструкцыя Э. Нэстле і К. Аланда ранняга тэксту грэчаскага Новага Запавету на падставе старажытных рукапісаў, паводле публікацыі: *Novum Testamentum Graece et Latine / ed. K. Aland etc... [26. Aufl.] – Stuttgart, 1991.*

NT1520 – выданне лацінскага тэксту Новага Запавету ў перакладзе Эразма Ратэрдамскага, паводле арыгінала: *Novv Testamentvm omne, ad Graecam ueritatē, Latinorumq̄ ... á Des. Erasmo Roterodamo recognitum. – S. I. n. d. [Basel, 1520].*

NT1522 – выданне лацінскага тэксту Новага Запавету ў перакладзе Эразма Ратэрдамскага, паводле арыгінала: *Testamentum novum totum ex Graecorum codicum fide iuxta tertiam aeditionem Eras. Rotero. diligenter recognitum. – [Basel, 1522].*

NT1559 – выданне грэчаскага і лацінскага тэкстаў Новага Запавету (лацінскі – у перакладзе Эразма Ратэрдамскага), са зменамі і каментарыямі Тэадора Бэзы, паводле арыгінала: *Novvm D. N. Iesv Christi Testamentum. A Theodoro Beza versum, ad veritatem Graeci sermonis è regione appositi... – Basileae, 1559.*

NT1578 – выданне грэчаскага і лацінскага (у перакладзе Эразма Ратэрдамскага) тэкстаў Новага Запавету, паводле арыгінала: *Novvm Testamentum Graece et Latine, studio et indvstria Des. Erasmi Roterodami accurate editum. – Lipsiae, 1578.*

NT1586 – выданне грэчаскага (у кампіляцыі Эразма Ратэрдамскага) тэксту Новага Запавету, паводле арыгінала: *Της καινης διαθηκης ἄπαντα Novum D. N. Iesu Christi Testamen- tum, Graece... – Basileae, 1586.*

NT1588 – выданне грэчаскага і лацінскага (у перакладзе Эразма Ратэрдамскага) тэкстаў Новага Запавету, паводле арыгінала: *Novvm Testamentvm Graecè & Latinè, studio et indvstria des Erasmi Roterodami accuratè editum...* – Basileae, 1588.

NT51 – Новы Запавет у перакладзе Стафана Мурыноўскага, выдадзены Янам Сэклюцыянам (Кёнігсберг, 1551), паводле выдання: *Das Neuen Testamentes. 1-r Teil: Die vier heiligen Evangelien des Matthäus, Marcus, Lucas und Johannes ... von St. Murzynowski / hrsg. H. Rothe.* – Paderborn; München; Wuen; Zürich, 2007. – (Biblia Slavica. – Ser. 2. – Bd. 4,1).

NT56 – Новы Запавет (у перакладзе / рэдактуры) Марціна Бельскага, выдадзены Мікалаем Шарфенбергам (Кракаў, 1556), паводле арыгінала: *Nowy Testament Polskim językiem wyłożony według doświadczonego łacinskigo textu / od Koscioła Krzesciánskigo przyjętego. S. l. n. d. [Kraków, 1556].*

NT74 – Новы Запавет у перакладзе Сымона Буднага (Нясвіж, 1574), паводле арыгінала: *Nowy Testament znowy przełożony / á ná wielu mieyscách zá pewnemi dowodámi od przysąd przez Simoná Budne^o oczyszciony ... S. l. n. d. [Łosk, 1574].*

Vg – Вульгата ў сучаснай крытычнай рэканструкцыі яе тэксту, паводле публікацыі: *Novum Testamentum Graece et Latine / ed. K. Aland etc...* [26. Aufl.] – Stuttgart, 1991.

BE – так званае вузкашрыфтнае Евангелле, без выхадных звестак (Масква, каля 1554 г.), паводле арыгінала.

ЕС – Евангельскія фрагменты ў перакладзе Мялета Смятрыцкага (Еўе, 1616), паводле факсімільнай публікацыі: *The Jevanhelije učitelnoje of Meletij Smotryc`kuj / Ed. Frick D. A.* – Cambridge / Mass. 1987. – (Harvard library of early Ukrainian literature. – Texts. – Vol. 2).

ЕЦ – Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага, без выхадных звестак (Беларусь, 1570-я гг.), паводле арыгінала.

ЗЕ – царкоўнаславянскае Вучыцельнае (гамілійнае) евангелле (Заблудаў, 1569), паводле арыгінала.

Лінгвістычныя слоўнікі

ДЗБМ: Булыка, А. М. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1972.

ГСБМ: Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства. – Мінск, 1982. – Вып. 1.

ВПС: Basaj, M. Bohemizmy v języku polskim: Słownik / M. Basaj, J. Siatkowski. – Warszawa, 2006.

SPXVI: Słownik Polszczyzny XVI wieku / Polska Akademia Nauk, Instytut Badań Literackich. – Wrocław; Warszawa, Wrocław; Kraków, Gdańsk, 1966. – Т. 1.

Літаратура

Анічэнка, У. В. Кніжна-царкоўнаславянскія традыцыі ва ўкраінскай і беларускай перакладной пісьменнасці XVI—XVII ст. / У. В. Анічэнка // *Slavia*. – 1966. – Seš. 1. – S. 65–72.

Анічэнка, У. В. Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мінск, 1969.

Акты, издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов. – Вильно, 1887. – Т. 14.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. – Вильно, 1867. – Т. 4.

Бабкова, В. У. Новыя дадзеныя аб В. Цяпінскім на падставе актавага матэрыялу ЦДГА БССР у Мінску / В. У. Бабкова // Наш радавод: материалы Междунар. науч. конф. по региональной истории Восточной Европы «Культура народов Великого княжества Литовского XIII – начала XX в.». – Гродно, 1991. – Кн. 3. – Ч. 1. – С. 194–195.

- Бабкова, В. Пра Мяне / В. Бабкова // Крыніца. – 1995. – № 4. – С. 3–7.*
Беларускі архіў=Weissruthenisches Archiw. Bd. 2: (Akten des XV und XVI Jh.). – Minsk, 1928.
Белорусская письменность // Большая энциклопедия. – СПб., 1903. – Т. 4. – С. 221–222.
Беляжэнка, Б. «З народам я загіну, з народам і ўваскрэсну»: да 450-годдзя з часу нараджэння выдатнага беларускага пісьменніка і кнігавыдаўца / Б. Беляжэнка // Віцебскі рабочы. – 1990. – 18 мая. – С. 4.
Беляжэнка, Б. «З народам я загіну, з народам і ўваскрэсну»: заповіт Васіля Цяпінскага / Б. Беляжэнка // «Слова»: сувенірны спецвыпуск газеты «Звязда». – 1990а. – Май. – С. 11.
Библейские переводы // Энциклопедический словарь. – СПб., 1891. – Т. 3а. [Полутом б]. – С. 672–696.
Булыка, А. М. Мова старабеларускіх друкаваных кніг / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі // Весці АН БССР. Сер. гуманітарных навук. – 1967. – № 3. – С. 23–32.
Булыка, А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1970.
Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мінск, 1979.
Булыка, А. М. Мова выданняў Францыска Скарыны / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мінск, 1990.
Булыко, А. М. Старославянская лексическая струя в словарном составе старобелорусского языка / А. М. Булыко // Проблемы славянской исторической лексикологии и лексикографии: тезисы конференции (октябрь, 1975 г., Москва). – М., 1975. – Вып. 1. – С. 9–11.
Бюлетэнь № 2: 1927–1928. – Менск, 1928.
Васіль Цяпінскі: новыя дакументы / публ. В. Бабковай // Спадчына. – 1991. – № 3. – С. 15–19.
Васильев, Л. Л. Труды по истории русского языка / Л. Л. Васильев. – München, 1972.
Владимиров, П. В. Доктор Франциск Скорина: его переводы, печатные издания и язык / П. В. Владимиров. – СПб., 1888. – [fac. Nachdruck]. – München, 1989.
Владимиров, П. В. Предисловие Василя Тяпинского к печатному Евангелию, изданному в Западной России около 1570 г. / П. В. Владимиров // Киевская старина. – 1890. – № 24. – Приложение. – С. I–II, 1–8.
Владимиров, П. В. Научное изучение белорусского наречия за последние десять лет: (1886–1896) / П. В. Владимиров // Университетские известия. – [Киев], 1898. – № 5. – С. 45–71.
Вольскі, В. Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры эпохі феадалізма / В. Вольскі. – Мінск, 1958.
Воўк-Левановіч, О. В. Аб прынцыпах і мэтодах укладання Гістарычнага слоўніка беларускае мовы / О. Воўк-Левановіч // Запіскі аддзелу гуманітарных навук / Беларуская Акадэмія навук. – Менск, 1929. – Т. 1. – Кн. 9. – С. 3–11.
Вяроўкін-Шэлюта, У. Васіль Цяпінскі і род Слушкаў-Цяпінскіх у 16 стагодзьдзі / У. Вяроўкін-Шэлюта // Годнасьць: выданьне згуртаваньня беларускае шляхты. – 1994. – № 1. – С. 15–21.
Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. – Мінск, 1968. – Т. 1.
Галенчанка, Г. Я. Васіль Цяпінскі – паслядоўнік скарынінскай справы / Г. Я. Галенчанка // 450 год беларускага кнігадрукавання. – Мінск, 1968. – С. 171–178.
Галенчанка, Г. Я. Партрэты першадрукароў / Г. Я. Галенчанка // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1972. – № 1. – С. 26–29.
Галенчанка, Г. Я. Цяпінскі (Амельяновіч) Васіль Мікалаевіч / Г. Я. Галенчанка // Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. – Мінск, 1987. – Т. 5. – С. 498–499.

- Галенчанка, Г. Я.* «Ложка серебряная сыну моему Василию...» / Г. Я. Галенчанка // Шляхам гадоў: гісторыка-літаратурны зборнік. – Мінск, 1990. – С. 334–337.
- Галенчанка, Г. Я.* Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. – Мінск, 1993.
- Галенчанка, Г.* Васіль Цяпінскі: (памёр каля 1600) / Г. Галенчанка // Славутыя імёны Бацькаўшчыны. – Мінск, 2000. – Вып. 1. – С. 64–77.
- Галенчанка, Г.* Астафій Валовіч: (1520–1587) / Г. Галенчанка // Славутыя імёны Бацькаўшчыны. – Мінск, 2000а. – Вып. 1. – С. 28–38.
- Голенченко, Г. Я.* Старопечатные кириллические издания XVI–XVIII в. / Г. Я. Голенченко // Кніга Беларусі, 1517–1917: зводны каталог. – Мінск, 1986. – С. 10–192.
- Голенченко, Г. Я.* Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII в. / Г. Я. Голенченко, научн. ред. В. И. Мелешко, А. А. Подокшин. – Минск, 1989.
- Голенченко, Г.* Документы и материалы: регесты / Г. Голенченко // *Evanhelijs in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare* / hrsg. G. Halenčanka. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. – S. 152–174. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).
- Голенченко, Г.* Книговедческое описание / Г. Голенченко // *Evanhelijs in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare* / hrsg. G. Halenčanka. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005a. – S. 184–187. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).
- Грушевський, М.* Історія України-Руси / М. Грушевський. – Київ; Львів, 1907. – Т. 6. – Ч. 1–2.
- Грушевський, М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / М. Грушевський. – Київ; Львів, 1912.
- Грушевський, М.* З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – Львів, 1925.
- Грушевський, М.* Історія української літератури / М. Грушевський. – Київ, 1927. – Т. 5. – Ч. 2.
- Демидова, Н. Ф.* Тяпинский, Омелянович, Василий Николаевич / Н. Ф. Демидова // Советская историческая энциклопедия. – М., 1973. – Т. 14. – С. 638.
- Довнар-Запольский, М. В.* В. Н. Тяпинский, переводчик евангелия на белорусское наречие / М. В. Довнар-Запольский // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – 1899. – Т. 4. – Кн. 3. – С. 1031–1064.
- Довнар-Запольский, М. В.* Исследования и статьи: собр. тр.: в 2 т. / М. В. Довнар-Запольский. – Киев, 1909. – Т. 1.
- Довнар-Запольский, М. В.* Акты Литовско-русского государства / М. В. Довнар-Запольский. – М., 1897. – Т. 2.
- Документы* московского архива Министерства юстиции. – М., 1897. – Т. 1.
- Евсеев, И. Е.* Очерки по истории славянского перевода Библии / И. Е. Евсеев. – СПб., 1916.
- Житецкий, П.* Очерк литературной истории малорусского наречия / П. Житецкий. – Киев, 1889.
- Жураўскі, А. І.* Да пытання аб ролі царкоўнаславянскай мовы ў развіцці беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі // Матэрыялы да 4 Міжнароднага з'езда славістаў. – Мінск, 1958. – С. 52–68.
- Жураўскі, А. І.* Тыпы і асаблівасці глос у Евангеллі В. Цяпінскага / А. І. Жураўскі // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – 1960. – Вып. 7. – С. 213–226.
- Жураўскі, А. І.* Да пытання аб асноўных тыпах старажытнай беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – 1961. – Вып. 8. – С. 106–116.
- Жураўскі, А. І.* Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Т. 1. – Мінск, 1967.
- Жураўскі, А. І.* Васіль Цяпінскі / А. І. Жураўскі // Настаўніцкая газета. – 1991. – 7 верас.

- Иванова, Л. С.* Из истории реформационной церкви в Полоцке: (вторая пол. XVI – первая пол. XVII вв.) / Л. С. Иванова // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: тэз. дакл. навук. канф., прысвеч. 1130-годдзю Полацка. – Полацк, 1992. – С. 25–27.
- Иосиф*, архимандрит. Малороссийский перевод Четвероевангелия / архимандрит Иосиф // Духовная беседа. – 1861. – Т. 12. – С. 362–368; Т. 13. – С. 394–400.
- Каратаев, И. П.* Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами: Т. 1 (с 1491 по 1652) / И. П. Каратаев. – СПб., 1883. – (Сборник ОРЯС. – Т. 34).
- Карский, Е. Ф.* К истории звуков и форм белорусской речи / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1893.
- Карский, Е. Ф.* К вопросу о разработке старого западно-русского наречия: библиографический очерк / Е. Ф. Карский. – Вильно, 1893а.
- Карский, Е. Ф.* Западно-русские издания Псалтыри в XV–XVII вв. / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1896.
- Карский, Е. Ф.* Белорусы. Т. 1. Введение в изучение языка и народной словесности / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1903.
- Карский, Е. Ф.* Белорусы. Т. 3. Очерки словесности белорусского племени / Е. Ф. Карский. – Пг., 1921. – Ч. 2: Старая западнорусская письменность.
- Карский, Е. Ф.* Белорусы: язык белорусского народа / Е. Ф. Карский, ред. В. И. Борковский. – М., 1955. – Вып. 1.
- Карский, Е. Ф.* Белорусы: язык белорусского народа / Е. Ф. Карский, ред. В. И. Борковский. – М., 1956. – Вып. 2–3.
- Карский, Е. Ф.* Что такое древнее западнорусское наречие? / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е. Ф. Карский, ред. В. И. Борковский. – М., 1962. – С. 253–262.
- Клімаў, І. П.* Скарынінскі тып шрыфту / І. П. Клімаў // Беларуская лінгвістыка. – 1994. – Вып. 44. – С. 42–46.
- Клімаў, І. П.* Польскамоўны кампанент у «Прадмове Васіля Цяпінскага» / І. П. Клімаў // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1994а. – № 1. – С. 25–28.
- Клімаў, І. П.* Нарыс бібліяграфіі аб Васілю Цяпінскім / І. П. Клімаў // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі. – Мінск, 1995. – С. 60–114.
- Клімаў, І. П.* Пераклад Евангелія В. Цяпінскім / І. П. Клімаў // Беларуская лінгвістыка. – 1997. – Вып. 47. – С. 54–60.
- Клімаў, І. П.* Мова перакладу Евангелія В. Цяпінскім: (графіка, арфаграфія, фанетыка): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. – Мінск, 1997а.
- Клімаў, І. П.* Лінгвістычнае знаёмства з евангельскім перакладам В. Цяпінскага: (агляд літаратуры) / І. П. Клімаў // Весці Акадэміі навук Беларусі. Сер. гуманітарных навук. – 1998. – № 4. – С. 133–139.
- Клімаў, І.* Фармаванне старабеларускай арфаграфіі ў першадрукаваных тэкстах / І. Клімаў // Belarusistyka=Беларусістыка: Die wissenschaftliche Zeitschrift für aktuelle Fragen des weißrussischen Sprache. – Berlin, 1999. – S. 139–147.
- Клімаў, І. П.* Выданне В. Цяпінскага і яго друкарня // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі / І. П. Клімаў. – Мінск, 2001. – Вып. 4. – С. 74–88.
- Клімаў, І.* Да біяграфіі Васіля Цяпінскага, перакладчыка і выдаўца Евангелія / І. Клімаў // Беларускі гістарычны агляд. – Т. 9. – Сш. 1–2 (16–17). – 2002. – С. 31–55.
- Клімаў, І.* Даследаванне М. В. Доўнарам-Запольскім дзейнасці і светапогляду В. Цяпінскага / І. Клімаў // Чацвёртыя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні (г. Рэчыца, 18–19 верасня 2003 г.): у 2 ч. – Гомель, 2004. – Ч. 1: М. В. Доўнар-Запольскі: жыццё і навуковая спадчына. – С. 164–173.
- Клімаў, І. П.* Тэматычная групоўка лексікі ў перакладзе В. Цяпінскага / І. П. Клімаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мн., 2012. – Вып. 13. – С. ...

Климов, И. П. Московский оригинал церковнославянского текста в старобелорусском «Евангелии Тяпинского» / И. П. Климов // Лингвистическое источниковедение и история русского языка: 2002–2003: сб. ст. – М., 2003. – С. 372–388.

Климов, И. Текстологические наблюдения над церковнославянским Евангелием по изданию белорусского протестанта В. Тяпинского второй половины XVI в. / И. Климов // *Paleobulgarica*=Старобългаристика. – 2006. – Год. 30. – № 3. – С. 49–74.

Климов, И. П. Эмендации В. Тяпинского в его переиздании московского текста церковнославянского Евангелия (у друку).

Лабынцев, Ю. А. Описание изданий Несвижской типографии и типографии Василия Тяпинского / Ю. А. Лабынцев. – М., 1985.

Ластоўскі, В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: спроба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя / В. Ластоўскі. – Коўна, 1926.

Левицкий, О. Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на просту мову: критична розвідка / О. Левицкий // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1913. – Кн. 12. – С. 6–22.

Леонид, архимандрит. Евангелие, напечатанное в Москве. 1564–1568 / архимандрит Леонид. – М., 1883. – (Памятники древней письменности и искусства. – Вып. 37).

Леонид, архимандрит. [Рэц.] Каратаев, И. П.: Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами: 1883 / архимандрит Леонид // Журнал Министерства народного просвещения. – 1884. – Т. 5. – С. 39–54.

Литовская метрика: Отд. 1–2. Ч. 3. Книги публичных дел. Т. 1 // Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссиею. – Юрьев, 1914. – Т. 30.

Литовская метрика: Отд. 1. Ч. 3. Книги публичных дел: Переписи войска Литовского // Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссиею. – Пг., 1915. – Т. 33.

Лихачев, Д. С. Текстология: на материале русской литературы X–XVII вв. / Д. С. Лихачев. – [2-е изд.] – Л., 1983.

Лозка, А. Загадки з Галубіцы і Латыголіч / А. Лозка // Літаратура і мастацтва. – 1987. – 4 снеж. – С. 16.

Лукьяненко, В. И. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / В. И. Лукьяненко. – Л., 1973. – Вып. 1. (1523–1600).

Немировский, Е. Л. Неопубликованная работа А. Е. Викторова о московских безвыходных изданиях / Е. Л. Немировский // Федоровские чтения. 1974. – М., 1976. – С. 71–78.

Немировский, Е. Л. Иван Федоров в Белоруссии / Е. Л. Немировский. – М., 1979.

Немировский, Е. Л. По следам первопечатника / Е. Л. Немировский. – М., 1983.

Макарий, митрополит. История русской церкви / митрополит Макарий. – СПб., 1895. – Т. 9. – Кн. 4.

Мельнікаў, А. А. Цяпінскі Васіль / А. А. Мельнікаў // Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік. – Мінск, 1995. – Т. 6. – С. 239–241.

Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў 44. (1559–1556) / публ. А. І. Грушы. – Мінск, 2001.

Мова беларускай пісьменнасці XVI–XVIII стст. / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск, 1988.

Мойсієнко, В. Вияви фонемы /p/ у поліських пам'ятках XVI–XVII ст. / В. Мойсієнко // *Ucrainica II. Současná ukrajínistika: Problémy jazyka, literatury a kultury: Sb. čl. (3. Olomoucké sympozium ukrajínistů, 24.–26. srpna 2006).* – Olomouc, 2006. – Č. 1. – С. 97–105. – (Acta universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas philosophica philologica, 89 – 2006).

Муталімава, М. А. Аб дзеепрыметніках у «Евангеллі» В. Цяпінскага / М. А. Муталімава // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1969. – № 2. – С. 51–56.

Муталимова, М. А. Двойные косвенные падежи в памятниках старославянской и старобелорусской письменности / М. А. Муталимова // *Вестник БДУ. Сер. 4.* – 1976. – № 2. – С. 43–45.

Муталимова, М. А. Дательный самостоятельный в древнеболгарском и старобелорусском переводах / М. А. Муталимова // *Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици.* – 1979. – № 5. – С. 41–46.

Муталимова, М. А. Уточняющие слова в староболгарских и старобелорусских памятниках / М. А. Муталимова // *Paleobulgaria = Старобългаристика.* – 1985. – № 4. – С. 73–78.

Муталимова, М. А. Причастия в Мариинском кодексе и их соответствия в Евангелии В. Тяпинского: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1970.

Огієнко, І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – Київ, 1918.

Огієнко, І. Історія українського друкарства. Т. 1. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства / І. Огієнко. – Львів, 1925. – (Збірник фільологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 19–21).

Оглоблин, Н. Н. Объяснительная записка к карте Полоцкого повета во 2-й половине XVI-го века / Н. Н. Оглоблин // *Сборник Археологического института.* – СПб., 1880. – Кн. 3. – Отд. 2. – С. 42; Кн. 4. – Отд. 2. – С. ...

Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов. – СПб., 1897. – Т. 1.

Описание полоцких владычных, монастырских и церковных земель ревизией 1580 года / публ. И. И. Лаппо // *Чтения в Обществе истории и древностей российских.* – 1907. – Кн. 3. – С. I–IV, 1–25.

Отчет Императорской Публичной Библиотеки за 1856 г. – СПб., 1857.

Первольф, И. Славяне, их взаимные отношения и связи. Т. 2. Славянская идея в литературе до XVIII века / И. Первольф. – Варшава, 1888.

Писцовые книги XVI века. – СПб., 1877. – Отд. 2.

Пічэта, У. Друк на Беларусі ў XVI і XVII стагоддзях / У. Пічэта // *Чатырохсотлецце беларускага друку: 1525–1925.* – У Менску, 1926. – С. 228–261.

Погодин, М. П. Иван Фёдоров, первый московский книгопечатник / М. П. Погодин // *ЖМНП.* – 1870. – Т. 148 (Апрель). – С. 292–307.

Полоцкая ревизия 1552 года / публ. И. И. Лаппо. – М., 1905.

Саверчанка, І. В. Сымон Будны: гуманіст і рэфарматар / І. В. Саверчанка. – Мінск, 1993.

Сахаров, И. П. Обзорение славяно-русской библиографии. Т. 1. Кн. 2: Хронологическая роспись славяно-русской библиографии / И. П. Сахаров. – СПб., 1849.

Свяжынскі, У. М. «Евангелле» В. Цяпінскага / У. М. Свяжынскі // *Беларуская мова: энцыкл.* – Мінск, 1994. – С. 199–200.

Свяцицький, І. Відроджене білоруського письменства / І. Свяцицький. – Львів, 1908.

Смирнова, Е. А. “Проста мова” как лингвистический феномен Великого княжества Литовского (на лексическом материале Евангелия Тяпинского в сравнении с Острожской библией) / Е. А. Смирнова // *Slavistica Vilnensis.* 2005–2009. – Vilnius, 2009. – С. 199–206. – (Kalbotyra, 54. – Вып. 2).

Смирнова, Е. А. Морфолого-синтаксические особенности Евангелия Тяпинского в сравнении с языком Острожской Библии / Е. А. Смирнова // *Культура народов Причерноморья.* – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 158–160.

Смирнова, Е. А. Особенности временных форм глагола в Евангелии Тяпинского в сравнении с церковнославянским языком Острожской Библии / Е. А. Смирнова // *Мова.* – Одесса, 2006а. – № 11. – С. 184–187.

Смирнова, Е. А. Грамматические особенности Евангелия Тяпинского в сравнении с церковнославянским языком Острожской Библии / Е. А. Смирнова // Русский язык: исторические судьбы и современность: труды и материалы. – М., 2007. – С. 89.

Смирнова, Е. А. Формы прошедшего времени в «простой мове» / Е. А. Смирнова // Вопросы филологии. – 2010. – № 3. – С. 126–131.

Смирнова, Е. А. «Проста мова» как лингвистический феномен (реконструкция глагольной системы на материале Евангелия Тяпинского): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2011.

Соболевский, А. И. [Рэц.] Владимиров, П. В.: Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык // Журнал Министерства народного просвещения. – 1888. – Т. 5. – С. 321–332.

Соболевский, А. И. Лекции по истории русского языка / А. И. Соболевский. – [4-е изд.] – М., 1907.

Соболевский, А. И. История русского литературного языка / А. И. Соболевский; подг. А. А. Алексеев. – Л., 1980.

Супрун, А. Е. Наблюдения над языком перевода Евангелия В. Тяпинского / А. Е. Супрун, И. П. Климов // Переводы Библии и их значение в развитии духовной культуры славян. – СПб., 1994. – С. 45–48.

Супрун, А. Я. Кірыла-мяфодзіеўскі ўплыў на беларускую літаратурную мову XVI ст. / А. Я. Супрун, І. П. Клімаў // Беларуская лінгвістыка. – 1993. – Вып. 41. – С. 3–9.

Тетрадь, а в ней писаны рубежи городу Полоцку и Полоцкому повету 7071 года / публ. С. Савельева // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. – М., 1856. – С. 1–48.

Толстой, Н. И. История и структура славянских литературных языков / Н. И. Толстой. – М., 1988.

Трусман, Ю. Этимология местных названий Витебской губернии / Ю. Трусман. – Ревель, 1897.

Тумаш, В. Друкарня Цяпінскага: да 400-годзьдзя дзейнасьці / В. Тумаш // Запісы [БІНІМ]. – 1975. – Кн. 13. – С. 70–76.

Успенский, Б. А. История русского литературного языка: (XI–XVII вв.) / Б. А. Успенский. – München, 1987.

Черепанова, А. А. Некоторые черты западнорусского литературного языка XVI века по данным перевода Евангелия Василием Тяпинским / А. А. Черепанова // Юбилейная научно-методическая конф. Северо-западного зонального объединения кафедр русского языка. – Л., [1963]. – С. 187–190.

Шакун, Л. М. Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 1960.

Шакун, Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 1963.

Шакун, Л. М. Книжнославянская лексика в памятниках белорусской письменности XVI–XVII вв. / Л. М. Шакун // Проблемы славянской исторической лексикологии и лексикографии: тезисы конф. (октябрь, 1975 г., Москва). – М., 1975. – Вып. 1. – С. 60–63.

Шматаў, В. Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI–XVIII стагоддзяў / В. Ф. Шматаў. – Мінск, 1984.

Шматаў, В. Мастацтва беларускіх старадрукаў XVI–XVIII стст. / В. Шматаў. – Мінск, 2000.

Щавинская, Л. Литература белорусов Польши (XV–XIX вв.) / Л. Щавинская, Ю. Лабынцев. – Минск, 2003.

Akta synodów różnowierczych w Polsce. T. 2. (1560–1570) / publ. M. Sypanyo. – Warszawa, 1972.

Basaj, M. Bohemizmy fonetyczne w języku polskim / M. Basaj, J. Siatkowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. – Cz. 1.

- Boniecki, A.* Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku / A. Boniecki. – Warszawa, 1887.
- Bochorizh, Adam.* Articae horulae succisivae: Zimske urice proste / Adam Bochorizh; prev. J. Toporišič. – Maribor, 1987.
- Brückner, A.* Bibliographisches: (Drei slavische russische, weißrussische, bulgarische Frühdrucke der königliche Bibliothek zu Berlin) / A. Brückner // Archiv für slavische Philologie. – 1896. – Bd. 18. – S. 628–629.
- Brückner, A.* Promieniowanie kultury polskiej na kraje sąsiednie / A. Brückner // Kultura staropolska. – Kraków, 1932. – S. 705–726.
- Budny, Szymon.* O urzędzie miecza używającym; (1583) / Szymon Budny; publ. S. Kot. – Warszawa, 1932.
- Budny, Szymon.* O przedniejszych wiary chrystyjańskiej artykulech / Szymon Budny; publ.: M. Maciejewska, Ł. Szczucki, Z. Zawadzki. – Warszawa; Łódź, 1989.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. T. 5: Wielkie Księstwo Litewskie* / oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski. – Wrocław; Kraków, 1959.
- Frick, D. A.* Polish sacred philology in the Reformation and the Counter-Reformation: chapters in the history of the controversies (1551–1632) / D. A. Frick. – Berkeley, 1989.
- Halenčanka, H.* Vasil Tjapinski, ein weißrussischer Denker und Humanist, Aufklärer und Publizist, Übersetzer und Begründer einer neutestamentlichen Verlagstradition in seiner Muttersprache / H. Halenčanka // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare / hrsg. G. Halenčanka. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005a. – S. 139–147. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).
- Jelski, A.* Białoruska literatura i bibliografia / A. Jelski // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1892. – T. 7. – S. 647–648.
- Karskij, E.* Geschichte der weißrussischen Volksdichtung und Literatur / E. Karskij. – Berlin; Leipzig, 1926.
- Klemensiewicz, Z.* Historia języka polskiego / Z. Klemensiewicz. – Warszawa, 1974.
- Kryński, A. A.* Biblia / A. A. Kryński // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1892. – T. 7. – S. 678–713.
- The Lithuanian Metrica. (1528–1547).* 6th court record book. – Vilnius, 1995.
- Łopaciński, A. K.* Ciapin / A. K. Łopaciński // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – T. 1. – S. 670.
- Martel, A.* La langue polonaise dans les pays ruthènes Ukraine et Russia Blanche: 1569–1667 / A. Martel. – Lille, 1938.
- Merczyng, H.* Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych / H. Merczyng. – Kraków, 1913.
- Mienicki, R.* Ciapiński Wasil (Bazyli) / R. Mienicki // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1938. – [pępn.: Wrocław, 1984.] – № 4. – S. 17–18.
- Pepłowski, F.* Zmiany językowo-stylistyczne w «Nowym Testamencie» Szymona Budnego z 1574 r. / F. Pepłowski // Tekst; Język; Poetyka: zbiór studiów / red. M. R. Mayenowa. – Wrocław, 1978. – S. 319–342.
- Poniatowski, Z.* Nowy Testament w świetle statystyki językowej / Z. Poniatowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971.
- Rewizya wojewodztwa połockiego z roku 1552* / publ. J. Szujski // Archiwum Komisji historycznej. – Kraków, 1880. – T. 2. – S. ....
- Rothe, H.* Vasil Tjapinski: Theologischer Wortgebrauch, kirchenslavische und polnische Evangelienübersetzungen / H. Rothe // Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580: Facsimile und Kommentare / hrsg. H. Halenčanka. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. – S. 200–219. – (Biblia Slavica. – Ser. 3. – Bd. 5).
- Sadkowska, Cz.* Genealogia rodu Śluczków i ich archiwum (szkic genealogiczno-archiwalny) / Cz. Sadkowska // Archeion. – 1969. – T. 52. – S. 57–81.

Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1884. – T. 5.

Szczucki, L. “Nieznanej kroniki ariańskiej” część pierwsza / L. Szczucki // Wokół dziejów i tradycji arianizmu. – Warszawa, 1971. – S. 165–172.

Traube, L. *Nomina sacra: Versuch einer Geschichte der Christlicher Kürzung* / L. Traube. – München, 1907. – [repr. Nachdruck.] – Darmstadt, 1967.

Zachorowski, S. Najstarsze synody arjan polskich z rękopisu kołozwarskiego / S. Zachorowski // *Reformacja w Polsce.* – 1921. – Rocz. 1. – S. 165–172.

Ziemkewiĉ, R. Wasil Ciapinski / R. Ziemkewiĉ // *Biełaruskaje żyćcio.* – 1919. – 14 lipn. – S. 3–4.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ